

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCH INDIË.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCH INDIË.

***Jaargang* 1850.**

AFL. 1—6.

EERSTE DEEL.

UITGEGEVEN DOOR

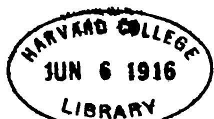
D^R^. W. R. VAN HOËVELL.

TE GRONINGEN, BIJ

DE ERVEN **C. M. VAN BOLHUIS HOITSEMA.**

—

1850.


HARVARD COLLEGE
JUN 6 1916
LIBRARY

INHOUD.

EERSTE AFLEVERING.

Bladz.

TWEEDE AFLEVERING.

DERDE AFLEVERING.

VIERDE AFLEVERING.

VIJFDE AFLEVERING.

ZESDE AFLEVERING.



Fragmenten eener Reis over Java.

(Door Dr. P. BLEEKER.)

(Vervolg van den vorigen jaargang.)

Reis langs de Noordkust van Midden-Java.

HOOFDSTUK III.

SAMARANG.

Grenzen. Regentschappen. Bevolking. Kultures. Koffijkultuur voor gouvernementsrekening en door landhuurders. Suikerfabrijken. Thee. Tabak. Cochenille. Rijst. Houtbosschen. Veeteelt. Zijdewormteelt. Landrenten. Inkomsten. Kendal. Bevolking en mortaliteit. Minerale wateren van Pelantoengan, Gebangan en Ngassinan. Regentschap Samarang. Bevolking en mortaliteit. Distrikt Samarang. Partikuliere landen. Hoofdstad Samarang. Geologische zamenstelling van het terrein. Singen-Koelon. Singen-Lor. Grogol. Inlandsche Ambtenaren. Bazaars. Heerendiensten.

Samarang is in vele opzigten eene der belangrijkste residentien van Java. Zij is als de long, door welke geheel Midden-Java ademhaalt en met de buitenwereld in gemeenschap staat. Rijk door vruchtbare gronden en eene talrijke bevolking, door handel en nijverheid, is zij eene der gewigtigste residentien voor het gouvernement. Hare belangrijke staatkundige ligging in het centrum van Java's noordkust en in de nabijheid der vorstenlanden, en hare gunstige verdedigingsterreinen, hebben haar doen kiezen als de plaats onzer voornaamste versterking, en waar de groote militaire magt bijeen getrokken is.

De residentie heeft eene zeer onregelmatige gedaante. Noordelijk grenst zij aan de Java-zee en aan de residentie Japara, oostelijk aan Rembang, zuidelijk aan Madioen, Soerakarta en Kadoe, en westelijk aan Pekalongan. Het kustgedeelte vormt de noordwestelijke grenslijn. De noordoostelijke grenslijn wordt gevormd door de rivier Tangoelangien en den rug der Groboganscbe kalkbergen tot aan den Goenoeng Soeropati. Het oostelijke gedeelte der residentie dringt geheel in tusschen de residentien Japara, Rembang, Madioen en Soerakarta; het zuidelijke gedeelte tusschen Soerakarta en Kadoe. Het noordelijk gedeelte der residentie bestaat grootendeels uit vruchtbare vlakten, het oostelijk gedeelte even zoo, terwijl daarentegen het zuidelijke gedeelte geheel bergachtig is. Het bergachtige terrein bestaat uit den Ngoengroengan (Oengarang) en zijne voorheuvels, en voorts uit de hellingen van den Prahoe, van het Djamboe-gebergte, van den Kelier, Wirogomo, Telemoijo en Merbaboe, en in het oosten uit de hellingen van de heuvels van Grobogan en Soekowati.

Samarang is verdeeld in 4 regentschappen en een onderregentschap of rongoschap, t. w. de regentschappen Kendal, Samarang, Demak, Grobogan en het rongoschap Salatiga. De drie eerstgenoemden liggen langs de noordkust en zijn van den grooten postweg doorsneden; de twee laatstgenoemden bevinden zich binnen 's lands.

Door bijzondere omstandigheden zie ik mij in staat gesteld, betreffende deze residentie talrijke statistieke aanteekeningen mede te deelen, welker belangrijkheid, zoo ik hoop, hare publiekmaking zal regtvaardigen.

Bevolking. De nieuwste opgave van de bevolking der residentie, ter mijner kennis gekomen en loopende over 1847, toont een cijfer aan van 2484 Europeanen en afstammelingen van Europeanen, 9867 Chinezen, 753003 Inlanders, 470 Arabieren, 1976 Maleijers, Boeginezen en andere vreemde natiën en ruim 500 slaven, te zamen ruim 768,300 ingezetenen.

Deze bevolking was in de verschillende regentschappen verdeeld als volgt:

Regentschappen.	Europeanen.	Chinezen.	Inlanders.	Arabieren.	Maleijers, Boeginezen enz.	Totalen.
Samarang.	1934	5488	155365	449	1831	165067
Kendal.	102	463	132187	6	49	132807
Salatiga.	385	942	133141	15	96	134579
Demak.	28	1738	232670			234436
Grobogan.	35	1236	99640			100911
Totalen.	2484	9867	753003	470	1976	767800

In 1845 waren de cijfers voor de Europeanen 2883, voor de Chinezen 9579, voor de Inlanders 738798, en voor de Arabieren, Maleijers, Boeginezen enz. 2277, te zamen 753537 zielen, zoodat in twee jaren de populatie met meer dan 14000 zielen is toegenomen. In het jaar 1845 overleden in

de residentie 181 Europesche ingezetenen, 324 Chinezen, 21131 Inlanders en 94 Arabieren, Maleijers, enz., wat eene mortaliteits-verhouding gaf, voor de Europeanen = 1 : 15,92, voor de Chinezen = 1 : 29,56, voor de Inlanders = 1 : 34,96; voor de Arabieren, Maleijers enz. = 1 : 21,23, en voor de geheele bevolking = 1 : 34,67.

Kultures. Het kultuurstelsel werkt in Samarang op eene uitgebreide schaal. Voor de Europesche markt worden er gewonnen koffij, suiker, thee, cochenille en tabak. In 1845 en 1846 werd nog eene proef genomen met de zijdewormteelt, doch het resultaat was volstrekt ongunstig. Men had namelijk in het distrikt Kradenan (regentschap Grobogan) een kontrakt uitgegeven, waarbij 1044 huisgezinnen en 125 bouws velden voor de moerbezienkultuur en zijdewormteelt afgezonderd werden. De kontraktant slaagde niet in zijne onderneming, (door te geringe zorg), en hoezeer in 1845 niet minder dan 3757000 zijdewormen daar waren, werd geene zijde verkregen. Het kontrakt is sedert ingetrokken.

Koffij. De koffijkultuur heeft plaats deels voor rekening van het gouvernement, deels door landhuurders, aan welke woeste gronden tegen een jaarlijkschen huurschat in produkt zijn afgestaan, deels door partikulieren op eigen gronden. Van gouvernementswege kultiveert men koffij in 15 van de 25 distrikten der residentie en in 4 der 5 regentschappen. In Demak, Grobogan en Samarang zijn slechts weinige gronden voor deze kultuur geschikt. De aan partikuliere ondernemers in huur afgestane gronden voor de koffijkultuur liggen alle in de regentschappen Kendal en Salatiga. In Salatiga zijn 14, in Kendal 7 dergelijke verhuurde perceelen. De perceelen hebben eene uitgestrektheid van 19 tot 1200 bouws van 500 □ roeden. In 1845 was derzelver huurschat van 112 tot 148 katties per bouw, doch in 1846 is de huurschat voor alle perceelen gebragt op 1/10 van het produkt. Het aantal vaste werklieden op die perceelen verschilde tusschen 0 en 628. Voor alle perceelen te zamen bedroeg het 2087 in 1845 en 1665 in 1846. Voor elk dier werklieden betaalt de kontraktant *f* 3 's jaars aan het gouvernement, boven den huurschat. — De gouvernements koffij wordt eerst in de kleine pakhuizen der verschillende distrikten verzameld en van daar naar de strandpakhuizen te Samarang overgebragt. Van die kleinere pakhuizen zijn er 14 in de residentie, en wel: 1 in Samarang te Djomblong; 1 in Grobogan te Poerwodadie; 6 in Salatiga te Salatiga, Toentang, Bawen, Djamboe, Sroenen en Nroengoengan (Oengarang); en eindelijk 6 in Kendal te Soerockan, Bodja, Toegoe, Sockoredjo, Djambangan en Tjoerook. In 1845 bedroeg de verkregen gouvernements koffij 42,716 pikols en 4 katties van 13,939,192 en in 1846 57,039 pikols van 14,883,004 vruchtdragende heesters. Beide jaren waren ongunstig en gaven minder produkt dan in 1844. Voor elken pikol koffij wordt aan de planters door het gouvernement *f* 10,00 koper uitbetaald. Hierbij komen nog ten laste van het gouvernement de kosten van personeel, mantries, koelies, van afpakken en vervoer naar de strandpakhuizen, de

procentswijze belooningen voor de Europesche en Inlandsche ambtenaren en hoofden, enz.; kosten, die gemiddeld voor elken pikol op *f* 2,40 koper kunnen berekend worden, zoodat de pikol het gouvernement in de strandpakhuizen in 1845 op *f* 12,41 en in 1846 op *f* 12,45 koper te staan kwam. De beide ondervolgende staatjes toonen eenige verdere bijzonderheden aan, betreffende deze kultuur in de jaren 1845 en 1846.

Gouvernements koffijkultuur in Samarang in 1845 en 1846.

Regent-schappen.	Distrikten.	Huisgezinnen voor de kultuur afgezonderd in 1845.	Vruchtdragende boomen in 1845.	Pikols produkt verkregen in		Van hoeveel boomen 1 pikol.	
				1845.	1846.	1845.	1846.
Samarang	Serondol	1286	205250	595,37	173,03	345	1128
	Singen lor	528	39156	95,24	25,55	415	1544
	Samarang	364	76681	27,99	350,90	2750	218
	Totaal	2178	321387	718,57	549,48	447	
Salatiga	Ngoengroengan	2456	792321	2267,21	2944,21	350	239
	Ambarawa	6019	6107337	14433,68	21027,11	424	285
	Salatiga	4771	2021022	9234,74	11010,29	218	210
	Tengaron	3169	1415936	4822,33	5270,13	294	275
	Totaal	16415	10336616	30757,96	40251,74	336	
Kendal	Tjangkiran	1336	837213	2305,97	2946,26	363	321
	Liembangan	2043	804666	1599,44	2597,21	503	449
	Kaliwoengoe	65	10672	661,00	642,17	16	8
	Selokaton	2767	1439625	6204,85	9612,86	232	195
	Totaal	6211	3092176	10771,26	15798,50	287	
Grobogan	Poerwodadie	112	6500	4,75	0,80	1368	977
	Wirosaharie	344	36014	158,37	236,47	227	103
	Grobogan	622	133515	288,92	193,50	462	241
	Kradenan	87	12984	16,21	9,07	801	198
	Totaal	1165	189013	468,25	439,84	403	
	Totaal generaal	25989	13939192	42716,04	57039,56	326	260

Het aantal huisgezinnen in 1846 voor de koffijkultuur afgezonderd, was 25193. — Men ontwaart uit dezen staat, dat Salatiga alleen meer koffij opgebragt heeft dan de overige regentschappen te zamen. In 1846 was de oogst gunstiger dan in 1845, daar men 1 pikol verkreeg van 260 heesters, terwijl in 1845 slechts 1 pikol kwam op 326 heesters.

Koffijkultuur op de verhuurde gronden in Samarang in 1845 en 1846.

Regentschappen.	Distrikten.	Perceelen.	Bouws van 500 □ roeden.	Beplante bouws in Maart 1846.	Vaste werklieden in 1845.	Opgebragte huurschat in pikols koffij in 1845.	Produkt in 1846 in pikols, waarvan 1/10 voor het gouvernement.
Salatiga	Salatiga	Telogo	371	345	64	201,28	1642
	Ambarawa	Banaran	320	338	67	226,32	4174
		Pringapoes nobo	980	787	167	565,36	4300
		Stomie	19	80	12	26,22	150,20
		Klepoe	400	320	106	390,54	1750
		Samirono	600	428	20	276,00	410
		Djatie rongo	1200	1093	628	1009,36	5858,34
		Kedaijon	40	178	30	31,74	
	Ngoengroengang	Kedawang	482	137	31	384,00	734,35
		Goenoeng pattie	600	299	107	418,14	2359,58
		Geboegan	800	505	85		1250,78
	Tengaron	Papringan	42	42		47,04	105,50
		Golie	412	444	80	223,48	2424,50
		Randoe saharie	43	217	23	31,74	323,12
		Totaal	6309	5213	1420	3831,22	25482,37
Kendal	Selokaton	Bedakka	282	282	127	348,45	4089,83
		Tjoerook	800	136	49		404,30
	Kaliwoengoe	Djeraka	180	141	30	165,60	429
	Tjangkiran	Djatie kalangan	416	392	140	176,64	1902
	Troeko	Sidomoektie	600	600	204	437,46	3988,53
	Liembangan	Getas	183	162	97	131,10	1175,23
		Kedong batoe	800		20		
		Totaal	3261	1713	667	1259,25	11988,89
		Totaal generaal	9570	6926	2087	5090,47	37471,26

Suiker. De suikerkultuur in Samarang heeft alleen plaats in het regentschap Kendal, en wel in de distrikten Kaliwoengoe, Perboean, Kendal en Troeko. 2100 bouws velden en 6100 huisgezinnen zijn er voor deze kultuur afgezonderd. 4 fabrijken, een in elk distrikt, hebben in 1845 opgebragt 40587,55 en in 1846 48079 pikols suiker, waarvan de kontraktanten, 1ste en 2de soort van suiker onder elkander genomen, in 1845 15814,02 en in 1846 18796,46 pikols, tegen *f* 10 koper per pikol aan het gouvernement hebben geleverd, terwijl zij vrije beschikking hadden over het meer dan deze hoeveelheid verkregen produkt. Men fabriceerde in alle 4 fabrijken op de oude onvolkomene wijze, zonder stoomtoestellen en met veel verlies van suiker. De gronden in Kendal schijnen bovendien niet bijzonder geschikt te zijn voor deze kultuur. Betrekkelijk was de produktie dan ook gering, zijnde in 1845 19,33 en in 1846 22,85 pikols per bouw verkregen, terwijl men in Oost-Java gemiddeld meer dan 30 pikols per bouw won. Aan de suikerplantende bevolking werd door het gouvernement *f* 3,50 per pikol verkregen produkt betaald. De kon-

traktanten waren verpligt, de waarde der uitbetaalde som in suiker, berekend tegen *f* 10 de pikol, aan het gouvernement af te leveren. De kosten op de suiker, totdat zij aan de strandpakhuizen is afgeleverd, bedragen niet veel, zoodat de pikol het gouvernement tot aan de bedoelde pakhuizen (te Samarang) te staan kwam, in 1845 op *f* 10,35 koper en in 1846 op *f* 10,20 koper. De betrekkelijk grootste produktie werd verkregen in de fabrijk Tjipiring, waar de bouw in 1845 23,97 en in 1846 23,57 pikols opleverde. Het produkt bedroeg in 1846 aanmerkelijk meer dan in 1845, en in 1845 2000 pikols meer dan in 1844. Het volgende staatje geeft van een en ander een overzigt

Distrikten.	Fabrijken.	Huisgezinnen voor de kultuur bestemd.	Bouws.	Produkt in pikols.		Pikols per bouw.		Pikols suiker afgeleverd aan het gouvernement in		Pikols suiker ter vrije beschikking der kontraktant.	
				1845.	1846.	1845.	1846.	1845.	1846.	1845.	1846.
Kaliwoengoe	Kaliwoengoe	1300	500	8469,49	11513,82	16,94	23,02	4255,84	5804,97	4213,65	5708,85
Perboean	Poegoe	1500	500	10128,75	11145,84	20,25	22,29	4052,14	3315,16	6076,61	7830,68
Kendal	Tjipiring	1800	600	14383,07	14146,02	23,97	23,57	4803,32	5007,36	9579,75	9138,66
Troeko	Gemoe	1500	500	7606,24	11273,71	15,21	22,54	2702,72	4068,97	4903,52	6604,74
	Totaal	6100	2100	40587,55	48079,39	19,33	22,85	15814,02	18796,46	24773,53	29282,93

Thee. De kultuur der theeplant heeft in de residentie Samarang slechts plaats in het distrikt Selokaton, en wel door een kontraktant, aan wien in 1846, 300 bouws gronden ten dienste stonden, benevens 200 huisgezinnen. De in dat jaar verkregene hoeveelheid thee bedroeg 31592 Amsterdamsche ponden. Hiervan werden aan het gouvernement afgeleverd 31342 ponden, terwijl de kontraktant over 250 ponden vrije beschikking had. Aan de theeplanters werden *f* 36 per huisgezin uitbetaald. Het pond thee kostte het gouvernement 69 duiten.

Tabak. De tabakskultuur heeft in deze residentie grootendeels ongunstige uitkomsten opgeleverd. In de regentschappen Samarang, Demak en Grobogan zijn daarvoor gronden aangewezen. De kultuur heeft plaats door partikuliere ondernemers. Sommigen genieten rentelooze voorschotten van het gouvernement van *f* 16000 tot *f* 100,000, welke voorschotten zij gehouden zijn in tien jaren aan te zuiveren. De ondernemers beschikken over het produkt en wel zonder betaling van retributie, voor zooverre zulks niet bij de geslotene kontrakten is bedongen, en onder voorwaarde dat aan hen geene voorschotten voor dagelijksche uitgaven zullen worden verleend, en zij van het produkt de gewone procentswijze belooning ten behoeve der Europesche en inlandsche ambtenaren in 's lands kas storten.

In 1845 werden in de verschillende ondernemingen de volgende uitkomsten verkregen.

Regentschappen.	Distrikten.	Ondernemingen.	Tabakbouwende Huisgezinnen.	Bouws waarvan geoogst is (2).	Opbrengst in pikols.
Samarang.	Serondol.	De Hoop.	1200	140	465,92
Demak.	Singen Kidool.	Tigowanoe.	1875	149,75	870
	id.	Bogo.	502	50	704,08
	Mangar.	Glapan.	1420	50	502
Grobogan.	Poerwodadi.	Penawangan (1).	1731	183,75	1916,80
	Wirosahari.	Tandjong sahari.	1093	50	391
	Kradenan.	Midang ramessan.	1603	15	»
		Totaal...	9424	638,50	4849,80

(1) Een gedeelte der onderneming Penawangan ligt in het distrikt Mangar.
(2) Van 161½ bouws werd niet geoogst.

In 1846 werden nog twee kontrakten uitgegeven en wel een in het distrikt Singen-Lor (Tengaron) met 25 bouws en 150 huisgezinnen, en een in het distrikt Poerwodadie (Gembol) met 50 bouws en 400 huisgezinnen.

Cochenille. In het distrikt Kaliwoengoe zijn eenige bouws afgezonderd voor de nopalkultuur en cochenilleteelt. De cochenille wordt slechts in ééne inrigting bewerkt. In 1845 waren er 15 bouws beplant met 66,400 nopalplanten, waarvan 61,200 bevolkbaar waren. 60 huisgezinnen hielden zich met deze kultuur bezig en ontvingen daarvoor *f* 2,738. De verkregen hoeveelheid cochenille bedroeg 2874 Amsterdamsche ponden. In 1846 stond het met deze kultuur minder gunstig. Aan de nopalplanten werden *f* 3738 uitbetaald, terwijl het produkt cochenille slechts 2142 ponden bedroeg. Het pond cochenille kostte het gouvernement gemiddeld *f* 3,31 koper.

Zijdewormenteelt. Als eene laatste proef dezer kultuur in de residentie Samarang werd een kontrakt uitgegeven met renteloos voorschot. In het distrikt Kradenan werden 125 bouws en 1044 huisgezinnen daarvoor bestemd. In 1845 waren er 3,757,000 zijdewormen. De onderneming mislukte echter door de schuld van den kontraktant, die de plaats verliet. Ben ik wel onderrigt, dan is sedert deze kultuur geheel gestaakt.

Rijst. Volgens de officiële verslagen zouden in Samarang in 1845 171,309 bouws bebouwbare velden voor de rijstkultuur bestaan hebben, waarvan toen echter 6430 bouws onbeplant gebleven zijn. 161,575 bouws beplantte de bevolking voor eigen rekening, 3304 bouws voor het gouvernement. Uitvoeriger zijn de bijzonderheden dezer kultuur (over 1845), hieronder aangetoond.

Regentschappen.	Distrikten.	Aantal dessa's en kampongs.	Aantal werkbare mannen of dienstpligtigen.	Aantal landbouwende huisgezinnen.	Aantal bouws beplantbare sawahs en tegals.	Aantal bouws wisselvallige velden die niet alle jaren bebouwd kunnen worden.	Totaal aantal bouws.	Bouws voor het Gouvernement beplant.	Bouws door de bevolking voor eigen kultuur beplant.	Bouws onbeplant gebleven.	Opbrengst der velden door de bevolking voor eigen kultuur beplant.		Bedrag van den onzuiveren aanslag der landrenten.		
											Werkelijke of geschatte oogst in pikols.	Pikols per bouw.	Van velden voor het Gouvernement bewerkt.	Van velden door de bevolking voor eigen kultuurbeplant.	Totaal.
Samarang.	Serondol	104	3069	2925	3767		3767	200	3567		45851	12,85	*f* 11,815	*f* 19,907	*f* 31,722
	Grogol	145	4049	3860	7350	435	7785		7350	435	70772	9,63		56,508	56,508
	Singen lor.	70	4371	4238	7314	16	7330		7314	16	95080	10,27		57,690	57,690
	Singen koelon	56	2306	2440	4069	206	4275		4120	155	56019	13,60		34,875	34,875
	Samarang	601	2632	508	646	153	799		736	63	4240	5,76		4,056	4,056
	Totaal....	976	16427	13971	23146	810	23956	200	23087	669	271962		11,815	173,036	184,851
Salatiga.	Ngoengroengang	89	3028	4419	3278	111	3389		3285	104	38040	11,58		26,705	26,705
	Ambarawa	185	5895	5895	6377	137	6516		6421	93	94966	14,79		65,340	65,340
	Salatiga	164	5888	3267	5756		5756		5756		63830	11,09		43,270	43,270
	Tengaron	130	3169	785	5902	690	6592		6107	485	43278	7,09		37,340	37,340
	Totaal....	568	17980	14366	21313	938	22251		21569	682	240114			172,655	172,655
Kendal.	Tjangkiran	55	1386	1870	1679	111	1790		1681	109	29184	17,36		17,554	17,554
	Limbangan	54	1349	1850	1477	136	1613	15	1466	132	21520	14,68		13,530	13,530
	Kaliwoengoe	103	2233	4835	2822	568	3390	500	2458	432	32524	13,25	23,600	7,525	31,125
	Perboean	83	2261	2632	3824	56	3880	500	3340	40	38024	11,38	26,800	1,431	28,231
	Kendal	107	4587	3024	4364	29	4393	600	3781	12	44024	11,64	36,500	4,192	40,692
	Troeko	156	3812	4404	5986	275	6261	500	5561	200	80760	14,53	28,000	33,701	61,701
	Selokaton	164	4289	2818	3496	384	3880	264	3284	332	38776	11,81		23,816	23,816
	Totaal....	722	19917	21433	23648	1559	25207	2379	21571	1257	284812		114,900	101,749	216,649
Demak.	Singen kidool	112	5913	6502	11132	751	11883	250	10882	751	102497	9,42	23,695	29,185	52,880
	Wedoong	89	8256	9052	17255		17255		17255		161936	9,33		95,929	95,929
	Demak	122	6232	10530	11775	356	12131		12110	21	115258	9,52		66,907	66,907
	Mangar	143	7854	8948	16854	342	17196	150	16850	196	146627	8,70	22,115	56,260	78,375
	Samboong	109	5907	5681	11927	433	12360		12173	187	106897	8,77		64,080	64,080
	Totaal....	575	34162	40713	68943	1882	70825	400	69270	1155	633215		45,810	312,361	358,171
Grobogan.	Poerwodadie	144	4446	4518	9747	874	10621	100	9647	874	117324	12,16	12,120	44,105	56,225
	Wirosaharie	127	2260	3385	5302	259	5561	50	5252	259	80998	15,42	13,360	27,290	40,650
	Grobogan	101	1640	2407	5650	1315	6965		5650	1315	62236	11,02		30,880	30,880
	Kradenan	117	4385	5029	5704	219	5923	175	5529	219	88129	15,94	11,650	42,520	54,170
	Totaal....	489	12731	15399	26403	2667	29070	325	26078	2667	348687		37,130	144,795	181,925
	Tot. generaal.	3330	101217	105882	163453	7856	171309	3304	161575	6430	1778790	11,	*f* 209,655	*f* 904,596	*f* 1,114,251

Het produkt, verkregen van de velden voor de bevolking zelve, bedroeg alzoo 1,778,790 pikols, dat is ruim 2¼ pikol voor iederen inwoner der residentie. In 1845 werden nog 864 bouws nieuwe sawahs ontgonnen, t. w. 357 bouws in Singen-lor, 16 in Ambarawa, 7 in Salatiga, 4 in Tjangkeran, 2 in Limbangan, 371 in Troeko, 14 in Selokaton, 20 in Singen-Kidool en 73 in Mangar. De invoer van rijst bedroeg in 1845 voor de geheele residentie 10341 pikols, terwijl daarentegen 219938 pikols rijst en 56575 pikols padie uitgevoerd werden. In 1846 bestond het produkt uit 1,814,064 pikols. — De landrenten bragten in laatstgenoemd jaar op *f* 1,146,687 en dus nog *f* 32,436 meer dan in 1845.

Houtbosschen. Volgens de officiële staten over 1845 hebben de veilingen van het hout uit de gouvernementsbosschen in dat jaar opgebragt *f* 12,920. Daarentegen bedroegen de onkosten *f* 14,234, waarvan ruim *f* 12,000 als kaploon aan de bevolking werden uitbetaald. De bosschen zijn vrij talrijk. In het regentschap Samarang zijn zij van weinig belang. Een groot gedeelte der bosschen is rijk aan djatiehout, vooral de wouden van Kendal, Demak en Grobogan. Een en ander kan men uit onderstaande opgave ontwaren.

Regentschappen.	Distrikten.	Aantal Bosschen.	Uitgestrektheid in □ palen der gronden begroeid.			
			geheel of grootendeels met Djatie.	meest met ander hout, doch ook met Djatie.	geheel met ander hout, zonder Djatie.	Totaal der uitgestrektheid.
Samarang	Singen Lor	1	10			10
Salatiga	Ngoengroengang	27	8		8	16
	Ambarawa	9	8	15	2	25
	Salatiga	4	5	3	1	9
	Totaal	40	21	18	11	50
Kendal	Tjangkiran	2	7			7
	Limbangan	3	12		2	14
	Kaliwoengoe	4	42	1	14	57
	Perboean	1	12		2	14
	Troeko	3	32	-	38	70
	Selokaton	2	8		36	44
	Totaal	15	113	1	92	206
Demak	Singen kidool	1	50	193	80	323
	Mangar	1	75	268	114	457
	Totaal	2	125	461	194	780
Grobogan	Poerwodadi	1	28	56	12	96
	Wirosaharie	2	10	17	14	41
	Grobogan	1	12	26	10	48
	Kradenan	2	11	20	15	46
	Totaal	6	61	119	51	231
	Totaal generaal	64	330	599	318	1277

Veeteelt. In het begin van 1845 telde men in de residentie 111,251 buffels, 16,240 koeijen en 10,330 paarden; in het begin van 1847 daarentegen reeds 139,183 buffels, 22,973 koeijen en 14,303 paarden, zoodat het vee aanmerkelijk in aantal toegenomen is. Onder de cijfers der paarden zijn slechts begrepen de paarden der inlandsche landbouwende bevolking. De verdeeling van het vee in de verschillende distrikten der residentie in de jaren 1846 en 1847 blijkt uit den onder volgenden staat.

Regentschappen.	Distrikten.	Buffels.		Koeijen.		Paarden.	
		1 Jan. 1846.	1 Jan. 1847.	1 Jan. 1846.	1 Jan. 1847.	1 Jan. 1846.	1 Jan. 1847.
Samarang	Serondol	4056	4183	272	263	150	151
	Grogol	3520	3590	7	81	114	130
	Singen-lor.	7850	7919	17	24	231	233
	Singen-koelon	3326	3406	2	4	92	107
	Samarang	1197	1842	184	166	117	158
	Totaal	19849	20940	482	538	704	779
Salatiga	Ngoengroengang	3073	3110	984	1033	337	355
	Ambarawa	5383	6666	3842	4420	1064	1231
	Salatiga	6573	7451	8479	9536	1981	2150
	Tengaron	2332	2364	5009	5557	1277	1249
	Totaal	17361	19591	18314	20546	4659	4985
Kendal	Tjangkirang	2255	2300	394	385	274	330
	Liembangan	2850	2727	461	441	367	410
	Kaliwoengoe	1984	1855	46	50	213	231
	Perboean	1796	2004	107	79	167	180
	Kendal	2670	2702	167	167	322	314
	Troeko	2709	2564	102	113	233	252
	Selokaton	7426	7857	536	468	1422	1777
	Totaal	21690	22009	1813	1703	2998	3494
Demak.	Singen-kidool	10480	10452			366	428
	Wedoong	8064	8714			128	146
	Demak	7139	7364	24	22	215	234
	Mangar	14471	15692			897	1074
	Samboong	6755	7152	8	8	130	137
	Totaal	46909	49374	32	30	1736	2019
Grobogan	Poerwodadie	6774	7587	95	105	820	853
	Wirosaharie	7574	7613	15	36	877	977
	Grobogan	5516	6674	14	7	431	529
	Kradenan	4021	5395	28	8	627	667
	Totaal	24785	27269	152	156	2755	3026
	Totaal gener.	130594	139183	20793	22973	12852	14303

In het jaar 1846 werden geboren 16,410 buffels, 3013 kalveren en 1649 veulens; geslagt 12,202 buffels en 3845 koeijen; ingevoerd 19,460 buffels, 4383 koeijen en 2117 paarden; uitgevoerd 10,585 buffels, 865 koeijen en 1422 paarden. Er stierven 4594 buffels, 506 koeijen en 893 paarden.

Inkomsten der residentie. De landrenten bragten in 1845 op *f* 1,114,251 (zie boven). De voornaamste overige inkomsten waren in hetzelfde jaar *f* 987,840 voor de opiumpacht, *f* 345,784 voor de verpachting der bazaars en warongs, *f* 45,900 voor die van het slagten van rundvee, *f* 30,780 voor het slagten van varkens, *f* 64,800 voor de pandjeshuizen; — voorts aan inkomende en uitgaande regten *f* 1,203,565; van het verkoopen van zout *f* 384,301; van het vendu-departement *f* 57,923 en aan klein zegelregt *f* 50,270.

Bij deze sommen, te zamen reeds *f* 4,185,414 bedragende, behooren nog gevoegd te worden de talrijke andere inkomsten, waaromtrent ik echter geene genoegzaam juiste opgaven bezit.

Van kali Koetoe reisden wij nog denzelfden dag, waarop wij van Pekalongan vertrokken waren, naar Samarang. De groote postweg doorloopt het regentschap Kendal van het westen naar het oosten, zich nergens meer dan eenige palen van het strand verwijderende, doch ook nergens het strand bereikende. Van kali Koetoe loopt hij in eene oostelijke rigting tot Welerie, slaat zich daar naar het noordoosten om tot Troeko, loopt dan weder oostelijk tot Kendal, buigt zich dan naar het zuidoosten, doch om zich spoedig weder in oostelijke rigting tot aan Samarang toe voort te zetten. Oostelijk van kali Koeto is het terrein meerdere palen ver vlak. Dit is de alluviale kom, die zich allengskens heeft gevormd tusschen de voorbergen van den Prahoe, Telerep en Ngoengroengan, welke haar aan de landzijde geheel omringen en scheiden van de alluvie-vlakten van Pekalongan en van het regentschap Samarang. Talrijke riviertjes, uit de genoemde bergen ontspringende, voorzien de vlakte van Kendal overvloedig van water. De voornaamste dezer rivieren zijn, van het westen naar het oosten gerekend, de kali Koetoe, kali Willerie, kali Bloeka, kali Poetrie, kali Kendal, kali Woengoe, kali Mangang en kali Toegoe.

Tusschen kali Koetoe en de hoofdplaats Samarang zijn zes plaatsen waar men van postpaarden verwisselt, te weten: Willerie (paal 31—30), Troekoe (paal 25), Kendal (paal 19), kali Woengoe (paal 14), Mangkan (paal 11—10) en Toegoe (paal 6—5). — Aan den oostelijken oever der kali Koetoe ligt de dessa Karanganam, waar een pasangrahan is. Willerie bereikt men tusschen paal 31 en 30. De streek is rijk aan rijstvelden. Beurtelings heeft men fraaije vergezigten op den Prahoe en op den Sindoro en Soembing, die hunne geweldige kegels, door de Europesche ingezetenen de »Twee Gebroeders" genoemd, ver verheffen boven de lagere vlakte en omringende bergen. De distrikts-hoofdplaats Troeko ligt bij paal 25. Hier gaat een groote binnenweg naar het zuiden af. Nu volgen rijst- en suikerrietvelden en dessa's afwisselend op elkander. De kali Poetrie snijdt den weg bij paal 22.

Kendal, de hoofdplaats van het regentschap Kendal, bereikt men bij paal 19. Er is een fraai regentshuis, eene talrijke inlandsche bevolking en eenige Chinezen en Europeanen. Even als op de meeste regentschapshoofdplaatsen van Java, liggen hier eenige pradjoerits. Een kontroleur vertegenwoordigt er het Nederlandsche gezag. In een administratief opzigt behoort het regent-

schap Kendal onder de afdeeling Samarang, die uit Kendal en het regentschap Samarang bestaat.

Van Kendal af tot Kaliwoengoe, de hoofdplaats van het distrikt Kaliwoengoe, is het terrein altijd nog effen en met sawah's bedekt. Oostelijk van Kaliwoengoe echter wordt het weder heuvelachtig. De heuvels zijn uit trachiet gevormd en met trachietblokken en trachietconglomeraat bedekt. De bewatering des terreins wordt, en zulks tot nabij de hoofdplaats Samarang toe, onregelmatiger, de dessa's en sawah's spaarzamer en de onbebouwde of slechts met vruchtboomen bebouwde streken talrijker. Niettemin is het geheele landschap, tot de poststation Toegoe (paal 6—5) toe, schilderachtig. Tusschen Toegoe en de hoofdplaats Samarang is het als het ware eene aaneenschakeling van dessa's.

Het regentschap Kendal grenst ten westen aan Pekalongan, ten noorden aan de Javazee, ten oosten aan de regentschappen Samarang en Salatiga, en ten zuiden aan het regentschap Temanggong van de residentie Kadoe. Het bestaat uit de boven reeds genoemde distrikten Selokaton, Troeko, Kendal, Kaliwoengoe, Tjangkiran, Liembangan en Perboean. Van het westen naar het oosten aan het strand, en den grooten postweg beantwoordende, volgen op elkander Selokaton, Troeko, Kendal en Kaliwoengoe. De overige 3 distrikten liggen binnenslands, Perboean tusschen Troeko, Kendal en Kaliwoengoe ingeklemd, Liembangan zuidelijk van Kaliwoengoe, en Tjangkiran insgelijks zuidelijk van Kaliwoengoe en oostelijk van Liembangan.

De bevolking dezer 7 distrikten was in 1847 als volgt:

Distrikten.	European.	Chinezen.	Inlanders.	Arabier.	Maleij., Boegin. enz.	Totaal.
Kendal	33	141	30264	6	16	30460
Tjangkiran		12	12891			12903
Liembangan		23	11029		20	11072
Kaliwoengoe	69	173	19992			20234
Perboean		22	14426			14448
Troeko		26	19829			19855
Selokaton		66	23754		15	23835
Totaal	102	463	132185	6	51	132807

De mortaliteit onder de inlanders was in hetzelfde jaar = 1 : 23,89, zijnde 5533 hunner overleden; onder de Chinezen = 1 : 24,37, zijnde 19 hunner gestorven. De geboorten onder de inlandsche bevolking bedroegen in 1847 3368 = 1 op de 39,24 personen; onder de Chinezen 27 = 1 op de 17,12 personen. Betrekkelijk de mortaliteitsverhoudingen in 1847 moet aangeteekend worden, dat in dit jaar eene epidemie van bilieus-nerveuse koortsen hevig heeft gewoed en de mortaliteit aanmerkelijk verhoogd. In 1845 stierven van de 127,852 Javanen slechts 2980, hetgeen eene evenredigheid geeft = 1 : 42,90.

Behalve de boven reeds genoemde dessa's zijn de voornaamste van het regentschap: noordelijk van den postweg, Pelem, Sodong en Gabatok; zuidelijk van den postweg en westelijk van de kalie Poetrie: Bogo Saharie, Poetjong, Selokaton, Perong, Soewangoe, Soekoredjo, Wonogiri, Gebangan, Gebang, Sindang, Toeren, Singkalong, en oostelijk van kali Poetrie: Pawadonang, Pegandon, Aloem, kali Poepoer, Liembangan (distrikts-hoofdplaats), Kendang, Adipoero, Banjoewaroe, Balagon, Bodjo en Tjangkiran (distriks-hoofdplaats). — Twee voorname binnenwegen bevorderen de gemeenschap met de zuidelijke strcken. Een hunner gaat van Willerie over Selokaton en Soekoredjo naar Kadoe, waar hij zich vereenigt met den rijweg, die, tusschen den Sindoro en Soembing door, van Wonosobo naar den postweg van Magelang geleidt. De tweede weg gaat in het oosten des regentschaps van Toegoe af en voert over Tjangkiran naar Ngoengroengan.

Het regentschap Kendal is rijk aan minerale wateren. Beroemdheid hebben verkregen die van Pelantoengan, Gebangan en Ngassinan. Zij zijn eerst in het laatste decennium bekend geworden. De heeren WAITZ, KREBS, J. MAIER, P. F. FROM, C. W. C. MANDT, en in Europa de heeren G. J. MULDER en R. FRESENIUS hebben bijgedragen om deze belangrijke wateren bekend te maken. In het »Natuur- en Geneeskundig Archief voor Neêrlandsch Indië" kan men verscheidene opstellen vinden, tot dezelve betrekking hebbende. Wat de bijzonderheden dezer bronnen betreft naar die opstellen verwijzende, zal ik hier slechts mededeelen de uitkomsten van het scheikundig onderzoek, bewerkstelligd door de heeren FRESENIUS, G. J. MULDER en J. MAIER.

Bestanddeelen.	Mineraalwater van		
	Pelantoengan.	Gebangan.	Ngassinan.
	In 100 gewigtsdeelen volgens Fresenius.	In 100 gewigtsdeelen volgens G. J. Mulder.	In 100 gewigtsdeelen volgens J. Maier.
Koolzure soda	0,03571		
Koolzure kalkaarde	0,04133		0,0048330
Koolzure bitteraarde	0,03292		0,0038926
Koolzuur ijzerprotoxyde	0,002248		0,0005773
Zwavelzure kalkaarde		Sporen.	
Chloorpotassium	0,00945	0,0220	
Chloorsodium	0,31254	1,6919	2,2808176 (Chloorsodium, Chloorcalcium, Chloormagnium)
Chloorcalcium		0,0723	
Chloormagnium		0,04946	
Joodmagnium	Sporen.	0,00783	0,0049928
Broomsodium	Sporen.		
Broommagnium		Sporen.	Zeer geringe hoeveelheid.
Kiezelaarde	0,01471	0,0035	0,0002197
Aluinaarde			0,0005493
Koolz. mangaanprotoxyde	Sporen.		
Phosphorzure kalkaarde			Sporen. (Phosphorzure kalkaarde, Organische zelfstandigheid, Quellsäure en Quellsatzs.)
Organische zelfstandigheid, Quellsäure en Quellsatzs.			
Koolzuur	0,2839 (Waitz).		Onbepaald.
Zwavelwaterstofgas			Onbepaald.
Chloorammonium		Sporen.	
Totaal	0,732808	1,84699	2,2958822

Men weet, dat bij de bronnen van Pelantoengan een badetablissement is opgerigt. Men begon den bouw daarvan in 1842 en in 1844 kwam het in werking. De merkwaardig gunstige uitkomsten der kuren, daar in het werk gesteld, hebben reeds lang de wenschelijkheid aangetoond, dat aan de inrigting eene aanmerkelijke uitbreiding worde gegeven. De waarde van het badetablissement wordt nog verhoogd, doordien men er geregeld het water van Gebangan en Ngassinan aanvoert om het zwakkere water van Pelantoengan te versterken. Het water van Gebangan wordt in de groote hospitalen van Java met vrucht aangewend en is reeds een artikel van uitvoer naar Europa geworden. De heer J. MAIER heeft uit het water van Ngassinan aanmerkelijke hoeveelheden jodium daargesteld.

Door een verblijf te Samarang gedurende een gedeelte van 1847 en 1848 zie ik mij in de gelegenheid gesteld, omtrent deze hoofdplaats en het geheele regentschap in meerdere bijzonderheden te treden.

Het *regentschap Samarang* heeft tot grenzen, westelijk het regentschap Kendal, noordelijk de Javazee, oostelijk het regentschap Demak en zuidelijk het rongoschap Salatiga. Zoo als boven reeds is gebleken, bestaat het uit vijf distrikten: Samarang, Serondol, Grogol, Singen-Lor en Singen-Koelon. Het distrikt Samarang beslaat geheel het westelijke gedeelte van het regentschap. De distrikten Singen-Koelon en Serondol liggen oostelijk van het distrikt Samarang, Singen-Koelon tot aan het strand reikende, Serondol binnenslands. Grogol is gelegen oostwaarts van Singen-Koelon en beantwoordt insgelijks gedeeltelijk aan zee; Singen-Lor ligt binnenslands ten oosten van Serondol.

De groote postweg van Java loopt in eene rigting, nagenoeg van het westen naar het oosten door het regentschap en snijdt de drie stranddistrikten, bevindende zich in elke dier distrikten eene poststation, en wel ter hoofdplaatse Samarang, in Singen-Koelon te Kenangrieng, en in Grogol te Wonokerto. — Van de hoofdplaats zelve gaat naar het zuiden de groote weg naar de binnenresidentiën van Midden-Java af.

De voorheuvels van den Ngoengroengan, alle trachietisch en met trachietblokken en trachietconglomeraat bedekt, strekken zich aanmerkelijk ver in het regentschap uit, hoezeer de Ngoengroengan zelf buiten zijne grenzen ligt. De zuidelijke helft der distrikten Samarang, Serondol en Singen-Lor bestaat grootendeels uit die heuvels. Zij zijn tot ruim 800 voeten hoog, zeer talrijk, hebben meestal breede afgeronde kruinen, zijn met slechts dunne lagen humus en eene spaarzame vegetatie bekleed en bieden fraaije gezigten aan, eensdeels op de alluvie-vlakte van het regentschap, op de stad en op de zee, ten andere op de lagchende landschappen der heuvels zelve, welker schoon door het romaneske der talrijke grootere en kleinere valleijen niet weinig wordt verhoogd. — De noordelijke helft der distrikten Samarang, Serondol en Singen-Lor zijn grootendeels vlak, en Singen-Koelon en Grogol bestaan geheel uit vlak land. De overvloed van water en de vruchtbaarheid des bodems hebben hier elk plekje gronds, wat niet tot dadelijke woonplaats aan

de vele duizenden ingezetenen dient, tot rijst- of tabaksvelden en tot de kultuur van vruchtboomen doen aanwenden. De bevolking van het regentschap was in de jaren 1846 en 1847 als volgt:

Distrikten.	Europeanen.		Chinezen.		Inlanders.		Arabieren.		Maleijers enz.		Totalen.		Aanmerkingen.
	1846	1847	1846	1847	1846	1847	1846	1847	1846	1847	1846	1847	
Samarang	2092	1934	5344	5217	66445	65488	439	449	1788	1831	77108	74919	De Europesche ingezetenen wonen niet uitsluitend in het distrikt Samarang.
Serondol			36	45	16690	13855					16726	13900	
Singen Koelon					19544	20345					19544	20345	
Singen Lor					25669	26941					25669	26941	
Grogol			271	226	28667	28736					28938	28962	
Totaal	2092	1934	5651	5488	157015	155365	439	449	1788	1831	167965	165067	

In 1846 overleden 2934 Inlanders, 275 Chinezen, 40 Arabieren en 96 Maleijers, Boeginezen, Bengalezen, enz.; in 1847 3382 Inlanders, 157 Chinezen, 56 Arabieren en 135 Maleijers, Bengalezen, enz. De sterfte-verhoudingen waren voor deze natiën alzoo: voor de Inlanders in 1846 = 1 : 53,51 en in 1847 = 45,93; voor de Chinezen in 1846 = 1 : 20,54 en in 1847 = 1 : 35,59; voor de Arabieren in 1846 = 1 : 10,90 en in 1847 = 1 : 8,01; voor de Maleijers, Bengalezen, enz. in 1846 = 1 : 18,63 en in 1847 = 1 : 13,57. Omtrent de mortaliteit onder de Europesche bevolking, gelukte het mij niet, opgaven te erlangen, ten zij over vroegere jaren. In 1840 was de sterfteverhouding onder haar = 1 : 13, in 1841 = 1 : 10, in 1842 = 1 · 12 en in 1843 = 1 : 14.

Het aantal geboorten bedroeg in 1846 onder de Inlanders 3894, onder de Chinezen 184, onder de Arabieren 15 en onder de Maleijers en Bengalezen 58; en in 1847 onder de Inlanders 4848, onder de Chinezen 149 en onder de Arabieren, Bengalezen en Maleijers 94. De verhoudingen der geboorten op de individu's waren alzoo: voor de Inlanders in 1846 = 1 : 40,32 en in 1847 = 1 : 34,11; voor de Chinezen in 1846 = 1 : 30,71 en in 1847 = 1 : 36,83; voor de Arabieren, Bengalezen en Maleijers in 1846 = 1 : 30,50 en in 1847 = 1 : 24,25.

In het laatst van 1847 waren in het regentschap gevestigd 337 hadjies, waarvan 283 in het distrikt Samarang, 5 in Serondol, 16 in Singen-Koelon, 6 in Singen-Lor en 27 in Grogol.

Het *distrikt* Samarang heeft de gedaante van een' ongelijkzijdigen driehoek, welks basis op zee rust en welks punt tot eenige palen ver in de voorheuvels van den Ngoengroengan reikt. De hoofdplaats en hare voorsteden beslaan het noordoostelijke gedeelte van het distrikt en zijn van zijn heuvelachtig gedeelte van nabij omgeven. Dit heuvelachtige gedeelte is uitgestrekter dan het terrein der stad zelve met hare voorsteden.

Het distrikt wordt in zijne geheele lengte besproeid door de kali Samarang, die ontstaat uit de vereeniging der kali Kreeö, kali Griebiek en kali Gavang, die boven het residentiehuis te Bodjong zamenvloeijen, waarna de rivier onverdeeld, zuidelijk langs de nieuwe stad loopt, bij het Chinesche-kamp in de oude stad treedt en westelijk langs haar zich naar zee begeeft. Het is deze

rivier, welke de haven van Samarang vormt. Hare breedte in de stad en van daar tot aan hare uitwatering bedraagt niet veel meer dan 50 voeten, en hare diepte is gering. Hierdoor en door gebrek aan voldoende afleidingskanalen, wordt voor de stad het ongerief geboren, dat zij gedurende den regentijd bij bandjers zoo dikwijls wordt geïnundeerd, een ongerief dat te verhelpen zou zijn, wanneer men er toe zou kunnen besluiten om de noodige kanalen te doen graven en uitdiepingen te doen bewerkstelligen, ten einde er evenredigheid kwame tusschen de kapaciteit der rivier- en kanaalbeddingen en het volumen water bij bandjers naar zee af te voeren.

Het distrikt bestaat voorts uit gouvernementsgrond en uit erven en landen, aan partikulieren toebehoorende. Slechts ongeveer een vierde der bevolking woont op gouvernementsgrond. Er zijn partikuliere landen, waarop eenige duizenden Javanen wonen. Men kan zulks ontwaren uit de ondervolgende officiële opgave over 1847.

Inlandsche bevolking van het distrikt Samarang.

Gouvernements- en partikuliere gronden.	Huizen.	Inlanders.	
		Werkbare mannen.	Totaal.
Gouvernementsgrond.	3723	3350	17986
Erven en landgoederen van partikulieren.			
Verschillende kleine erven.	3908	3821	16688
Torbaija.	1923	1937	9521
Melaijoe.	1422	1427	6149
Tawang kebon lawut.	630	520	3072
Keperan (2 perceelen).	251	243	1066
Boeloe.	229	248	1020
Semongan.	931	965	3452
Randoesaharie.	148	120	503
Peterongan.	827	1010	3219
Koermosaharie.	261	262	1052
Soemoer Bandjir.	180	213	706
Karang Modjo (3 perceelen).	32	36	106
Karang Balong (2 perceelen).	21	21	68
Tawang Gilie.	26	31	95
Babadan.	148	139	649
Pengiling.	8	10	45
Ngebong.	12	8	59
Gedong Batoe.	7	10	32
Totaal	14687	14371	65488

Topographie der stad Samarang. Men kan Samarang verdeelen in de *eigenlijke stad* en in de *voorsteden.* Tot de eigenlijke stad kan men rekenen: *a.* de Europesche wijken aan den oosteroever der kali Samarang; *b.* het zeestrand met aangrenzende kampongs; *c.* het Chinesche kamp; *d.* de paseiban; *e.* het Maleische kamp. Tot de voorsteden daarentegen: *a.* Pontjol; *b.* Bodjong;

c. Peloran; *d*. eenige kampongs, zuidelijk en oostelijk aan de oude stad grenzende.

De Europesche wijken, aan den oosteroever der rivier, vormen het centrum der eigenlijke stad, zijn 5 in getal, en beslaan gezamenlijk eene nagenoeg vierkante vlakte. De eerste wijk ligt het meest noordelijk aan de rivier en bevat, behalve eenige partikuliere gebouwen, 's gouvernements houtstapelplaats, de landswerf, de loods der genie, het kruidmagazijn, de civiele pakhuizen en de hoofdwacht. — De Pakhuisstraat scheidt haar van de tweede wijk. Deze is nagenoeg vierkant en is begrensd door de Pakhuisstraat, de rivier, de Heerenstraat, het Paradeplein, de Van den Burg-straat en Tawang. Zij is eene der fraaiste gedeelten van de stad, bevat vele, alle steenen, partikuliere gebouwen en magazijnen, en voorts het residentiebureau, het postkantoor, het weeshuis, de protestantsche kerk, het stadshuis en het arsenaal. — De derde wijk wordt ten westen door de tweede wijk, ten noorden door Tawang, ten oosten door de Oosterwalstraat en ten zuiden door de Heerenstraat begrensd, is insgelijks vierkant, bevat grootendeels woonhuizen van partikulieren, het heeren logement, de roomsch-katholijke kerk en den schouwburg. — De vierde wijk ligt zuidelijk van de tweede en heeft tot grenzen de Heerenstraat, de rivier, de avond-bazaar en de straat naar het Chinesche kamp. Zij stelt een langwerpig vierkant daar en bevat, behalve vele woonhuizen, het ontvangerskantoor, de groote Wurtembergsche kazerne, de societeit en de avondbazaar. — De vijfde wijk eindelijk maakt het zuid-oostelijke gedeelte der stad uit, is ook vierkant en bevat, behalve meerdere groepen woonhuizen, het oudemannenhuis, het gebouw der militaire auditie en de hospitaals- en passantenkazerne. — Deze vijf wijken stellen het oude Samarang zamen en hebben het aanzien van een Europeesch stadje. Zij hebben ongeveer 600 steenen huizen, in welke het grootste gedeelte der Europesche bevolking woont. De straten zijn ongeplaveid, grootendeels regtlijnig, en snijden elkander met regte hoeken. De hoofdstraten zijn tamelijk breed, de dwarsstraten meest allen zeer smal. Behalve dat der rivier en der oude ringgracht, heeft men er geen stroomend water. Van de pleinen verdient alleen genoemd te worden het Paradeplein, waar zich een overvloedig drinkwater gevende artesische put bevindt. Onder de woonhuizen zijn er vele met twee verdiepingen en ruim en luchtig gebouwd. De meesten echter zijn bekrompen en volstrekt ondoelmatig voor het klimaat. Alle huizen, grootere en kleinere, zijn wit bepleisterd en doen in de straten een scherp, voor de oogen pijnlijk licht terugkaatsen. De warmte, het felle licht en de muskieten doen het wonen in de oude stad veel onaangenamer zijn, dan het verblijf in de meer gezonde en opene wijken van Bodjong en Pontjol.

Het zeestrand. Aldus wordt eene wijk genoemd, die zich tusschen de oude stad en de zee uitstrekt en de rivier westelijk van zich heeft. Een breede rijweg vormt in deze wijk eene wijde streek, binnen welke eenige honderden inlanders in hunne door klapperboomen beschaduwde bamboezenhutten wonen, terwijl aan den weg zelven nog vele op Europesche wijze gebouwde

steenen huizen staan, welker bewoning niet tot de minst aangename zou behooren, indien niet deze wijk ongezond was en in den regentijd veel van overstroomingen te lijden had. Meer nabij het strand is deze wijk geheel onbewoond en moerassig. De moerassen breiden zich door sterke aanslibbingen jaarlijks verder in zee uit en zijn bijkans uitsluitend begroeid met Acanthus ilicifolius. Enkele vakken zijn tot vischvijvers ingerigt.

Het Chinesche kamp ligt ten Zuiden van de oude stad. Het is sterk bevolkt en bevat eenige honderden steenen huizen, alle op Chinesche wijze gebouwd en deels langs regte en vrij breede, deels langs bogtige en enge straten geplaatst. Het breidt zich langs beide oevers der kali Samarang uit en grenst westelijk aan de paseiban en Peloran. Door zindelijkheid en netten aanleg der huizen, steekt deze wijk sterk af bij het Chinesche.kamp te Batavia. Er wonen ongeveer 4000 Chinezen, meestal kooplieden en winkeliers. Het kamp is door steenen poorten van de overige stadsdeelen gescheiden. Bezigtiging verdienen er het smaakvolle huis en de fraaije tuinen van den kapitein der Chinezen.

De paseiban en hare onmiddellijke omstreken liggen aan het begin van den Bodjongschen weg, aan den westeroever der rivier en maken het schoonste gedeelte van Samarang uit. De paseiban is een groot langwerpig vierkant plein, omringd met het huis van den regent van Samarang, met dat van den pattie, met een' fraaijen inlandschen tempel, het groot militair hospitaal, de gouvernements koffij- en zoutpakhuizen, het gebouw der posterij, het ketting-kwartier en de morgen-bazaar. Het Maleische kamp strekt zich uit van de paseiban tot aan den Boom, nabij het strand en ligt aan den westeroever der rivier. De huizen, grootendeels van steen, zijn langs enge en bogtige straten gebouwd. Er is een inlandsche tempel met een in Moorschen trant gebouwd torentje. In deze wijk woont voornamelijk de Maleische, Bengaalsche en Arabische bevolking, hoezeer er zich ook vele Chinezen en inlanders hebben gevestigd. De voornaamste straat geleidt naar de haven en de reede. Gedurende den dag heerscht hier groote levendigheid.

Pontjol. Westelijk van de oude stad gaan twee groote wegen af. De noordelijkste hunner begint achter het groote hospitaal, loopt ongeveer parallel met den Bodjongschen weg, eerst eenigzins divergerend, dan konvergerend, tot dat hij zich bij het residentiehuis met hem vereenigt. De wijk, welke deze weg snijdt, heet Pontjol. Pontjol is zoowel door Europeanen als door inlanders bewoond. De Europeanen hebben er eenige goede steenen huizen, op welker meestal ruime erven kleine inlandsche kampongs zijn gelegen, welker bewoners het vergund is daar te verblijven, tegen de verpligting om de huizen en erven te bewaken en schoon te houden. Nabij het hospitaal ligt nog eene grootere inlandsche kampong, Petekan genoemd. Ongeveer tegen over het midden van den Pontjolschen weg, in het gezigt van het strand, ligt het fort *Prins van Oranje*, midden tusschen rijstvelden, die de bevolking aan de moerassen heeft ontwoekerd. Het is voltooid doch nog onbewapend. Een half bataljon infanterie houdt er garnizoen.

Bodjong geldt als het aangenaamste en gezondste gedeelte van Samarang en

verdient dezen goeden naam in alle opzigten. De breede, met kanarie- en tamarindeboomen beplante laan, die deze wijk in hare geheele lengte doorsnijdt, is een gedeelte van den grooten postweg. Langs haar staan de fraaiste en naar de nieuwere wijze opgetrokken huizen, waarvan vele voor de fraaije huizen van nieuw Batavia niet onderdoen. Publieke huizen zijn hier geene andere dan het fraaije residentiehuis. Achter dit laatste ligt de kruidmolen en ter zijde het Java-hotel. Peloran ligt tusschen Bodjong en het Chinesche kamp en heeft eenige Europeanen en eenige honderden inlanders tot bewoners. Onder de Javaansche bevolking ter hoofdplaatse is veel industrie. Er zijn vele meubelmakers, schoen- en laarzenmakers, zadelmakers, kleermakers, goud- en zilversmeden, koperslagers, metselaars, timmerlieden, enz. Men vervaardigt er ook fraaije sarongs, die eene zekere beroemdheid op Java verkregen hebben. De zich aan industrie wijdende inlandsche bevolking ziet er in het algemeen welgesteld uit en bewoont nette, veelal houten, huizen. — Talrijke bijzonderheden, de Javaansche, Chinesche en Europesche bevolking van Samarang betreffende, kan men nalezen in de welbewerkte »geneeskundige topographie van Samarang," van dr. M. J. E. MULLER, geplaatst in den 2den Jaargang van het »Natuur- en Geneeskundig *Archief voor Neêrlandsch Indië.*"

Er zijn meerdere punten, van waar men fraaije gezigten op de stad Samarang en hare omstreken kan genieten. Een dier gezigten heeft men op de reede. Van daar aanschouwt men enkele partijen der stad, hare fraaije boomrijke omstreken en de talrijke bergen, die hunne hooge toppen in het Samarangsche of aangrenzende residentiën verheffen. Westzuidwestelijk, geheel in de verte, ziet men er den Prahoe, beroemd door het later te beschrijven plateau van Diëng; zuidwestelijk, op den achtergrond, den Sindoro en Soembing, die met hunne kegels nog hooger reiken dan de Prahoe; iets oostelijker en meer op den voorgrond den Ngoengroengan, en regt in het zuiden den spitstoppigen Telemoijo en den breeden Merbaboe. De Ngoengroengan, die zijne schilderachtige voorheuvels tot aan Samarang s vlakte toe afzendt en de ruwe omtrekken van wiens zamenstellende deelen en vegetatie met het ongewapende oog van de reede af zijn te herkennen, klimt met zacht stijgende hellingen, tot dat deze overgaan in zijne digtbewassen kruin, het donkergroen van welker vegetatie heenwijst op de digtheid en reusachtigheid van haar oorspronkelijk woud.

Wil men nieuwe trotsche en lagchende tooneelen, dan beklimme men het koepeldak der in het midden van de stad gelegene kerk. Men ziet dan de bovengenoemde bergen in nagenoeg dezelfde rigting, maar men heeft dan tevens een vrij gezigt op de stad zelve, op hare lagchende kampongs, op hare wit bepleisterde huizen, op de breede laan van Bodjong en de woelige wegen, die van menschen en lastdieren wemelen, op het fort Prins van Oranje, op de rijke rijstvelden der omstreken en op de reede. — Men begeve zich dan verder den weg op naar Ngoengroengan, tot ongeveer 4 palen

van de stad en men heeft op nieuw verrassende gezigten op Samarang's vlakte en reede, die niet nalaten, bij een hoe dikwerf ook herhaald bezoek, steeds op nieuw te bekooren.

Minder aangenaam zijn de indrukken, wanneer men van de zeezijde de stad nadert en de haven binnenvaart. De haven is eng, ondiep en aan hare oevers vervallen en moerassig. Slechts de voortdurende levendigheid van het af- en aanvaren van praauwen en tambangans (ligte passagiersbootjes) neemt iets van het onaangename daarvan weg.

Boven is met een woord reeds gezegd, dat de stad Samarang op alluvialen bodem is gebouwd. De artesische putboring in het midden der stad, heeft mij in de gelegenheid gesteld, de zamenstelling des bodems tot eene diepte van 75 Nederlandsche ellen te leeren kennen. De specimina der grondsoorten, bij die putboring verkregen, heb ik aan een onderzoek onderworpen, als het resultaat waarvan ik volgende tabel kan mededeelen.

Diepte in N. Ellen.		Aard der Lagen.
van	tot	
0.00	2.80	Zand met kleine schelpen.
2,80	3,00	Schelpen.
3,00	3,60	Zand met veel schelpen.
3,60	6,80	Zand met grind (kleine afgeronde trachietsteenen).
6,80	12,25	Graauwe, weinig zand houdende vaste klei, doorzaaid met fragmenten van Venus, Cardium, Placuna en andere tweeschalige conchyliën.
12,25	15,80	Donkergraauwe kleiaarde met inverspreide gave schalen van Cardium en Venus. De klei is mergelachtig en houdt een weinig zeer fijn korrelig zand.
15,80	19,90	Licht graauwe en blaauwachtig grijze klei met talrijke exemplaren van Cardium en in het algemeen door gehalte aan fijn verdeelde conchyliën fragmenten sterk mergelachtig reagerende.
19,90	20,00	Zwarte vaste klei en zand met plantaardige overblijfselen.
20,00	20,50	Specimina van Strombus, Mitra, Solarium, Cerithium, Arca, Cardium, Venus, Ostrea en Placuna.
20,50	25,75	Graauwe vaste klei met geringe zandgehalte.
25,75	26,35	Zwarte hier en daar met ijzeroxydevlekken bedeelde broze zandhoudende klei, hier en daar koolzuren kalk inhoudende.
26,35	27,40	Bruinachtig graauwe, grofkorrelig zand houdende broze klei met inverspreide fijn verdeelde schelpen.
27,40	30,50	Graauwe, zeer fijn wrijfbare, sterk hygroscopische klei zonder spoor van schelpen en nagenoeg zonder zand.
30,50	33,15	Zwartachtig graauwe harde klei met weinig inverspreide schelpen-fragmenten.
33,15	34,70	Zwarte broze klei, vermengd met fijn korrelig zand en allerfijnste fragmenten van schelpen.
34,70	35,00	Witte, meer zuivere kleiaarde met vlekken van ijzeroxyde.
35,00	37,00	Zwarte harde klei met zand en vele fragmenten van conchyliën.
37,00	37,80	Graauwe, vrij veel fijn zand bevattende mergelachtige klei. — Op deze diepte trof men eene wel aan die bitterachtig zout water opleverde (10 kannen per minuut).
37,80	40,60	Trachietische rolsteenen van 1 tot 30 millimeters diameter, in grijs zand bevat.
40,60	41,00	Fijne grijze, zeer broze met veel fijn zand verbondene klei.
41,00	43,00	Zwarte vaste klei, op 43,00 schilferige graauwe, door ijzeroxyde gekleurde mergelaarde.
43,00	43,95	Weinig kleihoudend, fijnkorrelig, los zamenhangend en poedervormig zand.
43,95	46,00	Mergelachtige donkergraauwe kleiaarde met veel zand en ijzeroxyde.
46,00	46,80	Licht okerkleurig, los zamenhangend, weinig klei houdend, fijn korrelig zand.
46,80	47,30	Grijze klei met veel fijn korrelig, hier en daar glinsterend zand.

Diepte in N. Ellen. van	tot	Aard der Lagen.
47,30	48,60	Zwarte harde klei.
48,60	49,05	Graauwe klei met grof trachietzand en trachiet-rolsteentjes. Hier en daar geringe sporen van koolzuren kalk.
49,05	51,80	Trachietzand en rolsteenen van trachiet, vermengd met een weinig klei en koolzuren kalk.
51,80	52,00	Zwarte en grijze klei met eenige kleine trachietische rolsteenen en zand.
52,00	54,00	Graauwe, drooge, broze klei, vermengd met hier en daar glinsterend zand en geringe sporen van koolzuren kalk.
54,00	55,00	Stukken verharde mergel, bevat in eene los zamenhangende laag van zandrijke grijze klei.
55,00	62,00	Grijze mergelaarde met nog herkenbare fragment. van conchyliën.
62,00	67,00	Grijze steenharde mergel met ingekluisterde schalen van Pecten. Venus enz.
67,00	67,70	Poeder, bestaande uit grijze klei, zwartachtig zand en sporen van koolzuren kalk.
67,70	70,40	Donkergraauwe mergelaarde met zand en talrijke fragmenten van Ostrea, Pecten enz. (op 70,35 N. ellen diepte eene wel van bijzonder goed drinkwater, leverende 52,000 kannen per etmaal. Temperatuur in de diepte 32°,5 centigr., aan de oppervlakte 29° centigr.).
70,40	72,40	Graauw zand met weinig kleiaarde en vele trachietische rolsteenen.
72,40	75,00	Zand.

Vergelijkt men deze grondsoorten met die bij de artesische putboring te Batavia verkregen, dan valt de groote overeenkomst derzelve in het oog. De grondlagen te Samarang zijn echter veel rijker aan conchyliën dan die te Batavia. De sporen van schelpen worden te Batavia eerst aangetroffen op eene diepte van ruim 27 ellen (zie mijne Bijdragen tot de geneeskundige topographie van Batavia), terwijl zij te Samarang reeds van nabij de oppervlakte af, de meeste lagen vergezellen. Te Samarang, heeft men niet dieper geboord dan tot 75 N. ellen. Te Batavia bereikte men eene diepte van ruim 83 N. ellen. Voor de geologische kennis der kuststreken van Java zou het van het hoogste gewigt geweest zijn, wanneer men de boringen op beide plaatsen nog eenige honderden voeten verder had voortgezet. — De species van conchyliën, zoowel die der Bataviasche als der Samarangsche grondsoorten, leven alle nog heden aan Java's kusten.

Distrikt Singen-Koelon. Dit distrikt heeft de gedaante van een ongelijkzijdig langwerpig vierkant, en was in 1847 bevolkt met 20345 Javanen, waarvan 12809 woonden op gouvernements grond en de overigen op de drie partikuliere landen Saijoeng, Groemoelak en Klaijaran Torbaija. Het bestaat uit vlak land, dat van meerdere kleine rivieren is doorsneden. Kultures voor de Europesche markt zijn er niet. Alle beschikbare gronden van het gouvernement worden tot de rijstkultuur gebezigd. — De groote postweg treedt bij Tenggang in dit distrikt en verlaat het, na het van het westen tot het oosten doorloopen te hebben, bij Batoe, waar het distrikt Grogol begint. De voornaamste dessa's zijn: Wieroe, Klaijaran (met bazaar), Gebang Anom, Wiedoerie, Gemook, Karang Tenga, Kettitang, Pandjoena, Trogo, Soekoredjo, Blitaran, Tangol Angien, Djeroto, Menanging, Mangihan, Djatie, Kiringan, Ngepreh, Kalidang, Saijoeng (met bazaar), Pendilan, Prampilan, Tawengan,

Sedran, Ngaloeran, Boeloe, Peëndjoor, Djatie Moetie, Kali Polodoeh, Sielie (met bazaar), Gemoelak (met bazaar), Lohiereng, Pielang (met bazaar), Takoong, Getoon, Bleerong, Karang Anjar, Koetieh, Bonegoro, Boeloesan, Ngablok Dempul, Linkoong, Karang Kepok, Gaboes, Boeloesan Koelon, Batoe, Tangkris, Gadjie, Woeleh, Sandau en Karang Gawang.

Distrikt Serondol. Serondol beslaat even als Singen-Koelon een langwerpig vierkant. Noordelijk bestaat het uit alluvieterrein, zuidelijk uit de voorheuvels van den Ngoeñgroengan, die hier eene hoogte van 800 tot 900 voeten bereiken. In 1847 bevatte het 13,855 Javaansche inwoners, 13,570 op gouvernementsgrond, 285 op de vier partikuliere landen Panggoong, Tjandie, Penggiling en Mrietan. Van Djomblong af tot aan zijne zuidelijke grens snijdt het den grooten weg naar de vorstenlanden. Van de produkten voor de Europesche markt worden er gekweekt koffij en tabak. In het zuiden van het distrikt zijn de rijstvelden schaarsch, vermits de talrijke heuvels niet overal eene kunstmatige bewatering des bodems toelaten. De voornaamste dessa's zijn, Karang Sooka, Padoekingan, Boän, Tambakan, Karang Anjar, Mergolamook, Ngablok, Poloman, Djempono, Sedaijoe, Djomblang, Tegal Wareng, Nogosaharie, Kali Ongso, Tjandie, Karang Bendo, Watas, Djatis Ngaleh (met poststation), Tindjomoijo, Podjoong, Ngessrep, Serondol (met bazaar), Boengangan, Siwalan, Pandieän, Paloerongan, Karang Anjar Goenoeng, Djanglie, Lampeer Kidool, Lampeer Tenga, Dampeer Lor (bij welke dessa zijn gelegen het bedelaarsgesticht en het Chinesche hospitaal), Kebon Agong, Gaijam (met tabaksfabrijk), Tergoewo, Sendang, Gemak, Kedong Moendoe, Djoewino, Tegal Kankoong, Alas Toewoe, Doekoe Rankoedan, Padoerongan Lor (met bazaar), Pengaron Lor, Pengaron Midjer, Pengaron Kidool, Djogobaijan, Pakoentjen, Kali Pang (met bazaar), Bontoet, Toengoe, Genting, Doerenan, Metteessieh, Sowinong, Djaboegan, Ginadee, Padang, Tembalang en Kramas.

Distrikt Singen-Lor. Singen-Lor beslaat een onregelmatig vierkant en bestaat deels uit vlak, deels uit heuvelachtig land. Zijn zuidoostelijk gedeelte is boschrijk. Partikuliere landen heeft het niet. Zijne bevolking bestond in 1847 uit bijkans 27000 Javanen. Koffij is het eenige produkt wat er voor de Europesche markt wordt gewonnen. De noemenswaardige dessa's zijn, Doeworo, Semboong (met bazaar), Rankoedan, Djamor, Sapen, Menor, Ketapang, Mrangeen, Pessaijangan, Poetjong, Poetjong Gading, Benkong, Dengko, Pingkol, Kali Koijen, Nanas, Meloewih, Kawengeen, Genoeriet, Ngrowo, Karang Djatie, Banjoe Meneng, Barang, Sendang Delik, Penawangan, Koedoe (met bazaar), Tegawan, Djago, Kenteng, Poetat, Waroe, Blado, Sielie Kradjan, Gading, Karang Boijo, Toeroos, Kettitang, Soemengko, Kali Tjarat, Warook, Ngirie, Doekoh Boegel, Telogo Gatel, Karang Gondang, Djragong, Peeper en Seloo Gepok.

Distrikt Grogol. Grogol is het oostelijkste distrikt van het regentschap, beslaat een langwerpig vierkant, dat het smalste is aan het strand en het breedste in zijn zuidelijk gedeelte, en had in 1847 eene populatie van 28736 Javanen, waarvan 22225 op gouvernementsgrond, 6511 op drie partikuliere landen woonachtig waren. Het bestaat geheel uit vruchtbaar alluvieterrein.

De groote postweg doorsnijdt het van het westen naar het oosten. Noemenswaardig zijn de dessa's Wonokerto (met poststation), Grogol (met bazaar), Karang Tenga, Kali Kondang, Djrebeeng, Doedook, Babadan, Dahon, Tegalsaharie, Bagoong, Ngassinan, Sembilan, Toorbaija (groote dessa nabij het strand), Boijo Langoe, Gebang (met bazaar), Soengie Ploembon, Boeloesan Wetan, Koro, Doekoon, Angoong Boijo, Boeijaran (met bazaar), Telogo Pandan, Tempel boroos, Karang Baijam, Ploso Tjepeer, Doongoeter, Bangit, Sampang (met bazaar), Wonosaharie, Kepooh Wetan, Petjiro, Kalang-Pedatie, Penjang Kringan, Lingkoong, Donoloijo Wetan (met bazaar), Dandan, Gaboes, Goentoer (met bazaar), Gedag, Pragie, Wonosalam, Lempoeijang, Tempul Wetan, Watoe, Pessindon, Toerie, Kandang, Bakoong, Bomo, Totol (met bazaar), Selowirie en Gobang.

Ik zal dit hoofdstuk besluiten met nog eenige statistische aanteekeningen tot het regentschap Samarang betrekking hebbende.

Het regentschap Samarang wordt, onder het onmiddellijk toezigt van de voornaamste Nederlandsche ambtenaren van de residentie, bestuurd door een' regent met den titel van Toemenggoeng. Voorts zijn er nog de volgende Javaansche ambtenaren. *a. Bij het algemeen bestuur:* 1 Rongo Patteh, 1 Djaksa, 2 Kliewoons, 3 Mantries, 1 Penghoeloe (van den landraad van het regentschap) en 2 Djoeroe toelies. *b. Bij het justitiewezen:* 1 Djaksa besaar van Samarang, 1 Penghoeloe, 1 Adjunct djaksa en 2 Djoeroe toelies. *c. Bij de distrikts politie:* 5 Wedono's voor de verschillende distrikten, 5 Adsistent Wedono's, 7 Mantrie's politie, 1 Mantrie koffij, 1 Mantrie goedang en 7 Djoeroe toelies. *d. Bij de landelijke inkomsten:* 1 Onderkollekteur en 1 Djoeroe toelies. *e. Voor de Vaccine:* 3 Mantrie's Tjatjar. *f. Bij de posterijen:* 4 Kapala post. Deze ambtenaren genieten een maandelijksch inkomen van *f* 250 tot *f* 8, de Patteh *f* 250, de Djaksa besaar *f* 200, de onderkollekteur *f* 150, de Wedono's *f* 100 en *f* 80, de Penghoeloe van den landraad te Samarang *f* 80, de Djaksa en Adjunct Djaksa *f* 40, de Kliewoons *f* 45, de Mantries van *f* 30 tot *f* 15, de Adsistent Wedono's *f* 25 en de Djoeroe toelies van *f* 20 tot *f* 8.

In het geheel waren in het regentschap in 1847 niet minder dan 44 bazaars, t. w. 16 in het distrikt Samarang, 4 in Serondol, 6 in Singen-Koelon, 6 in Singen-Lor en 12 in Grogol. De gemiddelde prijzen der levensmiddelen waren in hetzelfde jaar als volgt: Padie *f* 3, rijst *f* 6, aardappelen *f* 8, djagong 100 duiten, gembilie 95 duiten, obie 100 duiten, tales *f* 1, kedelee boeni *f* 6, katjang *f* 3, katjang hidjoe *f* 4, Javaansche suiker *f* 8, zout *f* 8, drooge visch *f* 9,60, klapperolie *f* 18, katjangolie *f* 16, tabak *f* 16, en gambir *f* 25 per pikol. Voorts kostte het brood gemiddeld 25 duiten het stuk, meel 35 duiten, rundvleesch 16 duiten, buffelvleesch 20 duiten en dinding 30 duiten het pond, kippen en eenden *f* 5 de 10 stuks, eijeren *f* 2, gezouten eijeren *f* 2,30 en klappers *f* 8 de 100 stuks.

Heerendiensten. Het aantal werkbare mannen werd in 1847 geschat op 27619, waarvan echter 1800 voor de tabakskultuur waren afgezonderd, zoodat 25819 mannen voor de gewone heerendiensten beschikbaar bleven. Van dezen werden dagelijks gebezigd 3053, dus 1 van de 8,45 en wel dagelijks 350 voor de vestingwerken te Willem I, 660 ten behoeve van het bouwdepartement, bij de zoutpakhuizen, de algemeene pakhuizen, het arsenaal enz., 61 voor de bewaking der gouvernementsgebouwen en gevangenhuizen, 10 voor het bewaken van het zeestrand, 19 voor het bewaken der poststations en passangrahans, 30 voor het overvoeren van arrestanten, 20 voor het begeleiden der geldtransporten, 100 voor het bewaken der huizen van Javaansche ambtenaren, 56 voor de patrouilles, 421 voor het betrekken der groote wachthuizen en 1326 voor het betrekken der verschillende nacht- en kampongswachten. — Men ziet hieruit, tot welke veelsoortige diensten de bevolking onder den titel van heerendiensten wordt geroepen. Afgescheiden van de genoemde diensten echter, is de bevolking nog belast met het onderhoud der bruggen en wegen, en in de distrikten Samarang, Serondol en Singen-Lor met de koffijkultuur. Bovendien nog worden dagelijks honderden inlanders opgeroepen, om koeliediensten te verrigten, voor welke zij met 2½ duiten voor elke paal afstands betaald worden.

HOOFDSTUK IV.

VAN SAMARANG NAAR DEMAK EN KOEWOE.

Demak. Bevolking. Singen-Kidool. Wedoong. Mangar. Samboong. Wegen. Tabaksondernemingen. Regentschap Grobogan. Bevolking. Sterfte- en geboorte-verhoudingen. Poerwodadie. Wirosaharie. Kradenan. Selo. Slijkvulkanen van Koewoe. Zoutfabrijkatie aldaar. Wellen van Mendikel. Tjerewet en Medang Ramasan. Ontwikkeling van waterstofgas uit den grond. Scheikundige zamenstelling der wateren van Koewoe en van Pelantoengoen (in Soerabaija).

Tijdens mijne plaatsing te Samarang in 1847, maakte ik een uitstapje naar Demak en de slijkvulkanen van Koewoe. Wanneer men de hoofdstraat van Samarang in oostelijke rigting volgt, komt men, na de woelige ooster-voorstad der hoofdplaats gepasseerd te zijn, in de bovenbeschrevene distrikten Singen-Koelon en Grogol. De groote weg loopt te midden van dessa's en sawah's. De Moriah of berg van Japara wordt, nog nabij de stad, ver in het noordoosten zigtbaar. Evenwijdig met den weg, bevindt zich een kanaal van ongeveer 30 voeten breedte, hetwelk, zoo ik meen, op last van DAENDELS is gegraven, om het water af te leiden, dat in den regentijd vroeger de omstreken van Demak en Koedoes inundeerde en er maanden achtereen den landbouw onmogelijk maakte.

Tusschen Samarang en Demak zijn slechts 2 poststations, en wel bij paal

5 te Penangen en tusschen paal 11 en 12 te Wonokerto. Bij paal 13 passeert men de groote dessa Kali Kondang, met bazaar en gouvernementspakhuizen; verder, tot even voorbij paal 16, waar Demak ligt, omringen insgelijks sawahs en dessa's den weg.

Demak, de hoofdplaats van het regentschap Demak, heeft eene bevolking van eenige duizenden Javanen, en ongeveer 500 Chinezen. De inlandsche wijken bieden niets bijzonders aan. De paseiban, met omliggende moskee en regentswoning, beantwoordt aan de hoofdstraat, die eene verlenging is van den grooten postweg, langs welken ook de meestal steenen huizen der Chinezen zijn gebouwd. De kali Sampangan, eene rivier die uit de kali Toentang (van de vallei van Ambarawa) en uit een' van den Merbaboe afkomstigen tak is zamengesteld, doorsnijdt het oostelijke gedeelte der stad. De groote bazaar ligt aan hare boorden; oostelijk van de rivier ziet men nog vele, meestal bamboezen huizen, die door wit gepleisterde lattenhekken van den grooten weg zijn afgescheiden.

Het was te Demak, dat RADEN PATAH, de omverwerper van het rijk van *Modjopahit* en de invoerder van den islam in oostelijk Java, nog geene vier eeuwen geleden, als sulthan regeerde en over een groot gedeelte van midden- en oost-Java het bewind voerde. Het rijk van Demak bestond echter slechts uit zes decenniën, en gaf toen het ontstaan aan het rijk van *Padjang*, dat nog korter in stand bleef en opgelost werd in het rijk van *Mataram* (1578). VALENTIJN schatte de bevolking van Demak in zijnen tijd te bestaan uit ongeveer 3000 huisgezinnen. Er was toen een fortje »Goed begin" genaamd, bestaande uit een onregelmatig vierkant en gelegen aan de rivier. Dit fortje bestond nog in 1815. THORN gaf er eene afbeelding van in zijne »Memoir of the Conquest of Java."

Het regentschap Demak heeft tot grenzen ten westen het regentschap Samarang en de Javazee, ten noorden het regentschap Japara, ten oosten de regentschappen Koedoes en Grobogan en ten zuiden de residentie Soerakarta en het rongoschap Salatiga. Het bestaat voor verreweg het grootste gedeelte uit vlak land, en gaat in het zuiden over in een heuvelachtig terrein, dat zich in de voorheuvels van den Ngoengroengan en Merbaboe voortzet. Het is het grootste regentschap der residentie en was in 1847 met ruim 234,000 zielen bevolkt. Deze bevolking was in genoemd jaar in de vijf distrikten Singen-Kidool, Wedoong, Demak, Mangar en Samboong verdeeld als volgt:

Distrikten.	Europeanen.	Chinezen.	Inlanders.	Totaal.
Demak.	1	574	56368	56943
Singen Kidool.	17	491	46649	47157
Wedoong.		293	46803	47096
Mangar.	10	261	45808	46079
Samboong.		119	37042	37161
Totaal	28	1738	232670	234436

Met uitzondering van tabak, worden in het regentschap geene produkten voor de Europesche markt gekultiveerd, en de tabaks-kultuur heeft nog slechts plaats in twee der vijf distrikten, in Singen-Kidool en Mangar, in welke in 1845 nog geene 400 bouws en nog geene 5000 huisgezinnen daarvoor afgezonderd waren, terwijl voor den rijstbouw 69670 bouws gebezigd werden, die ongeveer 637,000 pikols padie opleverden. Men noemt Demak wel eens de rijstschuur van Java. Dat echter deze naam op een overdreven begrip berust, blijkt uit de boven gegevene cijfers, welke aantoonen, dat in 1845, toen de bevolking in het geheel uit 228,222 zielen bestond, het produkt aan padie niet meer bedroeg dan 2,78 pikols per hoofd in het jaar of nog geen half Nederlandsch pond per dag.

Van de bovengenoemde distrikten liggen alleen Demak en Wedoong aan den grooten postweg en tevens gedeeltelijk aan zee; — Demak grenzende aan het regentschap Samarang en aan de distrikten Wedoong en Samboong; Wedoong begrensd door Demak en Samboong en door de regentschappen Japara en Koedoes. De overige distrikten liggen geheel binnenlands, en wel Singen-Kidool omringd door de regentschappen Samarang en Salatiga, door Soerakarta en de distrikten Mangar en Samboong; — Samboong begrensd door Wedoong, Demak, Grogol, Singen-Kidool, Mangar en het regentschap Koedoes; — en Mangar bepaald door Samboong, Singen-Kidool, door Soerakarta en door de regentschappen Grobogan en Koedoes. — Op eene kaart der residentie Samarang, niet in druk uitgegeven, zag ik de volgende dessa's, als in het regentschap Demak gelegen, vermeld.

Distrikt Demak. Iebor, Kadilangar, Bran, Bom, Boeko, Angien-angien.

Distrikt Wedoong. Barahan, Gebong Waroe, Tangolangien.

Distrikt Singen-Kidool. Goebag, Kedong Djatie, Ompa, Woenjo.

Distrikt Samboong. Gadjak, Oendakan, Medini Njamlo, Dompak, Boegel, Menting, Pelang.

Distrikt Mangar. Ketilang, Radiek, Slogo, Goelang, Welook, Selanger, Laban, Kamlakka, Tjelelek, Ngloijot, Manggean, Gebangang, Gaswangieti, Gawang, Karang, Genong, Terong, Ngetos, Tjenglih, Paesan, Wordjaija, Ganijangang, Daijar, Kramak, Pankalan, Djegir, Djipang, Timor, Djamong, Mraijoon, Getas, Dempel, Tremas, Karang Saijong, Gedong, Ngelloek, Lekoij, Penawangan, Winong, Tjaroeban, Temporan, Gatelan, Djatie Garang, Wato, Kaijen, Karang Pain, Kembalo, Petasan, Paras, Klaija, Pinkat, Toko, Ietak, Goendi, Randie, Toemboe, Trienting, Tjoerot, Djoewanie, Diangang, Sidaijoe, Djinang, Boto, Bedonga, Garang, Dja ie Saharie, Soember, Ketro, Manguhin, Boeboetan, Soeroe, Gemampang, Larangan, Ngampo, Doewaran.

Wat de vier eerstgenoemde distrikten betreft, de dessa's zijn er veel talrijker dan opgegeven is. Haar aantal bedraagt wel eenige honderden en zelfs zijn de opgesomde dessa's van Mangar op verre na niet alle, welke zich in dat distrikt bevinden.

Het aantal bazaars in het regentschap bedroeg in 1847 niet minder dan 87, voor welke 17 in Demak, 8 in Wedoong, 23 in Singen-Kidool, 14 in Samboong en 25 in Mangar.

Behalve den grooten postweg en talrijke kleine binnenwegen, heeft het regentschap Demak nog twee groote binnenwegen, die zich op eenige palen afstands Z. O. van de hoofdplaats vereenigen en in het oostelijke gedeelte der stad Demak in den grooten postweg eindigen. Een dezer wegen geleidt door Demak, Samboong en Singen-Kidool naar het rongoschap Salatiga en wel met twee takken, waarin hij zich bij de dessa Ompa splitst, naar Salatiga en Ngoengroengan. De andere weg doorloopt Demak, Samboong en Mangar, buigt zich om den westelijken voet der Grobogansche kalkbergen naar Poerwodadie, gaat dwars door het Soerakartasche distrikt Selo naar Wirosaharie en Kradenan, treedt vervolgens in de residentie Rembang en verder in Madioen en eindigt bij Ngawie.

Het is deze laatstgenoemde weg, dien men volgt, om de slijkvulkanen van Koewoe te bezoeken. — Van Demak af vergezelt hij slechts eenige honderden roeden ver de kali Sampangan. De inlanders beweren, dat een witte kaaiman en een witte schildpad in deze rivier hun verblijf houden en zulks op grond eener tjarita omtrent den tijd, waarin Demak als zelfstandige staat bloeide. Beide dieren waren voedsterlingen van den eersten sulthan van Demak. Op eenen togt van DJOKO TINGKIR tegen de krijgsmagt van Demak, zakte hij de rivier af met vlotten. Het vlot, waarop DJOKO TINGKIR zich bevond, werd door eene menigte krokodillen aangevallen, doch hij overwon ze alle. Sedert mogen zich geene gewone krokodillen meer in de rivier ophouden. De witte krokodil vergunt thans slechts eenmaal in het jaar, dat andere krokodillen in de rivier komen. Dergelijke beuzelachtige overleveringen bezitten de goede Javanen in menigte.

Het heldere weder liet mij toe, de schoone landstreek tusschen Demak en Poerwodadie volkomen te genieten. Zelfs wanneer men Java in alle rigtingen heeft doorreisd, ontvangt men hier nog weder nieuwe aangename indrukken; niet door de trotschheid der natuur, maar door de vruchtbaarheid der landouwen; door de onafzienbare rijstvelden die met padie of tweede gewas zijn bedekt, door de menigte eilandvormig in die padiezee verspreide dessa's en doekoes, en door de rustpunten, welke het oog ver op den achtergrond ontmoet in de vulkanische kegels van den Moeriah, Ngoengroengan, Merbaboe, Merapi en Lawoe en in de lagere kalkbergen van Grobogan.

De afstand van Demak tot Poerwodadie is 26 palen, liggende Demak bij paal 16 en Poerwodadie bij paal 42 van Samarang. De weg is uitmuntend. Bij vier dessa's verwisselt men van paarden, en wel te Tjeko (paal 22), Kaligong (paal 26½), Gombo (paal 31) en Penawangan (paal 37½). De stationsgebouwen zijn van hout en met atap gedekt. Tusschen Poerwodadie en Koewoe zijn evenzoo vier poststations, te weten te Gelas (paal 43 bij Poerwodadie), Majahan (paal 46½), Tawang (paal 50½) en Wirosaharie (paal 55).

Ongeveer een paal ten zuiden van Demak ziet men op geringen afstand oostelijk van den weg de graven der sulthans van Demak, en de woonplaats van pangerang BIDJIEL van Kadelangie. — Bij paal 23 komt men in het distrikt Samboong en eene halve paal verder bij zijne hoofddessa Dempet. Bij

paal 24 gaat een binnenweg naar het westen af en vereenigt zich verder met den weg van Boegil naar Tigowanoe en Samarang. Een paar palen zuidelijker bereikt men het distrikt Mangar, en tusschen paal 30 en 31 Boegil, de hoofdplaats van Mangar. Te Boegil hebben zich meerdere Chinezen gevestigd. Er is eene druk bezochte bazaar. In de nabijheid dezer dessa werd in den Javaschen oorlog van 1825—1830 eene onzer kolonnes eene gevoelige nederlaag toegebragt door pangerang SERANG. De binnenweg van Samarang naar Poerwodadie, die over Tigowanoe loopt, vereenigt zich hier met den weg van Demak naar Poerwodadie. Na Boegil gepasseerd te zijn, ontwaart men meerdere tabaksvelden en tabaksloodsen, behoorende tot de onderneming van den heer KLEIN, wiens woonhuis men bij paal 37½ bereikt. Ik was met den heer KLEIN van Samarang vertrokken en bleef een paar dagen zijne gastvrijheid genieten. De velden, tot zijne onderneming behoorende, liggen deels in Mangar, deels in Poerwodadie. Aan de onderneming is eene sigarenfabrijk verbonden, waar de op Java overbekende Penawangansche sigaren worden vervaardigd; sigaren die tot de beste behooren, welke op Java worden gemaakt, doch voor de Manilla-sigaren nog aanmerkelijk onderdoen.

De poststation Penawangan ligt aan den oosteroever der kali Serang. Deze rivier ontspringt uit den Merbaboe en is dezelfde, die, na hare vereeniging met de kali Loessie, de residentie Samarang van Japara scheidt en meer nabij hare uitwatering Kali Tangolangie genoemd wordt. Bij Penawangan is zij de grens tusschen de regentschappen Demak en Grobogan en tusschen de distrikten Mangar en Poerwodadie. Men passeert de rivier over eene groote houten brug van ongeveer 250 voeten lengte. Tusschen Penawangan en Poerwodadie ziet men weinig bijzonders.

Poerwodadie is de hoofdplaats van de afdeeling Demak en Grobogan, en als zoodanig de verblijfplaats van den adsistent-resident dezer beide regentschappen. Als hoofdplaats van het regentschap Grobogan is zij ook de verblijfplaats van den regent (thans slechts rongo). Het residentiehuis is ruim en fraai. Nabij hetzelve ziet men een net steenen gevangenhuis. Ongeveer 600 Chinezen bewonen er eene afzonderlijke wijk. De straten zijn regthoekig en met houten hekken afgezet. Tot bewaring der rust liggen er 32 pradjoerits. — De Loessi, eene rivier die uit de kalkbergen van Blora ontspringt en zich, zoo als gezegd is, met de Tangolangien of Serang vereenigt, loopt langs Poerwodadie en is er de grens tusschen de distrikten Poerwodadie en Grobogan. Zuidelijk van de hoofdplaats gaat een weg af naar het Soekowatische, noordelijk een weg naar de dessa Grobogan, die aan den zuidelijken voet der kalkbergen ligt, en oostelijk de weg naar Wirosaharie en Koewoe.

Het regentschap Grobogan is het oostelijkste van de residentie Samarang. Het is als het ware een verlengsel der vallei van Blora, die met zachte hellingen, door het Groboganscbe heen, zich in de vlakte van Demak opent. Noordelijk is het begrensd door het regentschap Patie, oostelijk door het regentschap Blora, zuidelijk door Djogorogo (afdeeling Ngawie) en de residentie Soerakarta, en westelijk door Demak. De Loessie doorstroomt het van het

oosten naar het westen en verdeelt het in twee nagenoeg gelijke helften. Het bestaat uit de vier distrikten Poerwodadie, Grobogan, Wirosaharie en Kradenan. Van deze distrikten ligt Grobogan in het noordwestelijke gedeelte van het regentschap, Wirosaharie in het noordoostelijke, Poerwodadie in het zuidwestelijke, en Kradenan in het zuidoostelijke. De cijfers der bevolking waren in 1847 als volgt:

Distrikten.	Europeanen.	Chinezen.	Inlanders.	Totaal.
Poerwodadie.	22	786	28586	29394
Wirosaharie.	10	144	21625	21779
Grobogan.	3	150	21343	21496
Kradenan.		156	28086	28242
Totaal	35	1236	99640	100911

Omtrent de geboorten- en sterfteverhouding van dit regentschap bezit ik slechts eene opgave, welke tevens het regentschap Demak omvat, en alzoo over de geheele afdeeling loopt. Volgens deze opgave overleden in 1847 in het geheel 75 Chinezen en 5020 Inlanders. Het aantal geboorten bedroeg in hetzelfde jaar 64 voor de Chinezen en 6894 voor de Inlanders, zoodat de geboorten in het algemeen de sterfte ver overtroffen. De verhouding der sterfte zou alzoo in gezegd jaar geweest zijn: voor de Inlanders = 1:66,19 en voor de Chinezen = 1:40,99, terwijl de evenredigheid der geboorten was: voor de Inlanders = 1:48,20 en voor de Chinezen = 1:48,03. — In het geheel werden 12033 kinderen ingeënt.

De voornaamste dessa's van het regentschap Grobogan, behalve de hoofdplaatsen Poerwodadie, Grobogan, Wirosaharie en Kradenan, zijn: 1) Noordelijk van en aan den weg van Poerwodadie naar Wirosaharie, Ngelok, Djangkang, Simbe, Tolebang, Garego, Plosso, Sassan, Nangoengan, Roempan, Murilja, Sambirdjo, Gedan, 'Seddeh, Sirih Koening, Medang, Temisan, Troewoeloe, Kalan Loenda, Doempel, Siep, Tambakh Sela, Birdjoe, Sawasan, Noemboel, Koendoeran. 2) Zuidelijk van dien weg: *a*. In de westelijke helft van het regentschap. Widoerie, Tjandie Doewet, Tjandie Doekoe, Karang Manis, Wetelan, Tennale, Kalang, Danjang, Radjie, Pegirie, Bolo, Neranda, Blentjang, Assem Roedang. *b*. In de Oostelijke helft. Tedjog, Poeloe, Goedol, Sekaran, Djatie Kidool, Modjoklos, Baroetjoran, Koewoe, Bandjar, Tjereweh, Samboong, Djamor, Bandjar banjir, Pandan. Het aantal bazaars bedroeg in 1846 48; t. w. 15 in Poerwodadie, 11 in Wirosaharie, 9 in Grobogan en 13 in Kradenan.

Gouvernementskultures zijn in het Groboogansche geene andere dan die van koffij, en zoo men wil, ook die van tabak en rijst. Het produkt van koffij bedroeg echter in 1846 nog geene 450 pikols. Tabaksondernemingen zijn er drie (zie hoofdstuk III). 325 bouws sawahs werden in hetzelfde jaar voor het gouvernement beplant. Het produkt padie van de velden voor eigene reke-

ning der bevolking bebouwd, bedroeg in 1846 348687 pikols. Deze hoeveelheid verdeeld over de 99000 zielen, waaruit toen de bevolking bestond, blijkt het, dat op elken inwoner kwam 3½ pikol per jaar of ruim $1\frac{1}{10}$ pond per dag en dus meer dan de bevolking van Demak in hetzelfde jaar verkreeg. De oogst was in het Groboganscbe toen ook veel gunstiger dan in het Demaksche, vermits men in Demak slechts van 8,70 tot 9,52 en daarentegen in het Groboganscbe van 11,02 tot 15,94 pikols per bouw verkreeg.

Oostelijk van de hoofdplaats Poerwodadie is de bodem eenige palen ver zwartachtig, even als in het Demaksche, en zeer vruchtbaar. Men reist er nagenoeg parallel met de Groboganscbe heuvels, die hier Goenoeng Tjingkal Sewoe genoemd worden en zich tot eenige honderden voeten boven de zeevlakte verheffen. Ook de Loessi blijft den weg vergezellen tot aan Wirosaharie. 1½ paal oostelijk van Poerwodadie liggen de nieuw ontgonnen tabaksvelden, behoorende tot de nieuwe onderneming Gembel, voor welke 50 bouws velden en 400 huisgezinnen zijn afgezonderd.

Bij paal 47, even voorbij de dessa Majahan, wordt het terrein golfvormig oneffen. Een halve paal meer oostelijk bereikt men het distrikt Selo. Dit distrikt ligt, zonderling genoeg, geheel besloten in het regentschap en behoort toch tot de residentie Soerakarta en aan den soesoehoenan. Het is eenige palen lang en breed, en met ongeveer 3000 Javanen bevolkt. Het wordt door een' Solo'schen toemmenggoeng bestuurd.

Bij de bepalingen der grenzen van de vorstenlanden in 1830 is dit distrikt aan den soesoehoenan gelaten, op zijn verzoek, en wel omdat bij Selo zich de graven bevinden van eenige leden van het huis van Mataram. Het distrikt Selo is in enkele opzigten merkwaardig. De dessa Drono, niet ver zuidelijk van den weg tusschen paal 47 en 48 gelegen, is van eenig belang door eene talrijke bevolking, door eene druk bezochte bazaar en door eenige modderwellen, die veel zout water opwerpen en waaruit de inlanders keukenzout trekken, even als uit het water der groote hier onder te beschrijven slijkvulkanen. De hoofddessa Selo (bij paal 49) moet een merkwaardig doolhof bezitten, hetwelk ik echter niet heb kunnen bezigtigen.

Van paal 49 af wordt het terrein eenigzins heuvelachtig en minder vruchtbaar. De onbebouwde streken zijn bijkans uitsluitend begroeid met plosso (Butea frondosa), welke boom hier de physiognomie der vegetatie daarstelt.

Bij de dessa Sambirdjo is men weder op gouvernements grond en wel in het distrikt Wirosaharie. De plosso wordt hier talrijker en vormt zelfs boschjes. Iets verder ligt de tabaksonderneming Tandjongsaharie.

De hoofddessa Wirosaharie bereikt men bij paal 54. Er wonen ruim 2300 Javanen en eenige tientallen Chinezen. Even als gewoonlijk elders op de distriktshoofdplaatsen, liggen de woning van den wedono en de moskee aan de paseiban. De straten zijn met witte houten hekken afgezet. De voornaamste straat zet zich oostelijk voort in den weg naar Blora. De weg naar Koewoe en Kradenan gaat zuidelijk van de paseiban af. Te Wirosaharie bezigtigden wij een nog in aanbouw zijnden rijstpelmolen van den heer STOLL.

De bodem van Wirosaharie is reeds kalkachtig. De Loessie, hier nog slechts een smal riviertje, kronkelt zich door het heuvelachtige terrein. De mollus-kenschalen, en polijpenresten, die ik gelukkig genoeg was, door uitkappingen uit de heuvels te verkrijgen, behooren alle tot nog thans in de Java-zee levende species en bewijzen alzoo de jonge vorming van dezen kalk.

Specimina daarvan heb ik aangeboden aan het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen.

Het terrein zuidelijk van Wirosaharie is weder geheel effen, en rijk aan sawahs en dessa's. Men bereikt er spoedig het distrikt Kradenan.

Bij paal 58, op nog een paal afstands van Koewoe, ziet men in de rigting van Koewoe een konvex zwart terrein. Vestigt men eenige sekonden het oog daar op, dan ontwaart men min of meer geregeld op elkander volgende ontploffingen van een' witten damp en van zwarte massa's, die op twee of drie verschillende plaatsen tot eenige voeten hoogte worden opgeworpen. Komt men iets nader bij, dan hoort men die opwerpingen vergezeld gaan van doffe ontploffingen. — Dat bolle zwarte terrein is de op Java beroemde en ook in Europa bekende *slijkvulkaan* van Koewoe. De Javanen noemen hen *Bledoek*. Het terrein van deze modderwel is nagenoeg cirkelvormig en heeft eene diameter van ruim eene halve paal. Zijne konvexiteit zal niet veel meer dan 10 voeten bedragen boven het omliggende vlakke landschap. Het terrein bestaat uit een' blaauwen modder, die, steeds vochtig gehouden wordende door doorbrekende en doorzijpelende gassen en water, eene weeke konsistentie behoudt, die aan de peripherie van den cirkel het bewandelen moeijelijk, in het midden echter, nabij de middenpunten van eruptie, volstrekt ommogelijk maakt. De eruptien hebben op meerdere punten plaats, doch voornamelijk op twee. Deze plaatsen van uitbarsting zijn, voor dat eene ontploffing begint, eenigermate konkaaf, zonder trechter of buis. Eensklaps ziet men dan die konkaviteit in eene konvexiteit veranderen en den vloeibaren modder, als eene halfbolvormige massa van meerdere voeten diameter, tot eene hoogte van eenige vademen zich verheffen, tot dat die massa met eene doffe doch soms ver hoorbare ontploffing berst, het haar opgeheven hebbende gas als een witte damp laat ontsnappen, en hoorbaar terugvalt in de centra van eruptie. Daar blijft zij dan rustig, tot dat eenige sekonden later nieuwe gasmassa's uit het diepere der aarde opstijgende, het herstelde evenwigt op nieuw verbreken. De hoogte tot welke de modder, tijdens mijn bezoek, werd opgeheven, bedroeg ongeveer 16 voeten, doch de uitbarstingen moeten veel heviger zijn gedurende den regentijd.

De benamingen *modderwel* en *slijkvulkaan* zijn niet geschikt om een juist denkbeeld van dit verschijnsel te geven. Zij leiden tot de meening, dat hier inderdaad eene uitwerping van modder of slijk plaats heeft. De bewogen wordende modder is intusschen niet anders dan het alluvie-terrein zelf. Men erlangt daarvan spoedig de overtuiging, wanneer men de massa van het terrein der wellen in verband brengt met den reeds eeuwen langen duur harer werking. Het valt toch in het oog, dat, wanneer inderdaad modder uit de diep-

te werd opgeworpen (zooals bij de moddererupties van meerdere volkanen), het terrein aanmerkelijk in hoogte en omvang zou moeten toenemen. Zulks is echter niet het geval. Bijkans 40 jaren geleden, toen HORSFIELD deze wellen bezocht (vergelijk Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen en RAFFLES' History of Java, vol. I), was het terrein, zoo als het thans is. De overleveringen der inlanders brengen het ontstaan der wellen terug tot voor den tijd van het rijk van Modjopahit, en er bestaat ook alle reden om aan te nemen, dat ze reeds vele eeuwen lang hebben bestaan. Men heeft eene eenvoudige verklaring van het ontzettende verschijnsel, wanneer men met mij aanneemt, dat sedert het ontstaan der wellen de omliggende bodem voortdurend door het opwellende water en het doorbrekende gas in een' modderachtigen, min of meer vloeibaren toestand gehouden is. Inderdaad de in de hoogte geworpene modder is die der oppervlakte en komt niet uit de diepte. Na elke doorbraak van gas vloeit hij weder met de massa van het terrein ineen, om voor nieuw opstijgende gasmassa's weder uiteen te wijken. Deze voortdurende doorbraken en doorzijpelingen hebben de konsistentie van geheel het terrein, voor zoover het van vegetatie is ontbloot, losser gemaakt en het de boven beschrevene konvexiteit gegeven. Slechts aan den omtrek kan men het naakte terrein betreden, doch zelfs daar is de bodem zoo los, dat men zonder veel krachtinspanning een bamboestengel van 40 tot 50 voeten er geheel in kan doen doordringen. Wenscht men de middenpunten van eruptie meer nabij te komen, dan is zulks slechts mogelijk door het plaatsen van bamboezen vlotten, en zelfs hiermede is nog de meeste voorzigtigheid niet overbodig.

De inlanders maken zich niet in het minste ongerust over deze aanhoudende uitbarstingen. De dorpen Koewoe en Brabagan, het laatste in een bosch van kokospalmen en andere vruchtboomen gehuld, liggen geene honderd schreden van het plantenlooze terrein verwijderd. De pasangrahan van Koewoe grenst er onmiddellijk aan. Vruchtbare sawahs omringen het in alle rigtingen. Opmerkelijk is het, dat men rondom het naakte terrein eene plant vindt, die men niet zou denken hier te zullen aantreffen, omdat zij voornamelijk aan de stranden en in de strandmoerassen te huis behoort. Deze plant is de baloentas (pluckea indica). Zij groeit hier in eene menigte individu's, en heeft hare weelderige ontwikkeling op deze haar vreemde plaats blijkbaar te danken aan de bezwangering des bodems met het zout van het welwater. Door de welwillendheid van mijnen vriend, den heer J. MAIER, die reeds met roem in de scheikunde bekend is door de ontleding van verscheidene minerale wateren van Java, zie ik mij in de gelegenheid gesteld het resultaat van het door hem bewerkstelligd quantitatief scheikundig onderzoek van het water dezer modderwellen aan het wetenschappelijke publiek mede te deelen (*). Daaruit blijkt,

---

(*) De heer MAIER heeft ook het mineraalwater van Pelantoengan in Soerabaija (zie mijne Reis door Oostelijk Java, hoofdst. I) aan een quantitatief onderzoek onderworpen, en bevonden dat 100 grammen bevatten: koolzure soda 0,43918, chloorsodium 1,10139, joodmagnesium 0,00343, chloormagnesium 0,00536, koolzure kalkaarde, koolzure bitter-

dat het meer dan 2½ ten honderd keukenzout bevat. Honderd gewigtsdeelen van het water bevatten

Chloor sodium	2,73134.
» potassium	0,00673.
» calcium	0,121335.
» magnium	0,052091.
Jood magnium	sporen.
Kieselaarde	sporen.
Totaal . . .	2,911496.

De direkte bepaling der vaste deelen gaf ten honderd 2,9017 en die der chloors 1,76662 gewigtsdeelen. Aan de wellen is de reuk van het versche water eenigzins zwavelwaterstof-gasachtig. De smaak is sterk zout en tevens eenigzins bitter. Soortgelijk gewigt 1,0218 bij 28° Cels. Aan de wellen heeft het eene naauwelijks zigtbare alkalische reactie.

De rijke zoutgehalte der wellen heeft reeds lang den inlanders de middelen doen vinden, om het zout ten hunnen behoeve daaruit te trekken. Men heeft er verzamelbakken voor het met zout bezwangerde water gegraven. Boven en naast deze bakken heeft men duizenden doorgekliefde bamboezen op horizontale rakken geplaatst. Op deze bamboezen giet men het water der vergaderbakken, waarna het water door de warmte der lucht verdampt en het zout achterlaat. Hoezeer deze bewerking uiterst omslagtig is, beloont zij toch ruimschoots de moeite. Men rekent dat zij jaarlijks ruim 12,000 pikols zout oplevert. Dit zout wordt zonder tusschenkomst des bestuurs aan de bevolking der omliggende distrikten tegen een veel geringeren prijs verkocht dan het gouvernementszout, zoodat de wellen als eene weldaad voor de ingezetenen te beschouwen zijn. Zulks kan blijken uit de gemiddelde prijzen van dit onontbeerlijke artikel, zooals ik ze uit de officiële opgaven over 1847 heb overgenomen. In Kradenan (het distrikt der modderwellen) kostte het zout *f* 2,90 de pikol, in het aangrenzende Wirosaharie *f* 3 en in Grobogan en Poerwodadie *f* 3,60, terwijl het in de naastbij gelegene distrikten van het regentschap Demak, Mangar en Samboong, waar het zout door het gouvernement geleverd wordt, den ontzettenden prijs van *f* 10 kostte. Voor de zoutaanmaak te Koewoe wordt aan het gouvernement een pachtschat van ongeveer *f* 12,000 opgebragt. De wellen van Drono moeten eene nog grootere hoeveelheid zout opleveren dan die van Koewoe.

Behalve de genoemde biedt deze streek nog meerdere bijzonderheden aan. Zoo bevindt zich eene thans onwerkzame modderwel op drie vierde paal afstands van die van Koewoe bij Mendikel. Eene aanmerkelijke wel, die van Tjerewet, geeft insgelijks veel zout water op, waaruit evenzoo keukenzout

aarde en een weinig ijzeroxyde, te zamen 0,01874 en kieselaarde 0,000040. Het water is alzoo merkwaardig door zijne jodium- en soda-gehalte. Zijn soortgelijk gewigt bij 27° centigr. is = 1,01246.

gewonnen wordt. Zij ligt 2½ paal Z.Z.W. van Koewoe. 4 palen oostelijk van Koewoe is eene andere wel van meer dan 100 voeten diameter, door welker water heen zich veel waterstofgas ontwikkelt, dat zich boven het water laat ontvlammen. Men noemt deze plaats Medang Ramasan. De tijd liet mij niet toe, deze merkwaardigheden te bezigtigen. Ik teeken ze hier op, naar de mondelijke mededeeling van den heer STOLL te Wirosaharie.

Na langs denzelfden weg naar Penawangan, ten huize van mijn gastheer teruggekeerd te zijn, maakten wij nog een uitstapje naar het zoogenoemde *Heilige vuur*. Om dit van Penawangan uit te bezoeken, gaat men eerst naar Boegil, hoofddessa van Mangar, en slaat dan den binnenweg in, die over Tigowanoe naar Samarang voert. Men gaat dan dwars door het distrikt Mangar in eene hoofdzakelijk westelijke rigting. De streek zelve is geheel bedekt met rijstvelden en dessa's en laat naauwelijks een onbebouwd plekje ontwaren.

Het was een heldere dag. Negen vulkanen verhieven hunne van 5000 tot 10,000 voeten hooge toppen ver in het ronde. In het N.O.t.N. stui te het oog op den veeltoppigen Moeriah van Japara; in het W.t.Z. op den ver af gelegenen breedkruinigen Prahoe. De regelmatige kegel van den Sindoro was gedeeltelijk zigtbaar achter de noordelijke helling van den in het W.Z.W. meer op den voorgrond liggenden breeden Ngoengroengan. De Soembing stak in het Z.W. ver uit achter de zuidelijke helling van den Ngoengroengan. Den spitstoppigen Telemoijo zag ik in het Z.W.t.Z.; den Merbaboe en den deels achter hem gelegen Merapi in het Z.t.W. — Den reusachtigen Lawoe bespeurde ik in het Z.O.t.Z. en eindelijk de lage doch lagchende Groboogansche heuvels het naaste bij in het oosten.

Het heilige vuur, door de Javanen *Morro Api* genoemd, ligt in de vlakte van Mangar, op 29½ palen afstands van Samarang (gerekend langs den binnenweg) bij de dessa Mintaram, ongeveer 1 paal noordelijk van de tabaksonderneming bij Groboek. De bijzonderheid is eenvoudig deze, dat zich op deze plaats uit den droogen bodem, die overigens geene afwijkingen aantoont van het alluviaal terrein der omstreken, waterstofgas in groote hoeveelheid ontwikkelt, zoodat bijgebragt vuur het gas doet ontvlammen, welke ontvlamming dan zonder ontploffingen zachtkens aanhoudt. Ik zag twee plekken, op eenige schreden afstands van elkander, waar het gas opstijgt. Door stampen op de plaatsen van ontwikkeling, wordt de vlam soms levendiger, doch soms ook uitgebluscht. Door opgieten van water heeft insgelijks uitblussching plaats, doch na eenige minuten kan men de vlam weder doen ontstaan. De vlammen verhieven zich tijdens mijn bezoek tot niet meer dan een halven voet boven den grond.

In den avond keerden wij naar Demak en Samarang terug. Een vreesselijk onweder, vergezeld van echt Indische stortregens, begeleidde ons van Penawangan tot aan Demak. Daar kwamen wij midden in den nacht aan en hadden de teleurstelling, langer dan, twee uren op versche postpaarden te moeten wachten, en toen wij deze eindelijk erlangden, was er geen koetsier te vin-

den, hetgeen ons oponthoud nog een paar uur verlengde, zoodat wij eerst met het aanbreken van den morgen te Samarang terug kwamen.

HOOFDSTUK V.

VAN DEMAK NAAR JAPARA EN REMBANG.

Statistische aanteekeningen betreffende de residentie Japara. Bevolking. Produkten. Koedoes. Reis naar Japara. Japara. Karimon Java. Reis van Koedoes naar Pati en Rembang. Pati. Distrikten en bevolking. Djewana. Paradessie. Zoutpannen.

Den 21 Julij 1846 vertrokken wij van Demak naar Koedoes. De afstand tusschen beide plaatsen bedraagt slechts 16 palen. Slechts tweemaal verwisselt men van postpaarden en wel te Sedoe en te Sankrang. Het landschap biedt dezelfde aangename afwisseling aan van sawahs en dessa's, als tusschen Demak en Samarang. Bij paal 30 (oostelijk van Samarang) passeert men de groote dessa Tangolangien en hare ongeveer 150 voeten breede rivier, waarna men zich in de residentie Japara bevindt, en wel in het regentschap Koedoes, welks hoofdplaats nog een paar palen verder is gelegen.

De residentie Japara is eene der meest bevolkte residentien van Java. Noordelijk, noordwestelijk en noordoostelijk grenst zij aan de Java-zee, zuidelijk aan de residentie Samarang en zuidoostelijk aan de residentie Rembang. De Moeriah beslaat een groot gedeelte van de geheele residentie. Zuidelijk van dezen berg ligt de ruime alluvievlakte van Koedoes en Pati, en deze wordt zuidelijk weder begrensd door eene uitgestrekte rawah en door de Grobogansche kalkbergen. De residentie is verdeeld in de vier regentschappen Japara, Koedoes, Pati en Djewana, die te zamen in 1845 bevolkt waren met 403 Europeanen, 6610 Chinezen, 413818 Javanen en 939 Arabieren, Bengalezen, Maleijers enz. Deze populatie was over de verschillende regentschappen verdeeld als volgt:

Regentschappen.	Uitgestrektheid in □ palen.	Europeanen.	Chinezen.	Javanen.	Arabieren, Maleijers, enz.	Totaal.	Inwoners per □ paal.
Japara	474 (*)	189	1392	77171	377	79129	166
Koedoes	141,91	52	2197	87181		89430	630
Pati	457,50	132	1354	175590	27	177103	387
Djewana	223	30	1667	73876	535	76108	341
Totaal	1296,41	403	6610	413818	939	421770	325

(*) Zonder Kariman Java.

De sterfgevallen bedroegen in hetzelfde jaar onder de Europesche bevolking slechts 5, onder de Chinezen 285, onder de Javanen 8346 en onder de ove-

rige natiën 34, zoodat de evenredigheid was, voor de Europeanen = 1:80,60, voor de Chinezen = 1:23,21, voor de Javanen = 1:49,58 en voor de Arabieren, Maleijers, enz. = 1:27,61. De sterfte-evenredigheden onder de Javanen in de verschillende regentschappen waren, in Japara = 1:299, in Koedoes = 1:35, in Pati = 1:45 en in Djewana = 1:41. Het blijkt evenwel, dat de opgaven der sterfte in Japara geen vertrouwen verdienen, vermits niet aan te nemen is, dat van eene bevolking van 77171 zielen in een jaar tijds slechts 248 overleden zouden zijn.

Het aantal Mohamedaansche geestelijken in deze residentie was in 1845 niet minder dan 4845, waarvan 901 in Japara, 1247 in Koedoes, 1690 in Pati en 1007 in Djewana. Op de 85 Javanen kwam alzoo één geestelijke.

Het is mij niet gelukt, betreffende Japara volledige statistieke opgaven te erlangen, zoodat ik mij moet bepalen tot het mededeelen van het hieronder volgende.

De koffijkultuur wierp in 1845 slechts 5986,45 pikols af. Daarvan leverde Japara 691,70 pikols, Koedoes 1891,56 pikols, Pati 3474,71 en Djewana 928,48 pikols. Elke pikol kostte het gouvernement tot aan de pakhuizen te Samarang gemiddeld *f* 12,33.

Wat de suikerkultuur aangaat, bezit ik opgaven betreffende de fabrijken Massan, Tamba of Petjangan, Dopang en Langsee, beide laatste in de nabijheid der hoofdplaats Pati gelegen. In al deze fabrijken werkt men op de oude ondoelmatige wijze. Niettemin verkreeg men in 1845 in de fabrijk Dopang van 400 bouws 11400 pikols suiker = 28½ pikol per bouw, en in de fabrijk Langsee van 400 bouws 15200 pikols = 38 pikols per bouw. In de eerstgenoemde fabrijk wordt suiker gemaakt van no. 10, 12, 16 en 18, welke tegen *f* 6, *f* 8½, *f* 9½ en *f* 11 aan het gouvernement wordt afgeleverd. De fabrijk Langsee levert overeenkomstig de oude kontrakten suiker van no. 1 en 2, die het gouvernement met *f* 10,50 de pikol betaalt. In de fabrijk Massan verkreeg men in 1845 van 550 bouws ongeveer 19000 pikols = 34⅗ pikol per bouw, en in de fabrijk Tamba of Petjangan van 300 bouws 7300 pikols = 26⅓ pikol per bouw.

In het distrikt Tjendono van het regentschap Koedoes is eene cochenille-onderneming, welke in 1845 25514 Amsterdamsche ponden opleverde.

Voor den rijstbouw bezat de residentie in 1845 100985 bouws velden. De opbrengst bestond uit 760085 pikols padie, = 7,52 pikols per bouw. Op elken inwoner kwam alzoo 1,80 pikol in het jaar of ruim ½ pond per dag. Van dit produkt werden aan landrenten geheven *f* 557,550. In hetzelfde jaar bestond de invoer uit 18641 pikols rijst en 12050 pikols padie, en de uitvoer uit 15563 pikols rijst en 28310 pikols padie.

Het geheel der bosschen bedroeg in gezegd jaar 139, waarvan 45 in Japara, 19 in Koedoes, 63 in Pati en 7 in Djewana; 49 dier bosschen bestonden grootendeels uit djatie-boomen.

Het aantal buffels was in het laatste van 1845 105,569, waarvan 14,408 in Japara, 16,225 in Koedoes, 59,165 in Pati en 15,771 in Djewana. Koei-

jen waren er slechts 2058, en wel 510 in Japara, 275 in Koedoes, 712 in Patie en 563 in Djewana. Ten zelfden tijde bedroeg het aantal paarden 7969, t. w. 1496 in Japara, 1174 in Koedoes, 3885 in Pati en 1414 in Djewana.

De bazaars der geheele residentie werden in 1845 verpacht voor *f* 191,376.

In het distrikt Mergotoetoe van het regentschap Djewana is een huurland, Wonoredjo geheeten, hetwelk verhuurd is voor eene jaarlijksche som van *f* 88, benevens 27,97 pikols koffij.

Het regentschap Koedoes, het kleinste doch betrekkelijk het sterkst bevolkte der vier regentschappen, grenst noordelijk en noordwestelijk aan het regentschap Japara, zuidwestelijk en zuidelijk aan het regentschap Demak, zuidoostelijk met slechts eene kleine strook lands aan het regentschap Grobogan en oostelijk aan het regentschap Pati. Noordelijk bestaat het uit de hellingen van den Moeriah, zuidelijk grootendeels uit moeras. Het is verdeeld in de drie distrikten Koedoes, Tjendono en Oendaän, in welke in 1845 de bevolking verdeeld was als volgt:

Distrikten.	Uitgestrektheid in □ palen.	Kampongs en dessa's	Europeanen.	Chinezen.	Javanen.	Totaal.	Inwoners per □ paal
Koedoes	21,85	150	40	2157	47131	49328	2257
Tjendono	46,06	77	12	40	23979	24031	521
Oendaän	74,00	55			16071	16071	217
Totaal	141,91	282	52	2197	87181	89430	630

Van deze distrikten ligt Tjendono het noordelijkste, en beslaat de zuidelijke helling van den Moeriah, Koedoes in het midden en Oendaän in het zuiden, en voor een groot gedeelte uit moeras bestaande.

Koedoes, de hoofdplaats van het regentschap, is eene nette stad met ongeveer 14000 inwoners, waaronder ongeveer 2000 Chinezen en eenige tientallen Europeanen. Zij bestaat uit 75 kampongs en is regelmatig gebouwd. De hoofdstraat is met een' witten muur afgezet. Bijzonderheden levert zij overigens niet op. Het regentshuis maakt geene aanspraak op bijzondere schoonheid. 24 pradjoerits maken er een schijn van garnizoen uit, doch eigenlijke militairen liggen er niet.

Te Koedoes logeerden wij bij den regent, raden adipati ARIO TJONDRO NEGORO, een der beschaafdste regenten, die ik op Java heb ontmoet. Wij bragten een' aangenamen avond in zijn onderhoudend gezelschap door.

De volgende dag, den 22 Julij, werd besteed aan de reis naar Japara. De afstand tusschen beide plaatsen bedraagt 24 palen, staande paal 1 bij Japara, en paal 24 bij Koedoes. De rigting van den weg is hoofdzakelijk van het zuidoosten naar het noordwesten. De weg zelf is breed en goed onderhouden, doch de regentspaarden, die men er moet gebruiken, doen al spoedig ondervinden dat men er niet op den grooten postweg reist, vermits hunne onwil-

ligheid onaangename vertragingen veroorzaakt. Ongeveer zes palen ver gaat de weg door vlak terrein, te midden van sawahs en langs de dessa's Prabattan, Bilolo en Djettak. Bij paal 18 bereikt men de eerste poststation, Toenggoeh. Het terrein begint dan eenigzins heuvelachtig te worden. Men komt hier namelijk op den uitersten voet van den Moeriah, die hier reeds schoon in het gezigt is en zijne toppen in het N.N.O. en N.O. vertoont. Bij paal 16 passeert men de boven reeds genoemde suikerfabrijk Massan. De bevolking schijnt er veel met de suikerkultuur op te hebben, en te wedijveren met de suikerrietbouwende bevolking der naastbij gelegene fabrijken. Bij de dessa Maijong passeert men over eene groote houten brug de kali Keles, die uit den Moeriah ontspringt en bij den weg ruim 40 voeten breed is. Zij stort hare wateren uit in de Tangoelangien, even als de overige riviertjes, die hunnen oorsprong in de zuidwestelijke hellingen van den Moeriah hebben. De tweede poststation Krosak bereikt men bij de dessa Bondjot (paal 11). Van hier af tot Japara toe blijft het terrein heuvelachtig. De lagchende sawahs en dessa's worden allengskens spaarzamer en vervangen door indigo- en suikerrietvelden van de fabrijk Tamba of Petjangan, en voorts door eene woeste vegetatie van Calotropis, Soembing en Djatie. De derde poststation heet Kedong Boelee en ligt bij paal 6. Opmerkelijk vond ik in deze streek, dat vele inlandsche vrouwen zich door fraaije gelaatstrekken onderscheiden. In het algemeen was de bevolking wél gekleed en waren de kinderen veelal met zilveren sieraden om den hals, de armen, de heupen of de voeten behangen. Meer nabij Japara ziet men, niettegenstaande het terrein er nog onvruchtbaar is, weder eenige meerdere bebouwing. In het wild groeit er nog veel Bidoerie en Nila badakh. Rijstvelden en dessa's, waaronder Ngangan (paal 4) nog de voornaamste is, worden weder talrijker. Lieve gezigten op de zee en op den Moeriah vermeerderen de afwisseling van tooneelen, en voor dat men nog paal 1 bereikt heeft, waar men al rijzende en dalende aankomt, bevindt men zich binnen de grenzen der hoofdplaats Japara. Japara is thans nog slechts de hoofdplaats van de adsistent-residentie en het regentschap van dien naam. De gedaalde grootheid dezer stad en de ligging van Pati aan den grooten postweg en in het middenpunt der residentie, schijnen de reden geweest te zijn, waarom de zetel van den resident van Japara naar Pati is verplaatst. Niettemin is Japara nog eene wel bevolkte en bloeijende handeldrijvende plaats. Behalve eenige duizenden Javanen, wonen er meer dan 100 Europeanen (afstammelingen), ruim 300 Chinezen en ongeveer 150 Arabieren, Bengalezen, Maleijers en Boeginezen. De inlandsche wijken zijn op de gewone Javaansche wijze gebouwd. De Europesche wijk vormt een klein stadje. Het residentiehuis, hoezeer ruim, is van ouderwetsche bouwwijze en ligt nabij de paseiban en aan de rivier van Japara. Zoo als gewoonlijk, vindt men om de paseiban ook het huis van den regent en de messigit, alsmede de kazerne der pradjoerits, die hier 45 man sterk zijn. Van de paseiban geleidt eene breede houten brug over de kali Japara, die hier ruim 50 voeten breed en voor middelmatige praauwen bevaarbaar is. Aan den regteroever der rivier ligt de groote markt, die voor *f* 24,000

's jaars verpacht is en waar groote bedrijvigheid heerschte. Den weg over de groote bazaar langs den regteroever der rivier volgende, bereikt men, na eenige honderden schreden, het fort van Japara. Dit fortje ligt nabij de uitwatering der rivier. Het vormt een' driehoek, doch bestaat thans nog slechts uit een' steenen muur met drie bastions, thans zonder geschut, doch nog met schietgaten voor 36 stukken. De ruimte binnen den muur is geheel onbebouwd en de muur zelf is vervallen. Van het fort heeft men een lief gezigt op de reede van Japara en de haar beschermende eilandjes Poeloe Tenga en Poeloe Kellor, twee koraalachtige eilandjes, die niet ver van de uitwatering der rivier verwijderd zijn en met een twintigtal menschen bevolkt. De reede wemelde van kleine zeescheepjes. Tusschen het fort en de bazaar ligt de Europesche begraafplaats. Zij is in een' vervallen toestand en begroeid met eene vegetatie van Lagoendie, Opopoh, Rompoet myrahan en Poeloetan. De trachietribben van den Moeriah strekken zich hier tot in zee uit. Het fort is op eene dier ribben gebouwd. Na nog het steenen gevangenhuis bezigtigd te hebben, keerden wij langs denzelfden weg naar Koedoes terug. Het regentschap Japara beslaat geheel het noordwestelijk gedeelte der residentie. Noordelijk en westelijk grenst het aan de Java-zee, zuidelijk aan het regentschap Demak, en oostelijk aan de regentschappen Koedoes en Djewana. De eilanden-groep van Karimon Java wordt gerekend tot dit regentschap te behooren. Deze eilanden, meer dan twintig in getal, zijn Karimon Djawa, dat het grootste is; voorts Kemoedian, Mindjangan besaar, Mindjangan ketjil, Ketjil, Tengah, Lento, Goendoel, Tjandikan, Genting, Serono, Boerong, Glean, Tjimara ketjil, Tjimara besaar, Mindjawan, Bang Koewan, Krabab besaar, Krabab ketjil, Kapal, Njamok, Parang, Kombang, Kombar, Besi en Katang. Karimon Djawa ligt ongeveer 40 minuten N.N.W. t. N. van de hoofdplaats Japara. De eilandjes zijn weinig bekend en bijna alle onbewoond, slechts Karimon Djawa is met bijkans 500 inwoners bevolkt, waaronder in 1845 7 Europeanen, 4 Chinezen, 282 Javanen en 197 Maleijers en Boeginezen. — Overigens bestaat het regentschap Japara uit de drie distrikten Japara, Maijong en Bandjaran. Van deze beslaat het laatstgenoemde het noordelijkste gedeelte, Maijong het zuidelijkste gedeelte van het regentschap, terwijl Japara in het midden ligt. De bevolking was in 1845 in deze drie distrikten op de volgende wijze verdeeld. Men ziet daaruit, dat het distrikt Bandjaran betrekkelijk verreweg het minste is bevolkt.

Distrikten.	Uitgestrektheid in □ pal.	Kampongs en dessa's	Europeanen.	Chinezen.	Javanen.	Arab., Maleijers enz.	Totaal.	Inwoners per □ paal.
Japara	140	77	155	395	35510	180	36240	258
Maijong	158	57	23	971	30489		31483	192
Bandjaran	176	53	4	22	10890		10916	62
Totaal	474	187	182	1388	76889	180	78639	162

Nog op den 22 Julij vertrokken wij van Koedoes naar Pati, de hoofdplaats der residentie. De landstreek is hier weder even bebouwd en even sterk bevolkt als tusschen Koedoes en Samarang. Men passeert er vele suikerriet- en indigovelden en voorts uitgestrekte sawahs, te midden van welke de dessa's zich als eilandjes afschilderen. Tusschen Koedoes en Pati verwisselt men slechts tweemaal van postpaarden, t. w. bij de station Jekoeloe (bij paal 40 en bij de dessa Tengeles, gelegen aan de 30 voeten breede Kali Jekoeloe) en bij Kaliampo (paal 45). Bij paal 43 passeert men eene van den Moeriah afkomstige heuvelrib, bij de eilanders als Goenoeng Patehaian bekend. Hier is de eenige minder vruchtbare streek tusschen Samarang en Pati, waar weinig bebouwing is en eene vegetatie van Bidoerie, Pompoetan en Djatie de overhand heeft. Het ontbreekt ook hier niet aan fraaije gezigten. Op zich zelve reeds zijn die op de rijk bebouwde velden en de lieve, rijkelijk door vruchtboomen beschaduwde, dorpen aangenaam. Hier echter erlangen die gezigten eene eigenaardigheid door de begrenzing van het terrein, in het noorden door den Moeriah, met zijne diepe kloven en ravijnen, welke men van den weg af met het bloote oog kan waarnemen; en in het zuiden door de kalkbergen van Grobogan, die de zich uren ver zuidwaarts uitstrekkende rijstvelden ver op den achtergrond, als met een' hoogen ongelijkrandigen muur, omzoomen, en welker kale gedeelten op talrijke plaatsen het licht der opvallende zonnestralen sterk terugkaatsen, terwijl de statige Lawoe zijne stompe kruin nog ver achter dien muur hoog boven de wolken vertoont.

De dessa's, welke men tusschen Koedoes en Pati passeert, zijn Rendeng, Toempang, Krasak, Abbak koelon, Ngrangoe, Tingelles, Bareng, Djiekielo (tusschen paal 35 en 40), Klalieng, Telogo, Kali ampa, Bolong, Bladolen, Geges, Bebis, Poeri en Aroes (tusschen paal 40 en 49). De hoofdplaats Pati bereikt men bij paal 50.

Pati ligt aan den grooten postweg, zuidoostelijk van den Moeriah, in eene vruchtbare vlakte. De stad is vrij regelmatig gebouwd, heeft vele steenen-, doch grootendeels bamboezen huizen en eene bevolking van ongeveer 10,000 zielen, waaronder eenige tientallen Europeanen en ruim 1000 Chinezen. Het residentiehuis was een der minst fraaije van Java, doch is sedert buiten de stad nieuw en fraai opgetrokken. De woning des regents en de moskee bieden niets bijzonders aan. Garnizoen is er niet, liggende er slechts een veertigtal pradjoerits. Er is een logement voor Europesche reizigers. Het gevangenhuis is er doelmatig gebouwd en bevatte tijdens ons bezoek 138 gevangenen. Te Pati logeerden wij bij den resident.

In den morgen van den volgenden dag maakten wij een uitstapje naar de suikerfabrijken Dopang en Langsee, en vertrokken daarna naar Rembang.

Het regentschap Pati beslaat het middelste gedeelte der residentie, grenst ten westen aan Koedoes, ten noorden aan Japara, ten oosten aan Djewana en ten zuiden aan het regentschap Grobogan. Zijn zuidelijk gedeelte bestaat uit de kalkbergen van Tjingkal Sewoe en Soropati, het middengedeelte uit vlak land, en het noordelijk gedeelte uit de zuidelijke hellingen van den Moeriah.

Het is verdeeld in de 7 distrikten Pati, Tengelles, Sello Wessie, Tjingkal Sewoe, Angkattan, Glongong en Bogoramie. De bevolking dezer distrikten, in 1845 177103 zielen sterk, was toen verdeeld als volgt:

Distrikten.	Uitgestrektheid in □ pal.	Kampongs en dessa's.	Europeanen.	Chinezen.	Javanen.	Arab., Maleijers enz.	Totaal.	Inwoners per □ paal.
Pati	53,00	128	93	1222	29573	27	30915	583
Tengelles	42,50	68	15	23	24603		24641	579
Sello Wessie	166,75	115	24	34	37541		37599	225
Tjingkal Sewoe	54,75	83			18355		18355	335
Angkattan	12,00	88		75	18265		18340	1528
Glongong	16,50	93			20297		20297	1230
Bogoramie	112,00	120			26956		26956	240
Totaal	457,50	715	132	1354	175590	27	177103	387

Men ontwaart dat de distrikten Angkattan en Glongong betrekkelijk verreweg het sterkst bevolkt zijn, en van 1200 tot 1500 zielen per vierkante paal tellen. Deze distrikten liggen dan ook in het vruchtbaarste gedeelte des regentschaps, aan de boorden der rivier van Djewana, die rijkelijk gevoed wordt uit de groote rawah en uit de van den Moeriah en Tjingkal Sewoe afkomstige spruitjes.

Ook de reis van Pati tot Rembang biedt hare verscheidenheden aan. Van Pati tot Djewana evenwel ziet men weinig anders dan rijstvelden en dessa's. De weg leidt door de dessa's Kalidroo, Ngriedan, Soegegwaras, Tjankring, Ponetoan, Krebo, Goeiangan (met poststation), Goeweh, Gempol en Bagoe. Bij paal 55 is de grensscheiding tusschen de regentschappen Pati en Djewana. Djewana, de hoofdplaats van laatstgenoemd regentschap, ligt bij paal 58. Het is een wel bevolkt stadje, waar, behalve eenige duizenden Javanen, bijkans 1000 Chinezen en eenige Europeanen wonen. Ruim eene eeuw geleden, schatte VALENTIJN de bevolking dezer hoofdplaats op 9000 huisgezinnen, doch thans bevat het geheele distrikt Djewana, 28 □ palen groot, nog niet de helft van dat aantal huisgezinnen. Vroeger werd hier groote handel gedreven en ook thans nog schijnt de plaats te bloeijen. Vroeger waren er ook scheepstimmerwerven, waar groote zeeschepen gebouwd werden. De rivier van Djewana is hier ongeveer 180 voeten breed en van 18 tot 30 voeten diep, zoodat vrij groote schepen hier zouden kunnen binnenloopen, indien de groote schepen niet ver van het strand, wegens ongenoegzame diepte der reede, moesten ankeren. De afstand der hoofdplaats van de zee is overigens niet groot. Op de reede zagen wij eenige kleine scheepjes voor anker liggen. Djewana ligt grootendeels aan den westeroever der rivier en heeft een weinig aanzienlijk uiterlijk. De hoofdstraat is met witte muren afgezet. De paseiban levert niets bijzonders op. Nabij het fort is de wijk der Chinezen, die hier, in langs den grooten weg gebouwde steenen huizen, bijeenwonen. Het fort ligt aan de rivier, is

een steenen vierkant met 4 bastions, elk van welke voor 8 stukken geboord is. Het is met eene gracht omringd en heeft thans tot bezetting 24 pradjoerits. Binnen het fort zijn de gouvernementspakhuizen en wonen de kontroleur, pakhuis- en havenmeester. De poststation ligt aan het plein, tegenover het fort, bij de rivier. De rivier passeert men met eene drijvende brug, die langs een aan beide oevers bevestigd touw wordt overgetrokken. Bij de plaats van overvaart gaat van Djewana noordelijk een weg af, die zich nagenoeg parallel met het strand naar het noorden der residentie begeeft, den oostelijken en noordelijken voet van den Moeriah omtrekt en te Japara eindigt.

Het regentschap Djewana is het oostelijkste der residentie Japara en beslaat eene lange doch smalle en onregelmatige strook lands, die begrensd wordt, westelijk door Pati, noordwestelijk door Japara, noordelijk door Japara en de Javazee, oostelijk door Rembang en zuidelijk door Pati en voor een klein gedeelte door het regentschap Grobogan. Het bestaat uit de drie distrikten Djewana, Mantóop en Mergo Toeto. Hiervan beslaat Mergo Toeto geheel den westelijken voet en hellingen van den Moeriah, terwijl Djewana ten zuiden van Mergo Toeto, en Mantoop ten zuiden van Djewana gelegen is. Djewana en Mantoop bestaan bijkans geheel uit vlak land. De drie distrikten telden in 1845 eene bevolking van 76,108 zielen, en zijn verdeeld, zoo als hieronder is aangetoond.

Distrikten.	Uitgestrektheid in □ palen.	Kampongs en dessa's.	Europeanen.	Chinezen.	Javanen.	Arab., Maleijers enz.	Totaal.	Inwoners per □ paal.
Djewana	28	51	26	1016	17823	18	18883	674
Mantoop	38	83		589	21557	517	22663	596
Mergo Toeto	157	92	4	62	34496		34562	220
Totaal	223	226	30	1667	73876	535	76108	341

Te Djewana hielden wij ons slechts eenige minuten op en reisden toen door naar Rembang. De afstand van Djewana tot Rembang bedraagt nog ongeveer 15 palen, staande de 73e paal binnen Rembang. De weg nadert nu weldra weder het strand en loopt tot Rembang toe nagenoeg parallel met hetzelve. Tot paal 65 bevindt men zich nog op Japara's grondgebied. Men passeert er de dessa's Njerong, Radjie, Ketrejang, Mangoenang (met poststation, bij paal 64) en Selok, welke alle met rijstvelden zijn omringd. In het noorden zagen wij hier en daar den breeden spiegel der zee, waarop zich talrijke zeilen bewogen, en in het oosten ontwaarden wij reeds den berg van Lassem, een trachietische kegel, die op kleinere schaal eene herhaling is van den Moeriah en tot de kalkbergen van Rembang in ongeveer dezelfde verhouding staat als de Moeriah tot de kalkbergen van Grobogan.

Een riviertje van ongeveer 30 voeten breedte scheidt de residentie Japara van Rembang. Van hier af verandert het gewest aanmerkelijk. In plaats

van de welige vruchtbaarheid, die men bijkans allerwege van Samarang af langs den grooten postweg opmerkt, is de bodem hier laag, modderachtig, doortrokken met zeewater en ongeschikt om eenige vegetatie te voeden. De dessa's liggen kaal, onbeschaduwd daar, latende hare talrijke bamboezen huizen vrij voor den blik des reizigers. De zandige, glinsterende en met witte houten hekken afgeschoeide weg steekt scherp af bij de hem omringende brakke velden. Men heeft er niet noemenswaardig lommer door de schrale en nog jonge tamarindeboomen, waarmede men den weg heeft beplant. De zee begrenst op eenigen afstand het dorre terrein. De landstreek zou het aanzien hebben eener woestenij, indien niet hier en daar zuidelijk van den weg eenige kleine sawah's het gezigt verzachtten, en zoo niet de groote dessa's met hare digt bijeenstaande talrijke huizen er op duidden, dat hier bronnen van bestaan en welvaart moeten aanwezig zijn, welke eene zoo talrijke bevolking herwaarts hebben kunnen lokken. Die bronnen bestaan er dan ook in de zoutpannen en de vischvangst. Die modderige, half onder water staande en met dijkjes afgeperkte gronden, waarin geen grashalmpje tiert, zijn niets anders dan die zoutpannen. Zij strekken zich palen ver langs het strand uit en leveren het gouvernement aanzienlijke inkomsten op. In 1845 werden er 115,623 pikols zout aangemaakt.

Van de grens van Rembang tot aan de hoofdplaats passeert men de dessa's Ngellak, Paradessie, naar welke dessa de zoutpannen genoemd zijn en waar eene poststation is (paal 68), Djekaban en de groote dessa Waroe, die zich voornamelijk langs den weg uitstrekt en waar het landschap weder een minder doodsch uiterlijk begint te vertoonen.

HOOFDSTUK VI.

VAN REMBANG NAAR TOEBAN.

Hoofdplaats Rembang. Algemeene beschouwing der residentie Rembang. Regentschappen. Bevolking. Nijverheid. Bazaars. Kultures. Inlandsche ambtenaren. Inkomsten. Distrikten van het regentschap Rembang. Landstreek tusschen Rembang en Toeban. Lassum. Goenoeng Lassum. Poststations. Voorname dorpen. Vegetatie.

Rembang, de hoofdplaats der residentie, is gebouwd langs het strand, op een zandachtig dor terrein, dat zuidelijk achter de stad spoedig heuvelachtig wordt en, allengskens zich verheffende, overgaat in het heuvelland van Blora, dat eene voortzetting is van de Grobogansche kalkbergen. De stad bestaat uit drie groote afdeelingen, die der Europesche, der Chinesche en der Javaansche bevolking. De wijk der Chinezen ligt in het westelijk gedeelte der stad en bestaat grootendeels uit steenen, voornamelijk langs den grooten post-

weg gebouwde, huizen. Oostelijk van deze ligt de wijk der Europeanen, die op zich zelve een klein stadje vormt met eenige regtlijnige straten, steenen wit gepleisterde huizen, tamelijk ruim residentiehuis, net kerkje, logement, enz. Het residentiehuis ligt binnen het voormalige fort, welks muren en bastions nog grootendeels bestaan, en onmiddellijk aan zee, zoodat men op eenige schreden afstands van hetzelve in het zuivere zeewater kan baden. De Javaansche wijken liggen oostelijk en zuidelijk van de Europesche. Garnizoen ligt hier niet. De bewaring der rust is toevertrouwd aan slechts een 25tal pradjoerits, die in eene kazerne in het oostelijke gedeelte der stad gehuisvest zijn. Het gevangenhuis is van steen gebouwd, ruim, luchtig en bevatte tijdens mijn bezoek 65 gevangenen.

Rembang is tevens hoofdplaats van het regentschap en distrikt Rembang, en alzoo de zetel van een' regent en van alle verdere hoofden van inlandsch bestuur. — De stad is bekend wegens hare gezondheid. De gesteldheid van haren bodem en omstreken duidt ook op niets, wat haar ongezond zou kunnen doen zijn. Slechts het scherpe licht, veelvoudig teruggekaatst van de zandige wegen en witte huizen, en de hooge temperatuur, die 's daags door geene schaduwen maar slechts door de zeewinden wordt gematigd, maken het verblijf er minder aangenaam. De gezondheid der plaats en de goedkoope wijze waarop men er kan leven, hebben vele Europeanen haar tot vaste woonplaats doen kiezen, zoodat er thans ruim 200 Europeanen woonachtig zijn. Het aantal Chinezen bedraagt er ruim 1300, dat der Arabieren, Maleijers en Boeginezen ruim 900 en dat der Javanen ruim 8000.

Eene nieuwe rei van tooneelen doet zich den reiziger voor, langs den weg van Rembang naar Toeban. Het is hier steeds nog de groote postweg, dien men volgt. Hij loopt hier weder, even als tusschen Cheribon en Pekalongan, zeer nabij het strand en zelfs op vele plaatsen zoo nabij de zee, dat de golfslag den weg bereikt en ondermijnt. Alluvieterrein is hier als het ware niet. Er eindigen ook tusschen Rembang en Toeban geene rivieren van eenige uitgestrektheid in zee, die aanleiding tot eenige aanmerkelijke aanslibbing zouden kunnen geven, en de zee zelve zet hier geene nieuwe strooken lands langs het strand af, tenzij het hier en daar tot kleine duinen opgedreven zand, dat de sterkere zeewinden bij ebbe van het strand opvoeren. Het aanzien van het land zelf is hier een geheel ander dan dat langs het noordelijke gedeelte van westelijk en Midden-Java tot aan Rembang. Het uitgestrekte alluvie-terrein, dat op en aan den voet der meer zuidelijk gelegen vulkanen de Lawoe en de Wilis rust, bereikt hier de zee niet, omdat zich hier, noordelijk van hetzelve, in misschien vroegere tijden dan die der opwerping van gezegde bergen, een uitgebreide zandsteen- en kalkformatie heeft afgezet en gevormd, die thans als een breede dam, de van den Merapi, het Zuidergebergte, den Lawoe en den Wilis ontspringende rivieren beletten, zich noordelijk in zee te ontlasten, en haar een' anderen weg in oostelijke rigting hebben aangewezen. De zandsteenlagen vormen meer het zuidelijke, de kalkformatie meer het noordelijke gedeelte der residentie. Rem-

bang heeft dan ook geene bergen die zich door bijzondere hoogte onderscheiden. Slechts de Goenoeng Lassum is nabij het noorderstrand doorgebroken, terwijl de Pandan, de hoogste berg der residentie (4000 voeten), aan hare zuidelijke grens de zandsteenlagen heeft doorboord en met zich opgeheven. Door deze geologische gesteldheid is Rembang eene der minst vruchtbare residentiën van Java. Het suikerriet brengt er slechts weinig, en weinig suiker bevattend, sap op. Sawahs zijn door gebrek aan water en kaalheid en rotsachtigheid des bodems op vele plaatsen niet aan te leggen. Van de zandsteen- en kalkheuvels heeft zich eene vegetatie van Djatie meester gemaakt, welke, hoe belangrijk deze boom ook is voor den bouw van schepen, huizen, bruggen en meubelen, toch allerwege de onvruchtbaarheid des bodems verraadt. Slechts de tabak schijnt er beter dan elders op Java te tieren, vooral langs de boorden der Solorivier.

Overigens zegt de aanblik van het gewest reeds genoeg omtrent zijne gesteldheid en vruchtbaarheid. Langs het strand eene spaarzame, schrale vegetatie en een droog, ligt golvend terrein, dat bij het berijden weerklinkt als of het hol is en op talrijke plaatsen is bedekt met kleinere en grootere kalkblokken, die, onregelmatig van gedaante en onregelmatig daar neêr geworpen, tijdens de eene of andere opheffing van of schudding in den bodem, buiten de onmiddellijke verbinding met het omliggende terrein gestooten zijn. — Van het noorden naar het zuiden de residentie doortrekkende, ontwaart men evenmin die vruchtbaarheid, elders zoo ruimschoots Java's deel. Het terrein verheft er zich langzaam tot de eigenlijke kalkheuvels, die de residentie van het westen tot het oosten doorloopen en zich, door Soerabaija heen, tot Madura en Sumanap verlengen. Zuidelijk van die heuvels, in de lange vallei der Solorivier ziet men eene meer bewaterde en vruchtbare streek, waar ook de rijstvelden en bevolking het talrijkst zijn, doch zuidelijk van deze vallei gaat het terrein over in de palen breede zandsteenheuvels, langs welker noordelijken voet de Solorivier hare wateren zeewaarts beweegt.

Alvorens ik de beschrijving mijner reis naar Toeban vervolg, zal ik, even als vroeger, nog eenige algemeene aanteekeningen betrekkelijk de residentie en het regentschap Rembang ter neder stellen.

De residentie beslaat eene grondvlakte van 124 □ geographische mijlen of 68 □ myriameters en een langwerpig vierkant, dat ten noorden wordt begrensd door de Javazee, ten westen door de residentie Japara en het regentschap Grobogan, ten zuiden door de residentiën Madioen en Kedirie, en ten oosten door de residentie Soerabaija. Behalve de talrijke kleine afzonderlijk in zee eindigende riviertjes van het noordelijke gedeelte der residentie, telt zij de gebieden van twee grootere stroomen in zich. Dat der Solorivier beslaat geheel hare zuidelijke helft. Dat der kali Tangoelangien slechts het midden van haar westelijk gedeelte. Meerdere groote wegen maken de gemeenschap der verschillende afdeelingen gemakkelijk. De groote postweg doorloopt de residentie van hare westelijke tot hare oostelijke grens, doch blijft in geheel zijnen loop parallel en nabij het strand. De andere voornaam-

ste wegen zijn, die van Rembang naar Blora en Ngawi, van Bantjar naar Bodjonegoro, van Toeban naar Bodjonegoro, van Toeban naar Lamongang, van Bodjonegoro naar Ngawi en van Bodjonegoro naar Lamongan.

De residentie is verdeeld in de vier regentschappen Rembang, Blora, Toeban en Bodjonegoro. De beide laatsten zijn tevens adsistent-residentiën. Rembang bestaat uit de 7 distrikten Rembang, Waroe, Binangoen, Kragan, Soelang, Pamottan en Sedan; Blora uit de 6 distrikten Blora, Panolan, Randoe Blatong, Ngawen, Karang Djatie en Djepon; Toeban uit de 7 distrikten Toeban, Bantjar, Djenoe, Rembes, Rengel, Singahan en Djatie Rogo, en Bodjonegoro uit de 7 distrikten Bodjonegoro, Bowerno, Pelem, Temaijang, Ngoempok, Padangan en Tinawoon. Omtrent de uitgestrektheid der regentschappen en distrikten heb ik geene opgaven kunnen bekomen. De regentschappen waren in 1845 bevolkt als volgt:

Regentschappen.	Europeanen.	Chinezen.	Javanen.	Arab., Maleijers, enz.	Totaal.
Rembang.	259	5305	124489	1280	131333
Blora.	14	401	61806	14	62235
Toeban.	89	2736	146251	65	149141
Bodjonegoro.	97	560	135220	2	135879
Totaal	459	9002	467766	1361	478588

De residentie was alzoo in 1845 bevolkt met 3860 zielen per □ geographische mijl of 7038 zielen per □ myriameter. In 1845 werden 18883 en in 1846 18708 kinderen ingeënt.

In Rembang is veel nijverheid. De voornaamste takken bestaan in het droogen en zouten van visch, het weven van zeilen voor inlandsche vaartuigen, scheepsbouw, het vervaardigen van goenizakken, van touw, van inlandsch aardewerk, van Java'sch papier, het weven en batikken van kleedjes en hoofddoeken, het branden van kalk, het vervaardigen van goudwerken; voorts het aanmaken van zout, de kultuur van tabak voor inlandsch verbruik, vischvangst, enz. De handel is er niet zonder belang. De handelsmarine bestond in 1846, behalve uit de kleinere vaartuigen, uit 14 barken, 1 brik en 5 schoeners, te zamen metende 1465 lasten; eene scheepsruimte, welke die der handelsmarine van de overige residentiën van Java, met uitzondering van Batavia, Samarang en Soerabaija, verre overtreft. — Men mag aannemen dat de handel in Rembang in de laatste jaren is toegenomen, vermits er het geheel der scheepsruimte van de handelsmarine in 1841 bestond uit 947 en in 1836 uit slechts 531 lasten. Tabak, koffij, suiker, kaneel en djatiehout zijn de voornaamste artikelen van uitvoer, gambier dat van invoer.

Het aantal bazaars der residentie bedroeg in 1845, 245. Hiervan kwamen er 63 op Rembang, 60 op Blora, 58 op Toeban en 64 op Bodjonegoro.

Zij waren met de Warongs verpacht in 1845 voor *f* 74,400 en in 1846 voor *f* 90,120.

Militaire magt ligt nergens in de geheele residentie. Slechts 120 pradjoerits met 3 inlandsche officieren en 2 Europesche sergeanten als instructeurs, zijn op de vier regentschapshoofdplaatsen verdeeld. Voor de bewaking der kusten zijn twee kruispraauwen bestemd.

De kultures voor de Europesche markt zijn die van tabak, suiker, kaneel en koffij. De koffij-kultuur heeft slechts plaats in de regentschappen Rembang en Blora. Het produkt bestond in 1844 uit 1938 en in 1845 uit slechts 1514 pikols. Suikerfabrijken zijn er slechts twee. Het produkt bestond in 1844 uit slechts 5087 pikols. De gronden zijn er weinig geschikt zoowel voor de suikerriet- als voor de koffijkultuur. Kaneel wordt gekweekt in het distrikt Bantjar. Het produkt bedroeg in 1844 973 en in 1845 slechts 496 Amsterdamsche ponden. — De tabakskultuur leverde in 1844 17390 pikols op. De meeste tabaksondernemingen zijn gelegen in het Toebansche en Bodjonegorosche.

De opbrengst der rijstkultuur bedroeg in 1845 911811 pikols padie = 1,90 pikol per inwoner in het jaar of iets meer dan een half pond per dag. In 1844 bestond die opbrengst slechts uit 518559 pikols, zoodat toen op ieder inwoner nog geen ⅓ pond padie kwam en dus eene hoeveelheid, volstrekt ongenoegzaam om de bevolking te voeden.

De bevolking bezat op het einde van 1845 97960 buffels, 23825 koeijen en 17991 paarden.

Het inlandsche bestuur der residentie is zamengesteld uit de volgende ambtenaren. *a.* Algemeen bestuur. 4 regenten voor de 4 regentschappen, 4 patehs, 4 kliwoons en 4 mantrie negoro, benevens eenige mantrie kampong en djoeroe toelies. *b.* Distriktsbestuur. 27 wedono's, 27 mantrie aries, benevens eén evenredig aantal djogo rakso's (loopers) en eenige mantrie sambong (voor de waterleidingen). *c.* Landelijke inkomsten. Onderkollekteurs en djoeroe toelies. *d.* Kultures. Mantrie tambacco en demangs blandong (voor de houtbosschen). *e.* Dessabestuur. Soerah's (die eenige dessa's onder zich hebben), petinggie's loerah (die eene groote dessa onder zich hebben), petinggie's (gewone dessahoofden), kamitoea's (2de hoofd eener dessa), kabayan's (3de hoofd eener dessa) en djogo rakso's. *f.* Justitie en policie. 1 hoofddjaksa, 4 djaksa's, 1 hoofdpenghoeloe.

De geestelijkheid bestaat, behalve uit den hoofdpenghoeloe, uit 4 penghoeloe's en een groot aantal priesters van minderen rang.

De gouvernementsinkomsten van de residentie Rembang waren in 1845 zoo als zij in de volgende tabel voorkomen. De waarde der produkten is daar niet bij gerekend.

Gouvernementsinkomsten van de residentie Rembang in 1845.

I. Landelijke inkomsten.	Landrenten.	f 558100,00
	Belasting op het bedrijf.	- 24985,00
	Vischvijvers.	- 4036,00
II. Verpachte middelen.	Opiumpacht.	- 269640,00
	Bazaars en warongs.	- 74400,00
	Vogelnestklippen.	- 72000,00
	Arak, rum en tjoe.	- 5040,00
	Pandjeshuizen.	- 12840,00
	Slagten van hoornvee.	- 6060,00
	» » varkens.	- 3960,00
III. Verponding en grondhuur.	Verponding.	- 2750,48½
	Grondhuur.	- 4651,86
IV. Ink. en uitg. regten.	Inkom. en uitg. regten en havenankerage en loodsgelden.	- 105653,43½
V. Verkoop van Zout.	Opbrengst van het verkochte zout.	- 150037,00
VI. Inkomsten van verschillenden aard.	Kleinzegelregt.	- 8519,08
	Regt van overschrijving.	- 1842,80
	Venduregten.	- 1907,94
	Belasting op paarden en rijtuigen.	- 1611,95
	» » de slaven.	- 339,15
	Inkomsten der posterijen.	- 11934,18
	» v. d. Landsdrukkerij.	- 1207,70
	Praauwenveer.	- 6600,00
	Diverse inkomsten.	- 2382,89
	Totaal	f 1330499,47

Het regentschap Rembang beslaat het noordwestelijke gedeelte der residentie en is het kleinste van de 4. Noordelijk en noordoostelijk wordt het geheel begrensd door de zee, westelijk door het regentschap Djewana, zuidwestelijk door het regentschap Blora, en zuidoostelijk door het regentschap Toeban. Zijne grootste lengte bedraagt ongeveer 28 palen, zijne grootste breedte ongeveer 16 palen. In 1845 waren de 131,333 ingezetenen van dit regentschap in zijne 7 distrikten verdeeld als volgt:

Distrikten.	Kampongs en dessa's.	Europeanen.	Chinezen.	Javanen.	Arab., Maleijers enz.	Totaal.
Rembang.	17	230	1210	9342	976	11758
Waroe.	114		809	27848		28657
Binongoen.	115	13	2271	27217	82	29583
Kragan.	64		994	15795	222	17011
Soelang.	?	6	21	18482		18509
Pamottan.	61	2		9281		9283
Sedan.	52	8		16524		16532
Totaal	?	259	5305	124489	1280	131333

De afstand van Rembang tot Toeban bedraagt 63 palen, liggende Toeban bij paal 136 van Samarang.

Zoodra niet heeft men Rembang achter zich, of de berg van Lassum vertoont zich in zijne geheele breedte. Hij verheft zich met zachte hellingen tot ongeveer 1500 voeten boven de zee, die zijn' noordelijken voet bespoelt, en doet de hoogste zijner drie ronde kruinen, van Rembang gezien, in O.N.O.t.O. ontwaren.

Lassum, eene voornáme dessa, op 7 palen afstands van Rembang nabij den voet van den goenoeng Lassum gelegen, heeft vele steenen huizen en eene aanmerkelijke bevolking van Javanen en Chinezen. Nog voor dat men deze dessa bereikt, worden de gezigten op den berg al fraaijer en fraaijer. Bovendien vertoonen zich in het zuiden de hoogere toppen der Blorasche kalkbergen. De hoogste toppen zuidelijk van Rembang gelegen, zijn bij de inlanders bekend als goenoeng Bolodowo en goenoeng Bediengien, terwijl die, welke zuidelijk van Lassum ontwaard worden, de namen dragen van goenoeng Boetakto en goenoeng Tegaldowo, en de nog oostelijker gelegene, van goenoeng Baweh, goenoeng Waroe en goenoeng Gendono-mejrah. Even oostelijk van Rembang passeert men de dessa Tengar. Eene kleine rivier eindigt hier in zee. Verder tot Lassum toe, wijkt de weg meer van het strand terug, doch buigt zich dan noordelijk langs het strand om den voet van den berg van Lassum heen. Bij paal 78 ligt de poststation Getoo. Deze is de eerste station tusschen Rembang en Toeban. De overige stations zijn Ngindin (paal 83), Seloekee (paal 87), Talang (paal 93), Kragan (paal 98), Sarang (paal 103), Boeloe (paal 108), Bantjar (paal 113), Karang Tawang (paal 118), Perreng (paal 123), Boegang (paal 128) en Geger Sapie (paal 132). Van Lassum af loopt de weg noordelijk tusschen sawah's en aan inlanders behoorende suikerrietvelden tot paal 83, waar men het distrikt Binangoen, alsmede de station Ngindin en het strand weder bereikt. Verder is op meerdere plaatsen tusschen den weg en de zee geene schrede gronds, vooral bij de dessa Gonang, een bloeijend visschersdorp, waar vele praauwen te huis behooren. De ribben van den goenoeng Lassum dalen hier vrij steil tot in zee. Hetzelfde ziet men bij de station Seloekee. Waar het land niet bebouwd is, ziet men eene struikvegetatie, hoofdzakelijk uit soembing en bidoerie bestaande. Even voorbij Talang (paal 93) buigt de weg zich naar het zuidoosten. De voornaamste ribben van den goenoeng Lassum is men hier reeds omgetrokken. Weldra bereikt men de dessa Bandangan (paal 95). Hier bieden de lontar- en kokospalmen weder iets nieuws in de gezigten aan. De weg wijkt nu en dan meer van het strand terug, doch bereikt dit weder bij de hoofdplaats Kragan, bij paal 98.

Niettegenstaande de dorheid der gronden van Rembangs noordkust, is het strand sterk bevolkt. Talrijke en groote kampongs, velen ook met Chinezen bevolkt, strekken er zich tusschen de verschillende stations langs den weg uit, en vertoonen er de levendigheid, aan visschers- en handeldrijvende dorpen eigen. Talrijke praauwen op zee, talrijke andere op het strand getrokken, en nog andere op de werven, en overal uitgespannen visschersnetten doen

genoegzaam kennen den aard der bedrijvigheid, waardoor hier de inwoners voornamelijk bestaan. Van de grootere dessa's noem ik hier slechts Bitong (paal 101), Sarang (paal 103), Boeloe (paal 108), Bantjar met scheepstimmerwerven (paal 113), Babean (paal 117), Karang Tawang (paal 118), Karang Dowo (paal 121), Perreng (paal 123), Djenoe (paal 130), en Geger Sapie (paal 132). Tusschen deze dessa's verlevendigen nog talrijke kleinere den weg.

De vegetatie is in het algemeen nabij den weg zeer onbeduidend. Hier en daar langs het strand de langs elk zandig kustgedeelte van Java overvloedige Cyperus rotundus, de langs deze Cyperacee kruipende Convolvulus pescaprae, de op de meeste dorre gronden weelderig opschietende Calotropis gigantea, enkele kleine aan de riviermondingen aangeslibte moerasjes met eene voorheerschende vegetatie van Bruguiera's, op andere plaatsen eene woeste vegetatie met talrijke Acacia's afgewisseld met streken waar de Djatie, Kalappas's en lontarpalmen hare karakteristieke vormen vertoonen, is ongeveer alles wat men opmerkt.

Meerdere riviertjes, alle klein doch sommige van 40 tot 60 voeten breedte, kruisen den weg. Men ziet hier weder, even als in het Cheribonsche en Tegalsche, dat de uitwateringen alle naar het westen loopen, doordien zich eene bank voor dezelve heeft afgezet, die in verbinding is gebleven met den oosteroever der rivieropening. De voornaamste dezer riviertjes zijn de kali Bitong (paal 101) en de kali Kadong (paal 116).

Iets wat bovendien in deze streek opmerking verdient, is de welgemaaktheid der vrouwen en vooral de regelmatigheid, ja zelfs schoonheid, harer gelaatstrekken. Slechts weinige gedeelten van Java kunnen op de schoonheid der vrouwen roemen; waarom zulks hier meer bepaald in het oog valt.

De inkomsten en uitgaven van het Hollandsche Gouvernement op Ceylon, gedurende de laatste jaren van deszelfs bestuur,

DOOR

JOHN CAPPER, Esq.

(Voorgelezen den 26sten Februarij 1848, in een wetenschappelijk genootschap.)

De wijze waarop een gouvernement zijne onderdanen belasting oplegt, is bijna immer een getrouw kenteeken, ter beoordeeling van den in een land bestaanden trap van beschaving. In dit licht beschouwd, mag eene korte schets van de inkomsten en uitgaven der Hollanders op Ceylon, gedurende de laatste jaren hunner regering, niet als buiten het doel der werkzaamheden van ons genootschap liggende, beschouwd worden. Dezelve zal tot op eene zekere uitgestrektheid eenen schakel in de staatkundige geschiedenis van Ceylon vormen, en het is alleenlijk te betreuren, dat wij van de middelen verstoken zijn, om met eenige naauwkeurigheid de hoegrootheid en wijze van belasting, bij de Portugezen in gebruik, te bepalen.

Alhoewel niet in het bezit van eene onafgebroken reeks van bescheiden betrekkelijk de Hollandsche regering van Ceylon, hebben wij echter genoegzame gegevens in de Hollandsche Archieven en verschillende Kasboeken of Staatsrekeningen voorhanden, welke ons in staat stellen, om met tamelijke naauwkeurigheid de bronnen, waaruit onze voorgangers hunne inkomsten putten, aan te wijzen.

Het eenige doel dezer tegenwoordige verhandeling is het geven van een kort begrip der inkomsten en uitgaven van de Hollanders van 1786 tot 1793; en daar met grond kan voorondersteld worden, dat zij gedurende dit laatste tijdvak van hun bestuur in hunne verschillende bepalingen betrekkelijk 's lands inkomsten vele wijzigingen en verbeteringen gemaakt hadden, moet dit verhaal, als het gunstigste tafereel, dat wij met mogelijkheid van hun koloniaal finantiewezen konden geven, beschouwd worden.

De strandprovincien van het eiland, welke hunne magt op Ceylon uitmaakten, schijnen ter zake van belasting in vier voorname kollektoraten of provinciën verdeeld te zijn geweest, bijkans hetzelfde als tegenwoordig, namelijk Colombo, Jaffnapatam, Galle en Trincomali, met de onderhoorige posten Calpentijn, Manaar, Matura en Batticaloa. Deze kunnen wij de noordelijke, zuidelijke, oostelijke en westelijke kollektoraten noemen.

4

Zij rangschikken in hun eigen verslag der plaatselijke opbrengsten, voorkomende in de generale Staatsrekening, hunne inkomsten onder drie hoofden, te weten: Verpachte opbrengsten; Verzamelde opbrengsten; en Profijten en Winsten.

Alvorens echter met het geven van een omstandig verslag dezer verschillende takken der Ceylonsche inkomsten voort te gaan, zal het niet ondienstig zijn daaromtrent eenige weinige voorafgaande opmerkingen te maken. In het tijdvak, waarvan hier sprake is, hadden de Hollanders, zonder twijfel van hunne onstaatkundige handelwijze overtuigd, van vele hunner vroegere en meest drukkende monopoliën afstand gedaan. Zij waren aan den gouverneur generaal VAN IMHOFF, een man van meer dan gewone bekwaamheid in financie- en handelzaken, menige verzachting in het bestaande handelssysteem, tusschen Ceylon en de verschillende havens van het Indische vasteland, verschuldigd. De vroegere werkkring der Hollanders in de Oost kenmerkt een onvermengd monopolie, hetwelk met volhardende gestrengheid ten uitvoer gebragt werd. Even als bekeering tot het katholicisme het doel hunner voorgangers, de Portugezen, was, zoo hadden zij den handel tot hoofddoel. Op Ceylon en in al hunne andere bezittingen was de geheele handel, beide in- en uitvoer, in de handen van het Gouvernement. Geene schepen, hetzij Hollandsche of vreemde, konden, behalve alleen aan de pakhuizen der kompagnie, hunne waren van de hand zetten of produkten inruilen. In latere tijden werd deze maatregel, met betrekking tot den invoer van rijst, verzacht, en naderhand ook ten opzigte van kunstlijnwaden, waarvan de invoer aan partikuliere personen vergund werd, echter onder betaling van eene schatting, welke met het bedrag der winsten, die de kompagnie met den verkoop van dit artikel zoude genieten, in verhouding stond. Deze schatting of cijns was verpacht, en een gedeelte der opbrengsten werd aan de kompagnie's dienaren uitgereikt, tot schadeloosstelling voor het verlies der handels-profijten, welke zij te voren genoten hadden. Eenige artikelen, zoo als koffij, peper, betelnoten en kaijervezels, moesten in de kompagnies pakhuizen tegen door hen zelve vastgestelde prijzen geleverd worden. Peper, bij voorbeeld, werd ingenomen tegen 4 en 6 (*) stuivers per pond; koffij tegen 4 stuivers per pond; kaijerdraad tegen 18 stuivers de bos van 24 ponden, en betelnoten tegen 3 en naderhand tegen 5 en 6 rijksdaalders de commonam (?). Al deze artikelen werden in den beginne alleenlijk door de kompagnie uitgevoerd, doch in later jaren door haar ook ter beschikking van bijzondere personen gesteld, die dezelven voor eigen rekening wenschten in te laden.

Verpachte opbrengsten.

Verscheidene belastingen en schattingen, waarvan de inzamelingen door ons tegenwoordig systeem in handen van den Staat gebragt zijn, waren onder dit hoofd begrepen. Het bedrag van sommige artikelen was zoo gering, dat de-

(*) Koperen stuivers van 80 in eene dukaton; 36 van dezelve wogen een Amsterdamsch ℔ best koper

zelven niet dan voor inlanders, welke deze kleinigheden inhuurden, eenige opmerking waardig werden geacht. Dikwijls gebeurde het, dat zekere belastingen of cijnsen werden verpacht aan des kompagnies dienaren, welke alzoo tot het grootelijks vermeerderen van hun vermogen in staat werden gesteld. In sommige gevallen werden schattingen en zelfs voordeelen op het monopolie van zekere artikelen, zooals inlandsche lijnwaden en kaijertouwwerk, afzonderlijk gelegd, en onder den kommandant, havenmeester en andere beambten, naar evenredigheid van hunnen rang, verdeeld. In de Hollandsche boeken vindt men verscheidene voorbeelden, dat de kompagnie's dienaren, welke de inkomende regten, onder voorwaarde van de bovenmatige belasting van 20 percent te mogen heffen, inhuurden, zich aan de inning van slechts 10 percent onderwierpen, overtuigd zijnde, dat de vorige regten te hoog gesteld waren, en wij zijn onderrigt, dat zij op deze verminderde schaal grooter voordeelen genoten dan voorheen, toen zulke zware regten geheven werden.

De hierbij gevoegde staat, no. 1, bevat op eene verkorte wijze de opbrengsten van Ceylon van 1791 tot 1792, onder de drie gemelde hoofden. Van de verpachte opbrengsten schijnt het inkomende regt op lijnwaden eenen uitstekenden post uitgemaakt te hebben, en zulks moet zeker waar zijn, wanneer wij opmerken, dat er in dien tijd te Ceylon jaarlijks voor *f* 480,000 aan Indische lijnwaden ingevoerd werd. Zulks geschiedde hoofdzakelijk in Bengalen, een of twee havens aan de kust van Coromandel en Madura. Het geheven regt bedroeg nominaal 20 percent der waarde, maar, zoo als ik reeds gezegd heb, verminderde de pachter dezen buitensporigen impost, daar hij het doen van een matiger eisch vrij wat voordeeliger voor hemzelven vond. Talrijk en veelvuldig waren de bepalingen en voorwaarden van het gouvernement, betrekkelijk deze belasting, doch ze hadden diensvolgens weinig nut.

Alle andere inkomende regten, welke onder het hoofd van verpachte opbrengsten kwamen, waren in de zoogenoemde Alfandigo of generale pacht begrepen. Er bestond. eene zeer uitgebreide schaal van uit Holland ingevoerde goederen, welker regten, grootendeels in handen van den pachter der belastingen gelaten, in het algemeen 5 percent bedroegen. Padi en rijst schijnen van alle belasting bevrijd geweest te zijn, en ten overvloede was het aan elken vreemdeling vergund deze artikelen op de publieke bazaars ten verkoop uit te stallen, hetwelk met andere goederen geenszins het geval was. De opbrengst van de alfandigo bedroeg gewoonlijk over het geheele eiland *f* 24,000, zoodat, bij deze som het zuivere voordeel der pachters voegende, en de regten in het algemeen tegen 5 percent rekenende, wij voor de waarde der aldus jaarlijks ingevoerde goederen, welke verpacht werden, eene som van *f* 600,000 vinden. Aan deze belasting waren alle vaartuigen, die goederen aanbragten, zelfs de kompagnie's schepen niet uitgezonderd, onderworpen.

Licentiën en pachten vormden het tweede gedeelte van deze belastingen.

De vischpachten waren zeer aanzienlijk en bedroegen met en benevens de verhuring van de onderscheidene vischmarkten van *f* 50,000 tot *f* 60,000. Deze renten werden zoowel op in meeren en rivieren gevangen als op zee-

visch geheven. Derzelver bedrag verschilde op onderscheidene plaatsen van een-derde tot een-vijfde der waarde van den gevangen visch, na aftrek van 5 percent, welke aan het hoofd der visschers-kaste, Pattangatims genoemd, gegeven werden. Er werd ook onderscheid gemaakt ten gunste van met netten boven met lijnen gevangen visch, moetende de laatste meer dan de eerste betalen.

De verhuringen van zekere tuinen en de vergunningen om naar edelgesteenten te mogen delven, verdienen, hoewel menigvuldig, als van geringe waarde weinig opmerking.

In vroegere tijden was de uitgestrektheid van 's gouvernements-, kokos- en betelnoottuinen zeer groot en bragt goede sommen op, wordende voor den tijd van twee jaren verhuurd. Dezelve werden echter naderhand meerendeels verkocht, en omstreeks den tijd waarover ik schrijf, bleven er niet dan zeer kleine over. De arak- en toddypacht schijnt geen zeer grooten post in de inkomsten van het Hollandsch gouvernement te hebben uitgemaakt. In het Colombosche kollektoraat verschilden dezelven van *f* 14,000 tot *f* 17,000. doch in de andere distrikten bedroegen zij slechts eenige weinige duizenden, In gemeld distrikt was de arakslijter verpligt, om binnen de landpalen de arak tegen 6 stuivers de flesch te verkoopen, en ten einde hem immer eenen vasten voorraad te verzekeren, had hij regt om van alle arak, welke door partikuliere handelaren tot uitvoer binnen Colombo gebragt was, drie-tiende voor zich te nemen, betalende hij daarvoor eenen prijs, gelijk aan dien, welken de kooplieden voor het overgeblevene verkregen.

De regten op het houden van bazaars of warongs waren eerder eene grondbelasting, geheven naarmate van de uitgestrektheid gronds, dien de winkel of warong besloeg. Dezelve waren zeer gering, maar bovendien was elke waronghouder verpligt eene kleine toegift van 1½ duit aan den bazaarmeester te geven, die daarenboven van het gouvernement uit de pachtopbrengsten eene kleine tegemoetkoming ontving. Deze bazaarmeester, die eenige mannen onder zijne bevelen had, was verpligt de orde en zindelijkheid op de markt te bewaren, toe te zien, dat alle ruigte en vuilnis weggenomen werd, en na te gaan, dat de markt van eene voldoende hoeveelheid goed vleesch, groenten en vruchten voorzien was. Bevond hij eenig artikel van eene slechte kwaliteit, dan had hij het regt hetzelve te verwijderen en den verkooper te beboeten, en mogt het gebeuren, dat er aan eenige voor de dagelijksche konsumtie benoodigde levensmiddelen gebrek was, dan was hij gehouden hiervan aan den gouverneur melding te doen, die alsdan zorgde, dat eene genoegzame hoeveelheid van andere plaatsen werd binnengebragt. Dit systeem schijnt zeer goed gewerkt te hebben, want niettegenstaande de geringheid der opbrengsten aan het gouvernement, waren alle partijen daarmede tevreden.

De rest der verpachte opbrengsten, niet onder de beide vorige hoofden (namelijk ten eersten, verpachte inkomende regten, waaronder het Alfandigo, en ten tweeden Licentiën en verpachtingen) begrepen, kunnen wij verschillend benoemen.

Verscheidene te Manaar geheven wordende belastingen waren gering in hoegrootheid en schenen overblijfselen van sedert onheugelijke tijden in werking zijnde Singhalesche cijnsen te zijn, van welke gezegd wordt, dat zij, hoewel in andere gedeelten des eilands sedert lang afgeschaft, alhier aangehouden werden, omdat hunne inzameling de gelegenheid verschafte, berigten in te winnen omtrent den handel, welke tusschen het Kandisch grondgebied en de noordwaarts gelegene kust gedreven werd. De ijverzucht der Hollanders, gevoegd bij den aanhoudenden oorlog met hunne Kandische naburen, pleiten grootendeels voor deze vooronderstelling.

Dienst-cijnsen werden geheven in stede van zekere vastgestelde heerendiensten, welke eenige van de geringste klasse der bevolking moesten verrigten. Somtijds was zulks in geld, maar ook veelal in natura (zie verder bij de ingezamelde opbrengsten omtrent den pacht van den afwezigen oulliame).

De tabakstienden, makelarij en kerverij in tabak, en de tol op de veerschuiten waren zeer onaanzienlijk, voortspruitende uit gebrek aan geschikt en getrouw beheer. In de verpachting van deze cijnsen schijnt veel gunst en buitenkans bestaan te hebben.

Het stempelregt op kleederen, geweven te Jaffna, bragt omstreeks *f* 9,500 per jaar op, doch er schijnt geene bewerking te Batticaloa, of inderdaad ergens bestaan te hebben; in dezen tak van inkomsten sloop veel verkeerds, en de pachter van dit regt klaagde aanhoudend bij het gouvernement dat de verschillende beambten weefgetouwen gebruikten, waarvan de voortbrengselen voor hen aan geene regten onderhevig waren.

De zoutpannen waren te voren uitsluitend in handen van het gouvernement, dat het zout voor eigen rekening verkocht. Naderhand werd in bijzondere distrikten de verkoop van hetzelve, met zekere vastgestelde voordeelen, aan arme weduwen tot haar onderhoud gegeven. Tijdens het bestuur van FALCK werd dit systeem echter in zoo verre veranderd, dat het verkoopregt toen aan huurders verpacht en de opbrengsten van deze huur tot onderhoud der weduwen van arme personen, hoofdzakelijk oude dienaren der kompagnie, beschikbaar gesteld werden. Ten dezen tijde betaalden de pachters aan het gouvernement 10 stuivers per parah (?) en was het hun vergund die tegen 18 stuivers te verkoopen; er waren echter zekere begunstigde personen en klassen, die het regt hadden hun zout van den pachter tegen 12 stuivers te bekomen.

Op deze wijze kan men wel denken, dat de pacht niet veel opbragt; *f* 2400 schijnt de totale opbrengst van al de zoutpannen des eilands geweest te zijn. Het baart voorzeker verwondering, dat de Hollanders van dit monopolie zoo weinig voordeel trokken, in aanmerking nemende, dat een groot gedeelte van den verkoop aan hunne vijandige naburen, de Kandinezen, geschiedde, voor wie zij, zoo als wij verwachten mogten, bij eenige inbreuk of verraad, hetgeen menigvuldig plaats had, den prijs van het zout zouden verhoogd hebben. Het schijnt niet, dat het hun onbekend was, dat zij door deze ééne bron van opbrengst te vermeerderen, in staat zouden zijn om menige beuzelachtige en betrekkelijk onvoordeelige belasting af te schaffen. De waarschijnlijke reden van deze gematigdheid was, dat de voorraad van de

uit het Kandische grondgebied uitgevoerd wordende kaneel voor hen te veel waarde had, om die door eene verhooging van den zout-verkoopprijs in de waagschaal te stellen.

STAAT No. 1.

	Verpachte opbrengsten.		Ingezamelde opbrengsten.		Profijten en Winsten.	
Colombo en Calpentijn *f*	75,338	00	29,706	00	70,489	90
Jaffnapatam en Manaar »	76,099	20	75,582	00	7,503	60
Galle en Matura »	15,742	80	17,151	80	18,310	30
Trincomalie »	5,976	00	2,193	40	12,961	30
Batticaloa »	288	00	14,262	10	990	60
Tutucoreen »	321	60	11,345	40	4	20
Totaal *f*	173,765	60	150,240	70	110,259	90

Ingezamelde opbrengsten.

Het bedrag dezer opbrengsten, welke direkt door 's gouvernements ambtenaren ontvangen werden, was niet veel minder dan van dezulken, welke aan bijzondere personen verpacht werden, zooals blijkt uit eenen staat van het jaar 1791—2.

In den volgenden staat no. II worden de ingezamelde opbrengsten over het geheele eiland, onder drie hoofden gerangschikt, voor drie achtereenvolgende jaren aangetoond.

De grootste der sommen ontstaan uit licentiën, arakpachten en dergelijken; de betaling van hoofdgelden en belasting op landerijen waren, uitgezonderd te Jaffna-patam, zeer gering.

Van de bedragen onder het eerste hoofd schijnen die van het zegel zeer nietig geweest te zijn; de inkomende en uitgaande regten maakten het grootste deel daarvan uit. Van de uitgaande regten waren die op *Palmiras* (?) in het kollektoraat van Jaffna-patam, en te Colombo van kaijervezels, betelnooten en hout de aanzienlijkste. In de vroegste jaren van het Hollandsche bestuur was de uitvoer van Palmiras verboden, ten zij men eene schriftelijke vergunning van den kommandant van het distrikt kon vertoonen. Ter verkrijging dezer vergunning werd bestendig eene gift geheven, welke van de hoegrootheid der lading en van de luimen der ambtenaars afhing. Het is gemakkelijk te denken, dat zulks na verloop van tijd tot eene aanzienlijke hulpbron van emolumenten aangroeide; en in een later tijdvak (1787) bevond het gouvernement dat dit systeem zoo nadeelig op den handel werkte, dat men de regten vast bepaalde en betaalbaar bij 's lands kas maakte, gevende aan den ambtman van het Jaffna-patam distrikt eene jaarlijksche schadevergoeding van 5000 rijksdaalders. Kaijervezels werden hoofdzakelijk voor rekening van het gouvernement uitgevoerd; maar het was insgelijks een handelsartikel voor partikuliere spekulanten, die echter alsdan voor 1000 pond onbewerkt kaijerdraad een Spaansche mat of *f* 2,55, en voor 1000 p. tot kabels en touwwerk geslagen een halve Spaansche mat of *f* 1,27½, regten moesten betalen. Op betelnooten werd een uitgaand regt van 60 percent der waarde geheven,

waarvan een vierde gedeelte aan zekere bepaalde ambtenaren, en de overige drie vierden in 's lands kas kwamen. De regten op padi zijn niet in de verpachte opbrengsten begrepen, omdat dezelve, op vastgestelde tijden, bij afzonderlijke gedeelten publiek verkocht werden.

Hetzelfde kan ook gezegd worden over de huur van sommige arak- en visch-licentiën, waarvan de opbrengsten bij gedeelten ingezameld werden.

Het schijnt, dat er een tijd geweest is, toen van elke klasse der Singhalezen kopgelden geheven werden, naar mate van hunne kaste in bedrag verschillende. Dit geraakte echter van lieverlede in onbruik, zoodat in het tijdvak, waarover ik schrijf, niemand dan de Mooren alleen aan deze belasting onderworpen waren. Dit volk was in de noordelijke streken van het eiland en ook te Batticaloa zeer talrijk, zoodat de in deze streken opgebragte sommen klaarblijkelijk te veel waarde hadden, om zoo gereedelijk opgeofferd te worden, destemeer omdat zij van vreemdelingen kwamen. Bij deze hoofdbelasting was er nog eene dienst- of arbeidscijns, welke door hen, die van de jaarlijks aan den staat verpligte heerendiensten, bij sommige kasten meer dan een vierde van hunnen tijd bedragende, wenschten bevrijd te zijn, betaald werd. Deze heerendiensten, Oulliame genoemd, drukten met groote gestrengheid op de Mooren, dien alleen op voorwaarde van lijdzaamheid eene woonplaats op het eiland scheen vergund te zijn. Zij waren in vroegere jaren verpligt, jaarlijks voor het hoofdbestuur van het distrikt waar zij woonden, te verschijnen, en om het voorregt van aldaar het aanstaande jaar te mogen wonen, te verzoeken, voor welke vergunning zij 2¼ sp. mat of *f* 5,74 moesten betalen, welke opbrengst als emolumenten onder de beambten verdeeld werd. De Mooren, die zich gewoonlijk van hunne persoonlijke heerendiensten vrijkochten, konden zulks voor niet minder dan *f* 10,80 's jaars doen, ja somtijds werd er meer betaald. De inzameling van deze vrijkoopingen werden nu en dan publiek verkocht onder den titel van »pacht van den afwezigen Oulliame," welke in 1794 in het Colombo-distrikt *f* 1200 schijnt te hebben opgebragt; in het noordelijk kollektoraat was zulks aanmerkelijk meer.

STAAT N°. II.

De ingezamelde opbrengsten van Ceylon gedurende drie jaren, eindigende met 1792—1793, gerangschikt onder de drie onderscheidene hoofden.

Kollektoraten.	Regten en Zegels.			Licentiën, huur van tuinen, arak en toddypachten, visscherijen, enz.			Grondrenten en Kopgelden.		
	1790—1.	1791—2.	1792—3.	1790—1.	1791—2.	1792—3.	1790—1.	1791—2.	1792—3.
Colombo, Putlam	28539,60	27186,00	30134,40	48798,60	47490,00	53958,00	2850,00	1945,20	2160,00
Jaffnapatam en Manaar.......	6645,00	7369,80	6647,20	52568,40	54204,00	54663,00	15498,00	14524,80	12521,40
Galle en Matura	2308,20	2480,40	1994,40	13013,40	11774,40	13966,20	1277,40	1465,80	1515,00
Trincomalie en Batticaloa	990,00	1143,00	825,00	7327,20	5127,00	5646,60			
Totaal....	38482,80	38179,20	39501,00	121707,60	118595,40	128233,80	19625,40	17935,80	16196,40

Profijten en Winsten.

De derde tak van inkomsten ontstond uit de voordeelen, op eenige weinige artikelen van opbrengst; zooals kaneel, betelnooten, kayervezels, lijnwaden, enz., hoofdzakelijk in de kollektoraten van Colombo en Gall. De artikelen, waarin het Gouvernement handel dreef, waren allen gemonopoliseerd; dat is, zij werden van de planters of inzamelaars tegen lage vastgestelde prijzen ontvangen, en tegen verhoogde prijzen weder verkocht. Betelnooten schijnen het grootste profijt te hebben opgebragt, verschillende van 12000 tot 22000 guldens. Lijnwaden verschaften slechts eene kleine winst aan de schatkist, zelden meer dan eenige weinige honderden bedragende. Er waren echter groote voordeelen op verscheidene artikelen van Europesche koopmanschap, welke winsten gevoegd bij die op kayervezels, timmerhout, enz. genoten, van *f* 70,000 tot *f* 85,000 opbragten. In 1791—2 stonden de winsten binnen de kolonie gemaakt als volgt:

Colombo en Calpentijn	*f* 70,489.90.
Jaffnapatam en Manaar	- 7,503.60.
Gall en Matura . . , ...	- 18,310.30.
Trincomalie en Batticaloa	- 13,951.90.
	f 110,255.70.

De verschillende bronnen, waaruit het Hollandsche gouvernement zijne inkomsten putte, aldus opgesomd hebbende, kan ik overgaan om in den volgenden staat no. III de inkomsten en uitgaven der kolonie gedurende 6 achtereenvolgende jaren, en eindigende met 1791—2, aan te toonen.

STAAT N°. III.

Uittreksel van de koloniale inkomsten en uitgaven op Ceylon gedurende zes jaren, loopende tot en met 1792.	Uitgaven.	Inkomsten.	Meerderheid der Uitgaven.
In 1786—1787. *f*	696798,00	360794,40	336003,60
1787—1788. »	762417,60	373765,20	388652,40
1788—1789. »	827429,40	378050,40	449379,00
1789—1790. »	692602,20	407208,60	285393,60
1790—1791. »	761535,60	445199,40	316336,20
1791—1792. »	864082,80	433897,20	430185,60
f	4604865,60	2398915,20	2205950,40

Uit dezen staat zal opgemerkt worden, dat door meerderheid der uitgaven gedurende 6 jaren van *f* 449,379 tot *f* 285,393-60 varierende, gemiddeld een nadeelig saldo van *f* 367,658.40 bestond. Door deze wijze van boekhouden

bleven de voordeelen van naar Europa gezonden scheepsladingen enz. genoten onbekend, niettegenstaande de kosten van onderhoud der diverse plantagiën, de salarissen van de aldaar geplaatste beambten en zelfs de onkosten voor het inladen in de uitgaven begrepen zijn. De werkelijke inkomsten van de kolonie kunnen uit den volgenden staat, loopende over 1791-2, opgemaakt worden.

STAAT N°. IV.

Aan de meerderheid van uitgaven ten laste van het eiland, boven de ontvangst van inkomsten, enz. gedurende het jaar betaald in 's lands kas op Ceylon, 1791-2	*f* 430,185,60	In Holland uit de opbrengst van 5000 balen kaneel, aldaar van Ceylon aangebragt tegen *f* 10,20 per pond of 320 rijksdaalders per baal..	*f* 1440,000,00
Het bedrag der traktementen van ambtenaren, wonende op Ceylon, doch betaald in Europa (niet in bovenstaande begrepen).	» 23,365,20	Van de winst op koopmans goederen, ter waarde van 200.000 rijksdaalders, ingekocht te Ceylon en van daar naar Europa, Batavia en de Kaap gezonden, geschat op 80 percent	» 144,000,00
Tot het bevrachten van 3 schepen, bedragende eene som van............ *f* 130,919,40.			*f* 1584,000,00
Waarvan de twee volgende posten als reeds in rekening gebragt, moeten afgetrokken worden, dat is:		Hiervan afgetrokken de posten in de andere kolom	» 545,887,88
Voorschoten aan zeelieden te Ceylon » 7417,20			
Uitgaven voor schepen .... » 31,165,20			
f 38582,40	» 92,337,00		
Totaal......	*f* 545,887,80	Voordeelig saldo op Ceylon	*f* 1038,112,20

Wij verkrijgen daarin dus eene balans van meer dan *f* 1,000,000 ten gunste van Ceylon, hetwelk tastbaar den staat van des eilands rekeningen verandert, zelfs indien wij een goed gedeelte onnaauwkeurigheden in de onderdeelen voorkomende, over het hoofd zien, enz.

Nog één staat voltooit deze verhandeling; wij zien daarin de uitgaven der verschillende kollektoraten in 1791—2 onder verscheidene hoofden gebragt en zullen hierdoor een tamelijk naauwkeurig denkbeeld van dezelve, gedurende andere jaren verkrijgen, behalve als er vijandelijkheden tegen de Kandinezen gevoerd werden; in welk geval, zooals van zelf spreekt, de oorlogsonkosten aanmerkelijk hooger waren.

STAAT N°. V.

Uitgaven der Kolonie in de verschillende kollektoraten.

		Colombo en Calpentijn.	Jaffnapatam en Manaar.	Galle en Matura.	Trincomali en Batticaloa.	Tutucoreën enz.
Gewone rantsoenen of vivres...	f	47848,80	11436,00	16555,20	12847,80	2835,00
Gewone uitgaven	»	51168,60	10919,40	9306,60	12415,20	2172,60
Buitengewone uitgaven	»	12811,20	6992,40	7767,00	49280,40	5155,20
Gebouwen, reparatiën en fortificatiën..................	»	23084,40	8401,20	3722,40	14852,40	1613,40
Hospitalen	»	5337,00	948,60	5218,80	1022,40	171,60
Onkosten op bevrachting van schepen	»	29971,80	6026,40	26926,80	5144,40	2569,20
Rekening van veroordeeling, konfiskatie enz., interest ...	»	2533,20	0,00	873,00	—	—
Europesche traktementen	»	100312,20	20490,00	19270,80	26595,60	—
Inlandsche traktementen	»	121527,60	1744,20	2208,00	1005,00	1536,00
Bedrag van presenten	»	163,80	7,20	0,00	27,00	513,60
Oorlogs-onkosten	»	26806,20	—	—	—	—
Totaal....	f	421564,80	66965,40	91848,60	123190,20	16566,60

Vertaald uit het *Journal of the Ceylon branch of the Royal Asiatic Society* door P. MUNNICH.

Het Onderwijs in Nederlandsch Indie.

Terugblik op 1849.

DOOR

Dr. W. R. VAN HOËVELL.

En zie! nog roepen heidegronden
U op tot grootsche en vruchtbre taak;
Zoo menig akker ligt er braak,
Die nog geen ploegers heeft gevonden.
Daarheen de bouwliên uitgezonden
O Nederland! — wier overtal
Uw grond onvruchtbaar maken zal.

Dr. J. P. Heije.

Er was nooit een jaar, waarin zoo veel gesproken en geschreven is over het onderwijs in Nederlandsch Indië, als in het laatst verloopene; maar er was ook nooit een jaar, zoo vruchtbaar voor deze hoogste belangen der ingezetenen onzer overzeesche bezittingen. Wanneer wij nu het laatste als een natuurlijk gevolg van het eerste beschouwen, dan gelooven wij van de waarheid niet verre te zijn. Dat althans het een met het ander in een naauw verband staat, zal wel door niemand worden tegengesproken. En zoo zien wij hier weder bevestigd, dat voor den vooruitgang en den bloei eener maatschappij publiciteit een der beste en krachtigste motors is. Jaren lang is het onderwijs in Nederlandsch Indië, zoo niet verwaarloosd, althans niet met die zorg en die warme belangstelling van de zijde der regering behartigd geworden, als de pligt van ieder gouvernement medebrengt en de hooge aangelegenheid der zaak vordert. Verscheiden maatregelen werden zelfs genomen, die het goede dát nog aanwezig was en aan een vroeger tijdvak zijn bestaan te danken had, den bodem insloegen, of op het onderwijs in zijnen ganschen omvang den nadeeligsten invloed uitoefenden. Denk slechts, om niet meer te noemen, aan de intrekking van het instituut te Soerakarta, van de militaire school te Samarang en het instituut voor zeevaartkunde te Soerabaija, alsof de gebreken van deze instellingen niet konden worden weggenomen, en aan de bepalingen omtrent het radikaal, waardoor aan het onderwijs in Indië een grens werd gesteld, die, gelijk de hoofdkommissie van onderwijs zich reeds in 1840 uitdrukte, »de pogingen, om dat onderwijs den hoogst mogelijken bloei te doen bereiken, tegenwerkte en onmogelijk maakte." Jaren lang leden de ingezetenen zwijgend en geduldig onder dien

droevigen toestand, en groot is het kwaad geweest, dat daarvan voor de verstandelijke en zedelijke ontwikkeling het gevolg moest worden. De jongelieden werden niet gevormd tot zelfstandige, helderdenkende en christelijk gevoelende menschen, maar tot machines, die eenige vaardigheid hadden verkregen in het werktuigelijk lezen, schrijven en rekenen, en overigens onverschillig bleven voor al wat zich eenigzins boven het alledaagsche en voor het dierlijk leven hoogst noodige verheft. Zoo ontstond er eene dorre, levenlooze, onvruchtbare maatschappij in Indië, waarin men slechts enkele gunstige uitzonderingen opmerkte van jongelieden, die, alle bezwaren en hindernissen overwinnende, met hulpmiddelen, die zij zelve schiepen, door eigen geestkracht, zich tot voortreffelijke mannen wisten te vormen, als bewijzen, dat het kwaad niet aan den aard en de natuur der individuen, noch aan het klimaat, noch aan iets anders, maar alleen aan de gebrekkige vorming en opleiding moest worden toegeschreven. En dat kwaad voedde zich zelven en werd grooter en vernielender door zich zelven. Want zulke menschen konden natuurlijk op hunne beurt hunne ouderlijke pligten niet naar behooren vervullen. Hoe zouden zij hunne kinderen, van de eerste ontwikkeling af, bewaken, besturen, leiden en leeren! Niet alleen mistte dus hun kroost goed onderwijs op de scholen; maar ook reeds in de eerste levensjaren, vóór het de school bezocht, was het verwaarloosd en menigwerf bedorven, althans had het jeugdig gemoed òf geene òf geheel verkeerde indrukken ontvangen, zoodat het, ook bij het beste onderwijs op de scholen, in den regel daarvoor reeds onvatbaar was geworden.

Dat de smart van dit maatschappelijk ongeluk, ofschoon nimmer zich naar buiten openbarende, echter diep gevoeld werd, bleek op het treffendst in Mei 1848. Naauwelijks was het berigt in Indië gekomen van de verklaring des konings, »dat hij de redelijke wenschen van zijn getrouw volk wilde verhooren," en van de eerste schrede op den weg der hervorming in Nederland gedaan, of de ingezetenen van Nederlandsch Indië bragten ook hun eerbiedig verlangen voor den troon. Geene stoffelijke voorregten begeerden ze, geene vermindering van lasten of verbetering van hunne, anders ook in vele opzigten zwaar gedrukte, uiterlijke welvaart; — ze baden, dat de oorzaken van den beklagenswaardigen toestand van het onderwijs mogten worden weggenomen, en dat alzoo hunne kinderen ook mogten deelen in de voorregten van hunne medeburgers in het vaderland.

Wij willen niet op nieuw ons beklagen over de omstandigheden, waaronder dit verzoekschrift is ontstaan, noch over de wijze waarop het door de regering in Indië en Nederland is ontvangen en bejegend; maar wij willen, bij eenen terugblik op het jaar 1849, ons verheugen, dat reeds aanvankelijk aan het verlangen der ingezetenen wordt gevolg gegeven. Terwijl men jaren lang te vergeefs getracht had, op vele plaatsen, waar de jeugd zonder eenig onderwijs opgroeide, scholen te stichten, zijn nu reeds vele scholen verrezen; en bovendien zijn de grondslagen gelegd en plannen ontworpen voor eene geheel nieuwe inrigting, voor een nieuw systema van onderwijs in zijnen

ganschen omvang. Terwijl vroeger zelden of nooit het onderwijs van Indië ter sprake kwam, en eene enkele hoogdravende advertentie over een gehouden examen alles was, wat de Javasche Courant ons mededeelde, heeft dat blad in 1849 menig berigt en verslag geplaatst, dat van een verjongd leven, hooge belangstelling en krachtige werkzaamheid getuigt. Terwijl men voorheen in het moederland laauw en onverschillig was omtrent de belangen van de Indische ingezetenen, zijn nu, én van de regering én van de volksvertegenwoordiging én van dagbladen én van bijzondere personen, krachtige stemmen uitgegaan voor het onderwijs in Indië. Terwijl in 1834 het laatste algemeene verslag van het schoolwezen in Nederlandsch Indië is verschenen, en sedert dien tijd te vergeefs van verscheiden kanten gedurig is aangedrongen op een dergelijk verslag, hetwelk, volgens de bestaande bepalingen, jaarlijks behoorde gegeven te worden, — is eindelijk in 1849 zulk een verslag, loopende tot het einde van 1845, door de hoofdkommissie van onderwijs te Batavia uitgegeven. Op bevel van het gouvernement is het gedrukt; en in hetzelfde besluit van den 14 Maart 1849, no. 15, waarbij dit bevolen wordt, is de hoofdkommissie van onderwijs uitgenoodigd, »om, zooveel mogelijk, te willen bespoedigen de inzending van het algemeen verslag van den staat van het schoolwezen in Nederlandsch Indië, over de jaren 1846 tot en met 1848."

Met een erkentelijk gevoel aan de Voorzienigheid schrijf ik dit ter neder. Ik dank Haar, dat zij de zoolang vruchtelooze pogingen van vele voortreffelijke mannen heeft willen zegenen. Mij en anderen, die tot het adres aan den koning van den 22 Mei 1848 hebben medegewerkt, heeft men veroordeeld, verguisd en vervolgd, — maar door zulk eene schoone uitkomst, die onze stoutste verwachtingen overtreft, wordt het leed en de schade, die men ons heeft aangedaan, meer dan vergoed. Anderen hebben gezegd, dat het doel, dat wij ons met dit adres voorstelden, wel goed en loffelijk was, maar dat wij ons in de middelen om het te bereiken bedrogen hebben. 't Zou mogelijk kunnen zijn, want wie weet altoos á priori, welke weg de beste is; maar zeker is het, dat het jaar 1849 aanvankelijk heeft bewezen, dat ook langs dien weg het doel bereikt kan worden.

Wij willen echter niet meer twisten over deze zaak; wij beschouwen de gebeurtenis van den 22 Mei 1848 thans voldoende toegelicht, verheugen ons in de verschijnselen van hervorming en vooruitgang in het onderwijs, die wij meenen te ontdekken, en zullen die zoo veel mogelijk met de hulpmiddelen, die onder ons bereik staan, bevorderen en aanmoedigen. Met dat doel werpen wij thans een' blik op hetgeen, met betrekking tot het onderwijs, in 1849 heeft plaats gehad, en beschouwen in de eerste plaats, het zoo even reeds vermelde *algemeen verslag van den staat van het schoolwezen in Nederlandsch Indië, onder ultimo December 1845, door de hoofdkommissie van onderwijs aan Z. Exc. den Minister van staat, Gouverneur Generaal van Nederlandsch Indië.* Het eerste wat daarin voorkomt is een gouvernementsbesluit, waarbij bevolen wordt, dat dit verslag zal worden gedrukt en *alge-*

meen verkrijgbaar gesteld. Reeds dit is een merkwaardige vooruitgang, waarover wij ons verblijden; maar de publiciteit, die hier gegeven wordt, zou dan eerst volkomen zijn en nuttig wezen, wanneer aan de ingezetenen tevens vrijheid werd verleend, om dit verslag openlijk te beoordeelen: zoo zou de belangstelling meer algemeen en veel hooger worden, *en* tevens zouden daardoor vele nuttige wenken en opmerkingen, berigten en beschouwingen worden uitgelokt, van te meer gewigt, naar mate, volgens het verslag zelf, opvoeding en onderwijs in Indië nog meer te wenschen overlaten. Niet minder opmerkelijk is de uitnoodiging van het gouvernement aan de hoofdkommissie van onderwijs *om de inzending van het algemeen verslag van den staat van het schoolwezen in Nederlandsch Indië over de jaren 1846 tot en met 1848 zoo veel mogelijk te bespoedigen.* Vijftien jaren lang heeft de regering werkeloos toegezien, dat de hoofdkommissie nalatig was in het volbrengen van deze verpligting, die op haar rustte; en nu is het haar niet genoeg, dat die pligt gedeeltelijk volbragt is, maar verlangt zij ook, dat bij voortduring daaraan voldaan en die weg bewandeld worde. Inderdaad, wij kunnen ons niet genoeg over deze gewenschte en gezegende verandering verblijden.

De geleidebrief, waarbij het verslag op den 20 December 1848 der regering werd aangeboden, is het tweede stuk, dat wij hier aantreffen. Gij vindt er eenige verontschuldigingen in ter zake dat de hoofdkommissie »door een zamenloop van omstandigheden, gedurende eenen geruimen tijd, verhinderd is geworden, om een verslag over het schoolwezen zamen te stellen." Welke die omstandigheden zijn, wordt niet opgegeven, en ik geloof dan ook, dat ze niet nader konden worden aangeduid, zonder dat de hoofdkommissie zich zelve beschuldigde. Eindelijk besloot men in 1845, om weder eens een verslag te geven. De vertraging tot 1849, die de uitvoering van dit voornemen ondervond, heeft hare verontschuldiging, volgens dezen brief, 1) in het gemis van een aantal bouwstoffen, die gedeeltelijk eerst in het laatst van 1846 en sommige zelfs eerst in het begin van 1847 inkwamen, 2) in de noodzakelijkheid, om meer dringende werkzaamheden te doen voorafgaan, zoo als, onder anderen, die betreffende de noodig geoordeelde ruimere toelating van gratis-leerlingen op de gouvernementsscholen, 3) in de daarop gevolgde beraadslagingen tot uitbreiding van het gouvernements onderwijs in het algemeen, 4) in eene reis van den president der hoofdkommissie, den graaf VAN HOOGENDORP, in 't midden van 1848. Indien ik nog lid der hoofdkommissie was geweest, toen deze brief werd gearresteerd, had ik ongetwijfeld voorgesteld, liever geene verontschuldigingen voor te dragen; want inderdaad ze zijn van alle mogelijke kracht ontbloot. Hield bescheidenheid mij niet terug, dan zou ik de ware redenen der onverantwoordelijke vertraging hier mededeelen; maar dewijl ik die heb leeren kennen in mijne betrekking als lid der hoofdkommissie, en zij goedgevonden heeft die te verzwijgen, wil ik liever daarvan thans ook geen melding maken.

'tMinst van allen voldeed mij de eerste afdeeling van het verslag »bestuur over het onderwijs in het algemeen." Straks zal ik zeggen waarom. In de

beide artikels over »gouvernements onderwijzers" en »kosten van het gouvernements onderwijs" vind ik vele wetenswaardige bijzonderheden op eene beknopte en duidelijke wijze medegedeeld. Ten einde echter te beoordeelen, in hoe verre het bestaande aan de behoefte voldoet, was hier volstrekt noodig geweest eene statistieke opgave van de Christen-bevolking in Nederlandsch Indië. Immers, hoe hoog ook het cijfer van *f* 1,481,952, dat gedurende de twaalf jaren waarover het verslag loopt, door het gouvernement aan het onderwijs is te koste gelegd, in veler oogen moge schijnen, — slechts uit zulk eene statistiek zou kunnen blijken, of deze som voldoende is; en wij durven de verzekering geven van het tegendeel. Wij juichen dan ook de hoofdkommissie van onderwijs toe, wanneer zij, met eene in Indië ongehoorde zelfstandigheid en kordaatheid, durft zeggen: »Ofschoon de hoofdkommissie dikwerf de zucht der regering ontwaard heeft, om het beginsel te huldigen, volgens hetwelk het schoolwezen beschouwd moet worden als eene staatsaangelegenheid, die onder hare hoede en bescherming behoort te staan, dewijl de staat zelf het hoogste belang heeft bij de verstandelijke en zedelijke ontwikkeling der maatschappij, zoo acht zij zich nogtans verpligt aan te teekenen, dat eene opoffering van *f* 10,000 's maands, tot ultimo December 1845 ingewilligd, niet evenredig was aan de in de laatste tijden aanmerkelijk toegenomen behoefte, zelfs na de beduidende uitbreiding van het onderwijs welke tot stand gebragt is, zoowel door het gouvernement, als door bijzondere ondernemingen." Van mannen, die zoo onbeschroomd openlijk voor de waarheid durven uitkomen, is veel te wachten tot verbetering eener aangelegenheid, van wier gewigt zij innig overtuigd zijn.

De nu volgende afdeeling »uitbreiding van het onderwijs in het algemeen" bevat veel merkwaardigs, waarbij wij ons verpligt gevoelen, eenige oogenblikken stil te staan. In de eerste plaats trekt onze aandacht het *partikulier onderwijs.* »Ook op de partikuliere scholen" zegt de hoofdkommissie, »is het cijfer der leerlingen beduidend vooruitgegaan, bedragende hetzelve 640 in 1833 en 1255 in 1845." En iets later. »Tot dezen vooruitgang heeft, zoo als blijkt, het *partikulier onderwijs* verreweg het meeste bijgedragen; zijnde dit onderwijs in de laatste tijden aanmerkelijk beter geworden, ten gevolge der toeneming van mededinging. — De hoofd- en subkommissiën van onderwijs houden over deze partikuliere scholen een waakzaam toezigt. Ze worden op gezette tijden door kommissiën uit haar midden bezocht." Dat partikuliere onderwijs nu stel ik in Indië en vooral te Batavia op hoogen prijs; ik geloof, dat het, *onder het waakzaam toezigt der hoofdkommisssie van onderwijs*, hoogst nuttig werkt en in alle opzigten behoort bevorderd te worden. Reeds in 1844 heb ik daarop bijzonder de aandacht trachten te vestigen, en aangewezen hoe, door middel van bijzondere scholen, het onderwijs krachtdadig zou kunnen bevorderd worden. De denkbeelden, die ik toen in eene uitvoerige nota voor de hoofdkommissie heb uiteengezet, zijn ook door latere omstandigheden bevestigd geworden, en ik zal de vrijheid nemen ze thans nog wat nader toe te lichten.

Gelijk te regt wordt aangemerkt, in de »algemeene en bijzondere narigten omtrent het schoolwezen in Nederlandsch Indië," voorkomende in de *Nieuwe Bijdragen voor het Onderwijs*, jaargang 1831, waren in Indië, onder het voormalig bewind der Oost-Indische Kompagnie, de scholen niet van veel aanbelang. Op die, welke hier en daar voor eigen rekening gehouden werden, was het onderwijs hoogst gebrekkig, gelijk trouwens ook in het vaderland zelf het geval was (*). Op die, bij welke de krankbezoekers tevens onderwijzers der jeugd waren, was het niet veel beter gesteld. Al wie, met de noodige bekwaamheden toegerust, en aan vlijt en ijver zedelijkheid parende, op den naam van een middelmatig onderwijzer aanspraak mogt maken, behoefde Nederland niet te verlaten, om in Indië zijne fortuin te beproeven, en de liefde tot die ver verwijderde gewesten was nog niet zoo groot en algemeen, dat zij alleen de drijfveer werd, om derwaarts te gaan tot heil der menschheid. Toen in 1815 in deze bezittingen van den staat het Nederlandsche gezag hersteld werd, waren de zaken van het onderwijs nog op dienzelfden voet. Daarom begreep de hoogleeraar C. G. C. REINWARDT, die toen aan het hoofd van het onderwijs geplaatst was, dat het eenige middel, om het onderwijs in Indië te verbeteren, bestond in het daarstellen van gouvernementsscholen, met bezoldigde onderwijzers. Hij trachtte door het verbinden van groote voordeelen aan die betrekkingen, bekwame lieden in Nederland aan te moedigen, om derwaarts te gaan. Hij verzekerde hun eene vaste jaarlijksche bezoldiging, en, na ommekomst van een zeker tijdvak, een niet onaanzienlijk pensioen. En in weerwil daarvan waren er in Nederland nog maar weinig bruikbare personen, die de reis naar Indië durfden wagen. In het *algemeen verslag van den staat van het schoolwezen in Nederlandsch Indië van* 1833, wordt op blz. 6 en 7 gezegd: »Het gebrek aan goede, geschikte, bekwame, oppassende en ijverige onderwijzers had reeds in den jare 1825 de uitzending uit Nederland van eenige onderwijzers ten gevolge. Maar sedert dien tijd is, niettegenstaande de dringendste vertoogen der hoofdkommissie, geen enkele onderwijzer uit Nederland herwaarts gezonden."

Men ziet dus, dat de gouvernementsscholen, met vast bezoldigde onderwijzers, haren oorsprong te danken hebben aan de omstandigheid dat er gebrek was aan alle partikuliere ondernemingen. Ondertusschen bleek het, dat daaraan ook groote nadeelen en zwarigheden verbonden waren. In Indië missen onderwijzers veel, van 't geen in Nederland zedelijke prikkels zijn, om met moed en lust en ijver in hunne moeijelijke en dikwijls ondankbare taak te blijven volharden. Dáár is geen onderlinge opwekking, naijver en aanmoediging; dáár is hun werkkring veel minder vrij en onafhankelijk; dáár hebben zij in hooger mate te kampen met de laauwheid, de onverschilligheid en het scepticisme der maatschappij, met de vooroordeelen der ouders en de traagheid en lusteloosheid der kinderen. Nu missen zij ook nog de aanmoediging,

(*) Zie P. K. GÖRLITZ, *Geschiedkundig overzigt van het lager onderwijs in Nederland*, uitgegeven door de Maatschappij tot nut van 't algemeen, blz. 10 en volg.

welke partikuliere onderwijzers vinden in 't geldelijk belang, 't welk ze er bij hebben, dat hunne school bloeit en in eenen goeden reuk staat, doordat hunne leerlingen goede vorderingen maken. Men trachtte dit wel eenigzins te vergoeden, door aan de onderwijzers een zeker aandeel in de schoolgelden toe te kennen, maar weinig vruchten droeg ook deze bepaling; en om een bewijs te geven, dat juist dit gebrek aan lust en ijver de groote fout der onderwijzers was, haal ik hier de woorden aan van het *algemeen verslag* van 1833, op blz. 18, waar van een' der voortreffelijkste onderwijzers in Indië gezegd wordt: »Ofschoon de hoofdkommissie zich nu en dan wegens zijnen niet genoegzamen ijver en belangstelling, *een gebrek bij de meeste onderwijzers hier te lande*, heeft te beklagen gehad, zoo is het nogtans onwedersprekelijk," enz.

Een ander kwaad, niet minder verderfelijk voor het onderwijs, en dat op partikuliere scholen nimmer plaats kan hebben, bestaat in de onaangenaamheden, twisten en veten der verschillende onderwijzers. Reeds in 1833 klaagde de hoofdkommissie daarover (zie het *algemeen verslag*), en, ofschoon in het nu uitgekomen *verslag tot* 1845 daarover niet gesproken wordt (*), zijn de woorden, die zij toen bezigde, echter ook dikwijls van toepassing geweest op sommige scholen, gedurende de elf jaren, dat ik de eer had lid der hoofdkommissie van onderwijs te zijn: »Oneenigheid," zeide zij, »tusschen onderwijzers heeft van zelve ten gevolge, dat in het geven van onderwijs geene (onderlinge) medewerking bestaat; eene daadzaak, die meer dan eens, niettegenstaande de voorzorgen daar tegen en ten gevolge daarvan genomen, aan het daglicht is gekomen." Dit kwaad nu bestaat natuurlijk op partikuliere inrigtingen niet, want dáár is de hoofdonderwijzer de bestuurder, het hoofd der school, en zijn de overige onderwijzers zijne ondergeschikten, die van hem hunne bezoldiging ontvangen en afhankelijk zijn, en die door hem, zonder tusschenkomst van een ander, kunnen worden ontslagen.

Terwijl, gelijk wij zagen, het partikuliere onderwijs in Indië vroeger eene onmogelijkheid was, zijn de omstandigheden thans geheel veranderd. Thans zijn er in het vaderland vele bekwame onderwijzers, die in Indië gaarne eene loopbaan willen beginnen. Dit heeft reeds ten gevolge gehad, dat, volgens de verklaring der hoofdkommissie zelve, in het *algemeen verslag tot* 1845, tot den vooruitgang van het onderwijs in het algemeen »het partikulier onderwijs verreweg het meeste heeft bijgedragen." Laat men het onderwijs, daar waar het mogelijk is, zoo als op de hoofdplaatsen van Java, aan eigen industrie en onderlinge mededinging, *maar altoos onder het waakzame toezigt der hoofdkommissie van onderwijs*, over, dan heeft de ondervinding nu reeds geleerd, dat men meer verbeteringen en grooter vooruitgang mag verwachten, dan wanneer men het bij uitsluiting in handen laat van bezoldigde onderwijzers.

(*) Over 't algemeen bevat het algemeen verslag tot 1833 meer onpartijdige maar waarachtige mededeelingen van minder gunstige omstandigheden het onderwijs betreffende. In dat opzigt onderscheidt het zich voordeelig van het verslag tot 1845, hetwelk slechts het goede en lofwaardige vermeldt, en daardoor aan de zaken een schooner voorkomen geeft, dan inderdaad het geval is.

In Nederland zijn aan het partikulier onderwijs gebreken en gevaren verbonden, die het in Indië althans tot dus ver niet bedreigen. Hier leggen godsdiensthaat en sectegeest in die scholen niet zelden de zaden van twist en nijd en vervolging van burgers tegen burgers; in Indië nemen de algemeene verdraagzaamheid en helaas! de nog algemeener laauwheid en onverschilligheid in het godsdienstige de vrees voor zulke schromelijke gevolgen geheel en al weg. Hier zullen spoedig menschen te voorschijn treden, die hunne eigen inzigten, met uitsluiting van algemeen aangenomen begrippen, willen voortplanten, of als schoolonderwijzers, of als opzigters van scholen, die deze inzigten alleen moeten dienen; in Indië maakt de geheel eigenaardige toestand der maatschappij zulk eene ontaarding van het partikulier onderwijs onmogelijk.

Ziedaar de redenen ontvouwd, die mij den wensch doen uiten, dat, behalve het gouvernements-, ook het partikulier onderwijs in Indië zoo veel mogelijk worde bevorderd. Vele middelen kunnen aan dat doel dienstbaar gemaakt worden. De regering kan in Nederland openlijk onderwijzers uitnoodigen en aanmoedigen, om zich in Indië voor eigen rekening neder te zetten. Zij kan hun des noods, door het verleenen van voorschotten, of van vrijen overtogt, of op eenige andere wijze, die onderneming gemakkelijk maken. Alle ambtenaren, ook de tegenwoordige gouvernements-onderwijzers, hebben een groot voorregt in hunne deelneming aan het weduwen- en weezenfonds; daardoor is het lot van hun gezin, na hunnen dood, verzekerd. De partikuliere onderwijzer zou dat voorregt moeten missen, en 't is niet te ontkennen, dat dit een groot bezwaar is tegen de vestiging van goed partikulier onderwijs. Maar de regering zou daarin kunnen voorzien, door aan de partikuliere onderwijzers het regt toe te staan van aan het weduwen- en weezenfonds te kontribueren, even als met de notarissen en advokaten thans ook het geval is. Voorts zou de hoofdkommissie van onderwijs een aanhoudend en naauwgezet toezigt behooren te houden over al die partikuliere inrigtingen. De bijzondere onderwijzers zouden, wat hun onderwijs betreft, onder dezelfde kontrole kunnen staan, als tegenwoordig de gouvernements-onderwijzers.

Eene andere hoogstbelangrijke aangelegenheid, welke in de afdeeling van het verslag: »*Uitbreiding van het onderwijs in het algemeen*", voorkomt, is het »*middelbaar onderwijs.*" »Bij de hoofdkommissie," zoo lezen wij, »is het een onderwerp van ernstige overweging geweest, om op Java eene landsinrigting daar te stellen voor het *middelbaar* onderwijs, want ofschoon op sommige partikuliere inrigtingen, in meer vakken onderwijs gegeven wordt, dan op de gouvernements lagere scholen, zoo is het er nogtans ver af, dat daaraan op goede gronden de naam van middelbaar onderwijs zou kunnen worden geschonken. Die inrigtingen toch, door bijzondere onderwijzers voor hunne eigen rekening, onder goedkeuring of op aanmoediging der hoofdkommissie opgerigt, bestaan in Nederland even zoo, en worden aldaar, onder den naam van *bijzondere scholen der tweede klasse* gerangschikt onder de *lagere* scholen. *Middelbaar* onderwijs heeft eene hoogere beteekenis, als dienende tot oplei-

ding voor het hooger- of universiteits-onderwijs, en het is uit dit oogpunt, dat de hoofdkommissie in het jaar 1839 aan de hooge regering bij een uitvoerig rapport het voorstel deed, om in de nabijheid van Batavia een *gymnasium* op te rigten, ook bestemd voor het onderwijs der oude talen. In een woord, alle vakken van *middelbaar* onderwijs zouden bij dat gymnasium gedoceerd worden, ten einde de jonge lieden hier te lande te bekwamen in al die wetenschappen, welke hen kunnen in staat stellen, om des verlangende in het vaderland terstond tot het hooger onderwijs te kunnen worden toegelaten."

Het uitgewerkte uitvoerige voorstel, waarvan de hoofdkommissie hier spreekt, werd den 25 Maart 1839 der regering aangeboden, en droeg de blijken van bezadigd overleg en grondige kennis der behoeften van Indië. De uitvoering zou geene buitengewone kosten na zich slepen, want dezen zouden gevonden worden uit de som, die toen vóor het instituut te Soerakarta werd uitgegeven; terwijl de inrigting tevens die gebrekkige en weinig nut stichtende instelling zou vervangen en alzoo mede zou dienen tot het vormen en opleiden van ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur. De geheele zaak was het uitvloeisel van eene vereeniging van eenige ingezetenen van Batavia, met den toenmaligen president der hoofdkommissie van onderwijs, den onvergetelijken dr. E. A. FRITGE aan het hoofd, gelijk blijkt uit het volgende artikel, dat ik in dien tijd plaatste in mijn Tijdschrift voor Neêrlands Indië, 1ste jaargang, 2de deel, blz. 77 en volgenden.

»Onder de grootste onaangenaamheden en moeijelijkheden," zoo schreef ik, »waarmede Europeanen in Indië te kampen hebben, mag men voorzeker de noodzakelijkheid rekenen van kinderen, op hun achtste of tiende jaar, naar Europa te zenden, ten einde daar eene behoorlijke opvoeding te erlangen. Wij willen hier thans geen zwart tafereel zoeken op te hangen van het hartverscheurende afscheid, dat ouders zoo dikwijls van hunne lievelingen moeten nemen. Velen onzer lezers zullen die smart misschien bij ondervinding kennen, en om anderen voor dat zielsverdriet te bewaren, is de bedoeling van deze regelen, en van het plan, dat wij er in hopen voor te stellen.

»'t Is waar, wanneer men bespiegelingen maakt over de voordeelen, die eene opvoeding in Europa aan jonge lieden uit Indië belooft, dan schijnen ze veel en uitstekend te wezen. Behalve toch de meer ontwikkelde en onbekrompen denkbeelden, die zij in dat beschaafder gedeelte der wereld opdoen, is het ook alsof het klimaat dáár eenen gunstigen invloed uitoefent op de vorming van hunnen geest, zoo wel als op die van hun ligchaam. Eene fijnere beschaving, een zuiverder smaak, en meer gevoel voor het schoone en goede schijnt hun daar eigen te worden, terwijl de vermogens hunner ziel meer leven en veerkracht verkrijgen. Wij erkennen het, meermalen is de waarheid dezer bespiegeling ook door de ondervinding gestaafd; dikwijls zijn jongelingen van Indië als kundige en uitstekende mannen uit het vaderland teruggekomen; doch hoe dikwijls ook heeft, aan den anderen kant, de uitkomst de verwachtingen der ouders teleurgesteld, en had de opvoeding in

Europa geenen of eenen niet gewenschten invloed op hun bestaan te weeg gebragt. Maar gesteld al eens, dat de voorbeelden der eerste gevallen die der laatsten overtroffen, hoe duur moeten zij dan niet gekocht worden. Op eenen leeftijd, waarin hij de teedere zorgen der ouders nog zoo zeer behoeft, waarin de liefde dier ouders alleen in staat is, om alle neigingen en zwakheden, in het zich langzaam vormend karakter des jeugdigen knaaps, met de zoo noodige oplettendheid en naauwkeurigheid, gade te slaan, te besturen en te regelen; waarin de geringste verwaarloozing de schromelijkste gevolgen voor geheel zijn volgend leven kan na zich slepen; — op dien leeftijd wordt hij uit het ouderlijk huis gescheurd, en aan de bemoeijingen van vreemden toevertrouwd. Gewoonlijk is in het vaderland een instituut of kostschool de plaats, waar hij zijne opvoeding zal erlangen. Niet zelden is zelfs de keuze dier plaats ook aan vreemden overgelaten, omdat de ouders door hun lang verblijf in Indië niet met dezelve bekend zijn, of niet in de gelegenheid zijn in persoon daarnaar onderzoek te doen.

»Nu wordt de knaap onder een groot aantal andere leerlingen onderwezen; men kan zich natuurlijk niet in het bijzonder of alléén met hem afgeven, en hij moet deelen in de lessen, die voor allen bestemd zijn. Met hoeveel positive wetenschap wordt nu zijn brein niet opgevuld, die hem in het vaderland en in Europa misschien van groot nut zou zijn, maar die hij in Indië gevoegelijk kan missen; hoe vele belangrijke kundigheden daarentegen blijven hem onbekend, die hij eens, in het land zijner geboorte teruggekeerd, zoo zeer zal behoeven (*). Wij spreken thans van de beste instituten voor jonge lieden in ons vaderland, waar niet alleen ééne faculteit der ziel, die des verstands, wordt ontwikkeld, maar waar de geheele jeugdige mensch wordt gevormd en opgeleid en opgevoed, waar vooral ook zijne zedelijke belangen niet worden uit het oog verloren. Maar leert hij ook dáár dien band kennen, die de leden eens huisgezins vereenigt, en zoo weldadig werkt op het geheel en op ieder in het bijzonder? leert hij ook dáár de zorgen van eenen arbeidzamen vader, van eene liefhebbende moeder waarderen? in een woord, mist hij niet die huisselijke opvoeding, die hem in 't vervolg zijns levens niet alleen zulke aangename herinneringen laat, maar die reeds op zich zelf zoo veel tot zijne vorming toebrengt?

»En keert hij dan eindelijk op zijn achttiende of twintigste jaar terug, dan zijn zijne ouders hem vreemd geworden, physiek en moreel is hij hun ontwassen, de band, die het kind bindt aan den vader en de moeder is bij velen verbroken, en niet zelden blijft er eene zekere verwijdering, die nimmer weder wordt toegehaald!

(*) Zoo schreef ik in 1838. De onpartijdigheid verpligt mij te zeggen, dat men later althans getracht heeft aan de akademie te Delft, in deze gebreken te voorzien, ofschoon de uitslag nog veel te wenschen overlaat. Maar aan den anderen kant, heb ik tevens, in die twaalf jaren, door ondervinding geleerd, dat ik toen veel te gunstig dacht over eene Europesche opvoeding van Indische kinderen, en dat verreweg de meeste jongelieden terugkeerden, zonder eenigen gewenschten invloed van zulk eene opleiding en vorming in den vreemde.

»'t Zou dus eene weldaad wezen voor onze maatschappij in deze streken, indien men hier eenige inrigting had, waar de jongeling, na het lager onderwijs te hebben genoten, onder het oog zijner ouders zijne verdere opvoeding en opleiding ontvangen kon. Op dit oogenblik hebben zich te Batavia eenige ingezetenen vereenigd, ten einde, zoo mogelijk, eene dergelijke inrigting tot stand te brengen. Is er ooit een geschikt tijdstip geweest, om zulks te beproeven, dan is het thans, nu zoo vele bekwame en uitmuntende jonge lieden in het vaderland, na de akademische lessen te hebben bijgewoond, en hunnen akademischen graad te hebben verkregen, buiten betrekking moeten blijven, dewijl alle plaatsen bezet zijn. Zoo zij dus maar eenige vooruitzigten hebben, zullen velen hunner genegen zijn, om in Indië hunne loopbaan te beginnen. Daarbij komt, dat het lager onderwijs in de laatste jaren aanmerkelijk hier is vooruitgegaan, en nog dagelijks in verbetering toeneemt; zoodat ook in dat opzigt de oprigting eener inrigting van middelbaar onderwijs met eenen goeden uitslag schijnt bekroond te zullen worden."

Wat de ingezetenen van Batavia verlangden, en de hoofdkommissie aan de regering voorstelde, was eigenlijk niet iets nieuws. Het was slechts het in het leven terugroepen van eene instelling, die eene eeuw vroeger, op eenen meer met den geest dier tijden overeenkomenden voet, bestaan had. De beroemde GUSTAAF WILLEM baron VAN IMHOFF, een der voortreffelijkste mannen die Indië gehad heeft, had in zijne *Consideratiën over den tegenwoordigen toestand der O. I. Kompagnie*, gezegd: »Behalve de lagere scholen te Batavia, moesten er ook nog anderen zijn, waarin de jeugd alles zou kunnen leeren, wat tot eene goede opvoeding vereischt wordt. Dat men dit reeds zonder goeden uitslag beproefd heeft, doet hier niets ter zake. Hetgeen in de eene eeuw niet heeft gelukt, kan in de andere misschien tot stand gebragt worden." Op zijn voorstel en door zijnen aandrang, hadden Bewindhebberen der O. I. Kompagnie in 1742 reeds een besluit genomen, waarbij aan de Indische regering op het dringendst werd aanbevolen, om te Batavia een seminarium aan te leggen. En toen hij zelf als opperlandvoogd de teugels van het bewind in handen had, bragt hij in 1745 zulk eene inrigting tot stand. Zij heeft slechts elf jaren bestaan, en werd na den dood van VAN IMHOFF, in 1756, in het midden van haren bloei, om onbekende redenen, maar waarschijnlijk als het uitvloeisel eener bekrompen staatkunde, op het onverwachtst afgeschaft (*).

De behoefte, die men in 't midden der achttiende eeuw reeds in Indië gevoelde, en waaraan door de milde en vrijzinnige beginselen van VAN IMHOFF voldaan was, kon echter door de daarop gevolgde bekrompen politiek niet worden onderdrukt. Zij bleef gedurig bestaan, en trachtte zich eene eeuw later weder voldoening te verschaffen. Gelijk wij gezegd hebben, hadden de pogingen der ingezetenen van Batavia ten gevolge, dat de hoofdkommissie

(*) Zie mijn *Geschiedkundig Overzigt van de beoefening van Kunsten en Wetenschappen in N. Indië*, blz. 42 en v.

in 1839 aan de regering een zeer uitvoerig voorstel deed, om een gymnasium te Batavia op te rigten. »De hoofdkommissie" zoo luidt het in het *verslag van* 1845, »meende door de daarstelling van het bedoelde gymnasium in eene dringende behoefte te voorzien, en te gemoet te komen aan een bestaanden algemeenen wensch van ouders en betrekkingen, om niet, door gemis aan bekwame inrigtingen, genoodzaakt te zijn, de jeugdige kinderen tot het bekomen eener doelmatige opleiding naar Nederland te zenden en alzoo zeer lang van zich te verwijderen." En met welk eenen uitslag werden nu deze pogingen bekroond? Het verslag antwoordt: »De regering dan wel het opperbestuur in het moederland heeft die voordragt niet vatbaar geoordeeld om te worden ingewilligd, zijnde dezelve althans buiten gevolg gebleven." Dit antwoord is echter niet volkomen juist, althans niet volledig. Volgens het gouvernements besluit van den 17 December 1842, no. 13, heeft de minister van koloniën het voorstel drie jaren lang laten liggen, en heeft toen, naar aanleiding van het verlangen der Indische ingezetenen en van de voordragt der hoofdkommissie, in de behoefte van *middelbaar onderwijs in Indië* voorzien, door »aan de genen, die zich voor de Indische burgerlijke dienst wenschen te bestemmen, gelegenheid te geven om *in Nederland* een voorbereidend wetenschappelijk onderwijs te ontvangen," aan de akademie te Delft (*).

Het *algemeen verslag van den staat van het schoolwezen tot* 1845, bevat nog vele wetenswaardige bijzonderheden, waarbij wij echter thans niet langer kunnen stilstaan. Het toont aan, dat de onderscheiden gouvernements lagere scholen in Indië tot 1845 meestal in eenen kwijnenden toestand verkeerden, en maar enkele dier inrigtingen vooruit gingen en bloeiden. Wil men een treffend bewijs, hoe in het jaar 1849 meer voor het onderwijs is gedaan, dan in het gansche tijdsverloop, waarover dit verslag handelt, dan legge men daar naast een hoogst belangrijk artikel, voorkomende in de Javasche Courant van den 3 October 1849, no. 79. Er komen daarin vier onderwerpen voor, welke onze aandacht verdienen.

Het eerste is de *herziening der bestaande instruktiën voor het onderwijs in Indië*. De regering heeft aan de hoofdkommissie de taak opgedragen, om haar daaromtrent te dienen van konsideratiën en advies. Alvorens daaraan te voldoen, is een der leden van de hoofdkommissie met eene plaatselijke inspectie van de bestaande gouvernements- en partikuliere schoolinrigtingen belast geworden. Het is de heer dr. W. BOSCH, chef van de geneeskundige dienst en lid der hoofdkommissie van onderwijs, die zich van deze taak heeft gekweten. Wij verheugen ons, dat men zulk een onderzoek heeft laten voorafgaan, en het aan zulk een man heeft opgedragen. Maar nog meer verblijden wij ons, dat de regering overtuigd is van de noodzakelijkheid, om niet alleen nieuwe scholen op te rigten, maar ook de geheele inrigting van het onderwijs te hervormen. In de instruktiën voor het onderwijs zoo als die

(*) Zie *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, Jaargang 1849, 2de deel, blz. 229.

thans bestaan, ligt voor een groot gedeelte de oorzaak van het geestelooze, het levenlooze, het werktuigelijke, dat het onderwijs in Indië zoo lang heeft gekenmerkt. De administratie is veel te omslagtig; in het toezigt over de scholen wordt alle éénheid gemist; in het stelsel van bevordering der onderwijzers heerschen groote gebreken; in een woord, eene herziening van de geheele wetgeving op het onderwijs is eene dringende behoefte geworden.

Het tweede punt, waarop wij opmerkzaam willen maken, is dat der *bewaarscholen*. Wat de hoofdkommissie bewogen heeft, om die inrigtingen in Indië in te voeren, en al dadelijk een plan te ontwerpen voor de vestiging van zulk eene school te Batavia, is volkomen waar. »De huisselijke opvoeding wordt hier te lande, vooral onder de mindere standen, erg verwaarloosd, en de gewoonte der kinderen, om Maleisch te spreken, schijnt niet zonder algemeen werkende maatregelen overwonnen te kunnen worden. Het eenig afdoend middel daartegen is misschien het oprigten van bewaarscholen, overal waar de gemeente daartoe talrijk genoeg is." Inderdaad, indien ergens ter wereld bewaarscholen nuttig en noodig zijn, dan is het in Indië; en 't is daarom niet te verwonderen, dat van drie verschillende kanten, onbewust van elkander, dat denkbeeld in den laatsten tijd is uitgegaan. In de voorstellen aan den minister van koloniën omtrent het onderwijs in Indië, die bijna gereed liggen, heb ik daaromtrent een uitvoerig plan uiteengezet. Maar het eerst van allen heeft er van gesproken de heer A. J. WILKENS, in zijne belangrijke brochure: »*Het Inlandsch kind op Java en iets over den Javaan.*" Treffend is het tafereel, dat hij, zelf op Java geboren en opgevoed, van de huisselijke opvoeding aldaar ophangt; en 't was dus niet te verwonderen, dat, toen hij in het moederland het doel, de inrigting en werking der bewaarscholen zag, dit een' diepen indruk op hem maakte en hem geheel met het denkbeeld vervulde van het onberekenbare nut, dat door zulke instellingen aan zijne landgenooten in Indië zou geschonken worden. De hoofdkommissie van onderwijs is, in het afgeloopen jaar, hiervan almede zoodanig overtuigd geworden, dat zij in eene cirkulaire niet alleen deze hare meening in ondubbelzinnige woorden heeft uitgesproken, maar ook al aanstonds een ontwerp van inrigting eener bewaarschool te Batavia heeft medegedeeld. Wij laten dat merkwaardige stuk in zijn geheel hier onder volgen, zonder bij dat ontwerp onze aanmerkingen te willen maken. Wij willen liever, in een afzonderlijk artikel over *bewaarscholen in Indië*, later daarop terug komen. Alleen gevoelen wij ons gedrongen hier al dadelijk te zeggen, dat ons het plan veel te kostbaar en de raming van de kosten te hoog voorkomt. Doch hierover later.

»Het is eene opmerking, welke zeer dikwerf gemaakt is, dat hier te lande de huisselijke opvoeding der kinderen veel minder dan in het vaderland tot derzelver vroegtijdige ontwikkeling medewerkt. Daarop bestaan gelukkig uitzonderingen in de gevallen, dat de maatschappelijke toestand der ouders gedoogt, om de taak der moeder afdoende te verligten; maar bijna overal, waar de moeder alléén die taak vervullen moet, overal, waar de maatschap-

pelijke toestand der ouders zelfs tot verwaarloozing leidt, daar is het met de huisselijke opvoeding treurig gesteld, daar blijft de ontwikkeling achter, welke aan de vaderlandsche jeugd zoo veel bevalligheid bijzet en zoo gebiedend noodzakelijk is als grondslag voor het lager onderwijs, waartoe de kinderen op den leeftijd van zes jaren bestemd worden. De kwaal, die wij bedoelen, heeft betrekking tot het meerendeel der drieduizend kinderen, welke hier te lande de openbare scholen bevolken.

»Elk bezoek, dat aan die scholen gebragt wordt, elk examen, dat er gehouden wordt, geeft de innige overtuiging van eene groote veronachtzaming der kinder-belangen in derzelver eerste levensjaren. Hoort de onderwijzers: uit eenen mond zullen zij getuigenis afleggen, dat de kinderen, wanneer zij ter school komen, niets, volstrekt niets zijn; dat zij onze moedertaal in het geheel niet, of zeer gebrekkig spreken, doormengd met het verbasterd Maleisch dat in de huizen der ouders gehoord wordt; dat de kinderen ten eenenmale zonder ontwikkeling zijn; dat verkeerde hebbelijkheden zijn aangenomen; dat het geheugen niet gescherpt, de aandacht niet te boeijen is.

»Gemak en gewoonte dikwijls meer dan de noodzakelijkheid, doen vele ouders hier te lande de vroegste kindschheid hunner spruiten bijna geheel aan de verzorging, bewaking en leiding van inlandsche bedienden overgeven. En toch zij weten het, hoe weinig dezen geschikt zijn, om de taak te vervullen van eene verstandige moeder, wie de natuur niet alleen roept om haar kind het eerste voedsel voor het ligchaam, maar ook dat voor de ziel te geven. Zij weten het, dat die nog onbeschaafde en weinig geoefende menschen de zielsvermogens der kleinen naar vereischte noch kunnen ontwikkelen noch kunnen leiden, en veel minder in het weeke kinderhart de zaden kunnen uitstrooijen, welker ontkieming het voor een beschaafden levenskring moet geschikt maken. En dat dit reeds in de vroegste kindschheid moet geschieden, zal ieder hunner bij eenig nadenken moeten toestemmen.

»Het kind toch is naauwelijks op het wereldtooneel verschenen, of het begint de kiemen te vertoonen van die zielsvermogens, waardoor de mensch voortreffelijk is boven alle andere schepselen der aarde. De teedere zinnen van het wicht ontvangen indrukken en aandoeningen van de wereld rondom hetzelve; weldra schenkt het zijne opmerkzaamheid aan hetgeen het meeste die zinnen treft of streelt; het geheugen leert het nader de voorwerpen kennen en onderscheiden, en de uitwerking zijner gewaarwordingen op het ontwakend gevoel wordt levendig, terwijl eindelijk dien overeenkomstig, wil en neiging zich bij hetzelve openbaren.

»De moeder is de natuurlijke en beste opvoedster en leermeesteres der kindschheid. Hare innige liefde doet haar met onafgebroken opmerkzaamheid de eerste levensverrigtingen en de ontwikkeling van het zielsleven van haar kind gadeslaan en te hulp komen. Hare vrouwelijke natuur is het beste geschikt, om bij haren lieveling het verstand te ontvouwen en te oefenen, het gevoel op te wekken en te stemmen, wil en begeerten te beteugelen en de neigingen te leiden. Maar ongelukkig is het hier te lande vele moeders zelden mogelijk, die edele taak te volbrengen, hetzij dat dezelve bij een talrijk kroost te zwaar wordt, of dat de levenswijze, de gewoonte, of wat anders ook, zulks belet. Zij vertrouwen dus hare kleinen reeds vroeg aan inlandsche kindermeiden of *baboes*, en deze menschen, hoe welgezind en trouw zij ook somtijds dienen, zijn onwillekeurig de werktuigen tot verwoesting van den grond, waarop slechts eene bekwame hand, met omzigtigheid en wijsheid

plantende, schoone vruchten kan doen voortkomen, maar welke thans onvruchtbaar wordt gemaakt en ongeschikt voor latere bebouwing. Bij de bijna uitsluitende oppassing en verzorging der kinderen door de *baboes*, die daarvoor een niet gering loon trekken, worden de kleinen zeer aan haar gehecht, ja, dikwijls meer dan aan hunne ouders, en ontwikkelen naar het ligchaam wel, maar hun denkvermogen wordt natuurlijk slechts gerigt naar de weinig beschaafde denkbeelden en voorstellingen hunner bewaaksters, hun gevoel wordt verkeerd gestreeld of geschokt, aan hunnen wil wordt slaafs toegegeven, en zoo worden domheid, vreesachtigheid, eigenzinnigheid, halstarrigheid en korzeligheid bij hen geboren: zielsgebreken, welke, met al den nasleep van andere daaruit voortvloeijende, naderhand door de ouders en onderwijzers dikwijls niet meer uit te roeijen zijn; terwijl het dezen reeds veel moeite kost, om der kinderen tongen, het Maleisch babbelen gewoon, aan de uitspraak der moedertaal te gewennen.

»En ziedaar de overigens welbekende oorzaken van de weinige vatbaarheid der kinderen hier te lande voor onderwijs en zedelijke vorming op lateren leeftijd.

»Om die oorzaken weg te nemen en daarvoor iets in de plaats te stellen, dat juist tegenovergestelde uitkomsten zou kunnen opleveren, is meermalen en thans op nieuw het denkbeeld geopperd, om *goed ingerigte* bewaarscholen daar te stellen.

»Deze scholen, zoo als zij in het moederland en elders bestaan, dienen voor zeer jonge kinderen, niet zoo zeer tot het geven van opzettelijk onderwijs, als wel *vooreerst:* tot ontwikkeling en oefening van het ligchaam, voornamelijk der uitwendige zinnen, door doelmatige en aangename bewegingen en spelen en het door eenvoudige middelen laten werken der zintuigen; — *voorts* tot opleiding van het verstand, en zulks door oefening van het spraakvermogen en het geheugen, door het leeren opmerken, kennen en onderscheiden der voorwerpen, door aanschouwelijk rekenen en leeren der letters, en door een aanvankelijk leesonderrigt; — *eindelijk* dienen zij tot de zedelijke en godsdienstige stemming van het teedere gemoed, door het doen van zeer bevattelijke, zedelijke en aangename vertellingen, het opzeggen van spreuken en zedekundige versjes, enz. Dit alles geschiedt met gepaste afwisseling, op de voor kinderen aangenaamste wijze en onder de leiding van eenen onderwijzer of eene onderwijzeres, die het kinderlijk hart geheel kent en alle eigenschappen bezit, om het voor zich in te nemen en verstandig te leiden.

»Aanvankelijk waren de bewaarscholen in het moederland bestemd, om alleen die kinderen op te nemen, wier ouders door hunnen stand en hunne beroepspligten verhinderd worden, om het oog op hen te houden, zonder de middelen te hebben, om hun eene bijzondere oppassing te verschaffen. De heilrijke uitkomsten dezer inrigtingen hebben ze echter meer algemeen gemaakt; zoodat dáár thans bewaarscholen worden opgerigt voor kinderen uit den deftigen middenstand.

»Er bestaat zeker geen twijfel, dat hier te lande zulke bewaarscholen even goed kunnen worden tot stand gebragt en ook goede uitkomsten kunnen opleveren. Immers waarom zouden hier de ligchaamskrachten en zielsvermogens der kleinen niet op dezelfde verstandige wijze kunnen ontwikkeld en geleid worden als elders, wanneer men dezelfde middelen bezigt? Wie daaraan mogt twijfelen, bezoeke het *Parapattan-Weezen-Gesticht;* hij zal dáár de overtuiging kunnen bekomen, hoeveel die kinderen, onder een onafgebroken

Europeesch toezigt en aan de leiding eener beschaafde vrouw onderworpen, in ontwikkeling vooruit zijn bij de grootste massa kinderen op onze gewone scholen, alwaar toch een niet minder goed onderwijs gegeven wordt.

»De hoofd-kommissie van onderwijs is van oordeel, dat, wanneer belangstelling in eene zoo gewigtige aangelegenheid als de opvoeding der jeugd eene onbevooroordeelde overweging van het aangegeven middel, om daartoe eene nieuwe hulpbron te doen vloeijen uitlokt, en deze overweging tot algemeene medewerking mogt aansporen, dan niet langer geaarzeld moet worden, om de zaak te beproeven en aldus het bewijs te leveren, dat er eene algemeene behoefte en een algemeen verlangen bestaat, om de Indische jeugd geschikter voor onderwijs te maken. Men rekent hierbij vooral op den krachtigen steun van het niet gering aantal vrouwen en moeders onder ons, aan wie het voorregt eener meer zorgvuldige opvoeding is ten deel gevallen; zij zullen daardoor het bewijs leveren van die ware beschaving te bezitten, welke zich niet met uiterlijke behagelijke vormen en manieren tevreden stelt, maar die, in het gemoed doorgedrongen, elk doelmatig middel bezigt en ondersteunt, waardoor ook anderen min bevoorregten die beschaving deelachtig kunnen worden, opdat ook in onze maatschappij zedelijkheid, deugd, verstandelijke ontwikkeling en christelijke liefde, de voorheerschende verschijnselen en het algemeen eigendom worden; — zulk een middel wordt hier aangewezen, doch men gevoelt daarbij, dat zonder de hulp en teregtwijzing van zulke edele vrouwen, het voorgestelde doel maar gebrekkig zou bereikt worden.

»Een voorbeeld zal hier ongetwijfeld van beslissenden invloed en denkelijk vooral nuttig zijn voor die klassen der Europesche maatschappij, welke dit geschrift niet lezen of ons niet goed verstaan. Dat dan de anderen voorgaan; dat uit hun midden belangstellende huisvaders, vrouwen en moeders optreden, die aanwijzing doen van personen, geschikt om iets tot stand te brengen. Men zou kunnen beginnen met op eene geschikte plaats, door vrijwillige bijdragen, eene bewaarschool op te rigten in de hoofdzaken gelijk aan die in het moederland, en slechts in zoo ver gewijzigd als klimaat en plaatselijke gesteldheid vereischen. Deze zou tot proeve kunnen strekken en misschien ingerigt kunnen worden overeenkomstig het onder volgend ontwerp. De kosten zouden, bij ruime deelneming, gemakkelijk gevonden worden, en de schoolgelden gering zijn en vermoedelijk minder bedragen dan de kosten van eene inlandsche kindermeid, die dan onnoodig zoude wezen, vermits de kinderen het grootste gedeelte van den dag op de bewaarschool en het overige gedeelte, bij de ouders zelven, onder oneindig beter toezigt zouden zijn. Voor het vervoer der kinderen naar de school, dat bij sommige ouders eenig bezwaar zou opleveren, zouden door hen zelven welligt betere middelen beraamd kunnen worden, dan wij kunnen aangeven. Men zou daar, waar andere middelen volstrekt ontbreken, voor eene geheele buurt eene soort van kinderwagen kunnen houden, of iets dergelijks; het komt ook hier alleen aan op ernstigen wil en zamenwerking van belangstellenden. Voor naderbijwonende ouders kan het doen dragen of het laten te voet gaan der kinderen geen bezwaar opleveren. Het welgelukken der proeve zou misschien van zelf leiden tot opening van meerdere inrigtingen, welker heilzame strekking de hoofdkommissie van onderwijs vermeent, dat hier meer dan elders rijke vruchten zou dragen, en tot welker daarstelling zij daarom hare aanmoediging, ondersteuning en medewerking gaarne zal verleenen."

Het ontwerp van inrigting eener bewaarschool is van den volgenden inhoud.

»De bewaarschool zal te *Weltevreden*, *Passar Bahroe*, *Passar Senin* of *Molenvliet* worden geopend, in een daarvoor opzettelijk ingerigt gebouw. Met de daartoe behoorende bijgebouwen wordt dezelve gerekend te zullen kosten *f* 20000. Voor meubelen en de benoodigdheden hieronder bedoeld, zal nog vereischt worden eene som van *f* 2500 à *f* 3000. Het gebouw zal bestemd zijn voor honderd kinderen van 2—6 jaren, en zamengesteld uit gelijke materialen als de gouvernements scholen op *Weltevreden*. Jongens en meisjes zullen in ruime zalen, — de eersten onder het toezigt en de leiding van eenen onderwijzer, de laatsten onder die eener onderwijzeres, vereenigd zijn.

»Tot onderwijzer en onderwijzeres zullen gekozen worden gehuwde lieden, die de eigenschappen bezitten, voor die betrekkingen vereischt: bij voorkeur menschen, die door beschaafde manieren, deugdzamen wandel, zachtmoedigheid van inborst en liefde voor kinderen zich onderscheiden, en die, zonder juist tot onderwijzers te zijn opgeleid, eene beschaafde opvoeding hebben genoten in *Nederland*, en het toonbeeld geven van een ordelijk en fatsoenlijk huisgezin, in hetwelk het reeds een voordeel moet zijn de kinderen te doen leven en opgroeijen. Zij zullen in het schoolgebouw vrije woning en een vast maandgeld hebben. Dit maandgeld zal bedragen *f* 250. De verdere doorloopende kosten worden begroot op nog *f* 250 's maands.

»De door de kinderen op de bewaarschool door te brengen tijd is van des morgens 7 tot des namiddags 5 uur. Daarvoor zal worden betaald *f* 5 's maands, of zoo veel minder als nader zal kunnen worden vastgesteld. Voor meer kinderen uit één huisgezin wordt niets meer betaald dan voor één kind, zoodat het cijfer van *f* 5 in geen geval zal worden overschreden.

»Van 12 tot 2 uur zullen de kinderen ververschingen gebruiken en op daarvoor aanwezige slaapbanken kunnen uitrusten. Overigens zal de tijd afwisselend met *spelen* en *oefening* worden doorgebragt.

»Aan de inrigting zal de gelegenheid worden verbonden, om kinderen, gedurende eene tijdelijke afwezigheid hunner ouders te kunnen huisvesten en in den kost en in verzorging te nemen, tegen billijke schadeloosstelling aan de onderwijzers, en onder toezigt der na te melden direktie. Daartoe zullen twee ruime slaapvertrekken, het eene voor jongens, het andere voor meisjes, in het schoolgebouw aanwezig zijn. De leer- en speelzalen zullen, behalve van geschikte meubelen, als: tafels, banken, kapstokken, schuifborden, kasten, enz., voorzien moeten wezen van al die hulpmiddelen, welke tot de verrigtingen aldaar noodig zijn, als:

»In de *leerschool:* afbeeldingen naar de natuur en uit het bedrijvig leven en voorwerpen van hout, voor het aanschouwelijk onderwijs; verder gekleurd papier, eenige doozen met kruiderijen, gedroogde zaden en planten, en wat dies meer zij, tot oefening van het kenvermogen; eindelijk leestafels en letterkuben, eene rekenmachine, verzenboekjes en kinderwerkjes, enz., tot opleiding van het verstand en hart; en

»In de *speelschool:* banken rondom de muren, rustbanken, kasten en velerlei jongens- en meisjes-speelgoed, als: kleine tafels en stoeltjes, trommels, vaandels en geweertjes voor het soldaatje-spel, ballen, kogels, tollen, knikkers, paardjes, stokpaardjes, karretjes en dergelijke voor jongens; — poppen, wagentjes, springtouwen, emmertjes en andere gereedschappen voor meisjes.

»Het dagelijksch bestuur en toezigt zal worden gehouden door drie direktrices, en worden opgedragen aan dames, welke zelve moeders zijnde, bijzonderlijk hare belangstelling in deze zaak toonen; terwijl zij in hare taak, daar, waar zulks gevorderd wordt, zullen worden bijgestaan door eene kommissie, bestaande uit een lid der hoofdkommissie van onderwijs, een militair en een burgerlijk ingezeten.

»De onderwijzer zal zorgen voor het in orde houden van het gebouw, de meubelen en verdere zaken der school. Hij zal ook hare inkomsten en uitgaven administreren, en daarvan rekenschap en verantwoording doen aan de kommissie over de school.

»De kommissie zal op hare beurt, aan het publiek de uitkomsten in ieder opzigt dezer schoolinrigting mededeelen, en over alle aanmerkingen en bezwaren ter zake kunnen worden aangesproken, opdat zij, in verband met de hoofdkommissie van onderwijs, die maatregelen kunne nemen, welke tot bevestiging, verbetering en uitbreiding mogten noodig geacht worden.

»Het spreekt van zelf dat de kosten van eene bewaarschool beduidend minder zullen zijn, wanneer dezelve op kleiner schaal en vóor minderen wordt aangelegd."

Mogen de ingezetenen van Indië inzien en begrijpen, dat de hoofdkommissie van onderwijs een der hoofdkwalen van de maatschappij, een kanker, die knaagt aan de ontwikkeling der jeugd, een hinderpaal voor den goeden uitslag van alle onderwijs en opvoeding, in deze cirkulaire heeft aangewezen! Thans zal het blijken, of die ingezetenen inderdaad eene verbetering van hunnen maatschappelijken toestand zullen verlangen. Met het onderwijs en de opvoeding der jeugd moet die verbetering beginnen, en daaruit moet al het overige voortvloeijen; en het eerste begin moet zijn de zorg voor de vorming en ontwikkeling der kinderen in hunnen eersten leeftijd. De hoofdkommissie heeft wèl gedaan, dat zij althans een gedeelte der som, die tot de oprigting eener bewaarschool vereischt wordt, door vrijwillige bijdragen tracht bijeen te brengen; het hooge belang, dat de ingezetenen hebben bij deze inrigting, zal hen tot eene onbekrompen deelneming aansporen. Maar ook het gouvernement moet niet achterblijven in geldelijke ondersteuning, waar het eene zaak geldt, die zoo diep ingrijpt in het waarachtig welzijn der maatschappij. En bovendien hopen wij, dat ten spoedigste, op het voetspoor van de groote steden in het vaderland, bewaarscholen zullen worden opgerigt, voor rekening van den lande (*), in 't belang van armen en minvermogenden!

(*) Waarom heft men in Indië, even als in het vaderland, voor de vestiging van dergelijke nuttige inrigtingen geene gemeentelasten? Op zulk eene wijze zoude veel goeds tot stand kunnen komen, zonder dat het voor de ingezetenen al te drukkend zou zijn. Bovendien kan in alle geval uit het fonds van boeten en konfiskatien bestemd voor liefdadige doeleinden menige bewaarschool voor behoeftigen worden opgerigt; en zouden in dat geval die gelden niet meer aan hunne bestemming beantwoorden, dan door ze b. v. aan den schouwburg te Batavia te koste te leggen? Maandelijks wordt door de *commissie tot ondersteuning van behoeftige Christenen* ongeveer *f* 1500 voor rekening van den lande uitbetaald. Een groot deel dier gelden strekt alleen, om de luiheid en de daaruit voortvloeijende armoede te voeden. Ik ben tien jaren lid dier kommissie geweest, en heb te vergeefs getracht daarin verandering te brengen. Thans bij de betere gezindheid van de regering is dit mogelijk. En daarom neem ik de vrijheid hier het denkbeeld te opperen, om een groot deel dier gelden te bestemmen voor bewaarscholen.

De *derde* belangrijke aangelegenheid, waarvan het artikel in de Javasche courant melding maakt, zijn de *gewone lagere scholen*. Welk een andere geest waait u hier toe, dan die welke in Indië geheerscht heeft! »Alle zorg," zoo heet het »wordt gewijd aan het lager onderwijs, ook als voorname grondslag van middelen van bestaan voor de Indische jeugd." Wilt gij bewijzen, dat dit in 1849 waarheid was, lees dan wat er op volgt: »Door de van gouvernementswege ingewilligde oprigting van scholen in de residentiën Bantam, Kadoe, Baglen, Buitenzorg, Kediri en Probolingo, alsmede te Patti, zullen thans alle residentiën op Java van scholen voor het lager onderwijs voorzien zijn, met uitzondering alleen van Krawang, Tjanjor, Banjoemas, Madion en Patjitan, omdat zich daar te weinig schoolpligtige kinderen bevinden, om de oprigting van scholen te wettigen, zijnde daartoe minstens een getal van twintig gevorderd; omtrent de tegenwoordige behoefte in sommige afdeelingen, zoo als Bankallang, Malang en Banjoewangi zal een bepaald onderzoek worden ingesteld. Op de buitenbezittingen treft men slechts op Banka en op de westkust van Borneo geene scholen aan. Te Banjermassin, op Borneo's zuidkust, is thans eene school opgerigt. Voor de school te Timor, welke sedert jaren gesloten is geweest, doch nu weder geopend is, werd onlangs als onderwijzer benoemd H. L. LE BRUIJN, zoon van wijlen den bekenden zendeling R. LE BRUIJN, die voorheen aan het onderwijs te Timor vele diensten heeft bewezen. Voor de oprigting eener school te Palembang zal dezer dagen eene voordragt aan het gouvernement worden gedaan" enz. Leg daar nu eens naast het *verslag tot 1845*. Zie eens met welke trage en looden schreden toen de zaken van het onderwijs liepen; hoe men elke uitbreiding niet anders dan met de grootste moeite en als tegen wil en dank van de regering kon verkrijgen; welk eene dorheid en onverschilligheid er heerschte. Reeds in 1845 was de hoofdkommissie opmerkzaam gemaakt op de honderden kinderen op Java, die niet in de gelegenheid waren iets te leeren, en op de hooge noodzakelijkheid, om vele nieuwe scholen op te rigten. Eerst in 't laatst van 1847 werden door haar voorstellen daaromtrent aan het gouvernement gedaan; in de eerste helft van 1848 deed de regering aan de hoofdkommissie de vraag, of door het verminderen van de traktementen der onderwijzers en door het bezuinigen op andere scholen, de onkosten voor de nieuwen niet zouden kunnen gedekt worden! Zoo bleef de zaak hangende, zoo werd zij op de lange baan geschoven, — en ziet in 1849 verrijzen als door een' tooverslag zoo veel scholen als er noodig zijn!

De *laatste* belangrijke bijzonderheid in het artikel der Javasche courant, waarop ik opmerkzaam wil maken, is wat het zegt van het *middelbaar onderwijs*. »In hoever het eene erkende behoefte en uitvoerbaar is, om op de drie hoofdplaatsen van Java een goed ingerigt middelbaar onderwijs tot stand te brengen, zal bij de hoofdkommissie een bepaald punt van overweging uitmaken, ter gelegenheid der beraadslagingen omtrent de herziening van de instruktiën voor het onderwijs." Vergelijken wij deze woorden met hetgeen in het *verslag tot* 1845 gezegd wordt, en hierboven door ons beschouwd is, dan zien wij al aanstonds eene meerdere bestemdheid van denkbeelden; want

de hoofdkommissie is van oordeel, dat onderzocht moet worden in hoe ver het uitvoerbaar is, om op de *drie hoofdplaatsen van Java* middelbaar onderwijs tot stand te brengen. Wij voor ons gelooven, dat zij in dezen een' zeer juisten blik op de bestaande behoefte geworpen heeft en op de middelen om er in te voorzien. Moge een naauwkeurig en grondig onderzoek haar in haar gevoelen versterken, en zij in de uitvoering zoo gelukkig wezen, als zij geweest is in de oprigting van talrijke nieuwe scholen voor het lager onderwijs.

Wij zien ons genoopt, hier dezen terugblik op 1849 te eindigen. De belangrijke aangelegenheden van het pupillenkorps te Kedong-Kebo, het Parapatan-weeshuis en de opleiding van inlandsche kinderen tot ambachten, zullen wij in een afzonderlijk artikel behandelen. Wilden wij de gewoonte volgen, die in Indië tot dus verre in gebruik is, dan moesten wij besluiten met het toebrengen van lof en hulde aan de hoofd- en subkommissiën, de onderwijzers, de leerlingen, in een woord aan allen, die aan het onderwijs verbonden zijn. Wilt gij een voorbeeld daarvan, lees dan de eerste § van het *verslag tot* 1845, met het opschrift: *Bestuur over het onderwijs in het algemeen.* Gij vindt er eene verscheidenheid van loftuitingen op alle personen, die het voorzitterschap der hoofdkommissie van onderwijs bekleed hebben; maar door hare algemeenheid hebben ze geen de minste waarde. En ziedaar nu de reden, waarom die afdeeling mij het minst van allen heeft bevallen. Wij zullen dit voorbeeld dan ook niet volgen. Woorden, ledige woorden beteekenen niets; de feiten, die wij vermeld hebben, bewijzen, dat het gouvernement thans van de noodzakelijkheid overtuigd is, om voor de hoogste belangen der Indische ingezetenen met kracht en vrijgevigheid te arbeiden; dat de tegenwoordige president der hoofdkommissie van onderwijs jhr. J. P. CORNETS DE GROOT zich in de geschiedenis van Nederlandsch Indië onsterfelijk maakt door de grondslagen te leggen van vooruitgang en hervorming in het maatschappelijk leven van Indië, en dat in de hoofdkommissie van onderwijs thans meer energie en leven is dan vroeger. Wilt gij nog een bewijs voor dit laatste? Gij vindt het in de volgende woorden, waarmede de hoofdkommissie haar artikel in de Javasche courant eindigt, en hare voornemens voor de toekomst in 't algemeen te kennen geeft: »Door de mededeeling van dit een ander (van 't geen in 1849 verrigt is) wordt geenszins beweerd, dat het onderwijs hier te lande nu op de vereischte hoogte is. De hiervoren bedoelde inspektie, en die welke in 1847 volbragt werd, heeft de overtuiging bevestigd, dat over hetzelve een gestadig en zorgvol toezigt gebiedend wordt gevorderd." Moge het jaar 1850 voor het onderwijs in Indië zoo gelukkig wezen als 1849!

VARIA.

De berigten, die de Overlandmail in December uit Indië heeft aangebragt, luiden niet zeer gunstig en zullen op de verwezenlijking van het bij de begrooting van 1850 geraamde batig slot eenen niet gewenschten invloed uitoefenen. De rijstoogst is in vele residentiën mislukt. De koffijoogst moet allerdroevigst zijn uitgevallen. De verpachte middelen moeten ongeveer *f* 1,200,000 minder hebben opgebragt, dan het vorige jaar. Voegt men daarbij nog de omstandigheid, dat een groot deel van het zoogenoemd administratief kapitaal in Indië (men verzekert *zeven* millioen) aan de Balische expeditie en andere uitgaven is versmolten, dan zal men wel kunnen begrijpen, dat, al blijven ook de prijzen der produkten in Europa zoo hoog als tegenwoordig, er niet veel gegronde hoop is op eene aanzienlijke ondersteuning in den financiëlen nood, door de kolonie in het volgende jaar aan het moederland te geven. Wij voor ons weten niet, of wij er ons over bedroeven moeten. Lang reeds hebben wij vooruit gezien, dat eenmaal datgene gebeuren moet, waarvan zich thans de verschijnselen beginnen te vertoonen; en inderdaad, er was daartoe niet veel voorspellende geest noodig. De wijze, waarop het batig slot verkregen werd, was een uitvloeisel van de zucht, om in den kortst mogelijken tijd zooveel mogelijk van Java te trekken, en had ten gevolge, dat de toekomst aan het tegenwoordige werd opgeofferd. Toen in 1846 en 1847 een vreesselijke hongersnood op Java woedde, en de prijs der levensmiddelen tot eene ongehoorde hoogte gestegen was, meende de regering dit aan toevallige omstandigheden, en niet, althans niet hoofdzakelijk, aan de overdrijving en verkeerde toepassing van het kultuurstelsel te moeten toeschrijven. Wel wees de gouverneur-generaal daarop in zijne bekende cirkulaire van den 18 Junij 1847, no. 188, maar hij nam het radikale middel, om de kwaal te genezen, niet te baat, 't welk in onze oogen is eene naauwkeurige opname van bevolking en velden in de verschillende residentiën van Java, en eene betere regeling van landrente en arbeid, die daaruit zou moeten voortvloeijen. De overige middelen tot herstel, waarop in die cirkulaire gewezen wordt, zijn zeer nuttig; maar ze zullen geen effekt hebben, ze zullen zelfs onuitvoerbaar zijn, als zulk eene opname niet is voorafgegaan. Te regt zegt de gouverneur-generaal: »Verschillende voorbeelden hebben doen zien, dat niet zelden over de tot den rijstbouw bestemde gronden, ten behoeve van 's gouvernements kultures in ruimere mate is beschikt, dan overeen-

stemde met de instellingen der bevolking of met het stelsel van belasting, heerendiensten en kultuur; terwijl de velden, voor bijzondere kultures afgezonderd, te vroeg aan den rijstbouw ontnomen, dan wel te laat aan denzelven zijn terug gegeven; zoodat alleen snelrijpend, maar minder vruchtdragend graan kan worden aangeplant, waaraan hoofdzakelijk toegeschreven wordt, dat de ingeoogste hoeveelheid over eene gegevene oppervlakte gronds aanmerkelijk minder is geworden." Te regt zegt hij op eene andere plaats: »De arbeid, tot welken de bevolking, volgens hare instellingen, onder den naam van heerendiensten en anderszins gehouden is, ten voordeele van hare eigene hoofden en ten behoeve van het gouvernement, aan openbare wegen en gebouwen, aan 's lands verdediging- en havenwerken, en eindelijk aan 's gouvernementen kultures, is niet gelijkmatig over de massa dier bevolking, veel minder in het meeste belang van den landbouw, verdeeld." Maar hoe wil men nu in deze belangrijke aangelegenheid orde en regelmaat brengen, zonder eerst den staat der velden en der bevolking te kennen? De maatregelen, die dan ook, ten gevolge der cirkulaire van den gouverneur-generaal, genomen zijn, hebben nog niet veel uitgewerkt, want ook nu weder bestaat er op Java gebrek aan rijst, het eerste en voornaamste voedingsmiddel des volks. De hoogst aanzienlijke vermindering, die de opiumpacht ondergaan heeft, moge nog andere oorzaken hebben; eene der voornaamste is ongetwijfeld deze, dat de bevolking minder opium verbruikt, uit gebrek aan rijst voor eigen konsumtie en voor den verkoop, want uit dien verkoop moet zij hoofdzakelijk het geld vinden voor den opium.

Wij herhalen het, wij weten niet of wij ons over al deze verschijnselen bedroeven moeten. Of wie, die het wel meent met den Javaan en wiens gevoel van zedelijkheid en regt nog niet geheel is verdoofd, ziet niet het gebruik van dat verderfelijk heulsap, in zijne gevolgen veel vreesselijker en verwoestender dan de sterke drank, met vreugde verminderen? Bovendien schijnt het kwaad eerst tot zekere hoogte te moeten komen, eer men het met kracht aantast, om het uit te roeijen. Tot dusverre zijn juist de geldelijke voordeelen, die Java tijdelijk afwierp, de maatstaf geweest, waarnaar men het daar heerschende stelsel beoordeelde. »Indien gij die voordeelen wilt opgeven, dan kunnen wij in Indië eenen anderen weg inslaan; maar wilt gij dit niet, laat ons dan begaan!" zoo sprak men in antwoord op hetgeen anderen zeiden, die hervormingen in Indië verlangden. Maar nu houdt dat batig saldo, het uitvloeisel van een' onnatuurlijken toestand, langzamerhand van zelf op; nu zal, zoo als almede sedert lang door velen voorzien werd, en door den minister van koloniën in eene der laatste zittingen der staten generaal reeds is aangekondigd, zelfs aan de natie een aanzienlijk offer gevraagd worden, om het muntwezen in Indië te herstellen; — en nu verdwijnt dus van zelf de eenige grond, waarop men den staat van zaken in Indië tot dusverre nog verdedigde, het voordeelige resultaat namelijk voor het moederland. Had men eenige jaren geleden den maatregel genomen, waartoe men nu genoodzaakt wordt, om het muntwezen te herstellen, dan zou diezelfde

maatregel eenige millioenen minder gekost hebben, dan er nu toe noodig zijn; want het kwaad wordt, door langdurigheid van tijd, al grooter en grooter. Zoo gaat het ook met alle andere aangelegenheden van Indië, ook met de gebreken van het kultuurstelsel. Moge dan de regering zich de verschijnselen van dit jaar ten nutte maken, en ten spoedigste datgene doen, wat noodig is om grooter onheilen en schade te voorkomen!

REDAKTIE.

Het verwondert mij, mijnheer de redakteur, dat gij nog nimmer eens eenige bijzonderheden hebt medegedeeld omtrent den beruchten *pelmolen* in de residentie Cheribon. Gij, die nog al met vele zaken bekend zijt, en wiens Tijdschrift de strekking heeft, om de waarheid aan het licht te brengen, misbruiken aan te toonen en verbeteringen aan te wijzen, moest, dunkt mij, reeds sedert lang die zaak behandeld hebben. Is het u dan niet bekend, dat aan een paar geprotegeerden in der tijd door het gouvernement een distrikt van Cheribon is afgestaan tegen eenen onevenredig lagen huurprijs, om de landrente aldaar in natura van de bevolking te heffen, de padi berekend tegen 90 duiten de pikol? De aldus verkregen padi zou in een' pelmolen tot rijst vermalen worden — maar er is nimmer een korrel uit dien molen gekomen. De padi werd in groote pakhuizen opgeslagen, en wanneer nu de bevolking den geringen voorraad, dien zij van den oogst voor zich behield, verteerd had, dan kon zij haar eigen kontingent, dat zij voor 90 duiten geleverd had, voor drie of vier gulden de pikol van de ondernemers terug koopen. Maar de ellende, die daardoor ontstond, was zoo groot, dat het gouvernement zich wel genoodzaakt zag, om na een jaar of drie de koncessie weder in te trekken. Door die gebeurtenissen zijn vele dessa's in de betaling der landrenten twee of drie jaren ten achteren geraakt. Thans zijn er in die zelfde streken suikerfabrijken aangelegd. Toen men nu dezen bouwde, stonden de dessa's-hoofden aan de uitgangen der fabrijken, om den Javanen het verdiende loon voor dien achterstand weder te ontnemen; wie een' buffel bezat, moest dien tegen tien of twaalf gulden voor de schuld afstaan aan de mindere hoofden, en dezen verkochten ze weer voor *f* 20 of *f* 25 aan den fabrikant. Het distrikt ligt niet ver van dat gedeelte van Indramaijo, 't welk partikulier landbezit is. Dáár zijn de Javanen vrij wat gelukkiger. Toen er voor eenige jaren een misgewas geweest was, gaf de landheer voor meer dan *f* 12,000 aan zaai-padi aan de bevolking ten geschenke. Dat was wel in zijn eigenbelang, maar tevens hadden de arme ingezetenen het er wel bij. Ik heb u op dit een en ander opmerkzaam gemaakt, mijnheer de redakteur, ten einde u te verzoeken, al deze zaken, zoo het u mogelijk is, wat nader toe te lichten (*).

SAMARANG, 4 October 1849. S. B.

(*) De redaktie kan aan dit verzoek niet voldoen. De zaak van den pelmolen :haar slechts oppervlakkig bekend, en bovendien vermeent zij, dat men haar kan laten -ten,

Dat de heer Jhr. J. P. CORNETS DE GROOT, president der hoofdkommissie van onderwijs is geworden, mag als eene groote weldaad voor Indië worden beschouwd. Met ijver, met geestdrift en uit eigen overtuiging staat hij de zaak van het onderwijs voor. Gedurende het jaar, dat hij deze betrekking bekleedt, is er meer voor het schoolwezen gedaan, dan in de laatste twintig jaren, die verloopen zijn. Dat is nu wel voor een gedeelte toe te schrijven aan den milderen en beteren geest, die thans de regering in dat opzigt bezielt, maar hem komt toch de eer toe, van, in deze gunstige omstandigheid, een voortreffelijk gebruik gemaakt te hebben van de gelegenheid, waarin hij zich bevond. Men verhaalt, dat hij van meening was, dat de zaak van het onderwijs der Javanen, ook tot den werkkring der hoofdkommissie van onderwijs behoort, en dat hij een daartoe strekkend voorstel in de vergadering van dat ligchaam gebragt heeft. 't Is wel te betreuren, dat het, echter slechts door eene geringe meerderheid, moet zijn verworpen, want dat zou eene groote schrede zijn geweest op den weg van vooruitgang, eene belangrijke daad tot bevordering van het waarachtig welzijn der goede bevolking, waarmede de voorspoed van Nederland zoo naauw in verband staat. Wij hopen, dat de waardige voorzitter het bij deze eerste poging niet zal laten, en dat hij met moed en kracht de schoone taak zal blijven volvoeren, die hem is opgelegd. Er mogen in de hoofdkommissie nog eenige zwakke en flaauwe broeders zijn, die in de ontwikkeling en de zedelijke en intellektuele vorming der Javanen allerlei schrikbeelden en spooksels meenen te zien, langzamerhand zullen die oude versleten denkbeelden wel uitsterven, en zal het beginsel, gegrond op waarheid, zedelijkheid, regt en Christendom, zegevieren.

DE REDAKTIE.

Er is eene instelling te Batavia, bestemd om de boedels van minderjarigen enz. te beheeren, onder den naam van Weeskamer. Dat de strekking daarvan hoogst nuttig is, behoeft niet bewezen te worden. Maar er hebben ook daarbij eenige handelingen plaats, die althans onbegrijpelijk zijn, en nader dienen te worden toegelicht. Oppervlakkig zou men zeggen, dat de renten van de door de Weeskamer geadministreerde kapitalen behooren aan de eigenaren dier kapitalen, de weezen enz., na aftrek namelijk van de onkosten der administratie. Maar nu bezit zij een zeer groot reservefonds. Strikt genomen behoorde zij, ook volgens de bepalingen der regering zelve, dat niet te hebben; want zij moet, ingevolge besluit van Februarij 1836, alle overwinsten, die zij heeft, als divident aan de minderjarigen uitkeeren. Hoe komt zij dan aan dat fonds? Men zegt, dat dezelfde regering, die dat besluit genomen

---

nu de koncessie is ingetrokken, en het kwaad dus is weggenomen. Wat betreft de bijzonderheden omtrent het innen van achterstallige landrenten, hetgeen de geëerde briefschrijver daaromtrent mededeelt, is voor de redaktie iets geheel nieuws, maar zij vindt het belangrijk genoeg, om het nader te onderzoeken. Ten einde dan ook de aandacht hier op te vestigen, heeft zij dezen brief opgenomen.

REDAKTIE.

heeft, nu en dan tusschenbeide komt, en als de weeskamer b. v. 7% renten heeft uit te keeren, bepaalt, dat dit maar 6% zal zijn, en het overige in het reservefonds zal gestort worden. Zoo laat zich de oorsprong van het fonds verklaren; — maar nu blijft nog altoos de vraag: welke is er de bestemming van? welk gebruik wordt er van gemaakt? Vroeger nam de regering dat fonds van tijd tot tijd tot zich, en werd er zelfs op gerekend bij de begrooting, waarop een post voorkwam, onder de benaming van: »overgewonnen interessen der weeskamers." Maar wat er tegenwoordig mede geschiedt, daarop weet men geen antwoord te geven, en 't zou dus, in 't belang der regering, der weeskamer en der weezen zijn, indien aan deze zaak volkomen publiciteit werd gegeven. Daardoor zoude misschien aan vele ongegronde verdenkingen, onbillijke oordeelvellingen en verkeerde interpretatien een einde worden gemaakt. Wij bevelen dit ten sterkste aan in de overweging van hen, die op deze instelling eenigen invloed uitoefenen.

F.

Er bestaat maar één denkbeeld omtrent het drukkende en knellende der zoogenoemde belasting op de bazaar's; men erkent algemeen, dat de schildering daarvan niet te sterk gekleurd kan wezen; ook bij de leden der regering schijnt hieromtrent maar één gevoelen te heerschen. Maar men verschilt in de beoordeeling der wijze, waarop in dit kwaad zou kunnen worden voorzien, zonder aan den eenen kant den staat van deze inkomsten te berooven, en aan den anderen kant den nijveren inlander te benadeelen. Eene op veeljarige ondervinding gegronde praktische kennis van het binnenlandsch bestuur op Java en van de denkwijze, gebruiken en meeningen der Javanen noopt mij, ook mijne denkbeelden omtrent deze belangrijke aangelegenheid bekend te stellen.

Tegen de belasting op zich zelve bestaan op redelijke gronden geene bedenkingen; het drukkende ligt uitsluitend in de *wijze van heffing door middel van Chinesche pachters.* Al de bazaars of openbare markten, benevens de warongs of winkels, worden jaarlijks in elke residentie, zoo ik mij niet bedrieg, aan eenen hoofdpachter, den hoogsten bieder, afgestaan. Deze splitst ze wederom distriktswijze, en geeft ze aan onderpachters, die ze daarna weder stukswijze uitgeven aan anderen. Ieder van al deze pachters tracht, gedurende zijn pachtjaar, zoo veel winst te behalen als mogelijk is. Wat dit algemeene winstbejag den armen, onnoozelen Javaan moet kosten, kan ieder begrijpen, al is hij ook niet bekend met den inhaligen, baatzuchtigen, onbarmhartigen aard dezer vreemdelingen. Onlangs heeft men het voorstel gedaan, om deze belasting te doen vervangen door eene verhooging der landrente; maar dit komt mij onraadzaam voor, al was het ook alleen dewijl tegenwoordig de heffing der landrente naar geen maatstaf hoegenaamd geschiedt, uit gebrek aan de daartoe noodige statistieke kennis der velden en bevolking. En was dit het geval niet, bestond die kennis en werd de landrente geheven zoo als het be-

hoort, dan nog zou het denkbeeld van eene *verhooging der landrente* eenen zeer onaangenamen indruk bij de bevolking te weeg brengen, zelfs indien zij vergezeld ging met eene afschaffing der bazaarpachten. Immers de bevolking zou (te regt of niet) bevreesd zijn, dat, na eenige jaren of onder een ander bestuur, het motief der verhooging van de landrente zou vergeten worden, en de belasting op de bazaars op nieuw worden ingevoerd; eene vrees, waartoe zij door vroegere antecedenten, onder anderen door gestadige prijsverhooging van het zout, altijd om dezelfde redenen (vergoeding van de transportkosten naar de binnenlandsche verkooppakhuizen) wel eenigzins geregtigd is. Het komt mij daarom voor, dat de belasting, onder dezelfde benaming van »bazaar-regten," behoort te blijven bestaan; maar dat zij, niet door tusschenkomst van anderen, maar onmiddellijk door het gouvernement moet worden geïnd, en dat wel niet van de individuen maar van de dessa's-besturen, even als met de landrente het geval is. Om dit denkbeeld te verwezenlijken, zou de resident van elke residentie de inlandsche hoofden en vooral de dessa's-hoofden met dit plan kunnen bekend maken, en hun doen begrijpen, dat het doel van dezen maatregel is, om de bevolking te bevrijden van de hooge winsten, die de Chinesche pachters behalen op de inning der belasting, zoodat zij, door slechts te betalen, wat het gouvernement thans daarvan geniet, misschien slechts de helft behoeft op te brengen van hetgeen haar tegenwoordig wordt afgeperst. Men zou kunnen beginnen met aan de dessa's-besturen te vragen, hoeveel zij meenen te moeten opbrengen, ten einde de bewoners der dessa hunne goederen onbelemmerd en onbezwaard ter markt kunnen brengen en hunne benoodigdheden inkoopen. De dessa's-besturen zouden op die wijze zich zelve aanslaan. En mogt het dan blijken, dat de uitkomst niet evenredig was met het cijfer, dat tegenwoordig de bazaarpacht der residentie opbrengt, of dat er te groote onevenredigheden in den aanslag der dessa's onderling bestaat, dan zouden de resident, de regenten en de distriktshoofden de opgaven der dessa's-besturen kunnen herzien en nader regelen.

Wij voor ons houden ons overtuigd, dat dit plan geene groote en onoverkomelijke bezwaren in de uitvoering heeft, dat het eene weldaad zal zijn voor de bevolking en voordeelig voor de schatkist. Wanneer men tot een resultaat, op goede gronden steunende, gekomen was, zou men dat b. v. voor vijf jaren kunnen vaststellen; langer niet, omdat er natuurlijk in den toestand der dessa's en der nijverheid veranderingen plaats hebben. Wij hopen, dat zij, die der zake kundig zijn, dit voorstel rijpelijk zullen overwegen, en hunne meening daarover uitbrengen. Zoo is het mogelijk, dat deze gewigtige aangelegenheid, die reeds zoo lang hangende is en zoo dringend voorziening vereischt, eindelijk naar wensch zal geregeld worden.

's Gravenhage, 9 Januarij 1850. J. T. CANTER VISSCHER.

Het is met sommige woeste gronden, door het gouvernement aan partikulieren verhuurd, niet best gegaan. Welke daarvan de redenen zijn, is mij niet bekend. Maar ik ken ook vele woeste landen, die voor het gouverne-

ment volkomen nutteloos waren, op billijke voorwaarden voor 25 jaren aan partikulieren zijn verhuurd, en thans rijke bronnen van welvaart zijn, zoo wel voor de eigenaren als de opgezetenen en voor het gouvernement zelf. Daar deze kwestie in naauw verband staat met het verkoopen van landen op Java, die thans in het Vaderland aan de orde van den dag is, zij het mij vergund het een en ander te verhalen van 't geen mij omtrent sommige landen bekend is. Ik doe dat alleen om meer licht over de zaak te verspreiden, zonder eenigzins tusschen de heeren SLOET TOT OLDHUIS en G. L. BAUD partij te kiezen.

Ik begin met iets te verhalen van landen, in den Oosthoek van Java, die door de regering in huur zijn gegeven. Er is een land van L. JOHAN en M. JORDAAN (Armeniërs van geboorte), dat met eene daarop staande suikerfabrijk *f* 250,000 waard is; een ander van MARTHEROS (mede een Armeniër) heeft eene waarde van *f* 100,000; het land van BOHL (een inlandsch kind) is onlangs verkocht voor *f* 150,000 aan VAN CASSANT en MONNEREAU (mede inlandsche kinderen), doch dezen hebben het, door tusschenkomende omstandigheden, aan den vorigen huurder weder moeten overdoen. Deze landen waren in 1828 woeste streken, zonder bevolking, door tijgers bewoond. In de residentie Pasoeroean zijn mede twee stukken gehuurde woeste streken, Gemtri en Alkmaar, nu 4 of 5 jaren geleden door BERKHOLST, ZEYDEL en MENTEL (allen inlandsche kinderen) gekocht voor *f* 250,000 uit den boedel van wijlen M. VON FRANQUEMONT (mede een inlandsch kind); thans zijn er suikerfabrijken opgerigt, die, bij verlenging van het huurkontrakt, voor geen *f* 300,000 zouden te koop zijn.

Ziedaar, dunkt mij, daadzaken, die wel degelijk in aanmerking behooren te komen, bij de beoordeeling der kwestie van het verkoopen of verhuren van *woeste gronden* op Java. Groot zijn de voordeelen, die het gouvernement nu reeds van deze verhuurde landen getrokken heeft en nog gedurig trekt, terwijl de toestand der bevolking aldaar, zoo wel uit een zedelijk als meer materieel oogpunt beschouwd, zeer gewenscht mag genoemd worden. En daarbij moet men wel in het oog houden, dat ik nog alleen gesproken heb van *woeste landen*, die voor het gouvernement nutteloos waren, en onder billijke voorwaarden door hetzelve voor 25 jaren aan partikulieren verhuurd zijn. Hoe de voordeelen daaraan verbonden zouden rijzen in geval van eenen *verkoop*, zoowel van woeste als van reeds ontgonnen gronden, behoeft niet nader te worden aangewezen. De domeinen te Samarang, die de heer COBLIJN in 1847 uit den boedel van wijlen den baron VAN LAWICK VAN PABST voor *f* 300,000 heeft gekocht, waren 37 jaren geleden slechts 7000 Sp. Matten waard. De tegenwoordige eigenaar wil ze voor geen half millioen overdoen. Bij den overgang dier landen aan hem is aan belasting aan het gouvernement betaald *f* 15,000, ongerekend de vaste jaarlijksche belasting aan verponding ad *f* 1,500, en andere indirekte voordeelen, die het gouvernement daarvan trekt, zoo als de *enorme bazaarregten*.

'tIs, dunkt mij, wel opmerkelijk, dat vooral inlandsche kinderen in het bezit en beheer zijn van partikuliere landerijen, en daarin met geene ongelukkige resultaten werkzaam zijn. Men ziet er uit, dat er wel energie, overleg en verstand in zit, als hun maar gelegenheid wordt gegeven, om ze te ontwikkelen en aan den dag te leggen.

Samarang, September 1849. *Een inlandsch kind.*

Fragmenten eener Reis over Java.

(Door Dr. P. BLEEKER.)

Reis langs de Noordkust van Midden-Java.

HOOFDSTUK VII.

VAN TOEBAN NAAR SOERABAIJA.

Toeban. Distrikten en bevolking. Sedaijoe. Bevolking en kultures. Landstreek tusschen Toeban en Sedaijoe en tusschen Sedaijoe en Gresik. Oud- en Nieuw-Sedaijoe. Hoofdplaats en regentschap Gresik. Handelsmarine. Lamongan. Landen in erfpacht afgestaan. Salpetergroeven van Soetji. Graven van Giri. Landstreek tusschen Gresik en Soerabaija.

Toeban, de hoofdplaats van de adsistent-residentie, van het regentschap en van het distrikt Toeban, reeds in 1596 aan de Nederlanders als eene voorname koopstad bekend en toen de schoonste stad van Java genoemd, ligt bij paal 136 van Samarang aan eene ruime baai en een zandachtig niet moerassig strand, dat echter niet ver van zee overgaat in een kalkachtig, door uitgestrekte grotten ondermijnd terrein. De plaats heeft een bloeijend uiterlijk en eene bevolking van eenige duizenden Javanen, eenige honderden Chinezen en eenige tientallen Arabieren, Maleijers en Europeanen. De Europeanen en Chinezen wonen grootendeels in steenen-, de Javanen meestal, even als elders, in bamboezen huizen. De groote postweg doorloopt de plaats van het westen naar het oosten en is er gedeeltelijk met witte steenen muren afgezet. De paseiban, met omliggend residentiehuis, dalam van den regent, moskee, gevangenis en een klein logement, beantwoordt aan den postweg en ligt ongeveer in het midden der stad. De inlandsche wijken zijn meest allen in digte bosschen van vruchtboomen als verscholen.

De omstreken van Toeban bevatten talrijke merkwaardigheden. Ik was niet in de gelegenheid ze te bezoeken, tenzij enkele grotten, den beroemden wilden kapokboom (Salmalia malubarico) en een' zeer grooten waringien (Ficus religiosa). Wie die merkwaardigheden nader wil leeren kennen, kan daar-

omtrent naslaan het »onuitgegeven dagboek, geschreven gedurende een verblijf op Java, door L. H. W. baron VAN AYLVA RENGERS," opgenomen in Jaargang 1845 van de Bijdragen tot de kennis der Nederlandsche en vreemde koloniën (bladz. 173 tot 181), alsmede de Reis over Java, Madura en Bali, van Dr. W. R. baron VAN HOËVELL (1ste deel, bladz. 139—149), welk onderhoudend werk mij eerst dezer dagen in handen is gekomen.

In den namiddag van den 26 Julij te Toeban aangekomen, moesten wij reeds in den vroegen morgen van den volgenden dag onze reis naar Soerabaija vervolgen, zoodat wij naauwelijks den tijd hadden Toeban zelf in bijzonderheden op te nemen. De adsistent-resident liet echter niet na, om ons de weinige uren van ons verblijf aldaar zoo nuttig en aangenaam mogelijk te doen zijn.

De adsistent-residentie Toeban heeft dezelfde grenzen als het regentschap. Noordelijk wordt zij bepaald door de Java-zee, westelijk door het regentschap Rembang, zuidwestelijk door het regentschap Blora, zuidelijk door het regentschap Bodjonegoro en oostelijk door het regentschap Sedaijoe. Hare lengte is dubbel zoo groot als hare grootste breedte, hebbende zij de gedaante van een onregelmatig langwerpig vierkant. Zij bevat de 7 distrikten Toeban, Bantjar, Djenoe, Rembes, Rengel, Singahan en Djati rogo, welke te zamen in 1845 eene bevolking bezaten van 149,141 zielen, waaronder 89 Europeanen en afstammelingen van Europeanen, 2736 Chinezen en 65 Arabieren en Maleijers. De toenmalige verdeeling dezer bevolking in de verschillende distrikten is hieronder aangetoond.

Distrikten.	Kampongs en dessa's.	European.	Chinezen.	Javanen.	Arabier., Maleij. enz.	Totaal.
Toeban	22	37	1072	13904	60	15073
Bantjar	77		809	26761		27570
Djenoe	82		663	28182		28845
Rembes	89	5	192	22979	5	23181
Rengel	126	20		31368		31388
Singahan	77	16		10533		10549
Djati-rogo	67	11		12524		12535
Totaal	540	89	2736	146251	65	149141

Van deze distrikten liggen Bantjar, Djenoe, Toeban en Rembes aan de noordkust, en Rengel in het zuidoosten des regentschaps aan de Solorivier. Omtrent de uitgestrektheid der distrikten heb ik geene opgaven kunnen bekomen.

Van Toeban tot Soerabaija loopt de postweg nagenoeg parallel met het strand voort, hetzelve nu eens bereikende, dan weder er zich meer van verwijderende. Oostelijk van Toeban strekt zich het gebied der residentie Rembang nog uit tot paal 145, waar de kali Lakong de grensscheiding vormt

tusschen Rembang en Soerabaija. Van Toeban af tot aan de grens van Sedaijoe heeft zich eene talrijke bevolking langs den weg gevestigd. De eene dessa volgt bijkans zonder tusschenruimten over te laten op de andere. De dessa's Babang (paal 142) en Aklee (paal 144) zijn daarvan de voornaamste en sterkst bevolkte. Van tijd tot tijd ontwaart men de zee zeer nabij, en langs het strand enkele moerassen van geringe uitgestrektheid, begroeid deels met Baloentas, deels met Rhizophoren. Even voorbij paal 141 bereikt men de station Rembes en de ongeveer 50 voeten breede kali Krissek. De kali Lakong is bij den postweg wel dubbel zoo breed als de kali Krissek. Bij kali Lakong, aan welker oosteroever zich eene poststation bevindt, is men nog meer dan 60 palen van de hoofdplaats Soerabaija verwijderd, terwijl het stadje Sedaijoe nog op 33 en Gresik nog op 50 palen afstands liggen.

Het regentschap Sedaijoe beslaat het noordelijk gedeelte der residentie Soerabaija, en eene grondvlakte van 363 □ palen. Tot grenzen heeft het, ten noorden de Javazee, ten westen het regentschap Toeban, ten zuidwesten een' noordelijk uitspringenden hoek van het regentschap Soerabaija, ten zuiden het regentschap Lamongan, ten zuidoosten het regentschap Gresik, en ten oosten Straat Madura. Noordelijk bestaat het uit heuvelachtig kalkachtig terrein, doch zuidelijk van deze heuvels kronkelt zich de Solorivier met eene menigte bogten door een laag terrein naar zee, nabij deze eene vrij groote delta vormende, die zich nog onophoudelijk en in de laatste jaren aanmerkelijk uitbreidt. Sedaijoe bestaat uit de 3 distrikten Tambangan, Kedokan en Priedjek, die te zamen (in 1845) niet minder dan 441 kampongs en dessa's en eene bevolking van 131439 zielen bezaten, waaronder 26 Europeanen, 982 Chinezen, en 52 Arabieren, Maleijers, enz. De betrekkelijke bevolking van dit regentschap was alzoo = 362 inwoners per □ paal, zoodat zij die van vele strandregentschappen van Midden-Java overtreft. De bevolking was toen over de distrikten verbreid als volgt:

Distrikten.	Uitgestrektheid in □ pal.	Kampongs en dessa's.	Europeanen.	Chinezen.	Javanen en Madurezen.	Arab., Maleijers enz.	Totaal inwoners.	Inwoners per □ paal.
Tambangan	119	167	19	188	45709	41	45957	386
Kedokan	117	149			46852		46852	400
Priedjek	127	127	7	794	37818	11	38630	304
Totaal	363	443	26	982	130379	52	131439	362

Volgens de officiële opgaven overleden in 1845 van de Javaansche bevolking 2200 personen, hetwelk eene mortaliteit zou geven = 1 : 59, indien die bescheiden genoegzaam vertrouwd konden worden. De geboorten zouden in hetzelfde jaar 2338 bedragen hebben, en alzoo 1 op de 56 inwoners. — Dat de officiële opgaven geen volkomen vertrouwen verdienen, blijkt uit derzelver onderling verschil betreffende hetzelfde onderwerp. Zoo werd in het

verslag over de rijstkultuur over 1845 de inlandsche bevolking opgegeven sterk te zijn 134146 zielen, waarvan er 47220 kwamen op Tambangan, 50923 op Kedokan, en 36003 op Priedjek, welke cijfers vrij aanmerkelijk afwijken van die der officiële bevolkingsstaten, boven medegedeeld.

Kultures voor de Europesche markt bestaan in dit regentschap niet. De dorpen langs het noorderstrand bloeijen voornamelijk door vischvangst en handel, terwijl meer binnenslands de rijstbouw de voornaamste kultuur is. Voor deze kultuur waren in 1845 ruim 35200 bouws velden ontgonnen, waarvan echter ruim 6600 niet jaarlijks beplantbaar waren. Het produkt bestond toen uit 280892 pikols, waarvan het gouvernement aan landrenten trok *f* 161,603. In 1846 was de uitgestrektheid ontgonnen velden met een honderdtal bouws vermeerderd, doch de opbrengst aanmerkelijk geringer. In 1845 bezat de inlandsche bevolking 19239 buffels, 11001 koeijen, en 3326 paarden; in 1847 daarentegen 19014 buffels, 12072 koeijen, en 3317 paarden.

Het regentschap Sedaijoe heeft twee groote wegen. De voornaamste is de groote postweg, de tweede de groote binnenweg van Toeban naar Gresik, die bij Bedahan in het zuidelijke gedeelte van het regentschap treedt, om het echter bij Karangan weder te verlaten, en zich over Lamongan naar Gresik te begeven. De groote postweg loopt nagenoeg parallel met het strand, eerst in eene nagenoeg oostelijke rigting, dan oostzuidoostelijk; voorts, waar hij Oedjong Pangka (het noordwestelijke grenspunt van Straat Madura, waar een vlaggestok is en de de Straat invarende schepen gewoonlijk een' loods aan boord nemen) afsnijdt, zuidoostelijk, en eindelijk tot nabij Gresik nagenoeg zuidelijk. Waar de weg meer van het strand verwijderd is, loopt hij, tusschen kali Lakong en de hoofdplaats Sedaijoe, over zacht glooijende en lage heuvelribben. Waar bevolking ontbreekt, tiert eene vegetatie, die weinig aantrekkelijks heeft, tenzij door de menigte lontarpalmen, die allerwege zich verheffen boven de hen omringende acacia's, djarakh, bidoerie en pattat toelan (Euphorbia tirucalli). Djatiebosschen, talrijke pilangs (Inga umbellata WCd.), enkele plossoh's (Butea frondosa Rnb) en randoe allas (Salmalia malabarica) vervangen de lontarvegetatie, waar het heuvelachtig terrein meer boven de zee verheven is.

Geene enkele rivier van eenig belang eindigt aan de noordkust van Sedaijoe in zee. Slechts spruitjes van eenige weinige voeten breedte kruissen van afstand tot afstand den weg en worden naauwelijks opgemerkt, ten zij door de over deze geslagene houten bruggen. Niettegenstaande de dorheid der landstreek is de bevolking er tamelijk sterk, doch vooral in de dorpen, die nabij het strand zijn aangelegd. Van die dessa's verdienen genoemd te worden Biembing (paal 155), een groot zeedorp, waar vele praauwen te huis behooren, Patjilingan (paal 157) en Brendy (paal 162), beide insgelijks bloeijende zeedorpen. De poststations tusschen Lakong en Sedaijoe zijn te Pambon (paal 150), Brondong, ook Biembing genaamd, (paal 155), Ginteng (paal 160), Sintel (paal 165), Pantjang (paal 170) en Wadeng (paal 174). Bij Wadeng wordt het land weder vlakker en is tot Sedaijoe toe geheel dienstbaar gemaakt aan den rijstbouw.

Sedaijoe, de hoofdplaats van het regentschap, moet niet verward worden met de voormalige stad Sedaijoe, waarvan onze eerste zeevaarders op Indië spreken en welke VALENTIJN als eene oude fraaije zeestad beschreef. Dit oude Sedaijoe lag een weinig westelijk van Brondong aan het noorderstrand, terwijl het tegenwoordige Sedaijoe gelegen is nabij de straat Madura, zuidelijk van Oedjong Pangka, ongeveer waar het Sondanadan van VALENTIJN lag. De tegenwoordige hoofdplaats is een klein stadje, en vertoont niet het uiterlijke van welvaart; zelfs de paseiban, het regentshuis en de tempel missen een aangenaam uiterlijk. Er liggen 33 pradjoerits. Wij hielden er ons slechts eenige oogenblikken op, en vervolgden nog denzelfden dag onze reis naar Soerabaija.

Gresik ligt nog 17 palen verder dan Sedaijoe. Tusschen deze beide hoofdplaatsen is het landschap een geheel ander, dan dat tusschen Sedaijoe en Rembang. Na den kalkachtigen bodem aan gene zijde van Sedaijoe verlaten te hebben, heeft men het oostelijk einde bereikt van het gebied der Solorivier. Het gebied van Sedaijoe gaat slechts ruim een paal verder dan de hoofdplaats. Men komt daar te Ngawin, eene dessa aan eene ongeveer 50 voeten breede rivier, die een tak schijnt te zijn van de Solorivier, en de noordelijke grens harer delta. Zij is tevens de grens tusschen Sedaijoe en het regentschap Gresik. Van hier af ziet men afwisselend rijstvelden; moerassen, zoutpannen en vischvijvers. Bij paal 181 passeert men de nieuw aangelegde dessa Kemangie, en een paal verder de dessa Oberabee. De Solorivier kruist den weg bij Sambaija (paal 183), waar een postgebouw is. Deze grootste van Java's rivieren draagt hier den naam van kali Sambaija. Zij is hier eenige honderden voeten breed en heeft lage moerassige oevers. Er is geene brug over haar geslagen. Wij passeerden haar met een tentjagtje, bemand met 8 Javaansche roeijers, gekleed met roode wambuizen en roode mutsen. Aan den zuideroever in eene pendoppo stond een dejeuner voor ons gereed, hetwelk wij verpligt waren aan de beleefdheid van de civiele autoriteit der hoofdplaats.

Van de Solorivier tot nabij de hoofdplaats Gresik is het landschap als het ware één uitgestrekt moeras, midden door hetwelk de weg loopt. Rhizophoren en bruguieren tieren daar bij duizenden. Groote uitgestrektheden van het moeras heeft men in zoutpannen en vischvijvers veranderd. Zes palen zuidelijk van de Solorivier bereikt men de kali Manjar, die uit de Lamongansche en Gresiksche kalkheuvels ontspringt en hare wateren in straat Madura ontlast. Deze rivier is bij den postweg meer dan 200 voeten breed en wordt over eene houten brug gepasseerd. De dessa Manjar, bevolkt met meer dan 2000 inwoners, ligt hier even oostelijk van den weg (paal 189—190). Er is een gouvernementspakhuis voor het zout, dat in groote hoeveelheid uit de omliggende zoutpannen verkregen wordt. De honderden huizen van Manjar liggen, even als die der dorpen van de Rembangsche zoutpannen, onbeschaduwd daar en vertoonen eene groote zamenhooping van armoedige bamboezenhutten. Hetzelfde laat zich zeggen van de dessa's Tangger (paal 191) en Romo (paal 193), weder welke even zoo te midden van uitgestrekte zoutpannen gelegen zijn. Eerst in de nabijheid van de hoofdplaats Gresik wordt het landschap iets levendiger.

Gresik (ook Grissee en Garsik genoemd) is thans nog de hoofdplaats van de adsistent-residentie en van het regentschap van denzelfden naam. De stad ligt onmiddellijk aan straat Madura en heeft eene veilige reede, waar van 7 tot 11 vademen water staat, eene reede, die gewoonlijk met talrijke zeeschepen prijkt. De eigenlijke stad beslaat eene grondvlakte van 3 vierkante palen, op welke 29 kampongs met eene meer dan 20,000 zielen sterke bevolking zamengedrongen zijn. In 1845 woonden er 155 Europeanen (grootendeels afstammelingen), 512 Chinezen, 1085 Arabieren, Bangalezen en Maleijers, en 18877 Javanen en Madurezen. De kampongs der inlanders zijn bekrompen, de wijken der Chinezen onzindelijk, doch de Europesche wijk is fraai. De adsistent-resident en de voornaamste ingezetenen wonen aan een langwerpig vierkant plein in zeer nette steenen huizen. Dit plein eindigt aan strand, zoodat men er de schepen ter reede ziet liggen. Dit, gevoegd bij de bedrijvigheid op de scheepstimmerwerven, waarvan er verscheidene nabij het plein zijn gelegen, geeft aan Gresik eenigzins het voorkomen van een Hollandsch zeestadje. De paseiban heeft niets schoons. De groote moskee is merkwaardiger door hare oudheid dan door hare fraaiheid. Zeer bezienswaardig echter is de inlandsche begraafplaats, welke gelegen is aan den grooten weg naar Soerabaija, doch nog binnen de stad. Zij bevat de fraaije grafkelders en tombes van de regenten, onder welker gezag Gresik vroeger heeft gestaan. Van alle begraafplaatsen, welke ik op Java gezien heb, is die van Gresik verre weg de fraaiste, zoowel wat betreft de muren en poorten der talrijke binnenplaatsen, als de grafzerken en tombes zelve. Bijzonderheden daaromtrent, alsmede enkele afbeeldingen, waaronder die van de tombe van malik IBRAHIM, kan men vinden in het eerste deel der Reis over Java van Dr. W. R. VAN HOËVELL.

Gresik bloeit voornamelijk door den handel, die echter voornamelijk in handen is van Arabieren en Chinezen. Van de 33 schepen, waaruit de handelsmarine in 1848 bestond, behoorden slechts 2 brikken, 1 schoener en 1 kotter, te zamen metende 227 lasten, aan Europeanen; — de overige, grootendeels schepen en barken, en metende 3742 lasten, alle aan Arabieren en Chinezen. De handel schijnt te Gresik in de laatste jaren toegenomen te zijn. Althans laat zich zulks opmaken uit de meerdere schepen en scheepsruimte, welke daar thans gebezigd worden, wanneer men vroegere jaren daarmede vergelijkt. In 1836 bezat Gresik 29 schepen, te zamen metende 3406 lasten. Tegenwoordig is de handelsmarine van Gresik sterker in schepen en inhoud, dan die van Batavia, Samarang en Soerabaija.

Het strand van Gresik neemt sterk toe door aanslibbing. Het havenhoofd van paalwerk, aanvankelijk slechts eenige schreden lang, strekt zich thans reeds 600 schreden ver in de reede uit, en zal waarschijnlijk spoedig weder verlengd moeten worden. Op het meest uitstekende gedeelte van dit havenhoofd bevindt zich een houten koepel. De Europesche ingezetenen bezoeken dezen dikwijls. Men geniet daar de frissche zeelucht en de schoone gezigten op de stad, op de straat Madura en op het naauwelijks één Duitsche mijl verwijderde eiland Madura zelf.

Gresik is in de geschiedenis sedert eeuwen bekend. Het is vooral beroemd doordien van hier voornamelijk uitging de voorbereiding en bekeering van de Oost-Javanen tot het Islamisme. Het is het Agacime der oude Portugesche reizigers. Sedert 1826 heeft het opgehouden de hoofdplaats te zijn eener residentie, zijnde in dit jaar de toenmalige residentie Grissee onder het gebied der residentie Soerabaija gebragt. Er ligt thans een 40tal pradjoerits in garnizoen. Militaire magt is er niet. Thans is Grissee of Gresik eene adsistent-residentie, zamengesteld uit de 3 regentschappen Gresik, Sedaijoe en Lamongan. Omtrent Sedaijoe is boven reeds het een en ander medegedeeld. De 2 overige regentschappen verdienen insgelijks eene nadere beschouwing.

Lamongan is een klein regentschap, hetwelk nergens tot aan zee reikt, en besloten is tusschen de regentschappen Sedaijoe, Gresik en Soerabaija. Zijne geheele oppervlakte bedraagt slechts 180 □ palen, en was in 1845 bevolkt met 67413 ingezetenen, waaronder slechts 55 Chinezen en 3 Arabieren. Europeanen wonen er niet. Het regentschap telde alzoo op elke □ paal 374 inwoners. Het bevat in het geheel 384 dessa's, zoodat op elke □ paal ruim 2 dessa's komen. Het is verdeeld in de 3 distrikten Tengahan, Goenoeng Kendang en Bengawan-djero; — Tengahan 50 □ palen groot, met 126 dessa's en ruim 26000 inwoners; Goenoeng Kendang 79 □ palen groot, met 152 dessa's en ruim 22000 ingezetenen; en Bengawan-djero 51 □ palen groot, met 106 dessa's en ruim 18000 inwoners. De kultuurstaten over 1845 geven het cijfer ook van dit regentschap hooger op, dan de bevolkingstaten, t. w. op 69650 Javanen. In 1846 was dit cijfer tot 71216 gestegen. De rijstbouw is, behalve de gewone kultures voor inlandsche konsumptie, de eenige groote kultuur. Gouvernementskultures bestaan er niet. Voor den rijstbouw waren in 1845 ontgonnen 27,896 bouw velden, en werd een produkt verkregen van 215,864 pikols padie, waarvan ƒ 95461 aan landrente werden geheven. In 1846 waren 28206 bouws ontgonnen, en bedroeg het produkt 208838 pikols en de som der geheven landrenten ƒ 102,832. Stelt men nu de gemiddelde bevolking van het regentschap in die jaren op 70,000 zielen, en het jaarlijksch produkt op 212351 pikols, dan kwam van het produkt gemiddeld op elk hoofd jaarlijks 3,03 pikol. Even als in het cijfer der bevolking en de ontginning der velden, is ook in den veestapel vooruitgang te bespeuren. De inlandsche bevolking bezat in 1845 13321 karbouwen, 561 koeijen en 1448 paarden. Deze cijfers waren in 1847 reeds gestegen tot 16681, 485 en 1797, zoodat het produktief kapitaal der bevolking aanmerkelijk is toegenomen.

Het noordelijk gedeelte van Lamongan is grootendeels vlak land, terwijl het zuidelijk gedeelte bestaat uit kalkheuvels, die zich oostelijk tot Gresik toe uitbreiden. De hoofdplaats Lamongan, waar de regent verblijft en een 20tal pradjoerits eene soort van garnizoen uitmaakt, ligt aan den grooten binnenweg van Toeban naar Gresik.

Het regentschap Gresik is nog iets kleiner dan het regentschap Lamongan, beslaande het eene oppervlakte van 175 □ palen. Het is begrensd, oostelijk

door Straat Madura, noordelijk door Sedaijoe, noordwestelijk door Lamongan, en zuidwestelijk en zuidelijk door het regentschap Soerabaija. Het is echter veel sterker bevolkt dan Lamongan. In 1845 was zijne populatie sterk 134611 Javanen, 189 Europeanen, 578 Chinezen en 1088 Arabieren, Bengalezen, Maleijers enz., te zamen 136466, en dus 779 inwoners per □ paal. Een overzigt der bevolking van de verschillende distrikten van Gresik en Lamongan volgt hieronder.

Regentschappen.	Distrikten.	Uitgestrektheid in □ palen.	Kampongs en dessa's.	Europeanen.	Chinezen.	Javanen en Madurezen.	Arabieren, Bengal., Mal. enz.	Totaal.	Inwoners per □ paal.
Gresik	Kotta	3	29	155	512	18877	1085	20629	6876
	Petambakan	70	153			40072		40072	572
	Bengawandjero	36	129	34	66	51056	3	51159	1421
	Goenoengkendang	66	153			24606		24606	372
	Totaal	175	464	189	578	134611	1088	136466	779
Lamongan	Tengahan	50	126		55	26182	3	26240	524
	Goenoengkendang	79	152			22777		22777	288
	Bengawandjero	51	106			18396		18396	360
	Totaal	180	384	0	55	67355	3	67413	374

In het regentschap Gresik heeft insgelijks geene kultuur plaats van gouvernementsprodukten. In vroegere jaren heeft men wel herhaaldelijk proeven genomen met de peperkultuur, doch deze mislukten telkens. Nog in 1845 heeft men deze kultuur beproefd in het regentschap Sedaijoe. Men had daar op goed gesorteerde gronden 342 ranken aangeplant, doch spoedig waren ze grootendeels uitgestorven. De inkomsten, welke het gouvernement door gemis der kultures voor de Europesche markt derft, worden echter vergoed door de landrenten en de opbrengst der uitgestrekte zoutpannen. In Gresik waren in 1845 26053 bouws velden voor de rijstkultuur ontgonnen, welke gerekend werden in dat jaar opgebragt te hebben slechts 115616 pikols padie en alzoo nog geen pikol per inwoner. Hiervan werden geheven *f* 66357 landrenten. In 1846 bedroeg het produkt nog geene 100,000 pikols. De produktie der rijstvelden in de geheele afdeeling Gresik staat in het algemeen aanmerkelijk beneden die van vele andere afdeelingen op Java. De inlandsche veestapel van het regentschap Gresik bestond in 1847 uit 12260 karbouwen, 9480 koeijen en 1864 paarden.

Tijdens het Engelsche tusschenbestuur zijn in de afdeeling Gresik verscheidene dessa's in erfpacht of leenregt afgestaan aan den Arabier SAID ALOEWIE

JUFFRIE BIN HASSAN en zijne nakomelingen. De opbrengsten dezer dessa's kunnen op p. m. *f* 6100 jaarlijks geschat worden. Deze opbrengsten worden genoten door de tegenwoordige bezitters, doch de bevolking der dessa's in 1846, groot 3458 zielen, is even als de bevolking der overige gouvernementslanden verpligt tot heerendiensten, zoowel buiten als binnen de distrikten. De dessa Dradjat, in 1846 bevolkt met 1409 zielen, is de eigendom van Pangerang BODRO KOESOEMO, aan wien de inkomsten bij wijze van pensioen zijn afgestaan. Ook de bevolking dezer dessa is sedert 1838 aan de heerendiensten onderworpen geworden. Onderstaand overzigt toont eenigzins de waarde der hier bedoelde landen aan.

Landen in Gresik, tijdens het Engelsche tusschenbestuur afgestaan.

Namen.	Uitgestr. in bouws van 500 □ roeden.	Bevolking in 1846.	Produkten verkregen in 1846.		
			Hamatten padie.	pikols djagong.	aantal klappers.
Baoot	20	75	121	9	885
Boetjoe	41	185	232	28	1897
Goemook	96	210	546	65	1633
Grobokan	14	120	76		904
Djatisanari	32	257	130		18297
Kentong	155	315	839	75	1680
Kepook Bandar	135	596	650	28	27107
Londjong	29	143	152	9	4500
Mengareng	20	117	111		3904
Ngewer	23	85	125		6098
Raijong wetan	39	276	208	18	8498
Raijong koelon	58	298	303	9	8706
Soedimoro	69	157	397	10	2884
Senden	13	44	60		1964
Teetee	69	133	400		2605
Koeroo	61	447	140	37	24984
Dradjak	35	1409	16	26	2640
Totaal	909	4867	4506	314	119186

De omstreken van de hoofdplaats zijn bezienswaardig. Als merkwaardigheden verdienen genoemd te worden de salpetergroeven van Soetji en de heuvel van Giri met zijne oude moskee en graven.

Soetji ligt op ongeveer 5 palen afstands van Gresik in noordwestelijke rigting. Het is de hoofdplaats van het distrikt Petambakan en heeft ongeveer 1000 inwoners. Wij bezochten het van Gresik uit en volgden ten dien einde eerst ongeveer 3½ palen ver den postweg van Gresik naar Sedaijoe, en daarna een' links naar het westen loopenden rijweg, die, na zich om de kalkheuvels van Soetji geslingerd te hebben, de dessa Soetji zelve bereikt. Om niet na te schrijven wat de baron VAN AYLVA RENGERS en de baron W. R. VAN HOËVELL omtrent de salpetergroeven van Soetji hebben bekend gemaakt, verwijs ik naar de boven aangehaalde reisbeschrijvingen dezer heeren. Slechts

teeken ik hier nog aan, dat de kalkheuvels, waarin zich de grotten bevinden, van eene losse struktuur zijn, en in een industriëel opzigt nog van nut ter vervaardiging van leksteenen, waarvan in deze streken jaarlijks een groot aantal wordt aangemaakt. Ook zij nog aangestipt, dat de vleermuizen, die bij honderdduizenden de grotten bevolken, geenszins, zoo als de heer VAN AYLVA RENGERS beweert, dezelfde soort is als de gewone Europesche, maar wel Dysopes tenuis, dezelfde species, die men te Batavia in de schemering door hare ontzaggelijke zwermen de lucht soms ziet verduisteren en de woonhuizen bezoeken.

Langs een binnenweg reden wij van Soetji naar Giri, hetwelk meer nabij de hoofdplaats Gresik gelegen is. Giri ligt op de oostelijkste der Gresiksche kalkheuvels. Het is eene sterk bevolkte dessa, die tot nabij den top des heuvels zich uitstrekt. Deze top, welke geheel het omliggende landschap beheerscht, en waar men de bekoorlijkste gezigten op Gresik en straat Madura heeft, prijkt met de graven van RADEN PAKOE (soehoenan GIRI), van soehoenan DALAM, soehoenan KOELON en van meerdere andere voorname bevorderaars van het Islamisme op Java. Het stoffelijk overschot van soehoenan GIRI rust in eene tombe, welke in een eenvoudig lijkhuis is geplaatst. Zijne vermaarde kris wordt bewaard in eene kist naast de tombe en onder hetzelfde dak. Volgens den penghoeloe, die ons de graven liet zien, is het lijkhuis thans 233 jaren geleden opgerigt. De moskee, die naast het lijkhuis op den top des heuvels prijkt, zou volgens denzelfden penghoeloe thans 265 jaren oud zijn. Bijzonderheden betreffende soehoenan GIRI, zijn graf en zijne befaamde kris, kan men nalezen in de beide reeds meergenoemde reisverhalen.

Nog op den 26 Julij, denzelfden dag waarop wij van Toeban waren vertrokken, werd de reis van Gresik naar Soerabaija voortgezet. De afstand van Gresik tot Soerabaija zal in eene regte lijn ongeveer 8 palen bedragen. Van het havenhoofd te Gresik herkent men zeer duidelijk de schepen ter reede van Soerabaija en zelfs eenige gebouwen der hoofdplaats. Langs den postweg echter bedraagt die afstand ruim 11 palen. Enkele palen zuidelijk van Gresik is het landschap tamelijk bevallig en eenigzins heuvelachtig, doch spoedig bevindt men zich weder te midden van laag moerassig land, van denzelfden habitus als dat tusschen Gresik en Sedaijoe. Even voorbij paal 198 passeert men de kali Tangie over eene houten brug. Deze rivier ontspringt uit de Soerabaijasche kalkheuvels, is bij den postweg meer dan 100 voeten breed, en scheidt de regentschappen Gresik en Soerabaija van elkander. In het Soerabaijasche passeert men nog eenige kleinere rivieren. De eenige poststation tusschen beide hoofdplaatsen is te Branjangan (paal 201), een dorp geheel omringd met moeras. Andere dessa's langs den weg zijn nog Soememie (paal 200) en Doepak (paal 205), beide van een armoedig uiterlijk. Zoutpannen ziet men hier niet meer, maar des te talrijker vischvijvers, waarin voornamelijk kakap (Lates nobilis CV.) en bandang (Chanos orientalis CV.) worden aangekweekt.

De avenue van Soerabaija van de zijde van Gresik is alles behalve schoon.

Nog voor het vallen van den avond reden wij Soerabaija door, en voorts langs den weg van Simpang naar het residentiehuis, waar wij voor eenige dagen gasten zouden zijn van den toenmaligen resident PIETERMAAT.

HOOFDSTUK VIII.

SOERABAIJA.

Hoofdplaats Soerabaija. Oude en nieuwe stad. Publieke gebouwen. Handel en industrie. Overzigt der handelsmarine van geheel Java. Garnizoen van Soerabaija. Statistische aanteekeningen betreffende de residentie. Uitgestrektheid en bevolking. Bosschen. Kultuur van suiker, koffij, tabak, thee en rijst. Veestapel. Aanmaak van zout. Partikuliere landen. Militaire magt. Gouvernements inkomsten. Regentschap Soerabaija. Wegen.

De hoofdplaats Soerabaija ligt in het noordoostelijk gedeelte van de delta der Kalimas, nabij de uitwatering van deze rivier in het enge van straat Madura. Deze ligging in een vruchtbaar en sterk bevolkt deltaland, aan eene groote rivier, die tot enkele palen boven hare monding zelfs voor kleinere zeeschepen bevaarbaar is, en aan eene in elk jaargetijde veilige reede, heeft veel bijgebragt, om Soerabaija tot den tegenwoordigen bloei te doen geraken en deze stad te doen beschouwen als eene der doelmatigste plaatsen voor de daarstelling van belangrijke inrigtingen, te meer, daar de aard van het vaarwater van straat Madura hier meer dan ergens anders op Java toelaat, om de middelen van verdediging tegen een' Europeschen vijand met vrucht aan te wenden.

Even als Batavia, kan men Soerabaija verdeelen in de *oude* en in de *nieuwe* stad.

De *oude* stad ligt noordelijk van de nieuwe, het naaste bij het strand en besloten tusschen de nieuw aangelegde vestingwerken. De Kalimas scheidt haar in eene oostelijke en in eene westelijke helft.

Soerabaija als vesting heeft eene ovale gedaante. Eene fraaije citadel, een' regelmatigen vierhoek vormende en gelegen aan het noordelijk uiteinde der oude stad aan den oosteroever der Kalimas, beschermt de stad aan de zeezijde, hoezeer deze citadel nog ongeveer een paal ver van de reede is verwijderd. Van de citadel *Prins Hendrik* af breiden zich de vestingwerken om de oude stad heen uit en vereenigen zich met elkander in het zuidelijkste gedeelte der stad aan de Kalimas. Tot deze vestingwerken behooren 17 bastions en meerdere lunetten. De lengte-diameter der vesting, gerekend van het noordelijkste punt der citadel tot het zuidelijkste punt der wallen, bedraagt ruim 2700 N. ellen; de breedte-diameter, gerekend langs eene lijn getrokken van het oosten naar het westen over het stadhuis, ongeveer 1850 N. ellen. Aan

de noord- en westzijde is de vesting voor een vijand nagenoeg ongenaakbaar, tenzij door een paar wegen, die in eenige oogenblikken geheel onbruikbaar te maken zijn. Slechts aan de zuid- en oostzijde zal zij aan een geregelden aanval kunnen bloot staan, en hier is de stad dan ook het meest versterkt. De vestingwerken zijn nog niet geheel voltooid. Deskundigen beweren, dat een garnizoen van 4000 man voldoende zou zijn om de vesting met vrucht tegen een' Europeschen vijand te verdedigen. Het grootste gedeelte der Europesche bevolking van Soerabaija woont nog in de oude stad. De Europesche wijk strekt zich in de westelijke helft der stad langs de rivier van het noordelijk tot het zuidelijk gedeelte der stad uit. Het is deze wijk, welke Soerabaija het voorkomen geeft van eene Europesche stad, en gedeeltelijk zelfs, in de nabijheid van het stadhuis, van eene zeestad, en zulks zoowel door de steedsche plaatsing der huizen als de bedrijvigheid die er heerscht, door de vele vaartuigen en door de produkten en scheepsbenoodigdheden, welke men in de rivier en langs hare kaden opmerkt. De huizen der Europeanen, alle van steen, doch meestal met slechts ééne verdieping opgetrokken, staan in meerdere blokken nabij elkander, zonder dat zij door tuinen of ruime erven van elkander zijn gescheiden. Dit gedeelte der stad bevat talrijke merkwaardige gebouwen en inrigtingen. Daar bevindt zich het stadhuis (ongeveer in het midden der oude stad aan de Kalimas) en noordelijk van hetzelve de Protestantsche kerk (een eenvoudig gebouw zonder toren), het arsenaal, het schoolgebouw, de werf (waar nu onlangs nog het stoomschip Borneo zamengesteld is), de binnenboeijen, het vrouwenhospitaal en de infirmérie der kettinggangers, de pakhuizen van het gouvernement en van de handelmaatschappij, de konstruktiewinkel, het etablissement van den heer BEIJER (sedert onder het gouvernement gekomen) en de logementen. Zuidelijk van het stadhuis liggen de groote infanterie-kazerne en het gebouw der hoofdwacht; voorts nog de Roomsch-Katholijke kerk, het societeitsgebouw, de fraaije moderne regentswoning en de nieuwe smaakvolle Mahomedaansche tempel (prijkende met twee fraaije torens en in 1848 voltooid en ingewijd). Westelijk gaat de Europesche wijk over in verscheidene inlandsche kampongs, welke, van het zuiden naar het noorden gerekend, de volgende zijn: Pekalongan, Gatotan, Krambangan, Kramat Oedjong (waar ook een kruidmagazijn en eene Europesche begraafplaats zijn gelegen), Pesapen, Kalisosok, Dapoean, Tambak Grinsing, Kebalen, Petoekangan en Kalimas. De namen dezer kampongs zijn ook overgegaan op de naastbij gelegene partijen huizen der Europeanen. De voornaamste straat van Soerabaija, die welke van de reede naar Simpang geleidt, ligt in de westelijke helft der stad nagenoeg parallel met de rivier. Bij het stadhuis gaat eene breede straat westwaarts af, die zich buiten de stad in den weg naar Gresik voortzet. De westelijke en oostelijke helft der stad zijn bij het stadhuis door eene groote houten brug verbonden. Behalve nog eenige huizen van Europeanen, bevat de oostelijke helft der oude stad de wijken der Chinezen, die der Maleijers en Madurezen, en voorts nog talrijke kampongs van Javanen. Het Chinesche kamp, waarin

talrijke vrij goede huizen zijn en vele gegoede en rijke Chinezen wonen, strekt zich uit langs den oosteroever der Kalimas, tegenover de Europesche wijken. De meeste huizen zijn er van steen gebouwd. Het Maleische kamp ligt noordelijk van het Chinesche. Nog noordelijker sluit dit gedeelte der stad aan de citadel *Prins Hendrik*. Men heeft daar eenige nette officierswoningen. Nabij het Maleische kamp is de groote bazaar, eene zeer uitgestrekte en druk bezochte marktplaats, overdekt met talrijke, op steenen pilaren rustende, daken. De Chinesche en Maleische wijken worden oostelijk en noordelijk begrensd door eenige inlandsche kampongs. Deze kampongs worden door de kali Pegirian, een deltatak der Kalimas, in twee afdeelingen gescheiden. Aan den westeroever der Pegirian liggen, gerekend van het zuiden naar het noorden, de kampongs Tjelomprettan, Belakankidool, Wonokesoemo, Belakanlor, Petjantian en Gili (alle ten oosten van het Chinesche kamp) en voorts nog bazaar Pabean, Pesawahan, Baroe, Ketapan, Ngampel, Kapoeran, Pentjarian, Njamploengan en Girian. Van deze kampongs is Ngampel de meest bekende, voornamelijk door zijnen ouden tempel met ruim 80 voeten hooge minaret en de dezen tempel omringende graven van soehoenan NGAMPEL (overleden in het jaar 1389 der Javaansche telling) en andere voormalige geloofshelden van het Islamisme op Java. Oostelijk van de Pegirian tusschen haar en de nog onvoltooide oostelijke wallen der vesting liggen nog, gerekend van het zuiden naar het noorden, de Javaansche kampongs Pandean, Sawah, Srenganan, Kebon topatten, Topatten, Batoe poetie, Kebon dalam en Tengoomoong. — De *nieuwe* stad ligt zuidelijk van de oude. Zij begint bij de paseiban en kan gerekend worden zich nog ongeveer een halve paal zuidelijk van het residentiehuis uit te strekken. Hare grondvlakte is grooter dan die der oude stad, doch de talrijke bevolking woont er niet zoo opeengedrongen als binnen de vesting. De Europesche bevolking heeft zich reeds voor een aanmerkelijk gedeelte in de nieuwe stad verplaatst en langs den weg naar Pasoeroean en de Kalimas zich in de wijken Toemengoengan, Simpang, Kapoeteran enz., talrijke op moderne wijze gebouwde huizen doen oprigten. Meerdere breede en goed beschaduwde wegen doorsnijden deze wijken. De zoogenoemde weg van Simpang is van die wegen de voornaamste, de meest bebouwde en drukst bezochte. Op fraaiheid kan hij echter weinig aanspraak maken. Publieke gebouwen zijn in de nieuwe stad, behalve het residentiehuis en het groot militair hospitaal, geene van belang. Aan de paseiban liggen nog eene oude gevangenis en moskee, die echter ten behoeve der vestingwerken moeten afgebroken worden. In plaats van deze moskee is gebouwd de fraaije tempel binnen de oude stad nabij het huis des regents. Het residentiehuis en het militair hospitaal liggen beide te Simpang aan de Kalimas. Het hospitaal is het fraaiste van geheel Nederlandsch Indië, en ook het residentiehuis behoort tot de fraaiste van Java. Tusschen beide gebouwen ziet men de nieuwe kazerne der djaijang sekar, die echter slechts 26 man sterk zijn.

Noordelijk van de oude stad, tusschen haar en de reede, breidt zich een moerassig terrein uit, hetwelk door sterke aanslibbingen jaarlijks nog aanmerkelijk toeneemt. Midden door dit terrein stuwt de Kalimas hare wateren zeewaarts. De rivier vormt hier eene ruime haven, of liever, door opeenvolgende verlengingen der havenhoofden is de haven aan de zee ontwoekerd. Aan den oosterwal der haven nabij de reede is eene scheepswerf. Naast deze is men thans nog bezig een droog dok daar te stellen, waarmede men reeds ver gevorderd is.

Soerabaija is na Batavia de belangrijkste stad van Java. Zij is bekend als bloeijende door handel en industrie. Men kan hare tegenwoordige bevolking op ongeveer 50,000 zielen schatten, waaronder ongeveer 2000 Europeanen en afstammelingen van Europeanen, ruim 2000 Chinezen, en vele Arabieren, Bengalezen, Maleijers en Boeginezen. De blanke Europeanen zijn grootendeels gouvernementsbeambten en fabrikanten of kooplieden. De Chinezen zijn grootendeels handelaars en winkeliers, even als de Arabieren en Bengalezen. De inlandsche nijverheid is gelukkig in handen gebleven van de Javaansche bevolking, en wie nog twijfelen mogt aan de vatbaarheid der Javanen voor een' hoogeren trap van industriële ontwikkeling, dan waarop zij in het algemeen thans nog staan, behoeft slechts de inlandsche werklieden van Soerabaija te leeren kennen, om dien twijfel zich te zien ontnemen. Ik heb er meermalen keurig in goud, zilver, ivoor, been en hout bewerkte voorwerpen gezien, door inlanders zonder leiding van Europeanen vervaardigd, welke, in aanmerking genomen hunne onvolmaakte gereedschappen, als meesterstukken zijn te beschouwen. — De te Soerabaija te huis behoorende handelsmarine is thans, even als elders op Java, bijkans geheel de eigendom van Arabieren en Chinezen. In 1848 bestond die marine uit 28 bodems, t. w. 4 schepen, 11 barken, 1 brik en 12 schoeners, te zamen metende 3008 lasten. Van al deze bodems behoorden slechts 1 bark en 2 schoeners aan Europeanen.

Ten einde van het geheel der Javasche handelsmarine eenig denkbeeld te geven, laat ik hier een overzigt volgen van hare zamenstelling in 1848. De eigenlijke inlandsche handelspraauwen, die overigens zeer talrijk zijn en de verschillendste eilanden van den Archipel bezoeken, zijn daaronder niet begrepen. Men ontwaart daaruit, dat bijkans de helft dier marine tot de residentie Soerabaija behoort.

Te	Stoom schepen	Schepen.	Barken.	Brikken.	Schoeners.	Kotters.	Toopen.	Totaal bodems.	Grootte in lasten.	Bodems behoorende aan Europeanen.
Batavia	1	4	18	2	3			28	3875	18
Cheribon			2		1			3	278	0
Pakalongan		2	2	4	3		1	12	931	0
Samarang			9	2	9			20	1657	2
Japara					1			1	37	0
Djewana			1		5			6	258	1
Rembang			13	1	4			18	1200	1
Soerabaija		4	11	1	12			28	3008	3
Gresik		13	8	4	7	1		33	3969	4
Eiland Madura		1	1		8			10	503	0
Pasoeroean			1		3	1	1	6	195	3
Totalen	1	24	66	14	56	2	2	165	15911	32

De reede van Soerabaija maakt een gedeelte uit van Straat Madura. Van het havenhoofd te Soerabaija ziet men de reede van alle zijden als door land omgeven, en inderdaad is zij door die enge begrenzing eenigzins als een binnenwater te beschouwen, waar de schepen het geheele jaar door veilig kunnen ankeren. De grootste diepte der reede is nabij de uitwatering der rivier, waar de sterke stroom de afzetting van het slib bemoeijelijkt. Omtrent de aanslibbingen der ingangen van het enge van Straat Madura heb ik mij reeds elders verklaard.

Soerabaija is de hoofdplaats niet alleen van de residentie, maar ook van het regentschap Soerabaija. In sommige administratieve opzigten is zij als de hoofdplaats van geheel oostelijk Java te beschouwen. De werkkring van den raad van justitie, van de regtbank van ommegang, van den inspekteur der kultures, van de weeskamer, van het militair kommandement, enz. strekken zich uit over Kedirie, Pasoeroean en Bezoekie, en tot zelfs over Bali en Timor.

Het garnizoen ter hoofdplaats bestaat uit ongeveer 2 bataljons infanterie, twee batterijen artillerie, eene kompagnie kavallerie en eene kompagnie sappeurs. Het korps officieren van verschillende wapenen is ruim 80 sterk. Het garnizoen is gewoonlijk sterker dan de formatie bepaalt, doordien er het hoofddepôt is, niet slechts van de overige garnizoenen van oost-Java, maar ook van die van Makassar en de Molukken.

Ten slotte van deze afdeeling mijner fragmenten, zal ik hier nog laten volgen eenige statistische opgaven betrekkelijk de residentie en het regentschap Soerabaija. Ik heb sommigen dier opgaven willen mededeelen tot in bijzonderheden, welke den belangstellenden in de kennis van Java niet onwelkom zullen zijn. De eilanden Madura en Bawean, beide tot Soerabaija behoorende, zijn niet in de volgende aanteekeningen begrepen. Over Madura is een afzonderlijk opstel van mij opgenomen in den eersten jaargang van het Indisch archief. Bawean heb ik niet bezocht. Men kan eene verhandeling over dit eiland vinden in een' der vorige jaargangen van het Tijdschrift voor Neêrlandsch

Indië. Over Modjokerto zal ik nog gelegenheid hebben te spreken, bij de beschouwing der binnenlanden van midden-Java.

De residentie Soerabaija, zonder de eilanden Madura en Bawean, beslaat eene grondvlakte van 2428 □ palen (volgens officiële bescheiden) en wordt begrensd noordelijk door de Java-zee, oostelijk door Straat Madura, zuidelijk door Pasoeroean, zuidwestelijk door Kediri, en noordwestelijk door Rembang. Het noordelijke gedeelte der residentie, hierboven reeds ter loops beschreven, bestaat uit de kalkribben van Sedaijoe en Gresik en uit het oostelijkste gedeelte der uitgestrekte vallei van de Solorivier. Het middelste gedeelte der residentie bevat de heuvels van polypen- en van zoetwaterkalk van Soerabaija en de groote delta van de Brantas of Kediri-rivier (bij de hoofdplaats Kalimas geheeten). Het zuidelijk gedeelte echter is bergachtig en bestaat uit de hellingen van den Penanggoengan en Ardjoeno en van het lagere gebergte van Indorowati, dat den Ardjoeno met den Kloet verbindt. De residentie bevat alzoo de uiteinden der twee voornaamste waterwegen van Java, die de residentiën Soerakarta, Madioen, Rembang en Kedirie met haar verbinden en den stroom der produkten van deze gewesten naar haar leiden.

Afgescheiden van de overwalsche regentschappen Madura, Sumanap en Bawean, bestaat de residentie uit de 5 regentschappen Sedaijoe, Lamongan, Gresik, Soerabaija en Modjokerto. De drie eerstgenoemde regentschappen zijn boven reeds beschouwd geworden. Hieronder zijn de cijfers van de populatie van alle 5 bijeengesteld, volgens de officiële bevolkingstaten over 1845.

Regentschappen.	Uitgestrektheid in □ pal.	Kampongs en dessa's	Europeanen.	Chinezen.	Javanen en Madurezen.	Arab., Bengal., Maleij. enz.	Totaal.	Inwoners per □ paal.
Soerabaija	910	2383	2352	2764	475809	1453	482378	530
Modjokerto	800	936	103	713	88211	36	89063	111
Gresik	175	464	189	578	134611	1088	136466	779
Lamongan	180	384	0	55	67355	3	67413	374
Sedaijoe	363	443	26	982	130379	52	131439	362
Totaal	2428	4610	2670	5092	896365	2632	906759	377

Men ontwaart hieruit, dat Gresik het sterkst, Modjokerto het minst bevolkt is.

In 1846 werd de residentie nog gerekend te bevatten 62 houtbosschen, beslaande te zamen eene uitgestrektheid van 831 □ palen. 35 bosschen en 584 □ palen kwamen daarvan op de vier distrikten van Modjokerto, terwijl de bosschen van Soerabaija behoorden tot de buiten hare delta gelegene distrikten Goenoeng Kendang, Kaboh en Lengkir. — 124 □ palen waren in die bosschen grootendeels, en 203 □ palen gedeeltelijk, met djatie bedekt. — Uit deze bosschen werden in 1845 met toestemming van het plaatselijk bestuur gekapt, niet minder dan 7747 balken, 4334 dolken en 1187 oesoeken, waarvan ruim 5300 balken en ruim 1000 dolken voor uitvoer buiten de residentie bestemd waren.

De gouvernements kultures der reisdentie hebben slechts plaats in de regentschappen Soerabaija en Modjokerto. Behalve rijst voor het gouvernement, ter welker kultuur in 1846 ruim 6800 bouws gebezigd werden, werden voor de Europesche markt aangekweekt koffij, thee en tabak, doch voornamelijk suikerriet.

De opbrengst der suikerkultuur is sedert de invoering van het kultuurstelsel verbazend toegenomen. In 1830 leverde de geheele residentie slechts 15000 pikols op. Tien jaren later bedroeg de gewonnen hoeveelheid suiker reeds 144000 pikols, en in 1845 verkreeg men zelfs van 17 toen werkende fabrijken ruim 182000 pikols. Het regentschap Soerabaija leverde meer dan het dubbele op van de hoeveelheid, in Modjokerto verkregen. Men kan zulks ontwaren uit het ondervolgend staatje:

Jaren.	Verkregen produkt suiker in pikols.		
	in Soerabaija.	in Modjokerto.	Totaal.
1840	110843,83	34000,00	144843,83
1841	104440,39	30842,26	135282,65
1842	95275,16	35063,24	130338,40
1843	107211,97	39518,80	146730,77
1844	129669,27	47540,59	177209,86
1845	129783,15	52235,64	182018,79
1846	124233,01	54218,01	176423,10

In het jaar 1846 werd bij de 17 toen reeds bestaande fabrijken nog eene nieuwe gebouwd in het distrikt Djengollo 3. Deze fabrijk, Kamrakan genoemd, leverde echter in dat jaar nog geen produkt. Hieronder volgt een staat der suikerproduktie in de residentie in 1846. Nagenoeg het geheele produkt kwam in handen van het gouvernement, hebbende slechts de kontraktant van de fabrijk Willem II vrije beschikking gehad over 19759,85 pikols. Behalve de som voor den inkoop der suiker (*f* 1,394,347) kwamen voor de ontvangen hoeveelheid van 156663 pikols suiker nog ten laste van het gouvernement ruim *f* 2486 voor kosten van afpakking en vervoer tot aan de hoofdpakhuizen, en *f* 65,109 procentswijze belooningen aan Europesche en inlandsche ambtenaren en hoofden. De pikol kostte aan het gouvernement gemiddeld *f* 9,39. In het geheel waren 44,617 huisgezinnen met de aanplanting van het suikerriet belast. Zij beplantten ruim 6800 bouws, doch van slechts 6789,62 bouws werd geoogst, zoodat gemiddeld 25,98 pikols per bouw verkregen werden. Aan de suikerrietplanters werd uitbetaald *f* 532,585,90, zoodat gemiddeld elk huisgezin bijkans *f* 12 erlangde. De fabrijken Tjandie en Ketabang leverden 1ᵉ en 2ᵉ soort suiker, alle overige fabrijken suiker overeenkomstig de standmonsters van No. 18 tot 10. De grootste hoeveelheid suiker, door het gouvernement ontvangen, was van No. 18 en 16, die van No. 18 niet minder dan 58,000, die van No. 16 ruim 57,000 pikols.

Overzigt der suikerkultuur in de residentie Soerabaija in 1846.

Regentschappen.	Distrikten.	Fabrijken.	Suikerriet planten-de huisgezinnen.	Aantal bouws van 500 □ roeden.	Produkt in pikols.	pikols per bouw.	Soorten der verkregen suiker.
Soerabaija.	Kaboh	Gempelkrep	3490	397	7106,40	17,90	no. 18, 16, 12, 10
	Djabakotta	Ketabang	1567	233	4644,69	19,93	1ste en 2de soort
	Djengollo 1	Waroe	3000	460	7675,68	15,99	no. 18, 16, 12, 10
	„	Seroenie	2754	440	10376,09	23,58	no. 18, 16, 12
	„ 1 en 2	Boedoeran	2965	480	12986,32	27,05	no. 18, 16, 15, 14, 13, 12, 10
	„ 2	Tjandie	2537	400	14154,80	35,38	1ste en 2de soort
	„ 3	Watoe toelies	3694	480	16024,16	33,38	no. 18, 16, 12, 10.
	„ 3	Balong bendo	3309	400	14973,62	37,44	no 18, 16
	„ 3	Singkalang	583	70	1368,05	19,40	no 18, 16, 12
	„ 3 en 4	Krian	643	78	2084,17	26,72	no. 18, 16, 12
	„ 4	Ketegan	3470	480	7053,93	14,69	no. 18, 16, 15, 14, 13, 12, 10
	Rawah poeloe 1	Tangoelangien	3724	480	10910,56	22,73	no. 18, 16, 12, 10
	„ 1	Porrong	3184	400	10818,77	27,04	no. 18, 16, 12, 10
	„ 2	Boelan	690	80	2027,85	25,34	no. 18, 16, 12, 10
Modjokerto.	Modjokerto	Sentanen lor	3137	698,12	19234,99	27,55	no. 18, 16, 12, 10
	Modjosaharie	Willem II	3866	794,75	25276,46	31,80	no. 18
	Modjoredjo	Djombang	2104	398,75	9706,56	24,34	no. 18, 16, 12, 10
	Totaal	17	44617	6789,62	176423,10	25,98	

De koffijkultuur heeft alleen plaats in het regentschap Modjokerto, en wel in de distrikten Modjokerto, Modjosaharie en Modjoagong. Van 1840 tot 1844 steeg de jaarlijksche opbrengst van 6895 tot 11,208 pikols, doch daalde toen in 1845 tot 10,230, en in 1846 tot 9181 pikols. Te Trawas is een koffijstampmolen, door welken dagelijks 20 pikols kunnen worden schoon gemaakt. De verkregen koffij wordt deels op de gewone, deels op Westindische wijze bereid. De kultuur heeft plaats in tuinen, paggers en bosschen. In 1846 waren voor de kultuur in bosschen afgezonderd 2637 huisgezinnen. Men telde in dat jaar 2,349,898 vruchtdragende heesters, waarvan 1,629,340 in bosschen, 49,700 in paggers en 670,858 in tuinen. De planters ontvingen voor het afgeleverde produkt *f* 79,803,80, zoodat elk huisgezin gemiddeld *f* 30 erlangde. Gemiddeld verkreeg men 1 pikol koffij van 255 heesters. Elke pikol kostte het gouvernement tot aan de strandpakhuizen *f* 10,33. Aan procentswijze belooningen aan ambtenaren en inlandsche hoofden werden betaald *f* 3347,21.

Overzigt der koffijkultuur in de residentie Soerabaija in 1846.

Distrikten	Huisgezinnen voor de kultuur afgezonderd	Aantal vrucht-dragende heesters	Pikols produkt volgens westindische bereiding	Pikols produkt volgens gewone bereiding	Pikols produkt volgens Totaal	Aan de planters uitbetaald	Van hoeveel heesters 1 pikol koffij
Modjokerto	1533	652948	1870,50	961,40	2331,90	recep. *f* 20566,30	280
Modjosaharie	686	1395350	2553,64	3729,49	6283,13	54078,44	222
Modjoagong	418	301600	527,01	39,76	566,77	5159,06	532
Totaal	2637	2349898	4451,15	4730,65	9181,80	79803 80	255

De theekultuur, welke insgelijks alleen in het regentschap Modjokerto plaats had, werd in 1846 bij kontrakt afgestaan aan een' partikulier, doch in hetzelfde jaar nog werd dit kontrakt ingetrokken. In dat jaar werden nog 3269 Amsterdamsche ponden thee ter overwerking naar Batavia gezonden. Verder was geen produkt te wachten. Deze kultuur schijnt in 1835 of 1836 in het Modjokertosche ingevoerd te zijn. In 1836 althans waren de heesters nog te jong om ze te plukken. In 1840 bedroeg het produkt 830 Amst. ponden, in 1841 1744 A. p., in 1842 3111 A. p., in 1843 3754 A. p., in 1844 3043 A. p. en in 1845 3425 A. p. — 120,000 heesters, 44 bouws velden in het distrikt Modjosaharie beslaande, bragten het produkt van 1845 op.

De tabakskultuur is in deze residentie van weinig belang. In het distrikt Lengkir van het regentschap Soerabaija waren in 1846 92 bouws velden en 1460 huisgezinnen voor deze kultuur afgezonderd. Het produkt bedroeg 472,56 pikols tabak, geschikt voor de Europesche markt.

De rijstkultuur in deze residentie kan men splitsen in 3 afdeelingen, t. w. in die voor het gouvernement, in die voor de bevolking zelve, en in die op partikuliere landen. Omtrent deze laatste bezit ik geene opgaven. Betreffende de 2 eerste toont de hieronder volgende staat talrijke bijzonderheden aan. Uit dezen staat blijkt als algemeene uitkomst dezer kultuur in 1846, dat de uitgestrektheid ontgonnen velden bedroeg ruim 202,231 bouws, waarvan 186,586 jaarlijks beplantbare sawahs en tegalvelden; dat van de ontgonnen velden 6808 bouws voor het gouvernement en 159,686 bouws door de bevolking voor eigen gebruik beplant werden; dat de velden, voor eigen gebruik door de bevolking beplant, een oogst opleverden van 2,199,812 pikols padie, zoodat ruim 13 pikols per bouw werden verkregen; en dat aan landrente werd geheven de aanzienlijke som van ƒ 1,356,663 (waarvan ƒ 109,640 van voor het gouvernement beplante velden). Bij het nagaan van dien staat moet wel in het oog gehouden worden, dat de produktie enz. der partikuliere en in erfpacht afgestane landen, die te zamen eene bevolking van meer dan 50,000 zielen bezitten, niet daarop voorkomt.

Regentschappen.	Distrikten.	Ontgonnen velden in bouws van 500 □ roeden. Sawahs en tegalvelden jaarlijks beplantbaar.	Wisselvallige velden, niet jaarlijks beplantbaar.	Te zamen.	Bouwsvelden voor het Gouvern. beplant.	Bouws velden voor eigen kultuur beplant.	Opbrengst in pikols padie der velden voor eigen kultuur beplant. Werkelijk ingeoogst of bij schatting.	Pikols van één bouw.	Onzuivere aanslag der landrenten. Van velden: Voor het gouvernement beplant.	Voor eigen kultuur beplant.	Te zamen.
									f rec.	*f* rec.	*f* rec.
Soerabaija.	Kotta	2078		2078		2078	16170	7,78		13372	13372
	Djaba kotta	7011		7011	520	6278	100704	16,04	11490	80730	92220
	Djengollo 1	6440,25		6440,25	772	5357,50	108734	20,29	15031	71057	86088
	Djengollo 2	6961		6961	780	5473,25	120506	22,01	12637	83329	95966
	Djengollo 3	8271,50		8271,50	684,50	7503,50	181830	24,23	10685	119039	129724
	Djengollo 4	6250,75		6250,75	540	4986,75	102024	20,46	10504	66714	77218
	Rawah poeloe 1	7645,25		7645,25	740	6490,75	120708	18,59	11987	82613	94600
	Rawah poeloe 2	5210,25		5210,25	472	4738,25	98158	20,71	6794	58896	65690
	Goenoeng Kendeng	16059,75	915,50	16975,25		16059,15	154536	9,62		72726	72726
	Kaboh	9249,12		9249,12	400	8692,75	202542	23,30	3540	66053	69593
	Lengkir	14144,25		14144,25		10882,75	127890	11,84		40234	40234
	Totaal	89321,12	915,50	90236,62	4908.50	78541,25	1333802	16,98	*f* 82608	*f* 764763	*f* 847431
Modjokerto.	Modjokerto	7309,62	28	7337,62	780	6425,62	137065	21,33	11789	71931	83720
	Modjosaharie	5859,87		5859,87	600	4783,12	102550	21,43	8889	55899	64788
	Modjo agong	3466,25	128,50	3594,75	260	2939	43930	14,94	3247	19576	22823
	Modjo redjo	5603,75		5603,75	260	4137,62	56945	13,76	3047	24067	27114
	Totaal	22238,99	156,50	22395,99	1900	18285,36	340490	18,62	*f* 26972	*f* 171473	*f* 198445
Gresik.	Kotta	10		10		4	45	11,25		358	358
	Petambakan	5358	467	5825		4645	20710	4,45		16505	16505
	Bengawan djero	6756	828	7584		5096	38620	7,57		27368	27368
	Goneoeng Kendang	10757	1839	12596		10480	39630	3,78		19231	19231
	Totaal	22881	3134	26015		20195	99005	4,90		*f* 63462	*f* 63462
Lamongan.	Tengahan	8288	981	9269		9123	83583	9,16		42656	42656
	Goenoeng Kendang	9125	1997	11122		9343	94770	10,16		42046	42046
	Bengawan djero	6774	1041	7815		4640	30485	6,57		18130	18130
	Totaal	24187	4019	28206		23106	208838	9,03		*f* 102832	*f* 102832
Sidaljoe.	Tambangan	7153	1998	9151		2017	18760	9,30		23957	23957
	Kedokan	13063	1551	14614		9619	97810	10,16		59662	59662
	Priedjek	7742	3871	11613		7923	101107	12,77		60874	60874
	Totaal	27958	7420	35378		19559	217677	11,12		*f* 144493	*f* 144493
Totalen der 5 regentschappen		186586,11	15645	202231,11	6808,50	159686,61	2199812	13,77	*f* 109,640	*f* 1247023	*f* 1356663

Men ontwaart alzoo, dat de rijstkultuur het beste slaagde in de regentschappen Modjokerto en Soerabaija, terwijl zij in het regentschap Gresik nog geene 5 pikols padie per bouw opbragt. Het distrikt Djengollo 3 stond in betrekkelijke produktie bovenaan, het distrikt Goenoeng-kendang van Gresik onderaan. De invoer in de residentie (te Gresik en Soerabaija) van padie bedroeg 9141 pikols, die van rijst 109537 pikols. In hetzelfde jaar werd echter eene aanmerkelijk grootere hoeveelheid uitgevoerd, en wel 23078 pikols padie en 126660 pikols rijst. — Onder de inlandsche bevolking der gouvernementsgronden telde men in het begin van 1847 niet minder dan 129,568 buffels, 51,284 koeijen en 22,899 paarden. In 1846 werden ingevoerd 2936 buffels, 7842 koeijen en 1137 paarden; uitgevoerd 3599 buffels, 2097 koeijen en 1241 paarden. Geboren werden in hetzelfde jaar 13,709 buffels, 8855 kalveren en 1989 veulens. Er stierven 3779 buffels, 1777 koeijen en 1197 paarden, terwijl geslagt werden 6474 buffels en 8760 koeijen. De veestapel op de gouvernementsgronden der verschillende distrikten was op den 1 Januarij 1847 als volgt:

Staat van het vee in de residentie Soerabaija den 1 Januarij 1847.

Regentschapp.	Distrikten.	Buffels.	Koeijen.	Paarden.
	Kotta	2576	1402	915
	Djaba Kotta	3249	1249	342
	Djengollo 1	4635	2165	615
	Djengollo 2	2980	3632	590
	Djengollo 3	4924	2248	866
Soerabaija	Djengollo 4	2458	1644	498
	Rawah poeloe 1	2758	1207	712
	Rawah poeloe 2	2225	1713	652
	Goenoeng Kendang	13795	4166	1496
	Kaboh	5008	451	800
	Lengkir	14433	'68	1809
	Totaal	59041	19945	9295
	Modjokerto	6163	3197	2378
	Modjosaharie	5418	5445	2043
Modjokerto	Modjoagong	2530	360	641
	Modjoredjo	8461	300	1564
	Totaal	22572	9302	6626
	Kotta	7	608	222
	Petambakan	2043	4555	749
Gresik	Bengawan djero	2474	3025	172
	Goenoeng Kendang	7736	1292	721
	Totaal	12260	9480	1864

Vervolg van den staat van het vee in de residentie Soerabaija den 1 Januarij 1847.

Regentschapp.	Distrikten.	Buffels.	Koeijen.	Paarden.
Lamongan	Tengahan	4462	284	373
	Geonoeng Kendang	10002	177	715
	Bengawan djero	2217	24	209
	Totaal	16681	485	1797
Sedaijoe	Tamhangan	5468	6428	586
	Kedokan	9497	3969	1716
	Priedjek	4049	1675	1015
	Totaal	19014	12072	3317
Totalen der 5 regentschappen.		129568	51284	22899

Van 1842 tot 1847 is het vee der genoemde 5 regentschappen vermeerderd met 13,834 buffels, 16,062 koeijen en 2953 paarden. De zoutketen in Gresik en langs de zuidkust van Sumanap worden voor het gouvernement bewerkt. In 1845 werden in Gresik aangemaakt 190,350 pikols en in Sumanap 452,474 pikols. Men kan het aanmaken van het zout naar de behoefte regelen. Volgend staatje toont aan de hoeveelheden, in de 5 jaren van 1841 tot en met 1845 verkregen.

Jaren	Pikols zout aangemaakt		
	in Gresik	in Sumanap	Totaal.
1841	192238	290790	483028
1842	182520	157605	340125
1843	213568	197894	411462
1844	186508	606170	792678
1845	190350	452474	642824

Behalve ter hoofdplaatse ligt nergens op den vasten wal der residentie militaire magt. Te Soerabaija is bovendien een bataljon schutterij (500 tot 600 schutters sterk en zamengesteld uit de Europesche, Bengalesche en Maleische inwoners) en ruim een twintigtal djajang sekar. Over de overige regentschapshoofdplaatsen zijn 124 pradjoerits verdeeld. De pradjoerits in het Soerabaijasche worden voor den tijd van 4 jaren aangenomen. Zij behouden hun aandeel in de rijstvelden der dessa's, tot welke zij behooren, doch betalen geene landrenten, terwijl zij, voor het bewerken der sawah's, de helft van het produkt afstaan. In den tegenwoordigen tijd is er sprake van, dat de

pradjoerits over geheel Java tot eene georganiseerde krijgsmagt zullen gebragt worden en dat hun aantal ongeveer zal worden vertiendubbeld. Dat de Javanen tot goede en trouwe soldaten te vormen zijn, heeft de ondervinding der latste jaren rijkelijk bewezen. Ik geloof, en vele zaakkundige hooggeplaatste personen zijn van hetzelfde gevoelen, dat men van eene aanmerkelijke krijgsmagt van Javanen op Java zelf groote diensten zou kunnen erlangen, zonder dat men daarin aanleiding tot bezorgdheid zou behoeven te vinden. — Tot de residentie behooren nog 4 kruisprauwen, doch zij zijn ongeschikt om tegen de zeeroovers te ageren.

Ter loops is reeds gesproken van de partikuliere landen in deze residentie, terwijl die, welke zich in het Gresiksche bevinden, reeds zijn opgenoemd. In het regentschap Soerabaija zijn die landen talrijker en bevinden zich in de distrikten Kotta, Djaba Kotta, Djengollo en Rawa poeloe 1. De partikuliere gronden in het distrikt Kotta, grootendeels tot de hoofdplaats en hare omstreken behoorende, waren in 1845 bevolkt met 29,680 Javanen (de ingezetenen van andere natiën zag ik niet opgegeven), en die van het distrikt Djaba Kotta met 12,926 Javanen. Het land Sidokari in het distrikt Djengollo 2 bevatte toen 419 opgezetenen, en de landen Kloedoen en Kedonganten, beiden in het distrikt Rawa poeloe 1, 299 opgezetenen. In het regentschap Modjokerto zijn 4 in erfpacht afgestane landen. Een overzigt van deze landen volgt hieronder.

In Erfpacht afgestane landen in Modjokerto.

Distrikten	Landen	Uitgestrekth. in bouw van 500 [] roeden.	Bevolking in 1845.	Pachtschat in 1845 aan het gouvern. opgebragt.
Modjokerto	Ketanen	1253	651	f 1119 plus 38,25 pikols suiker.
Modjoagong	Ngoro	2030	1378	- 1140.
Modjo redjo	Bandjar djeder	1688	608	- 500.
id.	Soekawati	492	1874	- 2000.
Totaal	4.	5463	4511	f 4759 plus 38,25 pik. suiker.

In 1846 bedroeg de opgebragte huurschat dezer vier landen f 5651,69, terwijl geen produkt werd geleverd. In dat jaar waren op die landen 240 bouws met suikerriet en 851 bouws met padie beplant.

Omtrent de inkomsten, door het gouvernement van de residentie getrokken, bezit ik opgaven over de jaren 1841 tot en met 1845.

Gouvernements inkomsten der residentie Soerabaija in de jaren

		1841.	1842.	1843.	1844.	1845.
I. Landelijke inkomsten.	Landrenten	1,408,701	1,485,487	1,456,048	1,178,234	1,349,915
	Belasting op het bedrijf	23,742	24,272	26,662,50	27,265	34,735,50
	Tuinen	10,234,72	10.785,75	11,136,86	11,977	11,967
	Vischvijvers	127,735,60	131,526,60	136,664,60	143,873,60	141,516
II. Verpachte middelen.	Opium	?	?	793,800	793,800	793,800
	Bazaars en warongs	397,020	407,640	528,200	583,200	601,080
	Visscherijen	65,520	672,60	72,240	78,600	80,040
	Vogelnestklippen	4,920	4,920	3,540	3,720	3,720
	Arak, rum en tjoe	31.440	28,800	30,300	35,220	31,200
	Pandjeshuizen	35,160	35,160	88,320	88,320	88,320
	Po- en tophospelen	11,280	18,340	19,380	17,340	19,020
	Slagten van rundvee	56,172	50,916	55,080	54,060	55,500
	Slagten van varkens	11,352	10,980	11,640	17,400	13,680
	Overvaarten en veeren	40,320	44,280	43,680	45,840	50,160
	Posterijen oostelijk van Soerabaija	9,120	9,120	4,080	5,225	6,300
III. Verpond. en grondh.	Verponding en grondhuur.	33,118,50	38,082,75	38,512,54	40,770,79	37,501,54
IV. In- en uitgaande regten.	Inkomende en uitgaande regten	560,318	862,271	828,132	954,746	812,943,80
V. Zoutverkoop.	Zoutverkoop	?	?	?	?	?
VI. Inkomsten van verschillenden aard.	Klein zegelregt	64,949,55	59,113,59	50,255,36	54,342,82	45,979,44
	Regt van overschrijving	27,795,08	20,485,94	21,476,48	21,644,47	22,820,02
	Regt van kollaterale successie	3,224,98	2,458,24	2,575,47	3,941,30	7,426,96
	Venduregten	39,863,97	43,995,00	50,315,67	44,284,09	64,713,98
	Belasting op paarden en rijtuigen	6,858,29	7,743,81	7,367,25	4,984,95	5,445,37
	Belasting op slaven	2,384,25	2,161,12	2,061,67	2,162,40	1,674,07
	Hoofdgeld der Chinezen	1,500	1,320	1,260	1,380	1,440
	Boeten en konfiskatiën	11,803,80	13,985,28	10,179,67	9,397,78	5,824,03
	Posterijen	32,811,63	30,405,03	28,035,05	30,498,37	29,947,11
	Klein praauwenveer	1,609,40	1,733,60	1,842,20	1,716,80	1,041,80
	Tjuniaveer	7,914,66	7,147,39	7,803,12	6,649,37	7,486,53
	Haven- en ankeragegelden	4,419,00	2,672,50	3,597,50	8,218,50	1,867
	Loodsgelden	36.585,58	35,617,75	34,927,39	37,693,35	33,971,40
	Verkoop van gronden	7,150,56	6,583,51	6,403,94	7,299,56	3,315
	Kontingent van den sulthan van Madura	13,840	13,840	13,840	13,840	13,840
	Totalen	3,091,864,57	3,482,618,86	4,389,360,27	4,321,645,05	4,378,251,55

Omtrent de opbrengst van den verkoop van zout heb ik geene opgaven ter inzage kunnen bekomen. Men mag echter aannemen, dat die opbrengst in de laatste jaren ongeveer *f* 800,000 heeft bedragen. Voegt men bij de opgegevene sommen nog de waarde der produkten, dan wordt het cijfer van ruim *f* 5,000,000 der inkomsten van 1845 met nog eenige millioenen verhoogd (vooral door de waarde van het aangemaakte zout en der suiker).

Het regentschap Soerabaija, zoo als boven reeds is gezegd, 910 □ palen groot en in 1845 met ruim 482378 inwoners bevolkt, beslaat het midden der residentie, en is begrensd, noordelijk door Gresik, Lamongan en Sedaijoe, westelijk door Rembang en Kediri, zuidelijk door Modjokerto en Pasoeroean, en oostelijk door Straat Madura. Het oostelijke gedeelte des regentschaps bestaat geheel uit deltaland der Kediri-rivier, terwijl het westelijke gedeelte grootendeels heuvelachtig is. De Kediri-rivier en zuidelijkste tak harer delta (kali Porrong) maken de zuidelijke grens des regentschaps uit. Aan deze rivier is het regentschap zijne buitengewone vruchtbaarheid verschuldigd. — De 11 distrikten van het regentschap hebben elk eene uitgestrektheid en waren in 1845 bevolkt, zoo als hieronder is aangetoond.

Distrikten.	Uitgestrektheid in □ palen.	Kampongs en dessa's.	Europeanen.	Chinezen.	Javanen en Madurezen.	Arabieren, Bengalez., Maleij., enz.	Totaal.	Inwoners per □ paal.
Kotta	50	268	2352	2764	82203	1453	88871	1777
Djaba kotta	180	266			50379		50379	279
Djengollo 1.	21	108			41621		41621	1981
» 2.	25	127			41111		41111	1644
» 3.	25	237			39466		39466	1578
» 4.	19	174			40560		40560	2134
Rawah poeloe 1.	25	140			35106		35106	1404
» » 2.	16	92			21482		21482	1342
Goenoeng kendang	182	405			50629		50629	279
Kaboh	196	260			33644		33644	171
Lengkir	171	306			39608		39608	231
Totalen	910	2383	2352	2764	475809	1453	482378	530

De Europesche, Chinesche en Arabische en Maleische bevolking van het regentschap is in dezen staat gebragt op het distrikt Kotta, hoezeer velen dier natiën de andere distrikten bewonen. De verhouding der betrekkelijke bevolking van de distrikten verandert daardoor echter niet aanmerkelijk, vermits toch verreweg de meeste Europeanen, Chinezen enz. de hoofdplaats en omstreken bewonen. Men ontwaart overigens, dat de distrikten Djengollo 4 en 1 het sterkst, Lengkir en Kaboh het minst bevolkt zijn. De sterkst bevolkte distrikten behooren alle tot de delta der Kalimas. Djabakotta strekt zich tot buiten deze delta uit. De distrikten Lengkir, Kaboh en Goenoeng-kendang beslaan het westelijke en heuvelachtige gedeelte van het regentschap.

Drie voorname wegen doorloopen het regentschap Soerabaija. De voornaamste is de groote postweg, die in het oostelijke gedeelte des regentschaps van het noorden naar het zuiden gaat en in het Bangilsche de residentie Pasoeroean bereikt. De tweede is de weg naar Lengkir en Bodjonegoro, die van Soerabaija af eerst den linkeroever der Kalimas volgt, doch dan zich in noordwestelijke rigting begeeft naar de grenzen van Sedaijoe, waar hij zich sluit aan den weg van Toeban naar Bodjonegoro en van Toeban naar Lamongan en Gresik. De derde groote weg is die naar Kedirie. Deze gaat in de delta van den postweg af, loopt langs den regteroever der Kalimas en bereikt bij het verlaten der delta het regentschap Modjokerto. De reis langs dezen weg zal ik in eene volgende afdeeling dezer fragmenten beschrijven.

Omtrent de kultures in het regentschap Soerabaija heb ik reeds hierboven het wetenswaardige medegedeeld.

Partikulier Landbezit op Java.

(Door den Baron NAHUIJS VAN BURGST.)

Indien het aan een ieder, die het groot gewigt gevoelt van de belangen onzer Overzeesche Bezittingen, hoogst aangenaam geweest is, dat die belangen meer en meer de algemeene aandacht opwekken van kundige mannen in ons vaderland, dan moet het daarentegen toch ook bitter leed doen, dat bij de discussiën over zoo belangrijke onderwerpen tusschen staatslieden van verschillende gevoelens een toon van scherpheid wordt aangeslagen, welke weinig bevorderlijk, maar daarentegen zeer nadeelig en ongeschikt is, om onderling tot een punt van waarheid te komen, en om een ter goeder trouw dwalenden antagonist tot de overtuiging van zijne dwaling te brengen; want waar die scherpe toon eenmaal heeft plaats gegrepen, daar houdt een ieder zijne meening vast, als ware zij een artikel van zijne geloofsbelijdenis, waarvan de zaligheid van zijne onsterfelijke ziel afhankelijk is.

Intusschen is het niet te ontkennen, dat, wanneer de zienswijze over deze of gene aangelegenheid zeer uiteenloopende is, dikwijls *hier* wat toe te geven, *daar* wat af te dingen valt, hetwelk ook met lieden, die zonder hartstogtelijkheid hunne zaak bepleiten, en eene discussie niet in een dispuut doen ontaarden, niet veel moeite kost.

Zoodanige gedachten kwamen bij mij op bij het lezen van hetgeen, zoowel binnen als buiten de vergadering der staten generaal, door twee verdienstelijke mannen, omtrent den verkoop van gronden aan partikulieren op Java is in het midden gebragt, en waardoor ik mij heb aangespoord gevonden, om ook een nederig en kalm woord over deze zoo gewigtige kwestie aan mijne geachte landgenooten ter overweging aan te bieden.

Ik gevoel mij hiertoe te meer aangemoedigd, omdat ik, noch het gevoelen van het lid der staten generaal, hetwelk een' verkoop van land, ter waarde van 25 millioenen, heeft aanbevolen, noch dat van den heer gewezen minister van koloniën, die dat gevoelen bestreden heeft, aankleef, maar eene meening belijd, welke als eene soort van juste milieu opinie tusschen beider zienswijze te beschouwen is.

Het is ook mijn gevoelen, dat een verkoop van landen aan partikulieren op Java eene zeer wenschelijke zaak is; doch hoezeer daarvan voor mij zelven de zekere overtuiging bezittende, zoo geloof ik echter, dat het gouvernement tot zoo een gewigtigen stap niet behoort te besluiten, voordat het nut van

dezen maatregel door behoorlijke enquêtes aan hetzelve zal gebleken zijn, en men rijpelijk zal hebben overwogen al de mogelijke gevolgen van dien verkoop zoo ten goede als ten kwade.

Verder acht ik het geraden, om, wanneer het beginsel van een verkoop algemeen is aangenomen, ook dan nog uiterst voorzigtig met de toepassing daarvan te werk te gaan, ons vergenoegende om niet dan op verwijderde tijdstippen landen ter verkoop aan te slaan, ten einde zoo doende den kooplust door doelmatige en eerlijke middelen aan te moedigen, hetwelk niet missen zal, het gelukkig geval te zijn, wanneer het van algemeene bekendheid is geworden, dat de eerste koopers van landen goede rekening daarbij gemaakt hebben.

Van lieverlede zal de kooplust aanwakkeren, en zullen velen onzer landgenooten hunne in effekten belegde gelden meer produktief tot het aankoopen van landerijen op Java besteden.

Niemand, aan wien het bekend is,' hoe vele millioenen guldens onze landgenooten vroeger tot aankoop en aanleg van plantagiën in de Westindiën besteed hebben, en welke landelijke rijkdommen de Franschen op St. Domingo, Guadeloupe, Martinique en Guiana bezeten hebben, zal de waarschijnlijkheid van het bovenstaande betwijfelen.

De gronden, waarop ik mijn gevoelen omtrent de wenschelijkheid van een verkoop van landerijen aan partikulieren bouwe, zijn veelvuldig en voornamelijk geput uit hetgeen de ondervinding van het reeds bestaande Europesche landbezit mij geleerd heeft.

In de Bataviasche bovenlanden en in het Buitenzorgsche heeft dat landbezit reeds voor eene eeuw bestaan, en in het Cheribonsche en Krawangsche dagteekent hetzelve van voor dertig jaren, waarom het te verwonderen is, dat de bestrijders van het Europesche landbezit zich meer onledig hebben gehouden met het bespiegelend betoog van de *aanstaande* gevolgen, dan van de reeds *verkregen gevolgen* van den verkoop van geheele provinciën en distrikten aan Europeanen.

Ik zal dan zoo kort en duidelijk mogelijk, zonder veel omslag of zwier van woorden, mijn gevoelen uiteenzetten.

1). Het grootste voordeel van dien verkoop bestaat daarin, dat het gouvernement zich millioenen en millioenen guldens verzekert, welke tot aflossing van Neêrland's drukkende schuldenlast, en tot vermindering van de niet minder drukkende belastingen kunnen worden gebezigd, terwijl al die schatten bij eene verovering van het eiland Java door den vijand, voor ons voor altijd verloren zijn.

Java zonder partikulier landbezit is van grooter waarde voor den vijand, dan wanneer hare gronden het eigendom van partikulieren zijn; en naarmate die waarde grooter is, zal ook de lust om Java te veroveren grooter zijn.

2). Door een' verkoop van landen aan partikulieren worden meer onvruchtbare gronden vruchtbaar gemaakt, en wordt aan de produktie van Java meer uitbreiding gegeven, omdat honderden partikuliere landeigenaars de

daarvoor noodzakelijke en veel kostende verbeteringen gemakkelijker kunnen daarstellen, dan het Ned. Ind. gouvernement, hetwelk uit hoofde van de groote behoefte van Neêrl. financiën, en het verpligte batig slot voor de vaderlandsche schatkist, niet zelden gelden te kort komt voor het noodzakelijk onderhoud van gouvernements-gebouwen, wegen, bruggen en waterwerken, gelijk aan den oppervlakkigsten beschouwer zigtbaar wordt, bij eene wandeling naar de niet ver van de stad Batavia afgelegene, voorheen bloeijende buurtschappen van Jakatra, de Amanusgracht, Ankee, Heemraadsplein en oostelijk zeestrand.

De waarheid van de meerdere opbrengst van partikuliere landen boven die van het gouvernement is reeds door de ondervinding bevestigd, en indien daaromtrent nog eenige twijfel mogt bestaan, dan zal het niet moeijelijk zijn de zaak grondig te onderzoeken, en bepaaldelijk na te gaan hoe groot de opbrengst der partikuliere landen *thans* is, en hoe groot dezelve *vroeger* geweest is, voordat die landen partikulier eigendom waren.

Uit officiële stukken is het mij gebleken, dat de aan partikulieren verpachte landen in het gebied van Djokjokarta, behalve de vermeerderde produkten voor de Europesche markt, eenenvijftig percent meerder aan padie en rijst hebben afgeworpen, dan dezelve opbragten onder inlandsch beheer.

3). Een zeer groot voordeel almede van het partikulier landbezit is, dat de Javaan bebouwer van den grond gelukkiger is onder zijn' Europeschen meester, dan onder het gouvernement, hetgeen ik niet alleen vermeen te kunnen bewijzen door de grootere vermenigvuldiging der bevolking op partikuliere landen, maar ook nog door de algemeen bekende waarheid, dat de gemeene Javaan op gouvernementslanden voor de betaling zijner landrenten geheel afhankelijk is van de willekeur zijner inlandsche hoofden, omdat de aanslag der velden dorpsgewijs geschiedt, en zoowel de verdeeling der sawahvelden, als de bepaling der pachtpenningen of landrenten voor ieder individu ten eenenmale buiten de kontrole van het gouvernement ligt, en daarentegen de Javaan op een partikulier land regelmatig en naar evenredigheid van den grond door hem in gebruik, belast wordt, wel wetende wat hij voor zijn rijstveld naar billijkheid kan en moet opbrengen.

De kundige gouverneur-generaal MERKUS beschouwde daarom teregt reeds voor vijf en een half jaar, in zijne cirkulaire-letteren van Junij 1844, het stelsel van landrenten, waaraan de Javaan onderworpen is, als zeer ondoelmatig te werken, hetwelk volgens zijn gevoelen niet minder kan worden toegeschreven aan de beginselen, waarop het stelsel berust, dan aan de wijze volgens, welke de heffing der landrenten is geregeld. Die verdienstelijke gouverneur-generaal ontkent niet het bezwaar, het onregtvaardige en drukkende voor te veel belaste distrikten, en stelt vele verbeteringen voor, welke hij hoogst wenschelijk, doch tevens zeer moeijelijk om te verwezenlijken beschouwt, en die dan ook tot heden toe op gouvernementsgronden hebben behoord onder de pia vota van een ieder, maar reeds voor meer dan dertig jaren tot de instellingen en verordeningen behoorden, welke men op de uit-

gestrekte partikuliere landen van de verdienstelijke en kundige landheeren DE WILDE en VRIESE vond.

4). Een verder voordeel van het partikulier landbezit is, dat hetzelve zoo bevorderlijk is voor de rust en de goede politie van Java.

Dit is eene geschiedkundige waarheid door voorbeelden uit het verledene gestaafd, en welke zeker door niemand ter goeder trouw, ofschoon ook tegen den verkoop van land zijne stem verheffende, zal kunnen ontkend worden.

De redenen daarvan zijn niet moeijelijk te vinden.

Op het land van den partikulier staat de inlander niet bloot aan de onderdrukking en knevelarij van zijn inlandsch hoofd. Hij vindt daarentegen zijne bescherming bij zijn' Europeschen landheer, zonder zich prijs te geven aan al die moeijelijkheden en gevaren, waaraan de Javaan op gouvernements gronden zich blootgesteld ziet, die over zijn chef durft klagen.

De gewezen resident van Baglen, Cheribon en Samarang, de heer SMISSAERT, ofschoon tegen den verkoop van landen aan Europeanen gestemd, geeft dan ook, bladz. 27 van zijn wél geschreven woord, op de nota van den heer baron SLOET TOT OLDHUIS toe, *dat op gouvernements landen de heerendiensten, welke de Javanen te verrigten hebben, meer in het oog loopend zijn, en daarmede meer willekeur plaats vindt dan op partikuliere landen, en dat de bevolking van gouvernements landen meer aan knevelarijen van de inlandsche hoofden blootstaat.*

Op het land van den partikulier is de politie beter en gemakkelijker dan op Gouvernements gronden, omdat de landheer of zijn Europesche ondergeschikte opzigter met ieder individu van zijn land in dagelijksche aanraking komt, hetwelk niet het geval is van gouvernements ambtenaren, die zelden gedurende langen tijd in het zelfde distrikt verblijven.

5). Geen minder voordeel eindelijk van het Europesche landbezit is, dat hetzelve meer kapitalen op Java brengt, hetwelk van zoo groot belang is, zoo wel in vredes- als oorlogstijd.

In vrede, omdat daardoor meer bronnen van industrie worden geopend, en meerdere Europeanen en hunne op Java geboren kinderen en afstammelingen in de gelegenheid gesteld worden, om eene eerlijke kostwinning op Java te vinden. In oorlogstijd, omdat het Gouvernement alsdan over vele gelden kan beschikken en in de hulp der trouwe landheeren, hunne ondergeschikten en opgezetenen een' grooten steun zal vinden tegen een' aanvallenden vijand.

Het gouvernement kan toch bij den verkoop van landen, aan de koopers van dezelve de verpligting opleggen, om, gelijk ik op het land Ampel van den heer DEZENTJE heb gezien, hun huis binnen eene weinig kostende inlandsche benting op te bouwen, alsmede om bij uitbarsting van een' oorlog met een' buitenlandschen vijand op aangewezen punten batterijen en kleine versterkingen op te rigten, waardoor een guerilla-oorlog voor de verdedigers van Java zoo gemakkelijk, en voor den aanvaller zoo moeijelijk gemaakt wordt.

Al de verdere voordeelen op te sommen, welke aan het partikulier landbezit verbonden zijn, is, na de voornaamste te hebben opgenoemd, niet noodzakelijk, en laat deze mededeeling ook niet toe.

Genoeg zij het nog hier te herhalen, dat het eene algemeen erkende waarheid is, dat een land, waar de gronden aan het gouvernement behooren, en voor rekening van hetzelve beheerd worden, niet vatbaar is voor al die dagelijks vermeerderde ontwikkeling en bloei, welke wij gadeslaan in het land, alwaar het partikulier grondbezit bestaat, en op welken algemeenen regel ik niet geloof, dat het eiland Java eene uitzondering maakt.

Indien iemand eene meerdere uiteenzetting van bewijsgronden verlangt, zoo sla hij mijne »Beschouwingen over Nederl. Indië" op, uitgegeven te 's Hage, bij de heeren BELINFANTE, alwaar men de zaken meer in het breede betoogd zal vinden.

Ik kan echter van dit onderwerp niet afstappen zonder te bekennen, dat zeer gewigtige bedenkingen en moeijelijkheden door deskundigen, mede oude hoofdambtenaren, tegen het Europesche landbezit zijn in het midden gebragt, welke wel verdienen om door onpartijdige en kundige mannen te worden gewikt en gewogen.

Maar er is nog een groot verschil tusschen bezwaren en moeijelijkheden, en tusschen onoverkomelijke hinderpalen.

Aan min gewigtige en ongegronde bedenkingen heeft het ook niet ontbroken, en onder deze is geene der minste geweest de bekommerende verzekering, dat door een' verkoop van landen de rust van Java werd op het spel gezet, ja, dat het eiland onmisbaar en onherstelbaar voor ons zou verloren gaan. Maar meer dan bloote woorden en verzekeringen, goede en overtuigende bewijsgronden heb ik noodig, om ooit te kunnen gelooven, dat, terwijl de vroegere verkoop van gansche distrikten aan partikulieren, die landen tot vroeger ongekende bloei en welvaart, en derzelver ingezetenen van bekende roovers tot arbeidzame menschen had gemaakt, dezelfde maatregel *nu* rustige, aan arbeid gewone Javanen tot oproermakers en muiters zoude hervormen.

Men heeft ook een argument tegen het Europesche landbezit willen vinden in het eenstemmig afkeurend gevoelen daarover van de meeste Ned. Indische ambtenaren.

Het is niet te ontkennen, en het moet voorzeker zwaar wegen bij lieden, minder van nabij met Indië bekend, dat het grootste gedeelte van de ambtenaren van Java, en daaronder vele kundige mannen, tegen het Europesche landbezit te velde trekt. Maar het is toch tevens eene waarheid, welke niet te loochenen is, dat eenige dier ambtenaren zeer overdreven en onregtvaardig geweest zijn in het beoordeelen van het karakter van den Europeschen planter of der landheeren in het algemeen, waarvan de officiële en partikuliere schriften van Ned. Ind. hoofdambtenaren getuigen, waarin dezelve de nijvere planters van Java afschilderen als uitzuigers van land en volk, als fortuinzoekers en lieden, die zouden in staat zijn, om bij een' oorlog tusschen de

vorsten van Java en het Nederlandsch gezag de partij der eersten te kiezen.

Er zijn weder andere ambtenaren, die, minder onbillijk en overdreven in hun oordeel, ter goeder trouw gelooven en vreezen, dat het verblijf van zoo vele onafhankelijke mannen als de landeigenaars in eene residentie schadelijk is voor het gezag van den resident of hoofdambtenaar, omdat men bij deze lieden vindt eene vrije wijze van spreken, oordeelen en schrijven, waarvoor de meer afhankelijke ingezeten of ondergeschikte ambtenaar zich wel zal wachten. Deze vrees voor den onafhankelijken landbezitter is ook wel blijkbaar in het reglement op den huur en verhuur van landen in de rijken van Soerakarta en Djokjokarta, welk reglement volgens mijne informatiën op voorstel van een' resident aan de hoven is gearresteerd.

Daarbij worden de Europesche landhuurders gelast zich met den meest mogelijken eerbied tegen den resident te gedragen, onder bedreiging, dat zij, die door daden, woorden of gesprekken aanleiding geven om hunne verwijdering als wenschelijk te beschouwen, ook dadelijk zullen verwijderd worden.

Om ook daden te doen spreken, zal ik hier eene zaak aanhalen, welke nog wel te Djokjokarta in het geheugen der ingezetenen zal zijn, en die meer dan al mijne woorden ten bewijze kan strekken, dat er ambtenaren zijn, die vermeenen dat zelfs de ambtelooze ingezetenen eener residentie ter handhaving van het Europesche gezag onder bijkans militaire tucht moeten worden gehouden, waarom dan ook een mijner opvolgers in het bestuur te Djokjokarta de ingezetenen verpligtte, om bij hun voorgenomen kortstondig vertrek naar eene nabijgelegene residentie, daartoe verlof te vragen en bij hunne terugkomst daarvan weder behoorlijk rapport aan Z. H. E. Gestr. te maken, terwijl een ander mijner opvolgers te Soerakarta het gouvernement *schriftelijk* adviseerde, doch gelukkig zonder eenig gevolg, om den te Samarang gezeten Europesche kooplieden (niet de Chinesche, want die vinden veelal meer bescherming) niet toe te staan, om ter voortzetting hunner handelszaken naar Soerakarta, twintig uren' gaans van Samarang gelegen, te komen.

Men late zich alzoo bij het beoordeelen van de gewigtige kwestie van landverkoop op Java niet afschrikken door de heerschende gevoelens van eene groote meerderheid der Indische ambtenaren, tusschen welke en de klasse van onafhankelijke landeigenaars geene groote sympathie bestaat; gelijk ik ook gelegenheid gehad heb in Britsch Indië, alwaar ik anderhalf jaar vertoefd heb, op te merken, en waar de hooghartige Oostindische kompagnie's dienaar niet zelden met minachting op den onafhankelijken koopman of indigoplanter nederziet. Tot bewijs van de weinige onfeilbaarheid der Ned. Ind. ambtenaren kan wel strekken, dat de vruchtbare en rijke landen van Indramajo en Kandanghauer, nu drieëndertig jaren geleden, driemalen vruchteloos in de Bataviasche couranten publiek ter verkoop zijn aangeboden geweest, toen eindelijk de heeren VRIESE, ROMSWINCKEL en TIEDEMAN het *waagden*, dezelve voor een' spotprijs te koopen; ja, letterlijk en naar waarheid gezegd, het *waagden*, dewijl het een algemeen gevoelen, zoowel onder de ambtenaren als oude ingezetenen van Java was, dat deze landen, welke zoo dikwijls het tooneel

van opstand, onlusten en rooverijen geweest waren, voor Nederlandsche bezitters van weinig of geene waarde zouden zijn.

Welke nuttige zaak, welke goede instelling, welke verbetering, mag ik vragen, zou ooit op Java zijn tot stand gekomen, indien men dezelve vooraf onderworpen had aan het gevoelen van de meerderheid van Ned. Ind. ambtenaren?

Voorzeker! geene schoone breede rijwegen van het westen naar het oosten; geene vermeerderde koffijaanplanting; geene landrenten; geen kultuurstelsel; geene verpachting van landen aan Europeanen in de vorstenlanden, en geene verpligte leverantie van koffij aan het gouvernement tegen betaling, van welke laatste verordening ik gaarne wil bekennen, dat ik zelf het nut en de billijkheid niet heb ingezien, voordat ik was bekend geworden met de vele misbruiken en bedriegerijen, waaraan de Javaan vroeger, tijdens eene vrije beschikking over zijne koffij, is prijs gegeven geweest.

Dat de hoofdambtenaren van Britsch Indië niet meer onfeilbaar geweest zijn, kan blijken uit veelvuldige geleerde schriften, waarbij zij tegen een' meer vrijzinnigen geest van administratie te velde trekken, en welke zeer wijze schriften, door de nog veel wijzer ondervinding zijn gelogenstraft geworden.

Van veel gewigt is de bedenking van den gewezen minister van koloniën, dat het zooveel opbrengend stelsel van kultures, waarvan ik niet alleen de direkte, maar ook de indirekte voordeelen in de vermeerdering der landrenten, de verhoogde verpachtingen, en vele andere takken van gouvernements inkomsten zie, door den verkoop van landen zoude te gronde gaan; hetwelk echter door mij wordt betwijfeld, zijnde ik van gevoelen, dat hetzelve met eenige wijzigingen, ook bij een' verkoop van gronden, zoude behouden en te benuttigen zijn.

Het stelsel van landrenten zou natuurlijk langzamerhand geheel vervallen.

Daar, waar de landrenten het geringste zijn, zou ik wenschen dat het eerst de landen van vijf tot tien palen, waarop eene bevolking van drie- tot zesduizend ingezetenen, verkocht werden.

De residentie Bantam komt mij daarvoor het geschiktste voor, alsmede de bijkans ontvolkte landen om de zuid der Preanger regentschappen, welke op dezen oogenblik bijkans niets aan het gouvernement opleveren en daarom voor geen hoogen koopprijs, of op bezwarende voorwaarden, zoo als de uitgifte van woeste gronden voor tien of elf jaren, behoorden te worden aangeboden.

Beter ware het deze laatste te verkoopen onder voorwaarde van eene jaarlijksche toenemende belasting van 3 of 4 pCt. van de waarde van het land.

Om te voorkomen dat de landen niet vallen in handen van vreemdelingen of Chinezen, gelijk het geval is geweest met de veroverde Bantamsche landen, door den gouverneur-generaal DAENDELS aan Europeanen verkocht, doch thans helaas! alle zonder uitzondering door Chinezen bezeten, acht ik eene bepaling noodzakelijk, dat laatstgemelde natie voortaan nimmer eenige landen

zal mogen aankoopen, en dat in ieder distrikt of residentie slechts een klein getal vreemdelingen, een bepaald getal jonken lands zal kunnen in bezit hebben.

Indien eindelijk het gouvernement tot eene mij wenschelijk voorkomende enquête mogt besluiten, waarin vooral het licht en de ondervinding van kundige mannen van verschillende gevoelens en denkwijze over het Europeesch landbezit moeten worden benuttigd, dan is het te hopen, dat een gewezen minister van koloniën het niet beneden zich zal achten, om daarin ook benoemd te worden, want deze kundige staatsman heeft zich als resident en direkteur der kultures, ofschoon een bestrijder van het Europesche landbezit en van de uitgifte van woeste gronden zijnde, van zoo eene gunstige zijde bij het algemeen, en ook bij de bezitters van woeste gronden, en bij allen die door den landbouw hun bestaan en bedrijf vonden, doen kennen, dat wel geene betere keuze kan gedaan worden.

Een kundig man, die, tegen de voordeelen door anderen en mij uit den verkoop van landen te gemoet gezien, zoo vele grootere voordeelen zonder dien verkoop belooft, is in eene kommissie van enquête onmisbaar.

Een hoofdambtenaar als een gewezen resident SMISSAERT, die blijken van groote ondervinding, van kunde, onpartijdigheid en onbevangen oordeel gegeven heeft, zou, dunkt mij, in zoodanige kommissie ook regt op zijne plaats zijn.

Bijaldien het gouvernement tot enquêtes mogt besluiten, zal de schrijver dezes zich verpligt achten, om aan hetzelve nog meerdere gronden voor zijne gevoelens mede te deelen, welke, aangezien dezelve van politieken aard zijn, minder vatbaar zijn om in openlijken druk te worden bekend gemaakt, maar wel om aan Zijne Majesteit den Koning, hoogstdeszelfs ministers en de leden der Staten-Generaal te worden in overweging gegeven.

Die gronden van politieken aard zijn ook reeds vroeger aan wijlen Zijne Majesteit WILLEM II medegedeeld geworden.

Burgst, 18 Januarij 1850.

Tabakskultuur op Java.

(Door C. VREEDE, *Tabakskontraktant*).

Het voorberigt, dat het belangrijk werk van Dr. W. R. VAN HOËVELL, getiteld *Reis over Java*, *Madura en Bali*, voorafgaat, bevat, onder meer anderen van dien aard, de navolgende merkwaardige woorden: » Ik heb waarheid gezocht, ik geloof waarheid gevonden te hebben, ik heb, door waarheidsliefde gedreven, verhaald."

Iedere bescheiden voorgedragen teregtwijzing moet eenen waarheidlievenden schrijver welkom zijn, wanneer hij, over gewigtige algemeene en bijzondere belangen sprekende, gefaald heeft, of wanneer men hem desaangaande onwaarheid voor waarheid heeft opgedrongen. Immers zulk eene teregtwijzing kan niet anders dan bevorderlijk wezen aan zijne edele bedoeling, » om in » den tegenwoordigen tijd, nu de belangen van Nederlandsch Indië, bij de » volks-vertegenwoordiging in Nederland, waarschijnlijk ernstig in overweging » zullen worden genomen, ook naar zijn vermogen iets bij te dragen om » meer licht over deze gewesten te verspreiden." Ik heb mij nog te meer genoopt gevoeld tot het geven van zoodanige teregtwijzingen, door deze woorden van het voorberigt: » misschien kan (dit geschrift) aanleiding geven » tot een grondig onderzoek van verscheidene zaken, op welke ik slechts op- » pervlakkig en ter loops heb gewezen."

Ten einde zoodanige teregtwijzingen met volkomene gerustheid en zekerheid te geven, bepaal ik mij volstrekt tot zoodanige aangelegenheden, die, nu sedert meer dan tien jaren, mijne hoofdbezigheid uitmaken, en in de naauwgezette behartiging waarvan ik getracht heb, de middelen van bestaan voor mij en voor mijn talrijk gezin te vinden. Na schier ongelooflijke opofferingen, het gevolg van onkunde en waanwijsheid van enkele leden van het hooger en lager bestuur dezer gewesten, hoop ik die vruchten van mijnen arbeid nog eens te zullen plukken, nu velen dier personen vervangen zijn door anderen, die daarvan gunstig verschillen!

Sedert den 1 Julij 1839, toen ik, met toestemming en door de geldelijke hulp van het gouvernement van Neêrlandsch Indië, bij aankoop eigenaar ben geworden van de tabaks-plantaadje *de Geurige Plant*, hoofdmerk G. P., daargesteld bij kontrakt, hetwelk het gouvernement reeds in 1837 of 38 aan mijnen voorganger gratis had uitgegeven, heb ik aandeel in de tabaks-kultuur op Java, bereid voor de Europesche markt. Sedert dus ruim tien jaren heb

ik als zoodanig alle wisselvalligheden, onafscheidelijk verbonden aan dergelijke geheel nieuwe landbouw- en handels-ondernemingen, onder een afwisselend geluk en ongeluk, met mijne mede-kontraktanten gedeeld. En nu eindelijk heb ik het voorregt erlangd, van, inzonderheid met nog drie dergelijke tabaksondernemingen in deze afdeeling Toeban, en met nog vier of vijf dergelijke ondernemingen in andere afdeelingen dezer residentie gevestigd, het produkt dezer plantaadjen, de een meer dan de ander, tot eene niet zoo spoedig te verwachten hoogte ter handelsbeurzen van het vaderland in prijs te zien opgevoerd. Deze omstandigheid, gevoegd bij de nu zoo weldadig veranderde wijze van zien omtrent de tabakskultuur van het hoofdbestuur dezer gewesten, geeft mij, als bezitter van een dezer tabaksplantaadjen, waarvan het produkt doorgaans de hoogste prijzen bedingt, volkomen de bevoegdheid, om aangelegenheden, de tabakskultuur betreffende, met kennis van zaken te beoordeelen, en daarover een grondig oordeel te vellen. De praktische kennis, die ik van de tabakskultuur verkregen heb, bepaalt zich, uit den aard mijner vestiging, en het deel dat ik daaraan nu sedert tien jaren genomen heb, hoofdzakelijk tot de waarneming der daartoe strekkende aangelegenheden van weêrsgesteldheid en van de gronden in de residentie Rembang en aldaar meer bepaaldelijk nog in de afdeeling Toeban. Buiten de bovengenoemde negen of tien tabaksplantaadjen van de residentie Rembang, zijn er nog twee in de residentie Soerabaija, en nog twee of drie in de residentie Samarang, wier produkten wel is waar mede voldoende prijzen bedingen, maar, met opzigt tot de fijnheid van de kwaliteit en de doeltreffende bereiding, niet gelijk staan met den tabak der plantaadjen van de residentie Rembang. Deze omstandigheid kan echter van geenen voldoenden invloed zijn, om mijne argumenten te verzwakken, te meer dewijl het van algemeene bekendheid is, dat de tabaksplantaadjen van de residentie Rembang, den voor de Europesche markt meest geschikten, meest doelmatig bereiden, en even daardoor ook den meest geldenden tabak oplevert.

In het vierde hoofdstuk van *de Reis over Java, Madura en Bali*, ontmoet men eene juiste beschrijving van den aard en de strekking van het op Java in werking zijnde systema van kultuur. Aldaar wordt tevens gewaagd van de verkeerde toepassing, die daarvan inzonderheid in de residentie Cheribon schijnt gemaakt te zijn. De geachte schrijver maakt zich echter te dezer aangelegenheid schuldig aan eene zeer belangrijke en in het oog vallende onjuistheid ten opzigte der tabakskultuur, die te opmerkenswaardiger is, naardien de tabakskultuur zich juist in dat opzigt op eene zeer voordeelige wijze onderscheidt, en zich in waarde verheft boven alle overige takken van kultuur op Java voor de Europesche markt. De tabak namelijk wordt zoowel op tagalvelden als op sawahvelden met goed gevolg geteeld, doch op laatstgemelden dan vooral, wanneer daarvan vooraf de padi is ingeoogst. De tabaksplant vordert daarenboven afwisseling van regen en droogte, zoodat het verkieslijk is, den aanvang dezer kultuur jaarlijks niet vroeger dan omstreeks de helft van de ingetreden oostmoesson te beginnen; voorts vordert de geheele landelijke bewerking van

den tabak, ten hoogste genomen, 4½ maand tijds; zes mannen worden voor de bearbeiding van de uitgestrektheid gronds van *ééne* bouw aangewezen, doch worden in den loop van dien tijd nog niet eens allen gelijktijdig vereischt; aan het ploegen zullen pl. m. 30 dagen, aan het overplanten van 14 a 16,000 plantjes pl. m. 10 dagen, en voor het rijp worden en inoogsten pl. m. 90 dagen vereischt worden; in het geheel dus honderd en dertig dagen of 4⅓ maand. De tabakskultuur laat alzoo overvloedigen tijd over voor eene behoorlijke bewerking der padikultuur, zelfs voor padi-dalem, en veroorzaakt even daardoor niet het minste nadeel aan laatstgemelde, voor zooveel de landelijke bewerking aangaat. Ja, wat meer is, zij doet dit ook evenmin met opzigt van den aan haar verbonden fabrijkarbeid; vermits die arbeid voor ⅘ deel zeer ligt is, zoodanig, dat dezelve bij voorkeur volbragt wordt door kinderen en jongelingen van het aankomend geslacht, op sommige plaatsen zelfs door vrouwen. — De tabakskultuur is voor den Javaan, om die zelfde reden, niet anders te beschouwen, dan als eene voor hem zeer voordeelige uitbreiding aan zijn jaarlijksch tweede gewas gegeven, zoo als djagong, djarak, katella's en dergelijken; vermits hij door dezelve reeds bij de bewerking vooraf verzekerd is van eene ruime belooning voor zijnen daaraan te besteden arbeid, van besparing van tijd en van de moeite, om zijne waar naar de bazaar ter verkoop te brengen, en eindelijk van volkomene vrijwaring tegen de listen en lagen, die hem bij dien verkoop, steeds met het beste gevolg, door de Chinezen gelegd worden. Om alle deze redenen is het eene onjuistheid, de tabakskultuur mede als oorzaak op te geven van den achteruitgang, althans niet voldoenden vooruitgang van de padikultuur op Java, en bij gevolg ook van den hongersnood, die destijds in de residentie Cheribon moet geheerscht hebben. Daarom heb ik mij verpligt geacht, hiervan mijne eerste, en zeker niet geringste, teregtwijzing te maken.

Laat ons nu onzen opmerkzamen reiziger vergezellen naar Rembang, de residentie, waar, zoo als wij reeds aangeteekend hebben, de voor de Europesche markt meest geschikte, meest doeltreffend bereide, en, om die beide eigenschappen, de meest geldende tabak van geheel Java geteeld en fabrijkmatig bewerkt wordt. De tabak is daarom voor de residentie Rembang, ofschoon van oneindig minderen omvang en vooral van geldelijk bedrag, het hoofdprodukt van uitvoer naar de Europesche markt, even zoo als dit de suiker voor de residentie Pasoeroean is. Ook te Rembang zien wij onzen geachten schrijver zijnen intrek nemen ten huize van den resident. Op geheel Java is de resident doorgaans de belangrijkste persoon der residentie voor eenen onderzoeklievenden reiziger, om hem de omstandigste en met de waarheid meest overeenkomende inlichtingen omtrent de geheele statistiek van het aan zijn bestuur toevertrouwde gedeelte van Java te kunnen geven. Of dit ten allen tijde, en nu ook hier, het geval is geweest, gaan wij thans onderzoeken.

Op bladz. 132 van onze reisbeschrijving leest men: »Over het algemeen »hoorde ik hier (Rembang), even als vroeger te Poerwodadi (Samarang), zeer »veel klagen over den allerongunstigsten toestand der tabakskultuur voor de

»Europesche markt, die (*a*) zoowel voor den Javaan als voor (*b*) de Euro-»pesche kontraktanten met het gouvernement allernadeeligst moet zijn. De »laatsten (*c*) zijn verbazende sommen aan den lande schuldig, en gaan (*d*) bij »de lage prijzen van den tabak jaarlijks meer achteruit. De eersten hebben »zulk een tegenzin in deze kultuur, dat er gedurig (*e*) volksverhuizingen naar »andere residentiën plaats hebben. Daarentegen planten zij, uit eigen bewe-»ging, tabak voor de inlandsche markt, voornamelijk langs de boorden van »de Solosche rivier; een bewijs, dat zij niet zoozeer de tabakskultuur haten »(*f*), als wel de wijze, waarop zij gedwongen worden dit produkt voor de »Europesche markt te verbouwen, en de weinige voordeelen (*g*), die zij daar-»van genieten. Rijst echter (*h*) is het voortbrengsel, waarbij de bevolking het »meeste belang heeft, en, volgens de verklaring van vele deskundigen (*i*), »ware het te wenschen geweest, dat het gouvernement de honderdduizenden, » die het thans aan de mislukte tabakskultuur (*k*) verliest, ten koste had gelegd »aan het graven van nieuwe waterleidingen (*l*), waartoe de gelegenheid be-»staat, en waardoor uitgestrekte drooge en onvruchtbare gronden in voortref-»felijke sawahvelden kunnen worden herschapen."

Zie daar, wat men met volle regt noemen mag eene volledige jeremiade, aangeheven over de tabakskultuur op Java! Maar letten wij wel op, dat onze waardige reiziger zijne reis over Java in het midden van 1847 heeft gemaakt. Te dier tijd was de direktie der kultures, sedert ongeveer twee jaren, toevertrouwd aan den nu reeds overledenen heer L. W. H. DE MUNNICK, een man, die, door het kortstondig bezit gedurende hoogstens drie jaren van een koffijland, dat hij (zijne nog niet merkwaardige of langdurige dienst aan den lande daarvoor verlatende) voor eenen geringen prijs had aangekocht, en door een uiterst voordeeligen wederverkoop van dat zelfde land zich een vrij aanzienlijk geldelijk vermogen heeft weten te vergaren, en die nog daarenboven, bij eene niet minder merkwaardige uitzondering op den algemeenen regel, zich het schier zonder voorbeeld bestaande voordeel heeft weten te bezorgen, van onmiddellijk daarna, ja zelfs met rang-verhooging, weder in dienst van den lande te worden opgenomen. Hij had alzoo weinig gelegenheid gehad, om zich voor eene goede bestiering der hem weldra toevertrouwde direktie te bekwamen. Voorts was onze geachte schrijver thans ten huize van den resident KEUCHENIUS afgestapt, om nog eenige berigten omtrent den toestand der geheele residentie in te winnen. Men was in 1847, én bij de direktie der kultures, én bij genoegzaam het geheele bestuur van Java kortzigtig genoeg, om, uit hoofde dat schier alle tabakskontraktanten, de een meer, de ander minder, nog met schulden belast waren, de tabakskultuur, die toen nog geene tien jaren van aanwezen telde, als mislukt te beschouwen. Daarom werden, ten koste van de waarheid, dergelijke onjuistheden, zoo veel mogelijk, verspreid, die, bij eenen man als den resident KEUCHENIUS, *den anti-kulturist quand même*, eenen gretigen weerklank vonden. Zij stelden hem in de gelegenheid, om, bij het berigt, dat onze waardige schrijver van hem verlangde omtrent den toestand der ge-

heele residentie, ook aan hem blijken te geven van zijnen bepaalden afkeer van alle gedwongen kultuur, en daarbij al vast de tabakskultuur in een volstrekt valsch daglicht te stellen. Gelukkig inderdaad, dat de direktie der kultures thans aan waardiger handen is toevertrouwd, aan eenen man van algemeen doorzigt, van landbouwkunde, en ervaren in de aangelegenheden van Java. Aan diezelfde kortzigtigheid, geboren uit gebrek aan reële kennis van zaken, en waardoor steeds de grofste misslagen in het beheer of de bestiering van aangelegenheden van algemeen belang begaan worden, is het alleen toe te schrijven, dat de waardige schrijver, ook te Poerwodadi, dergelijke klagten als hier in Rembang over de tabakskultuur zal hebben moeten aanhooren. Ik ga dus, zonder daar verder bij stil te staan, over tot de afzonderlijke behandeling en teregtwijzing van ieder der in het berigt omtrent den toestand van de residentie Rembang, met de letters *a.* tot *l.* aangeteekende onjuistheden.

a. De tabakskultuur moet voor den Javaan allernadeeligst zijn. Daar ik zoo even reeds omstandig aangewezen heb, welke groote voordeelen de Javaan van de tabakskultuur behaalt, stelt mij dit thans vrij van iedere nadere teregtwijzing ten dezen. 't Zal echter niet ondienstig zijn, daarbij ook nog dit belangrijke voordeel aan te teekenen, 't welk de tabakskultuur hem nog daarenboven aanbrengt: dat hij namelijk door dezelve jaarlijks in het volle bezit blijft van zijn aandeel in den oogst, die de padikultuur hem oplevert; iets dat niet bestaanbaar is bij de suikerkultuur. Hij blijft over dat aandeel zijnen verschuldigden padjak schuldig, terwijl zijne sawahvelden niet eens met padi, maar met suikerriet zijn beplant; zoo wordt hij verpligt, om het bedrag van dezen door hem verschuldigden padjak op de padi, van zijne verdiensten op de suiker te missen, zonder een enkelen halm padi daarvoor te erlangen. Bij de tabakskultuur heeft dit niet plaats.

b. De tabakskultuur moet voor de kontraktanten met het gouvernement allernadeeligst zijn; onder letter *k.* vindt men de volledigste teregtwijzing dezer onjuistheid.

c. De laatste (de kontraktanten) *zijn verbazende sommen aan den lande schuldig.* Mijne teregtwijzing onder letter *k.* toont almede de onjuistheid aan van dit berigt, en daarenboven tevens, dat die verbazende sommen in eene zeer voordeelige verhouding staan tot de voordeelen, die de tabakskultuur den kontraktanten afwerpt, en daardoor tevens daarstellen eenen allezins voldoenden waarborg ten behoeve van het gouvernement, voor den volledigen terugkeer in 's Lands kas van die zelfde sommen, die bij derzelver uitgifte met geene andere bedoeling zijn verstrekt geworden. Ook kunnen die sommen, juist door die zelfde voordeelige verhouding, nimmer tot eenige billijke verbazing aanleiding geven; want wat zouden dan wel de sommen moeten doen, die nog dagelijks, zelfs in Holland, aan de suikerkultuur verstrekt worden? en die, zoo als men bij *k.* kan zien, in verhouding tot die, welke aan de tabakskultuur ooit verstrekt zijn, staan als *acht* tot *één;* en dat nog wel bij aanmerkelijk minder verdienste voor den kontraktant op den verkoop van de suiker, tegen dien, welke hem de tabak aanbrengt.

d. En gaan (de tabakskontraktanten) *bij de lage prijzen van den tabak jaarlijks meer achteruit.* Ook deze onjuistheid wordt voldoende aangewezen bij mijne teregtwijzing onder *k.*

e. De eerste (de Javanen) *hebben zulk een tegenzin in deze* (tabaks)*kultuur, dat er gedurig volksverhuizingen naar andere residentiën plaats hebben.* De onjuistheid dezer stelling lost zich geheel op in hetgeen de geachte schrijver daarop zelf onmiddellijk laat volgen: *daarentegen planten zij uit eigen beweging tabak voor de inlandsche markt, voornamelijk langs de boorden van de Solosche rivier, een bewijs, dat zij niet zoo zeer de tabakskultuur haten.*

f. Als wel de wijze, waarop zij gedwongen worden, dit produkt op de Europesche wijze te verbouwen. Zonderling voorwaar, dat het onzen geachten schrijver bij dit berigt niet dadelijk is voor den geest gekomen, dat het niet de tabakskultuur, maar het bestuur is, dat de wijze regelt en ten uitvoer brengt, waarop de Javaan tot die kultuur gedwongen wordt. Indien er dus werkelijk bij den Javaan een haat bestaat tegen de tabakskultuur, (des neen, althans niet meer, dan tegen ieder ander gedwongen werk), dan is de schuld daarvan alléén bij het bestuur, en geenszins bij de tabakskultuur te zoeken, en ook voorwaar niet verre af te vinden; zie onder anderen blz. 406 van het Tijdschrift voor Neêrlandsch Indië, Junij 1849. Immers geeft daartoe, bij al het bereids alhier vermelde, nog deze omstandigheid de meeste aanleiding, dat in Rembang, sedert de invoering aldaar van de tabakskultuur in 1837 tot in 1845, dat is in een tijdsverloop van slechts 8 jaren, het bestuur der residentie aan niet minder dan vijf verschillende personen is toevertrouwd geworden. Het spreekwoord zegt: »nieuwe heeren, nieuwe wetten;" en welk nadeel dit onvermijdelijk na zich sleept, daarvan hebben wij in Rembang in dien tijd rijkelijke ondervinding verkregen! Bovendien is in 1844 reeds het bestuur onzer residentie opgedragen aan eenen resident, die, zoo als vroeger reeds is opgemerkt, *antikulturist quand même* mag genoemd worden. Dit alles moest, naar mijne meening, voor eenen man van algemeene kennis als onze geachte schrijver is, voldoende geweest zijn, om de ware oorzaak van dien haat, bijaldien die werkelijk bestaan mogt, zelf op te sporen, en eene zoo in het oog loopende onjuistheid niet voor waarheid aan te nemen.

g. En de weinige voordeelen, die zij (de Javanen) *daarvan genieten.* Het bij *a* en *e* bereids in dit opzigt aangevoerde, is voldoende tot wederlegging en teregtwijzing dezer onjuistheid. Het zal echter, tot goede waardering van de verdiensten, die de Javaan van de tabakskultuur erlangt, niet ondienstig zijn, daaraan nog eenige meerdere uitweiding te geven. Ik voeg daarbij eene vergelijking van deze voordeelen met die, welke hij van de suikerkultuur erlangt, ten einde tot de overtuiging te geraken, dat de volksverhuizingen, die er uit de residentie Rembang hebben plaats gehad, hare aanleiding niet hebben kunnen nemen uit de geringe verdiensten op de tabakskultuur, maar aan andere oorzaken zijn toe te schrijven, die ik mij echter niet ter taak gesteld heb, bij deze aan te wijzen.

Zien wij derhalve hier, welke de verdiensten zijn, die door den Javaan behaald worden.

Op *de tabakskultuur*, en op *de suikerkultuur*,

op den landarbeid:

Zes mannen, die den landelijken arbeid van ééne bouw tabak volbrengen, ontvangen daarvoor te zamen gemiddeld *f* 100, of ieder *f* 16,67; dit loon wordt verdiend, gemiddeld in 4½, uiterlijk 5 maanden tijds.

Vier mannen, die den landelijken arbeid van ééne bouw suikerriet volbrengen, ontvangen voor loon daarvoor *f* 3,50 voor iedere pikol suiker, dat de kontraktant van iedere bouw verkrijgt. Om dus met de tabakskultuur tot gelijk loon voor dien arbeid te geraken, moeten van iedere bouw 28½ pikols suiker geoogst en verkregen worden. Daarbij wordt dit loon verdiend gemiddeld in den tijd van 12 of 13 maanden.

op den fabrijkarbeid:

Deze arbeid wordt voor *5* deel verrigt door kinderen, aankomende jongens van 8—12 jaren, en ook veel door vrouwen, die ieder van 5 tot 30 duiten per dag daarbij verdienen, en waardoor ieder huisgezin niet zelden met vijftig en meerdere duiten daags van dezen arbeid naar huis terugkeert.

Deze arbeid, doorgaans zwaar werk vorderende, kan niet wel anders dan door volwassene manspersonen verrigt worden, waarbij dus voor de overige leden van het huisgezin, voor vrouwen, kinderen en de aankomende jongelingschap, geene verdiensten van dezen arbeid verder te behalen is.

h. Rijst echter is het voortbrengsel, waarbij de bevolking het meeste belang heeft. Stelliger waarheid komt in de geheele reisbeschrijving niet voor. Maar juist daarom, en om hetgeen door mij ad *a* en *g* is aangewezen, is dit ook eene krachtige aanbeveling voor de tabakskultuur, die de rijstkultuur niet alleen niet benadeelt, maar in vele opzigten bevordert.

En, volgens de verklaring van (*i*) *deskundigen, ware het te wenschen geweest, dat het gouvernement de honderdduizenden, die het thans aan de* (*k*) *mislukte tabakskultuur verliest, te koste had gelegd aan* (*l*) *het graven van nieuwe waterleidingen, waartoe de gelegenheid bestaat, en waardoor uitgestrekte drooge en onvruchtbare gronden in voortreffelijke sawah-velden kunnen worden herschapen.*

i. Het is voor mij niet gemakkelijk na te gaan, welke de deskundigen te Rembang kunnen geweest zijn, die den geachten schrijver in de dwaling hebben gebragt, dat de tabakskultuur omstreeks het midden van 1847 als mislukt te beschouwen was. Ter zake kundigen hebben hem niet anders kunnen mededeelen, dan dat de tabakskultuur door het gouvernement voor het eerst in 1836 of 37 is in praktijk gebragt, bij uitgifte van drie of vier kontrakten van aanplanting en bereiding van tabak voor de Europesche markt,

en dat dit aantal, ten gevolge van de gunstige opname, die het produkt dezer plantaadjen reeds aanvankelijk op de vaderlandsche handelsbeursen mogt ondervinden, van jaar tot jaar is uitgebreid geworden; zoodat, omstreeks het einde van 1842, een tien- of twaalftal tabaksplantaadjen, hoofdzakelijk in de residentie Rembang, waren gevestigd; dat eindelijk de steeds toenemende gunstige opname, die de nieuwe Java-tabak op de vaderlandsche handelsbeursen op den duur te beurt viel, verder aanleiding heeft gegeven tot het ontvangen, op ongeveer dien tijd bij het hoofdbestuur van Java, van den last uit Holland, om nog meerdere uitbreiding aan die kultuur te geven.

Indien hieraan op eene even doelmatige wijze gevolg ware gegeven, als tot op dien tijd had plaats gehad, bij de daarstelling dezer geheel nieuwe onderneming, zoude men thans gewis niet zoo vele honderdduizenden te betreuren hebben, als zoo vele nuttelooze en daarenboven in vele opzigten hoogst schadelijke uitgaven! Maar men is bij die uitbreiding onbegrijpelijk roekeloos te werk gegaan, zoowel door oprigting van tabaksplantaadjen in streken van Java, waar de arbeidsman (orang-kitjil) even als zijne hoofden, de minste kennis niet hadden van den aard en de doelmatige wijze van kweeken der tabaksplant, als op gronden, die al spoedig het bewijs gaven van volstrekt gebrek aan de eigenaardigheid, vereischt tot de kweeking en het verbouwen van den tabak; en eindelijk door het geven van die kontrakten aan personen, die door hunne vroegere betrekkingen van resident, adsistent-resident, inspekteur, hoofd- en mindere officieren van de armee, de geschiktheid ten eenenmale misten, om de nederige betrekking van kontraktant met het gouvernement tot aanplanting en bereiding van tabak voor de Europesche markt, op eene voor het Bestuur en hen zelven bevredigende en voldoende wijze, te kunnen vervullen. Men liet het daar zelfs niet eens bij; maar had nog de verregaande onvoorzigtigheid, om de toen reeds sedert eenige jaren wel met goed uitzigt werkende tabaksplantaadjen, maar die nog zwaar gebukt gingen onder de verliezen onvermijdelijk verbonden aan het te gelde maken van hun, in 1838 nog ter handelsbeursen van het Vaderland volstrekt onbekend, produkt, en die daarenboven bijzonder gedrukt waren door rampen van hooger hand, door brand en overstrooming, bovenmatig en buiten alle verhouding van de reeds behaalde verdiensten, te bezwaren. Onder anderen werd hun 25 procent verhooging op de voldoening van het plantenloon opgelegd, gelijkstaande met eene vermeerdering van gemiddeld *f* 4000 op de jaarlijksche vaste uitgaven; eene verhooging van het koelieloon, op sommige plaatsen van niet minder dan 50 procent, en voorts van alle prijzen der verschillende materialen, benoodigd tot oprigting en onderhoud der tabaksplantaadjen. De naijver van schier alle Europesche ambtenaren, om het gouvernement al dadelijk te doen deelen in die voordeelen, die door de kontraktanten thans bedongen werden, was zoo groot, dat men den kontraktanten voor den afstand van dat gedeelte van het jaarlijksche produkt hunner ondernemingen, waarop het gouvernement bij kontrakt regt had, dwong, weêrkeerig afstand te doen van de hun mede bij kontrakt verpligte jaarlijksche

voorschotten tot bereiding en verpakking van het produkt. Men heeft zelfs van eene der best gevestigde en meest doelmatig werkende tabaksplantaadjen, de op de hoofdschuld dezer onderneming verpligte aflossingen, bij geregtelijken verkoop van de bijzondere bezittingen des eigenaars dezer tabaksplantaadje ingevorderd en tot zich genomen. Eindelijk in 1848 heeft men, bij de volstrekte onmogelijkheid, waarin zich de tabakskontraktanten alstoen bevonden, om de door hen aan den lande verschuldigde en sedert twee jaren ten achteren geraakte betalingen aan te zuiveren, de mede bij kontrakt volstrekt onvoorwaardelijk aangegane verpligting eener onafgebrokene aanplanting gedurende twintig achtereenvolgende jaren, (de eenige grondslag tot herstel van aan de onderneming onvermijdelijk verbondene verliezen) den kontraktanten bij kontrakt gewaarborgd, niet verder dan voor de helft, en dan nog onder zeer bezwarende en vernederende voorwaarden, toegestaan! Deze beklagenswaardige staat van zaken heeft plaats gevonden van het jaar 1844 tot het einde van 1848, en kenmerkt op eene bedroevende wijze het tijdvak, gedurende hetwelk nu wijlen de heer L. W. H. DE MUNNICK aan het hoofd van de direktie der kultures heeft gestaan. De laatstelijk gemelde zeer eigendunkelijke handeling van het bestuur heeft de bijna algeheele opruiming ten gevolge gehad van schier alle de sedert 1843 zoo ondoelmatig daargestelde tabaksplantaadjen; waardoor gewis vele honderdduizenden meer zijn te loor geraakt, dan bij een meer doelmatig daargesteld redres van zaken zoude noodig zijn geweest; en waarbij daarenboven ook nog vele Europesche nijvere vaders van huisgezinnen even roekeloos in diepe ellende zijn gestort! Gelukkig derhalve, dat met het einde van 1848 de direktie der kultures, zoo als wij boven reeds zagen, in betere handen is overgegaan. Daardoor is voor de nog bestaande tabakskontraktanten wederom een gegrond uitzigt geboren, om, bij de steeds meer en meer gunstige stemming van den Europeschen handel voor den Java-tabak, en onder de verstandige en verlichte leiding van den nieuw benoemden direkteur van kultures, zich nog eenmaal te kunnen herstellen van de aanzienlijke geldelijke verliezen hunner ondernemingen. Zij zullen zoodoende aan het gouvernement de sommen kunnen terugbetalen, die hetzelve aan hen heeft voorgeschoten, en alzoo door hunne ondernemingen krachtdadig bijdragen tot verzekering en bestendiging aan het gouvernement, van al de indirekte voordeelen, die de tabaks-kultuur hetzelve aanbiedt. Dit leidt mij als van zelf, om nu ook de gronden uiteen te zetten en aan te wijzen, waarom het ten slotte eene tastbare onjuistheid is, *k. de Tabaks-kultuur als mislukt te beschouwen.*

Men herinnere zich ten dezen de aanvankelijk gunstige opname bij den handel van het Vaderland, en kort daarna zelfs ook bij den Europeschen handel, van het volstrekt aldaar tot op dien tijd nog onbekende produkt, de Java-tabak. Daarop volgde spoedig toenemende navraag naar denzelven, en steeg de prijs aanmerkelijk.

De jaarlijksche statistieke overzigten van de Provinciale Staten van Noord- en Zuid-Holland van die jaren, zoo mede de gelijke rapporten van de Kamers

van Koophandel van Amsterdam en Rotterdam zijn aanwezig, om dit op eene zeer voldoende wijze te staven. Men herleze al hetgeen hiervoor daadzakelijk is voorgedragen, ten bewijze:

dat 1° de tabakskultuur niet de minste schade toebrengt aan de rijst-kultuur en aan de wenschelijke uitbreiding daarvan;

dat 2° de tabak bij voorkeur en uit eigen beweging door den Javaan geplant wordt;

dat 3° de Javaan grootere geldelijke verdiensten behaalt van de gedwongen kultuur van tabak voor de Europesche markt, dan hij van de evenzeer gedwongen suiker-kultuur erlangt. Zoo zal men tot de slotsom komen, dat dáár, waar eene nieuwe kultuur zoo groote voordeelen aan den nationalen rijkdom eener kolonie aanbrengt, met tevens ruimer loon bij minderen arbeid voor den werkman, deze kultuur, in deze beide opzigten, wel verre van mislukt, integendeel met alle regt, als boven verwachting geslaagd te beschouwen is. Ook de winsten, die de tabakskultuur den kontraktant met het gouvernement bezorgt, geven dezen niet minder reden om te erkennen, dat zij boven verwachting geslaagd is. Herinneren wij ons ook hier vooraf de bewijzen, die ik heb aangevoerd tot staving, dat de Java-tabak, van af deszelfs eerste verschijning ter handelsbeursen van het vaderland, eene goede opname, eene vermeerderde navraag, en, in weerwil zelfs van de zwaarwigtige politieke gebeurtenissen in Europa van 1848, steeds klimmende prijzen zijn te beurt gevallen. Zien wij verder, welken prijs de Java-tabak uit den oogst 1847, de laatste die tot dusverre ter markt is gebragt, in het voorjaar 1849 op de vaderlandsche handelsbeursen heeft bedongen. En zien wij daarna ten slotte, welke de kosten zijn, die door de tabaks-kontraktanten werden aangewend en geleden, om den Java-tabak te verkrijgen en te gelde te maken, — en wij zullen een meer dan bevredigend resultaat, wegens de verdiensten van de tabaks-kontraktanten, erlangen.

Als in de afdeeling Toeban van de residentie Rembang gevestigd, zal men mij veroorloven, mij ten dezen te bepalen tot de vermelding der in dit jaar 1849 voor den Java-tabak bedongen prijzen ter beurse van het vaderland, door het produkt van de *vier in deze afdeeling gevestigde tabaks-plantaadjen.*

Hoofdmerken.	*Jaar van vestiging.*	*Uitgestrektheid.*		*Bedongen prijzen p. ½ Ned. ℔.*	
G : P :	1837	200	bouws	55½ cs.	id.
D M v. O	1838	100	id.	48 »	id.
Nicot	1838	150 a 200	id.	41 »	id.
Kuba	1842	200	id.	46 »	id.
		650 a 700 bs.	te zamen	190 cs. of dooréén 47½ cs.	

Het produkt van 1847 der vier in de afdeeling Toeban gevestigde tabaks-plantaadjen, heeft derhalve op de vaderlandsche beursen, omstreeks het mid-

den van het jaar 1849, den middenprijs bedongen van . . . . 47½ cs.
daarvan aftrekkende: de kosten van planten, bereiden
en afpakken . . . . ad f 0,15 cs.
kosten van vervoer, assurantie en verkoop . . . . . ad f 0,12½ »
27½ cs.

dan blijft over voor zuivere winst per half Ned. ℔ . . 20 cs.

Wanneer men voorts die winst berekent over eene gemiddelde produktie van duizend ponden oud Amst. per bouw, dan bekomt men een zuiver bedrag, te verdeelen onder deze vier tabaks-plantaadjen, in de evenredigheid van de uitgestrektheid van ieder derzelve, van f 130,000 Holl. Ct., wanneer de aanplanting 650 bouws, en van f 140,000 Holl. Ct., wanneer de aanplanting de volle 700 bouws is geweest. — Wanneer men daarbij al verder in aanmerking neemt, dat deze vier tabaksondernemingen behooren tot de eerst gevestigden op Java, die daardoor grootelijks hebben bijgedragen tot de gunstige opname van den Java-tabak in den Europeschen handel; voorts, dat deze vier tabaks-ondernemingen met dat al te zamen, wegens vestiging, daarstelling en onderhoud, tot dusverre geen grooter kapitaal aan het gouvernement van Neêrl. Indië schuldig zijn dan van f 400,000, niet wel uitmakende het driedubbele van derzelver gezamenlijke zuivere opbrengst van niet meer dan één jaar, dan zal men op deze en op de hierboven bewezene eigenschappen van de tabakskultuur volmondig moeten erkennen, dat deze kultuur eenen volledigen waarborg daarstelt,

voor het gouvernement van Neêrl. Indië, wat betreft de behoorlijke terugontvangst van de daaraan bestede gelden;

voor de bevolking van Java, wat betreft een meer dan voldoend loon van den arbeid, daaraan besteed; en

voor den tabaks-kontraktant, wat betreft zijn streven, om nog eenmaal een billijk loon en eene welverdiende vergoeding te zullen bekomen, voor zijnen aan die kultuur gewijden tijd, arbeid en vlijt, en voor zijne afzondering in de binnenlanden van Java; terwijl deze zijne opofferingen tevens krachtdadig zullen hebben bijgedragen tot vermeerdering en tot uitbreiding van den nationalen rijkdom van kolonie en vaderland beide!

Hier zoude ik dit artikel kunnen eindigen. Doch de geachte schrijver geeft bij zijn berigt over de tabakskultuur in Rembang, ad *l*, eenen zeer belangrijken wenk tot bevordering van de algemeene welvaart in deze residentie, welken ik, als inwoner van dezelve en als indirekt grooten invloed uitoefenende op het voortdurend welslagen van de aldaar gevestigde tabaksondernemingen, niet met stilzwijgen mag voorbijgaan.

l. De schrijver betoogt namelijk het groote voordeel, dat er in zoude gelegen geweest zijn, *wanneer men die honderdduizenden besteed had tot het graven van nieuwe waterleidingen, waartoe de gelegenheid bestaat, ten einde daardoor uitgestrekte drooge en onvruchtbare gronden in voortreffelijke sawahvelden te herscheppen.* Ik beaam ten vollen dezen wensch, en merk daarbij

in het algemeen belang op, dat een groot gedeelte, en wel het vruchtbaarste van deze afdeeling Toeban, nog steeds aanmerkelijk benadeeld wordt door eene, hetzij dan werkelijk bestaande, of meer waarschijnlijk slechts vooronderstelde, ongezondheid van landstreek. Gedurende mijn nu ruim tienjarig verblijf in deze afdeeling, is, zoo ver ik weet, nimmer eenig onderzoek van gouvernementswege gedaan tot opheffing van deze verhindering tot vestiging eener ruimere bevolking. De gelegenheid tot algeheele opheffing van deze beletselen bestaat, door het maken van ruime doorhakkingen door de uitgestrekte bosschen dezer landstreek, welke bosschen de bevolking tevens noodzaken, op eenen afstand van hoogstens 10 of 12 palen van zee, de voortbrengselen hunner gronden, met eenen omweg van meer dan het dubbele van dien afstand, naar strand te brengen, en, langs dien weg, de gelegenheid tot kommunikatie met eene der hoofdplaatsen van den handel van Java te bereiken. Ik bepaal mij hier tot de eenvoudige vermelding dezer plaatselijke omstandigheid, eensdeels, omdat het herstel van dit belangrijk verzuim niet bepaaldelijk behoort tot de mij bij dezen voorgestelde taak; maar ook ten anderen, omdat het eene reeds sedert vele jaren door alle ervaren huishoudkundigen erkende daadzaak is, dat geene meer-afdoende middelen tot bevordering van nationalen rijkdom te bedenken en aan te wenden zijn, dan eene zorgvuldige bevordering van de gewestelijke gezondheid der landstreken, gepaard met eene ruime uitbreiding van de gelegenheden en van de middelen tot vervoer van derzelver voortbrengselen.

Toeban, den 31 Augustus 1849.

Het batig slot van de Indische administratie.

Een woord over de nota van den heer SLOET TOT OLDHUIS, dienende ter beantwoording van de mededeeling, door den minister van koloniën, in de zitting van de tweede kamer der staten generaal van den 14 Maart 1849 gedaan; door J. W. H. SMISSAERT, oud-resident van Baglen, van Cheribon en van Samarang. Te Leiden, gedrukt bij J. G. LA LAU, 1850.

Wanneer ik verklaar, met het uiterste genoegen kennis genomen te hebben van den inhoud der hierboven aangekondigde brochure, dan kan dat niemand verwonderen, die mijne nota gelezen heeft, gevoegd achter het verslag der commissie van rapporteurs over de staatsbegrooting van 1850. Het resultaat van de beschouwingen van den heer SMISSAERT is, »dat het Indisch batig saldo niet meer ten volle, als een vaste post van inkomsten, op de staatsbegrooting voorkome;" en hetgeen ik in mijne nota verlangde, was, »om het *vermoedelijk* overschot voor 's rijks schatkist van de koloniale inkomsten niet onder de gewone middelen tot dekking der staatsuitgaven op te nemen, maar het *werkelijk* batig saldo tot amortisatie der schuld aan te wenden, of, wanneer daartoe geene mogelijkheid bestaat, het slechts tot dekking der jaarlijksche uitgaven van den Staat te bestemmen, nadat die werkelijke baten zullen zijn geconstateerd." Het argument, dat ik in die nota heb bijgebragt, ten einde hierop aan te dringen, was ontleend uit het feit, »dat in de laatste jaren de belangrijkste verbeteringen in Indië, die niet alleen op zich zelve hoogst noodzakelijk zijn, maar ook in den vervolge groote geldelijke voordeelen aan den Staat beloven, worden nagelaten, omdat het eenmaal op de begrooting geraamde batig saldo niet zou verkregen worden, indien men de voor zulke verbeteringen vereischte sommen daarvoor besteedde; zoodat letterlijk de toekomst aan het tegenwoordige wordt opgeofferd; of, nog erger, zoodat men aan de kolonie de noodige levenssappen ontneemt, om zelve in welvaart en kracht toe te nemen, nog vruchtbaarder voor het moederland te worden, en dit op den duur te blijven." Nu zijn de redenen, die den heer SMISSAERT tot zijn verlangen bewegen, volkomen dezelfde. Hij wil dat althans een gedeelte van het batig saldo bestemd worde »tot het invoeren van noodige verbeteringen in Indië, die groot in getal zijn." Maar terwijl ik mij slechts bij vier bijzonderheden heb bepaald, om mijn beweren

te staven, deelt de heer SMISSAERT niet alleen dezen, maar nog vele anderen mede, allen van het uiterste gewigt. En de slotsom bij hem is, »dat het tegenwoordige kultuurstelsel moet behouden blijven, maar gezuiverd van de vele gebreken en misbruiken, die er aan verbonden zijn. Met de noodige hervormingen, »die allen zullen bijdragen, om het zedelijk en stoffelijk lot van den Javaan te verbeteren; door hem langzamerhand tot meerdere beschaving en arbeidzaamheid op te leiden, kan men verwachten, dat het tegenwoordig stelsel van kultures, hetwelk door gedwongen arbeid moet worden staande gehouden, zal kunnen worden vervangen door een gewijzigd stelsel met vrijwilligen arbeid." Dat ik deze woorden gaarne onderschrijf, zult gij erkennen, als gij weet, dat ik van het tegenwoordig kultuurstelsel geschreven heb: »niemand kan dat stelsel, zoo als het daar ligt, meer toeuichen dan ik. Het is gegrond op eene juiste kennis van het karakter der bevolking; het is ten uitvoer gelegd langs den weg, dien hare oorspronkelijke voorvaderlijke instellingen, het gemeenschappelijk grondbezit, als van zelve aanwezen; het had ten doel, om den landbouw uit te breiden, om den Javaan aan arbeidzaamheid te gewennen, vooral door hem voordeel van zijnen arbeid te doen trekken, en om aan het moederland rijke vruchten van deze, door onze vaderen veroverde kolonie te verzekeren. Het denkbeeld van dwang hindert mij in dit stelsel volstrekt niet; want redenering over het nut en betoog van de welvaart, die daardoor der bevolking stond te wachten, zou op haar niet den minsten invloed gehad hebben, en thans is in die residentiën, waar het stelsel behoorlijk werkt, volstrekt geen dwang meer noodig. Kinderen kan men niet overtuigen, men dwingt ze tot het goede, en als zij er het voordeel van ondervinden, dan eerst doen zij het vrijwillig. Er moet eene geheele hervorming der Javanen voorafgaan, door onderwijs, door opvoeding, door beschaving en ontwikkeling des geestes, voor men van hen kan verwachten, dat zij uit zich zelve iets meer zullen doen, dan hetgeen voor hun dagelijksch onderhoud noodzakelijk wordt vereischt; een der middelen, om die hervorming te bevorderen, is ongetwijfeld hen aan arbeidzaamheid te gewennen en te doen ondervinden, dat zij gelukkiger worden, en door den arbeid zelven, en door de vruchten van dien arbeid" (1). Grooter lofrede is toch wel niet op het tegenwoordige kultuurstelsel te houden, die ik ook nog op dit oogenblik als niet overdreven en volkomen juist verklaar, en waarmede de heer SMISSAERT geheel en al instemt. En dat ik het evenzoo met hem eens ben omtrent de »gebreken en misbruiken van dat stelsel," weet ieder, die het zoo even door mij aangehaalde werk gelezen heeft. »Indien," zoo schrijf ik daar eenige bladzijden verder (2), »indien de uitvoering even voortreffelijk ware geweest, dan zou het in alle opzigten eene onbeperkte en onvermengde lofrede verdienen. Maar hier stuiten wij op verschijnselen, die nu reeds de schromelijkste gevolgen na zich hebben gesleept,

(1) Zie mijne *Reis over Java, Madura en Bali*, I, 55.

(2) Blz. 61.

en die, zoo geene weldadige magt tusschen beide komt, eene vreesselijke toekomst voorspellen."

Duidt het mij niet ten kwade, dat ik zoo veel uit mijne eigen schriften afschrijf, bij het stellen van een artikel over de brochure van den heer SMISSAERT. Het genoegen, dat het mij verschaft, van door een' man van praktijk, een' ambtenaar, die jaren lang hooge funktiën in Indië heeft bekleed, bevestigd te zien, hetgeen ik, niet in eene ambtelijke loopbaan, maar door opmerking en studie, als resultaat heb verkregen — dat genoegen verleidt mij, om u op deze overeenkomst van denkbeelden opmerkzaam te maken. En het is niet zonder nut, nu zich stemmen hebben doen hooren, die beweren, dat men niet over Indische aangelegenheden moet spreken en oordeelen, tenzij men niet alleen zelf in Indië geweest is, maar daar ook aanzienlijke betrekkingen heeft vervuld. Dat genoegen en dat nut verleiden mij dan ook, om in de eerste plaats de opmerkingen van den heer SMISSAERT betrekkelijk gebreken en misbruiken, en aan te brengen verbeteringen, op te sommen, en met hetgeen ik omtrent die onderwerpen reeds gezegd heb te vergelijken.

»De voorname reden der min gunstige werking van het stelsel," zegt de heer SMISSAERT (1), »ligt daarin, dat te veel van de bevolking gevorderd wordt, zonder, of tegen onvoldoende betaling, en de oorzaak hiervan is gelegen en steeds te vinden in gebrek aan beschikking over geld door het Gouvernement; vele verbeteringen, die voorgedragen worden tot het doen ophouden van de bestaande gebreken en misbruiken, lijden daar schipbreuk op." En op eene andere plaats (2): »Men klaagt over misbruiken, die gemaakt worden van de heerendiensten, door de bevolking te verrigten. Die klagten erken ik voor gegrond; maar vele van die misbruiken, zoo niet alle, zijn hun oorsprong verschuldigd aan het niet toestaan van het noodige geld; de mindere inlandsche ambtenaren zijn slecht bezoldigd; in de residentie Cheribon genieten de distriktshoofden, die met het bestuur van eene uitgestrektheid van 30 en meer vierkante uren, en eene bevolking van 20 tot 30,000 zielen, over die uitgestrektheid verspreid, belast zijn, een maandelijksch traktement van 25 tot 30 gulden; hebben tot hunne assistentie eenen inlandschen schrijver en eenen, door het Gouvernement bezoldigden policie-dienaar; het ontbrekende aan inkomen en personeel moet, door kleine knevelarijen en het misbruik maken van heerendiensten, aangevuld worden. Als resident was mij dit zeer goed bekend, maar de middelen ontbraken mij, om die misbruiken te doen ophouden. Hetzelfde denkbeeld is althans gedeeltelijk door mij uitgedrukt, in mijne nota gevoegd bij het verslag der kommissie van rapporteurs, in deze bewoordingen: »Vele publieke werken van algemeen nut worden achterwege gelaten, of daargesteld door den gedwongen arbeid der Javanen, tegen geen of een evenredig karig loon. Hoe drukkend dit voor de

(1) Zie blz. 8.

(2) Zie blz. 14.

bevolking is, welke droevige gevolgen daaruit kunnen voortvloeijen, en hoe dit ten slotte voor den staat allernadeeligste resultaten heeft, leert het gebeurde met de vesting- en maritime werken te Soerabaija." Wil men nog uitvoeriger en meer in bijzonderheden zien aangewezen, wat de heer SMISSAERT en ik hier beweren, dan leze men eenige bladzijden van mijn hierboven aangehaald werk (1).

»Hoe menig voorstel," zegt de heer SMISSAERT (2), »is door vele residenten gedaan, om dammen in rivieren te leggen en waterleidingen te graven, ten einde uitgestrekte rijstvelden, die geheel of gedeeltelijk van de vallende regens afhankelijk zijn, te allen tijde van rivierwater te voorzien, om daardoor mis- of min goede gewassen te voorkomen; maar niet dan zeer zeldzaam is aan die voorstellen eenig gevolg gegeven, en meestal ontving men van de regering geene beschikking op het gedane voorstel, het zeggen was echter immer, dat voor zulke werken geen geld kon worden aangewezen. — Onverklaarbaar is het, dat men een zoo gezegend land, zoo vatbaar voor meerdere ontwikkeling, niet ontslaat van de knellende banden, om alles, wat het oplevert, naar het moederland te moeten overmaken, zonder het noodige te kunnen aanwenden tot bespoediging van die ontwikkeling. Maar die voedende melk is altijd zoo verkwikkend voor Nederland geweest, dat men die thans niet ontberen kan. Indien slechts een gedeelte van de schatten, die het land afwerpt, konde worden aangewend om nieuwe schatten op te brengen, want ontegenzeggelijk is het, dat de kosten van het daarstellen van waterwerken b. v. met woekerwinst in de schatkist zouden terugvloeijen. Hoe dikwijls heeft men niet betoogd, dat het getal en de bezoldiging van de inlandsche ambtenaren en het aan hen toegekende personeel onvoldoende was. De waarheid daarvan werd wel door het Gouvernement erkend, maar het moest blijven zoo als het was; men kon geen geld missen, en niet zelden gebeurde het zelfs, dat de eene of andere autoriteit, door of namens het Gouvernement aangeschreven werd, geene voordragten tot uitgaven te doen, indien *de onvermijdelijke noodzakelijkheid* niet kon worden aangetoond; door deze magtspreuk werd men afgeschrikt, en men onthield zich verder van het doen van voordragten." De heer SMISSAERT haalt eenige voorbeelden aan, om dit met bewijzen te staven. »In 1837 of 38 is, op voorstel van den resident, de ingenieur VAN TIEL, die reeds blijken van praktische kunde gegeven had, naar de residentie Cheribon gezonden, om opnemingen te doen voor het maken van waterwerken, in het belang van de rijstkultuur. Naar de aanwijzing van den resident is de mogelijkheid bevonden te bestaan; plannen en begrootingen zijn door gemelden ingenieur opgemaakt en ingezonden, om dammen te leggen in de rivieren Tjiloetong en Tjisanggarong, westelijke en oostelijke grenzen van de residentie, waardoor de uitgestrekte velden van de geheele afdeeling Indramaijoe en de distrikten Lossari van de residentiën

(1) Zie mijne reis over Java, Madura en Bali, I, 65 en volgenden.

(2) Blz. 12.

Cheribon en Tagal, van stroomend water zouden zijn voorzien; onder het bestuur van den heer G. L. BAUD over de residentie Samarang, is het leggen van eenen dam in de rivier Toentang, door dienzelfden ingenieur, geprojecteerd; — maar op geen van de betrekkelijke voorstellen is Gouvernementsbeschikking, veel minder uitvoering van de werken, gevolgd, denkelijk al wederom door het bekende gebrek aan beschikbaar geld. De uitvoering blijft alzoo nog tot de vrome wenschen behooren." Op eene andere plaats heet het: »Tot eenen goeden rijstoogst zal veel bijdragen, dat het Gouvernement de noodige middelen aanwendt, om waterwerken tot stand te brengen; dan zal men voor geene misgewassen van belang meer te vreezen hebben (1)."

Wat de heer SMISSAERT hier uitvoerig en in bijzonderheden uiteenzet, is door mij hoofdzakelijk zamengevat in de volgende zinsneden mijner nota bij het verslag der rapporteurs voor de staatsbegrooting voor 1850, waarin ik zelfs dezelfde voorbeelden, die van Samarang en Cheribon, aanhaal. »Gebrek aan rijst heeft zich, in de laatste jaren, op Java zoo algemeen doen gevoelen, dat dit eerste en voornaamste levensmiddel verdubbeld en verdriedubbeld is in prijs, dat in 1846 en 1847 een hongersnood in vele streken van het eiland heeft geheerscht, en dat deze ramp ook nu weder, bij het misgewas in sommige oorden, voorzien wordt. Het graven van waterleidingen en het brengen van stroomend water over de velden is een der voornaamste en meest afdoende middelen, om den rijstbouw te bevorderen. In de residentie Samarang onder anderen zouden waterleidingen, die misschien voor *f* 100,000 te graven zijn, de uitgestrekte, schoone vlakten van Demak en Poerwodadi van stroomend water voorzien (2). In de Indramaijosche (gouvernements-) distrikten van Cheribon zou eene waterleiding den rijstoogst, die nu zoo hoogst wisselvallig is, verbeteren en verzekeren. Bijna in elke residentie is daaraan behoefte. Maar dat alles wordt nagelaten, dewijl de daarvoor benoodigde uitgaven het geraamde batig saldo zouden verminderen, ofschoon ze in de toekomst rijke vruchten zouden afwerpen."

»Dringend noodzakelijk is het derhalve," zoo vervolgt de heer SMISSAERT, »dat er een einde kome aan het vestigen van het oog, alleen op het verkrijgen van een groot batig saldo tot het bestrijden van het te kort op het budget van het moederland; spaarzaamheid moet in Indië betracht en, tot den laatsten cent, moet aan Nederland verantwoord worden; maar het is niet langer bestaanbaar, dat een land, dat voor zoo vele millioenen produkten aan de Europesche markt brengt, zoo stiefmoederlijk behandeld wordt als het geval is met Java; gaat men hierin niet over tot verandering, dan zullen alle verbeteringen, die ingevoerd kunnen worden, schipbreuk lijden"(3). 't Is een weerklank van hetgeen ik gezegd heb in mijne nota: »Indien men niet

---

(1) Blz. 23.

(2) Dit is, wat Demak betreft, hetzelfde werk, dat de heer SMISSAERT aanduidt, door »het leggen van een dam in de rivier Toentang."

(3) Blz. 15.

spoedig overgaat tot het door mij aangeprezen stelsel, zal het met vele andere zaken gaan, zoo als met het muntwezen. De zucht om het vermoedelijk batig saldo tot werkelijkheid te brengen, heeft den verkeerden maatregel in het leven geroepen, althans bestendigd, om Indië met eene koperen munt te overvoeren, waarop tijdelijk groote winsten werden genoten. Thans zullen er eenige millioenen noodig zijn, om het bedorven muntwezen te herstellen, en hoe langer men wacht, des te grooter wordt de daartoe vereischte som. Op dezelfde wijze zal ook weldra het produktive Java in andere opzigten ophouden voordeelig te zijn voor Nederland, indien men het zijne levenssappen ontneemt, en zullen er ten laatste subsidiën van het moederland noodig zijn, om de gestopte bronnen van welvaart weder te openen."

»Wij bepalen ons hier alleen bij de wettige handelingen van het gouvernement," zoo schreef ik nu een jaar geleden (1), »en spreken niet van misbruiken. Anders moesten wij er nog opmerkzaam op maken, hoe de regering b. v. voor de woningen van ambtenaren in de binnenlanden eene som betaalt van *f* 500 of *f* 1000, en daarvoor huizen worden opgetrokken als paleizen door de Javasche landbouwers." En de heer SMISSAERT bevestigt dit door een meer uitvoerig betoog. »Om maar één voorbeeld te noemen," zegt hij (2), »de assistent-residenten en de kontroleurs der landelijke inkomsten en kultures genieten van gouvernementswege vrije woning; voor den opbouw van die woningen wordt door het gouvernement toegestaan voor de eersten *f* 1000; voor de laatsten *f* 550. — Zonder verder betoog zal het door een ieder toegestemd worden, dat voor die sommen geene woningen met bijgebouwen en stallen, geschikt voor een Europeschen ambtenaar, in de binnenlanden van Java, kunnen worden opgebouwd; men is dan ook veelal tevreden, als men de materialen van Europeschen oorsprong, als ijzerwerken, sloten, verf enz. voor het toegestane geld kan aanschaffen; het ontbrekende aan hout, steenen, dakpannen, kalk enz., mitsgaders de arbeidsloonen moeten dus, zonder betaling, door de bevolking geleverd worden; het gevolg daarvan is, dat zoodanige woning ligt wat grooter en beter gebouwd wordt, dan strikt noodig zou zijn, en ziedaar het ontstaan van de misbruiken, die voorgekomen zouden worden, indien het gouvernement zooveel geld voor den opbouw van zulk eene woning kon toestaan, als daarvoor in billijkheid noodig is; maar het Indische gouvernement heeft ook in dat opzigt de handen niet vrij, want alle niet onvermijdelijk noodzakelijke uitgaven moeten vermeden, en het in Indië overschietende geld als batig saldo naar Nederland gezonden worden."

»Het invoeren," zoo luidt het in mijne nota, »van verbeteringen in het zoutfabrikaat op Java (een monopolie van het gouvernement), vooral het vestigen van zoutpannen aan de zuidkust van Java, en het oprigten van meer verkooppakhuizen, zou niet alleen voor den Javaan dit monopolie minder

(1) Zie mijne *Bedenkingen tegen de mededeeling van den minister van koloniën enz.* Gron. 1849, blz. 2. Vergelijk *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië.* Jaargang 1849; II, 429.

(2) Blz. 18.

drukkend maken, maar ook op de vermeerdering der opbrengsten van dit middel een zeer gunstigen invloed uitoefenen. Maar men vreest de eerste uitgaven, die daarvoor benoodigd zijn, om dezelfde zoo even genoemde redenen." Dit wordt althans grootendeels bevestigd door den heer SMISSAERT, wanneer hij zegt (1): »De prijs van het zout is van lieverlede gebragt van *f* 3 tot *f* 8 de pikol, zonder dat gehoor gegeven is aan de zoo dikwijls gedane vertoogen, om, ook in de binnenlanden, verkooppakhuizen op te rigten, ten einde daardoor voor te komen, dat de Javaansche bevolking, die woonachtig is op plaatsen, van de bestaande verkooppakhuizen verwijderd, zich de eerste levensbehoefte honderd percent hooger moet aanschaffen."

Menigwerf hebben wij in dit Tijdschrift en elders opmerkzaam gemaakt op het drukkende en knellende der bazaarpachten; menigwerf hebben wij aangedrongen op eene spoedige wijziging, of, zoo mogelijk, afschaffing dier schandelijke heffingen, en middelen zijn reeds door ons aangewezen, om deze inkomsten van den staat op eene andere wijze te vergoeden. Ook de heer SMISSAERT is van de noodzakelijkheid hiervan overtuigd. »Hoe luide," zegt hij, »zijn de klagten over het schreeuwende van de afpersingen, welke de Chinezen zich veroorloven, bij het doen van heffingen op de bazars en warongen! Hetgeen daartegen geschreven wordt, is somwijlen wel wat overdreven, maar dat die heffingen schrikkelijk zijn, is de waarheid. Men geve daarvan echter niet alleen de schuld aan de Chinezen, en noeme die deswegens niet, bloedzuigers der Javanen; *men moet hen veeleer beschouwen als de werktuigen van het gouvernement*, dat zulks oogluikend schijnt te willen of te moeten toelaten; want het bedrag van de pachten der bazars en warongs mag wel toe- maar niet afnemen, daar het batig saldo, ten behoeve van het moederland, bij de mindere opbrengst zou lijden. De residenten hebben trouwens de middelen niet, om hoogere heffingen, dan de tarieven toestaan, te beletten, en wilden zij dit te krachtig doen, het gevolg daarvan zou zijn, dat de pacht niet kon worden opgebragt."

Wij zouden nog meer kunnen afschrijven om te doen zien, hoe de beschouwingen van eenen man, die vijftien jaren resident op Java geweest is, in vele opzigten op eene in 't oog loopende wijze overeenkomen met hetgeen ik omtrent onderscheiden aangelegenheden van Indië heb in 't midden gebragt. Voor hen, die hun vertrouwen alleen durven schenken aan personen, die in aanzienlijke betrekkingen zijn geweest, is deze overeenkomst van zienswijze van het uiterste belang; en 't verheugt mij, dat de prioriteit van het publiceren dezer beschouwingen aan mijne zijde is, omdat daardoor waarschijnlijk wel eenige afbreuk zal gedaan worden aan de beklagenswaardige meening, alsof bij hen, die dat voorregt gemist hebben, geene waarachtige en onbevooroordeelde voorstelling van zaken en feiten kan gevonden worden.

---

(1) Blz. 25. Vergelijk overigens mijne »Reis over Java, Madura en Bali", II, 76 enz.

De strekking dezer brochure is eigenlijk, volgens den titel, om 't een en ander in 't midden te brengen over de bekende nota van den heer SLOET TOT OLDHUIS, dienende ter beantwoording van de mededeeling van den minister van koloniën aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal. De brochure handelt dus eigenlijk over den geprojekteerden verkoop van landen op Java. Zij beoordeelt »de redeneringen van den oud-minister zoowel als die van den heer SLOET." En haar korte inhoud is ongeveer aldus. Aan beide kanten is waarheid en overdrijving. Er zijn vele verkeerdheden en misbruiken op Java. Maar dezen zijn onafhankelijk van het tegenwoordige kultuurstelsel. Zij kunnen althans, met behoud van dat kultuurstelsel, verbeterd en weggenomen worden. Dat is volstrekt noodzakelijk; doch het verkoopen van landen, zoo als dat door den heer SLOET is voorgesteld, is onbillijk, onstaatkundig en ondoelmatig. Tegen het afstaan van woeste streken in erfpacht voor 50 of 100 jaren zijn echter geene bedenkingen.

Al wie bekend is met hetgeen ik vroeger over of naar aanleiding van het voorstel van den heer SLOET geschreven heb, speciaal met mijne *Bedenkingen tegen de mededeelingen van den minister van koloniën aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal, omtrent den verkoop van landen op Java, Gron. 1849*, zal al dadelijk inzien, dat ik in deze aangelegenheid niet met den heer SMISSAERT overeenstem. Ik ben een voorstander van het partikulier landbezit op Java, en de heer SMISSAERT betoont zich daarmede niet zeer ingenomen. Men versta mij echter wel. Ik heb mij tot dusverre over het voorstel van den heer SLOET en de mededeeling des ministers nog niet anders uitgelaten, dan wat betreft het verkoopen van landen *in het algemeen* en het partikulier landbezit *in beginsel*. »Ik gevoel mij niet geroepen," zoo zeide ik in het voorberigt mijner zoo even genoemde *Bedenkingen*, »om iets anders in het voorstel van den heer SLOET TOT OLDHUIS te verdedigen, dan den grond waarop het steunt, de praemisse, dat het partikulier landbezit op Java in alle opzigten zoowel voor Java zelf als voor het moederland voordeelig is. Of het verkoopen van domeinen tot een bedrag van 25 millioen, met het doel om daardoor tekorten te dekken, wenschelijk en staatkundig zij; of het niet gevaarlijk is daardoor de mogelijkheid te openen tot nieuwe geldverspillingen; of het niet billijker en regtvaardiger zou wezen, de sommen, die uit het verkoopen van landen op Java voortvloeijen, ook in de eerste plaats in het belang van Java aan te wenden, 't zij door den aanleg van spoorwegen, 't zij voor het onderwijs der Javanen, 't zij voor eenige andere instelling van algemeen nut, dit alles heb ik in deze brochure niet onderzocht." Ook nu nog plaats ik mij op dat zelfde standpunt; ik wil over het *doeltreffende* en *uitvoerbare* van het voorstel van den heer SLOET mij niet verklaren. Ik wil alleen omtrent het partikulier landbezit *in beginsel* mijne zienswijze openbaren, niet over de middelen en de wegen, om langzamerhand daartoe te geraken. Te minder wil ik dat, dewijl mij daartoe de gelegenheid zal gegeven worden, wanneer deze zaak een onderwerp van enquête zal worden. Uit dat oogpunt en van dat standpunt beschouw ik thans de eerste zinsnede, waarin de heer SMISSAERT zijne meening omtrent het partikuliere landbezit verklaart.

»Het is mij niet gebleken," zegt hij (1), »dat de bevolking van de zoogenaamde partikuliere landen zooveel gelukkiger is, dan die van de gouvernementslanden." De heer SMISSAERT vergeve mij echter, wanneer ik in de argumenten, die hij voor deze verklaring bezigt, juist argumenten zie voor het tegenovergestelde van 'tgeen hij beweert, juist bewijzen, dat de bevolking der partikuliere landen gelukkiger is, eene meening, die door mij wordt omhelsd. Immers hij zegt: »*de heerendiensten*, welke de laatste (d. i. de Javaan der gouvernementslanden) te verrigten heeft, *zijn meer in het oog loopende*, en heeft daarmede meer *willekeur* plaats, dan op de partikuliere landen; *dit is ontegenzeggelijk;* dat de bevolking der gouvernementslanden meer aan *knevelarijen* van de inlandsche hoofden is blootgesteld, dan die van de partikuliere landen, wil ik ook toegeven." Ik vraag u, of dit geen krachtige bewijzen zijn voor mijne bewering, dat de bevolking der partikuliere landen veel gelukkiger is? De heer SMISSAERT zoekt zijn bewijs in de toekomst: »op alles is herstel," zegt hij, »op de heerendiensten zoowel als op de knevelarijen van inlandsche hoofden is orde te stellen." Ik wil het toegeven. Maar dat is eigenlijk de kwestie niet. 't Is de vraag niet, of het niet mogelijk zou zijn, den Javaan der gouvernementslanden zoo gelukkig te maken als die van de partikuliere landen? maar 't is de vraag, of hij zich op dit oogenblik in dien toestand bevindt — en dan heeft de heer SMISSAERT zelf die vraag met een volmondig »neen" beantwoord. En nu het middel, dat hij aanwijst, om tot die gelijkheid van geluk te geraken? »Grootere uitgaven worden daartoe vereischt, er moet over meer geld beschikt kunnen worden," antwoordt de heer SMISSAERT. Het gouvernement moet zich dus opofferingen, *geldelijke* opofferingen, getroosten. En zie hier nu het groote en alles afdoende bewijs voor mijne stelling — het eigenbelang. Het eigenbelang brengt mede, dat de partikuliere landbezitter zijne opgezetenen geene al te drukkende lasten oplegt; het eigenbelang maakt hem tot den natuurlijken beschermer zijner landbouwers — want die landbouwers maken zijn rijkdom, zijne welvaart uit; en ze verlaten hem en verhuizen naar elders, zoo hij hun met te zware heerendiensten of met knevelarijen kwelt. Maar om den Javaan in denzelfden toestand te brengen als op de partikuliere landen, daarvoor moet het gouvernement zich »geldelijke opofferingen" getroosten; het gouvernement moet dus gedreven worden door menschlievendheid tot datgene, wat de partikulier uit eigenbelang verrigt. Ik wil hiermede volstrekt niet te kennen geven, dat er op dezen regel geene uitzonderingen zijn. Gaarne erken ik met den heer SMISSAERT (2), »dat men zich niet moet voorstellen, dat onder de bevolking van *alle* partikuliere landen evenveel of meer welvaart heerscht, dan bij die van de gouvernementslanden." Zeer goed weet ik, »dat hieromtrent ook onderscheid, ja, groot onderscheid bestaat." Even sterk als hij keur ik het af, dat er landheeren zijn, die het beheer van hunne

(1) Blz. 17.
(2) Blz. 19.

landen aan Chinezen overlaten, omdat dezen het talent bezitten van er meer winst uit te halen. In dit opzigt ga ik verder dan hij, en zou ik, zoowel het partikulier landbezit als de administratie en het huren van landen door Chinezen, willen verboden zien (1). Maar dit alles ontneemt niets aan de waarde van het bewijs, dat ik vind in het welbegrepen eigenbelang der landbezitters voor de bevordering van de welvaart hunner opgezetenen. Uitzonderingen bevestigen slechts den regel.

»Ik trek zeer in twijfel," zegt de heer SMISSAERT op eene andere plaats (2), »of het gouvernement, de middelen bezigende, welke het ruimschoots in handen heeft, niet in staat is, den Javaan even gelukkig, zoo niet gelukkiger te doen zijn, dan partikuliere landbezitters; tenzij men het met dezen zoover brengen kan, dat zij hun eigen belang genoegzaam inzien, en hunnen eigendom zelven beheeren." Hij erkent dus zelf, dat het eigenbelang der landbezitters medebrengt, den Javaan gelukkig te maken; en dat zij, die het beheer hunner landen niet zelve voeren en aan anderen overlaten, hun eigenbelang niet genoegzaam inzien. »Maar," voegt hij er bij, »zoover zal het nimmer komen; ieder Europeaan, die eenig fortuin verzameld heeft, verlangt zoo spoedig mogelijk naar zijn vaderland terug te keeren, en zoo gaat het ook met de landeigenaren, die in zoodanig geval het beheer aan anderen overlaten of het land verhuren." Nu erken ik gaarne, dat het tegenwoordig, op eenige uitzonderingen na, zoo is; maar, zeg ik op mijne beurt: »op alles is herstel." Neem de oorzaken weg, waarom Europeanen thans zoo spoedig mogelijk naar hun vaderland wenschen terug te keeren. Maak hun verblijf in Indië aangenamer en gelukkiger, door betere instellingen, door een minder despotiek bestuur, door meer regtvaardigheid en billijkheid, door het opheffen der belemmeringen, die de ontwikkeling en beschaving der maatschappij in den weg staan, door hun de gelegenheid te schenken om hunne kinderen in Indië op te voeden, door de bevordering van onderwijs en kunst en wetenschap — en ik verzeker u, dat zich in Indië wel eene blijvende bevolking zal vestigen van Europeanen en hunne afstammelingen. De heer SMISSAERT levert mij voor de gegrondheid dezer stelling een treffend bewijs. »Vele Europesche landheeren," zegt hij (3), »hebben zich met hart en ziel toegelegd op de ontwikkeling van den landbouw op hunne landen en daarvoor geene kosten ontzien. Ik geloof als zoodanig te mogen noemen: de heeren VAN MOTMAN, VAN RIEMSDIJK, BIK, VAN BRAAM, ARNOLD, VAN DEN BOSCH, DOORNIK, en meer anderen; eere zij hun deswegens toegebragt! Te bejammeren is het echter, dat sommige van de opgenoemde heeren ook reeds naar Europa vertrokken zijn en het beheer van hunne eigendommen daardoor aan anderen hebben moeten overlaten; dit zal altijd plaats vinden en daardoor gemist worden het anders groote voordeel van de

---

(1) Vergelijk mijne Reis.
(2) Blz. 27.
(3) Blz. 33.

partikuliere nijverheid. Hoe goed men het ook op Java hebbe, een ieder blijft, om de een of andere reden, altijd naar zijnen geboortegrond verlangen." Maar nu zijn van de opgenoemde landheeren slechts twee, de heeren VAN BRAAM en ARNOLD, in Nederland. De laatste zou zeker in Indië gebleven zijn, indien hij er zijne kinderen had kunnen opvoeden, zonder hunne toekomst te bederven, en hij keert naar Indië terug, zoodra de opvoeding zijner kinderen voltooid is. De overigen geloof ik niet, dat Indië althans voor goed zullen verlaten, terwijl waarschijnlijk hun geslacht zich daar eveneens zal blijven vestigen.

Nog een argument, dat voor het partikulier landbezit is bijgebragt, tracht de heer SMISSAERT te ontzenuwen. Men had namelijk beweerd, dat die landen, welke nu reeds in handen van partikulieren zijn, daaraan vele voordeelen hebben te danken. Men had gewezen op de Ommelanden van Batavia, die in vroeger tijd onveilige wildernissen en moerassen waren, maar door partikuliere nijverheid in rijk bevolkte streken zijn veranderd. Men had gevraagd, of er op geheel Java eene rustiger en welvarender streek is dan de residentie Batavia en Buitenzorg? De heer SMISSAERT durft »dit niet geheel tegenspreken." Hij voert daartegen evenwel aan, dat die Ommelanden, reeds vóór het derde van eene eeuw, geene wildernissen en moerassen meer waren (1); dat men in het Westerkwartier in 1816 nog uitgestrekte landgoederen aantrof, voorzien van stevige landhuizen, aan Europeanen toebehoorende; maar dat thans alle landen, in dat gedeelte van de residentie Batavia gelegen, de eigendom van Chinezen zijn geworden, en de welvaart der bevolking noch zedelijk, noch stoffelijk, toegenomen is. Dit alles is volkomen waar, maar wat bewijst het tegen het partikuliere landbezit? Het bewijst alleen, hoe noodzakelijk het wordt, dat men eindelijk eens gehoor begint te geven aan de waarschuwende stemmen van zoo vele verstandige en bezadigde mannen, rijk aan kennis en ondervinding, die sedert jaren opmerkzaam hebben gemaakt op het gevaar van het landbezit der Chinezen; die sedert jaren op de noodzakelijkheid hebben gewezen, om dat landbezit tegen te gaan en alleen aan Nederlanders het regt toe te kennen eigenaren van landen te wezen. Maar al die stemmen waren te vergeefs — en thans zijn de residentiën Batavia en Buitenzorg voor het grootste gedeelte in handen van Chinezen. Een paar maanden geleden is nog weder het zeer uitgestrekte land Bakassi in de Ommelanden van Batavia, 't welk tot dusverre aan Europeanen behoorde, voor eenige tonnen gouds aan een Chinees verkocht. Zoo vreet deze kanker al verder en verder voort, en wordt het gevaar grooter en dreigender. Maar de regering hoort en ziet niet — of is te flaauw en te zwak, om krachtige maatregelen te nemen — en wat zal de uitkomst zijn!

Ik wil met den heer SMISSAERT niet langer twisten over het partikuliere

(1) Hoe die wildernissen en moerassen reeds meer dan eene eeuw geleden langzamerhand in vruchtbare en welvarende streken zijn herschapen, kan men historisch uiteengezet vinden in mijn: *Geschiedkundig onderzoek naar den oorsprong en den aard van het partikulier landbezit op Java*, in dit Tijdschrift, jaargang 1849, I, 213 enz.

landbezit, te minder omdat hij in ieder geval veel redelijker is dan andere oud-Indische ambtenaren, die de vreesselijkste toekomst, ja het vermoorden van alle Europeanen daarin te gemoet zien. Hij althans betwist het gouvernement het regt niet, om land op Java te verkoopen; hij wil van dien maatregel geene onlusten voorspellen of schrikbeelden ophangen. En ofschoon hij verklaart van het onbillijke, onstaatkundige en ondoelmatige van het verkoopen van gronden doordrongen te zijn, wil hij echter het partikuliere landbezit op Java wel bevorderen, door het afstaan van woeste streken in erfpacht voor 50 of 100 jaren. Hoe het ondertusschen met het voorstel van den heer SLOET en de uitbreiding van het partikulier landbezit op Java gaan zal, is natuurlijk grootendeels afhankelijk van het onderzoek, dat de vertegenwoordiging en de regering verklaard hebben daaromtrent te willen in 't werk stellen. Onbevooroordeeld en met de meest mogelijke »voraussetsunglösigkeit", behoort zulk een onderzoek te geschieden. Daarom hopen wij, dat men gelukkig zal zijn in de keuze der personen, aan wie dat onderzoek wordt opgedragen!

Er komt in de brochure van den heer SMISSAERT nog eene verklaring voor, die te belangrijk en opmerkelijk is, dan dat wij ze met stilzwijgen voorbij kunnen gaan. »Gedurende vijftien jaren resident op Java geweest zijnde, was ik in de gelegenheid, vele stukken en opgaven te verzamelen, die mij thans zeer te stade zouden komen; doch mij genoodzaakt gezien hebbende, ingevolge art. 2 der publikatie van den gouverneur-generaal van Nederlandsch Indië, van den 19 Mei 1844, eene opgave in te zenden van alle, onder mijne berusting zijnde stukken, welke opgave, onder aanbieding van eede moest worden opgemaakt, heb ik toen, niet zonder wrevel en misschien wel eenigzins voorbarig, het grootste gedeelte van mijn partikulier archief verbrand; wel heb ik daarvan tegenwoordig spijt, daar ik mij zelven en anderen daarmede nuttig had kunnen zijn, maar gedane zaken nemen geen keer, en ik moet bekennen, dat die gouvernementslast te verdedigen was, wegens het misbruik, dat dikwijls gemaakt is van stukken, die, uit den aard der zaak, als toevertrouwd moesten worden beschouwd." Niemand kan meer dan wij het voor noodzakelijk houden, dat het gouvernement zijne ambtenaren, die *misbruik* maken van hun toevertrouwde stukken, gestreng straffe. Maar dat doet de regering niet. Zij heeft alleen in eene publikatie, die inderdaad niet te verdedigen is, zoo wel het gebruik als het misbruik *verboden;* maar nog nooit heeft zij de bedreigde *straffen toegepast.* Zij is daartoe niet bij magte, of zij heeft er den moed niet toe. Wat is nu het gevolg geweest der beruchte publikatie? aan den eenen kant, dat sedert hare uitvaardiging veel meer gouvernements-stukken zijn gepubliceerd dan vroeger — want een verbod, dat men niet kan handhaven, lokt altoos de overtreding uit; en aan den anderen kant, dat ambtenaren, zoo als de heer SMISSAERT, die in 't bezit zijn van belangrijke bescheiden, waarmede ze voor de belangen van Indië en

het vaderland, veel nut zouden kunnen stichten, die bescheiden vernietigen of er geen gebruik van durven maken. Inderdaad het wordt tijd, dat die barbaarsche, middeleeuwsche publikatie, waarbij de overtreders met de straffen bedreigd worden, vastgesteld op misdrijven van ontvreemding van 's lands eigendom of misbruik van vertrouwen, eindelijk worde ingetrokken. Het wordt tijd, dat de regering krachtig worde in *daden* en van zulke holklinkende en barsche bedreigingen, die ze niet kan ten uitvoer leggen, zich onthoude. Geef ontslag aan den ambtenaar, hoe hoog ook geplaatst, die geheimen aan het licht brengt, welke hem in zijne betrekking zijn toevertrouwd en waarvan de bekendmaking inderdaad schadelijk is, niet voor de private inzigten en meeningen van het gouvernement of van leden der regering, maar voor *de belangen van het land.* Maar bevorder overigens de publiciteit van Indische aangelegenheden, door zelf openbaarheid te geven aan alles wat daarvoor vatbaar is. Beschouw het als eene verdienste in uwe ambtenaren over de publieke aangelegenheden, in publieke geschriften, hunne denkbeelden te ontvouwen, al zijn ook hunne inzigten strijdig met aangenomen beginselen en het tot dus verre gevolgde stelsel. De heer SMISSAERT, die de meest mogelijke kieschheid en gemoedelijkheid in deze zaak heeft aan den dag gelegd, heeft eigenlijk toch nog tegen de publikatie gehandeld. Immers zij verbiedt, om van eenig gouvernementsstuk, al is het ook extraktsgewijze, in openbare geschriften gebruik te maken, en vele medegedeelde opgaven in de brochure vallen in die katechorie. Zóó dwaas is die publikatie, dat het, hare voorschriften letterlijk opvolgende, voor elken ambtenaar eene onmogelijkheid wordt, om over Indische aangelegenheden te schrijven!

De heer SMISSAERT heeft in mijn oog met deze brochure veel nut gesticht, niet zoo zeer voor de beoordeeling der kwestie van het verkoopen van landen op Java, als wel, om de noodzakelijkheid aan te toonen, dat men niet langer Java en de Javanen opoffere aan de tijdelijke behoefte der schatkist van Nederland. Het batig slot der Indische administratie moet voortaan, althans gedeeltelijk, gebezigd worden, om verbeteringen en hervormingen in Indië daar te stellen — ziedaar de hoofdstrekking van het gansche geschrift! Hart voor Indië — liefde tot de Javanen — afschuw van het onregt, dat hun geschiedt — ziedaar de geest, die den schrijver bezielt! »Plegtig en in gemoede verklaar ik," zegt hij, »dat het mij, in de betrekking van resident, dikwijls gehinderd heeft, tot het voortbrengen van produkten voor de Europesche markt te moeten medewerken, zonder dat van de schatten, die in 's lands kas vloeijen, het minste bestemd werd tot verbetering van het lot van den inlander, tot het opheffen van lasten, waaronder hij, alleen wegens gebrek aan beschikbare gelden, gebukt gaat, tot het aanleggen van waterwerken in het belang der rijstkultuur, in één woord, tot het daarstellen van onmisbare verbeteringen." En gelijk ik reeds op zoo veel overeenkomst in mijne zienswijze met die van den edelen schrijver dezer brochure heb op-

merkzaam gemaakt, dank ik hem ook voor deze schoone woorden, waarmede hij eindigt: »De bevolking van Java en die van al onze overzeesche bezittingen, acht ik, dat door het Opperwezen onder Europeesch gezag gesteld is, *om christelijk te worden beheerscht*, *beschermd en bevrijd van alle willekeurige handelingen*, gelijk die volkeren verdienen, doch niet om van hen te trekken, zoo veel als immer mogelijk is; — daarop kan geen zegen rusten! Naar het grootsche doel, dat voor ons weggelegd is, zij ons streven alzoo! God geve, dat men het wenschelijke en het pligtmatige daarvan inzie! De vruchten, welke men daarvan zal inoogsten, zullen rijk en gezegend zijn voor Nederland en voor de Indische bevolking!"

Dr. W. R. VAN HOËVELL.



De tweede Balische expeditie.

Een paar maanden geleden is te Amsterdam (bij ZWEERS en BEUKMAN) in het licht verschenen eene beoordeeling van het werk: »de krijgsbedrijven tegen Bali in 1848, door den luitenant-kolonel J. VAN SWIETEN; met een voorwoord van den generaal-majoor VAN DER WIJCK." De schrijver dezer beoordeeling noemt zich niet, maar hij blijkt een oud-officier te zijn, die zelf in Indië menigen veldtogt heeft bijgewoond, en die, behalve zijne kennis van krijgsaangelegenheden, ook zijne ondervinding raadpleegt, bij de kritiek, waaraan hij de tweede Balische expeditie onderwerpt. Wij zijn verzocht van den inhoud dezer brochure een kort verslag mede te deelen, omdat zij slechts weinige algemeene bekendheid heeft verkregen. Gaarne voldoen wij aan dat verzoek, zonder ons te vermeten, tusschen den generaal-majoor VAN DER WIJCK en den luitenant-kolonel J. VAN SWIETEN aan den eenen en den schrijver dezer brochure aan den anderen kant, als scheidsregter op te treden. Wij zullen ons letterlijk bepalen bij de mededeeling van hetgeen wij gelezen hebben.

Volgens den schrijver, zijn er drie hoofdfouten bij de tweede Balische expeditie begaan, waarvan de twee laatsten als de ware oorzaken der geleden nederlaag te beschouwen zijn.

De *eerste hoofdfout* is het nutteloos, gedurende drie dagen, ter reede van Beliling laten liggen der ingescheepte troepen, zonder de landing te bewerkstelligen. Dit was niet zoo zeer tot nadeel der operatie, als wel eene fout in het politiek belang, omdat men, door de gebeurtenissen van Februarij 1848 in Parijs, bevreesd was voor aanstaande verwikkelingen met Europesche mogendheden, zoodat men zooveel mogelijk tijd moest zoeken te winnen. Op den 5 Junij waren alle schepen ter reede van Beliling verzameld, en den volgenden dag hadden alle kruispraauwen haar bereikt. Waarom nu tot den 8sten getoefd? Waartoe dat dralen? De troepen waren door eene zeereis van 5 dagen niet vermoeid; geene maatregelen waren er voor de landing meer te nemen; er was geen de minste reden, om die landing niet dadelijk te bewerkstelligen. Het was eerst den 7 Junij 's middags, toen men van 11 tot 3 ure »zooveel gewapend volk naar Boenkoelan zag komen, waarschijnlijk tot verdediging der kampong bestemd, dat onverwijld tot eene landing werd besloten. De tweede kolonne, onder den majoor SORG, kwam ten 6 ure met hare artillerie aan wal. De majoor liet de dessa Timor-Sangsiet onderzoeken, en de kolonne werd gedeeltelijk daarin opgesteld. De schemering valt doorgaans in Indië reeds te 6 en 6½ uur in, en spoedig daarna is het volkomen duister. Het debarkeren der tweede kolonne, zoo laat, kon derhalve nu geen nut hoegenaamd meer hebben; hoogstens zou zij het ontschepen der overige troepen den volgenden dag beschermen. Zulks was echter ook onnoodig, want de kolonne zelve had geen tegenstand ondervonden, het

zeestrand was goed, onder bereik van het scheepsgeschut, en geene vijandelijke versterking was er aangelegd.

De eerste kolonne, onder den luitenant-kolonel SUTHERLAND, was den volgenden dag 's morgens te 5½ uur aan wal. De overige kolonnes volgden spoedig. Men moest echter op het geschut der derde en vierde kolonnes wachten, alvorens Boenkoelan aan te tasten. Dit deed den vijand, die dit dralen voor vrees aanzag, stoutmoedig worden, zoodat men besloot zonder dat geschut, die kampong, welke door de Balinezen in massa bezet was, aan te vallen.

Hier zien wij vele fouten plaats grijpen, welke bij ervaren officieren niet mogelijk moesten zijn. Het geschut voor twee kolonnes, derhalve eene berg-batterij à 3 pond, was reeds ontscheept. Maar men zegt: »voor de artillerie was dit terrein niet gunstig." Was het niet gunstig voor vier stukken, het was het natuurlijk evenmin voor acht. Waarom dus te wachten op het geschut der derde en vierde kolonnes? Sedert wanneer heeft men bij onze oorlogen in Indië, met eene magt van ruim 1600 man infanterie, zonder al den omslag van geschut, eene dessa niet durven aanvallen? Wilde men nu reeds zijne geheele magt bezigen, om den eersten minsten tegenstand te overweldigen? Hoe zou men dan handelen, wanneer men op ernstiger verdediging zou stooten? Kon men niet te gelijk met eene der kolonnes een paar handmortieren doen ontschepen en daarmede den kampong bewerpen? Die vuurmonden toch nemen zoo weinig plaats in. — Ten 10½ uur was de strijd reeds geëindigd, maar toen waren ook de soldaten te zeer vermoeid, om verder iets te ondernemen.

De *tweede hoofdfout* is voortgevloeid uit de onbegrijpelijke vermoeidheid na een paar uur vechtens, waarvan wij zoo even spraken; want deze gaf aanleiding tot het niet doen eener verkenning naar de zijde van Djagaraga. Hier ziet men geen enkel blijk van onze gewone voortvarenheid in de oorlogen in Indië. Na elke beweging moet men uitrusten; maar 's anderen daags komt men daardoor onvoorbereid voor 's vijands sterkten. 't Is waar, op eenen dag van het ontschepen moet men vele behoeften doen aanvoeren, welke met de troepen niet gelijktijdig aan wal kunnen worden gebragt. Maar eene verkenning te doen, waartoe de troepen immers hunne wapens en munitiën medevoeren, kon geene zwarigheid opleveren, was noodzakelijk. Bovendien was Djagaraga zoo digt bij, minder dan drie uren van Boenkoelan.

Men vond te Boenkoelan »vele varkens, eenig horenvee, eene groote hoeveelheid pluimgedierte, en gezuiverde rijst, voldoende om de kolonne voor een of twee dagen tot voedsel te verstrekken." Waarom moest men dan »naar de vivres en menageketels wachten?" Alleen tandoe's tot het vervoer van gewonden, stormladders en eene suppletie van krijgsbehoeften kon men redelijkerwijze voor noodzakelijk houden, om mede te voeren. Een honderdtal tandoe's voor de gewonden van den volgenden dag en een vijftigtal stormladders, waartoe 300 koelies vereischt werden, waren misschien noodig. Men kon er dan nog 200 met oorlogsbehoeften medevoeren. Menageketels waren hier eene behoefte van weelde. In elke dessa of kampong in Indië

vindt men aarden potten en aarden vaatwerk van allerlei soort en grootte. Wilde men de soldaten eene geregelde menage doen houden, dan moest het in alle geval later gebeuren, wanneer de eerste voorname operatie door haren goeden uitslag meer regel en gemak aan de verdere ondernemingen zou hebben gegeven. In ondernemingen, welke spoed vereischen, laat men in Indië de soldaten vierkante zakjes van de bladeren der kokospalmen vervaardigen; daarin wordt rijst gedaan en gekookt; en zoo worden die, aan den bajonetkoppel bevestigd, medegenomen. Zulke zakjes heeten katoepak. Aldus had men kunnen handelen met betrekking tot de kolonnes, die niet ter verkenning waren uitgezonden. De anderen had men zoo goed mogelijk moeten voorzien van scheepsbeschuit, vleesch, enz.

Eene verkenning was alzoo noodzakelijk, minstens door ééne kolonne, liever door twee. In 't gezigt der redoutes van den vijand had men die kolonnes moeten laten bivouakkeren. Men had bij die verkenning, door al de dragers, een depot van munitie moeten bijeen verzamelen. Daartoe was allezins gelegenheid. De koelies hadden dienzelfden dag naar Boenkoelan kunnen terug keeren, en des anderen daags met eene derde kolonne van tandoes en nog meer voorraad voorzien, kunnen oprukken. Alzoo zou, behalve hetgeen het artillerie-park en de manschappen medevoeren, een ruime voorraad op het slagveld zijn bijeengebragt.

Bedenkt men nu, »dat, voor zoo verre de gesteldheid van het terrein betreft, men deze positie (Djagaraga) vrij wel overeenkomende vond met de denkbeelden, die men zich daarvan ten gevolge der gegevene inlichtingen gevormd had," maar dat »op zulke geduchte versterkingen, als men nu voor zich had, niet gerekend was, »dan is het onloochenbaar, dat eene verkenning niet alleen op de moeijelijkheden van den volgenden dag zoude gewezen hebben, maar dat ook alle maatregelen van voorzorg tijdig zouden kunnen genomen zijn, en men zich, volkomen voorbereid, ten strijde zou hebben toegerust.

De *derde hoofdfout* is te zoeken in het gevecht zelf, dat op den 8 Junij voor Djagaraga geleverd is. Uit de beschrijving, door den heer J. VAN SWIETEN gegeven, is het moeijelijk zich van de versterkingen en het gevecht een volkomen juist denkbeeld te maken. Maar zoo veel blijkt er uit, dat er een zeer moorddadig gevecht geleverd is, en onze troepen heldendaden bedreven hebben. De volgende bedenkingen zijn den schrijver echter voorgekomen.

1) Had men het terrein gerekognosceerd, dan had men bevonden, dat de redoute no. 1 was om te trekken, en dat zij in den rug kon aangevallen worden. Indien men eene of twee kolonnes voor verscheiden dagen van vivres voorzien had, en deze in den rug der versterkingen hadden trachten te komen, dan zou men beter gedaan hebben. Men had dit nog op den dag van het gevecht kunnen doen, door op een grooten afstand met het geschut de sterkten van voren te bedreigen. Borstweringen had men daarvoor zelfs kunnen oprigten. Een geregelde stelselmatige aanval zou daaruit niet zijn voortgevloeid, want, indien het omtrekken mislukt was, zou men nog altoos even ver zijn geweest. — Maar, zoo wel aan boord als den dag te voren, schijnt

men maar één denkbeeld te hebben gehad, namelijk eene bestorming. Wat was nu erger? Den soldaat aan een nutteloos moorddadig gevecht bloot te stellen, en daardoor de expeditie in gevaar te brengen — of den soldaat te doen voeden, hem zelfs zoo 't noodig was (maar des geenszins) half honger en dorst te laten lijden, en hem den dag te voren niet te sparen, maar eene goede verkenning te laten doen?

2) Toen de westelijke redoute no. 1 door de luitenants VAN SWIETEN, VAN RIJN VAN ALKEMADE en C. S. UHLENBECK met hunne manschappen was bestegen, was tevens de weg aangewezen, welken men verder behoorde te volgen. Maar men heeft dien niet gevolgd. Die redoute domineerde en flankeerde de oostelijke redoute no. 2. De regter- of oostzijde was evenwijdig met de linkerzijde van de oostelijke redoute; zij was gekreleneerd en van kanon voorzien. Deze westelijke redoute schijnt reeds vroegtijdig genomen te zijn. Waarom dan geene opening in het noorder front, het front naar ons toegekeerd, gemaakt? Men had zich immers van springmateriëel voorzien, om de deuren van de paleizen der vorsten te openen! Waarom dit hier niet gebezigd, of, zoo het niet bij de hand was, een gat, met hoe veel moeite dan ook, gemaakt, en daarin een paar pond kruid gelaten, om zoo doende de borstweringen in de gracht te werpen en daardoor geschut en manschappen er in te laten. Al had dit slechts een grooter gat gemaakt, de borstwering zou geschokt en de opening spoedig grooter geworden zijn. Alzoo had men die redoute behooren te bezetten, en, geholpen door hare gunstige positie boven no. 2, van het bestormen dezer laatste moeten afzien, om haar in zekeren zin meer methodisch aan te vallen. Daar men echter de fout had begaan van eerst op het oogenblik van het gevecht den tegenstand te ontwaren, dien men zou hebben te overwinnen, zoo was men geheel onvoorbereid en onberaden omtrent hetgeen verder te doen stond. Het moorddadig, maar nutteloos gevecht, om no. 2 te vermeesteren, levert daarvan het bewijs. Al dat beschieten, bewerpen, berikocheteren van no. 2, hielp niets. Waarom niet in de redoute no. 1 positie genomen? Waarom zich zoo aan het bezit der oostelijke redoute *geacharneerd?* Den dag te voren stelt men zich te vreden met een zeer gering voordeel; nu wil men alles of niets.

3) De bezetting van Timor-Sangsiet is geheel nutteloos en ondoelmatig geweest, en nog meer het missen der sektie artillerie, welker paarden vooral stellig voordeeliger tot aanvoer van artilleriebehoeften hadden kunnen dienen. Men klaagt over gebrek aan koelies, en men laat de gelegenheid voorbijgaan, om het aantal transportmiddelen tijdelijk te vergrooten! Een grooter aantal troepen zou aan den strijd, in den gebrekkigen vorm, waarin hij gevoerd is, geen beter resultaat gegeven hebben; het voornaamste was, om over datgene, wat men bij de hand had, goed en doeltreffend te beschikken. — Indien men de veroverde redoute no. 1 had doen bezetten door de kolonne, welke het meest geleden had; indien men de zwaarst gewonden daarin voorloopig had bezorgd, en alzoo belet dat de gelederen niet werden gedund door de volgelingen om dezen te eskorteren; indien men de andere kolonne,

welke aan den strijd heeft deel genomen, de plaats had doen innemen van de vierde onder majoor DE VOS, en deze had doen voorwaarts rukken, om de gemeenschap met de redoute te onderhouden; indien men de kolonne van Timor had doen opmarcheren, en die dessa door schepelingen, waartoe een bevel van den opperbevelhebber slechts noodig was, doen bezetten, — dan ware geen retraite noodig geweest en de eer onzer vlag niet bezoedeld.

Nu geeft men als oorzaak van het verlaten der positie op, het uitblijven der munitie en het gebruik der twee laatste kompagniën, die de reserve uitmaakten. Maar dit dubbele gebrek van munitie en manschap is ontstaan: door onbekendheid met den te overwinnen wederstand, voortgekomen uit het niet doen eener verkenning; door het niet doelmatig gebruik maken van de veroverde redoute; en door een niet juisten blik over het geheel. Men had bij tijds door de kavallerie de kolonne uit Timor-Sangsiet kunnen doen aanrukken; zoo had men eene reserve, vooral van artillerie, kunnen verkrijgen. Maar na al die verkeerde maatregelen en handelingen, nam men pas in overweging, *om de westelijke redoute te doen bezetten, en de overige troepen rust te doen nemen, ten einde den volgenden dag het gevecht te hervatten.* Men eindigt dus, waarmede men had behooren te beginnen na het innemen der redoute; dan ware men welligt reeds dien dag volkomen overwinnaar geworden. Thans echter doen zich »niet te overkomen hinderpalen" voor, die noodzaken om te retireren. Maar ook in dit besluit ontwaart men, zoo niet twijfelmoedigheid, dan toch gemis aan vertrouwen in de zaak, in de middelen, welke nog ter beschikking staan, en in de voordeelen, welke reeds verkregen zijn. Men moest slechts geringen wederstand ontmoeten, anders is de partij verloren. Men is wankelmoedig, zoodra het eerste ernstige gevecht niet die resultaten oplevert, welke men verwachtte. Al te groot is aan den eenen kant de zorg voor den soldaat; maar roekeloos is aan den anderen kant het volslagen gemis aan voorzorgen. »Er is geen water op deze barre hoogten;" maar moet men daarom de partij al dadelijk opgeven? Was men er dan van verzekerd, water te zullen vinden, indien men de redoute no. 2 vermeesterd had?

Men spreekt over de vermoeijenis der troepen. Welligt had men niet langer dan drie uren gestreden; het terrein des strijds was niet uitgebreid; groote bewegingen hadden dus niet plaats gehad, en wat de hitte aangaat, die heeft men in Indië steeds; en de vermoeijenis, van welke hier, even als bij het gevecht voor Boenkoelan, van den vorigen dag, met graagte gewag wordt gemaakt, kon geenszins aan uitputting grenzen. En wat het water aangaat, is het waarschijnlijk, dat de vijand er evenzeer gebrek aan had, en daar hij talrijker was, was het aanbrengen voor hem met zooveel te meer zwarigheid verbonden. Al deze bedenkingen en nog zooveel meerdere brengen tot het besluit, dat de retraite eene onvergeeflijke daad is geweest, waartoe de groote dapperheid der troepen geen aanleiding kon geven, en waarvan hunne zeer betwijfelde vermoeijenis nooit de oorzaak mogt zijn. Naar 't schijnt moet die retraite inderdaad worden toegeschreven aan het verlies van

vertrouwen in eene zaak, waarbij te veel overmoed heeft plaats gehad. Even als het aanvalsplan, is ook zij al te ligtzinnig begonnen en bevolen.

4) Men beweert, op den dag der affaire »meer munitiën te hebben verschoten, dan een gansche Indische veldtogt gewoonlijk vordert." Dit is eene hoogst overdreven bewering. Het besef der hoegrootheid van het verbruik der munitie kon niet tot het voornemen der retraite leiden, want het blijkt dat er nog meer voorhanden was, vermits men er om gezonden had. Ware de verkenning bewerkstelligd, men had een goeden voorraad van krijgs- en voedingsmiddelen op de plaats van het gevecht kunnen bijeen verzamelen, en men zou geen gebrek hebben ondervonden. Het niet doen der verkenning op den dag na het gevecht van Boenkoelan, mag voor de voorname oorzaak gehouden worden der feilen, waarin men later is vervallen.

Na op die wijze zijne beschouwingen over de tweede Balische expeditie te hebben uiteengezet, bestrijdt de schrijver ten krachtigste eenige uitdrukkingen in de brochuren van den heer J. VAN SWIETEN, die den ongunstigen afloop der expeditie in een minder ongunstig daglicht trachten te stellen, en als beweegredenen golden voor de retraite; vooral spreekt hij hevig tegen de voorstelling, alsof wij de Balinezen zouden getuchtigd hebben, en zouden terug getrokken zijn, zonder de waardigheid onzer vlag te kompromitteren. En ofschoon hij het ongeval betreurt aan zoo vele brave krijgsmakkers overgekomen, beschouwt hij deze gebeurtenis toch als eene heilzame les, welke de geschiedenis ons moet bewaren. Slechts in een enkel punt geeft hij aan de bevelhebbers der onderneming gelijk, dat zij namelijk eene blokkade verworpen hebben. Een eiland, alleen door natiën bewoond, die geen behoefte aan artikelen van weelde, of van Europesche markten afkomstig, hebben; een eiland, dat daarentegen allerlei middelen bezit, om ruimschoots zijne ingezetenen te voeden — zulk een eiland kan door geene insluiting tot de overgave worden genoodzaakt. 't Schijnt bovendien, uit de woorden van den generaal VAN DER WIJCK, dat de middelen, voor zulk eene blokkade, niet voorhanden waren, 't welk als een nieuw bewijs kan worden beschouwd van den beklagenswaardigen toestand en de zwakte, waarin onze marine in Indië verkeert.

Wij eindigen hier deze aankondiging der brochure, zonder er van onze zijde een enkel woord ter beoordeeling bij te voegen; maar wij brengen haar op deze wijze ter kennis van het publiek, vooral van deskundigen in Indië; terwijl wij het van het uiterste gewigt beschouwen, dat de feiten en beschouwingen, in deze bladen voorkomende, in Indië zelf aan eene zeer naauwkeurige kritiek worden getoetst. Gaarne zullen wij daarvoor de bladen van ons Tijdschrift openstellen.

VARIA.

Ofschoon niet officiëel door de Staats-Courant geannonceerd, is het toch van algemeene bekendheid, dat de heer J. J. ROCHUSSEN zijn eervol ontslag heeft verzocht uit de betrekking van gouverneur-generaal van Nederlandsch Indië, en tevens zijn verlangen heeft te kennen gegeven van ten spoedigste te worden afgelost. De laatst aangekomen overlandmail heeft het daartoe strekkende rekwest aan den Koning aangebragt. Wanneer wij eenen blik terug werpen op het bijna vijfjarig bestuur van dezen landvoogd, dan vinden wij niet veel redenen om ons over de gebeurtenissen in dat tijdvak voorgevallen, noch over de resultaten van zijn gouvernement te verblijden. Wij erkennen gaarne, dat de heer ROCHUSSEN zeer veel moeijelijkheden heeft ontmoet, en er veel heeft plaats gehad, hetwelk men onder de buitengewone en hoogst bezwarende omstandigheden mag rangschikken; maar juist bij zulke gelegenheden weet de man van talent, van standvastigheid, kordaatheid en geestkracht, zich te onderscheiden, door die omstandigheden te beheerschen en ze ten meesten nutte der publieke zaak te leiden, door dan het roer van staat met krachtige hand te besturen en midden door de woedende golven veilig naar de haven te voeren. 't Ontbreekt niet aan dezulken, die het bestuur van den heer ROCHUSSEN alleen naar zijne uitkomsten beoordeelen. Zij wijzen op al de nederlagen, die hij heeft geleden; zij herinneren de zaak van den heer GROOFF, dien hij uit Indië heeft verbannen, omdat hij zich niet naar de bevelen van den gouverneur-generaal in kerkelijke aangelegenheden heeft gedragen, maar wiens beginselen in dat opzigt door het opperbestuur in het moederland volkomen zijn gehuldigd, en wiens opvolger in Indië tot den heer ROCHUSSEN genoegzaam in dezelfde verhouding staat, als deze aan den heer GROOFF had ontzegd; zij wijzen op de benoeming tot raad van Indië van den heer RULOFFS, tegen de voordragt en het uitgedrukte verlangen van den heer ROCHUSSEN aan, die van oordeel was, dat men gepensioneerden niet weder moest resussiteren; zij spreken van de gebeurtenis van den 22 Mei 1848, die, zonder de weifelende, veranderlijke en vreesachtige houding van den heer ROCHUSSEN, nimmer van zooveel beteekenis zou geworden zijn of zulk een gerucht zou gemaakt hebben; zij verhalen de geschiedenis der drie Balische expeditiën onder zijn bestuur, en vooral de politieke leiding door hem aan de Balische verwikkelingen gegeven, als zoo vele bewijzen van zwakheid, bekrompenheid van inzigten en ijdelheid; zij laten u zien, hoe de financiële toestand van Indië, in de laatste vijf jaren, op eene treurige wijze

is verergerd, zoodat in het laatste jaar eenige millioenen van het administratief kapitaal zijn moeten genomen worden voor andere uitgaven, dan waarvoor zij bestemd waren.

Maar wij willen al de bezwaren niet opnoemen, die men tegen het bestuur van den heer ROCHUSSEN inbrengt, veel minder willen wij ons vereenigen met hen, die nu reeds onvoorwaardelijk alles afkeuren wat de aftredende landvoogd gedaan heeft, alleen omdat de uitkomst niet gunstiger is. Wij verwachten, dat de heer ROCHUSSEN, op eene loijale wijze, zich ter verantwoording zal stellen. 't Is wel waar, dat, in den tegenwoordigen toestand onzer wetgeving, geene regterlijke magt eenen gouverneur-generaal daartoe roepen kan; maar desniettemin, en juist daarom, vooronderstellen wij, dat de heer ROCHUSSEN verlangen zal, zich te verantwoorden over al de daden van zijn bestuur, die men mogt afkeuren, en wij hopen, dat dan zal blijken, hoe onbillijk en verkeerd men hem beoordeeld heeft, en hoe hij juist zoo heeft gehandeld, als hij in de gegeven omstandigheden behoorde te doen. En al mogt dit het geval niet wezen, dan nog zullen wij hem niet hard vallen, want van de goede bedoelingen en de zuiverheid der beweegredenen van den heer ROCHUSSEN houden wij ons overtuigd. Hij heeft slechts ééne hoofdfout gehad; hij heeft zijn vertrouwen geschonken aan menschen, die dat vertrouwen niet verdienden; hij heeft zich aangesloten aan dezulken, die alleen door eigenbelang en zelfzucht gedreven werden; hij heeft den raad gevolgd van personen, die hem, of uit ijdelheid, of uit domheid, of uit egoïsme verkeerden raad gegeven hebben. Er is een krachtige geest noodig, om zich, op dat hooge standpunt, vrij te waren van de helsche intrigues, die men weet te smeden. Er wordt eene zeldzame standvastigheid en zelfstandigheid toe vereischt, om zich vrij te houden van den invloed der kotterie, die in Indië op dit oogenblik nog altoos de eerste viool speelt. Den heer ROCHUSSEN is het niet gelukt tegen dien geessel van Indië altoos op zijne hoede te zijn. En eens in de klaauwen van dien daemon, — dan laat hij niet weer los, dan klemt hij zich voor goed aan zijn slagtoffer vast, en exploiteert het op allerlei wijzen in zijn eigen belang.

»Op wien zal de keuze des konings vallen?" is thans de gewigtige vraag op de lippen van allen, die het wél meenen met Indië en het vaderland. Wij erkennen, dat de aanstaande herziening van het reglement op het beleid der regering en de andere wetten, die voor Indië zullen worden vastgesteld, eenen belangrijken invloed zullen uitoefenen op den toestand onzer overzeesche O. Indische bezittingen. Maar maak de beste wetten, de voortreffelijkste instellingen — toch hangt het welzijn der kolonie grootendeels af van de individualiteit van den gouverneur-generaal. Nu vooral is deze waarheid van toepassing, want (hieromtrent zijn bijna alle partijen het eens) er moet in Indië veranderd, hervormd, verbeterd worden, en daartoe is een man noodig van buitengewone bekwaamheid en geestkracht en zelfstandigheid en moed. Moesten wij eenen raad geven — 't zou zijn, om naar Indië thans eenen *kommissaris-generaal* te zenden, met eene buitengewone magt, zoo als

in der tijd aan den heer DU BUS DE GUISIGNIS verleend is, en onder hem te benoemen eenen luitenant-gouverneur-generaal. Den eersten zou meer speciaal de taak der in te voeren organieke veranderingen en hervormingen zijn opgedragen; den tweeden, onder den eersten, de behandeling der dagelijksche, loopende administratieve zaken, en de uitvoering der bevelen van den eersten. De wijze, waarop dit gedurende het kommissariaat van den heer DU BUS DE GUISIGNIS heeft plaats gehad, zou, bij de vaststelling der bijzonderheden in de onderlinge verhouding van beiden, kunnen geraadpleegd en gevolgd worden. Voor kommissaris-generaal zouden wij bestemd wenschen te zien iemand, die vroeger *niet* in Indische dienst is geweest; die geene betrekkingen in Indië heeft; die zoo mogelijk onafhankelijk is en niet deze hooge funktiën aanvaardt met het hoofddoel, om binnen korten tijd een aanzienlijk vermogen te vergaderen; die een helder hoofd, een ijzeren wil en een edel hart bezit; een man op de hoogte van zijnen tijd, van fijne beschaving, in de waarachtige beteekenis des woords, van milde en verlichte beginselen, van strenge regtvaardigheid, van echten godsdienstzin, van voorbeeldigen levenswandel. Voor luitenant-gouverneur-generaal zou bestemd moeten worden een der hooge Indische ambtenaren, die den tegenwoordigen stand van zaken niet is toegedaan; die niet schuldig is aan den verkeerden, althans door de uitkomst gelogenstraften raad aan den heer ROCHUSSEN gegeven; die gunstig bekend is door zijne vroegere loopbaan in Indië, en een afschuw heeft van de praktijken, die men daar ziet plaats hebben.

De heer ROCHUSSEN, even als zijn voorganger de heer MERKUS en diens voorganger de heer DE EERENS, hebben veel te veel gewerkt; dat wil zeggen, zij hebben zich te veel met de details ingelaten en konden, om die reden, geen tijd genoeg afzonderen voor de behandeling van hoofdzaken en beginselen. Dit is een groot kwaad geweest, de bron van vele verkeerdheden. Wij weten zelfs, dat er wel eens op gespekuleerd is, en dat de arme gouverneur-generaal, bij sommige gelegenheden met stukken werd overladen en in de papieren begraven, dat hij werd *afgewerkt*, wanneer dit voor het bereiken van zekere doeleinden noodig was. Dit groote kwaad zal bij de zending van eenen kommissaris-generaal al aanstonds vermeden worden. Die hooge ambtenaar zal al zijnen tijd bij uitsluiting aan de belangrijke aangelegenheden kunnen wijden, en niet onderworpen zijn aan de gevolgen eener tot in het bespottelijke opgevoerde centralisatie.

Maar hoogst noodig is het, wat er ook moge gebeuren, en wie ook tot gouverneur-generaal of kommissaris-generaal benoemd worde, dat de vice-president van den raad van Indië, de heer J. C. REYNST, zijn reeds dikwijls geannonceerd voornemen volvoere en zijn ontslag neme. Wij willen dien ambtenaar over zijne »antecedenten" niet hard vallen; wij willen zelfs erkennen, dat hij niet onbelangrijke diensten aan den lande in zijne langdurige loopbaan bewezen heeft — maar wij beweren, dat hij, bij eene reorganisatie in Indië, een belemmerende hinderpaal zou wezen, die volstrekt moet worden weggenomen. Hij is de verklaarde voorstander van het tegenwoordige

stelsel, de inkarnatie van het versleten oud-gasten-systeem, de voorvechter van het muntwezen, dat zoo veel kwaad heeft gesticht, de vijand van alle vrijzinnige hervorming, die de beschaving, de ontwikkeling, den vooruitgang van Indië vreest als de ondergang der kolonie — en hij is dat van top tot teen, sanguine et succis, in merg en been. Is hij dus nuttig geweest in den tijd toen die beginselen heerschten, hij kan het niet wezen in eene andere orde van zaken; hij zal dit zelf inzien en daarom in eene eervolle rust vergoeding vinden voor al het verdriet en het leed, dat hem eene aanstaande hervorming van de Indische administratie moet veroorzaken.

DE REDAKTIE.

De laatste maanden zijn regt gelukkig geweest voor den tegenwoordigen resident van Batavia, den heer P. VAN REES. Eerst werd hij benoemd tot ridder der orde van den Nederlandschen leeuw, en weinige weken later tot kommandeur van eene Spaansche orde — de naam is mij ontschoten. Wij weten evenmin om welke reden deze laatste onderscheiding hem is te beurt gevallen, als wij de oorzaak kunnen bevroeden, die den gouverneur-generaal bewogen heeft, hem voor eene dekoratie aan den koning voor te dragen, en daarop nog wel, in een bijzonder schrijven, ten sterkste aan te dringen. De heer VAN REES heeft zich in den jongsten tijd meer bijzonder bekend gemaakt, doordien hij het was, die, bij een hem opgedragen onderzoek, kort na den 22 Mei 1848, òf door twee sinjo's zich liet foppen, òf geweten heeft dat hij gefopt werd en op zijne beurt den gouverneur-generaal weder fopte. Overigens is hij misschien een ambtenaar, die zijne betrekking naar behooren waarneemt. Maar zeker is het, dat den gouverneur-generaal in de maand September door den minister van koloniën is te kennen gegeven, dat de heer VAN REES, in de zaak van den 22 Mei 1848 en het hem opgedragen onderzoek, op eene onverklaarbare wijze gehandeld heeft, en daarover eene ernstige berisping heeft verdiend — en nog geen half jaar later wordt hij benoemd tot ridder der orde van den Nederlandschen leeuw! — Bij deze zelfde voordragt waren door den gouverneur-generaal nog vele andere personen gevoegd, maar wier benoeming niet is gevolgd. Daartoe behoorde onder anderen de heer G. G. VAN RIJCK, algemeene ontvanger te Batavia. Hij is een man, die, op vergevorderde jaren, zijne betrekking, waaraan eene groote geldelijke verantwoording verbonden is, op eene voortreffelijke wijze waarneemt; in dat opzigt dus staat hij met den heer VAN REES althans gelijk; — maar hij heeft nog nooit eene ministeriële afkeuring ondervonden; in dat opzigt wint hij het alzoo verre van den heer VAN REES! Ieder verstandig man zal moeten vragen, waarom de heer VAN RIJCK bij den heer VAN REES heeft moeten achterstaan? Ik vraag het ook, mijnheer de redakteur, en verzoek u die vraag in uw Tijdschrift op te nemen.

Amsterdam, 19 Januarij 1850. J. W. V.

De heer J. P. C. RULOFFS, benoemd tot lid in den raad van Nederlandsch Indië, staat op het punt, om naar Indië terug te keeren. Wij verheugen ons, dat hij door den koning in de gelegenheid is gesteld, om op nieuw den lande te dienen; want hij heeft getoond een man te zijn van beginselen en fermiteit, en aan dezulken heeft vooral Indië behoefte. Bovendien weten wij, dat hij deze hooge betrekking niet heeft aanvaard, met het doel om ze eenigen tijd, als een adviseur in belangrijke en onbelangrijke zaken, waar te nemen; maar dat hij, overtuigd van de noodzakelijkheid om vele verkeerdheden en misbruiken af te schaffen, om het stelsel van gunsten en nepotisme te bestrijden, en om waarheid en regtvaardigheid boven willekeur en zelfzucht te doen zegevieren, — het voornemen heeft eenen in vele opzigten in Indië nieuwen weg te bewandelen. En hij heeft verklaard, dat hij stellig besloten heeft, onmiddellijk zijne betrekking neder te leggen, wanneer hij in Indië mogt bemerken, dat het hem niet mogelijk is daar nuttig te zijn, en het doel, dat hij zich voorstelt, te bereiken. Wij hopen, dat hij aan dit voornemen zal getrouw blijven en zich, noch door vrees, noch door vleijerij, van die gedragslijn zal laten afbrengen. In dat vooruitzigt roepen wij aan »de Rotterdam", die hem zal overbrengen, van harte toe:

»Sic te Diva potens Cypri
  Sic fratres Helenae, lucida sidera,
Ventorumque regat pater
  Obstrictis aliis praeter Japyga
Navis, etc."

In de Nieuwe Rotterdammer Courant van den 22 Januarij l.l., no. 19, hebben wij eenige aanmerkingen gelezen op de brochure van den heer SMISSAERT, waarmede wij ons niet geheel kunnen vereenigen, en waartegen wij de vrijheid nemen eenige bescheiden bedenkingen in 't midden te brengen.

Dat de welvaart onder de Javanen over het algemeen sedert 1830 is toegenomen, kan niet ontkend worden. Maar wij vermeenen dit niet alléén aan het kultuurstelsel te moeten toeschrijven. Wij kunnen dus ook niet toegeven, dat, zonder dit stelsel, de territoriale inkomsten van 1824 tot 1847 volstrekt niet zouden gestegen zijn; wèl dat zij, zonder dit stelsel, niet *in die mate* zouden zijn toegenomen, als thans het geval is. Ontegenzeggelijk is het ondertusschen, dat het batig saldo, ten minste voor een gedeelte, voortspruit uit de vermeerdering van die inkomsten en uit hetgeen het zoutmonopolie meerder opbrengt. Daarom zegt ook de heer SMISSAERT op blz. 6 zijner brochure: »Naar mijn inzien zou de oud-minister voorzigtig gehandeld hebben, door het cijfer van het batig saldo slechts gedeeltelijk aan het kultuurstelsel toe te schrijven, zoo als de heer SLOET daarin ook gedeeltelijk moest toegeven." De prijs van het zout is, bij publikatie van den 14 Julij 1818 (Indisch Staatsblad no. 50) vastgesteld op ƒ 50 de koijan van 30 pikols en is vervolgens achtereenvolgend aldus verhoogd:

Volgens	Staatsblad	van	1823,	no.	9,	tot	f 75.
„	„	„	1827,	„	12,	„	- 96.
„	„	„	1827,	„	69,	„	- 120.
„	„	„	1828,	„	30,	„	- 180.

Volgens Besluit van den 2 April 1840, no. 5, met uitzonderingen, tot f 210.

Het debiet, dat in 1827 13800 koijans bedroeg, was in 1847 geklommen tot 18742 koijans, en dus in twintig jaren ongeveer met 5000 koijans toegenomen. Daarvan kan echter de helft gesteld worden op rekening van de bevolking van die streken, in de nabijheid van het zuider-zeestrand, welke vroeger zout, aan dat strand vervaardigd, gebruikte, doch, sedert de suppressie van dien aanmaak, ook zout van 's gouvernements monopolie neemt. De toegenomen konsumtie van zout in 20 jaren kan dus eigenlijk maar gezegd worden te bedragen 2500 koijans. Als men nu bedenkt, dat de bevolking van Java zeer sterk toeneemt, dan mag men veilig aannemen, dat de vermeerdering van konsumtie van 2500 koijans in 20 jaren niet alléén te wijten is aan toegenomen welvaart. Wij houden het er voor, dat ieder Javaansch huisgezin altoos het noodige zout gebruikt heeft, indien het dat tegenwoordig doet, en waar men zich vroeger beholpen heeft met ziltig water uit putten, daar doet men het nog.

De stelling, dat meer algemeen verspreide welvaart en geldruimte, als het gevolg van het kultuurstelsel, alleen eene prijsverhooging van het zout mogelijk gemaakt heeft, is ten eenemale onjuist, daar de verhooging van den prijs van het zout, zoo als zoo even is aangetoond, vóór 1830 en dus voor de invoering van het kultuurstelsel heeft plaats gehad. Na die invoering is die prijs nog eens verhoogd met f 60 per koijan of f 2 de pikol, iets 't welk welligt even goed zou geschied zijn, al had men ook de overtuiging niet gehad, dat er meer welvaart was onder de bevolking. Of zou het gouvernement daarbij alléén het beginsel hebben in acht genomen, van met de eene hand terug te nemen, wat het met de andere gegeven heeft voor genoten waarde?

In de mededeeling van den oud-minister van koloniën, van regeringswege gedaan op den 14 Maart 1849, wordt eene vergelijking gemaakt van hetgeen de landrenten in 1824 bedroegen met hetgeen daarvan thans getrokken wordt. Het verschil van beide tijdstippen is f 5,000,000 Op het voetspoor van hetgeen in mijne *Bedenkingen tegen de mededeeling van den minister van koloniën* enz., Gron. 1849, op blz. 4 en volgenden, gezegd wordt, beweert ook de heer SMISSAERT, »dat, tot eene juiste vergelijking der landrenten in 1824 met die van 1847 ad f 10,200,000, twee of drie millioen behoorden te zijn afgetrokken voor de eerst in 1830 aan het gouvernement overgegane vier residentiën, Kediri, Madioen, Bagelen en Banjoemas." Maar nu zegt de Rotterdamsche Courant, dat de landrenten van die geheel binnenlands gelegen residentiën, zonder de invoering van het kultuurstelsel, niet hooger mogen worden gesteld dan ongeveer f 1,000,000, en dus geen twee of drie millioen.

Wanneer wij nu toegeven, dat van het cijfer van *f* 10,200,000 *wel moet* worden afgetrokken hetgeen de landrenten van die residentiën zouden hebben bedragen zonder de invoering van het kultuurstelsel, maar *niet* hetgeen ze werkelijk bedragen op het tijdstip waarvan gesproken wordt, — dan zal de volgende opgave strekken, om aan te toonen, dat het cijfer van 2 of 3 millioen van den heer SMISSAERT al vrij juist is.

De landrenten van Bagelen en Banjoemas bedragen, volgens geloofwaardige opgaven, *f* 1,607,967 recepis. Van Kediri en Madioen is dit niet bekend, omdat in die twee residentiën een stelsel van verpligte teelt van produkten voor de Europesche markt, tegen vrijstelling van landrente, is ingevoerd. Maar wanneer wij in aanmerking nemen, dat de bevolking van Kediri 236,518 zielen bedraagt, en die van Madioen 312,975, of te zamen 549,493 zielen, dan vermeenen wij, dat de landrenten, die deze bevolking zoude kunnen opbrengen, wel gesteld kunnen worden op *f* 1¼ per ziel, volgens welke berekening ze in beide residentiën zouden bedragen *f* 686,866, welke som, gevoegd bij het hierboven opgegeven cijfer van de landrenten van Bagelen en Banjoemas, het resultaat oplevert van *f* 2,294,833. Voor dit getal mogt de heer SMISSAERT veilig zeggen »twee of drie millioen", vooral wanneer men de recepis-gulden in kopergeld reduceert, in welke munt de landrenten altijd zijn berekend geworden.

Zeer wenschelijk en doeltreffend zou het zijn, wanneer men van de jaarlijksche verwisseling van de suikerriet- en indigo-velden zoo veel mogelijk kon afzien, en, in stede daarvan, eene bepaalde uitgestrektheid gronds voor elke fabrijk kon worden uitgekozen en aangewezen. Vele moeijelijkheden en werkzaamheden zouden daardoor worden uitgewonnen, en in dat geval zou eene geregelde bemesting van die gronden noodig en nuttig kunnen zijn. Maar een systema van bemesting, zoo als in de mededeeling van den oud-minister voorkomt, is, bij eene gedurige verwisseling van kultuur, niet noodig. Men zal ook nimmer geheel van die afwisseling van gronden kunnen afzien, omdat b. v. voor het suikerriet de tijd van planten en van oogsten gelijktijdig invalt, en men dus te vroeg in het saizoen met het malen en fabriceren van suiker zou moeten beginnen, en te laat in het saizoen zou moeten voortgaan met het aanplanten van suikerriet, indien men den geheelen aanplant wilde doen op gronden, van welke men in hetzelfde jaar geoogst heeft. Evenwel zou de helft meer grond, dan de aanplant bedragen moet, voldoende zijn, om het doel te bereiken. Op sawah-velden kan de kultuur van padi aanhoudend, zonder eenige verwisseling van gronden of bemesting, worden voortgezet, om de natuurlijke reden, dat op die velden na den oogst een groot gedeelte padi-stroo blijft staan, of op het veld verbrand wordt, indien men het voor de een of andere kultuur, een tweede gewas opleverende, bestemmen wil. Dat verbrande stroo en de voedende kracht van de zon versterken den grond weder genoegzaam voor zoodanig tweede gewas. Bij het onder water zetten van de sawah's ontstaat er, door het in den grond werken en het daarin laten verrotten van veel afval, onkruid enz.

na dit tweede gewas, weder voedsel voor de te planten padi. Met het bemesten van gronden voor de kultuur van padi is, voor zoo verre ons bekend is, nimmer een proef genomen. De Javaan zou daarvan waarschijnlijk een afkeer hebben, omdat dit in zijn aard ligt, en hij moeijelijk te bewegen zou zijn, den grond, waarvan hij zijn hoofdvoedsel moet trekken, met dierlijken mest te verrijken. Eveneens zou de ondervinding leeren, dat padi, op bemeste gronden geplant, te weelderig opgroeijen en veel stroo, maar weinig graan opleveren zou. Heeft de ondervinding bij meest alle nieuw opgerigte suikerfabrijken niet geleerd, dat het suikerriet, op gronden geplant wordende die te voren niet voor die kultuur gediend hadden, te weelderig opgroeit en veel water- en weinig suikerdeelen bevat? Daarover zijn zelfs wel eens klagten door sommige suikerfabrikanten aangeheven, die wèl gegrond, maar niet anders te voorkomen waren, dan door het, zonder verwisselen, weder planten van suikerriet op dezelfde gronden, ten einde ze op die wijze te vermageren en meer geschikt voor de produktie van suikerriet te maken. Wanneer padi geplant wordt op velden, die met suikerriet of indigo zijn beplant geweest, levert dit eenen goeden oogst op, indien slechts gezorgd wordt, dat die velden vroeg genoeg voor de eerstgenoemde kultuur worden beschikbaar gesteld, opdat de grond van struiken en wortels gezuiverd en goed omgewerkt kan worden. Zoo wel in de lengte als over dwars moet de grond diep omgeploegd worden, opdat de voren en greppen, die voor de suikerriet- en indigo-kultuur zijn vereischt geweest, niet alleen geslegt en opgevuld, maar ook goed omgewerkt zijn. Zoo dit niet in acht genomen wordt, kan het niet missen, of men zal, als de padi geplant is, de sporen van de voren en greppen terug vinden en eenen ongelijken oogst verkrijgen. Om die reden kan niet genoeg worden aanbevolen, en behoort ieder ambtenaar, wiens werkkring dit medebrengt, te zorgen, dat de verlaten suikerriet- en indigo-velden, zoo vroegtijdig mogelijk ten dienste van de padi-kultuur worden terug gegeven. Dit wordt echter wel eens verwaarloosd, vooral bij de indigo-kultuur, van welke plant men de bladeren nog eens snijden wil, maar waarbij men dan den naderenden tijd van het bewerken der velden voor de padi-kultuur uit het oog verliest.

Wanneer men bepaalde gronden voor de suikerriet- en indigo-kultuur bestemt, zal men, gelijk hierboven gezegd is, die gronden op den duur dienen te bemesten; maar dan blijft het nog altijd de vraag, of men dierlijken mest zal kunnen gebruiken. De Chinezen, die goede landbouwers zijn en veel kennis bezitten van de kultunr van suikerriet, bezigen daarbij tot mest de boengkil, eene soort van koeken, die van de tot het maken van olie uitgeperste katjang genomen wordt. Zij zijn van oordeel, dat het bezigen van die bemesting invloed heeft op de kwaliteit van de suiker. Was dit het geval niet, dan zouden zij even goed en met minder kosten den mest van buffels kunnen gebruiken, die in genoegzame hoeveelheid bij ieder suiker-etablissement verzameld kan worden.

Niet schijnbaar, maar inderdaad is de bewering van den oud-minister G. L.

BAUD *overdreven*, dat nog 800,000 bouws, van 500 □ roeden ieder, meer onder kultuur kunnen worden gebragt, dan thans het geval is. Had de minister eenvoudig gezegd, dat, na het invoeren van vele verbeteringen, de produktie van de reeds in kultuur zijnde gronden, zoowel voor de padi als voor koffij, suikerriet en indigo, nog belangrijk kan toenemen, zoowel door uitbreiding als door het beter verzorgen en veredelen van den landbouw, dan zeker zou daartegen niets aangevoerd kunnen worden. Maar bij zulke hooge cijfers, als hij genoemd heeft, begint men te duizelen. Dat dezelfde hoeveelheid produkten kan verkregen worden van veel minder uitgestrektheid gronds, dan daarvoor thans bestemd is, willen wij niet tegenspreken. Maar met het denkbeeld van uitbreiding der gouvernements-kultures, zonder alvorens op verbetering, veredeling en betere regeling van den landbouw gewerkt te hebben, kunnen wij ons niet vereenigen.

Het door den heer SMISSAERT, op blz. 26 van zijne brochure, aangewezen middel, om het verlies, dat voor 's lands kas zou voortvloeijen uit de afschaffing van de bazar-pachten, te dekken, willen wij niet onvoorwaardelijk als het onze aannemen; doch om iets af te keuren, moet men een ander middel, dat beter is, weten op te geven — en dat blijft het artikel der Rotterdamsche courant schuldig.

Wij zijn het met datzelfde artikel volstrekt niet eens, dat het eene zonderlinge argumentatie van den heer SMISSAERT zou wezen, dat hij, hoezeer een droevig tafereel ophangende van de resultaten, uit den afstand van woeste gronden tot dusverre voortgevloeid, nogtans met de verklaring eindigt: »er bestaan tegen zoodanigen afstand geene bedenkingen; men behoeft niet te vreezen, dat de bevolking van gouvernements-landen naar die ontginningen zal trekken." Uit deze argumentatie wil men afleiden, dat de heer SMISSAERT gronden wil afstaan, vooruit wetende, dat de ondernemingen moeten mislukken; dat hij woeste gronden wil laten bewerken zonder handen, dewijl, volgens hem, geen menschen uit de gouvernements-landen er heen zullen trekken.

Naar ons inzien wordt hier eene verkeerde interpretatie aan de woorden van den heer SMISSAERT gegeven. Hij geeft duidelijk genoeg te kennen (blz. 36), dat hij tegen het verkoopen van bevolkte streken is. Maar hij wil den stroom des tijds niet trachten te keeren; daarom verklaart hij zich niet tegen den afstand in erfpacht van woeste gronden, en geeft hij op blz. 32 te kennen, welke woeste gronden hij zou willen afstaan. Bij hem schijnt echter het individuele gevoelen te bestaan, dat het inbezitnemen en ontginnen van die landen geen voordeel aan de ondernemers zal opleveren, en daarom roept hij hun toe: »wacht u voor schade!" Maar verder wil hij de spekulanten niet tegenhouden — en daarin heeft hij gelijk. Die bezorgdheid der regering, dat ondernemers soms geene winsten zouden behalen op hunne ondernemingen, is eene dwaasheid!

Dat in de uitdrukking van den heer SMISSAERT, »niet bevreesd te zijn, dat de bevolking van gouvernementslanden naar de ontginningen van woeste

gronden zal trekken", zou zijn opgesloten, dat hij die woeste gronden zonder handen zou willen laten bewerken — is eene zonderlinge gevolgtrekking. Men behoeft niet bevreesd te zijn, dat *gezeten landbouwers* van de gouvernementslanden naar die ontginningen zullen trekken. Maar hoeveel duizenden Javanen zijn er niet, bekend onder den naam van »orang menoempang" (bij anderen inwonenden), die geen gezeten landbouwers zijn, van wie het gouvernement en de maatschappij geen voordeel trekken, en die goede en nuttige ingezetenen op zulke ontginningen van woeste gronden kunnen worden. Zij zullen zich, bij eene goede behandeling, daarop wel vestigen, zoo hun slechts de noodige middelen worden verschaft. Een bamboe-huisje en een span buffels is het voornaamste wat ze behoeven. Een aanzienlijk gedeelte der bevolking zal op die wijze van vagebonden in gevestigde landbouwers worden herschapen, in plaats van omgekeerd van gevestigde landbouwers in vagebonden, welk laatste de Rotterdamsche courant in het laatste gedeelte van het bewuste artikel schijnt te duchten.

De heer SMISSAERT geeft op blz. 36 duidelijk genoeg te kennen, wat zijne bedoeling is. Wanneer het gouvernement ook geen de minste inkomsten of direkte voordeelen van den afstand van woeste gronden in erfpacht mogt trekken, dan zal het toch nog groote verpligtingen hebben aan kapitalisten, die hun vermogen willen besteden, om woeste gronden onder kultuur te brengen. De heer SMISSAERT begrijpt (en wij vereenigen ons hierin volkomen met hem), dat het gouvernement zich in dat opzigt naar den geest des tijds moet voegen, door aan de nijverheid de gelegenheid te geven tot uitbreiding van algemeene welvaart, zonder zich a priori te bekreunen over de slechte resultaten, die zulke ondernemingen *kunnen* opleveren. Men neme een voorbeeld aan de ontginningen van heidegronden in ons Vaderland. Ze zullen in de toekomst ongetwijfeld tot de algemeene welvaart bijdragen, al trekken ook de eerste ontginners daarvan de voordeelen niet.

Vermits ik vermeen, dat het niet alleen de strekking van het Tijdschrift van Nederlandsch Indië is, om de gebreken van het O.-Indisch bestuur en wat daaraan te verbeteren valt aan het licht te brengen, maar ook het goede, dat door dit bestuur gedaan wordt, op te merken, en eere te geven aan hem, wien eere toekomt, zoo is mijn voornemen, u daartoe bij dezen in de gelegenheid te stellen.

In de antikritiek van den heer VAN DEN BURG wordt op blz. 414 onder anderen gezegd: »want even als men vermeent de *inlandsche* bevolking op Java buiten alle geestelijke beschaving en vorming te moeten houden, acht men ligchamelijke hulp en verpleging voor dezelve ten eenemale overbodig; zoodat zij, bij epidemische en andere gevaarlijke ziekten, zeer geleidelijk uitsterft, zonder dat zich iemand onzer, — ik meen onzer regering — daarom in het minst bekreunt. Als een staaltje hiervan beveel ik de lezing van eene

kleine brochure, getiteld: »Eene epidemie op Java en de cholera in Nederland, door JERONYMUS."

Doch de heer V. D. BURG dwaalt, zoo wel als JERONYMUS; want ofschoon in die streken van Java, waar de noodlottige epidemie geheerscht heeft, wel niet volledig genoeg is kunnen voorzien worden in geneeskundige hulp en verpleging, waartoe een toereikend getal geneesheeren en andere middelen ontbraken, en ofschoon misschien meer had kunnen gedaan worden, dan gedaan is — zoo is van den betreurenswaardigen toestand, waarin zoo veel duizenden Javanen door die epidemie gebragt waren, door de Indische regering wel degelijk notitie genomen. Mij is onder anderen bekend, dat de officier van gezondheid J. P. KOCKEN gedurende verscheidene maanden van 1846 en in het begin van 1847 uit het garnizoen te Djokjokarta is gedetacheerd geweest naar de residentie Kadoe, uitsluitend voor de geneeskundige hulp in die streken, waar de epidemie heerschende was. Even zoo is de officier van gezondheid F. A. ROTHE gedurende de laatste maanden van 1847 en eerste maanden van 1848 met dat doel werkzaam geweest in de residentie Soerakarta, voornamelijk in de omstreken van Ampel en Karang-gedé. In de residentie Banjoemas is de officier van gezondheid J. A. F. JANSEN voor die dienst bestemd geweest, terwijl de officieren van gezondheid O. G. J. MOHNIKE en A. C. H. SCHREUDER in andere streken met die taak belast waren. En toen ik in de maand Maart van het verleden jaar te Samarang mij inscheepte voor de reis naar Nederland, was daar nog niet terug gekeerd de officier van gezondheid P. G. NAP, die zich met hetzelfde doel reeds eenige maanden in de residentie Japara bevond. — Voorts is het mij bekend, dat de geneesmiddelen zijn gesteld ter beschikking van de met deze dienst belaste officieren, terwijl het mij indertijd officiëel is bekend geworden, dat de afgekeurde dekens van het leger, die anders gewoonlijk worden verkocht, ten behoeve van de aan de epidemie lijdende Javanen zijn beschikbaar gesteld. Ook blijkt uit de Staats-Courant van den 14 December l.l., no. 294, dat de officieren van gezondheid F. A. ROTHE, O. G. J. MOHNIKE en J. P. KOCKEN zijn benoemd tot ridders van de orde van den Nederlandschen Leeuw, ter belooning van den buitengewonen ijver, welken zij hebben aan den dag gelegd bij de vervulling van de menschlievende taak, welke hun was opgedragen (1).

's Hertogenbosch. H. M. LANGE.

---

(1) De Redaktie plaatst deze teregtwijzing gaarne, en verklaart, dat deze bijzonderheden ook haar bekend zijn. Zij erkent, dat de geneeskundige dienst al wat in haar vermogen is gedaan heeft, om het lot der ongelukkigen te verzachten. Maar de maatregelen, die de chef der geneeskundige dienst aan het gouvernement heeft voorgesteld, hebben bij de regering schipbreuk geleden. Van daar dat men iets, maar, in vergelijking van hetgeen noodig was, *zeer weinig* heeft gedaan.

DE REDAKTIE.

Fragmenten eener Reis over Java.

(Door Dr. P. BLEEKER.)

Reis door de Binnenlanden van Midden-Java.

HOOFDSTUK I.

VAN SOERABAIJA NAAR KEDIRI.

Plan der reis. Landstreek tusschen Soerabaija en Modjokerto. Poststations. Dessa's. Sluis van Melirip. Regentschap en hoofdplaats Modjokerto. Statistische aanteekeningen. Ruïnen van Modjopahit. Landstreek tusschen Modjokerto en Kediri. Hoofdplaats Kediri. Algemeene beschouwing der residentie Kediri. Regentschappen en distrikten. Statistiek van bevolking en kultures. Indigo-, peper-, kaneel- en koffijkultuur. Suikerfabrijken. Inkomsten.

Na Oost-Java en Madura bezocht te hebben en te Soerabaija te zijn teruggekeerd, begaven wij ons op nieuw op reis, om nu de binnenlanden van Midden-Java te bezien. Deze reis zou zich in twee deelen splitsen. Wij zouden ons eerst begeven van Soerabaija naar Kediri, van daar naar Madioen, en voorts naar Ngawi, Blora en Rembang, om van deze laatste plaats langs den grooten postweg naar Samarang terug te keeren. Daarna zouden wij van Samarang op reis gaan naar Salatiga, Soerakarta, Patjitan, Djokjokarta, Poerworedjo, Banjoemas, Tjilatjap, Wonosobo en Magelang, en van deze hoofdplaats over Ambarawa naar Samarang terug.

Evenmin als in de vorige afdeelingen dezer fragmenten, verwachte men in deze, schilderingen van Java's bevolking en hare zeden en gewoonten. Dergelijke taak is reeds door vroegere reizigers opgenomen en met goeden uitslag volbragt. Mijn doel is meer bepaald gerigt geweest op de statistische kennis van Java, en uit den aard der zaak wekken eenvoudige statistische mededeelingen bij het groote publiek geene zeer hooge mate van belangstelling op. Ik heb mij dan ook de moeite mijner zamenstellingen getroost, slechts voor hen die Java, ook uit een statistisch oogpunt, meer van nabij wenschen te leeren kennen. Hoezeer de vormen van statistische beschouwingen weinig schijnen te passen in reisbeschrijvingen, heb ik toch gemeend het belangrijke der zaak niet aan den vorm te mogen opofferen.

Den 18den Augustus vertrokken wij van Soerabaija naar Modjokerto. De weg van Soerabaija naar Modjokerto en Kediri doet in voortreffelijkheid niet onder voor den grooten postweg. Hij gaat eerst door de distrikten Kotta, Djaba-Kotta en Djengollo 1, in zuidelijke rigting tot aan de suikerfabrijk Waroe.

Tot zoo ver is hij dezelfde als de groote weg van Soerabaija naar Pasoeroean. Bij Waroe echter gaat van de groote postroute westelijk een groote zijweg af. Deze doorsnijdt de distrikten Djengollo 1, Djengollo 4 en Djengollo 3, bereikt dan Modjokerto, gaat van daar zuid-zuidwestelijk naar Modjoagong, voorts westelijk tot Djombang, van daar zuid-westelijk naar Tangoengan, en voorts, na een bogt naar het noordwesten gemaakt te hebben, in eene zuid-zuidwestelijke rigting naar de grens van Kediri en de hoofdplaats Kediri zelve.

De afstand van Soerabaija tot Kediri, langs dezen weg gerekend, bedraagt 84 palen; die van Soerabaija tot Modjokerto 34 palen. Men passeert er de volgende poststations. Seraten (paal 5 van Soerabaija), Tontoerie (paal 11—12), Trosobo (paal 16), Krian (paal 21), Wonosahari (paal 26), Kedong angoen (paal 30—31), Modjokerto (paal 34), Doemaär 39), Modjoagong (paal 44), Terongan (paal 50), Djombang (paal 54), Tangoengan (paal 60), Tapalwatas (paal 65), Grobjo (paal 72) en Grompol (paal 79).

Zoo ver de weg gaat over de delta der Kalimas, ziet men er slechts eene aaneenschakeling van dessa's, sawah's en suikerrietvelden. Tusschen Soerabaija en Modjokerto zijn de voornaamste dessa's, behalve die naar welke de bovenvermelde poststations genoemd zijn, Boengoor (paal 10), Kidingiri (paal 11), Kaletek (paal 13), Gilang (paal 14), Bringikier (paal 15), Sarirogo (paal 17), Bendoe-moengal (paal 19), Semmadjie (paal 20), Temmoloos (paal 22), Pasirapan (paal 23), Djararan (paal 24), Bakallan (paal 25), Kendal (paal 27), Betjirowetan (paal 28), Tado (paal 29), Kanigoro (paal 30), Padjaran (paal 31), Wattes (paal 32) en Petengan (paal 33). De geheele landstreek is zoo digt bebouwd, dat men slechts weinige ruime gezigten heeft. Slechts bij Semmadjie en Melirip is het landschap meer open en biedt fraaije gezigten aan op den Penangoengan, Ardjoeno en het gebergte Indorowati. Op den achtergrond zagen wij zelfs den Tengger en Semiroe. Te Melirip is bijzonder bezienswaardig een groot sluiswerk, met hetwelk men tijdens ons bezoek ver gevorderd was en hetwelk sedert October 1846 voltooid is. In 1843 werd de eerste steen daarvan gelegd, zoodat men dit grootsche werk in drie jaren tijds heeft tot stand gebragt. Nabij Melirip passeerden wij den zuidelijken hoofdarm van de Kediri-rivier over eene groote houten brug. — Ongeveer 3 palen verder bereikten wij Modjokerto, de hoofdplaats van de adsistentsresidentie, van het regentschap en van het distrikt van denzelfden naam. Het is het Djapan van de vroegere kaarten, en draagt eerst sedert ruim een tiental jaren den tegenwoordigen naam. Er wonen slechts enkele Europeanen en Chinezen, doch de inlandsche bevolking is ongeveer 9000 zielen sterk. De paseiban is zeer ruim en met fraaije witte muren en poorten afgezet. Het residentiehuis beantwoordt aan den rang des bewoners. Het huis des regents is in modernen trant gebouwd, geheel op Europesche wijze en fraai gemeubileerd. De gevangenis is een met een muur omringd steenen gebouw, dat tijdens ons bezoek in drie ruime vertrekken 63 gevangenen bevatte. Modjokerto heeft vele steenen huizen. De straten zijn breed en deels met witte muren, deels met bamboezen hekken afgezet. Militaire bezetting ligt er niet, tenzij men eenige pradjoerit als zoodanig zou willen beschouwen.

Het regentschap Modjokerto beslaat het zuidelijke gedeelte der residentie Soerabaija, volgens officiële opgave eene oppervlakte van 800 □ palen. Noordelijk grenst het geheel aan het regentschap Soerabaija, van hetwelk het door de Kediri-rivier is afgescheiden; westelijk aan het regentschap Berbek, zuidwestelijk aan het regentschap Kediri, zuidoostelijk aan het regentschap Malang, en oostelijk aan het regentschap Bangil. In de statistische opgaven, vroeger medegedeeld over de residentie Soerabaija, is reeds gezegd, dat het regentschap Modjokerto bestaat uit de distrikten Modjokerto, Modjosahari, Modjoagong en Modjoredjo, en in 1845 eene bevolking bezat van ruim 89000 zielen, verdeeld in 936 kampongs en dessa's. De bevolking der verschillende distrikten was toen als volgt:

Distrikten.	Uitgestrektheid in □ pal.	Kampongs en dessa's.	Europeanen.	Chinezen.	Javanen en Madurezen.	Arabieren, Bengalez., Maleij. enz.	Totaal inwoners.	Inwoners per □ paal.
Modjokerto	240	?	103	713	36888	36	37740	157
Modjosahari	220	?			21511		21511	97
Modjoagong	180	?			16817		16817	93
Modjoredjo	160	?			12995		12995	81
	800	936	103	713	88211	36	89063	111

AANMERKING. De Europesche, Chinesche en Arabische bevolking, hoezeer geheel op Modjokerto gebragt, is in de 4 distrikten verdeeld.

Modjokerto is alzoo betrekkelijk ruim drie maal minder bevolkt dan de regentschappen Sedaijoe en Lamongan, ongeveer vijf maal minder dan het regentschap Soerabaija, en zeven maal minder dan het regentschap Gresik. Ook zijn alle distrikten van Modjokerto afzonderlijk de betrekkelijk het minst bevolkte van alle distrikten der 4 overige Javasche regentschappen van de residentie.

Te Modjokerto namen wij onzen intrek bij den regent, raden adipati TJONDRO NEGORO, een' bejaarden man, die ons zijne fraaije woning had aangeboden. Nergens elders op Java heb ik bij een regent of ander inlandsch hoofd een zoo smaakvol en net onderhouden ameublement opgemerkt. Wij vergaten als het ware, dat wij ons bevonden in het huis eens Javaans. Den 19den Augustus vervolgden wij de reis naar Kediri. Het gebied van het regentschap Modjokerto strekt zich langs den weg naar Kediri nog ruim 30 palen ver uit. De weg doorsnijdt de distrikten Modjoagong en Modjoredjo. Van algemeene bekendheid is het, dat in het regentschap Modjokerto zich nog de ruïnen bevinden van het voormalige Modjopahit. Deze ruïnen liggen op 7 of 8 palen afstands van Modjokerto, nabij den grooten weg. Alvorens men ze, van Modjokerto naar Kediri reizende, bereikt, passeert men de dessa's Pellem (paal 36), Kedaleman (paal 37), Djamprong (paal 38), Kedongmaling en Djoemaän (paal 39), Djamboewok (paal 40), Delloh en Rempit (paal 41). Bij Djoemaän wordt het terrein woest en is voornamelijk begroeid met

djatie, bamboe en bidoerie. Bij Delloh is het gewest volkomen boschachtig. De ruïnen van Modjopahit konden wij slechts voor een klein gedeelte bezigtigen. Ik kan mij des te eerder van eene beschrijving derzelve onthouden, omdat nog zeer onlangs de heer VAN HOËVELL die beschrijving heeft op zich genomen en publiek gemaakt in het eerste deel zijner reis over Java. De omstreken van de ruïnen zijn geheel boschachtig en zouden niet doen vermoeden, dat hier nog weinige eeuwen geleden eene zoo aanzienlijke hoofdstad heeft bestaan. Bij Troewoelan (paal 43) en Pennangelan (paal 44) zijn groote vlakten met djatiebosch bedekt. Niettemin komt men spoedig weder in meer bevolkte streken. Reeds bij paal 45 bereikt men de groote dessa Ngemplok of Modjoagong, de hoofddessa van het distrikt Modjoagong, het Wirosobo van de kaarten van RAFFLES en VAN DE VELDE. Voorts passeert men de dessa Kaoeman bij paal 46, Tedjo bij paal 47, Satrian bij paal 48, Modjo bij paal 49, Miantrie en Terongan bij paal 50, Mantjas, waar men weder suikerrietvelden ziet, bij paal 51, en Loendo, waar de grens is tusschen de distrikten Modjoagong en Modjoredjo, bij paal 53. Enkele riviertjes snijden den weg. Rijstvelden ziet men slechts weinige. — Het distrikt Modjoredjo wordt ter lengte van 12 palen door den weg naar Kediri doorsneden. Djombang, de hoofddessa van hetzelve, eene sterk bevolkte plaats, waar een kontroleur woont, ligt aan de grens bij paal 54 en aan de Kali Morotjo, die hier ongeveer 40 voeten breed is. In het Modjoredjosche passeert men voorts nog de dessa's Djenaar (paal 55), waar de weg zich naar het zuid-zuidwesten ombuigt, Toengorono (paal 56), Toengol (paal 57), Tondoewoelan (paal 58), Palgoeno (paal 59), Tangoengan (paal 60), Ploempong (paal 61), Semolo (paal 62), Brodot (paal 63), Kalipoero (met eene suikerfabrijk behoorende tot het in erfpacht afgestane land Bandjar-djeder), en eindelijk Bandjar-djeder zelf (paal 65), waar de grens is tusschen de residentiën Soerabaija en Kediri.

Van Bandjar-djeder tot aan de hoofdplaats Kediri is de afstand nog 18 palen. De weg loopt geheel door het regentschap Kediri langs den oosteroever der rivier van Kediri. Bij de poststation Tapalwatas (paal 65), waar men de Kediri-rivier en de residentie Kediri bereikt, ziet men aan den westeroever der rivier het volkrijke dorp Kertosono, dat tot het regentschap Berbek behoort. Tot aan de hoofdplaats doorreist men nu eene landstreek, die geheel aan de kultuur van rijst, suikerriet en koffij is dienstbaar gemaakt. De koffij wordt er in tuinen gekweekt en velen dezer tuinen ziet men van de grens af tot aan de hoofdplaats toe. In de hen beschaduwende dadapboomen hielden zich talrijke apen op, die door hunne sprongen en gebaren ons de reis door dit weinig afwisseling aanbiedend landschap aanmerkelijk verkortten. Tot tusschen paal 78 en 79 bevindt men zich in het distrikt Papar, en dan in het distrikt Kotta, waarvan de hoofdplaats Kediri een gedeelte uitmaakt. De voornaamste dessa's tusschen Bandjar-djeder en de hoofdplaats Kediri zijn Poerwodadi, Mlitor, Tegalsehari, Papar, Soekowaroe, Redjowinangon, Marangan en Toeroes.

De stad Kediri is gebouwd aan den westeroever harer fraaije en hier ruim 260 voeten breede rivier. Zij ligt in de groote halvemaanvormige vallei, die zich tusschen het sijsteem van den Ardjoeno, het zuidergebergte, den Wilis

en de Soerabaijasche kalkheuvels uitstrekt en hare vruchtbaarheid aan de tallooze takken van het gebied der Brantas te danken heeft. Hare hoogte boven de zeevlakte wordt geschat op ongeveer 150 voeten. In eene regte lijn ligt zij op 30 palen afstands van het zuiderstrand, en op 54 palen afstands van Soerabaija en Pasoeroean. — Kediri heeft breede regthoekige straten en vele steenen en houten huizen. Het Chinesche kamp bestaat grootendeels uit steenen huizen en bevindt zich insgelijks aan den oosteroever der rivier in het noordwestelijke gedeelte der stad. De bevolking der geheele stad bedraagt naar gissing ongeveer 5000 Javanen en eenige honderden Chinezen. De Europeanen wonen, op zeer enkele uitzonderingen na, buiten de eigenlijke stad aan den linkeroever der rivier. Eene groote djatiehouten brug, ongeveer 600 voeten lang, geleidt uit de eigenlijke stad over de rivier naar het fort, het residentiehuis, de woning van den sekretaris, de kazerne der djaijang sekars en het gevangenhuis. Het fort bestrijkt niet alleen de brug, maar ook den weg naar Madioen. Het heeft eene vierkante gedaante, steenen wallen, en is met slechts enkele achtponders bewapend. De bezetting bestond, tijdens ons bezoek, uit één officier der infanterie kommandant, een officier van gezondheid, 7 europesche en 29 inlandsche militairen. Het aantal djaijang sekars was toen 27. De gevangenis is een steenen gebouw met ringmuur. In 9 kamers telde ik in het geheel 58 gevangenen. Het residentiehuis is fraai en ruim, en beantwoordt met zijnen bijbehoorenden tuin aan de rivier. Het is gebouwd nadat Kediri eene gouvernements-residentie is geworden, dat is, na de pacifikatie der vorstenlanden in 1830. De tuin van het residentiehuis was met meerdere beelden, uit den Hindoetijd van Java afkomstig, versierd. Mijne pogingen, om die beelden gedeeltelijk aan het oudheidkundig kabinet van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen te doen afstaan, bleven vruchteloos. De omstreken van de hoofdplaats moeten nog tegenwoordig rijk zijn aan oudheden. Lezenswaardige mededeelingen daaromtrent kan men vinden in de beschrijving van eene »Tour from Sourabaija, through Kediri, Blitar, Antang," enz. door den heer J. RIGG, opgenomen in het 3de deel (1849) van »the Journal of the Indian Archipelago and eastern Asia."

Kediri is van geschiedkundige bekendheid door de nederlaag aldaar van SOERAPATI (1706), waarbij de stad werd ingenomen, door de troepen der kompagnie, geholpen door die van PAKOE BOEWANA I. VALENTIJN beschreef Kediri als eene stad van wel twee mijlen in omtrek, met een' muur en wal versterkt, sierlijk gebouwd, met 10,000 huisgezinnen bevolkt, prijkende met een' sierlijken dalam, verscheidene fraaije tempels, enz.

De resident van Kediri had ons uitgenoodigd te zijnent te logeren, welk gastvrij aanbod te gretiger werd aangenomen, omdat te Kediri geen logement is. Wij hielden er ons echter slechts een' dag op, om de bijzonderheden der plaats te bezigtigen. In den namiddag maakten wij ook nog een klein uitstapje naar de 3 palen afgelegene indigofabrijk Semer, werwaarts een breede rijweg midden door koffijtuinen heengeleidt. In deze fabrijk werden in 1845 7200 Amsterdamsche ponden indigo bereid.

De residentie Kediri heeft eene uitgestrektheid van 3078 □ palen, en beslaat alzoo eene aanmerkelijk grootere grondvlakte dan de residentie van Soerabaija, zonder Madura en Bawean. Zij ligt in het zuidoostelijk gedeelte van Midden-Java en heeft tot grenzen, noordelijk Rembang, noordoostelijk Soerabaija, oostelijk Pasoeroean, zuidelijk den Indischen oceaan, zuidwestelijk Patjitan en westelijk Madioen. Zij heeft eene nagenoeg driehoekige gedaante, welker basis rust op de Indische zee, en welker afgeknotte top stuit tegen de residentie Rembang. Hare grootste lengte (hemelsbreedte) bedraagt ongeveer 61, hare grootste breedte ongeveer 52 palen. Zij behoort geheel tot het gebied der Brantas, welker hoofdstroom tusschen den Kawi en het zuidergebergte de residentie bereikt, haar eerst in eene westelijke en dan in eene noordelijke rigting doorloopt, en eerst in het noordelijk gedeelte weder verlaat, om zich oostwaarts, dwars door Soerabaija heen, naar zee te begeven, waar zijne zuidelijke uitwatering naauwelijks 16 palen hemelsbreedte van zijnen oorsprong verwijderd is. De residentie is betrekkelijk nog weinig bevolkt. In 1845 bezat zij slechts 76 inwoners per □ paal. Zij is verdeeld in 4 regentschappen, t. w. Kediri, Berbek, Trengalek en Ngrowo, en in twee op zich zelve staande wedonoschappen, t. w. Blitar en Sringat. — Van de regentschappen beslaat Berbek het noordelijke gedeelte der residentie. Het is 563 □ palen groot en begrensd door de volgende regentschappen: noordelijk door Bodjo Negoro, noordoostelijk door Soerabaija, oostelijk door Modjokerto, zuidoostelijk en zuidelijk door Kediri, en westelijk door Tjaroeban. — Kediri neemt geheel het midden der residentie in, is 600 □ palen groot, en heeft tot grensregentschappen, noordelijk Berbek en Modjokerto, oostelijk Malang, zuidelijk Ngrowo met Sringat en Blitar, en westelijk Ngrowo en Ponorogo. Ngrowo heeft eene uitgestrektheid van 620 □ palen en is omgeven noordelijk door Kediri, westelijk door Trengalek, zuidelijk door de Indische zee, en oostelijk door Sringat. Trengalek, 570 □ palen groot, beslaat het zuidwestelijke gedeelte der residentie en grenst oostelijk en noordelijk aan Ngrowo, noordwestelijk aan Ponorogo, zuidwestelijk aan Patjitan en zuidelijk aan zee. — Sringat, 125 □ palen groot, ligt tusschen Ngrowo, Kediri en Blitar, terwijl het 600 □ palen groote distrikt Blitar, het zuidoostelijke gedeelte der residentie beslaat en oostelijk tegen Malang stuit. Een overzigt der bevolking van de verschillende regentschappen in 1845 volgt hieronder:

Regentschappen.	Uitgestr. in □ palen.	Europ.	Chinez.	Javanen.	Totaal inwoners.	Inwoners per □ paal.
Kediri	600	65	956	50228	51249	85
Ngrowo	620	19	202	64773	64994	104
Trengalek	570	1	84	49658	49743	87
Berbek	563	7	357	51453	51817	92
Wedonoschappen. Sringat	125	2	62	4575	17241	37
Wedonoschappen. Blitar	600			12602		21
Totaal	3078	94	1661	233289	235041	76

De vier regentschappen zijn in verschillende distrikten verdeeld. Zoo bestaat Kediri uit de 5 distrikten Kotta (Kediri), Modjoroto, Djambean, Sokoredjo en Papar; Ngrowo uit de 5 distrikten Toelong agong, Pekoentjen, Tanggool, Wadjak en Kolangbret; Trengalek uit 7 distrikten Trengalek, Goenoenglor, Ngarinan, Pakis, Kampak, Soembing en Prigie; Berbek eindelijk uit de 8 distrikten Berbek, Godean, Soealan, Ngandjook, Gemengeng, Kertosono, Waroedjaijeng en Lengkong. In 1845 waren deze verschillende distrikten bevolkt zooals hieronder is aangetoond. De cijfers der bevolking hebben slechts betrekking tot de Javanen, vermits mij geene opgaven bekend zijn, in welke de Europesche en Chinesche bevolking distriktsgewijze is opgegeven:

Regentschappen.	Distrikten.	Uitgestrekth. in □ palen.	Javanen.	Javaansche inwoners per □ paal.
Kediri	Kediri (Kotta)	105	13035	124
	Modjoroto	180	11059	61
	Djambean	80	6508	81
	Sokoredjo	106	7779	73
	Papar	129	11797	91
Ngrowo	Toelong agong	170	24796	145
	Pekoentjen	80	3720	46
	Tanggool	110	10356	94
	Wadjak	120	11664	97
	Kolangbret	140	14237	101
Trengalek	Trengalek	30	8768	292
	Goenoenglor	150	8553	57
	Ngarinan	120	9110	75
	Pakis	40	8740	218
	Kampak	60	7941	132
	Soembing	90	4684	52
	Prigie	80	1862	23
Berbek	Berbek	39	6706	171
	Godean	24	4926	205
	Soealan	105	3631	34
	Ngandjook	40	7272	181
	Gemengeng	132	12971	98
	Kertosono	90	5758	63
	Waroe djaijeng	77	3753	48
	Lengkong	56	6456	114
Wedonoschappen	Blitar	600	12602	29
	Sringat	125	4575	36
Totalen		3078	233289	75,79

AANMERKING. De residentie bevatte in 1845 43777 huisgezinnen, 35782 waren landbouwende, doch slechts 28176 hadden aandeel in de sawahs. Het aantal huisgezinnen van ambacht uitoefenende personen was 8288. Hiertoe behoorden vele goudsmeden, ijzersmeden, koperslagers, timmerlieden, metselaars, leerbereiders, mattenmakers enz. Volgens eene andere rangschikking deelden 5234 huisgezinnen in de indigokultuur, 2950 in de suikerrietkultuur, 19670 in de koffijkultuur, 274 in de houtkapping, 3675 in de landrenten, 1554 in de huistax, 163 in het vervaardigen van stroolappen, en 357 in het onderhoud der heilige graven en oudheden.

Sedert 1845 is de bevolking van Kediri toegenomen. Wel is waar gaf de bevolkingsstaat over 1846 slechts een cijfer van 229,816 en die over 1847

een van 232,707 zielen, doch in 1848 was dit cijfer gestegen tot 240,866, zoodat sedert 1845 de populatie met ruim 5000 zielen was toegenomen, en in dit jaar elke □ paal gemiddeld bevolkt was met 78,25 zielen. In hoeverre de verschillende regentschappen in deze toename deelden, kan blijken uit de vergelijking van het hierop betrekkelijke staatje over 1846, met het hieronder volgende over 1848:

Regentschappen.	Uitgestr. in □ palen.	European.	Chinez.	Javanen.	Totaal inwoners.	Inwoners per □ paal.
Kediri	600	81	1014	50898	51993	86
Ngrowo	620	49	202	68713	68964	111
Trengalek	570	1	91	51189	51281	89
Berbek	563	5	514	58241	58760	104
Sringat en Blitar	725	4	53	9811	9868	13
Totalen	3078	140	1874	238852	240866	78,25

Men ontwaart, dat, terwijl in al de 4 regentschappen, in het eene minder in het andere meer, de bevolking is toegenomen, de populatie der 2 wedonoschappen Sringat en Blitar met bijkans de helft verminderd is, eene vermindering, die wel voor een groot gedeelte op rekening van volksverhuizingen zal moeten gesteld worden.

Ik zie mij in de gelegenheid gesteld een overzigt te geven van de geboorten en sterfgevallen, welke gedurende de jaren 1846, 1847 en 1848 in de residentie Kediri hebben plaats gehad, zoowel onder de Europeanen en Chinezen als Javanen.

Regentschappen.	Sterkte der Europesche bevolking in			Geboorten onder de Europeanen in			Sterfgevallen onder de Europeanen in			Evenredigheid tot de sterkte der bevolking van					
										de geboorten in			de sterfgevallen in		
	1846	1847	1848	1846	1847	1848	1846	1847	1848	1846	1847	1848	1846	1847	1848
Kediri	65	71	81	4	5	4	2	2	2	1:16	1:14	1:20	1:32	1:35	1:40
Ngrowo	29	30	49	1	3	2	0	1	1	1:29	1.10	1:24	0:29	1:30	1:49
Trengalek	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0:1	0:1	0:1	0:1	0:1	0:1
Berbek	3	4	5	1	0	1	0	0	0	1:3	0:4	1:5	0:3	0:4	0:5
Sringat en Blitar	3	3	4	0	0	0	0	0	0	0:3	0:3	0:4	0:3	0:3	0:4
Totalen..	101	109	140	6	8	7	2	3	3	1:16,83	1:15,62	1:20,00	1 50,50	1:36,33	1:46,66

Regentschappen.	Chinesche bevolking in			Geboorten onder de Chinezen in			Sterfgev. onder de Chinezen in			Evenredigheid tot de sterkte der bevolking van					
										de geboorten in			de sterfgevallen in		
	1846	1847	1848	1846	1847	1848	1846	1847	1848	1846	1847	1848	1846	1847	1848
Kediri	956	961	1014	48	76	59	44	61	57	1:19	1:12	1:17	1:21	1:15	1:17
Ngrowo	174	186	202	9	6	5	4	3	3	1:19	1:31	1:40	1:43	1:62	1:67
Trengalek	77	74	91	5	0	2	0	3	5	1:15	0:74	1:45	0:77	1:24	1·18
Berbek	411	451	514	15	26	24	6	12	12	1:27	1:17	1:21	1:68	1:37	1:42
Sringat en Blitar	49	61	53	2	0	2	1	3	2	1:24	0:61	1:26	1:49	1:20	1:26
Totalen..	1667	1733	1874	79	108	92	55	82	79	1:21	1:16	1:20	1:30	1:21	1:23

Uit deze overzigten blijkt, dat de mortaliteit onder de Europeanen aanmerkelijk gunstiger was dan onder de Chinezen, en in genoemde drie jaren tusschen 1:36 en 1:50 verschilde. Gemiddeld was zij in die drie jaren = 1 : 43,75 en dus nog gunstiger dan zij in het algemeen is in Midden-Europa. Onder de Chinezen daarentegen was de mortaliteit gemiddeld = 1:24,41 en, zoo als hieronder zal blijken, onder de Javanen van 1:34 tot 1:39 of gemiddeld = 1:37,95, en dus ongunstiger dan onder de Javanen.

Regent-schappen.	Javaansche bevolking in			Geboorten onder de Javanen in			Sterfgevallen onder de Javanen in			Evenredigheid tot de sterkte der bevolking van de geboort. in			de sterfgev. in		
	1846	1847	1848	1846	1847	1848	1846	1847	1848	1846	1847	1848	1846	1847	1848
Kediri	51248	50252	50898	4435	4102	3704	4407	3615	3163	1:11	1:12	1:13	1·11	1:13	1:16
Ngrowo	65828	67268	68713	2589	2521	2690	666	751	828	1:25	1:26	1:25	1·98	1 89	1:83
Trengalek	49532	50969	51189	1851	1897	1893	569	668	1136	1:26	1:26	1:27	1:87	1:76	1:45
Berbek	52229	52902	58241	1150	1245	1280	838	789	741	1:45	1:42	1:45	1:62	1.65	1:78
Sringat en Blitar	9211	9474	9811	583	667	670	174	156	152	1:11	1:14	1:14	1:53	1:60	1:64
Totalen..	228048	230865	238852	10608	10432	10237	6654	5974	6020	1:21	1:22	1:23	1:34	1:38	1:39

Men weet, dat het stelsel van landrenten in de residentie Kediri slechts op eene zeer beperkte schaal werkt, maar dat daarentegen bijkans algemeen het gemis dezer belasting wordt vergoed, door den verpligten arbeid der bevolking ten behoeve der gouvernementskultures, ontvangende de bevolking voor de geleverde produkten lagere prijzen dan daar, waar zij de landrenten in geld opbrengt. Hoezeer het mij niet gelukt is betreffende de kultures in deze residentie opgaven te erlangen betrekkelijk de jongstverloopen jaren, zie ik mij echter in staat gesteld een overzigt te geven van de opbrengst der kultuur van koffij, indigo, suiker, peper en kaneel, in 1844 en eenige vroegere jaren.

De koffijkultuur heeft plaats in bijkans alle distrikten der residentie (slechts niet in de distrikten Prigie (reg. Trengalek) en Gemengeng en Lengkong (reg. Berbek). — In 1844 waren 7300 bouws met koffijheesters beplant, en werden van 10,731471 heesters 70186,95 pikols produkt gewonnen. In 1833 leverde deze kultuur nog slechts 3393 pikols op, in 1834 slechts 2644, en in 1835 nog slechts 2990 pikols, doch de opbrengst steeg vervolgens in 1836 tot 8285, in 1837 tot 11981, in 1838 tot 19242, in 1839 tot 32202, in 1841 tot 66791, en zoo als gezegd is, in 1844 tot 70186 pikols. De grootste hoeveelheden koffij werden verkregen uit de afdeeling Ngrowo (omvattende de regentschappen Ngrowo en Trengalek) of het zuidelijke bergachtige gedeelte der residentie.

Voor de indigo-kultuur waren in de gezamenlijke regentschappen 1270 bouws velden afgezonderd, en werkten 14 fabrijken, 2 in Kediri, 3 in Ngrowo en Trengalek en 9 in Berbek. De voor deze kultuur afgezonderde bevolking ontving *f* 1,80 voor het Amst. pond indigo, welke som verrekend werd met de door haar verschuldigde landrente, ad *f* 7,40 per huisgezin. In 1844 bedroeg het produkt 46197 Amst. ponden, welke het gouvernement *f* 2,20 per pond kostten. Tot 1844 had de indigo-produktie dezer residentie haar

hoogste punt bereikt in 1837. In het algemeen is zij echter sedert 1836 niet toegenomen, wat uit onderstaand overzigt kan blijken.

Jaren.	Produkt Indigo in Amst. pd., verkregen in de regentschappen			
	Kediri	Ngrowo en Trengalek	Berbek	Totaal.
1834	4646	10219	4749	19614
1835	15340	7208	20208	42756
1836	14094	15792	19188	49974
1837	20297	16412	25791	62500
1838	13499	11136	18316	42951
1839	13330	15727	22661	51718
1840	11982	11380	25573	48935
1841	13617	9200	24717	47534
1842	16273	5761	22730	44764
1843	14065	10866	24133	49064
1844	16400	10747	19050	46197

De peper-kultuur heeft plaats in het regentschap Ngrowo. Tot 1844 toe bereikte deze kultuur haar toppunt in 1839; in welk jaar men 3182 pikols en 32 katties produkt won. De overige jaren, welke het meeste opleverden, waren 1842, als wanneer men ruim 1225 pikols, en 1841, in hetwelk men ruim 1055 pikols peper verkreeg. In 1837 bestond het produkt uit slechts 133¼ pikols, en in 1844 uit 297½ pikols. Van 1837 tot en met 1844 was de opbrengst aan peper gemiddeld 858 pikols 's jaars, en niet 1000, zoo als gezegd wordt in een anonijm artikel over het in Kediri vigerende stelsel van belasting, opgenomen in de 7e aflevering 1849 van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië.

De kaneel-aanplantingen bevinden zich in de regentschappen Kediri, Ngrowo, Trengalek en in Blitar. De produktie van 1838 tot en met 1844 was als volgt:

Jaren.	Amsterd. ponden pijpkaneel.	Amsterd. ponden afval.	Totaal.
1838	1695	1335	3030
1839	8355	2394	10749
1840	4247	1799	6046
1841	6184	3323	9507
1842	5658	2000	7658
1843	4842	622	5464
1844	5121	2014	7135

Men ontwaart dat het jaar 1839 ook voor deze kultuur het meeste produkt gaf.

De suiker-kultuur is in Kediri van geene groote beteekenis. In 1844 waren er, wel is waar, 10 suikerfabrijken (alle in het regentschap Kediri), doch

zij waren alle klein, behoorden grootendeels aan Chinezen, en werkten op de oude wijze. In 1844 verkreeg men van 797 bouws, 14875,36 pikols suiker, dus slechts 18,66 per bouw. Eenige bijzonderheden des betrekkelijk volgen hieronder.

Distrikten.	Fabrijken.	Bouws van 500 □ roeden.	Verkregen suiker in pikols.	Pikols per bouw.
Kotta Kediri	Soekoredjo	80	1009,07	12,61
	Manis rengo	90	740,00	8,22
Papar	Miengiran	86	2077,16	24,15
	Poerwoasrie	100	2322,11	23,22
	Kempleng	106	1975,52	18,63
	Medjonno	96	1362,00	19,73
	Menang	70	1706,06	24,37
	Kepok	41	1111,00	27,09
Soekoredjo	Brengolo	77	1203,50	15,65
	Toeroos	78	1368,84	17,54
	Totaal	797	14875,26	18,66

De kultuur en fabrijkatie slaagden alzoo het beste in het distrikt Papar, waar in 4 fabrijken van 23 tot 27 pikols suiker per bouw werden verkregen. In het distrikt Kediri hadden zij de minst gunstige uitkomsten. Ten einde ontwaard kan worden de algemeene gang dezer kultuur in eenige 1844 voorafgegane jaren, laat ik hier nog volgen een overzigt derzelve van 1835 tot 1844, omvattende een tijdvak van 10 jaren.

Jaren.	Aantal bouws.	Pikols suiker	Verkregen pikols per bouw.
1835	690	3359	4,86
1836	717	11320	15,78
1837	700	14272	20,38
1838	712	15753	22,12
1839	759,50	15550	20,47
1840	862	21000	24,36
1841	878,50	20000	22,76
1842	881,50	20000	22,68
1843	576	9578	16,62
1844	797	14875	18,66
Totalen.	7573,50	145707	19,23

Betreffende de gouvernements-inkomsten der residentie bezit ik geene nieuwere opgaven dan over 1841. Zij zijn echter voldoende om aan te toonen, in welke mate reeds in 1841 zigtbaar was de financiële uitkomst voor het bestuur van de na 1832 ingevoerde wijze van beheer. Ten einde deze uitkomst in het oog te doen vallen, zal ik de cijfers van eenige inkomsten in 1832 en 1841 naast elkander plaatsen. De opbrengst der opiumpacht was in 1844 nog tot *f* 756,000 gestegen.

Gouvernementsinkomsten van Kediri in	1832.	1841.
Belasting op het bedrijf	f 716	f 5001
Opiumpacht	154800	564000
Pacht der bazaars en warongs	21720	94800
Vogelnestklippen	0	4800
Arak, rum en tjoe	960	4800
Pandjeshuizen	1500	4800
Slagten van rundvee	960	6360
» » varkens	240	1200
Zoutverkoop	57465	112916
Kleinzegelregt	275	2518
Regt van overschrijving en kollaterale sukcessie	20	261
Venduregten	178	543
Belasting op paarden en rijtuigen	291	525
Posterijen	1083	1224
Totalen	f 240,208	f 803,748

Zoodat de inkomsten op de genoemde hoofden in 1841 niet minder dan *f* 563540 meer bedroegen dan in 1832, afgescheiden nog van de aanzienlijke waarde der produkten, welker verminderde inkoopsprijs het gemis der landrenten vergoedde.

HOOFDSTUK II.

VAN KEDIRI NAAR MADIOEN.

Wegen in Kediri. Landstreek tusschen Kediri en Madioen. De Wilis. Poststations. Tjaroeban. Hoofdplaats Madioen. Vallei dezer residentie. Statistische aanteekeningen betreffende Madioen. Regentschappen en distrikten. Bevolking. Kultures. Veestapel. Koffij-, kaneel- en indigokultuur. Suikerfabrijken. Rijstbouw en plantsoenen in de dessa's. Inkomsten.

Op de hoofdplaats Kediri komen 4 groote wegen uit. De eerste dezer is de reeds beschrevene tusschen Kediri en Soerabaija. De tweede geleidt in eene in het algemeen zuid-zuidoostelijke rigting naar Sringat en Blitar, aan den zuidwestelijken voet van den Kloet, en blijft geheel oostelijk, of, naauwkeuriger gesproken, aan den regteroever van de Brantas. De derde is de weg van Kediri naar Ngrowo en Trengalek, gaat zuidelijk van de hoofdplaats af, loopt eerst parallel met de Brantas nabij haren regteroever, snijdt de rivier nabij de plaats, waar zij haren loop in plaats van van het oosten naar het westen, naar het noorden neemt, en maakt vervolgens vele bogten, tot dat hij Trenga-

lek bereikt, waar hij zich voortzet in den weg van Trengalek naar Ponorogo in de residentie Madioen. Van Kediri tot Ponorogo gerekend omringt deze weg, die voor rijtuigen geschikt is, den geheelen zuidelijken voet van den Wilis. De vierde weg eindelijk gaat insgelijks naar de residentie Madioen, doch met eene groote bogt om den noordelijken voet van den Wilis. Hij gaat aan den linkeroever der Brantas van de hoofdplaats af, loopt in eene in het algemeen noordwestelijke rigting door het regentschap Berbek naar Tjaroeban en doorloopt het regentschap Madioen met eene wijde bogt, waarvan de convexiteit naar het noorden gekeerd is en het westelijk eindpunt op de hoofdplaats Madioen rust.

Wij kozen dezen laatsten weg om ons naar Madioen te begeven, hoezeer men ook per as over Ngrowo, Trengalek en Ponorogo naar Madioen kan reizen. Tusschen beide hoofdplaatsen heeft de weg om den noordelijken voet van den Wilis eene lengte van 53 palen. Ter lengte van 33 palen behoort hij tot de residentie Kediri en grootendeels tot het regentschap Berbek. De nommers der palen langs denzelven drukken den afstand uit van Soerabaija. Weg en transportmiddelen tusschen Kediri en Madioen verdienden in 1846 weinig lof. De weg, hoezeer breed en goed geplaveid, miste, vooral in het Madioensche, de beveiligende dijkjes langs denzelven, zoodat men, reizende met koppige regentspaarden en versletene tuigen, zoo als hier gewoonlijk het geval was, telkens gevaar liep in de, den weg begrenzende, grachten geworpen te worden.

Het gewest tusschen beide hoofdplaatsen is een van de minder schoone van Java en weinig bevolkt en bebouwd. De nabijheid van den Wilis geeft nog iets belangwekkends aan hetzelve, doch overigens treft men er weinig merkwaardigs aan.

De Wilis, ongeveer 8000 voeten hoog, is een geïsoleerde berg, gaande hij oostelijk over in de alluvievlakte der Brantas, westelijk in de alluvievlakte van Madioen, terwijl zijn noordelijke voet stuit tegen den voet van den Pandan en zijn zuidelijke tegen den Goenoeng Seboe, een' tak van het zuidelijke kalkgebergte. De heer JUNGHUHN gaf eene korte beschrijving van den Wilis in zijne »Topographische und Natuurwissenschaftliche Reisen durch Java." De kennis van dezen berg laat echter nog veel te wenschen over.

Het terrein tusschen beide hoofdplaatsen is nu eens vlak, dan weder heuvelachtig, het laatste vooral tusschen Ngandjook en Tjaroeban, waar de trachietribben van den Wilis uitloopen in den voet van den Pandan, en de waterscheiding is tusschen het gebied der Brantas en Solo-rivier. De poststations zijn te Grienging (paal 90), Patjing (paal 96—97), Ngandjook (paal 103), Bagor (paal 108), Wilangan (paal 112), Saratan (paal 117), Tjaroeban (paal 122) en Balongtjop (paal 128—129). Madioen ligt bij paal 137.

De kultures langs den weg in het Kedirische zijn voornamelijk koffij (in tuinen), indigo en rijst. Meerdere streken echter zijn onbebouwd en zelfs boschachtig. In de bosschen ziet men plossoh-, randoe-, djatie- en bidoeriboomen. Zij wisselen af met struikgewas en allang-allangvelden. Nabij de

grenzen van Madioen, waar het gewest boschrijker is, maken djatie en plossoh (Butea frondosa) de hoofdvegetatie uit. De riviertjes, die men hier en daar passeert, komen alle uit den Wilis en behooren tot het gebied der Brantas.

Bij paal 94 is de grens tusschen de regentschappen Kediri en Berbek. Men reist nu door het Berbeksche tot paal 117, waar het Madioensche begint. De voornaamste dessa's langs den weg in het Berbeksche zijn, behalve de genoemde, Ngamba-ambal, Sikaron, Godean, Ngoelan (waar een binnenweg zuidwestelijk afgaat naar de hoofdplaats van het regentschap, die nader bij den Wilis ligt), Djangang, Pasagaran, Gedondong en Gemengen.

Even weinig bijzonders als het Berbeksche aanbiedt, ontwaart men van Saratan af tot aan de hoofdplaats Madioen toe. Een 11 palen lang djatiebosch, beginnende op de trachietribben bij paal 110, strekt zich tot 4 palen binnen het Madioensche uit, eindigende hetzelve bij paal 121 op een paal afstands van Tjaroeban.

Tjaroeban is een stadje in het regentschap Madioen, hoofdplaats van het distrikt Tjaroeban, en bevolkt met ruim 2500 zielen, waaronder slechts eene Europesche familie van den opziener der bosschen en eenige weinige familiën van Chinezen. Het was vroeger hoofdplaats van het regentschap Tjaroeban, dat echter sedert bij het regentschap Madioen is getrokken, even als eenige andere kleine regentschappen van Madioen allengskens met grootere zijn vereenigd geworden. — Van Tjaroeban tot Madioen passeert men slechts kleinere dessa's en rijst- en indigovelden. Bij paal 131 keert de weg zich naar het zuid-zuidwest ten zuiden om, en bereikt, in deze rigting voortgaande, de hoofdplaats Madioen bij paal 137. De landstreek heeft tusschen Tjaroeban en Madioen een meer bevallig uiterlijk. Tusschen Tjaroeban en Balongtjop overziet men een groot gedeelte der ruime vallei van Madioen, die oostelijk en westelijk scherp begrensd is door de hooge en breede kegels van den Wilis en Lawoe. Bij Balongtjop zagen wij, behalve deze bergen, nog zeer duidelijk den Ardjoeno en den Merbaboe, welker toppen meer dan 130 palen hemelsbreedte van elkander zijn verwijderd.

Madioen, de hoofdplaats der residentie Madioen, ligt aan eene fraaije rivier, die de groote vallei van de residentie van het zuiden tot het noorden doorloopt en bijna alle rivieren opneemt, die in deze residentie van den Wilis en Lawoe en van de Bodjonegorosche en Patjitansche bergen ontspringen. Te Madioen ziet men den top van den Lawoe juist in het westen en niet in het noordwesten, zoo als de kaart van RAFFLES aantoont. De Lawoe is er in zijne geheele breedte zigtbaar, even als de Wilis, dien men er in het zuidoosten aanschouwt. De hoofdplaats beslaat eene uitgestrektheid van ongeveer 3 vierkante palen, doch heeft, met inbegrip van het geheele distrikt Madioen, slechts eene bevolking van ruim 6000 Javanen, ongeveer 300 Chinezen en 40 Europeanen. Zij ligt aan den oosteroever der rivier, en is in het algemeen fraai aangelegd, met breede straten en nette huizen. De paseiban en het huis van den regent verdienen er opmerking, alsmede de Europesche wijk, die uit slechts eenige weinige huizen bestaat, waarvan het residentiehuis door

fraaiheid en ruimheid uitmunt. In deze wijk, die het noordelijke gedeelte der hoofdplaats uitmaakt, liggen ook de kazerne der djaijang sekars, het gevangenhuis en het fort. Het fort is in 1831 gebouwd, vierkant, en heeft 4 bastions. In 1846 had het nog eene bezetting van 30 militairen, doch deze bezetting is sedert van daar weggenomen. Het gevangenhuis bestaat uit drie binnen een ringmuur gelegen gebouwen. Ik zag er 53 gevangenen en 107 kettinggangers.

Volgens VALENTIJN zou Madioen in zijnen tijd bevolkt geweest zijn met ruim 5000 huisgezinnen en toen bloeijende geweest zijn door uitgebreiden handel in rijst en hout.

Madioen is een der twee residentiën van Java, die geheel binnen 's lands zijn gelegen. Zij vormt eene groote vallei, omringd door den 10000 voeten hoogen Lawoe, den Wilis en de gebergten van Patjitan en Bodjonegoro. Hare breedte tusschen de toppen van den Lawoe en Wilis bedraagt in regte lijn ongeveer 35 palen, hare grootste lengte, tusschen het zuidergebergte en de plaats waar de Solorivier in Rembang treedt, ongeveer 45 palen. Volgens officiële opgaven beslaat de geheele residentie eene oppervlakte van 1803 □ palen. In het noorden is haar gebied aanmerkelijk breeder dan in het zuiden. In het noorden heeft de vallei haar laagste punt en ontvangt daar de Solorivier, die zich om den noordelijken voet van den Lawoe kronkelt en dan, na bij Ngawi de wateren der rivier van Madioen opgenomen te hebben, zich door eene kloof in de Ngawi-Bodjo-negorosche zandsteenheuvels naar de residentie Rembang begeeft. Madioen is voorts begrensd oostelijk door Kediri, zuidelijk door Patjitan, westelijk door Soerakarta, noordwestelijk door Samarang (regentschap Grobogan) en overigens noordelijk door Rembang. Vroeger was de residentie Madioen verdeeld in elf regentschappen, t. w. Madioen, Tjaroeban, Ngawi, Djogorogo, Poerwodadi, Mahospati, Magetan, Poloredjo, Soemorotto, Ardjowinangoen en Ponorogo. Bij de invoering der Europesche administratie in deze residentie (1830) schijnt het staatkundig geoordeeld te zijn, de toen bestaande kleine regentschappen niet dadelijk in grootere op te lossen, doch deze oplossing allengskens bij overlijden der regenten te doen plaats hebben. Inderdaad werden de bestaande regenten alsdan niet gekrenkt, terwijl de overblijvende door vergrooting van gebied redenen hadden het gouvernement, van hetwelk zij dat grooter gebied ontvingen, des te trouwer te dienen. Thans zijn die elf regentschappen reeds tot zeven teruggebragt. Mahospati en Tjaroeban zijn thans vereenigd met het regentschap Madioen, Djogorogo met Ngawi, en Poloredjo met Soemorotto. De regent van Madioen heeft thans den titel van hoofdregent. De zeven tegenwoordige regentschappen zijn Madioen, Magetan, Ngawi, Poerwodadi, Ponorogo, Soemorotto en Ardjowinangoen. Enkele dezer regentschappen, zoo als Poerwodadi en Ardjowinangoen, hebben eene geringere bevolking dan vele distrikten elders op Java en zullen zich gevoegelijk nog met andere regentschappen laten ineensmelten. Wat uitgestrektheid betreft, is Ngawi het grootst; dan volgt Madioen, en voorts Ponorogo, Ardjowinangoen, Soemorotto, Magetan en Poerwodadi.

Ik laat hier in de eerste plaats volgen een overzigt van de uitgestrektheid en bevolking dezer regentschappen, zoo als die in de officiële staten over 1845 zijn opgegeven.

Regentschappen.	Uitgestrektheid in □ palen.	Europeanen.	Chinezen.	Javanen.	Arab., Maleij. enz.	Totaal Inwoners.	Inwoners per □ paal.
Madioen	383	50	527	53373	24	53974	141
Magetan	102	3	68	61177		61248	600
Ngawi	675	34	290	56459	73	56856	84
Poerwodadi	93	8	29	18665	5	18707	201
Ponorogo	287	14	143	53852		54009	187
Soemorotto	125	4	22	44095		44121	352
Ardjowinangoen	138			25354		25354	183
Totalen	1803	113	1079	312975	102	314269	174

Sedert 1845 is de Javaansche bevolking der residentie nog aanmerkelijk toegenomen. Ik bezit daaromtrent wel geene zeer tot in bijzonderheden loopende, maar toch voldoende opgaven, om die toename in het oog te doen vallen.

Regentschappen.	Javaansche bevolking in			
	1845	1846	1847	1848
Madioen	53373	53373	52549	52569
Magetan	61177	62058	61388	61200
Ngawi en Poerwodadi	75124	74923	78667	79218
Ponorogo, Soemorotto en Ardjowinan- (goen	123301	123301	130657	130217
Totalen....	312975	313655	323261	323204

AANMERKING. De cijfers van Madioen en Ponorogo, Soemorotto en Ardjowinangoen over 1846 zijn van de telling van 1845 overgenomen.

Zoodat de inlandsche populatie in 4 jaren tijds met ruim 5 zielen per □ paal is toegenomen.

De geboorte- en sterftecijfers voor de inlandsche bevolking over de jaren 1846, 1847 en 1848 waren als volgt. Hoezeer die cijfers officiëel zijn, schijnen zij, blijkens het onwaarschijnlijke van vele der daaruit getrokken evenredigheden, weinig vertrouwen te verdienen. Die over 1848 schijnen nog het meeste der juistheid te naderen.

Regentschappen.	Geboorten onder de Javanen.			Sterfgevallen onder de Javanen.			Geboorteverhoudingen.			Sterfteverhoudingen.		
	1846	1847	1848	1846	1847	1848	1846	1847	1848	1846	1847	1848
Madioen	1522	1929	1690	826	1554	1480	1:35	1:26	1:31	1:63	1:33	1:35
Magetan	4076	3597	4157	1469	1187	1523	1:15	1:17	1:14	1:42	1:51	1:40
Ngawi en Poerwodadi	1972	1811	1817	1069	1154	3717	1:38	1:43	1:43	1:70	1:68	1:21
Ponorogo, Soemorotto en Ardjowinangoen	1991	2076	2228	980	1131	2619	1:61	1:62	1:58	1:125	1:115	1:49
Totalen en gemiddelden..	9561	9413	9892	4344	5026	9339	1:32	1:34	1:32	1:72	1:64	1:34

Distriktsgewijze opgaven der bevolking van Madioen bezit ik slechts over 1845. Ik laat ze hieronder volgen met bijvoeging van het aantal inlandsche ambtenaren, dorpsbestuurders, priesters en dienstpligtigen.

Bevolking der verschillende distrikten der residentie Madioen 1845.

Regentschappen.	Distrikten.	Europeanen.	Chinezen.	Javanen.	Arab., Maleijers, enz.	Totalen.	Onder de Javaansche bevolking waren			
							Inlandsche ambtenaren.	Dessa hoofden.	Priesters.	Dienstpligtigen.
	Madioen	41	293	6048	20	6402	124	40	55	256
	Oetaran	6	49	10177		10232	7	206	93	1030
Madioen	Sagie		9	4451		4460	6	97	19	370
	Kanigoro		5	6819		6824	7	139	42	813
	Mahospatie		135	5474		5609	10	98	28	583
	Tjaroeban	3	36	20404	4	20447	12	305	94	2696
	Magetan		36	23312		23348	19	311	111	3106
Magetan	Balepandjang			12952		12952	6	222	55	1828
	Boeloe			11658		11658	8	185	34	1257
	Goranggareng	3	32	13255		13290	9	203	72	1524
	Ngawi	34	290	6063	73	6460	61	48	37	553
	Sepreh			12740		12740	6	359	56	1183
Ngawi	Derro			13684		13684	5	272	63	1675
	Gendingan			8677		8677	31	199	36	767
	Djogorogo			8043		8043	8	217	41	1063
	Sineh			7252		7252	5	227	39	846
Poerwodadi	Poerwodadi	8	29	12022	5	12064	21	215	80	1216
	Knieten			6643		6643	6	146	42	719
	Ponorogo 1	14	128	8043		8185	74	78	41	602
Ponorogo	Ponorogo 2		7	15388		15395	11	137	22	1180
	Koetoe		4	14748		14752	9	256	30	1437
	Poeloong		4	15673		15677	11	209	3	1866
	Soemorotto		12	19485		19497	18	326	59	1590
Soemorotto	Gemoelak	4	10	10787		10801	8	145		1094
	Poloredjo			8146		8146	1	151	8	639
	Parang			5677		5677	7	136	4	589
Ardjowinangoen	Ardjowinangoen			12142		12142	13	187	61	1827
	Djebeng			13212		13212	7	230		2018
	Totaal..	113	1079	312975	102	314269	510	5344	1225	34333

In 1845 telde men in de geheele residentie 61,730 huisgezinnen; voorts, behalve de inlandsche ambtenaren, dessahoofden, priesters en werkbare mannen, 13022 zoogenoemde half-werkbare mannen, waaronder 9530 bij anderen inwonende personen (orang menoempang), 1163 personen, die zich kortelings in de residentie hadden nedergezet, en 2329 jonggetrouwden. Voorts telde men nog, in hetzelfde jaar, 338 handelaren, handwerkslieden (goudsmeden, kopergieters, ijzersmeden, leerlooijers, timmerlieden enz.), 401 onbezoldigde politiedienaars, 47 afgetreden ambtenaren, 108 inlanders van geboorte, 1891 bedienden, 11159 oude of gebrekkige lieden en 18 slaven.

Het grootste gedeelte der bevolking van de residentie is, even als die van Kediri, onderworpen aan de verpligte kultuur van produkten voor het gouvernement, tegen vrijstelling van landrenten. Landrenten worden slechts geheven in de hoofdplaatsen Madioen, Poerwodadi, Ponorogo en in de distrikten Ngawi, Derro en Sepreh van het regentschap Ngawi. Het gezamenlijk bedrag dier

landrenten was in 1845 slechts f 70058, waarvan Ngawi f 43318, Poerwodadi f 14508; Ponorogo f 9558 en Madioen f 2674 opbragten.

De gouvernements-kultures in Madioen zijn die van koffij, indigo, kaneel en suiker. Hoezeer ik betreffende deze kultures geene gedetailleerde opgave bezit, zie ik mij toch in staat gesteld, de uitkomsten dezer kultures in eene rei van jaren tot 1845 mede te deelen. Men zal daaruit ontwaren dat de opbrengst der koffijkultuur van 1836 tot 1841 aanmerkelijk is toegenomen, doch van 1841 tot 1845 stationair gebleven, dat het produkt indigo van 1836 tot 1845 achtereenvolgens aanzienlijker is geworden, en dat ook de produktie van kaneel en suiker tot 1845 jaarlijks nog aan het toenemen was.

De rijstkultuur leverde in 1845 1421298 pikols produkt en alzoo ruim 4½ pikol per inwoner. Van gezegde 1421298 pikols kwamen 214328 op het regentschap Madioen, 329124 pikols op Magetan, 153956 pikols op Ngawi, 104978 pikols op Poerwodadi, 235710 pikols op Ponorogo, 272627 pikols op Soemorotto en 110575 pikols op Ardjowinangoen.

Jaren.	Produkten verkregen in de residentie Madioen.			
	Pikols Koffij.	Amst. ℔ Indigo.	Amst. ℔ Kaneel.	Pikols Suiker.
1836	9901	15433		16458
1837	19441	29297		27149
1838	28031	33206		24873
1839	28414	26022		30435
1840	43004	38552		23133
1841	53091	20269		19457
1842	46196	36031	1808	32583
1843	61077	49124	679	26340
1844	66151	77486	2294	35617
1845	57826	65263	2611	40960

Wat betreft de verkregene hoeveelheid suiker per bouw, in de genoemde jaren, hieromtrent kan volgend staatje inlichting geven, blijkende het daaruit, dat, hoezeer de produktie, wat betreft de evenredigheid van dezelve tot het aantal bouws velden, onderdoet voor die in oost-Java, toch sedert 1836 daarin een aanmerkelijke vooruitgang is te bespeuren, terwijl overigens het gemiddelde produkt over de genoemde 10 jaren bestond in 13,13 pikols per bouw.

Jaren.	Bouws velden beplant met suikerriet.	Produkt suiker in pikols.	pikols per bouw.
1836	1826	16458	9,00
1837	1997	27149	13,59
1838	2406	24873	10,33
1839	1964	30435	15,44
1840	2150	23133	10,75
1841	2150	19457	9,04
1842	2150	32583	15,15
1843	2150	26340	12,25
1844	2150	35617	16,56
1845	2150	40960	19,05
Gemiddeld			13,13

Uit eene statistiek der residentie Madioen over 1838, van welke ik het manuscript heb kunnen raadplegen, laat ik eene opgave volgen van de toenmalige uitgestrektheid der rijstvelden en van het aantal stoelen bamboe en kokos-, aren- en gebangpalmen. De regentschappen Djogorogo en Poloredjo waren toen nog niet met Ngawi en Soemorotto vereenigd.

Regentschappen.	Rijstvelden en plantsoenen in de dessa's in 1838.						
	Djonken sawah's.	Djonken Tegalvelden.	Klapperboomen.	Arenboomen.	Gebangboomen.	Stoelen bamboe.	Koffijheesters in paggers
Madioen	3552,50	595,25	27694	7735	12857	181275	317217
Magetan	2127,87	382,75	18004	2914	585	46016	549850
Ngawi	2738	195	22007	973	3635	11148	2260
Djogorogo	965	165	12552	3826	552	14532	95646
Poerwodadi	1586	136	11493	1022	2172	15284	32895
Ponorogo	1117,50	373	12681	12609	4988	15074	682694
Soemorotto	1619	21	28745	554	11611	17840	61324
Poloredjo	1069	7,50	18260	1994	6530	10894	66018
Ardjowinangoen	1421,75	75,50	37795	258	23563	26348	79233
Totalen	16191,62	1961,00	184231	31885	66443	338411	1887137

De inlandsche bevolking der residentie bezat in 1845 77728 buffels, 41025 koeijen en 25141 paarden. In 1838 bezat zij nog slechts 51396 buffels, 26980 koeijen en 10446 paarden, benevens 2276 schapen en 14362 geiten. Het aantal schapen en geiten van 1845 zag ik nergens opgegeven, doch uit het bovenstaande blijkt dat van 1838 tot 1845 de buffels met 26332, de koeijen met 14045 en de paarden met 14695 stuks vermeerderd zijn; eene belangrijke toename, die laat besluiten tot eene aanmerkelijk vermeerderde welvaart onder de bevolking. Terwijl toch in 1838 op eene populatie van 245500 inlanders gemiddeld 1 buffel of koe kwam op 3,1 inwoners, kwam in 1845 1 buffel of koe op 2,6 inwoners, en terwijl in 1838 ongeveer 23 inwoners 1 paard bezaten, kwam in 1845 1 paard op ongeveer 12 inwoners. Het vee was in 1845 op de hieronder aangetoonde wijze in de verschillende distrikten verdeeld.

Regentschappen.	Distrikten.	Buffels.	Koeijen.	Paarden.
Madioen	Madioen	796	209	520
	Oetaran	1938	1671	691
	Bagie	1887	244	539
	Kanigoro	1673	773	712
	Mahospati	2229	1111	916
	Tjaroeban	4371	432	1390
Magetan	Magetan	2962	4803	1423
	Balepandjang	1733	3439	770
	Boeloe	3587	3041	1055
	Goranggareng	3762	2336	966
Ngawi	Ngawi	897	47	346
	Sephreh	5810	45	1335
	Derro	6215	67	923
	Gendingan	3414	16	400
	Djogorogo	2926	1360	938
	Sineh	2382	871	678
Poerwodadi	Poerwodadi	3183	979	1311
	Knieten	3202	291	878
Ponorogo	Ponorogo 1	542	700	624
	Ponorogo 2	2033	2077	1535
	Koetoe	2089	2336	859
	Poeloong	5070	1442	1793
Soemorotto	Soemorotto	5093	4282	1412
	Gemoelak	1291	1446	482
	Poloredjo	2099	1188	535
	Parang	1336	1263	506
Ardjowinangoen	Ardjowinangoen	3037	2200	989
	Djebeng	2171	2356	615
	Totaal...	77728	41025	25141

De gouvernementsinkomsten van Madioen bedroegen in 1845 meer dan 9 tonnen gouds, ongerekend nog de veel grootere waarde der tegen vrijstelling van landrenten verkregen produkten. Onder die inkomsten komen voor de landrenten met *f* 70,058 en de huistaks met *f* 5082. Voorts, de opiumpacht (in welke echter ook de adsistentresidentie Patjitan begrepen is) met *f* 569,520, de pachtschat der bazaars en warongs met *f* 120,000 en de verkoop van 554 koijangs zout ad *f* 8 de pikol met *f* 132,960. De overige verpachte middelen en belastingen bragten de volgende sommen op. Slagten van rundvee *f* 7260; slagten van varkens *f* 420; verkoop van arak, rum en tjoe *f* 1800; pandjeshuizen *f* 4560; klein zegelregt *f* 3053,50; belasting op de paarden *f* 1096,74; venduregten *f* 1928,94; belasting op de slaven *f* 40,80; huistaks der Chinezen *f* 1874,80; brievenporten *f* 2728,80. De gezamenlijke verpachte middelen hadden in 1836 *f* 335,712 opgebragt en waren in 1845 tot *f* 703,560 gestegen en dus meer dan verdubbeld. De verschillende belastingen bragten in 1836 *f* 4777 op en waren in 1845 tot *f* 12,976 opgevoerd.

HOOFDSTUK III.

VAN MADIOEN NAAR REMBANG.

Ligging der regentschappen van Madioen. Groote wegen. De Lawoe. Mahospati. Poerwodadi. Ngawi. Zandsteenheuvels van Rau. Pedangan. Wegen. Bodjonegoro. Ploentoeran., Reis dwars door Rembang. Vallei van Djepon. Blora. Kalkheuvels.

Van de residentie Madioen doorreisden wij slechts het noordoostelijke gedeelte en, wat de regentschappen dezer residentie betreft, slechts Madioen, Poerwodadi en Ngawi. De overige regentschappen behooren alle tot de zuidelijke helft der residentie. Ponorogo beslaat geheel de zuidwestelijke hellingen van den Wilis, Magetan de zuidoostelijke hellingen van den Lawoe, terwijl Soemorotto van Magetan af tot aan het Patjitansche zich uitstrekt en het kleine regentschap Ardjowinangoen tusschen Soemorotto en Ponorogo ingeklemd ligt. Het regentschap Madioen daarentegen beslaat de noordwestelijke hellingen van den Wilis en het noordoostelijke gedeelte der residentie, terwijl het, sedert Mahospati er mede vereenigd is, zich nog met de smalle landstreek van dit distrikt tot op de oostelijke hellingen van den Lawoe uitbreidt. Ngawi beslaat thans geheel het noorden der residentie en de noordoostelijke hellingen van den Lawoe, terwijl Poerwodadi, geheel beperkt tot de linkerzijde der rivier van Madioen, ingeklemd ligt tusschen Madioen en Ngawi.

De hoofdplaats Madioen is het vereenigingspunt van drie groote wegen. De weg naar Kediri is boven reeds beschreven. De tweede weg gaat zuidwaarts van de hoofdplaats af, loopt oostelijk van de rivier van Madioen door het distrikt Oetaran naar Ponorogo, en verdeelt zich daar in twee takken, waarvan de eene zuidelijk naar Patjitan gaat, de andere westelijk, over de hoofdplaatsen en Ardjowinangoen en Soemorotto en over de ruggen tusschen het sijsteem van den Lawoe en het Patjitansche gebergte, naar Soerakarta geleidt. De derde weg gaat westelijk van de hoofdplaats Madioen aan den linkeroever der rivier af, en splitst zich te Mahospati in twee takken, waarvan de eene in zuidwestelijke rigting voert naar Magetan en voorts over de zuidelijke ribben van den Lawoe naar Soerakarta, de andere bijkans eene regt noordelijke rigting aanneemt en op Ngawi aanloopt, waar hij zich op nieuw splitst in twee groote takken, een westelijken, die tusschen den voet van den Lawoe en de Solorivier over Djogorogo naar Soerakarta geleidt, en een noordelijken, die de gemeenschap bevordert tusschen Ngawi en Rembang.

Het lag in ons reisplan den derden dezer wegen te volgen, en wel die takken, welke naar Ngawi en Rembang geleiden.

Wij reisden eerst naar Ngawi. Ter hoofdplaatse Madioen passeerden wij de rivier met eene vlottende brug van bamboe. De rivier heeft eene diepe bedding en is ongeveer 200 voeten breed. Tijdens onze passage bevatte zij slechts water in het diepere gedeelte harer bedding. De afstand van Madioen tot Ngawi is 20 palen, liggende Ngawi bij paal 157 van Soerabaija. Er zijn

stations voor de postpaarden te Mahospati (paal 141—142), Marong (paal 147) en Tompoeran (paal 152).

Even buiten Madioen heeft men een vrij gezigt op den Lawoe. Deze berg heeft er het aanzien van een' zeer breeden kegel. Zijne zuidelijke helling is steiler dan zijne noordelijke en gaat in minder hooge toppen over, die alle tot hetzelfde sijsteem behooren. Zijn top is schuins afgeknot. Het hoogste punt van den top gaat in de zuidelijke helling over. Naar het noorden toe gaat de top met zachte gelijkmatige hellingen in de vlakte over. De rijstvelden aan den voet des bergs, de grasheuvels die zijne lagere, en de tjamarabosschen die zijne middenhellingen omgeven, zijn voor het ongewapende oog herkenbaar. Eene beschrijving van den Lawoe kan men lezen in het aangehaalde werk van den heer JUNGHUHN.

Tot Mahospati toe reden wij door eene vruchtbare vlakte, rijk aan rijstvelden en dessa's. Mahospati is de hoofdplaats van het even zoo genoemde distrikt en heeft eene bevolking van eenige honderden Javanen en ongeveer 100 Chinezen. Wij sloegen hier den noordelijken tak van den weg in die naar Poerwodadi en Ngawi voert. Na eenige minuten rijdens hadden wij Poerwodadi, de hoofdplaats van het kleine regentschap Poerwodadi (niet te verwarren met Poerwodadi, de hoofdplaats van het regentschap Grobogan) bereikt. Te Poerwodadi is een kontroleur geplaatst. De plaats is eigenlijk slechts eene groote dessa en biedt niets bijzonders aan. Zij ligt aan een ongeveer 50 voeten breed riviertje, dat uit den Lawoe ontspringt en in het regentschap Ngawi in de Kali Madioen eindigt. Poerwodadi zal bevolkt zijn met ongeveer 2000 Javanen en een twintigtal Chinezen. Van Poerwodadi tot Ngawi is het land vlak en grootendeels gebezigd tot kultuur van rijst. De dessa's zijn weinig talrijk en enkele streken zijn onbebouwd. Tusschen paal 153 en 154 is de grens van het regentschap Ngawi. De weg gaat nu met twee armen naar Ngawi, de een in eene zuiver noordelijke rigting loopende en de Kali Madioen snijdende, de andere een bogt naar het westen makende en links van de Kali Madioen blijvende. Wij volgden dezen laatsten arm. De Kali Ketongo, afkomstig van den Lawoe en in de Kali Madioen uitwaterende, kruist dezen arm bij paal 155, is daar 50 tot 60 voeten breed en laat zijne met trachietrolsteenen bedekte bedding in het drooge jaargetijde doorwaden. Men is hier in het met ruim 12000 Javanen bevolkte distrikt Sepreh, dat zich uitstrekt tot paal 157, waar het distrikt Ngawi begint. De hoofdplaats Ngawi bereikt men een paal verder.

Ngawi is eerst in de laatste jaren meer bekend geworden door het fort »van den Bosch", hetwelk bestemd is in het verdedigingsstelsel van Java eene voorname plaats te bekleeden. Ngawi ligt 150 voeten boven de zeevlakte, daar, waar de verste noordoostelijke voet van den Lawoe stuit tegen de Rembangsche zandsteenheuvels en waar de Kali Madioen zich met de Solorivier vereenigt. Strategisch is dit punt uiterst belangrijk, omdat hier bijeenkomen de groote landwegen, welke van oost-Java en Rembang, en de groote waterweg, die van Straat Madura naar de vorstenlanden geleiden.

Het terrein der omstreken van Ngawi is, niettegenstaande de nabijheid der twee genoemde rivieren, weinig vruchtbaar en tot ver naar den Lawoe toe grootendeels onbebouwd. Het terrein ontvangt naauwelijks iets van het water, wat aan zijnen voet zoo ruimschoots vloeit en bestaat uit afwisselende lagen van geelachtigen wadas en zwartachtige klei.

Ngawi is niet alleen de hoofdplaats van het regentschap, maar ook van de adsistentresidentie Ngawi, die bestaat uit de regentschappen Ngawi en Poerwodadi, even als de drie zuidelijke regentschappen van Madioen (Ponorogo, Ardjowinangoen en Soemorotto) behooren tot de adsistentresidentie Ponorogo. Het residentiehuis ligt aan de ruime paseiban, rondom welke ook het huis van den regent, de gevangenis en de kazerne der pradjoerits gelegen zijn. Van de paseiban af daalt het terrein der hoofdplaats convex naar de genoemde rivieren, nabij welke de inlandsche en Chinesche wijken, het kampement en het fort »Generaal van den Bosch" zijn gelegen. De bevolking der inlandsche wijken bedroeg in 1846 ongeveer 1100, die der Chinesche ruim 250 zielen. Bovendien wonen hier nog ongeveer 30 Europeanen en afstammelingen van Europeanen, en ongeveer 70 Arabieren, Maleijers enz. De bezetting van het fort, met de daartoe behoorende vrouwen en kinderen, zijn onder die cijfers niet begrepen. Het fort is gebouwd aan den linkeroever der Kali Madioen, juist waar deze zich met de Solorivier vereenigt. In 1846 was het nog niet voltooid en nog zonder buitenwerken. Het garnizoen, deels in het fort, deels in een kampement gehuisvest, bestond toen uit een half bataljon infanterie en een kompagnie sappeurs.

Den 23 Augustus kwamen wij te Ngawi aan en bleven daar den 24sten over, om het fort, het hospitaal, de gevangenis enz. te bezigtigen. De gevangenis is een steenen gebouw met ringmuur en bevatte in 6 kamers 45 gevangenen en 23 kettinggangers. Naast het gevangenhuis ligt eene nette steenen kazerne, waarin de pradjoerits der hoofdplaats gehuisvest zijn. — Bij het fort is nog een ander gebouw voor de kettinggangers, die aan het fort arbeiden. Tijdens ons bezoek was hun aantal 175.

Noch Ngawi zelf, noch zijne omstreken kunnen aanspraak maken op schoonheid. Weinige streken van Java hebben een' zoo onaangenamen indruk in mij achtergelaten als juist Ngawi. De Europesche bewoners van Ngawi worden ook in het algemeen niet benijd, vooral niet de officieren, die, bij hunne verwijdering van grootere middenpunten van Europesche zamenleving, in een dor gewest, in de bekrompen woningen van het fort en in een zeer hinderlijk warm klimaat, weinig stof vinden om zich bijzonder gelukkig te gevoelen.

Den 25 Augustus vertrokken wij naar Rembang. De afstand van Ngawi tot Rembang bedraagt 68 palen langs den weg over Padangan en Blora. Deze weg gaat aan den oosteroever der Kali Madioen van Ngawi af, volgt in het algemeen den loop der Solorivier in noord-noordoostelijke rigting tot aan Padangan, gaat dan over aan den linkeroever der Solorivier, loopt in eene noordwestelijke rigting naar Blora en voorts in eene noord-noordwestelijke

rigting naar Rembang. De weg gaat alzoo dwars door de residentie Rembang heen, eerst over de zandsteenheuvels, die zich langs den regteroever der Solorivier uitstrekken, dan over overeenkomstige doch lagere zandsteenheuvels aan den linkeroever der rivier; voorts door de vallei van Djepon en eindelijk over de Blorasche kalkribben, die zich tot nabij Rembang voortzetten. Men verwachte op deze reis geene schoone natuurgezigten. Deze ontbreken in het Rembangsche in het algemeen meer dan in eenige andere residentie. Uitgestrekte met talrijke tijgers bevolkte bosschen bedekken den weinig vruchtbaren bergachtigen bodem. Geen enkele groote berg echter verheft zich, om het landschap bevalligheid en trotschheid bij te zetten. De berg van Lassum en de Pandan, daargelaten nog dat zij tot de kleinere bergen van Java behooren, zijn tot de uiterste noordelijke en zuidelijke grenzen der residentie beperkt en dragen er niet toe bij, om het binnengedeelte van Rembang een bekoorlijker aanzien te geven. Slechts enkele punten aan het noorderstrand, vroeger reeds beschreven, alsmede de lagchende velden van Djepon en, zoo men zegt, de omstreken van Bodjonegoro, verzachten den indruk, dien de reiziger elders in Rembang ontvangt.

Men heeft een' geheelen Indischen dag noodig, om van Ngawi naar de hoofdplaats Rembang te reizen. De weg is goed, doch wegens het bergachtige terrein legt men gewoonlijk eenige mijlen te paard af, hoezeer men, des verkiezende, de geheele reis per as kan doen. Tusschen beide hoofdplaatsen zijn 11 poststations, t. w. Kedawa (paal 63 van Rembang), Rahoe (paal 55), Tingan (paal 51), Pedangan (paal 46), Ploentoeran (paal 45), Grobogan (paal 39), Tjabba (paal 34), Djepon (paal 29), Blora (paal 24), Medang (paal 21), Kepong (paal 16?), Kemadoe (paal 11) en Landoe (paal 6—5).

Na Kali Madioen te Ngawi gepasseerd te zijn, gingen wij per as tot aan Kedawa. Hier wordt het terrein geheel bergachtig en stegen wij te paard. De zandsteenmassa's der heuvels worden in groote hoeveelheden uitgekapt ten behoeve van het fort te Ngawi. De geringe afstand der heuvels van Ngawi maakt het transport der steenen niet te kostbaar. Onafzienbaar djatiebosch, dat hier en daar bovendien nog veel pilang (Inga umbellata), plossoh (Butea frondosa) en bidoerie (Calotropis gigantea) bevat, omringde ons op dezen eenzamen weg. Het onaangename gekrijsch der wilde paauwen (Pavo spicifer) trof overal ons oor. Wilde zwijnen galoppeerden van tijd tot tijd dwars over den weg en verdwenen weder in het woud. Tijgers zagen wij echter niet. Groote djatiestammen lagen hier en daar neêrgeveld, bestemd om naar de rivier gesleept te worden en hunne gedaanteverwisselingen tot nut van den mensch te ondergaan.

Het bosch strekt zich nog ruim 8 palen noordelijk van Kedawa uit. De grensscheiding tusschen Ngawi en Rembang ligt midden in het bosch bij paal 60 van Rembang, en alzoo tusschen Kedawa en Rahoe (Rau). Ik geloof, dat het hoogste punt van den weg, in dit bosch- en bergachtig terrein, niet veel meer dan 900 voeten boven de zeevlakte zal verheven zijn.

Rahoe of Rau is eene kleine dessa met 40 inwoners, een passangrahan en

een postgebouw. Nog voordat men dit dorpje bereikt, ziet men over het Blorasche heen tot in zee. Te Rau ziet men den top van den Lawoe in het zuidwesten.

Van Rau tot aan de Solorivier bij Pedangan is het gewest deels nog heuvelachtig, deels vlak, deels met djatie, plossoh, acacia's en struikgewas begroeid, deels tot den natten en droogen rijstbouw benuttigd. De bevolking is er gering in getal. — Tot aan Pedangan loopt de weg door het regentschap Bodjonegoro. Dit regentschap, tevens adsistentresidentie, beslaat het zuidoosten der residentie Rembang en is begrensd, oostelijk door het regentschap Soerabaija, noordelijk door Toeban, westelijk door Blora en zuidelijk door Ngawi. Het heeft eene langwerpig vierkante gedaante, gemiddeld ongeveer 36 palen lengte en 18 palen breedte en zal eene oppervlakte beslaan van ongeveer 650 □ palen. In 1845 bestond zijne bevolking uit 97 Europeanen, 560 Chinezen, 135,220 Javanen en 2 Arabieren of Maleijers. Het regentschap bestaat uit de 7 distrikten Bodjonegoro, Bowerno, Pelem, Temaijang, Ngoempok, Padangan en Tinawoon, welke in gezegd jaar bevolkt waren, zoo als hieronder is aangetoond.

Distrikten.	Europeanen.	Chinezen.	Javanen.	Arabieren, Maleijers, enz.	Totaal.
Bodjonegoro	46	334	8513	2	8895
Bowerno	10	62	18723		18795
Pelem	16	40	32282		32338
Temaijang	12	30	17802		17844
Ngoempok	3	26	20155		20184
Padangan	4	38	27176		27218
Tinawoon	6	30	10569		10605
Totaal..	97	560	135220	2	135879

Pedangan is de hoofddessa van het distrikt Pedangan en een groot dorp met stationsgebouw en passangrahan. Wij werden er verwelkomd met een dejeuner, hetwelk de civiele autoriteit, van onze komst verwittigd, in gereedheid had doen brengen. Oostelijk van Pedangan, zet de weg zich voort, altijd aan den regteroever van de Solorivier tot Ngoempok, waar hij zich splitst in een noordelijken tak voor de hoofdplaats Bodjonegoro, die zich verlengt naar Toeban, en in een oostelijken tak, die aan de oostelijke grens van het regentschap zich verbindt met de vroeger reeds beschrevene groote binnenlandsche wegen van Soerabaija en Gresik naar Toeban en Bodjonegoro. Wij volgden dezen weg niet, maar passeerden ongeveer een paal westwaarts van Pedangan de Solorivier, die daar ongeveer 250 voeten breed zal zijn. De rivier heeft er eene zandachtige bedding, die door den lagen waterstand gedeeltelijk droog lag. Ik vond hier 3 soorten van riviergasteropoden, 2 van Melania en 1 van Cerithium. Wij trokken haar over met eene praauw. Er is geene brug over haar geslagen. Aan den linkeroever ligt de dessa Ploen-

toeran. Men is daar in het regentschap Blora. Even als Bodjonegoro het zuidoosten der residentie Rembang inneemt, beslaat Blora het zuidwesten derzelve. Dit regentschap stuit oostelijk tegen Bodjònegoro, in het noordoosten tegen Toeban, noordelijk tegen Rembang, westelijk tegen Grobogan en zuidelijk tegen Ngawi. Het is kleiner dan Bodjonegoro, heeft eene ongeveer vierkante gedaante en is verdeeld in de 6 distrikten Blora, Panolan, Randoe blatong, Ngawen, Karang djatie en Djepon. Zijne bevolking bestond in 1845 uit ruim 62000 zielen, in de genoemde distrikten verdeeld als volgt:

Distrikten.	Europeanen.	Chinezen.	Javanen.	Arabieren, Maleijers enz.	Totaal.
Blora	3	235	4173		4411
Panolan	1	63	9898		9962
Randoe blatong		15	4305		4320
Ngawen		50	13462		13512
Karangdjatie	10	26	17394	14	17444
Djepon		12	12574		12586
Totaal	14	401	61806	14	62235

Ploentoeran ligt in het distrikt Panolan. De weg gaat nu dwars door het regentschap Blora. 0½ palen van Ploentoeran bereikt men de grensscheiding tusschen Panolan en Djepon. Van Ploentoeran tot voorbij Tjabba (paal 34 van Rembang) is het terrein weder heuvelachtig en bestaat even als in het Bodjonegorosche uit zandsteen. De heuvels zijn echter veel lager dan die van Rau. Wij zagen er veel djatie en ook hier en daar pilang en plossoh en acacia's, terwijl slechts op zeer enkele plaatsen rijstvelden waren aangelegd. De lengte van den weg in het distrikt Djepon is 11 palen, liggende de grens van Karang djatie, welk distrikt zich aan Djepon sluit, tusschen paal 26 en 25. De hoofddessa van Djepon passeerden wij bij paal 29. Zij ligt in eene tamelijk vruchtbare vallei, die tot het oostelijke gedeelte behoort van het stroomgebied der Tangoelangiën en besproeid wordt door de Loesie, die, zoo als vroeger reeds is gezegd, zich bij de grens van Grobogan en Demak met de Tangoelangiën vereenigt. Deze vallei gaat noordelijk over in de Blorasche kalkheuvels. De rijstvelden zijn er talrijker even als de dessa's. Karang djatie beslaat een gedeelte dezer vallei. Langs den weg is dit distrikt zeer smal, bereikende men de hoofdplaats Blora reeds bij paal 24. Blora is een klein stadje, dat weinig bijzonders aanbiedt. Het ligt aan den zuidelijken voet der meergenoemde kalkheuvels. Er is een kontroleur geplaatst. De regent woont in een op Javaansche wijze gebouwd huis. De straten zijn met bamboezen hekken afgezet. Wij hielden er ons slechts eenige oogenblikken op, om nog voor den avond Rembang te kunnen bereiken.

Dadelijk buiten Blora begint het bergachtige terrein en passeert men aanmerkelijke hoogten en laagten. Ook tusschen Blora en Rembang zijn de

heuvels meestal met djatiebosch bedekt. Het bosch is op meerdere plaatsen uitgekapt en het terrein dienstbaar gemaakt aan de koffij- en op enkele plaatsen ook aan de tabakskultuur. Het hoogste gedeelte van den weg ligt tusschen de poststations Medang en Kemadoe (paal 21 tot 11). Van Kemadoe af daalt hij allengs naar Rembang, ofschoon het landschap tot nabij Rembang een heuvelachtig karakter behoudt. Bij paal 9 passeerden wij de dessa Soelang, welke het eenige belangrijke dorp is, dat men tusschen Kemadoe en Rembang opmerkt. Van paal 4 af tot aan de hoofdplaats zijn de rijstvelden weder talrijker.

In den vooravond kwamen wij te Rembang aan en maakten weder gebruik van de gastvrijheid van den resident KEUCHENIUS, die ons ook vroeger gelogeerd had. Den volgenden dag reden wij echter reeds door naar Samarang, om van daar uit de vorstenlanden en de residentiën Kadoe, Bagelen en Banjoemas te bezoeken.



Verslag aangaande het eiland Banka,

DOOR

THOMAS HORSFIELD.

(Vertaald uit *The Journal of the Indian Archipelago and Eastern Asia*, 1848.)

Voorrede van den Vertaler.

De brochure van den heer P. VAN SWIETEN, »Iets over koloniale aangelegenheden," heeft veler aandacht op het eiland Banka gevestigd; het denkbeeld, om de tinmijnen van dat eiland of van het naburige Billiton te verkoopen of te verpachten, schijnt bij de natie nog al weêrklank te vinden en ook door het gouvernement nog niet te zijn opgegeven. Onder deze omstandigheden is het van belang de aangelegenheden van Banka en de tinmijnen zooveel mogelijk toe te lichten. Het Tijdschrift voor Neêrlandsch Indië zou niet aan zijne roeping beantwoorden, indien het zich niet beijverde ook in deze behoefte te voorzien. Reeds meermalen zijn belangrijke berigten omtrent dit eiland door het Tijdschrift opgenomen, die men kan vinden in Jaarg. V, Deel II, blz. 392; Jaarg. VI, Deel II, blz. 49; Jaarg. VIII, Dl. IV, blz. 125, en Jaarg. IX, Dl. I, bl. 117; terwijl bij het opstel in den VIIIsten Jaargang zeker de beste en uitvoerigste tot dusverre bestaande kaart van Banka is gevolgd, die wij wenschen moeten dat ook door de lezers van dit opstel gedurig zal worden geraadpleegd. Vele andere belangrijke verslagen over dit eiland berusten onuitgegeven in het archief te Batavia. Den heer VON SIEBOLD is het vergund geweest twee daarvan te raadplegen voor de beschrijving van Banka, ingelascht in zijn »Voyage au Japon" (ik heb dit werk slechts ter hand in de Fransche vertaling), T. I, p. 17—60, t. w., een zeer uitvoerig »Rapport omtrent de tinmijnen van Banka," op last van den gouverneur-generaal VAN DER CAPELLEN, in 1824 opgemaakt door den heer DE LA FONTAINE, en een »Algemeen verslag der residentie Banka over 1823." Andere uitvoerige berigten over Banka zijn wij verschuldigd aan CRAWFURD in zijne »History of the Indian Archipelago," COURT in zijne »Exposition of the relations of the British Government with the Sultan and State of Palembang", en dr. EPP in zijne »Schilderungen aus Ost-Indiëns Archipel." Maar de uitvoerigste en grondigste van alle tot dusverre vervaardigde beschrijvingen van dit eiland, het verslag

van den beroemden Britschen natuuronderzoeker THOMAS HORSFIELD, in 1814 aan den luitenant-gouverneur van Java, Sir THOMAS STAMFORD RAFFLES, ingediend, schijnt aan al deze schrijvers naauwelijks meer dan bij name bekend te zijn geweest, of althans slechts uit het kort resumé daarvan door RAFFLES gegeven, in zijn »Discourse", geplaatst in het VIIIste deel der »Verhandelingen van het Bataviaasch genootschap", p. 5—11. De hoop, door den Britschen landvoogd uitgedrukt, dat het werk van den heer HORSFIELD weldra, met de ondersteuning en bescherming der Engelsche Oost-Indische kompagnie, zou worden in het licht gegeven, is echter, ten gevolge der teruggave van de eilanden des Indischen Archipels aan het Nederlandsch gezag niet verwezenlijkt, en behalve dat nog somtijds HORSFIELDS naam onder de onderzoekers der natuurlijke gesteldheid van Banka genoemd werd, bleven zijne belangrijke mededeelingen meer dan 30 jaren lang vergeten en onbekend.

De verdienstelijke uitgever(1) van het sedert Julij 1847 te Singapore in het licht verschijnende, en ook de aandacht van den Nederlandschen lezer overwaardige »Journal of the Indian Archipelago and Eastern Asia", vestigde al spoedig zijne aandacht op Banka, waartoe hem de vooronderstelde geologische overeenkomst van dat eiland met het zuidelijk deel van het Maleisch Schiereiland aanleiding gaf. Begeerig met het door RAFFLES zoo zeer geroemde rapport van den heer HORSFIELD bekend te worden, trachtte hij zich eerst te vergewissen of het immer in het Engelsch was uitgegeven, en wendde zich daarna tot den heer VAN HOËVELL, toenmaals president van het Bataviaasch Genootschap, met de vraag, of het bij zijn weten ook in het Nederduitsch was gedrukt en of het ook nog in de archieven, hetzij des genootschaps, hetzij van het gouvernement te Batavia, te vinden was. Toen alle nasporingen te Batavia vruchteloos waren gebleken, wendde de heer LOGAN zich tot kolonel BUTTERWORTH, gouverneur der *Straits Settlements*, wiens tusschenkomst bij het *East-India house* hem binnen weinige maanden in het bezit stelde van het manuscript des oorspronkelijken rapports, vergezeld van een *memorandum* van den heer HORSFIELD zelven, van den volgenden inhoud:

»Terwijl ik in de dienst der O. I. Kompagnie als natuuronderzoeker op Java »werkzaam was, bezocht ik in 1812 Batavia, met het oogmerk om de weste- »lijke provinciën van dat eiland te onderzoeken. Te dier tijde, in den herfst »van hetzelfde jaar, benoemde mij de luitenant-gouverneur THOMAS STAMFORD »RAFFLES, Esq., met twee andere heeren in kommissie, om het eiland Banka »te gaan onderzoeken, dat kort te voren aan de Britsche regering was over- »gedragen. Mijne ambtgenooten, weldra ziek geworden zijnde, keerden naar »Batavia terug, en het bleef aan mij opgedragen, het oogmerk der zending »zonder hunnen bijstand te bereiken. Ik wijdde bijna negen maanden aan »eene reis door het eiland, gedurende welke ik de meeste tinmijnen bezocht »en bouwstoffen voor een verslag verzamelde, alsmede voor de kaart, die »vervolgens gegraveerd werd(2). In 1814 diende ik een deel van mijn verslag

(1) De heer J. R. LOGAN.
(2) Vgl. hierbij COURT., p. 163, 164.

»in aan den luitenant-gouverneur, die daarvan melding maakte in zijne jaar-»lijksche aanspraak aan het Bataviaasch Genootschap, maar de voltooijing werd »toen ter tijd door andere noodzakelijke pligten op Java verhinderd."

»Sommige gedeelten werden overgeschreven om naar Engeland te worden »gezonden; deze voeg ik hiernevens, met de goedkeuring van den secretaris »van *the Court of Directors.*

»Het zijn niets meer dan fragmenten, niet geschikt voor de uitgave, doch »indien er iets in dit stuk is, dat den Uitgever van *the Journal of the Indian »Archipelago* van dienst kan zijn, stel ik het gaarne te zijner beschikking, »het aan zijn oordeel overlatende, om er een keus uit te doen of het te verkorten. »Meer dan 30 jaren zijn verloopen sedert het geschreven werd; de omstan-»digheden hebben groote verandering gebragt in de zaken van Banka, en veel »is over dat eiland geschreven in onderscheidene Hollandsche Tijdschriften."

Boekerij van het *East-India House,*
5 Augustus 1847.

Gelukkig dat de heer LOGAN grooter waarde hechtte aan dit rapport, dan de zedige schrijver, en besloot, in weêrwil zijner uitvoerigheid, het geheel in zijn Tijdschrift op te nemen. Ofschoon hij reeds een artikel uit het Tijdschrift v. N. I. over Banka, en een gedeelte van het werk van dr. EPP over dat eiland, vertaald en voor de opneming in zijn Tijdschrift bestemd had, veranderde hij echter van voornemen. Geene te groote plaats voor Banka alleen mogende inruimen, gaf hij de voorkeur aan het verslag van dr. HORSFIELD, deels wel als een bewijs van hulde aan den verdienstelijken Schrijver, maar meer nog om het hooge gewigt van het werk zelf. Teregt merkt de heer LOGAN op, dat de mineralogische gesteldheid des eilands nimmer, hetzij vroeger, of later, naauwkeuriger beschreven is, dat de aanwijzing van den toestand der tinmijnen onder de Britsche heerschappij de gelegenheid oplevert tot belangwekkende vergelijking met den tegenwoordigen staat; en dat over de geschiedenis van het eiland nimmer zoo veel licht verspreid is, als in de leerrijke inleiding tot dit verslag. Nevens het verslag van dr. HORSFIELD werden alleen nog eenige uittreksels uit het werk van dr. EPP werkelijk in het Singapoersche Tijdschrift geplaatst.

Vooral het historisch gedeelte der Inleiding, waarvan ik thans den lezer van dit Tijdschrift eene vertaling aanbied (de tweede kleinere helft daarvan is van ethnographischen inhoud), moest mijne bijzondere aandacht tot zich trekken. Terwijl ik mij in eenige achtereenvolgens in »de Gids" geplaatste artikels bevijverde, een zooveel mogelijk zamenhangend overzigt te geven der geschiedenis van Sumatra, had ik herhaaldelijk reden mij te beklagen over het hoogst gebrekkige onzer kennis van de gebeurtenissen te Palembang en op Banka, en van de betrekkingen onzer Hollandsche O. I. Kompagnie tot die streken. Eerst sedert den aanvang der Engelsche tusschenregering was eene zamenhangende geschiedenis dezer gewesten mogelijk; in de hier en daar verspreide en niet altijd overeenstemmende data aangaande het vroeger tijdperk, was het bezwaarlijk de waarheid en het juiste verband te ontdekken. De inleiding

tot het verslag van dr. HORSFIELD, dat mij eerst in handen kwam, nadat het artikel, hetwelk de vroegere geschiedenis van Sumatra, ook die van Palembang, behandelt, reeds was afgedrukt, vult deze gaping onverwachts op eene zeer voldoende wijze aan. Zij bevat, nevens de aanteekeningen, die ik er, deels tot aanvulling en opheldering, deels tot vergelijking met andere berigten en tot beoordeeling der waarde van dit verslag, aan heb toegevoegd, eene vrij volledige geschiedenis van Palembang en vooral van Banka, inzonderheid sedert het jaar 1722, waarin de Hollandsche O. I. Komp. in het bezit kwam van haar uitsluitend tinkontrakt. Ik heb dit gedeelte van dr. HORSFIELDS verslag tot het voorwerp van naauwgezette beschouwing gemaakt, en heb mij daardoor, zoo ik mij vlei, in staat gesteld gezien, de hollandsche vertaling van eene menigte onnaauwkeurigheden in de eigennamen en van enkele in de jaartallen te zuiveren, die waarschijnlijk ten gevolge van onduidelijkheid des HS., in de Engelsche uitgave zijn overgebleven. De vertaling van het ethnographisch gedeelte der Inleiding en van het geheele uitvoerige verslag over de geographische en mineralogische gesteldheid van Banka hoop ik van tijd tot tijd, en met den meest mogelijken spoed in dit Tijdschrift te vervolgen en te voltooijen. Ik zal echter daarbij spaarzamer zijn met mijne aanteekeningen, dewijl de berigten onzer vroegere Nederlandsche schrijvers over deze onderwerpen nagenoeg *niets* mededeelen, en de latere berigten van de heeren FRAENKEL, EPP, VON SIEBOLD en anderen, genoegzaam bekend zijn, en deze vertaling en bewerking van HORSFIELDS arbeid niet bestemd is om de latere mededeelingen te verdringen, maar alleen om het gebrekkige daarvan aan te vullen.

Ik heb welligt nog noodig, mij bij de lezers van het Tijdschrift voor Neêrlandsch Indië te verontschuldigen, dat ik, een vroeger aangevangen arbeid over de Mantawei-eilanden vooreerst onvoltooid latende, mij thans aan een nieuwen arbeid van zoo grooten omvang begeven heb. Ik zal daaromtrent alleen zeggen, dat de Inleiding tot eene beschrijving der Mantawei-eilanden, door mij ten vorigen jare in dit Tijdschrift geplaatst, zeer wel als een afzonderlijk en op zich zelf staand stuk, als een overzigt en kritiek der bestaande beschrijvingen en kaarten van de eilanden langs Sumatra's Westkust, kan beschouwd worden; dat die Inleiding mij door de omstandigheden ter plaatsing als is afgeperst, terwijl ik nog geen uitzigt had, van spoedig een aanvang te kunnen maken met de eigenlijke beschrijving; en dat ik thans, eenige uren beschikbaar hebbende, om het Tijdschrift van Neêrlandsch Indië een blijk te geven van mijne voortdurende belangstelling, niet aarzelen kon bij de keuze tusschen de Mantawei-eilanden en Banka, op een tijdstip, waarop meerdere kennis van het laatstgenoemde eiland meer dan ooit gewigtig moet geacht worden.

P. J. VETH.

INLEIDING.

§ 1. *Geschiedenis van Banka.*

Ik heb getracht in deze inleidende opmerkingen de historische berigten aangaande Banka, door mij bij verschillende gelegenheden in den loop van mijn onderzoek naar den natuurlijken en maatschappelijken toestand, de mijnen en de bevolking van dat eiland, opgezameld, in een zamenhangend overzigt te vereenigen. Ik waag het niet ze voor geheel authentiek uit te geven, daar zij grootendeels berusten op het geheugen en de waarheidsliefde der inwoners van Palembang en Muntok. Doch ik had de gelegenheid de meest bevoegde personen op die plaatsen te raadplegen, en mijn verhaal te verrijken met berigten, die op zekerder grondslag steunen. Ik heb geene groote gedachten van het belang dezer schets, en deel ze slechts met aarzeling mede, als betrekking hebbende tot een onderwerp, dat noch populair, noch aangenaam is. Voor Banka zijn echter vele bijzonderheden karakteristiek.

Gedurende het eerste gedeelte der 18de eeuw, toen het eiland even uit de duisternis begon op te duiken, werd het de toevlugt van een balling van Palembang, en ondervond de treurige gevolgen van den strijd van twee vorsten om het oppergezag in dit rijk; in later tijden zag het zich bijna ten ondergang gedoemd door het zamentreffen eener reeks van noodlottige gebeurtenissen. Een tusschenpoos van rust en voorspoed genoot het eiland van 1760—1780. De ontdekking van het tin lokte toen talrijke vreemdelingen, vooral Chinezen, die met de bewerking der mijnen tevens de eerste pogingen verbonden tot bevordering van landbouw en handel; er vormden zich verschillende koloniën, en men maakte een aanvang met het opruimen der oude bosschen, tot dusverre nimmer in hunnen wasdom gestoord, met het doel om er duurzame woonplaatsen te vestigen. De ruwe inwoners ontvingen alzoo de eerste beginselen van beschaving.

Gedurende het grootste deel van het aangewezen tijdvak, leverde dit kleine eiland eene jaarlijksche opbrengst van tin, welker waarde gelijk staat met die van de opbrengst in metalen van eene gelijke uitgestrektheid gronds in het zilverrijk Mexico, de verschillende deelen van dat koningrijk dooreengeslagen. Het is geene aangename taak de omstandigheden na te sporen, die tot de aanzienlijke vermindering van het tinprodukt in de laatste jaren hebben bijgedragen.

De naam *Banka* werd oudtijds gegeven aan verschillende gewesten in het zuidelijk gedeelte van Sumatra. Banka-Palembang was de oude naam van het tegenwoordige Palembangsche rijk op de Oostkust, dat zich westwaarts tot Banka-Hoeloe uitstrekt. De naam van dit laatste distrikt is thans door verbastering zaamgetrokken in Benkoelen. Waar Banka-Moeso gelegen was, weet men niet meer. Thans wordt de naam Banka nagenoeg uitsluitend gegeven aan het eiland, dat met het tegenover liggende Sumatrasche strand de straat van Banka vormt (3).

---

(3) VAN LINSCHOTEN noemt het eiland Banka op zijne kaart *Chinabata*, maar in zijne reis geeft hij het den thans gebruikelijken naam. VAN WAERWIJCK spelt in zijne reis

Gedurende de beide eerste eeuwen, dat de Europeanen den Archipel bezochten, trok dit eiland geene opmerkzaamheid. Faktorijen werden gevestigd te Djambi, Atjin, Palembang, Banka-hoeloe en Padang, terwijl Banka met ondoordringbare bosschen bedekt bleef en slechts als een onbeduidend aanhangsel van Sumatra beschouwd werd.

De ouderdom der Hollandsche koloniën in verschillende gedeelten van Sumatra is ons bekend uit VALENTIJNS »Oud en Nieuw Oost-Indië" De namen der residenten of handelsagenten worden voor Djambi sedert 1616, voor Palembang sedert 1620, in onafgebroken opvolging medegedeeld. Eerstgenoemde plaats werd omstreeks het midden der vorige eeuw verlaten; op de laatste bleven de Nederlandsche gezaghebbers elkander geregeld vervangen tot op die gebeurtenis, welke aan het gezag der Hollanders in Oost-Indië een einde maakte: de verovering van Java en zijne onderhoorigheden door de Britten.

De voortbrengselen, die het oog der Hollanders naar Sumatra trokken, worden door VALENTIJN met zijne gewone naauwkeurigheid opgeteld; goud, peper, kamfer, kamferolie, benzoïn, sapan-hout, schildpad, amber, drakenbloed, rotan werden op de verschillende vestigingen ingezameld. Tin wordt vermeld als een voortbrengsel van het Maleisch schiereiland; op Sumatra en de onderhoorige eilanden werd zijn aanwezen niet vermoed.

Banka leverde aan zijnen Soeverein te dien tijde ebben- en ambaloehout (4), bijenwas en honig, witte en zwarte hars (*damar*) en andere even onbeduidende voortbrengselen, die meer werden aangenomen als een teeken van de onderwerping der ingezetenen, dan uit hoofde hunner waarde; de mijnen, die in later tijd aan dit eiland zoo groote vermaardheid hebben geschonken, werden niet eerder ontdekt, dan het begin der 18de eeuw.

De lotgevallen van een eiland van zoo weinig belang leverden ook niets op dat verdiende in aandenken te blijven. De oorspronkelijke bevolking heeft, tot op den huidigen dag, naauwelijks den eersten graad van beschaving bereikt, en geene historische herinneringen bewaard. Alleen bezit zij eene overlevering, dat Banka voormaals onder de heerschappij van Java stond, en nog worden de plaatsen aangewezen, die de zetels der opperhoofden waren. De Javanen moeten aanmerkelijke streken langs de westkust bezet hebben, zij hadden hunne voornaamste vestigingen nabij de mondingen der rivieren van Kotta-waringin, Mundo, Selan en Banka-Kotta. Laatstgemelde was de verblijfplaats van den vertegenwoordiger des soevereins. De naam van DEPATI NOESANTARA is nog bewaard gebleven, als van den laatsten, die dien post heeft

---

den eersten naam *Sinapate*. Zie VON SIEBOLD, *Voyage au Japon*, T I, p. 56. De naam van *Duke of York's Island*, door de Engelschen na de inbezitneming aan Banka gegeven, was te omslagtig om immer in algemeen gebruik te komen, en is zoo goed als vergeten.

(4) »Het *ambaloe* is een geelachtig, zwaar hout, van eenen golvenden draad, zeer »vast, en, bewerkt zijnde, met doffen fluweelglans. Men vindt hiervan zeer zware boo»men, die ook op Banka inheemsch zijn." DE STURLER, *Proeve eener beschrijving van het gebied van Palembang*, blz. 149.

bekleed. Uitgestrekte overblijfselen vindt men nog thans ter plaatse, waar die voormalige residentie gelegen was.

De overleveringen der bevolking van Banka worden bevestigd door de Javaansche kronieken; maar het is onzeker op wat wijze het oppergezag van dat eiland aan Palembang overging. Misschien werd het aan dat koningrijk afgestaan, toen tusschen de Javaansche en Palembangsche vorsten nog de oude betrekking bestond; misschien ook zochten de inwoners uit eigen beweging de bescherming der laatsten. Het waarschijnlijkst is wel, dat de tegenover de monding der rivier van Palembang gelegen uithoek der westkust onder den invloed van het naburig rijk geraakte, terwijl de bovengemelde distrikten langs de kust nog door vertegenwoordigers der Javaansche vorsten bestuurd werden (5).

De betrekking, die van oudsher tusschen het koningrijk Palembang en de vorsten van Java bestond, wordt bewezen, zoowel door de getuigenissen der Javaansche geschiedschrijvers, als door de te Palembang bewaarde overleveringen. Wordt nog sterker bewijs verlangd, men kan zich op de overeenkomst of liever eenzelvigheid der taal van beide landen beroepen. De tongval der middelbare en hoogere klassen ter hoofdstad Palembang en hare omstreken heeft alle eigenaardigheden der taal, waarvan hij is afgeleid, behouden, en is voor een inboorling van Java's binnenlanden vrij wel verstaanbaar. De historische overleveringen der Javanen berigten ons, dat de vorst van Modjo-pahit BROWIDJOJO ONGKO-WIDJOJO, in het laatst der veertiende of begin der vijftiende eeuw onzer jaartelling, zijnen zoon ARIO DAMAR tot stadhouder van Palembang benoemde, dat toen reeds sedert eenigen tijd een deel uitmaakte van het magtige rijk. ARIO DAMAR vertrok derwaarts, vergezeld door een groot aantal gelukzoekers en volgelingen, en grondvestte de eerste geregelde volkplanting in dat gedeelte van Sumatra (6).

---

(5) Vermoedelijk waren de Javaansche koloniën op Banka afkomstig van het magtig rijk van Modjopahit, dat door verovering en kolonisatie naar de oppermagt in den geheelen Archipel streefde, maar werden de opperhoofden zoo goed als onafhankelijk, nadat Modjopahit omstreeks 1478 gevallen was. De heer DE STURLER zegt, aangeh. werk, blz. 6: »De eilanden Banka en Billiton waren vroeger, en wel in 1668, onder het ge»bied van eenen koning, die, tegen buitenlandsche aanvallen niet bestand, de bescher»ming der Compagnie inriep. Bij zijnen dood, die eenige jaren daarna voorviel, liet »hij die eilanden als erfdeel achter aan zijne weduwe, welke zich door een huwelijk met »den vorst van Palembang verbond, die daardoor op eene gemakkelijke wijze in het op»permagtig bezit dier eilanden geraakte." Hetzelfde berigt RADERMACHER, in de *Verhandelingen van het Bat. Genootschap*, Dl. III, blz. 83. Vgl. nog EPP, *Schilderungen aus Ost-Indiens Archipel* s. 195.

(6) Palembang was waarschijnlijk oorspronkelijk door de in Sumatra's binnenlanden sedert onheugelijke tijden inheemsche Maleijers gesticht (zie de Maleische overleveringen in de *Sedjara Melajoe*, uitgave van Singapoera, blz. 28, of in het uittreksel van ROORDA VAN EYSINGA, *Tijdschrift v. N. I.*, Jaarg. VI, Dl. III, blz. 251). De rivier van Palembang werd als de zuidelijke grens van het rijk van Menangkabau aangemerkt (CRAWFURD, *de Indische Archipel*, Dl. III, blz. 372). Omtrent de latere lotgevallen van Palembang ontleen ik het volgende uit de Javaansche berigten: De vestiging van het Javaansch gezag op Sumatra's oostkust moet reeds onder den vierden en vijfden vorst van Modjopahit, ARDI-WIDJOJO en MERTA-WIDJOJO, met de verovering van Indragiri zijn aangevangen, dat niet lang daarna (1380 onzer jaartelling) als huwelijksgift aan den vorst

Mijn onderzoek te Palembang naar de voorgangers der vorsten, die er thans den troon bekleeden, heeft mij in het bezit gesteld eener geslachtslijst, die slechts 248 jaren opklimt, en niet in staat is de bestaande twijfelingen omtrent den oorsprong van het vorstengeslacht weg te nemen. Sommigen houden hen voor afstammelingen van ARIO DAMAR, den stichter der Javaansche kolonie, anderen van MAULANA IBRAHIM, die omstreeks dien tijd de Mohammedaansche godsdienst op Java, Sumatra en de naburige eilanden verspreidde (7). Tegen het einde der zestiende eeuw was het rijk van Palembang

van Malakka, die eene Javaansche prinses trouwde, schijnt te zijn afgestaan (CRAWFURD, *de Indische Archipel*, Dl. III, blz. 468). Onder den zesden vorst, ALIT-WIDJOJO, schijnt Palembang zich vrijwillig onder de bescherming van Modjopahit gesteld te hebben, ten einde zich te vrijwaren tegen de invallen der naburige Lampongers (zie RAFFLES, *History of Java*, 2de edit., T. II, p. 120). Door den zevenden of laatsten (niet „eersten", gelijk HORSFIELD schrijft) koning van Modjopahit, ONGKO-WIDJOJO genaamd, moet daarop ARIO DAMAR, een zijner zonen, tot loon van in eenen oorlog met Bali betoonde dapperheid, met het stadhouderschap van Palembang bekleed zijn, en eene bij zijnen vader zwangere Chinesche vrouw tot echtgenoot ontvangen hebben, onder voorwaarde, dat hij het kind, 't welk zij onder het hart droeg, als zijn eigen zou opvoeden. Daarop vertrok hij met 300 man uitgelezene troepen, werd te Palembang dadelijk als opperhoofd erkend en beoorloogde de Lampongers, maar werd, alvorens hunne onderwerping voltooid te hebben, door onlusten genoodzaakt naar Palembang terug te keeren. Inmiddels was de Chinesche prinses van eenen zoon bevallen, sedert bekend onder den naam van RADEN PATAH. Naderhand verwekte ARIO DAMAR bij haar een zoon, RADEN OESEN geheeten. Doch daar deze kinderen wegens de Chinesche afkomst hunner moeder te Palembang niet in aanzien waren, besloot ARIO DAMAR hen, wanneer zij volwassen souden zijn, naar Modjopahit te zenden, en huwde zelf eene Palembangsche vrouw, in de hoop van bij haar een erfgenaam zijner waardigheid te verwekken, die aan het volk aangenaam zou zijn. Nadat ARIO DAMAR drie jaren te Palembang vertoefd had, werd deze plaats bezocht door een prediker van den Islam, RADEN RACHMAT, zoon eener zuster van de prinses van Champa, die met den vorst van Modjopahit gehuwd was, bij een Arabischen priester. ARIO DAMAR was geneigd de nieuwe leer aan te nemen, doch durfde ze niet openlijk belijden, om den wille zijns volks. Na een verblijf van twee maanden vertrok RADEN RACHMAT naar Modjopahit. RADEN PATAH, op twintigjarigen leeftijd naar Java vertrokken, sloot zich aan hem aan, en begon zelfs, na den dood van RADEN RACHMAT, den strijd tegen zijnen waren vader, den vorst van Modjopahit, en ofschoon RADEN OESEN de partij zijns grootvaders koos, verklaarde ARIO DAMAR zelf zich openlijk voor den Islam, en beloofde geene wraak te zullen nemen, indien RADEN OESEN in de verdediging van het heidendom mogt sneuvelen. RADEN OESEN werd volkomen geslagen, en in het jaar 1400 der Javaansche (omstreeks 1474 der Christelijke) jaartelling aan het magtig rijk een einde gemaakt (RAFFLES, t. a. p., p. 125–127, 134–138; CRAWFURD, t. a. p., blz. 314–319). HORSFIELD zegt, dat ARIO DAMAR in het jaar 1300 der Jav. tijdrekening naar Palembang vertrok, hetgeen onmogelijk is, indien zijn vader ONGKO-WIDJOJO tot aan den val van Modjopahit in 1400 regeerde. Maar ook in de Javaansche kronieken keert dezelfde zwarigheid terug, daar het graf der prinses van Champa, echtgenoot van ONGKO-WIDJOJO, dat nog onder de bouwvallen van Modjopahit gevonden wordt (zie VAN HOËVELL, *Reis over Java*, *Madura en Bali*, Dl. I, blz. 181), duidelijk het jaartal 1320 draagt, en dus ARIO DAMAR minstens meer dan 80 jaren vóór den dood zijns vaders naar Sumatra zou moeten vertrokken zijn. Men moet òf met RAFFLES (p. 140) aannemen, dat ONGKO-WIDJOJO den val van Modjopahit niet beleefde, òf onderstellen dat Modjopahit vroeger gevallen is dan ons verhaald wordt.

(7) Zie over MAULANA IBRAHIM, RAFFLES, *History of Java*, p. 122–125, VAN HOËVELL, *Reize*, blz. 153–157. Men zegt, dat hij gestorven is in het jaar 1334 der Javaansche tijdrekening, maar het jaar 822 der Hedjra, dat op zijn graf te Grissée gelezen wordt, stelt zijn dood 11 à 12 jaren later, indien men althans den aanvang der Javaansche tijdrekening met het jaar 74 der onze moet gelijk stellen. Van een bezoek van MAULANA IBRAHIM op Sumatra is mij niets bekend, en evenmin van eene overleve-

herhaaldelijk blootgesteld aan de aanvallen zijner naburen, de Lampongers. VALENTIJN verzekert, dat zij met de hulp van Bantam de benedenlanden veroverden, waar zij zich echter niet lang kunnen hebben gehandhaafd (8). Ik

ring, dat de Palembangsche vorsten van hem zouden afstammen. Het natuurlijkst is te onderstellen, dat zij de afstammelingen waren van ARIO DAMAR bij de Palembangsche vrouw, die hij gehuwd had, en na den val van Modjopahit zich als onafhankelijk beschouwden.

(8) Juister is het wel de vorsten van Bantam als hoofdaanleggers dier ondernemingen tegen Palembang aan te merken. De Bantamsche koningen hadden grooten invloed op Sumatra's zuidelijk gedeelte en maakten aanspraak op nog meer. MAULANA HOSNOE'D-DIN, de zoon van den bekenden apostel des Islams Sjeik IBN MAULANA, en stichter van het rijk van Bantam (vroeger eene provincie van het rijk van Padjadjaran), huwde eene dochter van RADEN PATAH, die, na den val van Modjopahit, de heerschappij over oostelijk Java had aanvaard en den zetel van zijn rijk te Demak gevestigd. Waarschijnlijk werd bij die gelegenheid de suprematie over Palembang en de Lampongs, die RADEN PATAH zich mag hebben toegekend als veroveraar van het Modjopahitsche rijk, aan HOSNOE'D-DIN overgedragen. Deze gissing komt mij althans waarschijnlijker voor dan die, welke de aanspraken van Bantam op zuidelijk Sumatra afleidt van eene kris, door den Sultan van Menangkabau aan Sjeik IBN MAULANA geschonken (zie RAFFLES, t. a. p., p. 143, 144). Twaalf maanden na zijne terugkomst van Demak, stak HOSNOE'D-DIN naar de Lampongs over, vergezeld door Pangeran BALOE, een opperhoofd van Toelangbawang, en strekte zijnen togt uit tot Indrapoera, waar hij de dochter van den Radja tot tweede vrouw erlangde. De rivier van Benkoelen werd bij die gelegenheid tot de grens zijner bezittingen op de westkust verklaard (RAFFLES, t. a. p., p. 143). Het schijnt dat door deze bepaling het distrikt Sillebar, als huwelijksgift, aan zijn gebied werd toegevoegd (MARSDEN, *History of Sumatra*, p. 353). Sedert kwamen de *djenangs* of afgevaardigden van Bantam jaarlijks te Sillebar of Benkoelen, om onder de aldaar wonende Redjangers en Pasoemanezen de opbrengst van peper in te zamelen en nieuwe hoofden in de opengevallen plaatsen te benoemen, totdat, tijdens de vestiging der Engelschen te Benkoelen, de *djenang* de hoofden van Soengei-lamoen en Soengei-itam, onder den titel van Pangeran, tot onafhánkelijke vorsten verklaarde, en in naam zijns meesters van de aanspraken van Bantam afstand deed (MARSDEN, p. 212, 216). De Lampongs bleven langer aan Bantam onderworpen. Een opstand der bevolking in 1686 werd bedwongen. Sedert 1752 moest de koning van Bantam de kompagnie als opperleenheer voor de Lampongsche landen erkennen, die in 1808 door DAENDELS met het geheele Bantamsche rijk bij het Nederlandsch gebied werden ingelijfd. Van uit de Lampongs, en waarschijnlijk tevens van uit Benkoelen en Sillebar, trachtten de Sultans van Bantam ook herhaaldelijk hunne aanspraken op Palembang te laten gelden; doch meestal met ongelukkig gevolg. Van den kant van Benkoelen schijnen de Redjangers en Pasoemanezen, in het gebergte dat Benkoelen van Palembang scheidt, hunnen voortgang gestuit, maar tevens eene groote mate van onafhankelijkheid tegenover de Palembangsche vorsten bewaard te hebben; vandaar waarschijnlijk de naam van „vrije grensbewakers", dien zich de eersten toeëigenen (DE STURLER, blz. 35, 78). Aanslagen op de stad Palembang zelve, die gedeeltelijke, maar zeker slechts tijdelijke, verovering ten gevolge hadden, vermeldt VALENTYN in 1596 en 1608 (*Beschrijving van Sumatra*, blz. 10). In overeenstemming hiermede lezen wij in de *Nederlandsche Reizen* (Dl. I, blz. 192), dat toen de Hollanders in 1596 onder CORNELIS HOUTMAN voor Bantam kwamen, zij daar vernamen, dat de koning, onlangs het beleg voor Palembang geslagen hebbende, *eene stad op het eiland Sumatra, welke tegen hem was opgestaan*, in den strijd gesneuveld was, waardoor zijn leger, 't welk zich reeds van een gedeelte der stad had meester gemaakt, in wanorde geraakt en tot wijken genoodzaakt was; — en later (Dl. V, blz. 154), dat toen CORNELIS MATELIEF in den aanvang van 1608 voor de reede van Bantam vertoefde, hij door den Sultan om twee schepen werd aangezocht, ten einde hem in een aanval op Palembang, dat het met de Portugezen hield, bij te staan, en dat hem die hulp ook werkelijk door den vlootvoogd werd toegezegd, ofschoon mij niet gebleken is, dat zij inderdaad is verleend (vgl. nog *Historisch Verhaal der O. I. Compagnie*, Dl. I, blz. 357). Nieuwe geschillen tusschen de Lampongs (of liever Bantam) en Palembang vermeldt VALENTIJN (blz 40), doch slechts met een woord, omstreeks 1682. Maar nog in 1737

zal niet beproeven de geschiedenis van Palembang gedurende de 16de eeuw te volgen; zeer weinige geloofwaardige berigten zijn daaromtrent bewaard. In het jaar 1660 werd de stad door de Hollanders in de asch gelegd (9).

De gebeurtenissen, die te Palembang in het begin der achttiende eeuw plaats grepen, staan echter in te naauw verband met de zaken van Banka, om hier niet kortelijk vermeld te worden. Omstreeks het jaar 1720 waren in de stad oneenigheden ontstaan, welke, door tusschenkomst der Hollanders, eindigden in de plaatsing op den troon van dien vorst, wiens regtstreeksche afstammelingen het bewind tot op den huidigen dag in handen hebben. Het is niet waarschijnlijk, dat eenige bewijsstukken zijn bewaard van de omstandigheden, waaronder deze omwenteling tot stand kwam; mijn verhaal berust alleen op de overleveringen, die onder de inboorlingen in omloop zijn.

Bij den dood van den koning SOESOENAN RATOE, bijgenaamd TJANDIWALANG, die, volgens de mij ter hoofdstad medegedeelde geslachtslijst, voorviel in het jaar 1710, werd het rijk verdeeld tusschen twee zijner zonen. MOHAMMED MANGSAR, de oudste, hield zijn verblijf te Kebon-gedé, zijn broeder, Sultan KAMAROE'D-DIN, met den titel van Sultan AGONG, had de stad Palem bang zelve tot woonplaats. Zij lag toen ter plaatse, die thans Palembang-lama (oud-Palembang) heet, daar in later tijden de verblijfplaats des Sultans en van het grootste gedeelte der bevolking, omstreeks eene Engelsche mijl hoogerop, is verlegd. Kebon gedé lag nog verder landwaarts in dan de tegenwoordige hoofdstad.

Sultan MOHAMMED MANGSAR deed nog voor zijn dood afstand van zijne waardigheid ten behoeve van zijn oudsten zoon, die den naam aannam van Sultan ANOM. Weldra ontstonden er geschillen in zijne familie, die aanleiding gaven tot de beroeringen, welke in eene omwenteling eindigden. RADEN LAMBOE, een jongere broeder des Sultans, een man van een rusteloozen en ondernemenden aard, verliet de hoofdstad en bezocht de naburige koningrijken Djohor, Tringano en Siam. Hij trad op Siantan (10) in het huwelijk, en stichtte bij zijne terugkomst op Banka de stad Muntok, als een verblijf voor de betrekkingen zijner vrouw. Zich vervolgens naar de hoofdstad begevende, bragt hij daar de plannen in werking, welke hij sedert lang gekoesterd had, om zich van het rijk meester te maken. Allerlei kunstgrepen werden met goed gevolg in het werk gesteld door een geslepen hoveling, die hem op zijne reizen gevolgd was. Zijn oom, Sultan AGONG, te Palembang-lama, had geen mannelijke afstammelingen; door zijne eenige dochter te huwen, werd hij erfgenaam van de helft des rijks; maar te dien einde was het noodig vooraf eene scheiding te bewerken van haren echtgenoot Pangeran DJAJA. Zijnen

---

zond de O. I. Kompagnie haar opperhoofd in de Lampongs, REINIER DE KLERK, om een geschil tusschen de vorsten van Bantam en Palembang te beslechten, die met hunne vloten op de Toelang-bawang-rivier vijandig tegen elkander over lagen (HUYSERS, *Leven van de Klerk*, blz. 4-7).

(9) Dit geschiedde om den moord te wreken, in 1658 aan de bemanning van twee Nederlandsche schepen gepleegd (VALENTIJN, t. a. p., blz 11 en 33).

(10) Een der Anambas-eilanden, die tusschen het Maleisch schiereiland en Borneo liggen, en in Noord-, Midden- en Zuid Anambas onderscheiden worden. Siantan is het zuidelijke groote eiland der Noord-Anambas.

wensch verkregen hebbende, nam RADEN LAMBOE, bij den dood van zijnen schoonvader, zelf den titel aan van Sultan AGONG.

Er bestonden verschillende redenen van oneenigheid tusschen den nieuwen vorst te Palembang-lama en tusschen zijnen ouderen broeder te Kebon-gedé, die weldra een openlijken strijd deden uitbarsten. De tusschenkomst en hulp der Hollanders werd ingeroepen en verkregen door den Sultan AGONG. Verscheidene schepen werden van Batavia gezonden. Eene list werd gebruikt om Sultan ANOM te verhinderen, van de middelen tot verdediging en veiligheid, die hij beschikbaar had, gebruik te maken. Na een in schijn vriendschappelijk bezoek, werd het vuur op zijn paleis door de op de rivier liggende schepen geopend; te gelijker tijd van de landzijde en door booten van Palembang-lama aangevallen, zag Sultan ANOM zich genoodzaakt zijn paleis te verlaten. Hij begaf zich eerst naar Djambi en vestigde zich vervolgens op Banka, waar hij zijne aanhangers bijeen verzamelde en tien jaren achtereen zich tegen zijnen broeder handhaafde. Ongetwijfeld zou hij zijne aanspraken nogmaals op eene geduchte wijze hebben doen gelden en eenen aanval op de hoofdstad gewaagd hebben, ware hij niet in 1732 geheel verslagen door eene expeditie van Batavia, waarvan de aanteekeningen nog in de archieven aldaar bewaard zijn, en ons straks nog de stof zullen geven tot eenige nadere mededeeling.

Ten gevolge dezer omwenteling, had RADEN LAMBOE, de jongere broeder van Sultan ANOM, en door zijn huwelijk opvolger van zijn oom Sultan AGONG, het onverdeeld gezag over het Palembangsche rijk in handen gekregen; hij begon zijne regering in 1722, onder den titel van Sultan MAHMOED BADROE'D-DIN. Een behoorlijk kontrakt werd nu gesloten met de kommissarissen van Batavia, waarin hij zich verbond, op zekere vastgestelde voorwaarden, de voornaamste voortbrengselen van Palembang en Banka te leveren aan de Hollandsche Oost-Indische Kompagnie. Dit verdrag werd in het volgend jaar te Batavia bekrachtigd. De naam van den voornaamsten persoon, die dit verdrag tot stand bragt, ABRAHAM PATRAS, zoo wel als van den bevelhebber der vloot, die Sultan ANOM te Kebon-gedé versloeg, WILLEM DAAMS, zijn nog algemeen bekend onder de inwoners van Palembang.

De medegedeelde berigten worden bevestigd door de getuigenis van VALENTIJN; het voorval had plaats kort na zijne terugreize naar Europa. In het slot van zijn verhaal der zaken van Palembang maakt hij gewag van het berigt van eenen korrespondent te Batavia. Eene expeditie, bestaande uit zes schepen, bemand met 4 à 500 man krijgsvolk, was naar Palembang onder zeil gegaan, om de twisten te gaan beslechten, die daar in de vorstelijke familie gerezen waren (11).

---

(11) Zie VALENTIJN, t. a. pl., blz. 42, wiens vergelijking mij tevens gelegenheid heeft gegeven, om *Daums*, zoo als de heer HORSFIELD schrijft, in *Daams* te verbeteren. Ik heb tot dusverre van deze omwenteling nergens elders bij onze Nederlandsche schrijvers eenige bepaalde melding gevonden. De heeren DE STURLER en V. KAMPEN (*Gesch der Nederl buiten Europa*) zwijgen er geheel van. Alleen RADERMACHER in

Ofschoon deze omwenteling RADEN LAMBOE in het vreedzaam bezit stelde der hoofdstad en hare omstreken, liet echter, zoo als ik reeds aanmerkte, Sultan ANOM zijne aanspraken niet varen. Bij zijne aanhangers in Palembang, die hij op Banka bijeen verzamelde, voegde hij een groot aantal Boeginezen, die hij in zijne dienst nam. Met uitzondering der nieuwe vestiging te Muntok bevond zich het geheele eiland in zijne en zijner aanhangeren handen.

De Boeginezen hadden zich gevestigd op den westelijken uithoek te Tandjong-Oelar, van waar zij met talrijke praauwen het noordelijke des eilands in ontzag hielden. Te Koba had Sultan ANOM eene versterking opgeworpen, die de Oostkust bestreek, en zijn zoon RADEN KLIP hield de binnenlanden te Pako, en de geheele kuststreek van Banka-kotta tot Toboali bezet. Deze bijzonderheden zijn ons bewaard in het verslag der reeds gemelde expeditie, die in 1732 van Batavia gezonden werd, om Sultan RATOE (met dezen titel werd de nieuwe vorst van Palembang door de Hooge Regering vereerd) in zijn gezag te handhaven. De aanteekeningen omtrent dezen togt verspreiden eenig licht over den toenmaligen staat van Banka. De inwoners waren niet onder één opperhoofd vereenigd, maar even als nog heden in talrijke kleine stammen verdeeld. De invloed van den nieuwen soeverein was zeer gering; de meeste kozen de partij van den gebannen Sultan ANOM.

Het doel der expeditie van Batavia was, om de Boeginezen te Tandjong-Oelar in handen te krijgen of te verstrooijen, eene kommunikatie dwars over het eiland van Banka-kotta naar Pako te openen, en de versterking van Sultan ANOM te Koba aan te vallen. Ten gevolge van den weêrzin der inwoners om de vereischte hulp te verleenen, werden vele teleurstellingen ondervonden. Sultan ANOM en RADEN KLIP vonden gelegenheid om te ontsnap-

---

zijne *Beschrijving van het eiland Sumatra* (*Verhandelingen van het Batav. Genootschap*, Dl. III, blz. 88), zegt, dat de koninklijke familie van Palembang door de Kompagnie op den troon was gesteld, en daarom dit rijk zich door een exclusief kontrakt had verbonden, geene andere natiën in zijne havens toe te laten, alle produkten aan de Kompagnie te leveren en jaarlijks een gezantschap naar Batavia te zenden. Volgens HUYSERS (*O.-I. établissementen*, blz. 56) was het naar luid der kontrakten aan de Kompagnie vergund, in hare loge of fort, waarin de faktor of resident zijn verblijf hield, eene kleine bezetting van 50 à 60 man te leggen, die echter niet mogt vermeerderd worden zonder goedkeuring van het hof, en hare schepen langs het strand te doen kruisen om het smokkelen in peper en tin te beletten. Beide deze produkten werden door 's konings schepen naar de pakhuizen overgebragt, die op het eiland Onrust gelegen waren. Het oude bouwvallig geworden fort werd in 1770 op last der hooge regering door eene vijfhoekige schans vervangen, waarvan het bestek was opgemaakt door den kapitein-ingenieur DULEZ. Overigens moet de handhaving van het monopolie reeds vroeg aanleiding tot moeijelijkheden gegeven hebben. V. KAMPEN (*Gesch. d. Nederl. buiten Europa*, Dl. III, blz. 57) deelt daaromtrent bijzonderheden mede reeds uit de *Secreete Resolutiën* van 1746, toen het schip Noord-wolfsbergen in last kreeg voor de rivier van Palembang te kruisen, en het inloopen aldaar van alle jonken uit China, Malakka, Achter-Indië, enz. te beletten. Vernieuwde klagten over de smokkelarij van peper en tin komen voor in een berigt der Indische regering aan de Kamer van Zeventien, van 15 Oct. 1760 (V. KAMPEN, t. a. p., blz. 164). Deze smokkelarij was waarschijnlijk echter niet geheel of alleen aan den Sultan te wijten. Wij zullen beneden zien, dat zij, althans in later tijd, ook wel door de mijnwerkers buiten zijne voorkennis werd gedreven, en op eene wijze, waaronder zijne belangen niet minder leden dan die der Kompagnie.

pen, maar hunne sterkten werden vernield, en het eiland Banka, van de opstandelingen bevrijd, keerde tot rust en vrede terug. Na eenigen tijd op Billiton vertoefd te hebben, keerde Sultan ANOM, door zijne aanhangers verlaten, heimelijk naar Palembang terug, waar hij gegrepen, naar de binnenlanden gevoerd en ter dood gebragt werd; RADEN KLIP ontkwam naar Madura, waar hij door zijne loosheid en vlugheid lang aan alle nasporing ontsnapte, maar toch ten laatste verrast en omgebragt werd.

De regering van Sultan BADROE'D-DIN was kort voorafgegaan door twee in de geschiedenis van Banka gewigtige gebeurtenissen, de ontdekking van het tin en de stichting van Muntok. De eerste was het gevolg van toeval, en had plaats terwijl de inboorlingen een stuk grond voor den rijstbouw trachtten geschikt te maken. In vele distrikten van het eiland ligt de tinerts bijna op de oppervlakte; eene geringe hoeveelheid geraakte bij deze gelegenheid ontbloot en werd in metaal veranderd, door de hitte van het hout, dat men ter opruiming in brand had gestoken. De ontdekking werd zonder eenige achterhoudendheid aan den soeverein in de hoofdstad medegedeeld, overeenkomstig den aard der inlanders, die zich door eenvoudigheid en eerlijkheid onderscheidt. Men stelde er deze ontdekking op den behoorlijken prijs. Zij had plaats gedurende de regering van den bovengemelden Soesoenan RATOE TJANDI-WALANG, kort voor het ontstaan der geschillen in de koninklijke familie. De berigten, die ik te Batavia heb ingewonnen, dagteekenen de ontdekking van 1711, en kunnen dus beschouwd worden als bevestiging der te Palembang bewaarde overlevering (12). De eerste pogingen om het metaal te

(12) MARSDEN zegt (p. 172), dat de ontdekking van het tin plaats had in 1710, bij gelegenheid van het afbranden van een huis. CRAWFURD (Dl. II, blz. 314) doet ons als de bron van deze mededeeling het volgende berigt kennen van den Engelschen kapitein HAMILTON: „In 1710 regeerde op Banka de zoon van den Sultan van Palembang; het gebeurde, dat in zeker dorp een hevige brand uitbrak, en toen dezelve „gebluscht was, werd onder het puin veel gesmolten metaal gevonden, hetwelk ontdekt werd tin te zijn. De koning gelastte zijn volk een weinig in den grond te graven, hetgeen hem een groote hoeveelheid erts deed vinden, dat hem sedert groote „voordeelen gegeven heeft." Dr. EPP (blz. 183) stemt wat de aanleiding betreft met HORSFIELD, wat het jaartal betreft met HAMILTON overeen. Hetzelfde jaartal noemen DE STURLER, TEMMINCK en VON SIEBOLD. De schrijver der *Korte Schets van het eiland Banka*, in het *Tijdschrift v. N. I.*, Jaarg. VIII, Dl. IV, verhaalt de ontdekking aldus: „Men wil beweren, dat de eerste tinmijnen in het distrikt Marawang „bewerkt zijn geworden, en wel ten gevolge der ontdekking van de erts, welke door den „Battin ANGOR, in 1709, in het landschap Depak, kampong Kalin, tot metaal gesmolten werd, bij gelegenheid van het branden eener ladang, waarbij een gedeelte erts „bloot kwam. Dit gaf aanleiding, dat men nader dien grond onderzocht en bevonden „heeft, dat die streken als het ware geheel met deze erts opgevuld waren. Bijna gelijktijdig geschiedde ook dezelfde ontdekking in het land van Tjimporak, bij gelegenheid dat men eene kleine kreek der Soengei Mabat (de oorsprong des Marawangsche „rivier) schoon maakte, en daar toevallig eene aanzienlijke hoeveelheid tinzand vond, „hetwelk spoedig mede voor tin-erts herkend werd." Dit berigt verdient opmerking, naardien HORSFIELD wat lager zegt, dat de plaats der eerste ontdekking niet juist bekend is. Dat overigens de ontdekking ten gevolge der verbranding van bosschen veel waarschijnlijker is, dan ten gevolge der afbranding van een huis, is teregt opgemerkt door COURT, p. 216. HUYSERS, *Beschrijving der O. Indische établissementen*, blz. 55, is de eenige der door mij geraadpleegde schrijvers, die nog deze ontdekking in 1711 stelt, en dus geheel met HORSFIELD instemt. Men vergeve mij deze naauwkeurigheid, ten aanzien eener gebeurtenis, die voor Banka van zoo overwegend belang is.

bereiden waren zeer onvolkomen; vóór de tusschenkomst der Chinezen waren de staven klein en niet in regelmatigen vorm gegoten.

De stichting van Muntok, die kort daarna plaats had, bragt veel toe om aan de werkzaamheden in de mijnen van Banka eene behoorlijke rigting te geven; zij was oorzaak dat zich eenige bemiddelde en ondernemende personen op het eiland vestigden. Wij zagen reeds wat er aanleiding toe gaf: die plaats werd bestemd voor het verblijf der vrouw van RADEN LAMBOE en hare betrekkingen, tijdens die vorst terugkeerde van Poelo Siantan, welk eiland toen afhankelijk was van de koningen van Djohor. Onderscheidene familiën, welker hoofden nog bij naam aan de inwoners van Muntok bekend zijn, en welker aanvoerder RADEN LAMBOE's schoonvader was, vormden de eerste kern der kolonie. Zij waren van Chinesche afkomst, maar hunne voorouders hadden reeds gedurende verschillende geslachten de Mohammedaansche godsdienst beleden. Een groot aantal hunner betrekkingen en vele andere gelukzoekers, zoo van dit als de naburige eilanden, volgden langzamerhand. De gelaatstrekken der tegenwoordige bevolking getuigen nog voor hare Chinesche afkomst; zij hebben slechts weinige huwelijksverbindtenissen met de omringende Maleijers of met de oorspronkelijke bevolking aangegaan. De gewoonte om eene dochter van een der voornaamste ingezetenen van Muntok te huwen, is door de vorsten van Palembang als een godsdienstige pligt in acht genomen, terwijl het daarentegen als gekwetste majesteit beschouwd werd, wanneer eenig onderdaan uit de hoofdstad het waagde, met eene der dochteren van de eerste emigranten een huwelijk aan te gaan. De tegenwoordige Sultan (NADJMOE'D-DIN), die ten troon werd verheven tijdens het tijdstip, waarop Banka aan Groot-Brittanje werd afgestaan, heeft om het voorregt gevraagd van de gewoonte zijner voorvaderen te mogen volgen, en diensvolgens is hem eene bruid van Muntok verschaft, en door een gezantschap van het hof naar de hoofdstad gevoerd.

De plaats werd gesticht in een gedeelte van het grondgebied van een inlandsch opperhoofd, PA-MENTO geheeten, van wien zij haren naam ontleent (13). De verwarde toestand van Banka vertraagde aanvankelijk haren aanwas; doch na den togt der Hollanders, waardoor Sultan ANOM van daar verdreven werd, vermeerderde de bevolking door talrijke kolonisten van Menangkabau, Pontianak, Java en de naburige onder Djohor en Lingga staande eilanden.

Het is thans niet naauwkeurig bekend, in welk distrikt het tin het eerst ontdekt werd; maar de vroegste pogingen om de erts te zuiveren werden in het werk gesteld door de inwoners van Muntok. Overeenkomstig het nijver en ondernemend karakter der natie van welke zij afstammen, wijdden zij reeds vroeg hunne aandacht aan deze zaak, en naar het verhaal der inboor-

(13) Door onze landgenooten wordt die naam Muntok uitgesproken. HORSFIELD schrijft overal Minto, naardien de Engelschen aan de stad, met slechts geringe wijziging der uitspraak, den naam gaven van den toenmaligen gouverneur van Britsch-Indië, lord MINTO. Vgl. COURT, *Exposition of the relations of the British Government with the Sultaun and State of Palembang*, p. 138; DE STURLER, blz. 10.

lingen, begonnen zij de werkzaamheden in de mijnen, na de nederlaag van Sultan ANOM, op groote schaal door te zetten. Hieraan namen nevens de gevestigde ingezetenen van Muntok ook talrijke Chinesche gelukzoekers deel, die op Banka hunne fortuin kwamen beproeven; de laatsten vestigden zich vooral aan de oevers der rivier van Teloek Rombia, die een overvloed van erts opleveren. Dikwijls ontstonden hevige twisten over de gronden, die de erts bevatten of over het gebruik van het water tot de werkzaamheden benoodigd; maar de inwoners van Muntok werden steeds bijzonder bevoorregt door den soeverein, en zoo men hunne berigten gelooven mag, ontvingen zij voor het tin, door hen bewerkt, een prijs, welke dien door de Chinezen erlangd, een vierde te boven ging.

Eene tweede vestiging werd gevormd te Belo, aan de kust, omtrent acht uren oostwaarts van Muntok, door een Chinees, wiens naam op het eiland beroemd is, en wiens afstammelingen tot op den jongsten tijd zich in het bestuur der voornaamste mijndistrikten hebben gehandhaafd. ASSING, wegens zijn aanzien en invloed Kapitein der Chinezen genoemd, verleende aan de werkzaamheden zooveel regelmatigheid en gemak, als waarvoor zij met het gebezigde personeel vatbaar waren; hij ontbood uit China en Borneo personen, die met de wijze van inzameling en zuivering der erts, gelijk zij in die landen plaats hebben, bekend waren; hij vervaardigde de verschillende werktuigen en gereedschappen volgens de daar gebezigde modellen; en leerde vooral het water met oordeel in de verschillende werkzaamheden der mijnen aanwenden, door het graven van kanalen of waterleidingen. Een bepaalde vorm en gewigt werden voor de staven vastgesteld, welke zij tot op den huidigen dag behouden hebben.

Omstreeks dezen tijd trok de Sultan het bestuur over de mijnen, die tot dusverre aan verschillende personen verpacht waren, geheel aan zich en werd het eiland in verschillende distrikten verdeeld. De reeds gemelde gunsteling, door wiens raad en hulp hij den troon had bestegen, was de eerste die met het oppertoezigt op de administratie belast werd, waarin zijne afstammelingen tot op den laatsten tijd een aandeel hebben behouden. Alle dokumenten, die licht zouden kunnen verspreiden over de volgreeks der ontginningen in de verschillende distrikten, zijn thans òf op Banka verloren en vernietigd, òf berusten te Palembang, ontoegankelijk voor vreemdelingen, onder de familiën der vroegere bestuurders. De mondelinge berigten van oude inwoners zijn daarom de eenige bronnen voor mijne mededeelingen in deze schets.

Van Belo rigtten zich de ondernemingen naar de distrikten, welke de baai van Klabat begrenzen, die in vroeger tijd gunstig gelegen was voor de vaart der schepen door de inboorlingen gebezigd, en van belang was zoolang de mijnen in den omtrek produktief waren. Op beide oevers der baai werden mijnen ontgonnen; aan de oostzijde worden die van Loemoet (14) en Blinjoe

(14) De Engelsche tekst heeft *Sumut*, *Sayang*, *Sipar*, waarschijnlijk door eene verwisseling van *S* en *L*, ten gevolge van onduidelijkheid in het HS.

tot op het tegenwoordig oogenblik bewerkt, maar zijn die van Lajang (14) en Pandji uitgeput; langs het westelijk strand waren de oude mijnen gelegen in de distrikten Klabat (nu Klabat-lama genoemd) en Antan, vanwaar de werkzaamheden, toen de grond was uitgeput, achtervolgens meer westwaarts werden overgebragt naar Mampang, en naar Tinga, in het midden van het schiereiland, waar de produktiefste mijnen van geheel Banka thans bewerkt worden in de nabijheid van Klabat-baroe en Djeboes. Toen de Chinezen, begeerig om in den arbeid en het voordeel der mijnen te deelen, te zeer toenamen, zoodat zij de vraag naar handen in de opgemelde distrikten te buiten gingen, werden nieuwe ondernemingen naar de oostkust gerigt. Soengi-liat, het naast aan Lajang (dat aan het zuidelijk uiteinde der baai gelegen is) grenzende distrikt, was het eerst aan de beurt, en volgens het berigt der oudste ingezetenen, moeten de mijnen in deze streek in den aanvang op sommige plaatsen eene bijna ongeloofelijke hoeveelheid hebben opgeleverd.

Van Soengi-liat vervolgde men de ontginning langs de geheele oostkust tot Tandjong Berikat, de oostelijkste spits des eilands, ten noorden der straat van Lepar (14); en de mijnen van Pangkal-pinang, Marawang en Koba werden achtervolgens geopend, nevens vele andere van minder aanbelang, die bij het verslag van de mijnen zullen ter sprake komen. In al deze distrikten werd de arbeid bijna uitsluitend door Chinezen bestuurd, volgens dezelfde regelmatige methode, die in het noordelijk schiereiland en te Belo werd gevolgd, maar de gesteldheid der beddingen, die de erts bevatten, maakte soms den arbeid vrij wat ligter, dan in de distrikten van Loemoet, Klabat en Antan. De lagen werden soms digt aan de oppervlakte gevonden, en waren vaak ongeloofelijk vruchtbaar, zoodat zelfs sommige, echter niet uitgestrekte plekken, bijna geheel uit tinerts schenen te bestaan. Door eene wel bestuurde keuze van plaatsen, waar eene overvloedige bewatering zamentrof met een rijk bezwangerden grond, erlangden de mijngravers een veel overvloediger loon voor hunnen arbeid dan in later dagen, en zagen zich velen in staat gesteld, het moederland weder op te zoeken. Zoo luidt het berigt, uit den mond van oude inboorlingen door mij opgeteekend.

Ook van Belo uit werden eenige pogingen gedaan, om de ontginningen oostwaarts voort te zetten, en de mijnen van Tampelang werden geopend spoedig na die van Soengi-liat, maar in het algemeen levert de westkust minder op dan de oostkust, waarom langs de geheele kust zuidwaarts van Tampelang geene duurzame vestigingen door de Chinezen werden aangelegd.

Andere mijnen werden geopend in het uitgestrekte binnenlandsch distrikt, dat ten westen aan Pangkal-Pinang en Koba grenst; maar zij werden uitsluitend bewerkt door de oorspronkelijke bevolking, daar de Chinezen de noodzakelijkheid schroomden van een ver vervoer van het gezuiverd metaal over land. Vroeger waren de inwoners van dit gedeelte des eilands, doorgaans *Pako* genoemd, even als thans die van Billiton, beroemd wegens het bewerken der ijzererts, die overvloedig over de meeste streken van Banka verspreid is.

In de uitgebreide distrikten van Toboali, Njeri, Olim, Permisang, Banka-kotta en hoogerop langs de westkust tot aan Kotta-waringin, bleef de bearbeiding der mijnen mede uitsluitend in handen der oorspronkelijke bevolking, die, wat de smelting en zuivering van de erts betreft, de verbeteringen omhelsde, door de Chinezen ingevoerd, terwijl, bij het inzamelen der erts, hunne verdeeling in kleine partijen niet bestaanbaar was met de meer regelmatige wijze van handelen, in andere deelen des eilands gevolgd. Eenige der laatstgemelde distrikten, niet ver van den zuidelijken uithoek, waren en zijn nog bijzonder rijk in erts.

Deze vlugtige schets van de voortgaande mijnontginning toont, dat zij over het gansche eiland beproefd is, met uitzondering van het zuidelijk uiteinde, tusschen de oostgrens van Toboali en Tandjong Berikat, alsmede in de streken, die ten zuiden en westen aan het gebergte van Maras palen.

Over den omvang en de uitkomsten der werkzaamheden in de mijnen van Banka, omstreeks het midden der vorige eeuw, kunnen wij eenigzins oordeelen uit het verslag eener kommissie, in 1755 van Batavia gezonden, om de zaken der Oost-Indische Kompagnie aan het hof van Palembang te regelen, en de bestaande kontrakten te herzien. Aan het verslag is eene naauwkeurige opgave toegevoegd van de jaarlijksche hoeveelheid tin, te Batavia van Palembang ontvangen, van 1731 (15) (het jaar vóór de verdrijving van Sultan ANOM) tot op 1754. De opbrengst was langzamerhand vermeerderd, van 1110 pikols of omtrent 70,000 kilo's, tot 16,000 pikols of 1,000,000 kilo's. De hoogste trap was in 1751 bereikt, toen de hoeveelheid 16,884 pikols bedroeg (16).

Eene berekening was hierbij gevoegd, gegrond op het onderzoek, door een der leden van de kommissie te Muntok in het werk gesteld, volgens welke de mogelijke jaarlijksche opbrengst der mijnen op 73,000 pikols geschat wordt. Deze berekening berust op het aantal smeltovens, toen op het eiland bestaande, en de gemiddelde hoeveelheid erts, dagelijks in elken smeltoven gezuiverd; doch de data zijn onbepaald en de uitkomsten klaarblijkelijk overdreven. De mijnen bepaalden zich op dat tijdstip tot Muntok, Belo en de omstreken der Klabat-baai.

Sultan MAHMOED BADROE'D-DIN stierf in 1756; hij werd opgevolgd door zijn zoon, die den titel aannam van Sultan RATOE AHMED NADJMOE'D-DIN, en wiens regering duurde tot 1776. Gedurende dit tijdvak genoten zoowel Palembang als Banka ongestoorde rust. De voorspoed dezer regering is zelfs in de hoofdstad ten spreekwoord geworden, en de nieuwe Sultan, onlangs in de plaats

---

(15) De Engelsche tekst heeft hier 1733, doch dit schijnt eene drukfout, daar boven het jaar 1732 herhaaldelijk als dat der verdrijving van Sultan ANOM is aangeduid.

(16) CRAWFURD (*de Indische Archipel*) zegt, Dl. II, bl. 315, dat Banka in 1740 reeds 65,000 pikols tin opleverde, en bl 323, dat omstreeks het jaar 1750 de opbrengst op 66,000 pikols begroot werd. Van deze geweldig overdreven cijfers, die de tinproduktie op dat tijdstip boven het gemiddeld hedendaagsch bedrag zouden opvoeren, vind ik echter het laatste herhaald bij VON SIEBOLD, *Voyage au Japon*, T. I, p. 20, en het eerste bij DE STURLER, bl. 7.

van zijnen verbannen broeder, die zijn pligt verzaakt en uit de hoofdstad gevlugt was, tot den troon verheven, was begeerig den naam aan te nemen van zijn grootvader, uit hoofde van het gezegend aandenken, waarin die nog door de inwoners van Palembang wordt gehouden (17). Gedurende dit tijdvak vermeerderde de opbrengst der mijnen zoodanig, dat de hoeveelheid tin, volgens het kontrakt naar Batavia gevoerd, de vraag naar dat artikel te boven ging, hetgeen tot eene beperking leidde der hoeveelheid, die jaarlijks door het gouvernement zou worden aangenomen, — een hoogst onpolitieke maatregel, daar hij den weg opende en eenigermate regt gaf tot dien heimelijken verkoop en smokkelarij, die, slechts weinige jaren later, datzelfde gouvernement niet meer bij magte was te voorkomen (18). Vele oude ingezetenen van Palembang, die ik ondervroeg, spreken nog heden met verrukking van den voorspoed, dien alle standen der bevolking onder deze regering genoten, en de waarheid hunner betuigingen wordt bevestigd door de te Batavia voorhanden dokumenten.

Sultan NADJMOE'D-DIN, die in het laatste jaar zijner regering SOESOENAN RATOE genoemd was, werd bij zijnen dood opgevolgd door zijnen zoon, onder den titel van Sultan MOHAMMED BAHÂOE'D-DIN, wiens regering duurde tot 1803 (19). Niets bijzonders viel gedurende haar eerste tijdvak voor, langza-

---

(17) Dit ziet op de omwenteling te Palembang in 1812, door den togt van den Engelschen generaal GILLESPIE bewerkt.

(18) Dit wordt bevestigd en gepreciseerd door HUYSERS, *Oostindische Etablissementen*, bl. 57, die zich daarover aldus uitlaat: »Men verbeelde zich niet, dat de Kompag»nie altoos gesteld is op eene groote leverantie van tin. Den 11 Mei 1770 besloot de Hooge »Indische Regering, om *'s jaarlijks niet meer dan* 25,000 *pikols, ieder van* 125 *ponden*, »*van Palembang te accepteren, à* 15 *Rijksd. per pikol, en wijl er dit jaar* 5000 *pikols* »*meer zijn aangebragt, zal men aanstaande jaar absoluut niet meer dan* 20,000 *pikols* »*aannemen, 't geen den Koning bij tijds zal worden te kennen gegeven.* – Hieruit ziet »men, dat het niet te verwonderen zij, dat in Palembang weerga's in dat mineraal ge»smokkeld wordt, in weerwil van het naauwste toezigt der residenten." — VON SIEBOLD, *Voyage au Japon*, T. I, p. 20, spreekt van een kontrakt van 1771, waarbij zich de sultan tot de levering van 25,000 pikols 's jaars verbond.

(19) De Kompagnie schijnt zich gehaast te hebben met den nieuwen vorst haar kontrakt te vernieuwen, en daarbij nieuwe bepalingen te maken tot beteugeling der smokkelarij. Verschillende schrijvers vermelden een kontrakt van 1777. Zie RADERMACHER, t. a. p., bl. 88; MARSDEN, p. 359; DE STURLER, bl. 6; EPP, bl. 195; TEMMINCK, *Coup d'Oeil*, II, p. 123. De laatste schrijver vergist zich echter grovelijk, wanneer hij dit verdrag van 1777 als den oorsprong van ons tinmonopolie beschouwt. Even verkeerd zegt dr. EPP, dat de *toenmalige vorst* zijne verheffing aan de Kompagnie te danken had, terwijl RADERMACHER, dien hij blijkbaar volgt, van de »tegenwoordige koninklijke familie" spreekt. Bij het verdrag van 1777 schijnt de hoeveelheid tin, die de Kompagnie jaarlijks zou aannemen, op 30,000 pikols gebragt te zijn, en kort daarna moeten daaromtrent nieuwe schikkingen zijn gemaakt, blijkens het volgend artikel van een der verdragen van de Kompagnie met Palembang, medegedeeld door den gewezen Engelschen resident van Palembang, majoor COURT, aangeh. werk, p. 89.

Art. 4. »Daar het de wensch is der Kompagnie (ofschoon ongehouden door vroegere »kontrakten) den Sultan voldoening en een teeken van gehechtheid te geven, zal zij niet »slechts de bij vroegere kontrakten bepaalde 30,000 pikols van 125 ponden elk aanne»men, maar *al het tin*, hetwelk het eiland Banka of andere onderhoorigheden van Zijne »Hoogheid zullen opleveren.

»De Sultan en de Pangeran RATOE verbinden zich, van hunne zijde, niet slechts de »gezegde 30,000 pikols tin, van 125 ponden elk (mits geene onvoorziene omstandigheden

merhand werd eene vermindering bespeurd in de jaarlijksche opbrengsten van Banka, die werd toegeschreven aan de uitputting van de mijnen der rijkste

---

»plaats grijpen, waarvan de genoemde vorsten behoorlijk zullen kennis geven aan de autoriteiten te Batavia en Palembang) zuiver en onvermengd aan de Kompagnie te zullen »leveren, met uitsluiting van alle andere natiën, maar *al het tin*, hetwelk jaarlijks op »het eiland Banka of andere onderhoorigheden Zijner Hoogheid wordt gegraven, op de »volgende wijze:

»De eerste 20,000 pikols tegen den vroeger bepaalden prijs van 13½ rijksdaalder of tien »Spaansche dollars voor elken pikol te Palembang en 15 rijksdaalders te Batavia.

»Elke volgende 1000 pikols voor 15 rijksdaalders te Palembang en 17 rijksdaalders te »Batavia.

»Maar indien het hof van Palembang 35,000 pikols of meer jaarlijks levert, zal »de Kompagnie 15 rijksdaalders te Palembang en 17 rijksdaalders te Batavia betalen »voor elken pikol, van den eersten tot den laatsten. Welke vermeerdering van prijs op »de eerst geleverde 20,000 pikols, hetzij te Palembang of te Batavia, zal worden uitbe»taald bij het in ontvang nemen der laatste levering, die het bedrag van 35.000 pikols »of meer vol maakt.

»Daarentegen staan de Sultan en de Pangeran RATOE van hunne zijde aan de Kom»pagnie eene vermindering van prijs toe ten bedrage van één rijksdaalder per pikol op »de werkelijk geleverde hoeveelheid, in geval het geheele bedrag der levering van tin in »dat jaar minder mogt zijn dan 20,000 pikols."

Het is bevreemdend, dat COURT, die dit artikel naar het schijnt textueel mededeelt, en vermoedelijk het kontrakt, waaruit het genomen is, in het Palembangsch archief had gevonden, de dagteekening van dit stuk niet wist op te geven. Hij gist slechts, dat het tusschen de jaren 1790 en 1800 zou zijn opgemaakt, ofschoon op zeer betwistbare gronden. Echter is het zeker, dat door de Kompagnie in 1791 een nieuw kontrakt met Palembang is gesloten, en het medegedeelde artikel, welks voorzieningen klaarblijkelijk tegen de tinsmokkelarij gerigt zijn, zijn zoo geheel in overeenstemming met de toenmalige positie, dat het naauwelijks twijfelachtig kan zijn, of het behoort tot dat kontrakt. De heer VAN KAMPEN, aangeh. werk, Dl. III, bl. 344, deelt het volgende mede, naar de *Boeken van Batavia*, 1791: »Met Palembang waren weder verschillen gerezen, of liever »bleven gedurig de oude wegens den smokkelhandel bestaan. De koning had beloofd, al »de peper en al het tin in zijne staten ten bepaalden prijze aan de Maatschappij te zullen »leveren; en deze had aangenomen, 30,000 pikols (elk à 125 ponden) tin te zullen ont»vangen, doch men wist van goederhand, dat van beide artikelen groote hoeveelheden »naar andere natiën gingen. De Kamer van Zeventien hoopte hierin *door een nader* »*verdrag* met den genoemden vorst te voorzien, doch men merkte met reden aan, dat »verdragen niet baatten, wanneer een der partijen niet gezind was, die getrouwelijk na »te komen. De Indische regering erkende zelve, dat alle maatregelen nutteloos zouden »zijn, zonder verhooging der inderdaad voor den inlander ondragelijke gedwongene prij»zen, en wel van twee of drie rijksdaalders op het pikol, waartoe die regering dan ook »reeds besloten had. Tot het afvaardigen van eenen gezant naar Palembang was geene »gelegenheid, doordien men alle daartoe geschikte personen miste. Schepen van oorlog, »om aan de onderhandeling klem bij te zetten, waren ook niet bij de hand." Aan dit berigt sluit zich dat bij DE JONGE (*Geschied. van het Ned. Zeewezen*, Dl. VI, St. I, bl. 265), dat de kapitein-kommandeur STARINGH zich, op verzoek der Hooge Regering, in Junij 1791, met twee schepen naar Palembang begaf, om den Sultan zijne nalatigheid in het nakomen der verdragen onder het oog te brengen, en de bestaande overeenkomsten met hem te hernieuwen, en dat deze officier, na langdurige onderhandelingen, er in slaagde niet slechts eene nieuwe, voordeelige overeenkomst met den Sultan te sluiten, maar bovendien te bewerken, dat de gelden voldaan werden, die hij sedert eene reeks van jaren schuldig was. Op deze laatste overeenkomst doelt natuurlijk D. VAN HOGENDORP, in zijn *Berigt van den tegenwoordigen toestand der Bataafsche bezittingen in Oost-Indië* (1799), bl. 181: »De koning van dit land heeft eene overeenkomst met onze »Maatschappij, waarbij hij verbonden is, *alle* peper en tin, welke zijn rijk voortbrengt, »voor een gestelden prijs aan dezelve te leveren, waarvoor de Maatschappij hem bescher»men moet. — — — Dan, niettegenstaande die overeenkomst, krijgt de Maatschappij op »verre na niet al het tin, dat jaarlijks wordt uitgegraven; veel wordt door den koning »aan voorbijkomende Engelsche en andere schepen verkocht, met oogluiking van den »resident, die daarvan ook een aanzienlijk voordeel heeft." Van de baatzuchtige oogluiking der Hollandsche autoriteiten voor de tinsmokkelarij spreekt ook ELMORE, *Trade and*

toen bewerkte distrikten. Die van Muntok en Belo werden bijna geheel door de Chinezen opgegeven, en aan de Maleijers en oorspronkelijke inwoners overgelaten.

Met het jaar 1785 begint een nieuw tijdvak in de geschiedenis van Banka, gekenmerkt door eene reeks van rampen, die langzamerhand den bijna volslagen ondergang des eilands ten gevolge hadden. Personen, die wegens hunne plaatselijke kennis en ondervinding het best in staat moeten geacht worden, om over de oorzaken daarvan te oordeelen, beschouwen deze rampen eenstemmig als het gevolg van den oorlog, waarin de Hollanders waren gewikkeld geweest met de vorsten van Riouw en Lingga. Deze waren de afstammelingen van de Maleische vorsten van Djohor; en zonder ons op te houden bij de omstandigheden, die de verplaatsing van hunnen rijkszetel hadden veroorzaakt, zij het genoeg hier op te merken, dat zij, hunne hoofdstad Djohor verlatende, zich vestigden op de eilanden bij de zuidspits van het Maleisch schiereiland, met name op Bintang en Lingga, die, volgens VALENTIJN, in 1606 door hunne voorouders veroverd waren. De vorst, die het hoogste in rang was, vestigde zich te Riouw op het eerstgenoemde eiland, onder den gewonen opgeblazen titel van: *Jang di pertoewan Radja*; en tegen deze hoofdstad was de togt der Hollanders voornamelijk gerigt. In later tijd is het verblijf van eerstgenoemden vorst naar Lingga overgebragt, terwijl de ondergeschikte vorst of *Radja Moeda*, te Riouw resideert. Zij hebben beide in later tijd dat karakter en die neigingen behouden, die, zelfs op een tijdstip, waarop zij meer eerbied inboezemden, vaak aan hen werden toegeschreven. Beperkt, niet zoozeer in uitgestrektheid van grondgebied, als in het aantal hunner onderdanen of de gelegenheid om van hen voordeel te trekken,

---

Navigation of the India and China Seas, p. 20, aangehaald door CAMPAGNE, *Kort overzigt van den voormaligen handel der Nederlanders van Azië in Azië* (1816), bl. 156. » Bij dit eiland," dus lezen wij daar, » zijn eenige Hollandsche kruisers gestationeerd, » doch men kan, door het in acht nemen van eenige beleefdheden voor de Hollandsche » kommandanten dier vaartuigen, welke zij van vreemdelingen verwachten en goed door » hen begrepen worden, zoo veel toegang tot den Datoe te Muntok krijgen, als men wil." ELMORE berekent de hoeveelheid van het jaarlijks gesmokkelde tin op wel 40 à 60,000 pikols; zeker overdreven, daar de geheele opbrengst nog nimmer zoo veel had bedragen, en sedert 1785 of 1787 jaarlijks verminderde. — Ook MARSDEN spreekt van de tinsmokkelarij, vooral door Engelschen en Amerikanen, bl. 172. De nutteloosheid van al de zoo dikwijls gewijzigde voorzieningen in de kontrakten, bij de stoutmoedigheid der smokkelaars, de ontoereikendheid onzer magt, de schandelijke baatzucht onzer beambten en het klaarblijkelijk belang van de inlanders bij den handel met de vreemde kooplieden, bragt langzamerhand bij velen de overtuiging te weeg der nutteloosheid van het monopolie. D. VAN HOOGENDORP besluit zijn berigt aangaande Palembang (bl. 183) met de woorden: » Zoo wij den koning van Palembang onze bescherming (zonder welke hij zich » niet kan staande houden) blijven verleenen, moet hij zeker daarvoor eene jaarlijksche » schatting in tin of geld [peper?], in stede van de levering daarvan voor een gestelden » prijs, aan den Staat opbrengen. De handel in die artikelen kan dan voor onze koop- » lieden vrij en opengesteld worden." Wij zullen echter straks nader zien, dat niet alleen de smokkelarij den tinhandel der Kompagnie afbreuk deed, maar, vooral sedert 1792, de rooverijen door de Ilanon's en Rajat's op Banka gepleegd. De aangehaalde bepalingen van het door COURT vermelde kontrakt konden welligt tevens ten doel hebben, den Sultan van Palembang tot krachtiger wederstand tegen deze zeeroovers aan te sporen.

hebben zij te allen tijde de hulp der zeeroovers gezocht, die zij aanmoedigden en beschermden; en het was om deze reden vooral, dat de krijgstogt van Batavia tegen hen ondernomen werd (20).

Nadat zij streng waren getuchtigd door de Hollandsche wapenen, gingen zij echter voort talrijke kleine schepen uit te zenden, die de handelaars in de naburige zeeën grootelijks verontrustten; doch niet tevreden met deze wijze van oorlog voeren, poogden zij hunne vijanden door middel van dier bondgenooten afbreuk te doen, en deden te dien einde een aanval op Banka, kort na het bovengenoemde jaar, met het doel om de vestigingen te vernielen en de opbrengst der mijnen te doen verminderen.

De roovers wier diensten werden ingeroepen, waren van tweeërlei soort. De eerste soort draagt den naam van Ilanons, en bewoont verscheidene eilanden langs de noord- en noordoostkust van Borneo (21). Sedert lang hadden zij de zeerooverij als een beroep uitgeoefend; echter hadden zij nog nimmer hunne strooperijen tot deze wateren uitgestrekt. De tweede soort maakte sedert onheugelijke tijden een deel der bevolking van Djohor, Lingga, Riouw en de naburige eilanden uit, en wordt, wegens hare bijzondere levenswijze, *orang laut*, d. i. *zeebewoners* geheeten. Men noemt ze ook wel met den naam van *Rajat's* (22). Nog vindt men er sommigen in verschillende gedeelten van Banka en Billiton, en eene korte schets van hun karakter, gewoonten en levenswijze zal beneden gegeven worden. Doch hun voornaamste verblijf in deze zeeën is te Djohor, Lingga en Riouw, en ofschoon

---

(20) Ik zal geene aanmerkingen maken op dit gedeelte van dr. HORSFIELD's verslag. De zeer ingewikkelde geschiedenis van Djohor, Lingga en Bintang gedurende het geheele tijdvak van 1719—1824, zal ik bij eene andere gelegenheid trachten te ontwarren. Men zie inmiddels NEWBOLD, *British Settlements in the Straits of Malacca*, II, p. 47—54 J. C. BAAKE, *Reis door een gedeelte der Ned. bezittingen in O. Indië* (Amst. 1826), bl. 124 en verv.; V. KAMPEN, *Nederlanders buiten Europa*, III, bl. 320—326, 340; DE JONGE, *Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen*, Dl. VI, St. I, bl. 186—228, 251; RÖTTGER, *Briefe über Hinter-Indiën* (in de Holl. vertaling getiteld: *Berigten omtrent Indië*, bl. 169—175); C. VAN ANGELBEEK, *Korte schets van het eiland Lingga* (*Verh. v. h. Batav. Gen.*, Dl. XI). Alleen schijnt het mij noodig op te merken, dat de Kompagnie, na in 1784 den onderkoning van Riouw tot een verdrag te hebben gedwongen, waarbij hij zich als haren vasal erkende, in 1787 door de vereenigde krachten der vorsten van Lingga en Riouw, bijgestaan door te hulp geroepen Ilanons, hare beambten en bezetting geheel van Bintang moest zien verdrijven en tot de vlugt naar Malakka noodzaken, zonder dat zij bij magte was eenige poging te doen, om zich te wreken en haar gezag op dat eiland te herstellen. Kort daarna werd het echter door het eskader van SILVESTER op nieuw en zonder tegenstand bezet, wat aan V. KAMPEN ontgaan is, maar blijkt uit DE JONGE, t. a. p., bl. 253. De Engelschen, zich in 1795 van Malakka meester makende, lieten Bentang aan zijn lot over, en eerst in 1818 werd, door den schout-bij-nacht WOLTERBEEK, het traktaat met den onderkoning hernieuwd en het Nederlandsch gezag op dat eiland hersteld. Eerst in 1787 verschenen dus de Ilanons in deze wateren, en vroeger dan dat jaar zullen ook de vorsten van Lingga en Riouw vermoedelijk aan geene aanslagen op Banka tot vernietiging van den tinhandel der Kompagnie gedacht hebben.

(21) De Ilanons, in de strikte beteekenis des woords, zijn de bewoners der groote baai van Ilanon, aan de zuidkust van het eiland Mindanao. Zij hebben echter ook stations in den Soeloe-Archipel. Het naauwkeurigst berigt van dezen volkstam danken wij aan Sir EDW. BELCHER, *Narrative of the Voyage of her Majesty's ship Samarang*, Vol. I, p. 262.

(22) Dit woord beteekent eigenlijk *onderhoorigen*, t. w. van Djohor, maar is in den mond der Maleijers dezer streken synoniem geworden met zeeroover.

hunne zeerooverijen anders niemand ontzien, hebben zij echter hunne voormalige makkers op Banka tot dusverre nimmer verontrust.

Geene geschreven verhalen zijn mij bekend, van de aanvallen achtereenvolgens tegen verschillende deelen des eilands gerigt; ik verlaat mij daarom alleen op de mondelinge mededeeling der inwoners. De rampen begonnen met de verrassing der vestiging te Klabat-lama (of Klabat-laut). Deze had plaats voor nog de medewerking der Ilanons was verkregen, door de Maleijers van Siak, een welbekend koningrijk op Sumatra's oostkust, voormaals van Djohor afhankelijk, en bewoond door eene gelijksoortige bevolking, evenzeer tot roof en plundering geneigd (23). Het gelukte de aanvallers zooveel metaal als hunne schepen konden bevatten en al de kostbaarste have der ingezetenen, die zich meerendeels door eene overhaaste vlugt naar de bosschen redden, met zich te voeren. Dit geschiedde omstreeks het jaar 1789. Een bezoek, weinige jaren later, door de Ilanons aan dit gedeelte des eilands gebragt, had de geheele verwijdering der inwoners ten gevolge, die eene nieuwe nederzetting vormden te Klabat-Melabon, welke sedert is verplaatst naar Klabat-baroe.

De eerste regelmatige onderneming der Ilanons was gerigt tegen Soengi-liat in 1792. De inwoners, onverwachts overvallen, werden bij den eersten aanval in grooten getale gedood; doch ten laatste werden de Ilanons afgeslagen met de hulp van twee Arabische kooplieden, wier schepen op de rivier lagen. Drie jaren later werd de aanval herhaald; de Ilanons vonden nu eene verschansing gemaakt, die zij niet konden bemagtigen; zij deden echter aan de inwoners afbreuk, door zich van de toevoeren van Palembang meester te maken. Eene derde poging werd daarop met vermeerderde krachtsinspanning in het werk gesteld. De Ilanons sloegen nu voor de verschansing een regelmatig beleg, dat zij echter ten laatste moesten opgeven. Bij hunnen aftogt had de verwoesting van Klabat-lama plaats, waarvan zoo even gesproken is.

Afgeschrikt door den weêrstand der bevolking van dit gedeelte der oostkust, en de middelen tot veiligheid en verdediging, die zij zich had weten te verschaffen, begonnen zij nu hunne ondernemingen tegen het zuidelijk uiteinde des eilands te rigten. Zij verkozen thans voor hunne landingsplaats de monding der rivier Kapo, een afgelegen en ontoegankelijk oord, waar hun geene hinderpalen in den weg stonden; van daar trokken zij langzamerhand voort naar Toboali. Onderscheidene maanden werden aan deze onderneming besteed; de weêrlooze inwoners, die zij op den weg ontmoetten, werden ge-

---

(23) Siak was waarschijnlijk, als door Maleische kolonisten van het schiereiland gesticht, oorspronkelijk van Djohor afhankelijk. Tevens erkende het, als alle Maleische vorsten, de suprematie van Menangkabau; doch dit was weinig meer dan pligtpleging. Maar in 1613 kwam het door verovering onder de opperheerschappij van Atjin (MARSDEN, p. 440, verg., p. 356). Later bij het verval van het Atjinesche rijk, wierp het alle vreemde overheersching van zich, en erlangde zelfs de suprematie over een groot gedeelte van Sumatra's oostkust, zuidwaarts over Kampar, noordwaarts over al de landen tot aan Tamiang. RADERMACHER, die zijne beschrijving van Sumatra omstreeks 1780 opstelde, zegt (bl. 144), dat Siak toen geregeerd werd »door een Maleischen prins, Radja ISMAËL genaamd, *een der grootste zeeroovers in* »*deze zee.*"

grepen en als slaven weggevoerd, de hoofden of *Battins* werden vermoord. De overige vestigingen langs de westkust, Olim, Njerie, Banka-kotta, werden meerendeels door de inwoners verlaten, alvorens de Ilanons ze konden bereiken; vele familiën weken dieper in naar het binnenland of naar de noordelijke deelen des eilands, die minder toegankelijk waren, en bleven daar tot heden vertoeven, inzonderheid in het binnenland van Muntok, Belo en Planas (24).

Met uitzondering van Toboali, waar in haast eene benting was opgeworpen, verschaften al de rivieren aan de west- en zuidkust, inzonderheid die van Banka-kotta, Selan en Kapo, schuilplaats en veiligheid aan de Ilanons; hun aantal nam gedurig toe en ten laatste waagden zij een aanval op Koba, de naastbijgelegen vestiging aan de oostkust, welke zij vermeesterden en plunderden. Daarop breidden zij zich verder noordwaarts uit; de mondingen der rivieren Koba, Koerouw en Pangkal beheerschende, voeren zij met kleine praauwen naar het binnenland op, vielen de belangrijke en uitgestrekte vestiging der inlanders te Pako aan, en herhaalden er de gruwelen te Toboali gepleegd. Volgens de berigten, mij te Pangkal-pinang en Tirak medegedeeld, werden verscheidene honderden familiën gevankelijk weggevoerd; maar verreweg het grootste gedeelte kwam in de bosschen van gebrek en vermoeijenis om. Zij vloden noordwaarts en de overschietenden vonden in de distrikten Pangkal-pinang, Tirak, Depak, Marawang en Soengi-liat eene onzekere schuilplaats. De Depati van Pako kwam bij den aanval om, zijne opvolgers in naam houden hun verblijf te Tirak.

Aangemoedigd door den voorspoed der Ilanons, besloten de Rajats, even wreed en roofzuchtig, maar minder krachtig en ondernemend van aard, zich mede een deel in den buit van Banka toe te eigenen. Zij werden te dien tijde aangevoerd door PANGLIMA RAMAN, een berucht zeeroover, wiens geschiedenis en lotgevallen met die van Banka in naauw verband staan, en die zich een grooten naam heeft verworven, zoowel door zijne verrigtingen te land, als door het herhaaldelijk onderscheppen der schepen van Palembang, bestemd om onderstand toe te voeren aan de aan alles gebrek lijdende bevolking.

PANGLIMA RAMAN was geboortig van Lingga. Zijn vader, een Boegineesch koopman, was gehuwd met de dochter van een der voornaamste rajat's dier plaats. Als kind werd hij door den onderkoning of Radja moeda (want toenmaals had deze zijn zetel op Lingga), wegens zijne levendigheid en gunstig voorkomen opgemerkt en in dienst van het hof genomen. Naarmate hij opgroeide, ontwikkelden zich in hem de neigingen zijner voorouders van moeders zijde, hetgeen zeer door den vorst werd aangemoedigd. Ten laatste werd hij het hoofd der rajat's van Lingga. Als zoodanig bestuurde hij eerst eenige strooptogten langs de kust van Java, en werd in zijne achtereenvol-

(24) HORSFIELD schrijft *Palengas*. Op onze kaarten komt geene plaats van dien naam voor. Waarschijnlijk is Planas ten N. O. van Muntok bedoeld.

gende togten zelfs zoo stoutmoedig, dat hij het waagde kleine schepen der Hollanders en van andere Europesche natiën aan den mond der rivier van Palembang aan te tasten. Hij was tegenwoordig bij de aanvallen op Riouw en Malakka. Na den welgeslaagden aanval der Ilanons op Koba, vestigde hij zich blijvend op die plaats en bestuurde van daar de rooverijen zijner volgelingen in den omtrek. Een zijner voornaamste verrigtingen was de plundering van Pangkal-pinang. Het gelukte hem het opperhoofd van wege Palembang, TOEMENGGOENG PATJINAN genaamd, te overwinnen en de bevolking geheel uit hare verschansingen te verdrijven. Daarop rukte hij naar het binnenland, vatte een groot aantal der oorspronkelijke inwoners op en voerde hen gevankelijk met zich. Gedurende verscheiden maanden bleef hij in het bezit dezer vestiging.

De terugbrenging van Pangkal-pinang onder het gezag van Palembang werd toevertrouwd aan ABD'ALLAH-DJALIL, een ondernemend Arabier. Met de hulp, die hij te Lajang en Marawang verkreeg, maakte hij eene nieuwe benting. Hij verzamelde rondom zich de oorspronkelijke inwoners, die van alle kanten uit de bijna ondoordringbare bosschen de op de rivier liggende praauwen aanvielen en er eindelijk in slaagden PANGLIMA RAMAN te verdrijven. Bij zijnen aftogt en gedurende zijn verder verblijf te Koba verwoestte deze roover al de kleine vestigingen van Tandjong Berikat tot in de nabijheid van Soengiliat; doch te Rebo werden zijne rajats door de Chinezen afgeslagen. De bentings, die men thans nog zelfs op de kleine plaatsen vindt, waar de Chinezen duurzaam gevestigd zijn, leveren een bewijs op van de vrees, waarin de inwoners op een niet zeer verwijderd tijdstip gedurig verkeerden.

Omstreeks dezen tijd voeren ook de Ilanons de breede rivier van Marawang op en wel bepaaldelijk den tak, welke naar de plaats van dien naam geleidt. Zij verrasten de inwoners in hunne benting en noodzaakten hen naar de bosschen te vlugten; doch weldra, zich hereenigende, dwongen zij de roovers tot den aftogt. Deze vervolgden hunnen strooptogt, de rivier verder opvarende tot aan het dorp van den Depati Barin, en zelfs tot aan den voet van den berg Maras, overal de weêrlooze inwoners grijpende en als slaven met zich voerende. Zulke strooptogten werden dikwijls herhaald op verschillende takken dezer rivier.

Bijna te gelijker tijd werden ook de vestigingen op het oostelijk schiereiland van Banka's noorderdeel door de Ilanons bezocht. Zij begonnen aan het oostelijk strand van het binnenste der Klabat-baai. Te Blinjoe werden zij afgeslagen, daar de benting door den Demang SATJO TROENO, een opzigter van Palembang, doch van Chinesche afkomst, in goeden staat van verdediging was gebragt. Te Loemoet vermeesterden zij de benting en plunderden de inwoners, maar eene nieuwe benting werd kort daarna door den reeds gemelden Demang op eene meer verhevene plaats opgeworpen, en wederstond hunne latere pogingen. Bij mijn bezoek te dezer plaatse vond ik nog de overblijfselen der verlaten vestiging.

Langs de groote rivier van Lajang waren de strooptogten voornamelijk ge-

rigt tegen talrijke kleine vestigingen der oorspronkelijke bevolking, en zoowel hier, als bij het doorzeilen van de buiten- en binnen-Klabat-baai, werden mij vele plekken aangewezen, thans eenzaam en verlaten, maar te voren met bloeijende dorpen en eene talrijke bevolking bedekt.

Maar inzonderheid was de oostkust van dit gedeelte des eilands aan de herhaalde aanvallen zoo wel der Rajat's als der Ilanons, blootgesteld. De toestand der bevolking van Mapor en Noeniang (25), in den hoogsten graad weêr- en hulpeloos, was voor hen een sterk aanloksel. Het eerstgenoemde distrikt werd bijna geheel van zijne bevolking beroofd; Noeniang, nader bij de vestiging van Soengi-liat gelegen, ontving van tijd tot tijd eenige ondersteuning, en vele der inwoners zochten hunne veiligheid in eene verschansing, die nog den naam draagt van Benting-Bakki. Maar desniettegenstaande drongen de roovers vaak tot in het hart van dit schiereiland door, en de mijnwerkers te Lampor, Katta en in den omtrek van Lajang werden onder den arbeid overvallen en weggevoerd. Zelfs die mijndistrikten, welke op aanmerkelijken afstand van de zee of eene groote rivier gelegen waren, zagen zich van tijd tot tijd verpligt bentings op te werpen tot beveiliging hunner bevolking.

Terwijl dus ééne bende der Ilanons en Rajat's de oostkust verwoestte, rigtte eene andere hare ondernemingen tegen de westkust in den omtrek van Muntok. Palembang scheen buiten staat om krachtigen weêrstand te bieden. De schepen, die van tijd tot tijd werden gezonden tot hulp en ondersteuning van Banka, werden op de kust onderschept, hetgeen slechts strekte, om de stoutmoedigheid der roovers nog te vermeerderen.

De vestigingen van Kotta-waringin en Tampelang werden nu achtereenvolgens geplunderd, de bentings vernield en de omstreken plat gebrand. De groote rivieren van Mundo, Kotta-waringin en Djering verschaften aan de roovers in dit gedeelte des eilands veilige schuilplaatsen, van waar zij Belo en Rangam, in het gezigt van Muntok, bestookten; nog is de herinnering van den schrik, door deze strooperijen verwekt, bij de inwoners niet geweken. Onder de inwoners van Palembang was niemand, die zich met eenig goed gevolg tegen hen verzette, dan de Demang SINGGA JOEDA, gemeenlijk alleen Demang SINGGA genoemd. Deze slaagde er in op verschillende togten een groot aantal gevangen gemaakte Bankanezen te verlossen; hij voer de rivieren van Djering en Kotta-waringin op, en noodzaakte de roovers ten laatste hunne vaste verblijfplaatsen in dit gedeelte des eilands te ontruimen. De gevolgen hunner verwoestingen zijn echter nog tot den huidigen dag zigtbaar. Te Kotta-waringin en Tampelang zijn vele inwoners weggevoerd, terwijl anderen, door het voorbeeld der roovers besmet, zelven zich aan roof en plundering begonnen over te geven.

Eene der laatste ondernemingen van de Ilanons was gerigt tegen Djeboes.

---

(25) De Engelsche tekst heeft *Mahur* en *Teneang*, waarschijnlijk schrijf- of drukfouten.

Het verachten der moeijelijkheden, die dit gedeelte des eilands, zoo wel wegens de gesteldheid van het terrein, als door de nabijheid der hoofdplaats, oplevert, toont ten duidelijkste zoowel den overmoed der Ilanons, als den weêrzin van den Sultan van Palembang, om aan de ongelukkige inwoners van Banka krachtige ondersteuning te verleenen. Doch te dezer plaatse was de talrijke Chinesche bevolking alleen toereikend, om den aanval af te slaan. De Ilanons bezetten echter de mondingen aller rivieren aan de noordkust des eilands, van waar zij het binnenland door hunne strooperijen in gestadige onrust hielden.

De vestiging van Soengi-boeloe, welke aan die van Djeboes grenst, werd te dier tijd bewaakt door demang SOERONTAKKA, beter bekend bij den naam van demang MINJAK, het opperhoofd der Rajat's van Banka, in de dienst van Palembang. Desniettegenstaande was ook dit distrikt, inzonderheid aan de noordkust, aan gedeeltelijke verwoesting blootgesteld.

De stad Muntok was het eenige bewoonde gedeelte van Banka, dat geene aanvallen te lijden had. Waarschijnlijk hebben twee oorzaken tot hare veiligheid zamengewerkt: de betrekkingen, die nog bestonden tusschen de bevolking en vele familiën afkomstig van Djohor en later naar Lingga verplaatst, en de krachtige houding, die de inwoners van Muntok aannamen. Kort voor den aanval der Ilanons, hadden de vorsten van Lingga het gerucht verspreid van een voorgenomen aanslag op Muntok, om de vorsten van Palembang zijdelings te kwellen. Dienvolgens werd met kracht aan het opwerpen eener versterking gearbeid, die de stad bestreek, en welke, uit hoofde eener bijdrage in geld door den Sultan geleverd, den naam ontving van Benting Sariboe. Deze versterking is echter nimmer voltooid (26).

---

(26) Van al deze ondernemingen der roovers tegen Banka, zoo uitvoerig door HORSFIELD beschreven, vinden wij bij onze Nederlandsche schrijvers slechts in het voorbijgaan gewag gemaakt. Alleen zegt D. VAN HOOGENDORP, aangeh. w., bl. 182: »Het beste gedeelte van het rijk van Palembang is dus zeker het eiland Banka, »dewijl al het tin van daar komt. Hetzelve is geheel onverdedigd, en het is te ver»wonderen, dat de zeeroovers, die zich hier omstreeks ophouden, het niet weggeno»men hebben; ik denk, dat dit alleen is toe te schrijven aan hun werkeloozen, »luijen en vadzigen aard, die schuw is van den landbouw en alle ander hard werk, »weshalve zij zich vergenoegen, de praauwen, die het tin van de mijnen naar Pa»lembang brengen, te berooven; welke daarentegen zoo veel mogelijk door onze »kruisers van Palembang beschermd worden." De schrijver schijnt dus slechts een onvolkomen denkbeeld te hebben gehad van alles, wat Banka door de zeeroovers heeft moeten lijden. Maar hoezeer men bij ons in het algemeen, het verval van den tinhandel bijna alleen aan de smokkelarij toeschrijvende, den treurigen toestand van Banka in het laatst der vorige eeuw miskend heeft, blijkt vooral uit het reeds aangehaalde geschrift van CAMPAGNE, in 1816 uitgegeven (bl. 155): »De jaloersche koning van »Palembang, die nooit getrouw aan zijne verbindtenissen voldeed, die ons zoo lang »den toegang tot het binnenste gedeelte dezes eilands ongemakkelijk maakte, kan nu »aan het gouvernement van Java niet meer die hinderpalen in den weg stellen als »weleer. Wij kennen ook die *zoogenoemde zeeroovers*, waardoor de regering der voor»malige Kompagnie telkens in hare verwachting werd te leur gesteld; wij kennen die »zeeroovers, *of liever door Engelschen veeltijds derwaarts gezonden inlandsche vaar»tuigen*, welke onder dien naam de voorregten der Nederlanders verzwolgen. Van onze »hier geplaatste gewapende vaartuigen, om de smokkelarij tegen te gaan, plukte men »ook de bedoelde vruchten niet. Door het vestigen van een goed etablissement op

Maar ofschoon Muntok niet, gelijk de overige deelen van Banka, onmiddellijk van de Ilanons te lijden had, ondervond het echter gedurende dit tijdvak wederwaardigheden van een anderen aard, waaronder het niet minder diep gebukt ging, dan het overige des eilands onder de reeds verhaalde rampen. Het gebeurde met Muntok levert een nieuw bewijs op van de schandelijke nalatigheid, waarmede de zaken van Banka ter hoofdstad bestuurd werden.

Kort na den aanval der Ilanons op het zuidelijk gedeelte des eilands, verliet bijna de helft der bewoners van Muntok, waaronder de meeste familiën van aanzien, hare geboorteplaats en begaf zich naar Lingga. Deze verhuizing werd veroorzaakt door de behandeling, ondergaan door een der voornaamste ingezetenen, ABANG-TAWI (27), een regtstreeksch afstammeling van een der oudste familiën, die zich te Muntok gevestigd hadden, en die de achting en genegenheid zijner medeburgers in hooge mate bezat. Onder de beschuldiging van eene zware misdaad begaan te hebben, werd hij naar de hoofdstad opontboden, en aldaar, zonder verhoor, ter dood gebragt. Verontwaardigd en vol toorn over deze tyrannieke daad, verlieten al zijne vrienden en bloedverwanten hunne woningen in Muntok en begaven zich in vrijwillige ballingschap. Eene andere ramp, die Muntok trof, toont in een nog hoogeren graad de groote onverschilligheid van den Sultan van Palembang omtrent de zaken van Banka. RADEN DJAFAR, een bloedverwant des Sultans, had eens anders wettige vrouw met geweld ontvoerd. Met straf bedreigd, verliet hij heimelijk de hoofdstad en begaf zich naar Lingga, waar hij de bescherming des konings verwierf. Deze, als vijand van Palembang, wist hem listiglijk te verbinden aan de ondernemingen van PANGLIMA RAMAN, die toen nog zijn hoofdverblijf te Koba had. Na verschillende rooftogten, door hen gezamenlijk ondernomen, begonnen zij de westkust van Banka regelmatig te blokkeren. Zij namen tot dat einde eene stelling in bij de Nangka-eilanden, van waar zij alle schepen onderschepten, die de Straat doorvoeren of de rivier van Palembang poogden te verlaten. Omstreeks dien tijd plunderden zij ook gemeenschappelijk de benting van Djeboes. De rang van DJAFAR was vol-

———

»Banka, in de nabijheid dier nesten van zeeroovers gelegen, kon zulks ons voor al»tijd van dien last aldaar ontslaan." Men ziet, dat deze schrijver niet genoegzaam de tijden onderscheidt. Tot 1787 hadden wij hoofdzakelijk slechts over de smokkelarij te klagen; van dien tijd af, maar vooral sedert 1792, werkten de aanvallen en rooverijen der Ilanons en Rajats krachtig mede, om het tinmonopolie der Kompagnie geheel nutteloos te maken. Wat Banka van deze woeste horden heeft geleden, is eerst door HORSFIELD in het ware licht gesteld. Echter erkent ook COURT, p. 158, dat sedert het uitbreken van den oorlog met Engeland (in 1795), de stoutmoedigheid der smokkelaars zeer toenam, en hij schrijft dit vooral toe aan den ondernemenden geest der kooplieden van Poelo-pinang, die ten laatste het grootste gedeelte van den tinhandel geheel aan zich bragten.

(27) In den Engelschen tekst staat: "ingezetenen van Abang-tawi," als ware dit de naam eener plaats. Ik ken echter geene plaats van dien naam op Banka, — het verband vordert, dat hier van een ingezeten van Muntok sprake zij, en een paar bladzijden verder wordt nog eens van »het lot van Abang-tawi" gewaagd, welke uitdrukking onderstelt, dat een persoon bedoeld is, dewijl van het wedervaren eener plaats van dien naam met geen woord gewaagd wordt.

doende, om allen weêrstand der bevolking, hetzij Chinezen, Maleijers of inboorlingen, te voorkomen, en zonder eenige poging tot tegenweer te ontmoeten, voerden zij een grooten voorraad tin, en alles wat zich van eenige waarde in de benting bevond, met zich. Na zich, ten gevolge van een twist over een kostbaren prijs (omtrent welken de jaarboeken van Java inlichting zouden kunnen geven), van PANGLIMA RAMAN te hebben gescheiden, bezocht DJAFAR het koningrijk Keidah op het Maleisch Schiereiland, en vestigde zich na zijne terugkomst blijvend te Muntok. Hier tartte hij volslagen de magt van zijnen soeverein, die echter geene afkeuring van zijne handelingen liet blijken, bezette het bovengemelde fort des Sultans, Benting Sariboe, en oefende over de inwoners der omstreken allerlei onwettige onderdrukking uit. Hij ontbood al de beambten tot uit de meest afgelegene vestigingen, in dienst van en verantwoordelijk aan de personen, aan wie de Sultan het opzigt over de mijnen had toevertrouwd (28), en noodzaakte hen door bedreigingen en

(28) Deze personen, zeven (volgens CRAWFURD's zoo het schijnt min juiste opgave, Dl. II, bl. 321, slechts *vijf*) in getal, en Tiko's genoemd, hielden hun verblijf te Palembang en bezochten slechts van tijd tot tijd de mijnen. Tot dezen post werden doorgaans gebezigd afstammelingen van Chinesche vaders en Maleische moeders, die het voordeel hadden de talen van beide ouders te verstaan, maar de Mohammedaansche godsdienst beleden. De Sultan gaf aan de Tiko's de noodige voorschotten, en deze voorzagen op hunne beurt de mijnwerkers van alles, wat tot hun onderhoud noodzakelijk was. Bij hunne bezoeken regelden de Tiko's het bestuur der werkzaamheden met hunne ondergeschikte agenten, Kongsi's geheeten, die bij hun afwezen met het toezigt belast bleven, en een vastgesteld salaris van de Tiko's ontvingen. De Sultan schoot aan de Tiko's doorgaans van 5 tot 10,000 dollars voor, overeenkomstig de uitgebreidheid van het hun toevertrouwde distrikt, en maakte met hen een kontrakt voor de levering van al het tin, tegen 8 dollars per pikol van 150 katti's. Het opruimen der bosschen, het opgten der smeltovens en andere werkzaamheden, die het openen der mijnen voorafgingen, werden door de Tiko's bekostigd, die vervolgens aan de mijnwerkers den vasten prijs betaalden van 6 dollars per pikol van 160 katti's. Deze betaling geschiedde voor twee derden in koopgoederen en provisiën, en voor een derde in een tinnen munt, *pities* genaamd, die iedere Tiko het regt had in zijn distrikt in omloop te brengen, maar die daar buiten niet gangbaar was. De distrikten, die onder de Tiko's stonden, waren uitsluitend de door Chinezen bewerkte, t. w. Djeboes, Klabat, Blinjoe, Soengi-liat, Marawang, Pangkal-pinang en Toboali. De opperhoofden der inboorlingen of *orang goenong* (waarover beneden nader) stonden, volgens COURT (p. 153) onder eenen Demang, door den Sultan te Kotta-waringin geplaatst, en leverden het tin door hen verzameld aan den vorst, tegen den prijs van 3 dollars per pikol van 100 katti's. Zie COURT, p. 150—154. Vgl. nog HUYSERS, bl. 55, die in de hoofdzaken, ook wat het getal der tindistrikten betreft, met COURT overeenstemt, maar beweert, dat de Sultan voor het tin, dat hij tegen 13 à 15 rijksdaalders per pikol aan de Kompagnie leverde, slechts 5 rijksdaalders aan de Chinesche opperhoofden betaalde. CRAWFURD (t. a. p., bl. 322) stemt echter op dit punt met COURT overeen: »De prijs dien de mijnwerkers ontvingen," zegt hij, »was onveranderlijk vast bepaald op 6 piasters de pikol. — De werkelijke prijs, die hun »betaald werd, was echter verre beneden den nominalen prijs, dewijl de Kongsi's hen van »alle benoodigdheden tot buitensporigen prijs voorzagen, waarvan ten bewijze strekt, dat de »rijst hun tot drie piasters de pikol geleverd werd, dat wel het driedubbele van den prijs »van Java is, en gewis niet minder dan 150 pCt. boven den prijs op de plaats." COURT berekent, dat vóór de ontvolking van Banka door de emigratie en de verwoestingen der roovers, de Sultan jaarlijks 15,000 pikols tin van de orang-goenoeng en even zoo vele van de Chinesche mijnwerkers ontving, dat de eerste hem 45,000 dollars kostten, ongerekend het voordeel op de leverantiën van kleeding en andere behoeften, waarmede de prijs grootendeels voldaan werd, de laatste 80,000 dollars, te zamen 125,000; dat deze hoe-

geweld, het tin door hen vervaardigd, of het bij hen in bewaring zijnde geld, te Muntok aan hem uit te leveren. Allerlei kwellingen en pijnigingen werden aangewend, om de plaatsen te ontdekken, waar hunne werkelijke of vermeende schatten mogten verborgen zijn, en vele der ongelukkige inwoners werden op de wreedste wijze ter dood gebragt. Men wijst nog de plaats op de rivier van Muntok-azin, werwaarts de slagtoffers des nachts gevoerd werden, om aan de wraakzucht van dezen booswicht te voldoen (29).

Het is waarschijnlijk, dat dezelfde oorzaken, die den voormaligen bondgenoot van Palembang verhinderden Banka te hulp te komen, ook alle tusschenkomst ter zake van de gruwelen van RADEN DJAFAR beletten. Het is klaarblijkelijk, dat de belangen der regering te Batavia zeer benadeeld werden door het achterwege blijven der tinlevering. Ook was de vlugt van RADEN DJAFAR oorspronkelijk veroorzaakt door eene beleediging aan een harer onderdanen aangedaan. De lijdzaamheid der Hollandsche regering was dus zeker alleen aan onvermogen te wijten. Toen derhalve in 1802 eene kommissie naar Palembang en Banka gezonden werd (30), toonde DJAFAR zich bevreesd en

---

veelheid aan de Kompagnie voor 300,000 dollars werd overgegeven, en dus de jaarlijksche winst van den Sultan op het tin 175,000 dollars bedroeg. Deze geheele inrigting van het beheer der tinmijnen werd door de Engelschen veranderd: de Tiko's en Kongsi's verloren hun gezag, zij betaalden voor het tin, alle onkosten daaronder begrepen, den vasten prijs van 8 piasters per pikol van 133 ponden, »doch," zegt CRAWFURD, »de zoo te regt »veroordeelde levering van rijst, met al hare schadelijke gevolgen, bleef tot den voor»maligen prijs bestaan."

(29) Over de ontvolking van Banka door emigratie en de wegvoering van gevangenen door de zeeroovers, spreekt ook COURT, p. 155—158; doch zijn berigt komt noch in uitvoerigheid, noch in naauwkeurigheid, in vergelijking met dat van HORSFIELD. Na het medegedeelde verhaal leeren wij er niets nieuws uit, dan dat de emigranten van Muntok oorspronkelijk het voornemen hadden zich naar Poelo-pinang te begeven, maar op hunne reis derwaarts te Lingga werden aangehouden, en van den Sultan geen verlof konden krijgen, om de reis voort te zetten. Overigens verbindt die schrijver de geheele emigratie met de vlugt van RADEN DJAFAR van Muntok, en schijnt al de aanslagen, zoo wel der Ilanons als der Rajat's, op Banka (ofschoon die ten deele van vroegere dagteekening zijn) aan dit zelfde hoofd, die zich van hen tot voldoening aan zijne wraakzucht zou bediend hebben, alleen te wijten. Nog onjuister is, wat dr. EPP, bl. 191, over deze emigratie zegt: »In het jaar 1800 brak te Muntok een opstand uit tegen »den Sultan van Palembang, die door rijke kooplieden was aangestookt, welke den »Sultan van Lingga met zijne rooverhorden te hulp riepen. Na de demping des oproers »weken de raddraaijers naar Lingga."

(30) Deze kommissie, welker rapport is aangehaald door CAMPAGNE, bl. 152, bestond uit de heeren VAN DEN BOGAARD en kapitein ter zee LOMBAR. Aangaande haar wedervaren en de gevolgen harer zending, meldt COURT, p. 158, het navolgende: »De Hollanders, bezorgd over de groote verachtering hunner handelsbetrekkingen »met Palembang, maakten gebruik van de kalmte, die op den vrede van Amiens »volgde, en zonden een fregat met kommissarissen, om onderzoek te doen naar de »oorzaken van het niet voldoen aan het tinkontrakt. De Sultan ontving de kommis»sarissen met de meeste oplettendheid en eerbied, verzekerde hen van zijne bereid»willigheid om hen in hun onderzoek bij te staan, en zond de noodige bevelen aan »zijne vertegenwoordigers op Banka, om de kommissarissen met de behoorlijke eer te »ontvangen. Ongetwijfeld zond hij te gelijker tijd geheime instruktiën aan zijne agen»ten, om aan hunne voornemens alle mogelijke zwarigheden in den weg te leggen, »daar de kommissarissen, op het einde van hun verslag, een zeer uitvoerig verhaal »geven van de moeijelijkheden, door de hoofden des eilands opgeworpen, om hen in de »volvoering van hun plan te verhinderen. De voorname punten, waarover zich hun ver-

vlugtte naar het gebergte. Later beproefde hij zich te Banka-kotta te vestigen, maar dit was van korten duur; met het voornemen om een hadji te worden, begaf hij zich op reis naar Mekka, maar kwam in het gezigt van Banka om.

Het verhaal der rampen, die Muntok in het bijzonder getroffen hebben, is nog het einde niet dezer Ilias van jammeren. Nog twee andere oorzaken werkten mede, om de inwoners in de engte te brengen en de bevolking van Banka te doen afnemen. De invallen der roovers strekten zich uit tot in het binnenland; de inwoners werden onder het bebouwen hunner akkers overvallen; indien zij door de vlugt ontkwamen, werden echter hunne rijstlanden in de meeste gevallen verwaarloosd; het te veld staande graan, bijna rijp voor den oogst, werd niet zelden baldadig vernield. De toevoer van Palembang en andere landen werd op de kust aangehouden, en hongersnood was het noodwendig gevolg. Zelfs in de vruchtbaarste jaren is de rijst, op Banka geteeld, ontoereikend om in de behoeften der bevolking te voorzien, en elk tekort in den regelmatigen toevoer veroorzaakt behoefte. De kultuur van zoodanige groenten, als in geval van schaarschte de plaats van de rijst zouden kunnen vervangen, wordt geheel door de inwoners verwaarloosd. Het is daarom niet bevreemdend, dat de inwoners vaak vrijwillige ballingschap en slavernij verkozen boven de opeenstapeling van rampen, waaronder zij in hun geboorteland gebukt gingen.

Te gelijkertijd werd ook de kinderziekte in verschillende deelen des eilands, waarschijnlijk door de Ilanons, aangebragt; zich snellijk verspreidende, woedde zij met al de hevigheid eener kwaadaardige epidemie. Daar de inwoners langen tijd van deze ziekte waren bevrijd gebleven, was de gelegenheid tot verspreiding betrekkelijk ruim, inzonderheid daar zij hen onverwachts overviel. Men meent dat van het overschot der bevolking wel de helft nagenoeg door deze oorzaak werd weggerukt.

De vrees der inboorlingen van Banka voor de kinderziekte is van de vroegste tijden af buitensporig geweest. Vlugten is voor hen het eenige middel om een aanval te ontgaan. Zoodra de teekenen der ziekte bespeurd of verwacht

»slag uitstrekte, betroffen de stellingen langs de kust des eilands, die zij in oogenschouw »hadden genomen, en beschouwden als de geschiktste posten van observatie en veiligheid »tegen de smokkelaars en zeeroovers. Zij schijnen zich niet diep in het eiland gewaagd, en »hunne opmerkingen naauwelijks buiten het bereik van het fregat te hebben uitgestrekt. Wat »overigens de plannen der Hollanders ten opzigte van Banka mogen geweest zijn, zij »werden gedwarsboomd door de hernieuwing des oorlogs en den ondernemingsgeest der »kooplieden van Pinang. De Sultan bevorderde ongetwijfeld den smokkelhandel, en vond »zijn voordeel in den hoogen prijs, bij deze heimelijke verkoopen bedongen. Hij was »evenwel zeer voorzigtig, om nimmer aan den Hollandschen resident te Palembang eenige »reden te geven, om bij hem eenige neiging te onderstellen, die in strijd was met het »handelsverdrag, met de hooge regering te Batavia aangegaan." Uit CAMPAGNE, t. a. p., blijkt, dat de jaarlijksche opbrengst van tin in dien tijd, of wat later in een verslag van den heer VAN BRAAM aan den minister van marine en koloniën, op slechts 18 à 20,000 pikols werd begroot, ofschoon men de mogelijkheid onderstelde, dat de produktie, wél bestuurd en beschermd, wel 100,000 pikols zou kunnen bedragen. Volgens CRAWFURD (Dl. II, bl. 323) bedroeg zij van 1799 tot aan de Engelsche overheersching niet meer dan 10,000 pikols; doch de eerste jaren van dat tijdvak schijnt die opgave te laag. Zij is echter volkomen juist voor de laatste jaren. Zie beneden noot 34.

worden, laat men den lijder *zonder* genade of aanzien des persoons aan zijn lot over. Al de andere leden van een gezin of bewoners van een huis begeven zich met overhaasting naar de bosschen. Op dezen regel is geene uitzondering. Geene banden des bloeds of der liefde zijn in staat den ongelukkigen lijder een oppasser te bezorgen; wie hij ook zijn moge, — allen vlieden hem als de pest.

Deze trek in het karakter der inwoners is niet geteekend naar twijfelachtige opgaven; algemeen stemmen daaromtrent de inboorlingen, zoowel als de Chinezen en Maleijers, in de verschillende deelen des eilands overeen. Overal, waar ik een onderzoek deed, werd mij de verzekering gegeven, dat zelfs de moeders zonder uitzondering hare eigen kinderen verlieten, zoodra zij bij hen de teekenen der naderende ziekte vermoedden, en dat geene overweging van liefde of pligt den echtgenoot bij zijne vrouw kon houden, wanneer zij door een aanval der kinderziekte bedreigd werd. Indien een lijder beproefde zijne betrekkingen of vrienden op hunne vlugt te volgen, werd hij zonder genade gedood. Deze hoedanigheid in een ras, dat anders niet van gezond verstand en goede zedelijke eigenschappen verstoken is, toont ons hoe weinig het zich nog boven den wilden staat verheft, in welken de zucht naar zelfbehoud meer weegt dan alle andere belangen.

De treurige toestand der inwoners op dit tijdstip noopte hen in verschillende streken zich tot vrijwillige slavernij over te geven, om de rampen te ontgaan, die hen op den geboortegrond wachtten. In verband hiermede is de naam van PENGGAWO SENGKANG in de gedachtenis der Bankanezen bewaard gebleven. Een inboorling van Makasser en met den slavenhandel bekend, wist hij van de rampen van Banka tot zijn eigen voordeel gebruik te maken. Van de gewone levensbehoeften voorzien, kruiste hij met kleine schepen op de westkust des eilands, en nam daarin een aantal personen op, die zich aan zijne genade overgaven, ten einde de vereende rampen, die hen door hongersnood, rooverij en ziekte bedreigden, te ontgaan.

Sedert het jaar 1804 verwijderden zich de Ilanons langzamerhand weder uit deze streken, en beperkten zich op nieuw tot de meer in hun bereik liggende oostelijke zeeën. De uitgeputte staat van Banka was weinig geschikt om hunnen ondernemingsgeest te prikkelen, en zelfs de Rajat's verminderden, waarschijnlijk om dezelfde reden, het aantal hunner bezoeken. Doch nu ontstond eene nieuwe soort van kwelling, die mede te Lingga, Riouw en onderhoorigheden haren oorsprong nam, en, door het produkt langs vreemde kanalen af te voeren, regtstreeks afbreuk deed aan de belangen van den soeverein. Talrijke kleine praauwen bezoeken de kust onder het voorwendsel van te komen visschen; zij zijn hoofdzakelijk door Chinezen bemand, die, wanneer zij dit onbemerkt kunnen doen, aan strand komen en van de mijnwerkers op afgelegen plaatsen, tegen lage prijzen, en voornamelijk bij wijze van ruil, de erts ontvangen, die zij in voorraad hebben, en die in den ruwen staat naar Lingga en de naburige eilanden voeren, om aldaar gezuiverd te worden. De scheepjes, waarmede dit verrigt wordt, heeten *prau poekat* of vis-

schersschuiten; zij zijn dikwijls vergezeld van vaartuigen der op roof en buit loerende Rajat's (31).

Een terugblik op de zaken van Banka sedert 1785 biedt, met schaarsche uitzondering, een donker tafereel. Omtrent 20 jaar voor dit tijdvak had niet slechts de opbrengst der mijnen, maar ook de welstand en voorspoed der bevolking, de grootste hoogte bereikt; weldra volgde eene treurige wending. Maar ofschoon alle deelen des eilands door de opeengestapelde rampen te lijden hadden, leden zij niet alle evenzeer. De groote zuid-oostelijke afdeeling leed verreweg het meest; met uitzondering der distrikten van Pangkal-pinang en Toboali, waar de opgeworpen bentings eene onzekere schuilplaats aan de Chinesche ingezetenen verschaften, waren van de bevolking van dit uitgestrekte gedeelte des eilands slechts eenige weinige zwervende vlugtelingen overgebleven, en de voormaals bloeijende streken van Koba, Pako en Banka-kotta waren in eene woestenij verkeerd. Zelfs te Pangkal-pinang en Toboali werden de mijnwerkers dikwijls, gedurende een aanmerkelijk tijdsverloop, geheel van den arbeid afgeschrikt.

Het oostelijk schiereiland van noordelijk Banka was, ten gevolge der vroegere bezetting en der meer geregelde middelen van wederstand, ten minste op de belangrijkste plaatsen, beter in staat om zich tegen de zeeroovers te verdedigen; ook was het grootendeels door Chinezen bevolkt. Soengi-liat, Blinjoe en Lajang, ofschoon herhaaldelijk aangevallen, werden nimmer geheel overweldigd, en Marawang en Loemoet, ofschoon tijdelijk het onderspit delvende, werden spoedig hersteld. De mijnwerkzaamheden werden dus nimmer geheel en al afgebroken. De weêrlooze vestigingen te Mapor en Noeniang, en de mijnen in dien omtrek hadden daarentegen, gelijk wij reeds gezien hebben, het meest van de aanvallers te lijden.

Het westelijk schiereiland van Banka's noorder-deel, eenigermate beschermd door de nabijheid der hoofdstad, werd slechts met behoedzaamheid aangetast; maar behalve de geheele ontruiming der vestiging van Klabat-laut, werd ook dit gedeelte niet minder dan alle overige door het afsnijden van allen toevoer in het naauw gebragt. Van de stoutmoedigheid der roovers kan men zich een denkbeeld maken naar de omstandigheid, dat zij zelfs hunne strooptogten tot Soeni, in de nabijheid der groote vestiging van Klabat, uitstrekten, de weêrlooze mijnwerkers te midden van hunnen arbeid gevankelijk wegvoerende, of hen des nachts in hunne woningen overvallende.

(31) Over deze soort van smokkelarij spreekt ook COURT, p. 153. Hij zegt, dat het opperhoofd der Orang-laut, een deel der bevolking van Banka, dat geheel op het water en van de vischvangst leeft, met het weren der smokkelaarspraauwen belast was. Zijn gezag strekte zich uit van de rivier van Djeboes langs de geheele Noord- en Oostkust tot aan die van Marawang. Maar dit opperhoofd liet zich dikwijls door de mijnwerkers omkoopen, om voor de smokkelaars de oogen te luiken, die echter zonder zulke voorzorg niet gemakkelijk aan zijne aandacht ontsnapten. Het onder zijne bevelen staande volk, altijd omstreeks de Klabat-baai en de omliggende kusten zwervende, bemerkte dadelijk alle verdachte praauwen en gaf daarvan oogenblikkelijk aan het opperhoofd kennis, die alsdan lijdelijk bleef of tot handelen overging, al naarmate de omstandigheden vorderden. De Demang, die te Kotta-waringin zijn verblijf hield, moest op de Westkust tegen het smokkelen ten nadeele des Sultans waken.

De onverschilligheid der inwoners heeft slechts weinige naauwkeurige tijdsopgaven van de hier verhaalde gebeurtenissen bewaard; die, welke ik te Muntok naar geschreven dokumenten heb kunnen verzamelen, plaatsen den eersten aanval op Klabat in 1789; den aanval op Soengi-liat in 1792; den togt dwars door de zuidelijke distrikten van Kapo naar Toboali tusschen 1792 en 1793; de verovering en bezetting van Koba door PANGLIMA RAMAN in 1793; waarna dan de overige aanvallen elkander ten spoedigste opvolgden. De verhuizing van talrijke familiën van Muntok wegens het lot van ABANG-TAWI, had plaats in 1792, de vlugt van RADEN DJAFAR van Palembang in 1797; de aanval der Ilanons op Djeboes in 1799 (32), en de dood van RADEN DJAFAR in 1804.

Inmiddels was Sultan MOHAMMED BAHÂOE'D-DIN in 1803 gestorven (33) en opgevolgd door zijn zoon sultan MAHMOED BADROE'D-DIN den tweeden. De kalmte, die nu weldra in de zaken van Banka begon te heerschen, was niet het gevolg der pogingen van den nieuwen Sultan, om zijne middelen tot de bevordering der welvaart van dat eiland aan te wenden; indien de mededeelingen der inboorlingen juist zijn, openbaarde hij nog grooter weêrzin dan zijn vader, om voor Banka in de bres te springen. Alles wat men tot heden toe aangaande den staat des eilands in de jongstverloopene tijden van de inwoners verneemt, is een onafgebroken verhaal van jammer en ellende. De noodlottige uitwerkselen der kinderziekte, het akelig uiteinde der ingezetenen, die in de bosschen van honger en gebrek omkwamen, de vrijwillige slavernij, waardoor anderen aan zooveel ellende trachtten te ontkomen, de buitensporigheden der Ilanons, ziedaar het gedurig onderwerp hunner gesprekken! — ziedaar wat zij den vreemdeling mededeelen met die aandoenlijke eenvoudig-

---

(32) De Engelsche tekst heeft 1790; klaarblijkelijk een drukfout.

(33) Het blijkt genoegzaam uit het hier gegeven verhaal der gebeurtenissen op Banka, dat deze vorst niet al den lof verdient, dien hem de heer DE STÜRLER, aangeh. werk, blz. 77 en 83, toekent. Volgens dezen schrijver moet BAHÂOE'D-DIN, even als vroeger de Soenan LAMABANG (welke der Palembangsche vorsten onder dezen naam wordt aangeduid, is mij onbekend), pogingen hebben aangewend, om den geest der bevolking op te wekken en de mishandelingen tegen te gaan, waaraan zij, door misbruik van gezag der hoofden, bestendig ten doel stond en de voortgang harer beschaving verhinderd werd; bepaaldelijk moet hij, uit hoofde der bestaande misbruiken, aan de hoofden verboden hebben, zich zonder zijne vergunning naar de binnenlanden te begeven; de herinnering van het nut door hem gesticht moet zelfs nog een hechte steun zijn geweest voor het gezag zijner nazaten. Maar indien werkelijk deze vorst zooveel goeds op Palembang heeft tot stand gebragt, dan steekt daarbij zijn gedrag ten aanzien van Banka en de Hollandsche Oost-Indische Kompagnie allerongunstigst af. Nog een andere niet zeer eervolle trek van dezen vorst ontleen ik aan D. VAN HOOGENDORP, blz. 182, ofschoon, blijkens zijne uitdrukkingen, minder het karakter van Sultan BAHÂOE'D-DIN in het bijzonder, dan wel de gewone handelwijze der Palembangsche vorsten in het algemeen, door hem wordt gebrandmerkt. „Al het tin," zegt hij, „wordt, zoowel door de maatschappij als door de vreemdelin„gen, in niets anders dan harde Spaansche matten of piasters betaald; de koning neemt „niets anders, en besteedt zeer weinig of niets aan koopmanschappen van andere lan„den;' zoodat, daar men omtrent narekenen kan, hoeveel tin hij sedert meer dan „honderd jaren aan de maatschappij heeft geleverd, en hoeveel harde piasters hij daar„voor ontvangen heeft, en ook omtrent gissen, hoeveel hij voor gesmokkeld tin moet „gekregen hebben, zulks blijkt ongeloofelijke sommen uit te maken, welke men wil, „dat hij alle in groote tinnen potten in een onderaardschen kelder van zijn paleis „bewaart, zonder ander nut, dan om dezelve somtijds te gaan bekijken."

heid, die het beste kenmerk is der waarheid. Een achtenswaardig ingezeten, de reeds bovengemelde DEMANG SATJO TROENO, verzekerde mij, terwijl hij mij een verslag gaf der bezwaren en vermoeijenissen bij het opwerpen eener benting te Mampang geleden, dat zijne nachtrust door ieder ritselend blad werd gestoord, maar voegde er met blijkbare opregtheid bij, dat, sedert Banka eene Britsche bezitting was geworden, hij weder gerust kon slapen. Inderdaad is deze denkwijze gemeen aan alle inwoners des eilands, hetzij inboorlingen, Maleijers of Chinezen. Wat wij aangaande het gedrag der vorsten van Palembang jegens dit eiland verhaald hebben, strijkt het vonnis over zich zelf. De belangen en het geluk der bevolking zijn zonder uitzondering door de verandering van regering grootelijks bevorderd. De mijnwerkers, door de Palembangsche beambten dikwijls onderdrukt, stellen een onbepaald vertrouwen in de regtvaardigheid en menschelijkheid der tegenwoordige regering; de inboorlingen kunnen zeker zijn, bij den veldarbeid niet meer door de roovers te zullen overvallen worden. In de uitgestrekte zuidelijke distrikten zal het herstel van onderscheidene voordeelige mijnwerkers-vestigingen beproefd worden; een groot deel der voortvlugtige bevolking is reeds teruggekeerd, of wacht met verlangen naar de gelegenheid, om de stranden van den geboortegrond weder te bezoeken.

Het is voor het doel dezer inleiding niet noodig een naauwkeurig verhaal te geven der omstandigheden, die tot de bezetting van Banka door het Britsch gezag hebben geleid; de authentieke stukken, hiertoe betrekkelijk, zijn reeds met de goedkeuring van het gouvernement in het licht gegeven (34).

---

(34) Omtrent de betrekkingen van het Nederlandsch gezag te Batavia tot Palembang en Banka, na de terugkomst der in 1802 gezonden kommissie, vinden wij nagenoeg niets opgeteekend. Alleen weten wij, dat de maarschalk DAENDELS in 1809 op het kantoor te Palembang aanmerkelijke bezuinigingen ingevoerd, of, om zijne eigene woorden te bezigen (*Staat der Ned. O.-I. bezittingen*, blz. 74), »den omslag verminderd en den post van resident ingetrokken" heeft. Het verval van den tinhandel gebood deze bezuiniging. »De mijnen," zegt DAENDELS, »werden verkeerd bestuurd, »en men heeft den verkoop aan Engelschen en Chinezen niet kunnen beletten, bij »gebrek aan geld en aan magt." De tin-opbrengst was inderdaad nog aanmerkelijk verminderd; terwijl zij in 1802 door de kommissie nog gemiddeld op 18 à 20,000 pikols schijnt begroot te zijn, leert ons VON SIEBOLD, *Voyage au Japon*, I, p. 20, volgens het rapport van den heer DE LA FONTAINE (*Rapport omtrent de tinmijnen van Banka*, 1824, MS.), dat zij tijdens de bezetting des eilands door de Engelschen tot slechts 10,000 pikols was gedaald, en deze opgave is stellig niet overdreven, daar de Engelschen gedurende het jaar 1813 slechts 7,300 pikols wisten te verzamelen, ofschoon binnen vier jaren tijds die opbrengst, onder hunne betere administratie, reeds bijna vervierdubbeld werd, zoo als uit de later mede te deelen statistische opgaven zal blijken. Het Nederlandsch garnizoen te Palembang, waaromtrent de generaal JANSSENS nog eenige bepalingen had vastgesteld bij de organisatie van het Indisch leger van 10 Julij 1811, bedroeg toen slechts 24 Europeanen en 63 Madurezen en Javanen, — waarlijk eene onbeteekenende en tot zelfverdediging tegenover de bevolking ontoereikende magt. In de kapitulatie, waarbij Java den 17 September 1811 aan de Engelschen werd overgegeven, was ook Palembang met de overige buitenkantoren begrepen; juist drie dagen te voren had de Sultan door een afschuwelijken moord zich van de Hollandsche bezetting weten te ontdoen, aan welk bloedbad alleen zekere WILLEM VAN DE WETERINGHUIS ontsnapte. Het kan thans, na de inlichtingen uit officiële stukken, gegeven in het bijblad van *de Gids* voor December j.l., aan geen redelijken twijfel onderhevig zijn, of Sir TH. STAMFORD RAFFLES, die later als luitenant-gou-

Indien het noodig ware het aantal van beschuldigingen tegen den verbannen Sultan nog te vermeerderen, dan zouden de ongelukkige inwoners van Banka en hunne verwijtingen wegens het terughouden der middelen van veiligheid en bescherming, waarop zij aanspraak hadden, daartoe ruime stof geven. Zijne eigene rijkdommen en grootheid toch, zoowel als die zijner voorouders, werden voornamelijk verworven door de inkomsten van dit kleine eiland, en zelfs het bijgeloof van de bevolking der hoofdstad heeft in het lot, dat hem trof, eene regtvaardige vergelding gezien voor zijne onverschilligheid omtrent de zaken van Banka, gevoegd bij de schending der heiligste verbindtenissen. In de maand April 1812 werd de Britsche vlag op het eiland Banka geheschen; en in de maand daarop volgende werden de regten van den Sultan van Palembang op dat eiland plegtig overgedragen aan het Britsch gouvernement.

---

verneur van Java onder anderen ook dezen moord tot een *casus belli* tegen den Sultan van Palembang maakte, had, tijdens hij, vóór de verovering van Java, als Britsch agent te Malakka vertoefde, met den last om de inlandsche vorsten van den Archipel nopens hunne verkleefdheid aan het Hollandsch gezag te polsen, door hoogst onvoorzigtige en grooten wrevel tegen de Hollanders ademende uitdrukkingen, maar al te veel aanleiding gegeven, dat de Sultan zijne gewelddadige handelingen aan der Engelschen eigene bedekte aanmaningen wijten kan. COURT (p. 2, 4) doet het voorkomen, alsof de Sultan het berigt van de kapitulatie van Java had afgewacht en door de Nederlandsche gezaghebbers opmerkzaam zou gemaakt zijn, dat, ten gevolge der bezetting van Java, het fort en de faktorij van Palembang aan het Britsch gezag vervallen waren; doch dit is onmogelijk, indien, gelijk in het protest der Nederlandsche kommissarissen-generaal gezegd wordt, de moord den 14 September heeft plaats gehad, dewijl de kapitulatie van Java eerst den 17den, niet zoo als men bij COURT leest, den 11den geteekend is. (Zie deze geheele kapitulatie medegedeeld in het *Tijdschr. v. N. Indië*, Jaarg. II, Dl. II, blz. 394–406). Ook schijnt COURT het nog in twijfel te trekken (p. 5), of de moord wel werkelijk op last des Sultans heeft plaats gehad, ofschoon RAFFLES daarvan klaarblijkelijk overtuigd was en de Sultan het later aan Hollandsche beambten beleden heeft. Waarschijnlijk heeft de Sultan zich, op grond der vroeger van RAFFLES ontvangen brieven, straffeloosheid en misschien zelfs dankbaarheid van den kant der Britten, wegens het uit den weg ruimen hunner vijanden, voorgesteld. Dat hij echter niet bepaaldelijk zoo gehandeld heeft om de Britten te believen, maar het voornemen koesterde om zich geheel van de Europesche suprematie te bevrijden, bewijst de op den moord gevolgde vernieling van het fort, en zijne weigering om met de Engelschen in eenige onderhandeling te treden, welke weldra de verovering van Palembang door den generaal GILLESPIE, den overgang der regering op des Sultans broeder NADJMOE'D-DIN, en den geheelen afstand van Banka en Billiton aan de Britten ten gevolge hadden. Van dezen togt der Engelschen en van de volgende gebeurtenissen die in het Palembangsche rijk en op Banka en Billiton tot op het tegenwoordig oogenblik hebben plaats gehad, heb ik onlangs in *de Gids* voor November en December 1849 een kort verslag gegeven, en verwijs voor het overige slechts naar COURT, de *Memoirs* van RAFFLES, DE STURLER en onderscheidene opstellen in het *Tijdschrift v. N. Indië*, inzonderheid de *Kronijk van Ned. Indië*, door den heer P. MIJER. Het een en ander, wat bepaaldelijk tot de geschiedenis der tinmijnen en tinproduktie betrekking heeft, zal ik gelegenheid hebben, nog in het vervolg mijner aanteekeningen op HORSFIELD's rapport mede te deelen.

De openbare school-examens in Indië.

Elk ingezeten van Nederlandsch Indië moet met blijdschap de krachtdadige pogingen opmerken, welke onze regering en de hoofdkommissie van onderwijs sedert eenigen tijd aanwenden tot de uitbreiding en verbetering van het onderwijs in onze gewesten. Hierin zien wij den dageraad van eene betere toekomst voor onze kinderen, en het zekere onfeilbare voorteeken, dat de dag nadert, waarop de bepalingen, die ons om hun toekomstig lot doen zuchten, zullen worden opgeheven. In dezelfde verhouding toch, met welke kennis en verlichting toenemen, klimt het besef van onze waarde als mensch, wordt men minder geschikt voor alles, wat tegen regt en billijkheid indruischt, en zal onvermijdelijk de bede, dat die barbaarsche instelling, die onze kinderen tot de ongelukkigste wezens op den aardbol maakt, eenmaal verhooring erlangen. Het zal niet noodig zijn deze denkbeelden nader te ontwikkelen, te minder, daar ze geene regtstreeksche betrekking hebben tot het onderwerp, waarbij wij onze lezers eenige oogenblikken wenschen te bepalen; maar zoo men aan de juistheid van 't geen wij zeggen mogt twijfelen, dan raadplege men de geschiedenis en den gang der beschaving en verlichting. Naarmate het lager onderwijs zich ontwikkelt en uitbreidt, begint men te begrijpen, dat het niet Nederland, niet Europa, maar alleen de gelegenheid is, die ook *hier* van onze kinderen bekwame menschen zou vormen. De ondervinding heeft ons al te smartelijk geleerd, dat het onderwijs en de opvoeding onzer kinderen, — ik zal niet zeggen voor dezulken, bij wie die Europesche opvoeding en dat Europeesch onderwijs op verderf en bittere teleurstelling der ouders uitloopt, — maar voor elk kind in het algemeen, dat door zijne ouders van hier naar Nederland wordt gezonden, gelukkiger uitslag zouden hebben, zoo *hier* slechts dezelfde gelegenheid bestond, en onze kinderen meer in onze nabijheid en onder ons toezigt werden opgevoed en onderwezen.

Wij twijfelen er niet aan, dat onze regering en de hoofdkommissie van onderwijs de belangrijke gevolgen doorzien, welke de vermeerdering der scholen en hare inwendige verbetering spoedig zullen hebben; dat zij begrijpen, dat daardoor na weinige jaren Java uit zijnen eigen boezem een groot aantal goed ontwikkelde en deugdzame jongelieden, aan dien eigen boezem gekweekt, zal opleveren, en dat het dus hare wezenlijke bedoeling is, om het zenden van onze kinderen naar Nederland minder noodzakelijk te maken.

Dank zij daarvoor onze regering, en vooral haar lid den heer CORNETS DE GROOT, president van de hoofdkommissie van onderwijs, onder wiens bestuur het onderwijs in Indië een nieuw tijdperk schijnt in te treden. Waar nu scholen bestaan of nog zullen worden opgerigt, daar zullen zij blijven bestaan, en het kan niet anders, of het onderwijs zal elk jaar, onder het toezigt van hoofd- en subkommissiën, en door de belangstelling der ouders, in bloei toenemen.

Zoo zeker echter als wij het er voor kunnen houden, dat het de bedoeling van de hoofdkommissie is, om aan het onderwijs eene hoogere vlugt te geven, en dat zij hare bedoeling aanvankelijk reeds met gunstige gevolgen bekroond ziet, zoo zeker is het ook, dat er nog vele bepalingen en instellingen omtrent het onderwijs bestaan, die gewijzigd of vernietigd of anders ingerigt behooren te worden; en zoo zeker is het dan ook, dat elke beschouwing, die strekken kan tot bevordering van het onderwijs, de hoofdkommissie welkom zal zijn. Wij stellen ons daarom voor, om, door middel van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, onze gedachten van tijd tot tijd openbaar te maken omtrent eenige aangelegenheden, betrekkelijk het onderwijs. 't Zal ons aangenaam zijn, te regt te worden gewezen, zoo het gezigtspunt, waaruit wij de zaken beschouwen, zonder onzen wil en buiten ons weten, aan onze redeneringen eene rigting mogt geven, die niet tot waarheid leidt. De zaak, welke wij voor het tegenwoordige ons voorstellen onder de aandacht te brengen van hoofdkommissie en ouders, zal echter niet zulke diepzinnige, voor de meeste menschen minder begrijpelijke en heldere, redeneringen vorderen, dat wij zouden behoeven te vreezen van dwaling te zullen worden beschuldigd, en dat niet elk met ons zal toestemmen, dat die zaak in het belang van het onderwijs dient te worden afgeschaft. Wij bedoelen de openbare school-examens, van welke men tegenwoordig in de Javasche Courant zoo vele verslagen vindt. Wanneer wij ons niet vergissen, dan stemmen alle ouders, die begrijpen dat veredeling van het hart en beschaving van het verstand het hoofddoel moet zijn van alle onderwijs, en dat alle wetenschap, die zich alleen tot het geheugen bepaalt, ijdel en nutteloos is, ons dit toe, zonder dat wij eene enkele letter meer schrijven; te meer daar men in ons Vaderland al voor meer dan vijfentwintig jaren den heilloozen invloed dier examens op de deugdelijkheid van het onderwijs en op de vorming van verstand en hart *zoo* overtuigend heeft aangetoond, dat wij bijna moeten vragen, hoe het mogelijk is, dat onze hoofdkommissie dien invloed kent en die examens toch nog duldt. Maar men meent misschien, dat wij ons zouden kunnen vergissen; beschouwen wij dus die examens van wat nader bij.

De gewone schoolexamens, daaronder begrepen de plegtige uitdeeling van de prijzen aan die jongelieden, die overwinnaars in den strijd zijn bevonden, loopen bij ons zoowel als in Nederland, waar het schoolbestuur nog onnoozel genoeg is om er eenige waarde aan te hechten, of waar een of ander kostschoolhouder, minder onnoozel, ze als een uitmuntend middel beschouwt, om goede rekening te maken, in vijf a zes uren af. In dien tijd worden de vor-

deringen van alle afdeelingen, en dit somtijds van eene school van meer dan honderd kinderen, in verschillende vakken onderzocht. Men begrijpt, dat er geen tijd tot dralen is, en dat de antwoorden der leerlingen fiks van de hand behooren te gaan. Daarenboven zou het voor de meeste ouders en zelfs voor vele leden der schoolkommissiën onverdragelijk en vervelend zijn, zoo de onderwijzer, door gedurig vragen, langzamerhand te regt wijzen en wedervragen, het kind op den regten weg trachtte te helpen, en daardoor den trap zijner ontwikkeling te doen uitkomen. Maar bovenal komt hier in aanmerking, dat de ouders niet zouden gelooven, dat hunne kinderen regt knap en vlug waren. Ondertusschen is elk mensch geneigd om zijn uil eenen valk te noemen, en de slotsom bij hen is dus, dat de schuld bij den onderwijzer ligt.

Het ligt dus in den aard der zaak, dat de kinderen voor zulk een examen moeten worden afgerigt, door het leeren van alles, wat de onderwijzer noodig acht, om hem, naar den loop, dien hij zich voorstelt dat het examen in de verschillende vakken zal nemen, behoorlijk te kunnen antwoorden. De tijd vordert het, dat alles, wat betrekking heeft op het oordeel, en dus minder vlugtig kan worden behandeld, voor een openbaar examen minder geschikt is. De wellevendheid jegens ouders en hoofdkommissie kan vooral geen onderwijzer uit het oog verliezen; en dat de onderwijzer zorgt, gave en ronde antwoorden, zonder de minste hapering, op alle vragen te ontvangen, dit eischt zijn belang. Indien het dus gebeurt, dat het geheugen van den eenen of anderen leerling hem ontrouw is geworden, of de onderwijzer zich vergist in zijne berekening, en daardoor geen of een verkeerd antwoord ontvangt, dan is hij het aan schoolkommissie, ouders en zichzelven verschuldigd, daarover heen te stappen, of door de eene of andere kunstgreep de mindere vorderingen van dien leerling, of liever diens zwak geheugen, te verbergen, zoo hij althans geen reden heeft om hem ten toon te stellen. Het heeft echter zeer zelden plaats, dat er geen vlug en rond antwoord valt op elke vraag, vooral bij zulke examens, waarbij de onderwijzer bijna uitsluitend zijne eigene leerlingen examineert. En dit spreekt wel van zelf, want welk onderwijzer zal er zich aan blootstellen, al ware hij onbeleefd genoeg om de toeschouwers niet voor verveling te bewaren, van door de antwoorden der kinderen als onderwijzer in de schatting van het publiek te dalen? Hij weet immers, dat naar die antwoorden zijn ijver en zijne geschiktheid als onderwijzer, zelfs zijne kunde, wordt beoordeeld (*). Zooveel zelfverloochening is toch, al ware hij de edelste mensch op aarde, niet van hem te verwachten, veel min te vorderen. Inderdaad, men behoeft dan ook onze schoolexamens slechts zeer oppervlakkig gade te slaan, om te zien, op welk eene oppervlakkige en jammerlijke wijze de verschillende vakken van het onderwijs worden behandeld. Onze kinderen zijn als werktuigelijk afgerigte wezens daar, om de vergaderde menigte te verbazen en te ontzetten over zoo veel geleerdheid. Maar zij hebben die, op het ver-

(*) Zie onder anderen bladz. 55 in het algemeen verslag van den staat van het schoolwezen in N. I. 's Lands drukkerij te Batavia, 1849.

langen hunner onderwijzers, zich in het geheugen geprent; bij verderen leeftijd blijft er niet het tiende gedeelte van over (wij spreken bij ondervinding), en nog een veel kleiner gedeelte er van strekt hun tot eenig nut; terwijl al het overige niet alleen volstrekt nutteloos, maar hoogst schadelijk is, omdat bij die geheugen geleerdheid, de ontwikkeling van het verstand en het oordeel der kinderen op alle openbare examens, op den achtergrond gesteld wordt.

Schitteren, vlag en wimpel zoo hoog mogelijk in top halen, — ziedaar de eenige bedoeling van den onderwijzer, die genoodzaakt is een openbaar examen te houden; ziedaar wat het hoofddoel, zelfs van den edelsten mensch, zoude zijn, indien hij onderwijzer was, en door een openbaar examen moest toonen, of hij zijne betrekking al of niet naar behooren vervult. Schitteren, wij herhalen het, partij trekken van de onbedrevenheid onzer schoolkommissiën en der ouders, wier belangstelling in hunne lievelingen hen naar dat examen trekt, — misbruik maken van het vertrouwen, dat die ouders in die kommissiën stellen, — ziedaar de spil, rondom welke alle openbare examens zonder onderscheid zich draaijen, en zeker die het meest, waarop onderwijzer en leerlingen de meeste toejuiching van het publiek inoogsten. Wanneer wij hier spreken van » onbedrevenheid onzer schoolkommissiën en van ouders," dan bedoelen wij daarmede niet zoo zeer de mindere kennis die zij hebben van de verschillende vakken van het onderwijs, of van den aanleg en de waarachtige belangen der kinderen; maar dan hebben wij het oog op de kunsten, waarvan de onderwijzers zich onder hunne oogen bedienen, zonder dat zij het merken, en waarvan zij zelfs geen denkbeeld hebben, maar waarvan zij er toch velen zouden ontwijken, althans nutteloos maken, zoo de leden der schoolkommissiën zelve onderzoek deden naar de vorderingen der leerlingen. Wij herinneren ons nog zeer goed, dat wij voor twintig jaren in Nederland, op eene kostschool zijnde, weken lang vóór het examen, wisten waarop wij ons bijzonder hadden toe te leggen; eens zelfs merkten wij eene overeenkomst op tusschen onze namen en de namen der onderwerpen, die op het examen voornamelijk voor elks rekening zouden komen. Dat dergelijke middelen worden gebruikt, om de leerlingen in alle vakken van onderwijs, bij welke op het geheugen het meest aankomt, af te rigten, zal wel niemand in twijfel trekken; tenzij hij gelooft, dat de onderwijzers dood eenvoudige en onnoozele menschen zijn. Het tegendeel is toch onnatuurlijk, en komt zoo weinig overeen met den aanleg der menschen, dus ook met dien der onderwijzers, als het volstrekt onbestaanbaar is, dat iemand, die gaarne zijne betrekking, welke ook, naar behooren wenscht waar te nemen, tevens zou wenschen van pligtverzuim beschuldigd te worden.

Die vakken van onderwijs, bij welke het geheugen eene ondergeschikte dienst verrigt, en het oordeel de hoofdzaak is, worden, zoo als wij gezegd hebben, op een examen, jammer genoeg! minder bepaald behandeld. Het kan ook moeijelijk anders. De behandeling daarvan heeft voor de meeste menschen weinig aanlokkelijks, en vereischt ook voor elk kind te veel tijd; en waar zij dus ook nog worden behandeld, daar wordt hunne edele strekking voor het

examen, in het belang van den onderwijzer, opgeofferd, en ontaardt die behandeling zelfs in louter geheugenwerk. Wij zien ons genoopt, om hier één staaltje bij te brengen van al de verschillende kunstgrepen, waarvan een zelfs zeer gewoon onderwijzer zich met gerustheid, in de tegenwoordigheid van de hoofdkommissie en het publiek, kan bedienen.

Bij gelegenheid van een openbaar schoolexamen zoude de onderwijzer zijne leerlingen proeven doen geven van hunne vlugheid in het rekenen uit het hoofd. Op de vraag van den onderwijzer, »hoe veel is een derde met een vierde?" viel bij een paar leerlingen oogenblikkelijk het antwoord »zeven twaalfde." De overigen begrepen misschien niet terstond welken slender zij moesten gebruiken, want er zijn veel van die slenders. »En hoeveel is dan een vijfde en een achtste?" Naauwelijks was de vraag er uit, of men hoorde de geheele afdeeling schreeuwen: »dertien veertigste!" Ik zie nog de bewondering op het gelaat der aanwezigen, zelfs den voorzitter hoorde ik zeggen: dat is vlug. Arme ouders! zoo werdt gij op hetzelfde oogenblik, dat de vlugheid uwer kinderen u het meest verrukte, het meest bedrogen; zoo werd juist die wetenschap, die zoo uitmuntend geschikt is, om het denkvermogen uwer kinderen te versterken, aangewend om het te verlammen. Een lid der hoofdkommissie begreep echter, dat daar wat achter moest zitten, en nam de vrijheid om den onderwijzer te zeggen: »dat hebben zij van buiten geleerd!" »Neen waarlijk niet, vraag gij ze maar!" Dit verwonderde ons nog al, maar er viel welstaanshalve ook niet veel anders te zeggen. Het lid vroeg toen de som van twee breuken, wier tellers niet de eenheid waren, zeker niet met opzet, en toen kwam de bekrompenheid der arme kinderen voor den dag. De vraag, die inderdaad nietig voor leerlingen van eene eerste klasse zoude zijn, zoo het onderwijs zich had gerigt naar het belang der kinderen, en niet naar het belang des onderwijzers, bleef onbeantwoord. Er moest een stuk krijt worden genomen, om het vraagstuk op een bord op te lossen, dat nog alles behalve vlug van de hand ging, en duidelijk genoeg deed zien, dat de kinderen volstrekt niet bekend waren met den aard en de eigenschappen der breuken. Hiermede was het onderzoek in deze wetenschap afgeloopen. Wij moeten ons bedwingen om hier geene scherpe, door de kommissie en door den onderwijzer wel verdiende aanmerkingen te maken, want zoo jammerlijk als het gesteld was met het rekenen, zoo weinig innerlijke waarde hadden, naar ons inzien, ook de andere behandelde vakken. De verstandige toeschouwer had daartoe waarlijk ook geen ander bewijs noodig dan de onbegrijpelijke vlugheid, waarmede de vragen werden beantwoord. Wij willen alleen de vrijheid nemen van de hoofdkommissie aan te raden, om in haar volgend algemeen verslag van den staat van het schoolwezen in Nederlandsch Indië, wat voorzigtiger te zijn in het beoordeelen der onderwijzers, indien zij de ouders niet wil teleurstellen. Wij willen bescheiden tot den onderwijzer zeggen, dat hoe hoog hij ook blijkens dat verslag bij de hoofdkommissie staat aangeschreven, hetzelfde middel, waarvan hij zich bediende om zijne bekwaamheid als onderwijzer in het rekenen te toonen, heeft gestrekt, om hem als

zoodanig in onze schatting te doen dalen. Indien hij toch bekend geweest ware met de eigenschappen der getallen, hij zou zijne toevlugt niet genomen hebben tot een middel, hetwelk iemand, die slechts eene oppervlakkige kennis van de getalleer heeft, terstond in het oog springt. Dat hij op een examen tracht te schitteren, of, om de zaak bij den waren naam te noemen, schoolkommissie en ouders tracht om den tuin te leiden, dit kan niemand meer verwonderen; het is hem niet eens kwalijk te nemen; maar dat hij het zoo onnoozel aanlei, dit geeft ons eenen geringen dunk van zijne bekwaamheid als rekenmeester. Wij nemen de vrijheid hier eene opmerking te maken, die buiten de grenzen van ons schrijven ligt, doch hare nuttigheid kan hebben, omdat onder onze lezers welligt ook onderwijzers zijn.

Indien men den kinderen leert dat 83 maal 97 negenenveertig minder is dan 8100, omdat 7×7 negenenveertig en 9×9 eenentachtig is; dat $\frac{3}{5}$ met $\frac{13}{8}$ opgeteld $\frac{39}{40}$ geeft, omdat 3×13 negenendertig en 5×8 veertig is; dat het produkt van $4\frac{1}{2}$ en $11\frac{1}{2}$ eenenvijftig drie kwart is, omdat 44 en 7 eenenvijftig maken; dat $7\frac{1}{3}$ maal $13\frac{1}{3}$ zevenennegentig zeven negende is, omdat 97 gelijk is aan $7 \times 13 + 6$: dat het vierde gedeelte van 13 maal de helft van $22\frac{1}{2}$ zesendertig negenzestiende is, omdat $3\frac{1}{2}$ het vierde gedeelte is van 14, — indien men hen duizenden van dergelijke schijnbaar lastige vragen zoo gemakkelijk als werktuigelijk leert beantwoorden, dan kennen wij geen middel, dat beter geschikt is om het denkvermogen alle veerkracht te benemen. De kinderen worden daardoor gewoon om met hunnen geest alles met gemak af te doen, verliezen de geschiktheid tot alle krachtsinspanning, en zullen bij voorkomende gevallen, waarop zij geene van die van buitengeleerde slenders kunnen toepassen, zich moeijelijk zonder griffel of potlood kunnen helpen. Men vergeve ons deze aanmerking; het belang der zaak heeft ons er toe genoopt, en wij hopen, dat ieder onderwijzer zich voortaan zal onthouden, dit uitmuntend middel om de denkenskracht te bevorderen, tot onherstelbaar nadeel zijner leerlingen aan te wenden, — al moet hij zich dan daarvoor in Gods naam de mindere tevredenheid van schoolkommissie en ouders getroosten.

Op datzelfde examen werden ook door de leerlingen eenige 3 en 4 stemmige zangstukjes ten uitvoer gebragt. Dit geschiedde uitmuntend; het trof mij, te meer omdat ik aan het gezang zooveel waarde hecht, en elk, die de kracht en den invloed van het gezang kent, moet den onderwijzer te hooger schatten, naar mate hij op een' waardiger' wijze de zangkunst als middel weet aan te wenden tot veredeling van het gemoed. Een openbaar examen is echter al weder de ongelukkigste plaats om daarover te oordeelen. Onder de zangers was ook mijn zoon, een knaap van twaalf jaren; ik had opgemerkt, dat hij zich goed deed hooren, en het was inderdaad een lust om te zien, hoe hij zijn best deed. In den avond van den dag, waarop het examen had plaats gehad, sprak ik met hem over het een en ander van hetgeen hij in de school had geleerd, want ik was met hem ingenomen, omdat hij, zoo het mij toescheen, behoorde onder de vlugsten. Ook het zingen kwam ter sprake; maar hoe groot was mijne teleurstelling, zelfs mijne verontwaardiging, toen ik ont-

dekte, dat ook dit voortreffelijk middel tot opwekking van het zedelijk en godsdienstig gevoel, alleen was aangewend tot een middel om het publiek te misleiden. Mijn zoon had niet het minste denkbeeld van sleutel, maat of noot, ja kende zelfs de noten van ons kerkgezang niet.

Wat heeft mijn jongen er toch aan, zoo dacht ik, dat hij als schoolknaap met vijftig of zestig zijner schoolmakkers een koraal-gezang uitvoert, even werktuigelijk als de blinde vink eindelijk de toonen nazingt, welke hem duizendmalen zijn voorgespeeld? wat zal hij daaraan hebben als hij de school heeft verlaten? Niets, letterlijk niets. Mijne verontwaardiging steeg ten top, toen mijn FRITS mij zeide, dat de meester die gezangen alle dagen liet zingen, en somtijds wel zesmaal achter elkander, want als het niet goed ging, dan moest het weer over worden gedaan. Dit spreekt van zelf, zal welligt een of ander lezer zeggen, want kan men zich iets belagchelijker voorstellen, dan dat een onderwijzer zijne leerlingen voor het publiek een lied doet zingen, dat zij niet kunnen zingen. Maar begrijpt die lezer dan ook, dat ik mij juist datzelfde zeg, en dat daarmede alle waarde van een openbaar examen in eens wordt vernietigd? of zou die aanmerking niet van toepassing zijn op alle andere vakken van onderwijs? Mijne verontwaardiging bepaalde in dezen zich ook niet tot den onderwijzer van mijnen zoon: hij zoude zich waarlijk aan bespotting blootstellen zoo hij anders handelde; maar ik werd met verontwaardiging vervuld over den verderfelijken invloed, dien de openbare examens op ons onderwijs en de vorming onzer kinderen hebben; ik bejammerde de weinige kennis van zaken, die onze schoolkommissiën ook in dit opzigt aan den dag leggen, wanneer zij in de Javasche courant, uit het zingen der kinderen op een examen het besluit maken, dat het onderwijs in de zangkunst met vrucht wordt beoefend. Waarlijk, indien zij naauwkeuriger onderzochten, dan zouden zij welligt aan dat zingen niet veel meer waarde hechten dan aan de toonen van een draaiorgel, en den onderwijzer niet veel meer verdiensten toekennen dan aan den orgeldraaijer, zoo het niet is, dat hij zich meer moeite gegeven heeft om de pijpen te stemmen.

En na zulk een examen, gedurende hetwelk de minstgevorderden dikwijls den mond niet hebben opengedaan, terwijl alleen die leerlingen, wier eenige verdienste daarin bestaat, dat zij een vaster geheugen hebben, hunne geleerdheid met eene beklagenswaardige zelfgenoegzaamheid als echte munt hebben ten toon gespreid, — volgt eene prijsuitdeeling, in haren invloed en gevolgen zulk een examen waardig. Hetzij wij de gedachten vestigen op de bekroonden of op de niet bekroonden; hetzij wij het oog slaan op de aangezigten der met laurieren omhangen overwinnaars, of op die, welke in het worstelperk zijn bezweken, — wij voor ons gelooven, dat men eenen zedelijken manslag begaat aan ieder kind. Wat moet er toch wel in de ziel van een kind omgaan, dat zoo openlijk hoort verklaren, dat het boven zijne medeleerlingen heeft uitgemunt, en zich zoo openlijk daarvoor ziet beloonen! Ik ijs er nog van als ik mij herinner, dat ik, op een openbaar examen, ter eere van de jongelieden, die prijzen zouden ontvangen, de volgende woorden heb hooren zingen:

Iö vivat! Iö vivat, strooit bloemen op 't altaar,
Verheft, verheft met vreugd den geest!
Dat op dit schoon, dit heerlijk feest,
Aan bloemfestoen en lovergroen een vrolijk lied zich paar.
Ja zingen wij 't loflied op vrolijke toonen
Aan hen, die verwonnen in 't strijdperk der eer,
Dra zien wij hen allen met palmen bekroonen,
Kom, dat onze zang hunne vreugde vermeer.

Hier, hier zien wij verdiensten loonen
En vlijt en deugd met eer bekroonen,
Ten blijk van roem en zegepraal.
Hier schitteren palmen en laurieren,
Die 't hoofd der overwinnaars sieren,
Meer dan een' kroon van 't fijnst metaal.

Daar naderen de jongelingen
Verwinnaars in den strijd, enz.

Wij zouden de denkbeelden en zelfs de woorden moeten overnemen van de schrijvers, die de prijsuitdeelingen aan de schooljeugd van alle zijden hebben beschouwd, om hare verderfelijke gevolgen, zoowel ten aanzien van de openbaar beloonde als van de openbaar niet beloonde kinderen, aan te toonen. Wij verwijzen hier dus liever naar hetgene hierover reeds voorlang door velen, en vooral door den heer VISSER, is geschreven. Een paar vragen wil ik hier echter nog voorstellen aan onze lezers, die deze gevolgen niet inzien, maar die weten, hoe het eigenbelang van de wieg tot aan het graf bij de meeste menschen het snoer is, waarnaar hunne handelingen zich regelen; die weten, dat de karakters der menschen verbazend uit elkander loopen, en dat hunne handelingen geheel in overeenstemming zijn met eigenbelang en karakter.

Gelooft gij dat het den onderwijzer geheel onverschillig is, of een kind al of niet een kind is van eenig lid der schoolkommissie of invloed hebbend persoon?

Gelooft gij dat het voor uwe kinderen om het even is, welk karakter hun onderwijzer heeft?

Gelooft gij dat de handelingen van alle onderwijzers met elk kind dezelfde zullen zijn?

Zonder twijfel is uw antwoord op deze vragen, die wij met het oog op het belang, het karakter en de daaruit voortvloeijende handelingen des onderwijzers eenige malen zouden kunnen verdubbelen, neen! — maar dan bevestigt gij ook, dat het voor het grootste gedeelte van omstandigheden, waaraan de kinderen niets kunnen af of toedoen, afhangt, of zij op een openbaar examen worden beloond of niet. Men vermoede toch niet, dat hetzelfde kind, hetwelk onder de leiding van eenigen onderwijzer goede vorderingen maakt, en om zijne beminnelijke geaardheid de liefde van dien onderwijzer bezit (hetwelk zoo veel invloed heeft op het al of niet beloonen), die vorderingen zoude maken en die beminnelijke geaardheid zoude bezitten, althans uiterlijk vertoonen,

om het even onder de leiding van welken onderwijzer het ware gesteld. Dan vergist men zich naar ons inzien deerlijk, daar wij het integendeel voor zeker houden, dat én de verstandelijke én de zedelijke vorming van elk kind in het bijzonder, in het naauwste verband is met en voor het allergrootste gedeelte afhangt van het onderwijs en de handelingen des onderwijzers. Men zal ons toch wel gelooven, wanneer eigene ondervinding ons regt geeft te zeggen, dat hetzelfde kind door onderwijzers in dezelfde school dikwerf zeer verschillend beoordeeld wordt. Het kind, dat bij dezen lief en aardig is, is bij genen een lastige en ondeugende knaap. Waar deze niets ziet dan aanminnigheid en opregtheid, daar ziet gene enkel hatelijkheid en huichelarij. Ja zelfs, waar de een tevreden is over de vorderingen, omdat het kind getrouw de hem opgegevene lessen van buiten leert en in het geheugen bewaart, daar klaagt de andere, omdat hij zoo weinig vorderingen bespeurt in de ontwikkeling der verstandelijke vermogens. En zouden zulke verschillende zienswijzen der onderwijzers niet eenen krachtigen invloed hebben op hunne handelingen omtrent zulk een kind, en daardoor op zijn verstand en hart? moet dat niet den maatstaf geven van straffen en beloonen? En wanneer wij dan bedenken, dat er dien ten gevolge onder degenen, wier »schedel met den krans der overwinning is versierd," zich bevinden, die in andere omstandigheden, onder de leiding van eenen anderen onderwijzer, op de achterbank zouden zitten, en hier kinderen zijn geplaatst, die alsdan ook zeer ligt mogelijk met »bloemen en festoenen" zouden worden behangen, en »het bloed hunner ouderen sneller door de aderen zouden doen vloeijen," — dat daar ook kinderen zitten, die misschien door edeler drijfveer tot vlijt en deugd werden aangespoord, althans konden aangespoord worden, dan door hun oog te rigten op den »prijs der overwinning," waarlijk! dan hebben wij die prijsuitdeelingen alleen uit dit oogpunt te beschouwen, om niet, bij de minste kennis van hetgene in het kinderlijk gemoed omgaat, en bij een greintje liefde voor kinderen, hare nadeelige strekking te gevoelen (*).

En of er nog niet genoeg ware verrigt, om het zedelijk gevoel te smoren en den doodsteek toe te brengen, plaatst men tegenwoordig van bijna alle openbare examens een verslag in de Javasche courant, met vermelding van de namen der leerlingen die hebben uitgemunt, tot in bijzonderheden toe. Zoo leest men b.v. somtijds, dat een leerling eene aanspraak doet, en de schoolkommissie, mede uit naam zijner schoolmakkers, voor hare zorgen en hare goedheid bedankt; dat »een lieve bescheiden jongen weende van louter blijdschap, in kinderlijke aandoening des harten, en velen zigtbaar in dat aandoenlijk tooneel deelden," enz., enz.

Is het niet, alsof men met het onderwijs in het publiek den spot drijft, en zou men wel iets kunnen bedenken, dat meer voedsel geeft aan hoogmoed en eigenbelang, en beter geschikt is tot het opwekken van eer en roemzucht,

(*) Ik heb dit denkbeeld bijgebragt, omdat VISSER, SURINGAR en GÖRLITZ er geheel van zwijgen, en het naar mijn inzien wel in aanmerking mag komen.

die de voornaamste oorzaken zijn, dat zoo vele menschen in het maatschappelijk leven hunne regte plaats niet bekleeden, en even zoo velen zich op hunne plaats niet rustig te huis bevinden? Ik zie het nog, hoe regt vrolijk en gelukkig mijn FRITS mij met de courant kwam tegenloopen, nadat hij meer dan een half uur den courantenjongen aan de deur had gewacht, mij van verre toeroepende: »Pa! mijn naam staat toch in de courant! hierzoo sta ik!" Ik had hem in den avond van den dag van het examen gezegd, dat ik vast geloofde, dat de dominé en de meester zich hadden vergist, omdat hij mij geen enkel voorbeeld uit de geschiedenis kon bijbrengen, waarin bij Gods wijsheid en liefde kon zien, en omdat hij niet wist, waarom God al die bergen, waarvan hij zulk eene groote menigte namen in het geheugen had, op de wereld had geplaatst. Zijn naam in de courant was hem oneindig meer waard, dan de prijs dien hij had verkregen, waaraan hij zich weinig liet gelegen liggen, en die voor hem de meeste waarde had op het oogenblik, waarin de president der schoolkommissie hem dien, ten aanschouwen van het publiek, overgaf, en hij zich bij de bekroonden voegde. Hij smeekte mij, om die courant met de eerste gelegenheid de beste naar zijne groot-mama in Nederland te zenden; hetgeen ik dan ook heb gedaan op verlangen van zijne moeder, die het heel natuurlijk vindt, dat de jongen wat trotsch is, omdat zijn naam in de courant staat. Ik hoop hartelijk, dat hoofd- en subkommissiën dit even natuurlijk zullen vinden als mijne vrouw; maar dat zij de natuurlijke gevolgen daarvan wat dieper doorzien; dan zal ik niet behoeven aan te toonen, hoe na de vacantie het onderwijs zich al weder dadelijk regelt, van den eersten dag af, naar het volgende examen; dat die vakken, welke men minder geschikt oordeelt om dwaze ouders in opgetogenheid te brengen over de schijngeleerdheid hunner kinderen, slechts als ter loops worden onderwezen; dat de onderwijzers zich de meeste moeite geven met die kinderen, wier vlugheid hun het best op een examen te stade komt, of wier ouders invloed hebbende personen zijn, ten koste van al de andere kinderen, die aan zijne zorg zijn toevertrouwd. Immers het valt zeer gemakkelijk, om met 5 of 6 fiksche jongens de weinige kennis en ontwikkeling, of liever de verwaarloozing van 10 andere kinderen te verbergen, dan ..... maar waar zou ik eindigen, zoo ik aan alle zijden den heilloozen invloed der openbare examens op het onderwijs slechts met losse trekken wilde schetsen. Indien hoofd- en subkommissien dit begrijpen, dan kan ik mij ontslagen houden van aan te toonen, hoe die examens de onderwijzers zullen bezwaren, wanneer zij voor eene andere vierschaar dan die onzer schoolkommissiën te regt zullen staan, voor de vierschaar van Hem, die de kinderen tot zich riep. Die examens zijn de oorzaak, dat vele onderwijzers hunne roeping, de beschaving van verstand en veredeling van hart, uit het oog verliezen, alleen, gelijk ergens wordt gezegd, om onberaden bestuurders van volksscholen in de gelegenheid te stellen, zich te kunnen verhoovaardigen over het voortreffelijk onderwijs, dat door hunne zorg wordt gegeven.

Ik eindig dus dit geschrijf met de hoop, dat onze hoofdkommissie de open-

bare examens en prijsuitdeelingen, zoo als die nu plaats hebben, in het belang van het onderwijs, zal afschaffen: en dat op haar niet langer toepasselijk blijven de woorden van den bekwamen PAULUS KOENRAAD GÖRLITZ, als hij, het oog op de openbare examens hebbende, zegt: »Ook op het gebied van opvoeding en onderwijs wordt wel eens weder opgewarmd, beproefd en aangeprezen, wat reeds voor langen tijd als schadelijk geoordeeld en in al zijne onwaarde is voorgesteld."

S . . . . October 1849.

VARIA.

In het jaar 1846 deed de tegenwoordige chef der geneeskundige dienst, dr. W. BOSCH, zeer belangrijke voorstellen aan het Indische gouvernement tot betere regeling en uitbreiding der koepok-inënting in Nederlandsch Indië. Wanneer wij nagaan, hoe weldadig deze voor de menschheid zoo heilzame kunstbewerking algemeen op Java gewerkt heeft, dan kunnen wij ons niet genoeg verheugen, dat de heer BOSCH zich die zaak met warmte heeft aangetrokken. Toen zij, onder den baron VAN DER CAPELLEN, voor het eerst werd ingevoerd, vond zij bij de Javanen, in weerwil van hunne Islamitische vooroordeelen, geen den minsten tegenstand, en weldra was hare toepassing over het gansche eiland verspreid. Aan inlanders werd de kunstbewerking geleerd, en overal vond men door het gouvernement aangestelde en bezoldigde vaccinateurs. Maar, gelijk het meer gaat, door verloop van tijd werd de zaak op eene schromelijke wijze verwaarloosd, terwijl bovendien, door de uitbreiding van ons gezag op het eiland en vooral ook sedert het kultuurstelsel, de door het gouvernement aangewezen en bekostigde middelen bij lange na niet meer voldoende waren, om in de behoefte op eene behoorlijke wijze te voorzien. De gouverneur-generaal ROCHUSSEN ('t zij tot zijne eere gezegd) ontving die voorstellen van den chef der geneeskundige dienst met belangstelling; maar, dewijl het Indisch gouvernement over geene gelden hoegenaamd mag beschikken, dan voor zoo verre ze door den minister van koloniën zijn aangewezen en goedgekeurd, kon hij niets meer doen, dan de stukken naar het opperbestuur in Nederland zenden en autorisatie verzoeken, om aan het verlangen van dr. W. BOSCH gehoor te geven. Te 's Gravenhage werden ze gedeponeerd, en men hoorde er niet meer van. In het vorige jaar barstte de vreesselijke ziekte, in verschillende streken van Java, met vernielende kracht uit — maar de minister van koloniën liet de voorstellen van den gouverneur-generaal in zijne portefeuille.

Het schijnt, dat het tegenwoordige hoofd van dat departement er anders over denkt, en dat hij voordragten, in 't belang der menschheid en in het welbegrepen eigenbelang van het moederland, niet zoo ligtvaardig en onverschillig onuitgevoerd laat liggen. Althans wat deze aangelegenheid betreft, heeft hij weinige dagen geleden van den koning de autorisatie geprovoceerd, om eene som van *f* 30,000 's jaars, boven hetgeen thans voor de vaccine wordt uitgegeven, in Indië daaraan ten koste te leggen. Met deze mail ontvangt de gouverneur-generaal de goedkeuring op de voorstellen van dr. W.

BOSCH, die hij reeds in 1846 den minister heeft aangeboden. Wij verheugen ons, dat de heer PAHUD op die wijze toont, dat hij niet, als zijne voorgangers, te vreden is, met de loopende zaken af te doen, maar dat hij verbeteringen en hervormingen verlangt en tot stand brengt. Wij verheugen ons, dat het den heer ROCHUSSEN, vóór zijn vertrek, nog mag gebeuren, aan eene belangrijke en hoogst weldadige zaak eene betere rigting en aanzienlijke uitbreiding te geven. Wij verheugen ons, dat dr. W. BOSCH, die reeds zoo veel heeft trachten te doen in 't belang der lijdende menschheid, maar in alles is tegengewerkt en teleurgesteld, nu eindelijk eenige vruchten van zijnen arbeid mag zien. Maar wij verheugen ons bovenal, dat de Javanen, die de koepok-inënting op hoogen prijs stellen, de weldaad dezer kunstbewerking in verhoogde mate zullen ontvangen.

DE REDAKTIE.

Wij vernemen met genoegen, dat de minister van koloniën zich voorstelt, om drie belangrijke hervormingen in de Indische aangelegenheden binnen kort tot stand te brengen. De eerste moet zijn het openstellen van de Molukkos voor den algemeenen handel. Inderdaad, reeds daardoor alleen zou hij zich eene onvergankelijke eerzuil stichten, en eindelijk een einde maken aan den ongelukkigen toestand dier door de natuur zoo rijk gezegende, maar door de staatkunde zoo zeer verongelijkte en vernielde eilanden. Vonden onze voorouders eenen krachtigen prikkel voor de invoering en het behoud van het monopoliestelsel in de groote schatten die het afwierp — reeds lang bestaat voor ons die prikkel niet meer, want het monopolie werpt bijna niets meer af. Wij konden dus reeds lang aan de verarmde en uitgeputte volkeren der Molukkos een beter lot geschonken hebben, zonder er eenige schade bij te lijden. Moge de heer PAHUD zich die eerekroon verwerven!

De tweede belangrijke aangelegenheid, die de minister van koloniën ernstig schijnt ter harte te nemen, is de toestand der Preanger-regentschappen. Reeds dikwijls en van vele kanten is het daar vigerende stelsel beschreven en veroordeeld. Ik heb er het mijne van gezegd in mijne »Reis over Java, Madura en Bali." Maar al die stemmen waren tot dus verre »roepende in de woestijn." Hoe het mogelijk is, dat, bij zulk eene algemeene overtuiging van den ongelukkigen toestand der Preanger-regentschappen en van de noodzakelijkheid eener krachtige hervorming aldaar, de zaak zoo veel jaren lang toch nog is gebleven zoo als zij was, mogen wij inderdaad een onoplosbaar raadsel noemen.

Eindelijk zullen ook de bazaarregten eene aanmerkelijke wijziging ondergaan. Te zeggen, hoe wij over die instelling denken, mag, na al hetgeen daarover in dit Tijdschrift reeds gezegd is, als overbodig beschouwd worden. Indien er iets is, dat eene *spoedige* voorziening behoeft, dan is het wel deze drukkende, kwellende, alle industrie der Javanen doodende belasting. Elke dag toevens is een dag verlies, een dag van nieuwe afpersingen en knevelarijen der goede bevolking door hare bloedzuigers en vampyrs.

Reeds in de maand November, kort na het aanvaarden zijner portefeuille, moet de minister van koloniën, indien wij wel onderrigt zijn, het Indisch bestuur hebben aangeschreven, om betrekkelijk deze drie belangrijke onderwerpen de noodige voorstellen te doen. Wij hopen, dat die aanschrijving niet te vergeefs zij geweest. Het zou een bedroevend en allerverderfelijkst verschijnsel wezen, indien de elkander in den laatsten tijd zoo snel opgevolgd hebbende ministers van koloniën aanleiding mogten gegeven hebben tot een minder spoedig en naauwgezet voldoen in Indië aan de voorschriften en bevelen van het opperbestuur. Maar wij zouden het bovenal betreuren, indien dit met deze hoogst gewigtige aangelegenheden het geval mogt worden. Daaronder zouden de belangen van het moederland, maar vooral van millioenen inboorlingen gevoelig lijden.

DE REDAKTIE.

Vroeger is in het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië (10de Jaargang) gewag gemaakt van de zending van dr. FROMBERG in het belang van den landbouw naar Java. Wij wenschten wel, thans het een en ander te vernemen omtrent de werkzaamheden van dien geleerde, en de resultaten van het onderzoek, dat hij in 't werk zou stellen. Daarom kunnen wij de vraag niet onderdrukken, waarom de Indische regering in haar blad, de Javasche courant, daarover niet eenige berigten mededeelt. Immers, vooral ook met het oog op de koffijkultuur, kan de zending van den heer FROMBERG gewigtige uitkomsten opleveren; want dat die kultuur in de laatste jaren algemeen zeer is achteruit gegaan, behoeft geen betoog.

In het in 1848 geplaatste artikel over dr. FROMBERG hebben wij ter loops opgemerkt, dat zich, onder eene gegeven hoeveelheid Java-koffij, veel meer miersche en onsmakelijke bevindt, dan vroeger het geval was. Wij hebben over de oorzaken hiervan eenige belangrijke opmerkingen ontvangen, die wij thans laten volgen. »Er is niet genoeg werk gemaakt van aankweeking van den koffijboom in bijzondere kweekerijen. Wat de scheikunde ook moge aan de hand geven, dit blijft altoos eene zaak, die met de meeste zorg zal moeten worden behartigd. Immers, het bezigen van minder goede plantjes (bibit) kan op zich zelf aanleiding geven tot gebrekkige plantsoenen en vermindering der kwaliteit van de vrucht. Dit is te zeer bekend, dan dat wij er lang bij behoeven stil te staan. En op welke wijze nu is, vooral in de laatste jaren, algemeen uitbreiding gegeven aan de koffijkultuur? Jonge krachtige tuinen worden druk geoogst, en daarin treft men dus zeer weinig jonge plantjes aan. Van de vrucht wordt tot het aanleggen van kweekbeddingen weinig gebruik gemaakt, want algemeen worden de plantjes ter aankweeking gemakshalve genomen uit oude uitgeputte koffijtuinen. Daar zulke tuinen meestal verlaten zijn, worden ze niet meer geplukt. Al de vruchten vallen op den grond, die onbewerkt en meestal hard is, zoodat de boomen gedwongen uitschieten, en het wemelt daar van plantjes. Indien nu de koffijkultuur geene uitzondering maakt op elke andere kultuur, dan is het zeker, dat men tot het aanleggen

van kweekbeddingen geen gebruik dient te maken van boonen of plantjes, afkomstig van oude uitgeputte boomen, maar dat daartoe de beste vruchten van jonge krachtige en geheel gezonde boomen met zorg moeten worden uitgezocht, en dat die vruchten daarenboven moeten worden aangekweekt in goede en met bijzondere zorg daartoe voorbedachtelijk bewerkte gronden, gelegen in een klimaat, voor de koffijkultuur het meest gewild. Wanneer men bij zoodanige aankweeking tevens drukke verwisselingen doet met verschillende plaatsen onderling; wanneer men overigens niet meer schaduw aanbrengt dan tot den gezonden groei van den boom noodig is, en over het geheel met zorg plant, dan moet dit van zeer voordeeligen invloed zijn, zoowel op de aanplantingen als op de hoedanigheid van de vrucht. Vele tuinen staan thans kwijnend, niet ten gevolge van de ongeschiktheid van den grond, maar doordien de oorspronkelijke planting niet naar behooren is geschied. — Hoe eenvoudig deze opmerkingen ook zijn, mogen ze in het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië wel worden gemaakt, omdat ze te weinig worden in acht genomen."

DE REDAKTIE.

De mes, thans »officiers-pavillioen" genaamd, is een gebouw te Batavia, bestemd tot passanten-huis voor de uit Europa komende officieren, en is voor hen, die nog niet door den nasleep eener Indische bagage belemmerd zijn, tamelijk goed ingerigt. Voor officieren echter, die reeds eenigen tijd in Indië gediend hebben, en een eigen huishouden voeren, is de mes noch doeltreffend noch comfortable. Het pavillioen is een enkel doorloopend gebouw, twee verdiepingen hoog, met een poort in het midden, eene voor- en achtergaanderij, welke door 22 pilaren en 21 bogen gevormd worden. Bliksemafleiders bewaren het tegen vuur — en de afstand van eene rivier tegen water! Ter wederzijde van de poort zijn gelijkvloers zes woningen, waarvan twee tot bureau van het algemeen depôt gebezigd worden. In de tweede verdieping zijn op de eene zijde insgelijks zes woningen, op de andere zijde is de kweekelingschool en de huisvesting der volontairen. De kamers zijn beneden ongeveer twintig voeten lang, zestien hoog, van twee vensterramen voorzien, welke door rottan-jaloeziën en houten tralie's gesloten worden. De slaapkamer is twaalf voeten breed, heeft maar een vensterraam, bevat een ledekant, kapstok, waschtafel en twee schragen. In de woonkamer vindt men eene tafel, eene kast, drie stoelen en eene stolp, alles lomp en ruw bewerkt. De voor- en achtergalerij zijn doorloopende; iets, dat, wegens de algemeene passage van soldaten, inlandsche bedienden, Javaansche konkubinen, en ander volk, en wegens de onzindelijkheid, door beesten en menschen veroorzaakt, voor eenen daar logerenden officier alles behalve aangenaam is, want hij is onvrij tot zelfs in de kamers.

Op de binnenplaats zijn twee putten, uit welke het drinkwater gehaald wordt, welke tevens dienen tot baden en wasschen van inlandsche mannen en vrouwen, die hunne voeten en de sarong's op den rand van den put reinigen. Twee paardenstallen worden door de officieren weinig gebruikt, om-

dat, wanneer men paarden of bendi er op nahoudt, dit eigendom niet zelden door kwaadwilligen beschadigd en bedorven wordt. Voor bendi en rijtuig bestaat ook geen afdak. Twee keukens, welke aan beide zijden aan de paardenstallen belenden, mogen door de hier wonende officieren niet gebruikt worden, omdat de eene door de volontairen van de artillerie, de andere door den opziener gebezigd wordt. Willen zij aan de open tafel van dezen deel nemen, zoo mogen zij wel eene Spartaansche maag bezitten, want slechte rijst, stinkende visch, vleesch van oude buffels, en, in plaats van boter, het nierenvet van dezen, zijn de hoofdingrediënten van deze tafel. Officieren, welke eigen menage maken en over eene bergplaats van mondbehoeften niet beschikken kunnen, zijn genoodzaakt, rijst, aardappelen, kippen, vleesch, visch enz. in de woonkamer te bergen, welke zij reeds met ratten van enorme grootte (mus decumanus) en stinkmuizen (sorex), hagedissen, kikvorschen, padden, spinnen enz. deelen. Zijn deze gasten reeds over dag lastig, de myriaden weegluizen en muskieten zijn het des nachts niet minder.

Achter de bijgebouwen op eenen aanzienlijken afstand van de kamers zijn de latrines aangebragt, welke in den regenmousson niet zelden onder water staan, waarom somwijlen de gang naar deze versperd wordt, ten koste der zindelijkheid, hetgeen men gewaar wordt uit eene doordringende ammoniakalische lucht. De bediendenkamers zijn niet in verhouding tot het getal der officierswoningen, en zoo verre van deze verwijderd, dat, om nut van de bedienden te trekken, men deze op den vloer voor de deur laat kampeeren. 's Nachts worden zij wel door koelen wind, en in den regentijd door een koud bad, onverwachts verfrischt en ten gevolge daarvan door dysenterie en koorts aangetast; er is echter geen gebrek aan dienstbare geesten, wel aan getrouwe en goede, maar niet aan dieven en schelmen, waarvan het hier krioelt en welke in de afgelegen bediendenkamers, bij dobbelpartijen en amphioenfeesten, in de edele kunst van stelen lessen geven en ontvangen.

Het leven in dit lokaal is zeer afwisselend en luidruchtig. In de ommestaande kazernen is bedrijvigheid en gedruisch tot negen ure 's avonds; dan beginnen honden te blaffen, katten een adagio te zingen, en de van spiritus bevochtigde keelen van vrolijke klanten en solo of en chorus zich te laten hooren. Na middernacht herinnert u een laat te huis komende, door kloppen aan de deur of roepen om de bedienden, aan de genoegens van een maatschappelijk leven. Tegen 4 uur wordt Morpheus door het fourageren verwijderd, en somtijds geven u voor vijf uur vertrekkende officieren of het dagschot, het roeren der trom en het blazen der trompet de overtuiging van het spreekwoord: »morgenstond heeft goud in den mond." Somtijds zijn de symphoniën van muskietengegons in de benedenverdieping toereikende, om Phoebus door de rottanjaloeziën te zien stralen, zonder dat men den geheelen nacht een oog geloken heeft.

Met den dageraad wordt men ook somtijds gewekt door een geluid, hetwelk ontstaat uit eene verkeerde werking van den slokdarm, en menige ver-

eerder van den echten Schiedammer ontlast dit vocht met den succus gastricus door eene libatio involuntaria; — een weinig later komt eene inlandsche GALATHEA met zwarte loshangende haren en van slaap gezwollene oogen in een zeer ligt morgennegligée aan den waterput kruipen, om daar de droomen van MAHOMED's paradijs met eenige emmers water uit het hoofd te spoelen. Uit de open deur van eene andere kamer dreunt eene vreesselijke stentorstem om ALI, WAKIMAN of den Maleidschen JAN, somtijds ook wel het gillende wangeluid van eene Javaansche XANTHIPPE, welke haar gezag op eene vrij gevoelige wijze weet te handhaven. Aanhoudende vechtpartijen, dronkenschap en menschelijke ellende vestigen hier haren zetel en de naam »mes" is voldoende, om een fatsoenlijk man van eene visite bij een daar gelogeerd vriend af te schrikken.

Iets later ziet men een nieuwen oudgast aankomen met levenlooze en levende bagage, kisten, kasten, geiten, vogelkooijen, witte kakadoes en zwarte kinderen, apen van Borneo en menschen van de Papua-eilanden, welke schepselen voor oog- en reukzenuwen walgende bewijzen van hunne aanwezigheid achterlaten. Trappen en korridors zijn vervuld van vuil en exkrementen. De klandestine speelpartijen onder de bedienden, trekken des nachts ledigloopend volk uit de buurt aan en geven aanleiding tot zedebederf van de weinige goede bedienden.

Periodisch wonen hier lieden van allerlei slag of stand, officieren en zulke, die geene officieren zijn, op de proef gestelden, gedemitteerden, ja zelfs gedetineerden. Ieder weldenkend chef zorgt, dat zijne ondergeschikten van dit logis bevrijd blijven — aan den chef over de geneeskundige dienst heeft dit nog niet willen gelukken. Beklaagt zich een kandidaat voor het examen, tot hetwelk hij zijne laatste voorbereiding in deze spelonk gaat houden, over het een of ander, dan gebeurt het ook wel, dat eene inspektie wordt aangezegd. De opziener van het lokaal, anders onzigtbaar (of, zoo als een vroegere, die kleedermaker was, in dienst van den een of ander begunstiger), is nu de bedrijvigheid zelve; alles wordt gewit, geverwd, geveegd, schoon gemaakt. Eindelijk breekt de dag aan, dat de hoogedelgestrengen verschijnen: zij vinden alles in orde, de kamers vrij doelmatig, het eten zeer goed; laten ten hoogste een gescheurd rottanvenster repareren en op het roestig slot van eene deur een nieuwen sleutel maken, omdat de oude (niettegenstaande zijn gigantesken vorm) gebroken is, geven aan den ongeroepen rekwestrant een verwijt over ongegronde klagten — en alles blijft in statu quo. In dit lokaal verwoont een aldaar gelogeerd officier 's maands vijfendertig gulden.

De officierswoningen aan het Waterlooplein zijn in eenen beteren staat. Te Samarang ontvangen de officieren huishuur en kruipen in vochtige, akelige spelonken, om iets te besparen; te Ambarawa wonen de kommandant en de overige Dii majorum gentium in prachtige paleizen, — de subalterne luitenants echter, als Dii minorum gentium, achter aan de wallen en mephitische grach-

ten. Voorzeker moet een hoofdofficier uit andere stof geschapen zijn, omdat er een geweldig onderscheid bestaat in traktement, kost en woning, en is zijn cranium ook zoo ledig als de trom onder het kalfsvel, hetgeen hij eens bespeeld heeft, toch schijnt hij niet tot hetzelfde genus homo te behooren, als de subalterne. Wij hebben te vergeefs getracht den grond hiervan te ontdekken; mogelijk, omdat in Indië alles per aspera ad astra gaat.

Dr. F. E.

Fragmenten eener Reis over Java.

(Door Dr. P. BLEEKER.)

Reis door de Binnenlanden van Midden-Java.

HOOFDSTUK IV.

VAN SAMARANG NAAR WILLEM I.

Algemeene beschouwing van Midden-Java. Reisplan. Wegen. Voorheuvels van den Ngoengroengan (Oenarang). De dessa Ngoengroengan. Geneeskundige inrigting voor lijders aan chronische ziekten. Dessa's, bevolking, veestapel en kultures van het distrikt Ngoengroengan. Tweesprong van Bawen. Reis over Banjoekoening naar Willem I. Minerale bronnen van Banjoekoening. Taroekan. Dessa's, bevolking, veestapel en kultures van het distrikt Ambarawa.

De binnenlanden van Midden-Java zijn bedekt met een net van groote wegen, dat zijn punt van begin heeft te Samarang en zich van daar uitbreidt over de residentiën Samarang, Kadoe, Djokjokarta, Bagelen en Banjoemas, alsmede over Soerakarta, Madioen en Kediri.

De levendigheid en bedrijvigheid op deze talrijke wegen, grootelijks ontwikkeld door het stelsel van kultures, dat den stroom der produkten voor de Europesche markt onafgebroken over zee doet vloeijen, ziet men in eene des te grootere mate, hoe nader men is bij de brandpunten des handels, der kultures zelve en der inlandsche hoven; doch de talrijkheid en verspreidheid dier brandpunten brengen een woeliger leven tot in de meest afgelegene slagaderen der Javaansche maatschappij.

De groote slagader, die tot al die kleinere leidt, is de groote weg van Samarang naar Ngoengroengan (Oenarang). De voornaamste wegen, uit dezen en zijne takken ontspringende, zal ik achtereenvolgens beschrijven, naar mate ik de aan zee gelegene plaatsen vermeld. — Wij hadden ons reisplan voor de vorstenlanden en omliggende residentiën bepaald als volgt: 1) Van Samarang naar Ngoengroengan en van daar over Banjoekoening naar Willem I. 2) Van Willem I naar Salatiga. 3) Van Salatiga naar Soerakarta. 4) Van Soerakarta naar Patjitan en terug. 5) Van Soerakarta naar Djokjokarta. 6) Van Djokjokarta naar Poerworedjo. 7) Van Poerworedjo over Gembong naar

Banjoemas. 8) Van Banjoemas naar Tjilatjap en terug. 9) Van Banjoemas naar Bandjar Negara en over den Prahoe naar Wonosobo. 10) Van Wonosobo naar Magelang en Boeroboeddho. 11) Van Magelang over Ambarawa naar Samarang terug.

De reis volgens dit plan is gewis een der aantrekkelijkste, welke men zich denken kan. Men gaat om en langs en over hooge en indrukwekkende, deels nog werkzame, vulkanen en hunne verbindingsruggen; langs en over de romaneske kalkbergen van Solo en Patjitan; door de tooverschoone vlakten en dalen van de stroomgebieden der kali Solo, der Progo, Bogowonto en Seraijoe; door de prachtige hooglanden van Batoor en Kadoe, door de lagchende dalkloof tusschen den Prahoe, Telerep en Sindoro. Rijk zijn deze schoone gewesten aan de kultuurplanten, welke de zorg van het gouvernement er als met een tooverslag uit den vruchtbaren bodem heeft doen voortkomen. Suiker, koffij, indigo, thee, kaneel worden er bij duizenden pikols en ponden voor de Europesche markt gewonnen, zoowel door partikulieren landbouw als door den verpligten, noodzakelijk geoordeeld om het moederland en Java zelf uit hun verval op te heffen en tot eenen ongekenden trap van welvaart te doen stijgen. Midden-Java is als één groote tuin, van de zeevlakte af tot op duizenden voeten hoogte van zijne bergen, waar de wouden, hoezeer minder prachtig dan de bergbosschen van West-Java, de kultuurvegetatie hier meer daar minder scherp begrenzen en het werk der menschen bekroonen. De mensch breidt echter allengs zijn gebied meer en meer over de bergruggen uit en vele bosschen zijn reeds door hem geveld, om plaats te maken voor de kultures, die, meer dan zij, het beschaafde gedeelte des menschdoms tot nut en veraangenaming strekken.

Afgescheiden van het terrein en de kultures, is Midden-Java in nog andere opzigten zeer merkwaardig. Daar is de kern der eigenlijke Javasche bevolking, daar zijn de prachtigste ruïnen van hare voormalige godsdienst, voor meer dan duizend jaren uit het oude Indië daar overgeplant. De ruïnen van Boroboeddho, Mendoet en Brambanan, hoezeer zij door godsdienstijver en den tand des tijds hebben geleden, staan nog daar als de bewijzen van de hooge mate van beschaving der voormalige bewoners en brengen aan de nakomelingschap over, wat de geschiedenis heeft verzuimd het nageslacht te melden. — En gelijk die kunstige en trotsche tempels der oudheid nog den luister der Hindoesche eeredienst en beschaving vertegenwoordigen, staan thans nog daar de hofplaatsen der vorsten van Soerakarta en Djokjokarta, als de ruïnen van het voormalige magtige rijk van Mataram.

Zoo als reeds vroeger is aangestipt, gaat de groote weg naar Oengarang in het oostelijke gedeelte der stad Samarang naar het zuiden af. In eene regte rigting, midden tusschen sterk bevolkte inlandsche kampongs door, afgewisseld met talrijke winkels en werkplaatsen van Chinezen en huizen van Europeanen en bebouwde velden, loopt hij voort tot paal 3½. Tot zoo ver strekt zich de alluvievlakte bezuiden de hoofdplaats uit, om daar over te gaan in de

voorheuvels van den Ngoengroengan (Oenarang). Toen ik den eersten keer die heuvels overzag, gaven zij mij het denkbeeld terug, reeds vroeger in deze fragmenten betreffende de heuvels op de hellingen des Tenggers geuit, dat zij, voor zoo verre zij niet toe te schrijven zijn aan de algemeene opheffing van het terrein, tijdens het doorbreken der grootere bergen zijn gevormd uit de eruptiestoffen der kraters in een vroeger of later tijdperk hunner werking. Voor de eruptieheuvels op de hellingen des Tenggers kon ik zulks bewijzen. Ik geloof dit bewijs ook te kunnen leveren voor de verste voorheuvels van den Ngoengroengan. In 1848 had ik gelegenheid te onderzoeken de verschillende grondsoorten, verkregen bij eene artesische putboring op het landgoed Peterongan, op een' der nabij de vlakte gelegene voorheuvels van genoemden berg. Die heuvel nu bleek te bestaan uit trachietsteenen van verschillende grootte en digtheid, uit trachiet konglomeraat en vulkanisch puin, en rust op massieve lagen klei en zand en mergel, lagen die bestaan moeten hebben alvorens die heuvel ze bedekte.

Aan den voet dier heuvels ziet men vele Chinesche graven, het Chinesche hospitaal van Samarang en het armengesticht. De steilheid der heuvels maakt, nog voor dat men paal 4 (van Samarang) bereikt heeft, het gebruik van karbouwen noodig, om een eenigzins zwaar rijtuig over hunne kruinen te brengen. Het terrein verheft zich al spoedig tot eenige honderden voeten boven de zeevlakte.

Bekoorlijk zijn nu de landschappen, welke men van den weg af overziet. Tusschen de zacht afgeronde heuvelkruinen, welke, hoezeer ongeschikt tot het aanleggen van sawahs en met eene weinig afwisselende gras- en struikvegetatie bekleed, toch zijn dienstbaar gemaakt aan de aanplanting van geheele boschjes van vruchtboomen, liggen lieve zacht glooijende valleijen, waar de eenvoudige en goedhartige Javanen hunne schamele bamboezen hutten met kalappa's en manga's en andere vruchtboomen en met bamboe, en waar zulks mogelijk was, ook met sawahs en tipars en groentetuinen hebben omringd. Hier en daar treffen ook koffijaanplantingen het oog, terwijl daar, waar de gezigten vrijer zijn, de nabij liggende lagchende hellingen van den Ngoengroengan de aangenaamste rustpunten aanbieden. Zulke afwisselende tooneelen biedt de landstreek aan tot voorbij de dessa Oenarang, om hooger boven de zeevlakte en dieper binnenslands door nog schooner natuurtooneelen vervangen te worden.

Tusschen Samarang en Ngoengroengan is, vooral in den tijd van den afvoer der produkten naar het strand, eene ongelooflijke bedrijvigheid. Duizenden paarden en runderen, met de produkten voor de Europesche markt beladen, bewegen zich in onafzienbare rijen naar en van Samarang. Duizenden voetgangers begeleiden de lastdieren of brengen de voortbrengselen van eigen nijverheid naar de verschillende dessa's of marktplaatsen. Even zoo trekken groote treinen karren onophoudelijk heen en weder.

Tusschen Samarang en Ngoengroengan zijn slechts twee poststations en wel te Tjetingaleh (paal 5) in het distrikt Serondol, en te Banjoemanik (paal 8-9).

Enkele kleine rivieren, alle uit den Ngoengroengan ontspringende, kruisen den weg. Sterke djatiehouten en enkele steenen bruggen zijn over die riviertjes geslagen en maken den overgang gemakkelijk. Belangrijke dessa's passeert men geene, tenzij men Bonnot (op de grenzen der distrikten Samarang en Serondol) en Kandjong anok (paal 7—8) nadert. Ngoengroengan is eene wel bevolkte dessa aan den grooten weg bij paal 13. Zij ligt in eene kom van heuvelachtig terrein aan den voet van den Ngoengroengan, noordoostelijk van zijnen top, ongeveer 1000 voeten boven de zeevlakte. Den top van den Merbaboe ziet men er in het zuidzuidoosten. De dessa is bevolkt met ruim 1800 Javanen en eenige Chinezen en Europeanen. Zij is de hoofdplaats van het tot het rongoschap Salatiga behoorende distrikt Oengarang, en als zoodanig de verblijfplaats van een' wedono. Er is een pasangrahan, alsmede een klein logement voor Europesche reizigers. Reeds ruim eene eeuw geleden was Ngoengroengan een wel bevolkt dorp. VALENTIJN schatte zijne bevolking in het begin der vorige eeuw op 500 huisgezinnen. De ingezetenen waren toen verpligt alle doortrekkenden, die zich naar den soesoehoenan moesten begeven, van huisvesting, spijzen en dranken kosteloos te voorzien, waarvoor zij van alle andere lasten vrijgesteld waren. — In 1786 is er een fortje gebouwd, hetwelk nog tegenwoordig bestaat. Het ligt onmiddellijk aan den grooten weg, en heeft steenen wallen en 2 bastions. Nog kort geleden had het eene bezetting van een dertigtal militairen. Het was toen tevens reeds bestemd als tijdelijke garnizoensplaats voor konvalescente militairen van Samarang, Willem I en Salatiga. De gezonde luchtstreek van Ngoengroengan, de gunstige ligging van deze plaats nabij de genoemde groote garnizoensplaatsen, en de gunstige uitkomsten van het tijdelijk verblijf van konvalescenten aldaar, hebben aanleiding gegeven, om de bestemming van het fort te wijzigen en het in te rigten tot konvalescenten-etablissement, alsmede om er chronische ziekten behoorlijk te kunnen behandelen. Dr. BOSCH, chef der geneeskundige dienst, in wiens gezelschap ik in 1846 over Java reisde, had toen reeds het oog laten vallen op de omstreken van Kali-alang, eene dessa bij paal 16 gelegen, als bijzonder geschikt om een groot etablissement voor lijders aan chronische ziekten en konvalescenten te ontvangen. De zeer groote kosten, aan de daarstelling daarvan verbonden, zijn waarschijnlijk redenen geweest, waarom van dit plan is afgeweken en waarom het fort te Ngoengroengan gekozen is om, na de noodige veranderingen ondergaan te hebben, voortaan tot zieken-etablissement te dienen. Indien ik wel onderrigt ben, wordt het thans ingerigt voor de opname van 70 lijders, die zich aldaar zullen bevinden onder geregelde behandeling en opzigt van een officier van gezondheid van het Indische leger. Het distrikt Ngoengroengan beslaat de noordoostelijke hellingen en voorheuvels van den Ngoengroengan en bezat in 1847 eene bevolking van ruim 21,000 zielen, waaronder 23 Europeanen en 154 Chinezen. Het bevatte toen een aantal van 90 dessa's, bevolkt en in het bezit van paarden en rundvee, zoo als hieronder is aangetoond.

Dessa's.	Javaansche huisgez.	Javanen.	Buffels.	Koeijen.	Paarden.
Gedawang	78	306	48	35	4
Banjoemanik wetan	27	97	49	28	17
Banjoemanik koelon	22	66	14	11	1
Patemon	19	66	26		5
Sekaran wetan	68	246	113		4
Sekaran koelon	95	355	124		5
Ampel gading	16	44	16	3	6
Ngidjo	77	328	141	3	7
Wonosahari	13	46	9		2
Plalangan	74	159	46	19	6
Goenoeng pati	225	606	149	83	10
Pandegan	18	57	15	7	2
Dessoenie	22	64	20	2	4
Mroenten	40	161	36	4	6
Tjimanga	66	205	58	23	5
Troeko	12	35	12	3	2
Doljong	18	65	15	8	2
Terwidie	13	47	10	3	3
Pingkol goenoeg	15	50	11	3	2
Kali boetak	8	36	12		3
Bekanang	57	235	44		5
Moental	58	181	12		2
Pakintelan	36	122	46		9
Poedak paljong koelon	64	207	52	30	10
Poedak paljong wetan	41	161	49	50	7
Soesoekan	144	523	174	26	9
Sewakoel	26	93	32	43	2
Soemoer goenoeng	140	488	105	24	7
Soemoer djoeraug	165	472	86	35	11
Brangdjang	26	85	18	13	4
Pingkol goenoeng	13	42	11	3	2
Pilahan	17	61	8	8	4
Kalisidie	34	105	34	6	3
Bender	32	117	21	8	3
Geboek	13	33	11	4	3
Kedjie	45	176	38	15	2
Tegal gawak	9	40	10		2
Beroet	12	40	11	5	2
Ngoengroengan	570	1813	142	36	39
Kali dodol	31	117	17	17	5
Pakoentjen	40	133	26	5	5
Kali kasir	58	197	57	10	7
Sigoek	48	183	49	16	4
Kali poetjang	13	51	14		1
Transport..	2618	8714	1991	589	244

Dessa's.	Javaansche huisgez.	Javanen.	Buffels.	Koeijen.	Paarden.
Per Transp.	2618	8714	1991	589	244
Moeneng	17	66	17		1
Pareng	31	116	10	27	2
Poetatan	17	50	7		2
Genoek	60	198	28	5	3
Dliwang	18	60	5	2	3
Blanten	12	41	5	7	2
Sokoo	45	140	22	9	4
Sirep	123	395	42	29	5
Njatnjono	120	364	31	44	9
Sendangan	48	158	19	15	3
Branggah	15	70	8	4	2
Poetri	28	107	10	9	1
Tjandi	92	302	25	19	4
Babadan	65	248	15	34	5
Pekalongan	193	728	70	37	30
Gedang anakh	226	757	90	73	22
Kali alang	97	320	13	19	8
Kali sahan	109	367	32	33	5
Gintoengan.	61	196	12	9	4
Gogik	30	123	17	11	3
Geboegan	99	277	15	14	4
Benglee	69	240	16	26	5
Gerwerroe	110	325	25	29	5
Woedjil	162	519	30	57	11
Lemmattang	90	297	24	27	5
Gembongan	73	253	20	30	6
Tjanggal	24	82	8	10	2
Rowo (Ngrowo)	12	43	3	3	3
Bergas lor	277	920	52	41	30
Djelok	86	234	22	28	6
Padompon	51	142	9	23	3
Moending	90	302	26	46	5
Sroewen	25	87	12	14	5
Boeseikan	10	31	3	6	1
Bergas kidool	136	463	26	26	8
Kebon kliwoon	70	219	22	25	4
Sroemboong	41	123	10	8	3
Diewak	66	235	15	22	5
Djatidjadjar	118	428	33	42	7
Begadja	34	133	8	12	4
Randoe goenting	64	217	24	40	7
Pakoetan	28	103	6	5	3
Bekakak	33	128	40	2	6
Karang gening	29	111	23	4	5
Djatisahari	20	64	5		5
Djeroek wangi	117	432	102	14	14
Totalen.	5959	19723	3048	1529	522

Het distrikt bezit alzoo slechts eene enkele dessa (Ngoengroengan) met meer dan 1000 inwoners, een (Bergas lor) met 900—1000, 2 (Pekalongan en Gedang anakh) met 700—800, 1 (Goenoeng pati) met 600—700, 2 (Soesoekan, Woedjil) met 500—600, 5 met 400—500, en 10 met 300—400 inwoners. De bevolking was in het bezit van 3048 buffels en 1529 koeijen, te zamen 4577 stuks rundvee en alzoo 1 op de 4,3 inwoners. Gemiddeld kwam in het geheele distrikt 1 paard op de 37 zielen. (Deze cijfers van het vee, als totaal van alle dessa's hierboven gegeven, verschillen eenigzins van de vroeger medegedeelde, wat aan eene eenigzins la ere telling schijnt toegeschreven te moeten worden.) In 1846 telde men in het distrikt 27 bosschen, te zamen eene uitgestrektheid beslaande van 16 □ palen, waarvan

eene uitgestrektheid van 8 □ palen gerekend werd bijkans uitsluitend djatiehout te bevatten. In 1845 telde men er 3389 bouws bebouwbare velden, van welke 3285 bouws voor de rijstkultuur werden gebezigd, welke een produkt leverden van ruim 38,000 pikols padie. De kultures voor de Europesche markt bepalen er zich tot de koffijkultuur, welke deels voor rekening van partikulieren, deels voor het gouvernement plaats heeft. In de kultuurstaten, medegedeeld in het 3de hoofdstuk van mijne Reis langs de Noordkust van Midden-Java, is reeds een overzigt gegeven van de kultures in de distrikten van het rongoschap Salatiga, zoodat ik kan volstaan met daar op te verwijzen.

De landstreek tusschen Ngoengroengan en Willem I is meermalen door mij bezocht geworden, vooral in de jaren 1848 en 1849. De reis van Ngoengroengan naar de hoofdvesting van Java heb ik gemaakt langs den grooten postweg en langs binnenwegen over Banjoekoening. Volgt men den grooten weg, die in het algemeen eene zuidelijke rigting heeft, dan passeert men stijgende en dalende eene lagchende landstreek en de poststations Babadan (paal 16) en Merak mati (paal 22), totdat men ongeveer bij paal 23 Bawen bereikt, waar de weg zich splitst in twee hoofdtakken, van welke de westelijke over Ambarawa (paal 27 van Samarang) naar Magelang en Djokjokarta, de oostelijke over Salatiga naar Soerakarta geleidt. In 1846 maakte ik de reis in het gezelschap van Dr. W. BOSCH over Banjoekoening. Te Ngoengroengan stegen wij te paard en hielden den grooten weg tot bij paal 17. Hier sloegen wij een westelijk afgaand voetpad in, dat met tallooze kronkelingen naar den voet van den berg Ngoengroengan voert en over zijne zuidoostelijke lagere ribben en ravijnen naar de bronnen van Banjoekoening geleidt. Dit voetpad is tot Banjoekoening toe ongeveer 9 palen lang. Hoezeer de reis langs hetzelve vermoeijend is door de talrijke steile ribben en diepe ravijnen, wordt zulks ruimschoots vergoed door de schoone gezigten, die zich allengskens ontwikkelen en indrukwekkender worden naar mate men klimt. De Ngoengroengan zelf, dien men tot eene hoogte van meer dan 2500 voeten bestijgt, is tot nog hooger met eene gras- en struikvegetatie omgeven, die slechts in de ravijnen afgewisseld wordt door veelsoortig tot eene aanmerkelijke hoogte opschietend geboomte. De kruin des bergs, waarvan de top Soemowono ongeveer 5500 en de top Soerolojo ongeveer 4800 Parijssche voeten hoog is, is echter met digt en hoog woud geheel bedekt. — De vlakte van Demak ligt daar geheel voor het gezigt uitgebreid tot aan de haar oostelijk begrenzende heuvels. De schilderachtige dalketel van Ambarawa ziet men er op weinige palen afstands, slechts gedeeltelijk verborgen achter den Goenoeng Kendalisodo, een ongeveer 3000 voeten hooge trachietische dom, die de vallei van Ambarawa noordelijk insluit. Nog fraaijer worden die gezigten, wanneer men de bij Banjoekoening op de zuid-zuidoostelijke helling van den Ngoengroengan gelegene dessa Taroekan bereikt heeft. Deze dessa, bevolkt met ongeveer 250 Javanen, heeft een' pasangrahan, van waar men dat gedeelte van Midden-Java overziet, bevat tusschen eene lijn, die getrokken

wordt over den Ngoengroengan, Telemoijo, Merbaboe, Lawoe en de Rembangsche heuvels. Ik peilde er den top van den Ngoengroengan in N.N.W., den Lawoe in O.Z.O., den Merbaboe in Z.Z.O., den slechts gedeeltelijk zigtbaren top van den Merapi in Z.Z.O. t. Z. en den Soembing in Z.W.

Banjoekoening ligt ongeveer een halve paal westelijk van Taroekan en heeft eene bevolking van ongeveer 1200 Javanen. De plaats heeft meerdere bekendheid erlangd door hare minerale wateren. Deze wellen, nabij de dessa, overvloedig op uit eene spleet van 3 voeten lengte en 1 voet breedte, 18 voeten beneden het niveau van een trachietisch bekken van 20 voeten lengte en 10 voeten breedte. Bij de opwelling ontwikkelt zich veel koolzuurgas. Het water is helder en heeft eenen eenigzins met dien van seltzerwater overeenkomenden smaak. Eene scheikundige analyse deed daarin herkennen, behalve oxykoolzuur, bicarbonas oxydi ferri, bicarbonas calus, bicarbonas magnesiae, bicarbonas sodae, bicarbonas oxydi manganesii, acidum silicum, oxydum alumini en sporen van phosphas calcis, phosphas magnesiae en organische zelfstandigheid (vergel. *Natuur- en geneeskundig archief voor N.-Indië*, Jaarg. I. 1844. p. 336). Het omliggende terrein en de groeve, door welke het welwater zich in het nabijgelegene spruitje Kali Pawong ontlast, is geheel met ijzeroxyde bedekt en daardoor geelachtig rood gekleurd. Het bekken is beschaduwd door eenige boomen, waaronder ik opmerkte den poeloe, die in habitus overeenkomst heeft met de salmalia malabarica en tot nesten van grootere vogelsoorten dient, en voorts de pohon kintoengan, kalimas en ploendoe, terwijl ook bamboe en eenige aroïdeën het bekken omringen. Het omliggende landschap is grootendeels dienstbaar gemaakt aan de koffijkultuur.

Banjoekoening behoort tot het distrikt Ambarawa. Dit volkrijke distrikt, beroemd geworden door de vesting Willem I, bevat niet minder dan 185 dessa's en eene bevolking van ruim 50,000 zielen, wanneer men de bezetting der vesting mederekent. Ik zie mij ook betreffende dit distrikt in staat gesteld de namen, bevolking en veestapel van al die dessa's mede te deelen en doe dit des te gereeder, omdat ik, behalve van de 4 distrikten van Salatiga, van geen enkel distrikt van Java dergelijke tot in bijzonderheden gaande opgaven bezit. De cijfers zijn getrokken uit officiële bescheiden en hebben betrekking tot de laatste maand van 1847.

Dessa's.	Javaansche huisgez.	Javanen.	Buffels.	Koeijen.	Paarden.
Bidji	123	401	67	18	1
Leijangan	111	344	75	16	3
Mendiro	99	346	51		1
Katjangan	59	184	47		3
Kalongan	35	111	38		2
Gandario lor	231	757	105	23	11
Mranak	162	574	101	4	4
Pringapoes kidool	162	561	82	9	5
Djatirongo	104	407	112	7	11
Kemas kidool	47	168	30		2
Ngempon	109	418	65	36	3
Derekan	18	69	7	8	3
Pringapoes lor	103	385	62	5	2
Ngabeijan	101	355	65	9	1
Waringin poetie	82	295	79	16	6
Krotjo	17	75	26		2
Tosari lor	26	105	9		1
Kandangan wetan	382	1038	258	66	17
Kandangan koelon	122	464	121	22	7
Poloseri	54	204	70	4	11
Glodogan	97	411	55	69	23
Lemah biring	201	822	156	47	12
Merakh mati	106	371	47	13	7
Gandekan	7	38		12	2
Kerban	21	82	21	9	3
Sorogenen	35	116	8	17	3
Samban	110	395	34	44	10
Karang djoho	21	104	19	5	5
Kadipaten	34	149	20	11	2
Bapang	67	253	37	26	5
Mlileer	99	415	34	60	5
Djoerang	67	252	17	14	2
Prampelan	37	141	9	16	1
Karang taloen	51	178	14	34	2
Sidomoekti	145	529	30	125	11
Tjoblong	29	128	13	37	6
Temanggoong	52	189	8	42	5
Djebaran	66	272	16	49	3
Kali kembar	62	215	21	28	5
Pakopen	103	369	30	71	3
Geblok	28	106	15	27	3
Gerpentoeng	19	89	12	29	4
Banjoe koening	315	1201	197	217	40
Kali doekoeh	164	686	177	85	16
Ngonto	84	280	40	52	10
Tjandi	60	213	24	64	107
Taroekan	78	254	38	29	5
Karang loh	111	404	13	81	3
Gelaran	84	220	45	13	13
Kenteng	50	198	24	35	3
Blater	64	247	20	57	7
Pontjoroesso	91	348	42	100	4
Sroemboong	35	149	11	11	4
Ngassem lor	162	637	17	68	11
Segowo	16	54	3	2	2
Djettak	66	225	21	41	6
Doeren	41	167	20	25	3
Segok lor	21	80	9	10	4
Kemedjing	74	271	24	40	6
Ngassem kidool	306	1171	87	165	11
Pendem	63	248	51	75	7
Djetties	55	223	26	55	7
Gembongan	34	158	30	40	3
Baran goenoeng	54	223	24	12	5
Transport..	5632	20540	3047	2304	495

Dessa's	Javaansche huisgez.	Javanen.	Buffels.	Koeijen.	Paarden.
Per transp.	5632	20540	3047	2304	495
Baran djoerang	23	82	4	7	3
Gembegan goenoeng	23	81	15	14	3
Doplang	114	477	106	59	22
Gentan lor	53	192	35	51	4
Baran djoerang	59	224	24	23	6
Baran doekoeh	48	150	19	15	7
Gembegan doekoe djoerang	22	103	17	13	6
Kopang kidool	43	157	19	15	7
Ngrawan lor	114	451	59	36	29
Bawen	29	108	12		4
Kaberokan	82	312	98	25	9
Rengas	20	75	4	31	2
Karang anjar	11	43	4	10	2
Kaboesoengan	19	65	18		7
Pringapoesaan	5	19	6		3
Koepang doekoeh	63	238	53	28	6
Koepang lor	63	237	9	10	28
Koepang tenga	167	609	18	16	6
Pedjalen kidool	33	129	32		6
Pedjalen lor	14	66	30		5
Pedjalen wetan	44	161	20		4
Pedjalen koelon	40	132	17	3	3
Ngaglik	89	353	74	2	5
Tambak bojo	66	257	45		6
Lodojong	39	117	4	8	3
Gathak	8	41			2
Pasangrahan	196	763	?	5	20
Nglarangan kidool	90	339	5	4	7
Nglarangan lor	27	103		4	2
Losari wetan	82	277		11	24
Losari tenga	201	768			3
Losari lor	27	104	20		6
Podjok	124	443	3		5
Sanggar	12	44			3
Redjosa	24	102			3
Ngablak	21	72	49	39	13
Ngampin wetan	152	577	8	8	5
Ngampin kidool	32	134	33	17	10
Pandjang	277	1002	6	5	7
Kerep	15	52			1
Dompon	10	36		13	5
Ngampon	18	78	17	13	2
Kalipawon	69	266	36	3	4
Garoeng	68	257	31	3	4
Dangkil	17	70	3	10	5
Glagah tombo	23	127	9	19	5
Ngampin koelon	42	135	16	13	5
Djamboelon	158	586	56	42	20
Pragoeman	89	335	36	31	6
Tambok selo	103	367	64	57	13
Gandario wetan	33	120	4		4
Karang kepoh koelon	21	70	5		4
Setro	37	143	2	3	6
Kebon dalam	177	538	139	198	26
Sadang	35	136	32	16	4
Djamboe kidool	140	437	70	16	18
Karang kepoh wetan	34	104	5		2
Gandario koelon	7	28			2
Deles	64	208	12	4	7
Djamboe wetan	261	955	73	114	26
Djograngan	34	126	14	8	13
Legok kidool	12	43			2
Kloerahan	69	267	39	23	5
Transport..	9724	35611	4576	3349	980

Dessa's.	Javaansche huisgez.	Javanen.	Buffels.	Koeijen.	Paarden.	Dessa's.	Javaansche huisgez.	Javanen.	Buffels.	Koeijen.	Paarden.
Per transp.	9724	35611	4576	3349	980	Per transp.	11056	40672	5388	3810	1158
Djamboe koelon	94	363	56	43	21	Banjoebiroe tenga	107	422	70	63	5
Rowogadingan	12	50	6		5	Ngendo	68	282	12	20	12
Koewarassan	5	25	14	6	2	Karang sambo	12	55	11		8
Tempoeran	53	209	26	26	5	Banjoebiroe koelon	17	66	12		3
Ledok	77	298	65	42	10	Banjoebiroe tenga	103	465	82	72	10
Djilamprang koelon	44	149	19	11	4	Klepoe	28	92	10		3
Djilamprang wetan	35	130	34	45	6	Bonbawang	13	67	12		3
Banaran	51	170	51	40	3	Kemambang	114	416	40	27	12
Bedono	55	194	13	40	11	Tegaron koelon	129	490	60	55	10
Wawar lor	58	228	59	44	6	Sepakoon koelon	88	315	25	76	7
Wawar kidool	31	145	22	19	5	Sepakoon wetan	47	184	43	40	8
Koenir koelon	32	109	17	1	8	Tjandidoekoeh	33	139	8		8
Kali boetak	66	252	36	46	9	Rawowiro	12	41	4		3
Brongkol	105	415	77	13	5	Rowo kantjing	32	133	15		11
Ngrapah	35	119	5	10	3	Karang	49	172	32	6	3
Pingkol	14	56	4		3	Terwangi	86	359	13	43	2
Mindoet	23	90	9	10	6	Tegaron wetan	144	512	65	36	6
Kimpoel	16	63	3		2	Kaboemen	154	600	14	45	9
Koenir wetan	16	66	6		2	Kajoemas	61	264	15	40	9
Kademakan	114	442	31		15	Kajoewangie	41	174	11	29	6
Lemboe	16	70	12	5	4	Moentjoel	9	32		4	
Ngogok	65	231	20		4	Genthan kidool	10	38	7	8	2
Gemenggeng	16	61	9		5	Kenongo	99	432	16		8
Tjerbonan	23	93	12		3	Gedong	26	84	3	25	5
Tegal woenie	28	100	38		5	Rowo gandjar	66	270	23		5
Kokosan	10	27			2	Rowo kassan	33	139			5
Karang pandong	14	56	4		2	Rowo boni	21	79	16		2
Banjoebiroe koelon	22	95	9	16	7	Nogosaren	44	173		63	5
Wirogomo	202	755	45	44	15	Kemasan lor	74	288	58	24	5
Transport..	11056	40672	5388	3810	1158	Totaal..	12776	47465	5955	4486	1343

Het distrikt Ambarawa bevat alzoo eene Javaansche bevolking van ruim 47,400 zielen, benevens bijkans 6000 buffels, bijkans 4500 koeijen en ruim 1300 paarden, aan die bevolking toebehoorende. Op de 4,4 inwoners en op 1,2 huisgezin kwam alzoo 1 buffel of koe, en op de 35 inwoners 1 paard. — 4 dessa's, t. w. Kadangan wetan, Banjoekoening, Ngassen kidool en Pandjang hebben meer dan 1000 zielen, Djamboe wetan van 900—1000, Lemah bering van 800—900; Gandario lor, Pasangrahan, Losaritenga en Wirogomo van 700—800; Kali doekoeh, Ngassem lor, Koepang tenga en Kaboemen van 600—700; Mranak, Pringapoes kidool, Sidoemoekti, Ngampin wetan, Djamboelon, Kebondalam en Tengaron wetan van 500—600 ingezetenen. 34 der overige dessa's hebben eene bevolking van 300—500 zielen. Alle andere dessa's zijn kleiner.

In 1847 telde men in Ambarawa 9 bosschen, te zamen eene uitgestrektheid beslaande van 25 □ palen, waaronder 8 □ palen grootendeels met djati bedekt. Het aantal bouws voor den rijstbouw aanwendbare velden werd in 1845 geschat op 6516, waarvan in dat jaar 6421 bouws gekultiveerd werden en ongeveer 94,966 pikols padie opbragten. Gouvernements kultures zijn er geene andere dan die van koffij, welke in 1846 ruim 21,000 pikols produkt opleverde, ongerekend de opbrengst der partikuliere koffijkultuur op verhuurde gronden, welke in hetzelfde jaar meer dan 16,000 pikols opbragt

(vergelijk de kultuurstaten in het hoofdstuk 3 mijner reis langs de Noordkust van Midden-Java).

Van Banjoekoening keerden wij terug naar Taroekan en vervolgden in den namiddag onze reis naar Willem I. Ten dien einde moesten wij nog eenige palen ver terug afleggen, het voetpad langs hetwelk wij gekomen waren, en sloegen toen regts een zijpad in, dat zich kronkelt over de lagere gedeelten van het Djamboegebergte, hier en daar weder de schoonste vergezigten aanbiedt en bij de distriktshoofdplaats Pandjang (Ambarawa) uitkomt op den grooten weg van Bawen naar Kadoe. Ik meen dat dit voetpad van Banjoekoening tot Ambarawa niet veel langer is dan 6 palen.

HOOFDSTUK V.

DE VALLEI VAN AMBARAWA EN DE VESTING WILLEM I.

Beschrijving der vallei. Rawa Pening. Dessa's en bevolking. Vesting Willem I. Kampement. Ambarawa. Garnizoen. Meteorologische bijzonderheden. Levenswijze der militairen. Ziekten en sterfte onder de militairen. Verschil tusschen de ziekten en mortaliteit te Willem I en te Samarang. Verschil tusschen de ziekten en mortaliteit onder de Europesche en inlandsche militairen.

Daar Willem I en de schoone vallei van Ambarawa bij het publiek nog weinig bekend zijn, en ik, door mijne plaatsing aan het hoofd der geneeskundige dienst aldaar, in de gelegenheid geweest ben, met beiden van meer nabij bekend te worden, zal ik mij vergunnen, over deze gewigtige vesting in eenige meerdere bijzonderheden te treden.

De vallei van Ambarawa is gewis eene der fraaiste van geheel Java. Hare waterrijke vlakte, bedekt met talrijke in het lommer van veelsoortige vruchtboomen gehulde dessa's en regelmatig aangelegde sawah's, is scherp begrensd door het haar omringende hoogere en lagere gebergte. Schilderachtig is het gezigt, van de vallei uit, op de veelvormige bergtoppen en kruinen en ruggen en hunne geschakeerde vegetatie, doch verrukkend het gezigt, van die bergruggen uit, op de vallei zelve en de tegenoverliggende bergen. De bodem der vallei van Ambarawa ligt ongeveer 1500 voeten boven de oppervlakte der zee. De vallei heeft de gedaante van eene halve maan, welker konvexiteit naar het noord ten oosten is gekeerd. De grootste lengte van haren bodem bedraagt 12,000, de grootste breedte 6,000 N. ellen, zoodat de vallei meer dan 2 uren gaans lang en meer dan één uur gaans breed is. Deze uitgestrektheid wordt echter veel grooter, wanneer men de naar de vallei gekeerde hellingen van het omringende gebergte medederekent.

De bergen en ruggen, welke de vallei onmiddellijk begrenzen, behooren tot het systeem van den Merbaboe, hetwelk zich van den zuidelijksten voet van den Merapi af tot aan het noorderstrand bij Samarang uitstrekt, en waarvan de Merbaboe, Merapi, Tellomoijo, Kellier en Ngoengroengan de hoogste toppen bezitten. Het dal is bevat tusschen die ribben van dit systeem, welke den Merbaboe en den Tellomoijo met den Ngoengroengan verbinden. De verbindingsrib, die den Tellomoijo en Kellier westelijk met den Ngoengroengan vereenigt, is algemeen bekend onder den naam van het Djamboegebergte, hetwelk de vallei westelijk geheel begrenst en zijne zacht afgeronde, met eene eenvoudige grasvegetatie of koffijaanplantingen bedekte kruinen tot niet veel meer dan 3000 voeten boven de zeevlakte verheft. De rib, welke den Merbaboe oostelijk met den Ngoengroengan verbindt, begrenst de vallei ten oosten, is lager dan het Djamboegebergte, draagt oostzuidoostelijk van de vallei den naam van Goenoeng Paijong en oostelijk van haar dien van Goenoeng Rang. De voet van dezen Goenoeng Rang vereenigt zich met dien van den Kendali Sodo, die noordelijk van de vallei ligt en overgaat deels in het Djamboegebergte en deels in den voet van den Ngoengroengan.

Blikt men bij helder weder in de vallei om zich heen, dan vertoonen zich niet alleen de toppen van den Merbaboe, Tellomoijo, Kellier, Kendali Sodo en Ngoengroengan, maar ook nog ver in het oosten de Lawoe en, ver achter het Djamboegebergte, de kegeltoppen van den Soembing en Sindoro.

De bodem der vallei is vlak en gaat slechts met zachte hellingen in zijne begrenzingen over. Hij bestaat geheel uit alluvieterrein, hetwelk zich ter plaatse van de vesting, blijkens de daar in het werk gestelde boringen, tot ongeveer 140 voeten diepte uitstrekt, alwaar men is gestooten op eene dikke laag trachietrolsteenen, welke nog niet geheel doorboord is, doch uit welke een smakelijk drinkwater ruimschoots opwelt.

In het midden der vallei, waar haar bodem het laagste is, bevindt zich een uitgestrekt, ondoorwaadbaar, bijkans geheel met lage planten begroeid moeras, Rawah Pening genoemd. Dit moeras heeft eene lengte en breedte van ongeveer 4400 N. ellen, eene hoekige gedaante, en scheidt de vallei in eene oostelijke en westelijke helft, zoodat men het moeras moet omtrekken, om van het westelijke in het oostelijke gedeelte der vallei te komen.

Alle wateren der omliggende hellingen, op die hellingen reeds tot beekjes vereenigd, verzamelen zich in de Rawah Pening en verlaten het moeras weder in het noordoostelijke gedeelte der vallei, waar zij, vereenigd tot eene rivier, de Toentang geheeten, de noordoostelijke grensbergen der vallei doorbreken en na in deze bergkloof talrijke grootere en kleinere watervallen gevormd te hebben, zich naar de vlakte van Demak een' weg banen.

De Rawah Pening en het terrein der vesting uitgezonderd, is de geheele vallei eene aaneenschakeling van dessa's en sawah's en zelfs is de landbouwende bevolking aan de boorden der Rawah Pening er op uit, om meer en meer terrein aan haar te ontwoekeren, om hare rijstvelden ten koste van het moeras te vergrooten.

De vallei is sterk bevolkt. In 1849 telde ik er 122 dessa's en doekoeh's, ongerekend nog de dorpen en gehuchten, meer dan 60 in getal, die op de aan de vallei beantwoordende hellingen van den Merbaboe, Goenoeng Gadja (een groote heuvel op den voet van den Merbaboe), en van den Kellier en Wirogomo (de oostelijke helft van den Kellier) zijn gelegen. Van die dorpen en gehuchten bevinden zich 63 in de oostelijke, 59 in de westelijke helft der vallei. Gezamenlijk bevatten zij eene bevolking van ongeveer 18000 zielen.

De vesting Willem I, over welke ik hieronder nog in bijzonderheden zal treden, ligt ongeveer 1500 voeten boven de zeevlakte in de westelijke helft der vallei en veel digter bij het Djamboegebergte dan bij den Kellier. De afstand der vesting van de Rawah Pening bedraagt 1000 N. ellen. Het terrein tusschen de vesting en de rawah, alsmede het terrein zuidelijk en zuidwestelijk van de vesting, kan ter uitgestrektheid van eenige honderden ellen geïnundeerd worden, zoodat dit terrein zich bij inundatie aan het moeras sluit en de vesting in het oosten, zuiden en zuidwesten voor een' vijand niet of hoogst moeijelijk te genaken is. Dit inundatie-terrein heeft eene uitgestrektheid van 4000 N. ellen lengte, en van 1500 tot 3000 N. ellen breedte, en bestaat uit sawahs en uit 16 dessa's, te zamen in 1849 bevolkt met 1650 Javaansche ingezetenen. Deze 16 dessa's zijn de volgende: Bedjalen (160 inwoners), Rawah ritjik (62 inw.), Bodjong (53 inw.), Batjoel (32 inw.), Sanger (44 inw.), Klepoe (89 inw.), Tjerboenan (90 inw.), Ngablak (71 inw.), Redjosahari (60 inw.), Kademaän (378 inw.), Ngoempla (31 inw.), Djetes (222 inw.), Njoka (214 inw.), Setro (89 inw.), Ngampel (29 inw.) en Djongrangran (26 inw.).

In en aan de westelijke helft der vallei liggen voorts:

1) Noordelijk en noordoostelijk van de vesting en het kampement 19 dessa's, te zamen bevolkt (in 1849) met meer dan 6000 Javanen. Deze dorpen en gehuchten zijn Pandjang, Ambarawa, Losari en Koepang (te zamen met ongeveer 3000 inwoners), Kattang (26 inw.), Tambak bojo (243 inw.), Boesoengan (63 inw.), Ngaglok (104 inw.), Wonosahari (55 inw.), Larangan (127 inw.), Ploembong (31 inw.), Rawah batok (77 inw.), Rawah magem (138 inw.), Rawah kerta (16 inw.), Rawah radja (42 inw.), en voorts nog noordelijk van de Rawah Pening, op een daar tot in de vallei uitspringend gedeelte van het grondgebied van den Soesoehoenan, de dessa's Ngassinan, Semoeroep, Watas en Koempol, die eene bevolking van ongeveer 2000 zielen bezitten. De vier eerstgenoemde dessa's (Pandjang, Ambarawa, Losari en Koepang) kunnen gezegd worden te zamen de hoofdplaats Ambarawa uit te maken, vermits zij zonder tusschen liggende velden aan elkander sluiten. Sedert de stichting der vesting, welke nog op geene paal afstands van Ambarawa ligt, is de bevolking van deze dessa's sterk toegenomen en vermeerdert nog jaarlijks. In 1849 woonden er reeds meer dan 300 Chinezen, welke zich daar reeds eene afzonderlijke wijk en vele nette steenen huizen hebben gebouwd, en voorts ruim 50 Arabieren, Bengalezen en Mooren en

eenige tientallen Europeanen. Op den 1 Jan. 1849 telde men er 2416 Javanen. De oorzaak van den bloei van Ambarawa is te zoeken in het vertier, hetwelk eene zoo groote bezetting als die van Willem I noodwendig moet veroorzaken. Een groot gedeelte der inlandsche bevolking bestaat er alleen door den kleinhandel. Behalve een groote bazaar, heeft de hoofddessa weinig bezienswaardigs.

2) Westelijk en zuidelijk van de vesting, buiten het boven beschreven inundatieterrein, 23 dorpen en gehuchten, t. w. Kali pawon (199 inw.), Garoong (257 inw.), Ngampin (98 inw.), Gondorio (116 inw.), Karang kapok (68 inw.), Sawahan (62 inw.), Djamboe (268 inw.) en Katoerahan (252 inw.), alle gelegen langs den grooten weg naar Kadoe; en voorts in de vlakte der vallei zelve, Bronkol (375 inw.), Pakidjongan (113 inw.), Koenir (105 inw.), Jadingan (53 inw.), Koempol (61 inw.), Moentot (65 inw.), Rappa (112 inw.), Lemboe (71 inw.), Grogolan (29 inw.), Waroe (19 inw.), Karang djamboe (51 inw.), Gomangan (59 inw.), Banjoebiroe (67 inw.), Randoe sahari (36 inw.), Tegal woenie (98 inw.) en Goebloegan (77 inw.).

De dessa's, gelegen in en aan de oostelijke helft der vallei, behooren grootendeels tot het distrikt Salatiga en zijn de volgende:

1) Oostelijk van de Rawah Pening: Tjikal lor (85 inw.), Tjikal kidool (181 inw.), beide aan de Kali Toentang; Pragoeman, Tjilembo, Bazar Sangin, Waroe, Songo, Bawang, Rawah gombal (67 inw.), Tjandi lor, Karang koelon (173 inw.), Djombor (313 inw.), Modangan (133 inw.), Boengan, Karang bawon (111 inw.), Tjandi kintelan 278 inw.), Ngemblak, Kerep (52 inw.), Brambilan, Ngampel, Nganlak, Dekka, Soko (68 inw.), Pedjatten (358 inw.), Kenteng, Poeloetan (411 inw.), Patinggen en Djoerong goentang.

2) Zuidelijk en zuidoostelijk van de Rawah Pening: Tjandi doekoeh (met 139 inwoners en warme zoetwaterbron), Gendjing, Kandjing, Ganle, Rawah danis (174 inw.), Rawah kassem (139 inw.), Rawah poetra, Tegaron (603 inw.), Kaboemen (600 inw.), Rawah gandjar (270 inw.), Moentja (32 inw.), Kali glagah (249 inw.), Rawah bandjar, Rawah boesoek, Rawah roenkos, Rawah mati, Ketjeboor (106 inw.), Bedji metoel (249 inw.), Rawah siwil, Rawah bidin (87 inw.), Rawah sentol (78 inw.), Rawah dowa, Rawah ragem (229 inw.), Rawah redda, Kradjan, Rawah lebrek (209 inw.), Bandoengan (210 inw.), Seraten lor (433 inw.), Karang assam (218 inw.), Kalangan, Batahan, Sawahan en Banjoepoetih (65 inw.).

De vruchtbaarheid der vallei, het geheele jaar door onderhouden, door het met de bergwateren medegevoerde slib, laat tot driemaal in het jaar een padieoogst op hetzelfde terrein toe. Er is geen tijd van het jaar, waarin men de rijstvelden bepaaldelijk laat rusten, wordende dadelijk na een oogst het noodige gedaan om een nieuwen oogst te winnen. Djagong, ketella, djarakh, enz. als tweede gewas, zag ik nergens, niettegenstaande ik de vallei op verschillende tijden van het jaar in verschillende rigtingen heb doorkruist. Niettegenstaande den grooten rijkdom van water, staat de vallei aan geene natuurlijke overstroomingen bloot. De massa water, na hevige regens op het

gebergte, wordt gemakkelijk opgenomen in de Rawah Pening en door de Toentang buiten de vallei gevoerd.

Niet zoo vruchtbaar zijn de het dal omgevende hoogten. Terwijl men in de vallei geen enkel bewoonbaar plekje onbebouwd ziet, zijn de haar omringende hoogten slechts schaars met rijstvelden en koffijtuinen, ja zelfs vele heuvels, waar door kunst geen water te brengen is, slechts met gras bekleed. En terwijl nog de hellingen van den Kellier en Wirogomo prijken met oorspronkelijk woud, levert het Djamboegebergte door de dorheid zijner kruinen eene scherpe tegenstelling op met den bodem der vallei.

Zoo als gezegd is, ligt de vesting Willem I in het noordwestelijke gedeelte der vallei. Hare buitenwerken zijn nog niet voltooid. Westelijk sluit zich aan haar een uitgestrekt kampement, dat insgelijks nog onvoltooid is. Van de redoutes, buiten de eigenlijke vesting aan te leggen, bestaat nog niets. Den weg van Bawen naar Kadoe zal men laten vervallen tot zuidelijk van de dessa Djamboe. Evenzoo den weg van Bawen naar Salatiga, tot eenige palen zuidelijk van de Toentang. Daarentegen wordt een militaire weg aangelegd, die van den postweg nabij Bawen dadelijk in de vallei zal gaan en digt oostelijk langs de vesting worden gelegd, terwijl deze weg zich eenige honderden ellen zuidelijk van de vesting nabij de Rawah Pening zal splitsen in twee wegen, een van welke de Rawah Pening zuidelijk zal omtrekken en naar Salatiga geleiden, terwijl de andere de vallei in westelijke rigting zal doorloopen, om zuidelijk van Djamboe zich met den tegenwoordigen grooten weg naar Kadoe te vereenigen. Meerdere redoutes zullen de positie der vesting nog versterken, twee aan de Toentang, om de passage dezer rivier te bestrijken, een bij de dessa Tjandidoekoeh zuidelijk van de Rawa Pening, en een langs den weg naar Kadoe zuidelijk van Djamboe.

De bouw der vesting is in het jaar 1833 begonnen. Na voltooijing zal zij bestaan uit een regelmatig vierkant met 4 reduits binnen en 4 reduits buiten den aarden hoofdwal. Het inwendige der vesting is reeds voltooid. Het is geheel omringd door de kazernes, het hospitaal en de woningen van subalterne officieren. Op het binnenplein staan 5 afzonderlijke hoofdofficierswoningen, twee blokken kapiteinswoningen en het societeitsgebouw. De officiersmes en de bureaux bevinden zich onder de luitenantswoningen. De kazernes hebben twee verdiepingen en zijn fraai gebouwd, even als alle overige gebouwen op het binnenplein.

Het kampement bestaat uit eenige kazernes, waarbij nog nieuwe gebouwd worden, en uit een aantal op twee rijen geplaatste officierswoningen. Het is wel beplant en als woonplaats boven de vesting te verkiezen. Gelegen te midden van rijstvelden en blootgesteld aan de somtijds hevige westelijke winden, heeft het echter daardoor ongerieven, welke men in de vesting niet in die mate kent. In het kampement bevindt zich bovendien nog eene groote kazerne en eene infirmerie voor kettinggangers, en in zijne nabijheid een gesticht voor syphilitische vrouwen.

In de laatste maanden van 1848 bestond het garnizoen uit ruim 60 offi-

cieren en 2000 onderofficieren en manschappen, waaronder ongeveer 400 Europeanen. Bij deze sterkte der bevolking van de vesting en van het kampement, waren nog te tellen de vrouwen en kinderen der officieren, onderofficieren en manschappen en het personeel der hospitaal-administratie, te zamen ruim 1100 zielen. Voorts nog de kettinggangers, ongeveer 370 man sterk. Het geheel der populatie van vesting en kampement, met inbegrip der inlandsche bedienden, komt alzoo het cijfer van 4000 vrij nabij.

Men kan ligtelijk denken dat eene zoo talrijke bevolking, geplaatst als zij is te midden van sawah's en nabij een uitgestrekt moeras, veel te lijden moet hebben van malaria-koortsen en in het algemeen moet blootstaan aan eene groote mortaliteit. De ondervinding echter bewijst zulks niet. De nadeelen voor de gezondheid, door die sawah's en de Rawah Pening te weeg gebragt, zijn ook zoo groot niet. De rijstvelden toch zijn bijkans het geheele jaar door met stroomend water bedekt, en ook in het groote moeras is het water steeds in beweging door den steeds nieuwen toevoer van de bergen en den voortdurenden afvoer naar de Toentang.

De bodem bevat, afgescheiden van het zoo even gezegde, ook geene der gezondheid nadeelige eigenschappen. Dikke lagen humus rusten op eene bruinachtige of grijsachtig bruine aarde, welke veel klei en ijzeroxyde bevat. Alle heuvels en bergen, welke de vlakte omringen, bestaan uit trachiet.

De thermometerwaarnemingen, gedurende 1847 en 1848 binnen de vesting gedaan, hebben aangetoond, dat de temperatuur aldaar 's morgens te 6 uur uiterst zelden beneden den 70sten graad Fahrenheit daalt, doch meestal van 71 tot 75° aanwijst; dat voorts 's namiddags 2 uur de temperatuur, bij onbewolkte lucht, gewoonlijk tusschen 82 en 86°, en bij bewolkte lucht tusschen 78 en 82° verschilt, terwijl 's avonds 6 uur de temperatuur gewoonlijk van 80 tot 76° gedaald is. De gemiddelde temperatuur was in de verschillende maanden van het jaar 1848 als volgt:

MAANDEN.	'S MORGENS.			'S MIDDAGS.			'S AVONDS.		
	Laagste.	Hoogste.	Gemidd.	Laagste.	Hoogste.	Gemidd.	Laagste.	Hoogste.	Gemidd.
Januarij	72.5	76.5	73	76	86	81	75	79.5	78
Februarij	71.5	75	74	75	85	80	74	78.5	76
Maart	72	75	73	76	84	80	76	79.5	77
April	72	77.5	75	78	86	82	76	80	78
Mei	71	76	74	76	84	81	76	78	77
Junij	72	76	74	78	85	80	75	78	77
Julij	70	75	73	79	85	81	75	80	77
Augustus	72	76.5	74	78	84	82	76.5	79	78
September	73	77	75	77	86	82	76	80	78
October	72	75	73	80	87.5	82	75	79	77
November	70	74	72	75	87	80	75	80	78
December	70	76	73	78	89	82	75	81	77

De temperatuurwisselingen, ofschoon in het algemeen geen groot verschil opleverende, vermits het grootst waargenomene slechts 19 graden bedraagt, hebben toch dikwijls plotseling plaats. In den regel neemt de temperatuur van den vroegen morgen tot den middag regelmatig toe, als wanneer veelal digte bewolking, regen, onweder of koudere luchtstroomen van het gebergte haar plotselijk doen dalen.

De meest algemeene vorm van bewolking is de kumulus. Deze ontwikkelt zich later op den dag dikwijls tot kumulo-stratus of maakt plaats voor nimbus. Cirrhus wordt zeldzamer waargenomen. — In den vroegen morgen, voor zonsopgang, is de vallei dikwijls met op haren bodem rustende wolken, in den vorm van mist, bedekt. De zon trekt die echter spoedig op en men geniet, zelfs in den regentijd, 's morgens het fraaiste en zachtste weder. De opgetrokken waterdeelen verzamelen zich echter nog vóór den middag om de toppen van den Kellier, Tellomoijo, Merbaboe en Ngoengroengan, dringen zich daar allengskens tot digte wolken te zamen, en storten zich in den namiddag weder in den vorm van een' meer of minder digten regen over de bergen of de vallei uit. Elektrische ontladingen vergezellen dikwerf deze regens, doch de onweders zijn zelden zeer hevig en rigten zelden schade aan. Het aantal regendagen in de jaren 1847 en 1848 was als volgt:

MAANDEN.	REGENDAGEN.		MAANDEN.	REGENDAGEN.	
	1847.	1848.		1847.	1848.
Januarij	21	23	Augustus	9	18
Februarij	22	21	September	9	16
Maart	20	25	October	23	19
April	13	22	November	16	22
Mei	5	16	December	23	21
Junij	3	14			
Julij	10	8	Totaal..	174	225

De luchtstroomingen zijn te Willem I niet zoo aan een' regelmatigen cyclus onderworpen als aan de noordelijke strandplaatsen van Java. De gedaante en verheffing van het omliggende terrein laten niet den geregelden invloed toe der moessons en der land- en zeewinden, en hoezeer de moesson nu en dan overweegt, is zulks meestal slechts op het midden van den dag. Het geheele jaar door zijn in den laten namiddag en in den vooravond de westelijke winden de overwegende. De oorzaken daarvan liggen niet verre. De in den namiddag koeler wordende lucht van den Kellier, van het Djamboegebergte, van het noordelijk hoogland van Kadoe en van de zuidelijke helft van den Ngoengroengan, tracht de warmere luchtlagen der benedenlanden te verdringen. Deze benedenlanden zijn voor de vallei van Ambarawa, de lage landen van Soekawati en Poerwodadi, welke oostelijk van de vallei liggen, zoodat de luchtstrooming noodzakelijk van het westen naar het oosten moet plaats hebben. — Is het evenwigt in de hoogere en lagere streken hersteld, dan

komt gedurende de oostmoesson veelal een noordelijke wind door, welke echter slechts een betrekkelijk gering gedeelte van den dag aanhoudt, om 's avonds, 's nachts en in den vroegen morgen voor de westelijke winden plaats te maken. — Nu en dan gebeurt het, dat de luchtstroomen, welke van den Merbaboe, Tellomoijo of Kellier afdalen, de lucht ontmoeten, die van het Djamboegebergte en den Ngoengroengan naar het oosten vloeit. Treffen deze stroomen elkander onder zekere verhoudingen, dan ontstaan wervelwinden en windhoozen, welke somtijds aanmerkelijke verwoestingen aanrigten, de boomen ontwortelen en de daken der huizen wegslingeren. De voorbeelden hiervan zijn niet zeldzaam.

De huisvesting, kleeding en voeding van de bezetting laten niet veel te wenschen over voor de gezondheid. Wèl hebben de woningen der subalterne officieren binnen de vesting ongerieven, welke tot klagten hebben moeten leiden, doch velen dezer ongerieven zijn het noodwendig gevolg van de bekrompen ruimte, waarover beschikt kon worden, ofschoon overigens de paleisachtige grootschheid der hoofdofficierswoningen met die geringe ruimte niet in overeenstemming is. Zoo kan men van de kazernes ook zeggen, dat zij te smal en te laag zijn. Het hospitaal is volstrekt ondoelmatig ingerigt en veel te klein voor het gewoon getal zieken. Er is echter reeds magtiging gegeven om een nieuw hospitaal te projecteren, hetwelk dan in het kampement zal opgerigt worden.

Wat de voeding betreft, de hoofdofficieren en de gehuwde kapiteins en luitenants voorzien zelve daarin. De overige officieren hebben eene algemeene tafel, die steeds rijkelijk voorzien is. Zoo ook hebben de onderofficieren eene algemeene tafel, en de overige militairen eene goede algemeene menage. Deze algemeene menage, naar inlandsch gebruik gewijzigd, is ook bij de Javaansche, Maduresche en Boeginesche militairen ingevoerd. — Brood, vleesch en rijst munten in hoedanigheid uit. Het rundvleesch is tevens zeer goedkoop. Het drinkwater wordt verkregen deels uit den nog onvoltooiden artesischen put op het binnenplein der vesting, deels uit de in de nabijheid stroomende riviertjes, en is onschadelijk, wanneer men het genoegzamen tijd heeft laten bezinken. Het gewone putwater is, hoezeer drinkbaar, meer met vreemde bestanddeelen bezwangerd en wordt zelden als drinkwater gebezigd.

Zoo als algemeen bekend is, is het leven van den Europeschen militair in Indië in het algemeen niet te benijden. Het minst benijdenswaardig is echter dat van hen, die tot bezetting der forten bestemd zijn. De officieren vinden hier nog ressources in hunne beschaving en in de familiën der gehuwden, doch de mindere militair is gewoonlijk tot zich zelven beperkt, tot eene kantine of tot kroegen van Chinezen, terwijl hij van de voldoening aan zijne instinctieve neigingen geheel wordt teruggehouden, tenzij hij zich wil verbinden met Javaansche vrouwen der geringste klasse of meer losse verbindtenissen aanknoopen met inlandsche vrouwen, wier schaamte tot een minimum gedaald is, en waarvan eenige onder het opzigt der politie eene kampong nabij het kampement bewonen. — Zeer vele Europesche militairen zijn overgegeven aan

het misbruik van sterke dranken. De grootste hoeveelheden arak worden in de nabijgelegene dessa's Pandjang, Ambarawa en Losari door Chinezen aan de militairen verkocht. Gedurende het jaar 1848 zijn in de kantine verbruikt niet minder dan 14278 kannen jenever, 1259 kannen arak, 1513 flesschen rooden wijn, 1272 flesschen Hollandsch bier en 288 kannen brandewijn. Rekent men nu het gemiddeld aantal Europesche onderofficieren en manschappen van het garnizoen (in 1848) op 374, dan blijkt, dat ieder hunner gemiddeld verbruikt heeft 38,12 kannen jenever, 3,36 kannen arak en 0,77 kannen brandewijn of 42,04 kannen sterken drank per jaar of 0,112 kan per dag. Het verbruik van sterke dranken buiten de kantine is nog grooter. Ik geloof der juistheid te naderen, wanneer ik dat verbruik stel op ongeveer $\frac{1}{5}$ meer dan dat in de kantine, en men erlangt dan eene hoeveelheid verbruikten sterken drank van ongeveer 35000 kannen, hetwelk is op ieder man 93,58 kannen per jaar of 0,255 of ruim $\frac{1}{4}$ kan per dag. Eene betreurenswaardige verhouding voorwaar, vooral wanneer men daarbij in het oog houdt, dat vele militairen nagenoeg niets daarvan gebruiken, en gemiddeld 40 hunner in het hospitaal worden verpleegd en dus van de bronnen van sterken drank afgesloten zijn. Daarentegen is het verbruik van rooden wijn en bier, zoo als boven bleek, gering geweest.

De inlandsche militairen hebben zich minder over hun lot te beklagen dan de Europesche. Hebben zij zich eenmaal geschikt in de militaire discipline, dan is het soldatenleven hun in het algemeen niet onaangenaam. De meesten verbinden zich met inlandsche vrouwen, die bij hen in de kazernes wonen, in zeden en gewoonten en gedeeltelijk in taal met hen overeenstemmen, terwijl zij den beschikbaren tijd genoegelijk kunnen doorbrengen op de bazaars en in de dessa's, en met het spel, waarvan zij hartstogtelijke liefhebbers zijn. Velen hunner zijn echter verslaafd aan het opium rooken (amfioenschuiven), welk misbruik hunne organisatie niet minder ondermijnt dan dat van sterke dranken die der Europeanen.

De diensten, van de militairen gevorderd, zijn niet te zwaar. De Javaansche, Boeginesche en Maduresche infanteristen werden gedurende 8 maanden van het jaar 1848 gebezigd bij het opwerken der aarden wallen van de vesting, terwijl van elk trimester eene maand voor de gewone exercitiën bestemd was. De oorzaken van ongezondheid, gelegen in de uitdelving en opwerping van aarde, zullen spoedig ophouden te bestaan, vermits het grootste gedeelte der wallen reeds is voltooid. De arbeid daaraan is zoodanig verdeeld, dat elk der militairen als taak eene bepaalde hoeveelheid aarde dagelijks moet verwerken, zoodat het van hunnen ijver afhangt of zij vroeger of later in den morgen hunne taak hebben volbragt. De geldelijke toelage, gedurende de werkmaanden hun verstrekt, doet de militairen de werkmaanden boven de exercitiemaanden de voorkeur geven; iets wat van invloed is op het aantal zieken in het hospitaal, daar zij zich, wanneer zij aan weinig beteekenende ongesteldheden lijden, eerder naar het hospitaal begeven gedurende de exercitiemaanden dan in de werkmaanden.

Wat de ziekten en sterfte onder de militairen betreft, hieromtrent zal ik

eenige algemeene uitkomsten mededeelen. In een uitvoerig verslag, officiëel ingediend, ben ik des betrekkelijk getreden in de mededeeling van zeer talrijke bijzonderheden, welker openbaarmaking hier ter plaatse minder nuttig schijnt. De onderstaande opgaven loopen over 1848.

De gemiddelde sterkte van het garnizoen, over het geheele jaar 1848, was 1909. Onder geneeskundige behandeling kwamen 3746 lijders, zoodat gemiddeld ieder militair bijkans 2 maal onder behandeling kwam. Van de 39,02 behandelde lijders overleed slechts één, eene evenredigheid, zeer gunstig, wanneer men haar vergelijkt met dergelijke evenredigheden, bij de groote hospitalen te Batavia, Samarang en Soerabaija verkregen. Niet minder gunstig was de evenredigheid der sterfte tot de sterkte van het garnizoen, zijnde van de 19,88 militairen slechts 1 overleden.

Uit eene vergelijking van de door mij opgemaakte statistische tafels, betrekkelijk de ziekte- en sterfgevallen onder het garnizoen van Willem I en van Samarang, is gebleken, dat het garnizoen van Willem I wel is waar betrekkelijk meer zieken opleverde dan dat van Samarang, doch dat de sterfteverhouding te Willem I, zoowel opzigtelijk het aantal lijders als de sterkte van het garnizoen, veel gunstiger was. Te Willem I toch overleed ongeveer 1 van de 20 militairen, te Samarang 1 van de 15; — te Willem I overleed ongeveer 1 van de 39 lijders, te Samarang 1 van de 22. Het verblijf te Willem I was alzoo aanmerkelijk minder gevaarlijk voor het leven, dan dat te Samarang. Die mortaliteit te Willem I zal waarschijnlijk nog geringer worden, wanneer eenmaal de aarden werken der vesting geheel zullen zijn voltooid, en de militairen niet meer verpligt zullen zijn, een gedeelte van den dag daaraan te arbeiden.

De ziekten, waaraan de militairen van beide genoemde garnizoenen het meest leden waren: intermiterende, gastrische, bilieuse en nerveuse koortsen, dysenterie, diarrhoe, rheumatismen, syphilis en huid- en oogziekten. In de tweede rei, wat menigvuldigheid van voorkomen betreft, kwamen kolieken, leverontsteking en pleuritis, en daarachter longtering en waterzucht. Catarrhen van de ademhalingswerktuigen en gastricismus waren zeer talrijk, doch altijd en overal komen deze ziekten, die zich gewoonlijk als ligte ongesteldheden voordoen, slechts voor een gering gedeelte onder behandeling, zoodat hun geheel aantal niet door cijfers uitgedrukt kan worden.

Koortsen, dysenterie, rheumatismus, huidziekten, kolieken en pleuritis kwamen betrekkelijk talrijker voor te Willem I dan te Samarang. Voldoende redenen daarvoor vindt men in het onmiddellijk omringd zijn van vesting en kampement door rijstvelden, in de nog voortdurende uitgraving en opwerping van aarde voor de wallen der vesting, en in de dikwerf plaats hebbende plotselijke temperatuurwisselingen en hevige winden. Daarentegen kwamen te Samarang betrekkelijk talrijker voor, diarrhoeën, syphilis, oogziekten, leverontsteking, longtering en waterzucht. Gedeeltelijk komt deze grootere talrijkheid op rekening van evacuatiën van lijders van andere plaatsen, althans voor chronische diarrhoeën en longtering. Het meer voorkomen van leverontsteking heeft zijne verklaring in het warmere klimaat en de lage ligging, dat van oogziek-

ten in de witte huizen en niet noemenswaardige beschaduwing der stad Samarang. Opmerkelijk is het, dat te Willem I veel minder militairen door syphilitische ziekten aangetast werden dan te Samarang. De sterfte in verhouding tot de sterkte van het garnizoen was te Willem I geringer aan dysenterie, longtering, syphilis, oogziekten en waterzucht, terwijl die aan koortsen, diarrhoe, rheumatismus, koliek, leverontsteking en pleuritis eenigzins overtrof de mortaliteit aan dezelfde ziekten te Samarang.

Ten opzigte van het verschil in voorgekomene ziekte- en sterfgevallen tusschen de Europesche en Inlandsche militairen van Willem I, hebben mijne nasporingen mij tot de volgende uitkomsten geleid.

De Europesche militairen kwamen in 1848 gemiddeld ieder iets meer dan tweemaal onder geneeskundige behandeling, terwijl 1 van de 30 à 31 behandelden en 1 van de 15 personen overleed. Bijkans $\frac{1}{4}$ van alle zieken leed aan koortsen, $\frac{1}{8}$ aan dysenterie en $\frac{1}{5}$ aan syphilis, zijnde deze de ziekten geweest, welke verreweg de bovenhand hadden. Aan rheumatismus leed 1 van de 36, aan hepatitis 1 van de 57 en aan diarrhoe 1 van de 80 lijders. — Koortsen sleepten 1 van de 143 Europesche militairen ten grave, dysenterie 1 van de 25, leverontsteking 1 van de 215. Koortsen, dysenterie en leverontsteking hadden $\frac{6}{7}$, koortsen alleen $\frac{1}{7}$, dysenterie alleen $\frac{9}{14}$ en leverontsteking $\frac{1}{14}$ der sterfgevallen ten gevolge. Dysenterie was alzoo hier de noodlottigste ziekte, gelijk zij zulks thans ook is op de strandplaatsen Batavia, Samarang en Soerabaija. De sterfte aan alle overige ziekten was onbeduidend en bedroeg voor alle te zamen 1 geval op de 216 ziektegevallen of 1 op de 107 personen.

De Inlandsche militairen kwamen gemiddeld ieder bijkans tweemaal onder geneeskundige behandeling, terwijl 1 van de 40 behandelden en 1 van de 21 à 22 personen overleed. Ongeveer $\frac{1}{3}$ van alle zieken leed aan koortsen, slechts $\frac{1}{41}$ aan dysenterie en $\frac{1}{9}$ aan syphilitische ziekten. Terwijl alzoo de koortsen betrekkelijk aanmerkelijk talrijker waren onder de inlandsche dan onder de Europesche lijders, tastten dysenterie en syphilis veel meer Europesche dan inlandsche lijders aan. De meer matige levenswijze der inlanders verklaart het minder voorkomen van dysenterie, terwijl het minder voorkomen onder hen van syphilis verklaarbaar is, doordien de inlandsche militairen, meer algemeen dan de Europesche, zich vaste vrouwen hebben gekozen. Oogziekten, scabies, wonden, kneuzingen en zweren waren veel talrijker onder de inlanders dan onder de Europeanen, hetwelk grootendeels zijne oorzaak heeft in het arbeiden der inlanders aan de wallen der vesting en het niet in gebruik zijn bij hen van voetschoeisels. De mortaliteit onder de inlandsche militairen aan verschillende ziekten was als volgt. Aan koortsen 1 van de 63, aan dysenterie 1 van de 132, aan rheumatismus 1 van de 292, aan diarrhoe 1 van de 486, aan longtering insgelijks 1 van de 486 en aan alle overige ziekten te zamen 1 van de 66. Koortsen hadden bijkans $\frac{1}{3}$ en dysenterie $\frac{1}{6}$ van alle sterfgevallen ten gevolge. — Wat het voorkomen der ziekten en de mortaliteit in de verschillende maanden betreft, hieromtrent toonen mijne berekeningen aan: dat in de maand December de meeste zieken onder behandeling kwamen en in Februarij de minste, en wel bijkans de helft minder dan in

December; dat in de maanden, welke gerekend kunnen worden tot den regentijd te behooren, t. w. November, December, Januarij, Februarij, Maart en April, eenige honderden zieken minder onder behandeling kwamen dan in de overige 6 maanden, en dat de mortaliteit het grootste was in December en het geringste in Junij en Augustus. Koortsen kwamen het talrijkste voor in September en Julij; oorklierontsteking in Junij en Julij; borstvlies- en longontsteking in December en November; leverontsteking in November; dysenterie in Julij, December, November en September; kolieken in April, Mei en September; diarrhoe in November, October en September; rheumatismus in Februarij, April en November; mazelen in December, en oogziekten in October. De mortaliteit aan koortsen was het grootste in Januarij, Februarij en October; aan dysenterie in October en December, en aan diarrhoe in de maanden van den regentijd.

Ik wil hier nog slechts een paar opmerkingen bijvoegen, omdat zij mij van gewigt toeschijnen voor de beoordeeling der mortaliteit te Willem I onder de Europeanen. Van den 10 September 1848 af tot op den 20 Februarij 1849, en dus in ruim 5 maanden tijds en in den ongezondsten tijd van het jaar, overleed te Willem I geen enkele Europeaan, tenzij aan dysenterie. Noch koortsen, noch eenige der talrijke andere voorgekomene ziekten hebben voor de lijders een doodelijk einde gehad. Wanneer men nu in het oog houdt de ontzettende hoeveelheid sterken drank, door de Europesche militairen verbruikt wordende, en hunne overigens buitensporige levenswijze, dan mag men wel aannemen, dat Willem I opzigtelijk de sterfte voor Europeanen inderdaad gunstig is, daar zelfs de zeer schadelijke momenten, welke zij door hunne levenswijze te voorschijn roepen, in 5 achtereenvolgende ongezonde maanden des jaars, niet hebben vermoogd, ze aan eenige andere ziekte, tenzij aan dysenterie, te doen bezwijken. — Daarentegen is Willem I eene ongunstige plaats voor lijders aan dysenterie, zoogenoemde chronische dysenterie en diarrhoe en rheumatismen. De herstelling van de lijders aan die ziekten wordt dikwerf gestoord of vertraagd door de menigvuldige plotselinge temperatuurwisselingen, onweders en hevige winden, en door de wolken, welke, van de omliggende bergen afdalende, dikwerf de bewoners der vesting en der vallei omhullen. Voor de volkomene herstelling van zoodanige lijders wordt het dikwerf noodzakelijk, dat zij zich begeven naar eene plaats met een warmer en gelijkmatiger klimaat, waar alsdan veelal in weinige dagen eene volledige herstelling volgt, tot welke zij, te Willem I blijvende, niet of eerst na maanden zouden geraken.

Tijdens mijn verblijf te Willem I heb ik ook getracht uit te vorschen den gezondheidstoestand der Javaansche bevolking van de vallei, de mortaliteit en de geboorteverhoudingen onder dezelve. Zulks is mij echter niet mogen gelukken bij volstrekt gemis aan bescheiden, welke volgens verklaring der civiele autoriteit van de afdeeling niet schenen te bestaan. Een zoodanig gemis aan bescheiden belet voor de meeste streken van Java een wetenschappelijk onderzoek betreffende eene naauwkeurige statistiek der bevolking. Ik meen echter te mogen aannemen, dat het tijdstip reeds is voorbereid, waarop dergelijke

nasporingen met vrucht zullen kunnen geschieden. Bij de ambtenaren dringt meer en meer het besef door van de waarde van eene naauwkeurige statistische kennis der populatie, welke aan hunne zorgen is toevertrouwd, en de regering bezit reeds de op ondervinding gegronde overtuiging, dat er staatkundig geen zweem van gevaar in ligt, die kennis zoo volledig mogelijk te maken.

HOOFDSTUK VI.

VAN WILLEM I NAAR SALATIGA.

Gezigten op de vallei van Ambarawa. De Wirogomo. Wegen in en om de vallei. Reis naar Salatiga. Bawen. Ngassinan. De Toentang. Watervallen. Weg naar Salatiga over Tjandi doekoeh. Salatiga. Dessa's, bevolking, veestapel en kultures van het distrikt Salatiga.

Alvorens de vallei van Ambarawa te verlaten, moet ik daaromtrent nog een en ander mededeelen.

Op de groote kaart van Java van den heer VAN DE VELDE, is de vallei afgebeeld alsof zij geheel uit moeras bestaat, terwijl ook hare gedaante daar onjuist is geteekend als ovaal. Er bestaat echter eene keurige kaart van de vallei (in manuscript) op eene groote schaal, bij de direktie der genie te Batavia. Deze kaart laat, wat juistheid en uitvoerigheid betreft, niets te wenschen over, doch zal waarschijnlijk niet tot openbare bekendheid komen.

Wie Willem I bezoekt, verzuime niet het fraaije gezigt te genieten, dat men van de platte daken der vestinggebouwen op de vallei heeft. Men overziet daar het geheele dal met zijne eilandvormig in de rijstvelden verspreide dessa's, en aanschouwt er in al hunne pracht de geweldige trachietmassa's der omliggende vulkanen. Men ziet daar den top van den Tellomoijo in Z. t. W., den Merbaboe in Z.Z.O. t. Z., den Kendil (een hoogere rug van het Djamboegebergte) in Z.W., den Soembing in Z.W. t. W., den Sindoro in W.Z.W., den Ngoengroengan in N.W. en den Kendali sodo in N. t. W. — Het meest van al de fraaije natuurtooneelen, welke daar voor het oog bloot liggen, trof mij steeds het gezigt op den Wirogomo en Kellier, die het grootste gedeelte van den Tellomoijo voor het oog verbergen en te zamen tot een enkelen berg behooren, dien ik Wirogomo zal blijven noemen. De Wirogomo is een onwerkzame vulkaan, opgeheven waarschijnlijk gelijktijdig met de overige vulkanen van het systeem van de Merbaboe. Bij die opheffing zelve is echter een gedeelte der noordelijke helft van den berg in de diepte teruggezonken, zoodat thans de berg eene min of meer hoefijzervormige gedaante heeft en eene zeer wijde kloof tusschen de staan gebleven wanden. De top van het oostelijke gedeelte van dit hoefijzer noemen de Javanen den Goenoeng Wirogomo, den top van het westelijke gedeelte des hoefijzers den Goenoeng Kellier. Deze hoefijzervormige gedaante heeft echter slechts betrekking tot de bovenste helft des bergs. Zijn voet is massief en de wijde

kloof der bovenste helft vernaauwt zich naar den voet toe zoodanig, dat de kloof daar betrekkelijk eng te noemen is. In deze wijd gapende kloof nu, naar den top toe bekleed met maagdelijk woud, in het midden met eene meer spaarzame boomvegetatie en enkele dessa's en aan zijnen voet met talrijke dessa's en koffijtuinen, blikt men, wanneer men van het plateau der vesting en ook van andere punten der vallei naar het zuiden ziet. De vormen van den Wirogomo, de begrenzingen der wijde kloof en de kleurschakering van hare vegetatie zijn scherp geteekend en laten niet na het oog aangenaam te boeijen. Menig uur heb ik doorgebragt in de aanschouwing van den Wirogomo en zijne grensbergen, vooral wanneer het reeds prachtige panorama dier geweldige massa's nog belangwekkender werd door de zich op hare hellingen of om hare kruinen vormende wolken, door de metamorphosen dier wolken tot de meest phantastische gedaanten, en door de uitbarstingen van elektrisch vuur, die onweders vooral in bergstreken zoo grootsch maken.

Wil men toeren te paard maken door en om de vallei, daartoe is ruimschoots gelegenheid door talrijke wegen. Straks zal ik de drie wegen beschrijven, welke naar Salatiga geleiden en welke ik door uitstapjes te paard alle heb leeren kennen. Andere toerwegen zijn, in de eerste plaats: de groote weg van de vesting over Ambarawa naar Djamboe en Kadoe, welke voor rijtuigen uitmuntend geschikt is. Deze weg slingert zich langs de noordwestelijke hellingen van de vallei en stijgt dan naar Pingit over het Djamboegebergte heen. Ook langs dezen weg heeft men hier en daar fraaije gezigten op de vallei.

Een tweede weg, die echter slechts te voet of te paard te begaan is, gaat in het kampement zuidelijk af en loopt dwars door de vallei regt op den ingang der kloof van den Wirogomo aan, nabij welke de dessa Banjoebiroe is gelegen, en kronkelt zich dan om de lagere hellingen van den Wirogomo, tusschen talrijke koffijaanplantingen door, in westelijke rigting, tot dat hij het Djamboegebergte heeft bereikt, waar hij zich met den grooten weg aldaar vereenigt.

Een derde weg, doch ook slechts voor ruiters en voetvolk geschikt, gaat tusschen Ambarawa en Djamboe noordelijk van den grooten weg af, en geleidt met steile hellingen naar den rug van den Kendil, waar hij zich voortzet in den vroeger reeds beschreven weg van Banjoekoening naar Willem I. Van dezen Kendil af, die zich naar mijne gissing nog 1000 voeten boven de vallei van Ambarawa verheft en op niet veel meer dan 1 paal hemelsbreedte van de vesting verwijderd ligt, heeft men het schoonste gezigt op de vallei, dat mij bekend is geworden. Men ziet daar in de diepte als onder de voeten, de volkrijke dessa Ambarawa, het kampement en de vesting, welker gebouwen als een vierkante steenen kolossus eene aangename uitwerking maken; voorts verder in de vallei de sawahs als vakken van een schaakbord, hier nog pas door de karbouwen voor een nieuwen oogst beploegd, daar met het ligte groen der jeugdige padiehalmen prijkende, ginds donkergroen door de reeds oudere rijstplanten en elders geel door de onder hunne rijpe aren bukkende

halmen; het geheel bovendien nog afgewisseld door de eilandswijze in de rijstvelden verspreide vruchtboomenboschjes, die zoo vele dorpen en gehuchten aanduiden, doch der menschen woningen zorgvuldig voor het oog verbergen. Blikt men nog verder in den dalketel, dan ontwaart men in zijn midden een dor grijsachtig veld, dat de geheele breedte van de vallei inneemt en nergens sawahs of dessa's vertoont, maar slechts enkele kleine meertjes, welke men, met meer regt nog, groote plassen zou noemen. Dat doodsche veld is de Rawah Pening. Scherp steekt het af bij het nabijliggende bebouwde gedeelte der vallei, doch aan gene zijde gaat het insgelijks over in even zoo rijk bebouwde en bewoonde velden als men meer in de nabijheid voor zich ziet uitgebreid. Wat echter het geheel van het gezigt zoo indrukwekkend maakt is de majestueuse verheffing, aan de overzijde des dalketels, van den Kellier, Wirogomo, Tellomoijo en Merbaboe, die hunne toppen van 4,000 tot 10,000 voeten hoog in de luchtruimte verheffen. Dit gezigt behoort tot de fraaiste, welke ik van geheel Java ken.

Een vierde weg, eigenlijk buiten de vallei liggende, doch ook ruimschoots schoone natuurgezigten aanbiedende, gaat noordwaarts van de dessa Ambarawa af, en is aanvankelijk dezelfde weg, als die, welke van Ambarawa naar Banjoekoening voert. Op eenigen afstand van Ambarawa echter splitst hij zich in twee takken, waarvan de westelijke zich over de hellingen van den Ngoengroengan naar Banjoekoening slingert, de oostelijke zich begeeft in de fraaije dalvormige kom tusschen den Ngoengroengan, Kendali Sodo en de lagere heuvelribben, welke de vallei van Ambarawa onmiddellijk ten noorden begrenzen, eene kom geheel dienstbaar gemaakt aan de rijstkultuur en daarvoor uitnemend geschikt, doordien er de amphitheaters der rijstvelden overvloedig door het bergwater worden besproeid. Deze oostelijke tak loopt verder op den Kendali Sodo aan, stijgt op tot nabij zijne koepelvormige met koffijaanplantingen bedekte kruin, en verlaat hem dan weder, om over met koffijtuinen versierde heuvels tusschen Merakh mati en Bawen in den grooten weg naar Samarang te eindigen.

Zoo als ik boven heb gezegd, kan men van Willem I langs drie wegen naar Salatiga reizen. Salatiga ligt op ongeveer 7 palen hemelsbreedte oostzuidoostelijk van Willem I. Langs den grooten postweg gerekend, bedraagt die afstand evenwel bijkans het dubbele, doordien die weg in stede van regt op Salatiga aan te loopen, eerst in noordoostelijke rigting voert naar den tweesprong van Bawen, en dan van daar in zuidoostelijke rigting naar Salatiga gaat. De vesting toch ligt op een paal afstands van Ambarawa, Ambarawa op 4 palen afstands van Bawen en Bawen op 8 palen afstands van Salatiga. — Bawen behoort nog tot het distrikt Ambarawa, ligt bij paal 23 (van Samarang) en is eene kleine dessa, met ruim 100 Javanen bevolkt, met een koffijpakhuis van het gouvernement, met een pasangrahan en met een ellendig logement voor Europesche reizigers. Behalve het genoemde en hare ligging aan het vereenigingspunt van de beide groote wegen van Midden-Java, heeft Bawen niets opmerkelijks. Van hier daalt de weg, op sommige plaatsen zelfs vrij steil, naar de rivier Toentang, die bij paal 25 den weg snijdt. Het ter-

rein tusschen Bawen en de Toentang behoort bijkans geheel tot het grondgebied van den Soesoehoenan, en wel tot het distrikt Ngassinan, eene landstreek, bevolkt met ongeveer 8000 Javanen en in huur afgestaan aan den heer HAMAR DE LA BRETHONIÈRE, die er een fraai landhuis heeft doen bouwen en uitgestrekte koffijtuinen aanleggen. — De Toentang ontvangt al de wateren der vallei van Ambarawa, doch is daar, waar men haar over eene bouten brug passeert, dat is bij hare uittreding uit de vallei, naauwelijks 40 voeten breed. De weg heeft hier zijn laagste punt bereikt en stijgt nu allengskens langs de lagere hellingen van den Goenoeng Rang en Goenoeng Paijong op naar Salatiga, en wel langs de dessa's en doekoeh's Petut (Toentang met 370 inwoners), Gading (294 inw.), Tjikal lor (85 inw.), Tjikal kidool (181 inw.), Pragoeman (met poststation), Warong mati, Tjelombo, Bazar Sangin, Waroe, Songo, Bawang, Ngrogol, Madangan, Ngampel, Blotongan, Soko, Bandjakan, Karang nangko en Doemas.

De tweede weg van Willem I naar Salatiga is insgelijks voor rijtuigen geschikt, doch is ongeveer 4 palen korter. Hij gaat noordelijk van de vesting af en dwars door de vallei naar het land Ngassinan, doorloopt de dessa Tambak bojo (257 inwoners), keert zich dan oostwaarts, bereikt Ngassinan bij de dessa Katting, en loopt dan midden door de volkrijke Ngassinansche dorpen Boesoengan, Ngassinan en Semoeroep naar de Toentang, waar hij zich met den grooten postweg naar Salatiga vereenigt. Deze weg wordt gewoonlijk gekozen door de heeren die uitstapjes te paard of per rijtuig maken van Willem I naar Salatiga of omgekeerd. Hem, die zich aan de Toentang bevindt en tijd en lust heeft, kan ik aanbevelen, alvorens door te reizen, een uitstapje te maken langs de boorden dezer rivier tot ongeveer 3 palen stroomafwaarts. Hij zal daar een nieuw natuurschoon genieten, vooreerst door het romaneske der diepe kloof, welke de wateren van Ambarawa naar de vlakte voert, en ten anderen door de grootere en kleinere watervallen der rivier, van welke vooral bezienswaardig is een breede val, bij de dessa Soesoehan, van omstreeks 80 voeten hoogte. In deze kloof ziet men ook de graftombe van een in jeugdigen leeftijd overleden officier der genie, wiens wensch het was, in dit schoone oord zijne laatste rustplaats te hebben, een wensch, met godsdienstige naauwgezetheid door zijne vele kameraden vervuld.

Den derden weg van de vesting naar Salatiga kan men slechts te voet of te paard gebruiken. Hij gaat zuidelijk van het kampement van Willem I af, loopt eerst door de dessa's Batjoel (32 inw.), Tjerbonan (90 inw.), Kademaän (400 inw.) en Randoesahari (36 inw.) naar Banjoebiroe, aan den voet van den Wirogomo, en gaat dan zuidelijk om de Rawah Pening heen, langs den voet van den Wirogomo en Merbaboe naar Salatiga, en wel door en langs de dorpen en gehuchten Goebloegong (78 inw.), Watas, Sentol, Tjandi doekoeh (139 inw.), Karang (172 inw.), Tegaron (512 inw.), Kaboemen (600 inw.), Moentjol (32 inw.), Kajoewangie (174 inw.), Kaliglagah (249 inw.), Bedjie (249 inw.), Bandoengan (met groote bazaar en 210 inw.), Karang anjar, Koemar, Seraten lor (433 inw.), Kalongan, Banjoepoetie (65 inw.) en Sinoman (191 inw.). Deze weg komt in Salatiga zelf uit bij het stationsgebouw

dier hoofdplaats. Hij is zeer bogtig en gaat grootendeels over zeer oneffen terrein, doch zal niet langer zijn dan 9 palen. Na eenigzins aanhoudende regens is hij gedeeltelijk onbegaanbaar. Ook aan dezen weg zal eene redoute worden gebouwd en wel bij Tjandidoekoeh, waar het groote moeras der vallei tegen den voet van het gebergte stuit en de passage zeer eng is.

Salatiga, de hoofdplaats der adsistent-residentie, van het onderregentschap en van het distrikt Salatiga, bereikt men bij paal 31 van Samarang, is langs den grooten weg gebouwd en strekt zich tot voorbij paal 32 langs dezen uit. Het ligt op den noord-noordoostelijken voet van den Merbaboe, 1850 voeten boven de zeevlakte. De inlandsche bevolking bestond er in 1847 uit niet meer dan 2263 zielen. Het aantal Europeanen beliep er toen ruim 200, dat der Chinezen 400 en dat der Arabieren, Mooren en Maleijers ruim 40. Bovendien ligt er een garnizoen, bestaande uit 1 kompagnie infanterie, 5 kompagniën kavallerie en 1 kompagnie artillerie, te zamen ongeveer 600 man sterk, benevens ongeveer 350 vrouwen en kinderen. Salatiga heeft een aangenaam uiterlijk. De vrij talrijke huizen der Europesche bevolking strekken zich langs den grooten weg uit. Velen dier huizen zijn van steen opgetrokken. Zij nemen het noordelijke gedeelte der hoofdplaats in en zijn omringd met de kampongs der inlanders. In het zuidelijke gedeelte der hoofdplaats ligt het kampement, eene ruime vierkante vlakte, waar de officierswoningen en kazernes voor het garnizoen nieuw van steen zijn opgetrokken. Toen ik in 1846 Salatiga bezocht, bestond nog het fort. Dit fort lag aan den grooten weg bij het residentiehuis, was in 1760 gebouwd, van steen opgetrokken, vierkant en had 4 bastions. Sedert is het afgebroken en heeft men het voldoende geoordeeld de troepen van het garnizoen in een open kampement te legeren. Te Salatiga is thans het grootste gedeelte der kavallerie van geheel Java bijeengetrokken. De 5 kompagniën zijn sterk 21 officieren en 350 huzaren. De ligging van Salatiga laat toe, deze magt binnen 1 of 2 dagen te laten werken te Soerakarta, te Djokjokarta, in Kadoe of te Samarang. In zeker opzigt zal men, na de voltooijing van Willem I, van de om de vallei geprojekteerde redoutes en van de nieuwe militaire wegen, Salatiga en Willem I als één garnizoen kunnen beschouwen. De militaire magt, thans reeds op beide plaatsen zamengetrokken, bestaat uit 2½ bataillons infanterie, 3 batterijen veldartillerie (waaronder 1 zesponder-batterij), 5 kompagniën kavallerie en 1 kompagnie sappeurs. — Voor den reiziger is nog van eenig belang te weten, dat te Salatiga een logement is, wel klein, maar toch voldoende voor de behoefte der plaats. Ook verdient nog aangeteekend te worden, dat te Salatiga twee vrij goede kostscholen bestaan, 1 voor jongens en 1 voor meisjes.

Salatiga staat in goeden naam wat de gezondheid en mortaliteit betreft, welke omstandigheid, gevoegd bij het koele klimaat, eenige Europeanen hebben bewogen zich daar met der woon te vestigen.

Wat de koelheid van het klimaat betreft, deze verschilt nog aanmerkelijk van die te Willem I. Om zulks in het oog te doen vallen, diene het volgend staatje. De aangeduide graden zijn volgens Fahrenheit's thermometer:

MAANDEN VAN 1848.	'S MORGENS.			'S MIDDAGS.			'S AVONDS.		
	Laag-ste.	Hoog ste.	Ge-midd.	Laag-ste.	Hoog-ste.	Ge-midd.	Laag-ste.	Hoog-ste.	Ge-midd.
Januarij	66°	70°	68°	77°	82°	80°	69°	72°	70°
Februarij	65	70	67	77	83	80	69	72	70
Maart	65	70	68	78	84	81	69	72	71
April	66	73	68	80	86	82	69	74	72
Mei	65	71	68	81	83	86	69	73	71
Junij	65	71	68	76	86	83	69	73	71
Julij	65	71	68	82	85	83.5	71	74	72.5
Augustus	66	72	69	80	85	82.5	72	74	73
September	65	72	68.5	83	87	85	73	75	74
October	66	71	68.5	82	85	83.5	72	74	73
November	68	73	70.5	81	86	83.5	72	75	73.5
December	65	70	67.5	80	85	82.5	72	74	73

Vergelijkt men dit staatje met het in het vorige hoofdstuk betrekkelijk de temperatuur van Willem I gegevene, dan ontwaart men dat te Salatiga de temperatuur, 's morgens en 's avonds vooral, geregeld eenige graden lager is dan te Willem I. Salatiga is overigens blootgesteld aan de vele buijen die van de hellingen van den Merbaboe afdalen, zoodat het er soms onaangenaam koud en guur is.

Wat nu aangaat de gezondheidsverhoudingen dezer plaats, des betrekkelijk bezit ik slechts opgaven over de militairen van het garnizoen. Die opgaven loopen over het jaar 1848 en toonen aan, dat in dat jaar in het hospitaal en het garnizoen te Salatiga geneeskundig zijn behandeld 927 militairen, zoodat gemiddeld ieder militair 1½ maal onder behandeling is geweest, terwijl te Willem I ieder militair in hetzelfde jaar gemiddeld 2 maal onder behandeling kwam. Van de 927 lijders te Salatiga overleden 22, zoodat 1 van de 42 behandelden overleed, hetwelk nog gunstiger is dan de uitkomst der behandeling in hetzelfde jaar te Willem I, waar 1 van de 39 behandelden overleed. De gemiddelde sterkte van het garnizoen aannemende op 600 man, blijkt het, dat te Salatiga in 1848 overleed 1 van de 27 militairen van het garnizoen, terwijl die mortaliteit was te Willem I = 1 : 20 en te Samarang = 1 : 15.

De gunstige meening, welke men opzigtelijk de gezondheid van Salatiga heeft, wordt alzoo door cijfers bewezen allezins gegrond te zijn.

Het distrikt Salatiga beslaat een gedeelte der noordelijke en noord-noordoostelijke helling van den Merbaboe, der vallei van Ambarawa en den Goenoeng Rang en Goenoeng Paijong. In 1847 had het eene bevolking van 260 Europeanen, 427 Chinezen, 44823 Javanen en 46 Arabieren, Bengalezen, Maleijers enz. De inlandsche bevolking was verdeeld in 164 dessa's, welke hieronder nominatief zijn opgegeven, met bijvoeging van het cijfer der bevolking en van de runderen en paarden.

Dessa's.	Javaansche huisgez.	Javanen.	Buffels.	Koeijen.	Paarden.
Tojogiri	101	329	99	44	5
Telogo lor	89	355	73	74	19
Doekoeh lor	72	264	36	48	7
Watoe agoong lor	60	224	50	88	11
Gregel	59	229	25	22	8
Toentang	105	370	29	50	4
Gading	58	194	28	11	3
Tjikal lor	23	85	6	9	2
Tjikal kidool	55	181	18	12	8
Lopait	107	437	106	55	25
Kissongo lor	89	340	81	84	11
Kissongo kidool	130	389	62	31	13
Modangan	34	133	16	5	2
Kali panggang	54	200	23	46	5
Tjandi bekillan	52	188	21	28	7
Klego	51	211	24	30	8
Karang koelon	52	173	24	30	3
Karang pawon	30	111	18	14	6
Tjandi kintelan	60	278	28	28	12
Djombor	87	313	17	17	4
Kerip koelon	28	113	15	25	5
Roworagem	54	229	23	14	5
Rowolebrek	50	209	22	10	7
Rowosabi	35	149	36	1	9
Rowosintol	16	78	13		18
Rowobidin	17	87			7
Rowogombal	20	67	17	4	2
Rowodanis	46	174	8	3	5
Tolokan	50	169	26	77	19
Ngrawan	97	3[illegible]4	42	100	12
Kopeng	81	331	69	112	12
Batoor	100	347	80	100	16
Wates koelon	64	241	38	46	9
Pandanan	63	207	37	98	12
Manggieijan	33	115	38	39	7
Kaliglagah	78	249	40	14	9
Katjeboor	36	106	13	21	3
Bedjie metoel	57	249	23	19	8
Bandongan	39	210	10	16	2
Karang assem	47	218	59	87	9
Gedangan	49	20[illegible]	18	35	3
Doeren koelon	29	123	7	34	4
Gedangan koelon	24	91	10	14	6
Ngelo	29	92	4	13	4
Seraten lor	108	433	79	101	18
Seraten kidool	104	528	37	26	9
Katjandrun	76	255	23	91	3
Poeloetan	125	411	46	51	16
Pedjaten	100	358	57	86	18
Soko	17	68	7	18	3
Banjoepoetih	19	65	4	8	3
Sinoman	47	191	11	45	15
Boegil	52	194	25	22	4
Kemiri	60	129		28	5
Domas	19	85	9	16	9
Salatiga	579	2263	2	41	51
Karang peteh	53	168	6	20	5
Karang doewet lor	49	209	17	59	17
„ „ kidool	34	111		16	2
Nanggoelan	54	197	4	25	25
Ledok	50	182		70	3
Kalijoso	97	372		50	24
Kali tjatjing	223	742		36	86
Pingielon	50	156	20	47	10
Transport..	4463	16532	1779	2464	681
Per transp.	4466	16532	1779	2464	681
Klasiman	133	474	13	128	16
Tjabehan	19	66		15	3
Ngawen	124	397	2	75	10
Siloro	26	92	11	28	4
Pendem	57	254		79	16
Wates wetan	134	515	22	124	22
Ngrongo	92	356	24	116	13
Samirono	91	367	36	101	16
Somogaweh	97	332	18	79	11
Polobogo	137	522	45	194	14
Ngemplak	74	272	7	102	15
Kendal	68	239	12	52	10
Promaassan	92	337	13	105	8
Tetep	96	413	35	78	12
Gandoe	28	92	6	20	7
Telogo kidool	48	191	5	11	13
Kloempit	121	463		30	43
Droedjoe	18	51		10	3
Daljakan kidool	14	56		9	15
Goenoeng sahari kidool	29	107	14	9	5
Goenoeng sahari lor	32	142	3	23	5
Baok kidool	33	126	5	10	3
Baok lor	37	123		33	6
Setro	29	115	12	22	8
Djoengoedjoeng koelon	38	142	18	56	10
„ tenga	20	74	3	21	4
„ wetan	18	80	3	6	3
Kalilondro	18	79	5	17	7
Prampelan	25	129	29	13	11
Soeroeh	392	357	26	126	117
Pilangan	60	1240	10	33	8
Watoe agoong wetan	47	168	4	10	6
Karangloh	70	299	10	24	15
Kebangran	26	100	11	35	4
Passangrahan	27	106	4	24	3
Ngerso	92	400	61	50	13
Karang salam	34	135	24	35	12
Kalisat	16	64	6	8	3
Kedawong	22	88	14	25	10
Bonomerto	71	282	24	35	9
Ngaglik	99	365	73	82	9
Kirang	66	243	49	77	8
Lestri kidool	86	329	79	40	13
Lestri lor	87	324	137	88	9
Bandjaran	60	248	79	25	10
Genneng	75	272	44	21	19
Goenoeng toempeng	104	489	117	142	14
Medaijoe	92	307	44	51	12
Sinettan	18	89	9	12	7
Bawangan	17	48	17	6	8
Kepoendoeng kidool	46	177	40	7	2
Kepoendoeng lor	20	78	14	6	4
Karang djati	31	146	26	18	2
Pringapoes	71	417	74	65	13
Tjoekilan	50	217	76	70	8
Plantoengan	27	100	6	11	3
Krangdon	68	239	46	76	9
Soember	124	485	110	95	12
Transport..	8212	30750	3354	5327	1356

Dessa's.	Javaansche huisgez.	Javanen.	Buffels	Koeijen.	Paarden.	Dessa's.	Javaansche huisgez.	Javanen.	Buffels.	Koeijen.	Paarden.
Per transp.	8212	30750	3354	5327	1856	Per transp.	9253	44823	4245	6230	1502
Kerep wetan	32	120	16	25	2	Tegal sahari	10	62	3	21	2
Ngassinan lor	17	73	5	11	3	Peteh lor	103	392	32	63	20
Toekang wetan	50	190	37	18	6	Djembrak	43	141	11	11	6
Toekang tenga	38	163	65	45	8	Peteh kidool	49	215	32	46	5
Toekang koelon	45	172	53	41	7	Dadap bong	7	24	5		3
S!don	34	101	23	25	4	Karang tenga	10	38	6	7	3
Terbang	34	138	22	38	5	Kali mangli	21	94	15	4	3
Segiri	16	58	21	40	5	Tlawoengan	20	94	9	16	6
Gamollan	36	146	14	26	3	Pakis	73	314	54	52	14
Bendoengan	66	256	27	32	9	Doplang	58	256	52	48	15
Menduh	107	378	83	118	16	Wiroe	63	248	111	19	14
Poetjoeng	166	714	277	268	20	Wonokerto	51	212	53	10	7
Semowo	206	781	154	91	15	Boto	64	266	32	4	2
Giling	48	186	34	42	14	Penkok	436	1777	368	68	28
Dampiak	18	63	9	14	2	Bantjak	113	470	132	16	16
Bedjaten	59	250	21	18	7	Ploemoetan	137	538	127	10	15
Glawan	24	104	10	16	7	Bantal	69	286	42	7	6
Wonogaten	6	30		9	4	Ngromo	94	391	158	28	11
Daijakan lor	9	35	6	8	4	Bannaran	65	290	72	5	4
Karang woeni	10	39	3	3	3	Troenneng	190	803	115	72	27
Ngerrangan	20	76	11	15	2	Dadaphaijam	202	950	191	29	29
Transport..	9253	44823	4245	6230	1502	Totalen..	11071	42884	5865	6766	1739

De buffels, koeijen en paarden, behoorende aan Europeanen, Bengalezen en Chinezen, zijn in de bovenstaande cijfers niet begrepen. Het aantal buffels en koeijen der inlanders bedroeg alzoo te zamen 12,631, dat is 1 buffel of koe op de 3,4 inwoners of op 0,87 huisgezin, en 1 paard op de 24 inwoners of op de 6,3 huisgezinnen. Het distrikt heeft 3 dessa's met meer dan 1000 inwoners (Salatiga, Soeroeh, Penkok), 1 dessa met 900—1000 inwoners (Dadap haijam), 1 met 800—900 (Troenneng), 3 met 700—800 (Kali tjatjing, Poetjoeng, Semowo), 4 met 500—600 (Seraten Kidool, Wates wetan, Polobogo, Ploemoetan), en 10 dessa's met 400—500 inwoners (Lopait, Seraten lor, Poeloetan, Klasiman, Tetep, Kloempit, Ngerso, Goenoeng toempeng, Pringapoes, Soember), terwijl alle overige dessa's van geringer beteekenis zijn.

In 1847 telde men in Salatiga 4 bosschen, te zamen eene uitgestrektheid beslaande van 9 □ palen, waarvan 5 □ palen grootendeels met djati bedekt. Het aantal bouws voor den rijstbouw aanwendbare velden werd in 1845 geschat op 5756, welke in dat jaar alle beplant zijn geworden en ongeveer 63,830 pikols padi opbragten. — De gouvernementskultures bepalen zich tot die van koffij, welke in 1846 een produkt gaf van ruim 11,000 pikols, terwijl bovendien het verhuurde perceel Telogo nog opbragt 1642 pikols, waarvan $\frac{1}{10}$ voor het gouvernement. Zoo als boven reeds is aangetoond, liggen de meeste verhuurde perceelen van de afdeeling Salatiga in de distrikten Ngoengroengan, Ambarawa en Tengaren.

Het verhuren van landerijen aan Europeanen in de vorstenlanden van Soerakarta en Djokjokarta.

Wij hebben reeds voor lang eenige bijdragen ontvangen tot de kennis van de wijze, waarop de landerijen der vorsten in Soerakarta en Djokjokarta door hen aan Europeanen worden verhuurd, en van de resultaten die dit stelsel afwerpt, zoowel voor de vorsten en bevolking aan den eenen als de huurders aan den anderen kant. Na al hetgeen er in dat opzigt heeft plaats gehad; na het intrekken dier verhuringen door den baron VAN DER CAPELLEN, en het op nieuw in werking brengen van dat stelsel door den burggraaf DU BUS DE GUISIGNIS; bij de afkeuring die door sommige schrijvers, in openbare geschriften, bij voortduring daaraan gegeven wordt, en bij de beschuldigingen, die anderen inbrengen tegen de willekeurige handelingen en het despotiek bestuur van hen, aan wie het Europeesch gezag in die residentiën werd opgedragen, als oorzaken van den minderen bloei en den achteruitgang der ondernemingen; — in deze omstandigheden rekenen wij het van het uiterste gewigt, de zaak van verschillende kanten te beschouwen, en vooral ook hen te hooren, die er onmiddellijk in betrokken zijn, en bij den goeden uitslag persoonlijk belang hebben. Het eerste der drie stukken, die wij onzen lezers aanbieden, is geschreven door iemand, die op dit oogenblik nog in de vorstenlanden gevestigd is, en het tweede door den heer SWAVING, die er een aantal jaren, mede in landelijke ondernemingen, heeft doorgebragt. Het derde stuk is het »provisioneel reglement op den huur en verhuur van landen in de vorstenlanden," 't welk tot nog toe niet in 't licht is gegeven, en dat toch volstrekt, bij de beoordeeling der kwestie, gekend moet worden.

I.

Eenige opmerkingen omtrent het verhuren van landerijen in Soerakarta en Djokjokarta, naar aanleiding eener brochure van den heer VAN NES, *getiteld:* »Grondeigendom en Landverkoop op Java."

Bijkans vijftien jaren hebben bewezen, dat er althans door de landverhuring aan Europeanen, geen de minste stoornis in de vorstenlanden heeft plaats

gevonden; dat het inwendige der Javasche huishouding aldaar alzoo hetzelfde is gebleven, en er geen merkbare achteruitgang of geest van ontevredenheid, voortspruitende uit het Europeesch landbezit, is te bespeuren. Immers het verhuren van dessa's en gronden behoort tot de Javaansche *adat;* alle landeigenaren of vruchtgebruikers verpachten daarvan *eenigen*, onder verpligting aan de pachters van te voorzien in hunne huishoudelijke behoeften, zoo als de levering van rijst, bamboe, klappa, allang-allang en dergelijke meer. Het *meerendeel hunner gronden* wordt aan den meestbiedende verpacht. Derhalve is hier de Europesche huurder slechts in plaats van den inlandschen opgetreden, met het onderscheid, dat de eerstgenoemde de bevolking in zijn eigen welbegrepen belang, goed en voorkomend behandelt, haar stelt in het ongestoord genot harer dessa's, in het zuiver bezit van haar aandeel in de daartoe behoorende sawa's, in één woord, haar bevrijdt van de drukkende knevelarij, waaraan ze anders is blootgesteld. Duizende Javanen, die vroeger de vruchten van hun eigen handwerk en zorgen niet genoten, die hunne schoonste velden, mooiste beesten, kostbaarste sieraden soms zagen opgeofferd aan eene enkele luim hunner hoofden, hebben thans door die landverhuringen een rustig en vreedzaam leven, terwijl de verhuurders, *boven de opbrengst voor hun dagelijksch onderhoud*, waartoe zij, zoo als boven is aangetoond, hunne afzonderlijke inlandsche pachters hebben, het *dubbele* genieten van hunnen vroeger gemaakten hoogsten pachtschat. Bovendien, overeenkomstig de *adat* en de bepalingen bij verpachtingen aan Javanen, is elke landhuurder evenzoo gehouden tot het leveren van menschen enz., ter gelegenheid van alle feesten, zoo als in de meeste huurkontrakten wel duidelijk is bepaald, onder anderen:

»De huurder verbindt zich, om, behalve dezen pachtschat en de gewone »voordeelen volgens het Javaansch gebruik (bestaande in eenige werkbare »mannen tot het doen van reparatiën aan des verhuurders woning en eenige »mandjes met rijst en gebak bij elk feest) aan den verhuurder te leveren »zoodanig getal manschappen als tot heerendiensten verpligt zijn."

Mogt nu de verhuurder zich kostbaarheden, bij voorbeeld *gamelang* en dergelijken, willen aanschaffen, dan leent hij, in plaats van zijne onderdanen en inlandsche huurders daardoor te bezwaren en van hun wettig eigendom te berooven, van zijnen Europeschen pachter het geld daarvoor benoodigd, op rekening der te voldoene pachten, hetwelk hem, ingeval de huurder zijn eigen belang begrijpt, nimmer geweigerd wordt. Op die wijze is aan den trots en de koopzucht van den grooten Javaan in het redelijke voldaan, zonder dat daardoor de zoogenoemde kleine man in het minste gedrukt is, terwijl beider *adat* behoorlijk gehandhaafd wordt. Mij dunkt dus uit dit een en ander gerust te mogen afleiden, dat de vraag »of de landverhuring aan Europeanen »in de vorstenlanden instemt met het eigenaardig kenmerk der Javasche huis»houding aldaar" toestemmend kan beantwoord worden, juist omdat de groote Javaan, onder aanmerkelijk meerdere revenuen, niet in zijne zeden en gewoonten wordt gekrenkt, en daarentegen de zoogenoemde kleine man of arbeidzame klasse gevrijwaard is tegen die knellende dwingelandij, die de

meester jegens zijnen ondergeschikte, vooral ook in de vorstendommen, maar al te onbeperkt uitoefent.

Onderzoeken wij thans, »in hoeverre de uitkomsten van die landverhuring »beantwoorden aan de billijke verwachting der ondernemers."

Zoo als maar al te dikwerf in Indië gebeurt, vermeende men ook, dat met het huren van landen, de kennis daarvan op den koop toe kwam aanwaaijen, en dat zulks geen voorafgaande studie, ondervinding en onderzoek vereischte. Officieren verlieten de dienst, ambtenaren namen hun ontslag, kooplieden associëerden zich met — of leenden gelden aan — jongelieden, waarvan verscheidene er even min iets van wisten, als zij zelve. Ieder trachtte landen te krijgen, ze zelf te huren of de bestaande huur te koopen. De berekeningen waren overdreven, de gesteldheid der gronden, het beheer der inlandsche bevolking was hun geheel of gedeeltelijk onbekend, — en ziedaar het meerendeel, dat onder dergelijke omstandigheden aan het werk toog. Eenigen bouwden huizen en stallingen, waar duizenden aan verspild werden, maakten geëvenredigde verteringen en anticipeerden op de winsten, welke op dusdanige wijze wel nimmer verkregen werden. Anderen, geheel ongeschikt voor den omgang met de inlandsche bevolking en het beheer der dessa's en der gronden, zagen hunnen achteruitgang met rasse schreden naderen. Velen werden door de drukkende rente en dien ten gevolge, bij ongenoegzame afbetaling, accumulerenden schuldenlast, in hunne hoog opgevoerde verwachting bitter te leur gesteld. Het grootste gedeelte der huurders, hoofdzakelijk in de residentie Djokjokarta, bemerkende dat door hunne vroegere onwetendheid, de pachten te hoog bedongen, of de overname daarvan te duur betaald was geworden en hunne finantiële engagementen te zeer de onderneming bezwaarden, trachtten door een doelmatig en zuiver beheer te herstellen, wat vroeger door hen was misrekend. Werkelijk mogt op die wijze menigeen zich bereids met gunstige resultaten verheugen; enkelen, waaronder ook eenigen, die met eigen middelen begonnen waren, verkochten reeds geheel of gedeeltelijk hunne huurkontrakten, en keerden voor goed of tijdelijk naar den vaderlandschen bodem terug.

Dit waren de redenen, waarom primitief de ondernemingen niet slaagden, doch die, naarmate kennis en welbegrepen belang der zaak meer algemeen werden, van lieverlede vervielen. En die ondernemingen zullen wel slagen, wanneer slechts zooveel mogelijk de planter buiten handen der kooplieden kan blijven, en niet gedrukt en uitgemergeld wordt door eene rentebetaling, bij sommigen van 19 pCt., zoodat de door hem in eenzaamheid, met opoffering en inspanning, aan den grond ontwoekerde zuivere winsten voor een groot gedeelte in de beurs des geldschieters overgaan, welke deze onder verschillende berekeningen, soms zoo onmeedoogend kan afpersen! Bij voorbeeld: wanneer de planter van dusdanigen koopman voorschotten heeft ontvangen, en door omstandigheden, zoo als door mislukten oogst, prijsdaling, en diergelijke veelal onvoorziene, toevallen meer, niet voldoen kan aan de vastgestelde afossing, doch met eenig uitstel, zoo als gewoonlijk, geholpen is, dan rekent men:

aan gewone jaarlijksche rente	9	pCt.
» » kommissie op den verkoop van 't produkt	2½	»
» buitengewone kommissie op idem	2½	»
» rente voor onvoldaan saldo, bij opmaking van rekeng. courant	5	»
Totaal	19	pCt.

Men mag dus aannemen, dat de mindere beantwoording aan de verwachting der Europesche landhuurders, niet is gelegen in zaken betrekking hebbende op die landverhuring zelve, maar wel in vroegere onbekendheid en dien ten gevolge aangegane bezwarende verbindtenissen.

Zien wij nu nog kortelijk, of het waarheid zij, » dat de landverhuring niet in overeenstemming is met de overigens ten aanzien der vorstenlanden door het gouvernement aangenomen politieke beginselen."

Uit den aard hunner betrekking zijn de landhuurders over de geheele oppervlakte der residentie verspreid, en oefenen ieder in hunne buurt eene surveillance uit, welke een natuurlijk gevolg hunner administratie is, en die, onder welke omstandigheden ook, de politie ijverig in de hand werkt, veel bijbrengt tot handhaving der rust en goede orde, en van lieverlede den band, die het beginsel uitmaakt van de ons vijandige krachten, ongevoelig verbreekt en verslapt, zonder daarom de minste wanorde te doen ontstaan. Integendeel, in geval van gevaar zou die surveillance het gouvernement bijzonder dienstig kunnen zijn, even als in tijd van oorlog door het leveren van levensmiddelen, bekendheid met het terrein, en nog vele andere zaken, die de ondervinding nader zoude leeren.

Van welk staatkundig beginsel het gouvernement dus jegens de vorstenlanden mag uitgaan, in ieder geval zal het zaak zijn, 's gouvernements overmagt in 't bestuur dier landen krachtdadig te zien bevestigd; iets hetwelk, zonder buitengewone maatregelen en onkosten, wel nimmer beter kan bevorderd worden, dan door eene menigte verspreide Nederlanders, wier nationaal karakter, zoowel als hun eigenbelang, medebrengt, om zich steeds aan het gouvernement aan te sluiten, en deszelfs belangen, als ten naauwste aan de hunne verbonden, voor te staan en te bevorderen.

De zeldzame gelegenheid, hetzij bij tijgergevechten of dergelijke feesten, dat de vorsten hunne onderdanen in zoo groote massa willen vereenigd zien, en waarvan men zoo hoog opgeeft, kan geen hinderpaal zijn, daar ook bij die gelegenheid, even als boven is aangewezen, de Europesche landhuurders verpligt zijn hun kontingent daarvoor te leveren niet alléén, maar om zelve ter opluistering van 's vorsten Europeesch gevolg, tot vervelens toe, daarbij tegenwoordig te zijn.

Dat de geringe man zijnen chef, de pangerang zijnen vorst durft aanklagen, wanneer hun onregt geschiedt, bewijst reeds voor het weldadige en beschaving verspreidende uitvloeisel der landverhuring, en voor het zacht en regtvaardig beheer van het meerendeel der Europesche huurders. Want om-

trent klagten van Javanen tegen hunne Europesche pachters, of van onderdanen tegen hunne Europesche landbezitters, meldt de heer VAN NES in zijne brochure niets, en hij zou dit anders stellig niet achterwege gelaten hebben. Dat mogelijk onhandige maatregelen en verregaande zwakheid aanleiding gaven tot vele klagten en ontevredenheden, ook van de zijde van hooggeplaatste inlanders, is volstrekt niet in verband te brengen met de landverhuring of hare gevolgen, doch veeleer te wijten aan omstandigheden, waarover men, als liggendë buiten het doel van dit geschrijf, een bescheiden stilzwijgen zal bewaren, en die ook bovendien genoegzaam bekend zijn.

Djokjokarta, 24 October 1849. VAN ALPHEN.

II.

De landverhuringen in de vorstenlanden verdedigd.

Toen mij dezer dagen eene brochure, getiteld: *Vervolg op eenige beschouwingen voor koloniale aangelegenheden* (*), in handen kwam, vond ik onder verscheidene gegronde aanmerkingen, eenige weinige regelen, geheel met mijne meening verschillende. De vrees, dat de wijze van beschouwing van bedoelden schrijver welligt ingang zou vinden bij hooggeplaatste personen, wier invloed later hieromtrent misschien tot ongunstige besluiten aanleiding zou kunnen geven, heeft mij bewogen, om de volgende regelen ter opheldering van dit onderwerp in het veel gelezen Tijdschrift voor Nederlandsch Indië te plaatsen.

De zaak geldt hier *het verhuren van landen in de Vorstenlanden op Java;* de schrijver vergunt zich op bladzijde 11 en 12 van zijn voorwoord in zijne brochure het volgende te stellen: »Bij al hetgeen ik hierover reeds in ver»schillende brochures geschreven heb, heb ik niets bij te voegen, dan de »met de laatste per overlandmail mij aangebragte berigten, dat ni fallor, 60 »indigo fabrieken in de residentie Djokjokarta niet dan ellende en armoede »doen geboren worden. En niet alleen is die armoede onder de bevolking te »bespeuren, maar is zij ondragelijk onder hoofden en prinsen, die twee malen »'s jaars eenig geld ontvangen, wat zij more solito in acht dagen verteren, »om de overige dagen in volslagen armoede door te brengen. Is het dan te »verwonderen, dat in die residentie, van af Januarij dezes jaars tot Julij, reeds »400 moorden waren gepleegd. Ook dan hoort men de stemmen: O NAHUIJS! »en andere voorstanders der landverhuur in de vorstenlanden, kondet gij een »klein kijkje komen nemen, zoo zoudt gij uitroepen dat gij u allen ver»gist hadt."

En eindelijk tot slot voegt de schrijver er bij: »de onderneming van DE»ZENTJE wordt bij executie verkocht; alle ondernemingen in het Solosche schij»nen te zullen volgen."

Ziedaar, zeker met weinige regelen, een toestand geschetst en beoordeeld van twee voorname residentiën op Java, tellende ongeveer een millioen inwoners, behalve de Europeanen, Chinezen en andere Aziatische volken! De

(*) Uitgegeven door den oud-raad van Indië, Mr. F. J. W. VAN NES.

zaak, zooals zij door den schrijver is voorgedragen, doelt hoofdzakelijk op de residentie Djokjokarta. Door mijne vroegere betrekking aldaar valt zij mij des te gemakkelijker te wederleggen.

Hoewel de landverhuur in de vorstenlanden onder één en hetzelfde provisioneel reglement werd toegestaan, is het bekend, dat de hierop toegepaste inhuringen te Djokjokarta hemelsbreed van die te Soerakarta verschillen. De gronden in laatstgemelde residentie, uit zware bestanddeelen bestaande, hebben aanleiding gegeven tot het ondernemen van suiker- en koffij-plantaadjes, terwijl die te Djokjokarta, van zeer ligten aard, meest zandig, slechts tot het aanleggen van indigo-plantingen geschikt schenen.

In de residentie Soerakarta werden nu tot dat einde tonnen gouds besteed, als: voor het in huur nemen, de daarbij bedongen geschenken, voorschotten, alsmede voor den opbouw van suikerfabrieken en daaraan verbonden machineriën, enz., terwijl te Djokjokarta, in stede dezer tonnen gouds, slechts geringe kapitalen tot hetzelfde doel worden gebezigd. Dit betoog zou mij echter van het mij voorgestelde onderwerp ter behandeling afbrengen, waarom ik er nog slechts dit zal bijvoegen, dat de residentie Soerakarta, helaas! verreweg zoo gelukkig niet is geweest in de keuze van kultuur. Zoowel de resultaten van suiker als van koffij, en verscheidene bijkomende omstandigheden, zijn de ondergang geweest van partikuliere industrie in die residentie; ten blijke waarvan kan strekken, dat verscheidene dezer suiker- en koffij-ondernemers later deze mislukte aankweekingen, in navolging van Djokjokarta, door indigo-ondernemingen hebben vervangen. Hierover valt veel te zeggen, hetgeen wij nader zullen behandelen.

»De omstreeks 60 indigo-fabrieken in de residentie Djokjokarta, doen," volgens de laatste overlandmail-berigten van den heer VAN NES, »niets dan ellende en armoede geboren worden." Uit deze bewoordingen blijkt het duidelijk, dat, volgens de meening van dien heer, het de landverhuring alleen is, welke dezen staat van zaken te weeg brengt; maar minder duidelijk blijkt er uit, of, naar zijn gevoelen, deze armoede en ellende bepaaldelijk alleen de inlandsche bevolking, hare prinsen en hoofden drukt, dan of zij ook tevens het lot is van den Europeschen landhuurder. Wel is waar, in het vervolg dezer zinsnede zegt de schrijver: »en niet alleen is die armoede onder de »bevolking te bespeuren, maar is zij ondragelijk onder hoofden en prinsen," en eindelijk dan ten slotte: »de onderneming van DEZENTJE wordt bij executie »verkocht en alle andere Solosche schijnen te zullen volgen."

Ziedaar dan eindelijk de landhuurder ook onder de algemeene ongunstige voorstelling begrepen! Jammer maar, dat de schrijver van een' Soerakartaschen landhuurder met zijne kollega's, en niet van een' Djokjokartaschen melding maakt, want de onderneming van den heer DEZENTJE ligt in Soerakarta. Het verschil is te vinden in het door mij hierboven aangegevene. Ik geloof zelfs, dat de schrijver hier (de 60 indigo-fabrijken behandelende) een dergelijk voorbeeld te Djokjokarta zeer wenschelijk heeft gevonden, doch dewijl dit niet bestond, de onderneming van DEZENTJE noemt, en het doet voorkomen also

deze te Djokjokarta was gevestigd. Daar de staat van zaken der landhuurders te Djokjokarta niet direkt genoemd wordt, zoo betreur ik het, dat ik eene zaak, die ik anders gaarne zou behandeld hebben, onaangeroerd moet laten.

De zienswijze van den heer VAN NES omtrent het toestaan van landverhuur in de vorstenlanden zullen wij niet wederleggen, en het er voor houden, dat deze gewezen ambtenaar het goede beoogt, doch in zijne beschouwing dwaalt. Hij is en wordt nog gedurig door andere kundige mannen in dat opzigt tegengesproken, en is bovendien door het gouvernement in Indië (waarvan hij gedurende zijne missie naar het hof te Djokjokarta nog een deel uitmaakte) in deze zijne meening volstrekt niet gevolgd; hetgeen toch bewijst, dat eenige zaakkundige en regtschapen mannen nog niet geheel het nut der weinige partikuliere industrie, die er op Java nog bestaat, uit het oog verliezen.

Mijne vroegere betrekking was landhuur-ondernemer te Djokjokarta. Thans, nu ik dat niet meer ben, stelt mijn onzijdig standpunt in Nederland mij in de gelegenheid, de opgedane kennis en ondervinding van tien jaren in het rijk van Djokjokarta omtrent de landverhuring hier ter plaatse te benuttigen. Hetgeen de heer VAN NES verhaalt van de armoede en ellende, alom door het rijk van Djokjokarta verspreid, verklaar ik, zoo niet voor ongegrond, ten minste voor overdreven, althans in verband met de strekking van landverhuur. Ter opheldering en wederlegging van het een en ander zal ik thans eenige stellingen behandelen.

1). *De landverhuur verrijkt den inlandschen prins, in plaats van hem te verarmen.*

Hoe geschiedt de landverhuur?

Na bekomen toestemming van het gouvernement voor het huren van daarbij bepaald aangeduide gronden, begeeft zich de aspirant-landhuurder naar den prins, wien deze gronden ter bezoldiging door den sulthan voor zijn leven zijn afgestaan, en na eenige gebruikelijke pligtplegingen geeft de aspirant-landhuurder zijn voornemen te kennen, om tot daarstelling eener indigo-onderneming, de hiertoe benoodigde dessa's (dorpen) en gronden, van dezen prins te pachten. Dikwijls of liever altoos volgen dan schier onoverkomelijke zwarigheden, welke alleen door geduld en aanzienlijke opofferingen worden te boven gekomen. Onder die bezwaren behoort bij voorbeeld, dat de eigenaar deze bedoelde dessa's en gronden geruild heeft met andere aan zijne naaste betrekkingen toebehoorende. Een ander bezwaar is, dat de eigenaar (en dit geval doet zich wel het meest voor) zijne gronden aan Chinezen voor den tijd van 14 of 16 jaren, of langer, heeft afgestaan, tegen een schandelijk gering geldelijk voorschot, bezwaard door de levering van eenig huisraad, waarvoor meer dan het 10 ja 20 dubbele der wezenlijke waarde hem wordt in rekening gebragt; zoodat aan dezen eigenaar nimmer het volle genot van zijne dessa's en sawahs wordt teruggegeven, vooral door de hooge interesten, waarmede dit voorschot bezwaard is. Deze zaken worden veeltijds nog door Chinesche vrouwen behandeld. Men moet hierbij wel in het oog houden, dat de landverhuur aan Chinezen en andere Aziatische volken in deze vorstenlanden door

het gouvernement *uitdrukkelijk* verboden is. Het heet zelfs dat dit volstrekt niet plaats heeft; terwijl evenwel is gebleken, dat de resident van Djokjokarta in den jare 1842 niet bij magte was dit bedrog te doen ophouden. De tegenwoordige kapitein Chinees van Djokjokarta, met name LIETOEDJIE, bezit sedert verscheidene jaren honderden bouws gronds, staande op naam van eenen mandoor (Javaan voor het uiterlijke, doch Chinees van geboorte), welke laatste deze spekulatie met goed gevolg voor zijnen meester behandelt. Een derde bezwaar is al verder, dat de eigenaar de graven zijner ouders op deze gronden heeft, die wel is waar ten hoogste door de Europeanen worden geëerbiedigd, doch 't geen evenwel maakt, dat zij ongenegen zijn deze gronden in huur af te staan. Verscheidene andere zwarigheden zou ik hier kunnen bijbrengen, ten bewijze dat *alleen geldelijk voordeel* een inlander beweegt, om zijne gronden aan Europeanen af te staan. En eindelijk, gesteld dat de Javaansche prins eigenaar zijner gronden is, dat hij er de vrije beschikking over bezit, en daarmede dus kan handelen naar goedvinden (zeker een zeldzaam geval), zoo vordert deze niet het dubbele van den pachtschat, zoo als vrij billijk door het gouvernement is voorgeschreven, maar het vier-, ja somtijds tiendubbele, en nimmer worden de dessa's en gronden onder het drie- of vierdubbele afgestaan. Behalve dit, vordert hij nog een of meer van de hier volgende voorwerpen ten geschenke, als: een Bimaneesch of Timoreesch rijpaard (tellooper); een engelsch zadel, hoofdstel en toebehooren; een engelsch geweer; eene gouden krisscheede; het noodige fluweel en gouden monture voor kostumes, en honderd dergelijke voorwerpen meer. En zij, die deze geschenken bedingen, zijn nog de slimsten niet; men vindt er, die van oordeel zijn, dat wang kartas baai djoega is (d. i. »papieren geld is ook goed") en getrouw aan deze hunne meening *f* 1000 ten geschenke eischen.

Dit nu is niet verzonnen of iets zeldzaams. Neen, plegtig verzeker ik, dat het mij bij mijne in huurname verscheidene malen is voorgekomen en mijne kollega's destijds bijna dagelijks hetzelfde hebben ondervonden. Ter opheldering strekke een klein voorbeeld, behoorende onder de gekontrakteerde gronden van bedoelde onderneming, met eene dessa, welke slechts zeven realen onder het inlandsche bestuur van den Javaanschen prins 's jaars opbragt, en die dus wel mag gerekend worden, niet onder de vruchtbaarsten te behooren, aangezien verscheidene anderen veertig, vijftig, zestig en sommigen honderd realen 's jaars opbrengen.

Zie hier wat deze dessa den prins opbragt *vóór de inhuurname* door mij gedaan. Zeven djonken à zeven realen van *f* 2—50 per djonk, is *f* 122—50 's jaars, en op de feesten van moeloed-bezar en poeasa brengt de dessabewoner een half dozijn kippen, eenige gekookte rijst en eenige kokosnoten, ook wel boomvruchten, ten geschenke, terwijl door sommigen weinige pikols alang-alang of daks'roo wordt verstrekt. Ziedaar alles wat hij in een geheel jaar van zijne onderhoorige dessa geniet. Deze pacht wordt betaald, de eene helft op het feest moeloed en de andere helft op het feest poeasa. Hieruit blijkt dus, dat de bewering van den heer VAN NES, »dat de eigenaar twee-

malen 's jaars eenig geld ontvangt, om more solito in acht dagen te verteren," ten einde daardoor het schadelijke der landverhuringen te betoogen, zeer ongegrond is, en alleen bewijst, dat hij niet bekend is met het aloud gebruik (adat) der pachtbetalingen in de vorstenlanden. Indien immers de Javaansche prins thans een zeer gering inkomen van zijne dessa geniet, 't welk hem in twee termijnen 's jaars door de inlandsche bevolking wordt opgebragt, en hem dus in de gelegenheid stelt dit in acht dagen te verteren, zal er geen verandering in zijn verbeterd finantiëel bestaan worden gebragt, wanneer deze pacht, dikwijls vertienvoudigd, met toepassing van dit aloud gebruik, hem eveneens in twee termijnen wordt voldaan. De meening van den heer VAN NES kan toch niet geweest zijn, dat vroeger dagelijks de pachten konden worden geheven, zonder in aanmerking te nemen, dat rijst en ander plantgewas hunnen tijd moeten hebben om tot rijpheid te komen. Dergelijke argumenten, om de nadeelige zijde der landverhuringen kenbaar te maken, bewijzen dus ten eenemale niets.

Wij hebben gezien dat de inlandsche vorst *f* 122—50 's jaars genoot, door den bukel of het dessa'shoofd, op de voorschreven wijze, te voldoen. Toen dezelfde prins zijne gronden later aan mij verhuurd had, heeft hij in den aanvang genoten *f* 1000 ten geschenke; en, in stede van *zeven* realen, *vijfentwintig* realen per djonk, zoodat de uitgestrektheid van zeven djonken tegen 25 realen per djonk, en de reaal gerekend op *f* 3, hem *f* 525 's jaars opbragt; dus vermeerderde het eerste jaar zijn inkomen met *f* 1402—50 en de overige veertien jaren viel hem eene vermeerdering van *f* 402—50 jaarlijks ten deel. Is het noodig, nog duidelijker aan te geven, dat de geldelijke toestand van dezen prins, door middel van het verhuren van zijn land aanmerkelijk is verbeterd? terwijl hij overigens nog 10 à 12 djonken land bezit, welke hij op de oude wijze, even alsof er geen landverhuur bekend ware, persoonlijk bestuurt en daarvan bestaat. Niet zelden gebeurt het dan ook dat een Djokjokarta's prins, die voorheen slechts één paard bezat, thans verschijnt *en tilbury*, sommigen zelfs met zeer elegante rijtuigen; het tegendeel dus van ondragelijke armoede en ellende.

Dat er verscheidene hoofden zijn, die in deze weelde niet deelen of gedeeld hebben, moet alleen worden toegeschreven aan de steeds betoonde afwijzing van aspiranten, landondernemers door het gouvernement — waardoor de gronden der bedoelde hoofden onverhuurd, en aan de lage, door den bukel opgebragt wordende pachten, verblijven.

2) *Onder de landverhuur wordt den dorpsbewoners billijk een aandeel toegekend; iets hetwelk zij anders onder hunne hoofden missen.*

Waarin bestaat de administratie van den landhuurder?

Na het aangaan van het kontrakt met den prins, en het teekenen der piagems (huurcedels), worden de bewoners van het ingehuurde dorp onvoorwaardelijk in het bezit gesteld van alles, wat zij daar genieten kunnen, en hoegenaamd geene poendoetan op hen toepasselijk gemaakt. Onder den Europeschen landhuurder wordt niets geheven en de inlander geniet het vol-

strektste gebruik van alles wat zich in de dessa bevindt, zoo als: kokosboomen, bamboes, boomvruchten en alles wat zij nog in hunne pomahan's (moestuin) wenschen te planten. De omliggende gronden, behoorende onder dit dorp, worden door ons naauwkeurig opgemeten, en naar bevinding in $\frac{2}{5}$ gedeelten verdeeld; als $\frac{1}{5}$ voor het dorpshoofd of den bukel (loengoe), $\frac{2}{5}$ voor de bevolking, en het overige $\frac{2}{5}$ voor den huurder. Deze laatste $\frac{2}{5}$ aandeelen worden jaarlijks met elkander verwisseld, hetgeen voor de indigo- en rijstkultuur zeer bevorderlijk is.

De billijkheid van dezen maatregel zal wel niet worden miskend. De Europeaan betaalt alle lasten en pachten, staat het grootste deel zijner gronden aan de bevolking af, bevoordeelt haar op alle mogelijke wijze, zoo door het beplanten harer dessa's met kokosboomen als anderzins, en vordert voor dit alles slechts de aankweeking met indigo van zijn geringer aandeel in die gronden. Zoo had ik eene dessa, die 3600 vruchtdragende kokosboomen bezat, en van wier bevolking, uit honderd werkbare mannen bestaande, ieder 36 boomen voor zijn aandeel genoot, waarvan de dagelijksche opbrengst in olie of Javaansche suiker hem reeds ieder dag een zeer goed inkomen verzekerde. Ziedaar een der menigvuldige voorbeelden, en tevens het geschiktste middel om de bevolking aan de dorpen te hechten. Hiertegen wordt een man per djonk vereischt om op het veld, gedurende slechts weinig tijds, eenige bossen indigobladeren te snijden, welke vervolgens per as naar des ondernemers fabrijk gebragt en aldaar verder door bezoldigde inlanders afgewerkt worden. Dat onder dergelijke omstandigheden de geringe Javaan in armoede toeneemt, en, nog sterker, de ellende voor hem ondragelijk worden zou, mag dan toch wel, naar mijn bescheiden oordeel, geheeten worden van allen grond ontbloot te zijn.

Ik beweer bij mijn geweten, dat een geringe inlander onder den Europeschen landhuurder meer dan een dragelijk lot heeft. Bovendien is elk huisgezin, zelfs ieder man, dien de landhuurder op zijne gronden telt, hem dierbaar; en ieder bijgewonnen lid doet immers zijne spekulatie beter slagen!

Wat is het toch, land te bezitten en geene handen beschikbaar te hebben om het te kultiveren? 't Is immers niets dan een dood element. Slechts door eene meêgaande behandeling dezer inlanders, door vele handen, door eene goede administratie, en door doelmatig aangebragte verbeteringen alleen kan eene onderneming gelukken. De belangen van den landhuurder moeten met die van den geringen inlander, in beider voordeel, hand aan hand gaan.

Was ik nog te Djokjokarta, het zou mij gemakkelijk vallen den heer VAN NES aan te toonen, dat de ingehuurde dorpen jaarlijks in bevolking hebben toegenomen, en dat zelfs van de gouvernements-residentiën Baglen en anderen, inlanders naar onze ingehuurde dorpen overkomen. Inderdaad wel ten blijke, dat de toestand van de onder ons zich bevindende bevolking het tegendeel van ellende vertoont.

Met uitzondering van eenige geringe diensten bij het springen van dijken als anderzins, wordt van den inlander weinig meer verlangd; zoo ons aandeel

in de gronden slechts behoorlijk met indigo wordt aangeplant en onderhouden, is onze hoogste wensch vervuld.

3). *Het verhuren van landen schenkt vertier en bevordert de welvaart onder de arbeidende klasse.*

Deze stelling behoeft evenmin opheldering, althans voor hen, die de werkzaamheden eener fabrijk kunnen beoordeelen, en gevolgelijk willen aannemen, dat geene gebouwen kunnen worden geplaatst, zonder dat de ambachtsman daaraan de hand legt.

4). *Het verhuren van landen bevordert de welvaart der residentie zelve.*

Ik ken Djokjokarta sedert 1839, en duidelijk is het mij gebleken, dat deze residentie onder de landverhuringen veel in aanzien is verbeterd. Eenige zeer kapitale Europesche huizen zijn daar sedert aangebouwd, en ware de vermeerdering van landhuurders sedert dat tijdstip door het gouvernement niet verboden, ja zelfs door intrekking dit getal verminderd, (ten gevolge waarvan ik persoonlijk, als daartoe gemagtigd, nieuwe Europesche woningen en bijgebouwen voor afbraak publiek heb moeten verkoopen), gewis zouden er nog meer blijken van welvaart in die residentie zijn achtergebleven. De nieuwe van steen en met smaak gebouwde huizingen, die ieder huurder op zijne gronden bezit en op korte afstanden van elkander geplaatst zijn, mogen mede wel eene verfraaijing dezer residentie genoemd worden. Voorheen bestond er niets, en zonder de landverhuringen zou er nimmer een steen tot dat einde op den ander zijn gelegd. Ieder etablissement vereischt natuurlijk het noodige onderhoud, en de behoeften, die ieder landhuurder voor zich en de zijnen noodig heeft, schenken aan verscheidene personen een middel van bestaan en vermeerderen hunne welwaart.

5). *De bezoldiging van honderden Javanen maandelijks, voor het vervoeren der produkten naar Samarang.*

De herinnering hiervan zal voldoende zijn, om mede als een voordeel, door de landverhuringen aan de bevolking geschonken, te worden aangenomen. Duidelijk is het immers, dat ongeveer 300,000 ponden indigo, welke jaarlijks naar Samarang gedragen worden, aan menigen persoon een bestaan verzekeren.

6). *Het naauwgezetste onderhoud der wegen van en naar de verhuurde landen.*

Dit is wel is waar hoogst aangenaam voor den landhuurder, doch tevens een groot voordeel voor het gouvernement, welks troepen (de artillerie in het bijzonder), bij eenen eventuelen opstand onder de bevolking, van gebaande wegen kunnen gebruik maken.

7). *Het politie-wezen*, door den landhuurder uitgeoefend, is zeer in het belang der residentie en van het gouvernement. De landhuurder bewaakt ten zorgvuldigste zijne gronden en verligt daardoor de taak van het gouvernement.

Het verschil tusschen de residentie Djokjokarta (ook Soerakarta natuurlijk), met de meeste residentiën op Java; is hoofdzakelijk gelegen, dat die geene gouvernements-kultures kent, en de resident daar dus meer bepaaldelijk aan-

wezig is, om het gouvernement bij het hof en de rijksgrooten te vertegenwoordigen. Tot zijne grootste bemoeijingen behoort, dat hij ieder prins of hoofd afzonderlijk kent, zijne inborst bestudeert, en dat hij, indien eventueel blijken mogt, dat een hunner vijandelijke inzigten tegenover het gouvernement had, zoodanige maatregelen neemt, als hem, in het belang der residentie en van het geheele eiland, dienstig voorkomen. Van dergelijke plannen zijn in Djokjokarta nog onlangs voorbeelden geweest. Wij willen hiermede volstrekt geen blaam werpen op een der prinsen. Er zijn zeer achtingwaardige menschen onder hen; zoo heeft de onafhankelijke prins PAKOE ALAM zich steeds als een opregt vriend van het Nederlandsche gouvernement en van den Hollander gekenmerkt. Tot de uitvoering nu eener geheime politie in de vorstenlanden, staan den resident verscheidene middelen ten dienste; hij heeft daartoe een leger spionnen, ordonnancen, oppassers, enz.

De geachte en door den inlander geëerbiedigde resident VALCK wist daarvan een verstandig en nuttig gebruik te maken. Sedert het vertrek van dien geachten ambtenaar heb ik er vele ongeregeldheden en misbruiken zien ontstaan en toenemen. Veel heeft de invloed van het gouvernement, onder de verschillende latere residenten, geleden, tot staving waarvan ik hier verschillende bewijzen zou kunnen bijbrengen, doch die tot de behandeling van de mij voorgestelde taak geene onmiddellijke betrekking hebben. Tot handhaving der rust en orde vindt de resident steeds een' ijverigen dienaar in den landhuurder, die, dagelijks op zijne gronden vertoevende, geen oogenblik verliest, om den resident kennis te geven van iedere oorzaak, welke tot rustverstoring en wanorde aanleiding zou kunnen geven. Getuige hiervan het gedrag van den landhuurder KOOPS, die tijdens den opstand in Nanggoelan, waarbij in weinig tijds 19 dessa's van den prins PAKOE ALAM in de asch werden gelegd, en terwijl de oproerbanieren reeds naar de hoofdplaats oprukten, zijne gronden niet verliet, maar kruid en lood verzocht. Getuige de kennisgeving van den heer VAN PREHN, van zijne landen Demakioe aan den resident, dat zich eenige verdachte personen (priesters) in de omstreken zijner gronden ophielden, wier booze plannen door eene daarop gevolgde gevangenneming geheel verijdeld werden, enz. Geen dessa of dorp, behoorende tot de landen des landhuurders, wordt dan ook, door opstandelingen en booswichten, tot de vereenigings-plaats hunner ongeregeldheden en wanbedrijven gekozen.

8). *Het verkeer met beschaafde Europeanen werkt voordeelig op de inlandsche vorsten en hoofden.*

Het verschil in den omgang met de bedoelde vorsten en hoofden is immers voor hen, die deze residentie vóór 1839 leerden kennen, thans zeer in het oog vallende. Beschaving en hoogst wellevende manieren merkt men tegenwoordig bij de meesten hunner op; de zonen van den prins PAKOE ALAM, de luitenant-kolonel MORTO NEGORO en anderen leveren hiervan het bewijs. Dit gezellig verkeer heeft natuurlijk eene verbroedering ten gevolge, welke op den geest der bevolking in het algemeen gezegend moet terugwerken.

9). *De door het bestaan der landverhuringen aangekweekte indigo bevoordeelt zoowel den Europeschen handel, voor welken zij uitsluitend bestemd is, als de residentie Djokjokarta zelve.*

Dit produkt is eene belangrijke aanwinst voor den Europeschen handel, en geeft aanleiding tot eene omzetting van ongeveer een millioen gulden 's jaars. Jammer slechts, dat deze tak van nijverheid van gouvernements wege niet meer wordt aangemoedigd, in stede van, door eene te naauwgezette handhaving van een reglement (*) en door de willekeurige afwijzing van solide ondernemers, de ontwikkeling te bemoeijelijken en den bloei te vertragen.

Hiermede nu meen ik het waarachtige nut van de landverhuringen in alle opzigten genoegzaam aangetoond en bewezen te hebben. In gemoede raad ik den heer VAN NES aan, zich van een anderen korrespondent in genoemde residentie te voorzien, vooral daar, bij de tegenwoordige discussiën betreffende dit onderwerp, het er wel op aankomt de zaken naar waarheid voor te dragen.

Ten slotte wensch ik nog kortelijk de landverhuringen te beschouwen in betrekking tot het gouvernement van Indië.

Voor als nog bestaan zij onder een kontrakt, door genoemd gouvernement gemaakt, dat in 1858 een einde neemt. Dan zal worden beslist, of zij al dan niet zullen ophouden te bestaan.

Het tegenwoordig reglement laat veel te wenschen over, en behoort naar mijn inzien in de middeleeuwen te huis. In deze tijden dient een dergelijk reglement ten spoedigste te worden herzien; men moet gehoor verleenen aan billijke eischen van belanghebbenden (†). Beter ware het, in dezen een waakzamer oog te houden op de Chinezen, die, zooals wij vroeger hebben aangetoond, de toepassing van bestaande reglementen weten te ontduiken.

Toen in den jare 1842, onder den landvoogd ad interim, den heer MERKUS, eene naauwkeurige opgave werd verlangd van den toestand der zaken te Djokjokarta, heeft de toenmalige resident zich, ten opzigte der Europeanen, ten strengste van zijnen pligt gekweten, met dat gevolg, dat aan verscheidene van hen de vergunning om naar hunne gehuurde gronden te vertrekken, ja zelfs het langer verblijf aldaar, werd ontzegd; terwijl daarentegen de Chinezen ongehinderd op den ouden voet bleven voortgaan. Door bemiddeling van den rijksbestuurder DANOE REDJO moesten wel is waar hieromtrent informatiën plaats hebben, doch deze bleven zonder gevolg. Dit kwaad zou mijns inziens gemakkelijk kunnen worden verholpen, indien de resident eene premie uitloofde aan ieder, die bewijzen kon leveren, dat een Chinees land in huur bezit, dat hij die premie door den overtreder liet betalen, en hem zelven over de grenzen brengen. Deze maatregel zou door het gouvernement zonder opoffering kunnen geschieden, en waarschijnlijk spoedig voor altoos een einde maken aan dit kwaad.

(*) Het reglement, dat hiervoren sub no. I is medegedeeld.

(†) Men vergelijke de petitie aan de 2de Kamer der Staten-generaal, door den heer J. STEYN PARVÉ cum suis.

Wanneer eindelijk de schandelijke pachten van bazars enz. te Djokjokarta en elders zullen hebben opgehouden, dan zal de welvaart onder de bevolking worden bevorderd. Een Chinesche pachter heft tegenwoordig zooveel als hij goedvindt, en de ambtenaren moeten, op hooger gezag, zulks toelaten, aangezien deze woekergelden gedeeltelijk aan het gouvernement tot inkomst verstrekken.

»Is het dan te verwonderen, dat in die residentie van af Januarij dezes »jaars tot Julij reeds 400 moorden waren gepleegd!" De vermelding dezer moorden overtuigt mij volstrekt niet, dat de oorzaak daarvan in de landverhuringen moet worden gezocht. Het cijfer van 400 zal trouwens ook maar gekozen zijn, om een rond getal te hebben. Het komt mij hoogst overdreven voor. Voorts zoude eene opgave worden vereischt of deze moorden zijn gepleegd onder de bevolking der landhuurders, of onder de bevolking van nog onverhuurde dorpen, om als bewijs te kunnen gelden, dat de landverhuringen daartoe aanleiding geven. Zijn nu werkelijk die moorden grootendeels onder de bevolking van niet verhuurde dorpen gepleegd (zoo als *zeker* het geval zal zijn), dan bewijst dit slechts, dat de politie onder het bestuur van den tegenwoordigen resident DE KOCK in zeer ongunstige omstandigheden verkeert.

Men zal hier welligt de vraag doen, of ik dan van gevoelen ben, dat de politie de moorden kan voorkomen? Ik antwoord onbeschroomd toestemmend, zeker althans gedeeltelijk, zoo de resident bij het ontvangen van berigten betreffende deze moorden, in aanmerking wil nemen, *welke* van de distrikten grootendeels door deze gruwelen worden bezocht, en eenvoudig den hoofdregent van dat distrikt verwittigt, dat, bijaldien deze moorden niet ophouden, en hij de daders niet in handen weet te krijgen, zijn ontslag onmiddellijk zal volgen. Men kan zich overtuigd houden, dat dit den gewenschten uitslag zal opleveren. »Ook daar hoort gij de stemmen van o! NAHUIJS! »en andere voorstanders van landverhuur, kondet gij een klein kijkje komen »nemen, wat zoudt gij uitroepen, dat ge u vergist hadt." Welnu, gaat gerust zien wat men te Djokjokarta heeft gedaan, ondanks alle beperkingen en bemoeijelijkingen van het gouvernement; en tevreden en van uwe dwaling overtuigd, zoudt gij wederkeeren en inzien, dat geen »*O Nahuijs!*" als voorstander der landverhuur, en »*O Wichers*", als invoerder der nieuwe wetten, op eene lijn mogen staan, en in denzelfden ongunstigen zin worden uitgesproken; gelijk ten onregte in de brochure van den heer VAN NES is geschied.

En hiermede geloof ik de mij opgelegde taak volbragt te hebben. Bij de behandeling dezes heb ik mij steeds ten doel gesteld, om de zaak in gemoede en naar waarheid voor te dragen; iets waaraan, dit verzeker ik plegtig, getrouw door mij is voldaan. Mogt door dit schrijven een helderder licht over den waarachtigen toestand van landverhuringen in de vorstenlanden op Java worden verspreid, dan zal ik mijne geringe pogingen ruimschoots beloond achten.

'S Gravenhage, Januarij 1850. R. SWAVING.

III.

PROVISIONEEL REGLEMENT,

op de huur en verhuur van landen, in de rijken van Soerakarta en Djokjokarta, aan Europeanen en derzelver afstammelingen, ten vervolge van het besluit van den kommissaris-generaal van Nederlandsch Indië, dd. 17 Mei 1827. (Staatsblad no. 53).

Art. 1. Niemand zal in de vorstenlanden als landhuurder, als administrateur of bediende worden toegelaten dan Nederlanders, hetzij door geboorte of welduiding, en vast ingezetene van Java zijnde.

Art. 2. Vreemdelingen, ofschoon vaste ingezetenen van Java, zullen niet toegelaten worden dan in zeer buitengewone omstandigheden, welke den gouverneur mogten nopen op deze bepaling eene uitzondering te maken.

Resolutie van den 20 September 1836, no. 6.

» van den 12 Maart 1834, no. 17.

Art. 3. Nederlanders, welke gevonnisd of niet eervol uit 's Lands dienst ontslagen zijn, dan wel een berispelijk of dubbelzinnig gedrag leiden, zullen almede niet worden geadmitteerd.

Art. 4. Evenmin zal aan gewezen Europesche militairen, beneden den rang van officier, vergunning tot inwoning in de vorstenlanden verleend worden, dan nadat de residenten aldaar verklaard hebben, dat tegen de gevraagde vergunning bij hen geene bedenkingen bestaan.

Besluit van den 13 Augustus 1836, no. 7.

Art. 5. Chinezen, Arabieren noch andere vreemde Oostersche natiën, zullen als landhuurders in de vorstenlanden worden toegelaten.

Besluit van den 14 Augustus 1837, no. 20.

Art. 6. Iemand genegen zijnde om zich als landhuurder in de vorstenlanden neder te zetten, zal vooraf ten genoege van het gouvernement moeten bewijzen de noodige kennis van de Javaansche of Maleische taal te bezitten en de noodige kennis van de inlandsche zeden en gewoonten te hebben verkregen, om met de inlanders te kunnen omgaan.

Art. 7. Zoodanig persoon zal tevens ten genoege van het gouvernement moeten bewijzen, de daadzakelijke middelen te bezitten, om de onderneming uit te voeren, welke hij begeert tot stand te brengen.

Resolutie van den 2 April 1836, no. 14, art. 1, § 1.

Art. 8. Alvorens tot het in huur nemen van landerijen over te gaan, zal zoodanig persoon onder overlegging der bewijzen bij art. 6 en 7 bedoeld, zich bij rekwest tot den gouverneur-generaal wenden, om verlof tot inwoning te Soerakarta of Djokjokarta en om aldaar landen te huren.

Het gouvernement behoudt zich voor, om het verzoek te weigeren, wanneer hetzelve daartoe redenen mogt hebben, zoo als moeijelijke omgang, drift of andere gebreken, die geen genoegzaamen waarborg opleveren, voor het gedrag van den verzoeker, ten aanzien van den inlander.

Art. 9. Bij zoodanige verzoeken om vergunning tot het inhuren van landen moet bepaaldelijk worden opgegeven, welke landerijen de huurder verlangt te huren, en zal de daartoe verleende magtiging beschouwd worden dan ook slechts betrekking te hebben tot de landen die bepaaldelijk zijn aangewezen, weshalve degeen, die verlangen mogt meer landen in huur te nemen, telkens op nieuw daartoe vergunning zal moeten vragen, met overlegging van bewijzen, dat hij genoegzame middelen bezit, om ook op die landen aan de kultures de noodige uitbreiding te geven.

Resolutie van den 23 September 1836, no. 5.

Besluit van den 21 October 1837, no. 2.

Art. 10. Het verzoek toegestaan zijnde, zoo zal de begunstigde voorzien worden van een bewijs, door den resident geteekend, en van des vorsten zegel voorzien, waarbij hem verlof wordt gegeven, om overeenkomsten tot het inhuren van landerijen, onder nadere goedkeuring van het gouvernement, aan te gaan.

Resolutie van den 2 April 1836, no. 14, art. 1, § 2.

Art. 11. De kontrakten zullen het gouvernement binnen zes maanden na de gouvernements vergunning ter goedkeuring worden aangeboden, en geen kracht hebben voor dat die goedkeuring verleend is.

Resolutie van den 2 April 1836, no. 14, art. 1, § 3.

Art. 12. Er bestaat geene verpligting om de kontrakten te sluiten voor notarissen en getuigen of ander publiek persoon.

Dezelve zullen worden geschreven op ongezegeld papier.

Daarentegen zal het extrakt besluit, waarbij door het gouvernement goedkeuring op zoodanig kontrakt verleend wordt, geschreven worden op het zegel overeenkomstig Art. 37 der Zegel-Ordonnantie.

(Staatsblad 1817, no. 50).

Bij het doen van overdragten voor zoodanige kontrakten, zal almede de voldoening van het zegelregt gevorderd worden; wanneer daarbij niet gelijktijdig een kontrakt van associatie bestaat, volgens art. 41 der Zegel Ordonnantie, zal er slechts een zegel van *één Gulden* behoeven gebruikt te worden, doch wanneer bij zoodanigen overgang tevens begrepen is een kontrakt van associatie, zal art. 42 der gezegde Ordonnantie moeten worden toegepast.

De residenten in de vorstenlanden zijn gehouden, in elk voorkomend geval op te geven de hoegrootheid van het zegel, waarop het aan de belanghebbenden eventueel uit te reiken extrakt-besluit zal behooren geschreven te worden.

Besluiten van den 21 October 1837, no. 1, en van den 7 Sept. 1839, no. 1.

Art. 13. De kontrakten onder 's hands wordende aangegaan, zullen, alvorens aan den soesoehoenan van Soerakarta of den sulthan van Djokjokarta ter goedkeuring te worden aangeboden, moeten voorzien zijn van het visa van den betrokken resident, zullende overigens in die kontrakten moeten worden gevolgd een door den resident voorgeschreven of nader voor te schrijven model, en daarbij worden in acht genomen, dat dezelve worden geschreven op halverblad en daarnaast voorzien van de Javaansche vertaling, geteekend

door den gezworen translateur, aan wien voor elk exemplaar van het kontrakt door den huurder *f* 10 zal worden te goed gedaan.

Art. 14. De te bedingen pachtschat zal, behalve de gewone diensten en voordeelen, minstens het dubbele van den gewonen padjak moeten bedragen. De bepaalde pachtsom moet om de zes maanden aan den verhuurder betaald worden, zonder dat daarmede eenige verrekening of verevening van schade zal mogen plaats hebben, met uitzondering van de verrekening, bedoeld bij art. 15 van dit reglement.

Resolutie van den 2 April 1836, no. 14, art. 2 der uit te vaardigen bepalingen.

Resolutie van den 2 April 1836, no. 14, art. 1, § 4, la. b.

Art. 15. Geene voorschotten zullen voor langer dan een jaar worden verleend, en terug betaald worden in termijnen, bepaald over den geheelen pachttijd.

Resolutie van den 2 April 1836, no. 14, art. 1, § 4, la. a.

Art. 16. Geene sawahs mogen tot koffij-, suikerriet- of indigotuinen worden gebezigd, dan met uitdrukkelijke toestemming der bevolking, waarvan de resident bevoegd zal zijn, zich zoo dikwerf hij zulks goedvindt te overtuigen. De landhuurders zullen de rijstkultuur door alle mogelijke middelen moeten bevorderen en geene de minste hindernissen in den weg leggen aan de beplanting der reeds bestaande rijstvelden.

Resolutie van den 2 April 1836, no. 14, art. 1, § 4, la. c.

Art. 17. De landhuurders zullen de opgezetenen hunner landen geene nieuwe belastingen of verpligtingen mogen opleggen, en zullen zich onthouden om over de vruchtboomen, bamboes en andere eigendommen der dessas-bewoners zich eenige beschikkingen aan te matigen.

Art. 18. De landhuurders zullen verpligt zijn, om niet alleen de gehuurde landen in persoon te administreren, maar om ook op dezelve zich met der woon te vestigen; van dit laatste kan echter op daartoe bij rekwest te doen verzoek, om bijzondere redenen, dispensatie worden verleend.

Art. 19. Geene Europesche mandoors zullen anders dan in zeer buitengewone gevallen, ter beoordeeling van het gouvernement, op de te huren landen worden geadmitteerd, maar zullen de huurders daartoe moeten emploijeren Christenen, inboorlingen van Java of Amboinezers; deze zullen echter niet mogen worden toegelaten, dan na daartoe op een met redenen omkleed bij rekwest aan den resident gedaan verzoek, de toestemming te hebben verkregen.

De resident heeft het regt, om zonder vorm zoodanige mandoors van de gehuurde landen te verwijderen, wanneer hij daartoe redenen vermeent te hebben, en is daarvan alleen rekenschap schuldig aan den gouverneur-generaal.

Art. 20. Een landhuurder, door ziekte, vertrek uit deze kolonie of andere billijke redenen eenen administrateur op zijne landen moetende aanstellen, zoo zal deze dezelfde hoedanigheden moeten bezitten, als voor de landhuurders zelve zijn voorgeschreven.

Art. 21. Niemand zal meer landen mogen huren, dan hij in persoon kan administreren, wordende bij deze de hoegrootheid bepaald naar den volgenden maatstaf, als:

Voor eene suikerfabrijk met ijzeren cilinders, berekend op eene produktie van 10.000 pikols, hoogstens 200 jonken van 2000 □ roeden, ieder waarvan de helft voor beplanting en de wederhelft voor verwisseling.

Voor eene koffijplantaadje 250 gelijke jonken voor twee millioen koffijboomen, à 8000 boomen de jonk.

Voor eene indigofabrijk 150 jonken, voor eene fabrijk van 10 tot 15000 pond, de helft om te verwisselen.

Een en ander ter beoordeeling van den resident, die zich zal moeten verzekeren dat deze bepaling niet overschreden worde.

Art. 22. Het huren van landen, om daarmede te spekuleren, door dezelve aan anderen te verkoopen, is gestrengelijk verboden, zullende geene authorisatie tot overschrijving van landen van den eenen op den anderen verleend worden dan om bijzondere buitengewone redenen, ter beoordeeling van het gouvernement, na volledige inlichting door de plaatselijke autoriteit.

Art. 23. Het verlof om zich in de vorstenlanden te vestigen, wordt verklaard, zoo voor de aldaar reeds aanwezige Europeanen, als voor degenen, die zich aldaar nader zullen nederzetten, te zijn eene gunst, verleend tot wederopzegging toe, en welke dadelijk zal ingetrokken worden, wanneer de begunstigden door daden, woorden, gesprekken als anderzins, zoo ten aanzien van het gouvernement, de plaatselijke autoriteiten of inlandsche grooten, aanleiding geven, om hunne verwijdering als wenschelijk te beschouwen.

De met der woon in de vorstenlanden gevestigde Europeanen zijn gehouden zich met den meest mogelijken eerbied te gedragen tegen den resident en verdere autoriteiten, zoo mede ten aanzien van de vorsten en grooten, en zoo zij door daden, woorden of geschriften aanleiding tot aanstoot geven of om den eerbied der inlanders voor hêt openbaar gezag te krenken, zullen zij dadelijk van daar verwijderd worden.

Zij zijn speciaal verpligt, om bij de feesten en andere openbare gelegenheden, zoo in de residentswoning, als in den kraton te verschijnen, wanneer zij door den resident daartoe genoodigd worden, en zoo zij zich daaraan onder verschillende voorwendselen onttrekken, zal op voordragt van den resident ten hunnen aanzien zoodanige dispositie worden genomen, als noodig zal worden bevonden. — Zij zullen zich ook niet mogen onttrekken, noch aan de schutterlijke dienst, noch aan het bekleeden en behoorlijk uitoefenen van de honoraire betrekkingen, waartoe zij door den resident mogten worden geroepen, zoo als ter vervulling van eene plaats in de residentieraden, of als wijkmeester, zoo mede om kommissiën in het belang van den lande als anderzins te verrigten.

Art. 24. De huurder zal met de opgezetenen van de landen billijke overeenkomsten kunnen aangaan tot het presteeren van diensten in voldoening der padjak, zullende daarbij worden opgevolgd de inlandsche gebruiken en gewoonten.

Resolutie van den 2 April 1836, no. 14. Art. 15 der bijlagen van den Soesoehoenan.

Art. 25. Zoo de verhuurde dessa's reeds koffij opleveren, zoo zal het $\frac{2}{5}$ van dat produkt, thans door de vorsten genoten wordende, voortdurend ten behoeve derzelven voldaan worden, hetzij door storting tegen bewijs in 's lands pakhuizen, dan wel in geld, berekend naar den door het gouvernement vastgestelden prijs.

Art. 26. Na het vierde jaar zal ten behoeve van de vorsten jaarlijks 5 pCt. van de aangeplante koffij worden voldaan, op de wijze als in het voorgaande artikel is voorgeschreven

Resolutie van den 2 April 1836, no. 14. Art. 10 der bepalingen van den Soesoehoenan.

Art. 27. Deze belasting zal echter niet worden gevorderd van de landen, welke voor de uitvaardiging dezes verhuurd zijn; dezelve zal echter worden geheven in geval van verlenging van den huurtijd der bedoelde landen, gerekend van den datum der verlenging.

Resolutie van den 2 April 1836, no. 14. Art. 11 der bepalingen van den Soesoehoenan.

Art. 28. De resident heeft het regt en de bevoegdheid, om zich ten allen tijde in persoon of door gekommitteerden te overtuigen, dat de bevolking door de landhuurders goed en overeenkomstig de inlandsche gewoonten en de aangegane verbindtenissen met de verhuurders behandeld wordt, zoo mede of deze laatste de gehuurde landen werkelijk bezigen tot het oogmerk, 't welk zij bij de inhuring het gouvernement hebben kennelijk gemaakt.

Art. 29. De landhuurders zullen zich onthouden de bevolking der door hen gehuurde landen te onttrekken aan de publieke diensten, waartoe dezelve verpligt is, of in evenredigheid tot de overige bevolking der vorstenlanden nader zal worden bepaald, zoo als het maken en onderhouden van wegen en bruggen, politiediensten of andere werkzaamheden, welke voor het algemeen gevorderd worden.

Zij zullen de inlandsche distrikts- en andere hoofden in de uitoefening van hun gezag in geenen deele hinderlijk zijn, maar integendeel met de meeste beleefdheid behandelen en behulpzaam zijn, zich steeds voor den geest houdende, dat door de verhuring van landen de bevolking in geenen deele van deszelfs gehoorzaamheid en verpligtingen jegens het openbaar en Europeesch gezag ontheven is.

Het omkoopen der inlandsche hoofden, om de bevolking van hunne landen van publieke diensten te bevrijden en den last daarvan op anderen te doen drukken, wordt bij deze speciaal verboden.

Resolutie van den 2 April 1836, no. 14. Art. 1, § 4, L^a. C.

Art. 30. De landhuurders zullen zich onthouden van het aannemen van inlandsche titels en het dragen van inlandsche onderscheidingsteekenen, zoo mede van de uitoefening van eenig openbaar gezag, zoo in de zaken van justitie en politie, als in andere opzigten, veel min eenige hoofden mogen

ontslaan of aanstellen, anders dan met toestemming van de bevoegde Europesche of inlandsche autoriteiten.

Resolutie van den 2 April 1836, no. 14. Art. 1, § 4, L^a. D.

Art. 31. Alle kwestiën, hetzij tusschen de landhuurders onderling, hetzij tusschen de ingezetenen, over grensscheidingen, waterleidingen, inlandsche gewoonten en gebruiken enz. worden op de gewone wijze door de inlandsche regtbanken en autoriteiten beslist, aan welke uitspraak partijen gehouden zijn zich te onderwerpen.

Resolutie van den 23 September 1836, no. 5. Besluit van den 21 October 1837, no. 2.

Art. 32. Landhuurders, door tegenwerking aanleiding gevende, dat het aandeel van de bevolking hunner landen in den arbeid van wegen en bruggen en andere publieke werken niet tijdig verrigt wordt, zoo zal, op last van den resident, zulks ten hunnen koste gedaan worden, zullende de rekeningen, door den resident goedgekeurd wordende, dadelijk door hen worden betaald, of anderzins ter bekoming dier betaling parate executie door den residentsraad verleend worden, zonder hooger beroep.

Resolutie van den 23 September 1836, no. 5. Besluit van den 21 October 1837, no. 2.

Art. 33. De bestaande, over en langs de verhuurde landen loopende, wegen, hetzij groote of kleine, dan wel paden, zullen door de landhuurders behoorlijk in orde gehouden worden; zij zullen het regt niet hebben, om degenen, welke daarvan gebruik wenschen te maken, zulks onder eenig voorwendsel, hoe ook genaamd, te beletten, of daarin belemmering te veroorzaken.

Nieuwe wegen zullen door hen niet worden aangelegd, dan na daartoe bij rekwest aan den resident verzoek gedaan, en na ruggespraak met het militaire departement verlof verkregen te hebben.

Resolutie van den 2 April 1836, no. 14.

Art. 34. De landhuurders zullen de bedongen huur geregeld op de feesten Gnebek Moeland en Gnebek Pocassa aan de verhuurders voldoen; zullende bij gebreke van dien, ten verzoeke van deze laatste, de residenten bevoegd en verpligt zijn om, in overeenstemming met de vorsten, de landen weder in het bezit van dezelve te stellen.

In zoodanig geval zal de verhuurder niet verpligt zijn, om den huurder eenige schadeloosstelling voor gebouwen, plantagiën als anderzins te verleenen.

De resident heeft de bevoegdheid, om zich te overtuigen dat de huur geregeld en in specie betaald wordt.

Art. 35. Geene landen zullen worden verhuurd voor langer dan vijftien jaren, zullende de huurpenningen elke vijf jaren met 10 pCt. op de primitive huur worden vermeerderd, tenzij dat bijzondere buitengewone ongelukken zulks mogten verhinderen, in welk geval de residenten in overleg met de vorsten daarvan dispensatie kunnen verleenen, onder goedkeuring van het gouvernement.

Resolutie van den 2 April 1836; art. 6 der bepalingen van den Soesoehoenan.

Art. 36. Bij overgang van de huur der landen zal het aan de vorsten vrijstaan om voor derzelver goedkeuring van die transactie zoodanige geldelijke voordeelen te bedingen, als in overleg met den resident en in verband met de door den verkooper behaalde zuivere winst bij den verkoop billijk zal worden bevonden.

Deze voordeelen zullen echter nimmer te bovengaan 20 pCt. van de zuivere winst, welke die transactie oplevert, zonder daarbij in aanmerking te brengen de voordeelen, welke de huurder uit de produkten van het land reeds genoten heeft tot op het tijdstip van den verkoop.

Art. 37. De landhuurders zullen zich onthouden van het doen vestigen of toelaten op hunne gronden van inlanders uit de gouvernementslanden. Ook hebben zij in geenen deele het regt om ingezetenen van hunne landerijen te doen verhuizen, maar zullen, wanneer één of meer zoodanige personen door slecht gedrag, tegenstreving, opruijing of andere redenen voor hunne belangen in de publieke rust gevaarlijk zijn, de hulp van de bevoegde autoriteiten inroepen, die deswege in billijkheid en overeenkomstig de bestaande gewoonten zullen beslissen en maatregelen nemen.

Art. 38. De landhuurders zullen elkander onderling, of de bevolking van andere nabij gelegen landen geene schade of belemmeringen mogen in den weg leggen door het opstoppen en afleiden van rivieren, waterleidingen als anderzins, en in geen geval de bestaande en door andere benuttigd wordende kanalen of waterleidingen mogen opstoppen, afleiden, of wel een anderen loop geven, maar integendeel alles aanwenden of gedoogen, wat, zonder hunne belangen regtstreeks te benadeelen, tot algemeen nut kan strekken.

Resolutie van den 2 April 1836, no. 4, art. 1, § 4, l°. f.

Art. 39. Wanneer door de bevoegde autoriteit het noodig wordt geacht om langs, door of op de gehuurde landen, wegen, kanalen of andere werken van algemeen nut aan te leggen, zullende de landhuurders zich daartegen niet mogen verzetten. Billijke bezwaren, op eene voegzame wijze voorgedragen en behoorlijk gestaafd, zullen echter in aanmerking worden genomen.

Art. 40. Wanneer bij het eindigen van den huurtijd de huurder en verhuurder zich niet kunnen verstaan ten aanzien van de verlenging van den huurtijd, zal het land aan den verhuurder worden teruggegeven in den toestand, waarin zich hetzelve alsdan bevindt, zonder eenige aanspraak op vergoeding of schadeloosstelling te mogen maken, hetzij voor gebouwen, plantagiën of verbeteringen, aan welke voor de teruggave geen schade, hoe ook genoemd, zal mogen worden toegebragt.

Art. 41. De landhuurders zullen verpligt zijn, om in allen deele met het Europesche en inlandsche gezag mede te werken om de rust en goede orde in de vorstenlanden te handhaven, en zijn uitdrukkelijk gehouden, om den resident onverwijld mededeeling te doen van alle volksverzamelingen, oproe-

rige bewegingen en andere zaken, welke de rust zouden kunnen verstoren, of daartoe de strekking hebben.

Art. 42. Alle personen, welke landen in de vorstenlanden wenschen te huren, zullen bij hunne rekwesten moeten verklaren met het reglement bekend te zijn en zich daaraan onvoorwaardelijk te onderwerpen.

Behoort bij besluit van den Gouverneur Generaal d. d. 4 November 1839, no. 12.

Mij bekend:

De Adjunct-Secretaris van het Gouvernement,

(w. g.) SCHAAP.

VARIA.

Mag men aan de loopende geruchten te Batavia eenig geloof hechten, dan zou bij het Nederlandsch Indisch Gouvernement het voornemen bestaan, om het tegenwoordig opperhoofd van den Nederlandschen handel in Japan in Mei 1850 te doen vervangen. Wij wenschen door de volgende regelen de aandacht van den koning en de natie te vestigen op de omstandigheid, dat het in de tegenwoordige tijden vooral noodzakelijk is, dat het opperhoofd in Japan een even kundig koopman als goed diplomaat zij. Men weet, dat bij de Japansche natie de handelstand veracht, zelfs beneden den dienstbaren stand aangeteekend is. Dit nationaal gevoelen, hoe verkeerd ook, is daarenboven versterkt door het *meerendeel* der van Batavia gezondene ambtenaren. Sedert eene 200jarige vestiging in Japan tot 1835, dreef ieder ambtenaar handel voor eigen rekening en werd meestal naar ancienniteit bevorderd. Doordien de ambtenaren eigen handel dreven, veronachtzaamden zij — om niet meer te zeggen — den vroegeren kompagnies- en den lateren gouvernementshandel; terwijl zij hunnen eigen handel *in den regel* met de meeste ontrouw dreven, maar des ongeacht tot de aanzienlijke betrekking van opperhoofd stegen. Zulke handelingen hebben de Japanezen evenzeer in hun onjuist nationaal gevoelen versterkt, als de achting voor de Nederlanders bij hen niet bevorderd.

Sedert 1836 is de handel, vroeger door de ambtenaren gevoerd, aan een partikulier in pacht afgestaan. Deze nuttige maatregel heeft de ambtenaren eenigermate in de achting der Japanezen doen rijzen. Maar is dat genoeg? — heeft sedert dien tijd Nederland van Japan wel dat voordeel genoten, als daarvan had kunnen getrokken worden? Inderdaad neen! de koloniale rekeningen zullen van achteruitgang getuigen. Zelfs de zending van den koninklijken brief in 1844, ofschoon deze eene zuiver staatkundige strekking mag gehad hebben, heeft dien achteruitgang niet tegengegaan, maar werkelijk doen toenemen. Naar ons inzien heeft men meest altijd, maar vooral sedert 1839, bovenal in 1844 en later, met geen genoegzaam doorzigt en beleid gehandeld, om tot betere handelsresultaten te geraken.

In 1844 en later had men, onzes inziens, bij het prijselijk volgen van eene menschlievende en eerlijke staatkunde het eigenlijk handelsbelang daarvan niet geheel moeten scheiden, maar behendiglijk daarmede kunnen vereenigen; hetgeen te meer te bejammeren is, omdat later vreemden de vruchten van dezen misslag zullen plukken. Reeds sedert 4 jaren drijven de Engel-

schen bij associatie met Chinezen eenen indirekten handel van Chusau (China) op Japan, door middel der jonken, die tweemalen in het jaar laatstgemeld rijk bezoeken. De Japanezen zullen door het gebruik der Engelsche goederen de Nederlandsche van lieverlede leeren ontberen.

Wij deelen daarom in de meening, dat zoo lang het Nederlandsche opperhoofd in Japan een *ambtenaar* en geen *koopman* zal zijn, Nederland op geen handelsvooruitgang met Japan behoeft te rekenen; want wij hechten sterk aan het denkbeeld, dat een kundig koopman een goed ambtenaar kan zijn, maar een kundig ambtenaar zelden of nimmer een goed koopman kan wezen. En toch worden onze handelsbetrekkingen, zoo als wij zeiden, in Japan door eenen *ambtenaar* geleid; daarom zijn ook alle proeven en ondernemingen met Japan mislukt; want de proeven en ondernemingen hebben niet doelmatig kunnen zijn, omdat de opperhoofden meestal in handelszaken onbevoegde beoordeelaars zijn geweest.

Meer dan waarschijnlijk kan Japan zijn afzonderingstelsel moeijelijk langer volhouden, wanneer eene magtige zeemogendheid hetzelve in ernst, hetzij met *goud* of door verraad in het spel te brengen, bewegen, hetzij met wapenen tot gemeenschap dwingen wil. Het verlicht gedeelte der Japansche natie is voorzeker haar despotiek regeringstelsel moede; zij haakt naar eene andere, naar de oude dynastie, naar eenen vrijeren regeringsvorm en gevolgelijk naar een vrijer verkeer naar buiten. Eene magtige zeemogendheid, die deze gevoelens verstandig te leiden en bovendien *goud* in het spel te brengen weet, zal het doel van een vrij handelsverkeer met Japan bepaald bereiken. Thans meer dan ooit rigt Amerika zijne blikken op Japan; en zal die staat niet trachten, om vroeg of spade dat rijk te bewegen of te noodzaken zijn afzonderingstelsel te laten varen? Immers hebben wij vernomen, dat Amerika eene belangrijke expeditie derwaarts bestemd heeft; en zullen de Britten achterlijk blijven? Wij betwijfelen het! — Zal Nederland als altijd weder *te laat* komen? Wij vreezen helaas, ja! Wij wijzen op niets, om geene droevige herinneringen op te wekken; maar, wij vragen: Zou eene vreemde Natie soms niet eenige voordeelen boven ons op of in Japan kunnen bedingen?

Het is de pligt der regering zulks voor te komen; en indien haar dat ernst is, benoeme men voor Nederlandsch opperhoofd in Japan vooral *geen ambtenaar*, om Nederland en zijne handelsbelangen te vertegenwoordigen; maar *een wereldhandelkundige*, die met genoegzame takt en talent begaafd is, om, wanneer het noodig is, als diplomaat op te treden. Overigens moet zoodanig opperhoofd, in gewone omstandigheden, handel van staatkunde *schijnbaar* scheiden, evenwel beiden *daadzakelijk* vereenigen.

De gedragslijn van dat nieuwe opperhoofd is niet in bijzonderheden aan het publiek aan te wijzen; maar zoo de regering tot de benoeming gezind schijnt te zijn, dan zijn wij genegen om, daartoe geroepen, deze praktische denkbeelden aan haar mede te deelen.

Mijne beschrijving van Banka, aangehaald door den hoogleeraar VETH, in zijne bewerking van TH. HORSFIELD's verslag over Banka, verscheen als eerste lettervrucht in de »Schilderungen aus Ostindiens Archipel," en is als zoodanig niet vrij te pleiten van onvolmaaktheden en gebreken, welke ik alleen met de woorden van CICERO verontschuldigen kan: »Edidi quae potui, non ut volui, sed ut me temporis angustiae coëgerunt." Vervuld van enthusiasme voor de verspreiding van kennis van Indië, heb ik helaas! bij het publiceren van dat werk, niet gelet op den gouden regel: »bene vivit, qui bene latet," en is deze eersteling voor mij een kind der smarte geworden. Na mijne terugkomst in N. Indië heb ik ondervonden, dat er kluisters bestaan, die den geest aan banden leggen, en dat een wantrouwend prohibitiv-systema niet altijd zijne goedkeuring hecht aan hetgeen door de wetenschap welkom wordt geheeten. In N. Indië immers beschouwt men de verspreiding van kennis van Indië niet altijd als wenschelijk, indien namelijk, bij beschrijvingen, snaren worden aangeroerd, wier klank liefst niet gehoord wordt. Iets dergelijks vermeende men ook bij dezen arbeid te bespeuren, en het gevolg daarvan is geweest, dat ieder opregt voorstander van het prohibitiv-systema en menig fanatiek zeloot, wegens dat door mij uitgegeven werk, regt meende te hebben, om mij als een zondenbok te beschouwen, welken te mishandelen niet alleen niet kwaad, maar zelfs verdienstelijk was. — Als een bewijs van opregt patriotisme, heeft menig kleine despoot mij gedreven van het eene uiterste tot het andere van den Indischen archipel. Jaren achtereen heb ik het ijzeren juk van de militaire hierarchie, onder hetwelk ik in Indië gebukt ging, zwaar moeten gevoelen, en de kracht van hare magtspreuk:

»Verträum die Zeit, verlern das Denken,
»Und mache stets ein Schafsgesicht,
»Lass dich von jedem Ochsen lenken,
»Und wenn er stösst, so muchse nicht."

Alhoewel niet begeerig naar de martelaarskroon, nog minder voorstander van MOZES wet: oog om oog, tand om tand; heb ik mij toch gelukkig gevoeld, toen ik den vrijen bodem van Europa mogt betreden; en mijne zucht om wraak te nemen voor al het leed, gedurende zoo vele jaren in Indië ondervonden, bepaalde zich bij het plan, een werk uit te geven, hetgeen al het belangrijke zoude bevatten, dat zich aan mijnen geest in Indië heeft aangeboden, zonder mij door het gebod: »lijden en zwijgen" verder te laten afschrikken. In dit werk is ook aan eene meer naauwkeurige beschrijving van het eiland Banka eene plaats toegewijd, en ik koester de hoop, dan alles te vermijden, wat men bij de eerste beschrijving met regt kon gispen. Ik vlei mij daarom, dat het belangrijk genoeg zal worden geacht, om de algemeene aandacht tot zich te trekken.

Men zal ook omtrent mijne eerste beschrijving toegevender oordeelen, als men gelieft in acht te nemen, dat de bouwstoffen over dit merkwaardig eiland, welke in den jongsten tijd ten voorschijn gekomen zijn, meer geschikt moeten geacht worden, eene voldoende beschrijving te leveren, dan tijdens mijn

verblijf in dit land, toen de toegang tot de archiven zoo goed als gesloten was. Eene verdienste ken ik echter aan haar toe, van namelijk de algemeene aandacht meer bijzonder tot een land getrokken te hebben, hetwelk, om zijne ligging en om zijne produkten, allerbelangrijkst is, en, niet alleen voor het Nederlandsch gouvernement, maar ook voor menig Nederlander, eene rijke bron van welvaart belooft te worden. Als men het eener meerdere zorg waardig keurt en als de kluisters worden verbroken, welke den bloei en den voorspoed van dit land thans nog belemmeren, dan zullen steden en dorpen wel bevolkt, het land goed gekultiveerd, en de mijnen op eene betere wijze bearbeid worden dan thans geschiedt; dan zal de bevolking uit den lagen trap van beschaving worden opgeheven, waarop zij thans nog verkeert, dan zal de regering van dit land aan haar doel beantwoorden; dan zullen veiligheid en welvaart in deze oorden verspreid worden, welke sinds lang een strijdperk van woeste en toomelooze driften geweest zijn; dan zal het hoogste goed der beschaving, de humaniteit, eenen nieuwen triomf vieren, en het aandenken dergenen gezegend blijven, die de stichters en grondvesters van dit geluk geweest zijn.

Alphen, 2 April 1850. Dr. F. EPP.

De eerste in dit jaar verschenen aflevering van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië heeft ons eene gewigtige zaak medegedeeld. Wie met den toestand van het onderwijs in Indië bekend is, en evenveel belang stelt in den zedelijken, als in den financiëlen vooruitgang onzer koloniën, zal gewis met ons eene onuitsprekelijke vreugde gesmaakt hebben, toen hij in dat Tijdschrift de ontwerpen las van de hoofdkommissie van onderwijs in het belang van de opvoeding der kinderen van de Indische ingezetenen. Het doet het hart zoo goed, wanneer het ziet, dat het koude égoïsme zijne onoogelijke vlag strijkt — een lap, dien de wind niet in beweging kan brengen, waar de regen langs glijdt, waar geen zon doorschijnt, — wanneer het ziet, dat de warme menschenliefde eene andere vlag in top hijscht, die helder is van kleur en vrolijk in den wind speelt. Moge zij voortaan in Indië blijven wapperen, ter eere van Nederland!

Nu zal het voortaan van de ouders afhangen, of de edele pogingen van de hoofdkommissie van onderwijs met een gewenscht gevolg zullen bekroond worden! Alles komt daar op aan, of het fondament verstandig gelegd is, waarop het gebouw opgetrokken moet worden. De hoofdkommissie van onderwijs heeft de bewaarscholen aangewezen, waar de vorming van het verstand en het hart der jeugd een aanvang moet nemen. Wij betwijfelen het niet; de ouders die eene beschaafde opvoeding ten deel is gevallen, zullen daartoe wel ten goede medewerken; maar wij, inlandsche kinderen, die in Indië zijn opgevoed en in onze jeugd het onderwijs misten, dat onze kinderen weldra aldaar zullen kunnen genieten, *wat* zullen wij doen? Zullen wij, ons met

het gemis eener beschaafde opleiding verontschuldigende, bij de oude onverschilligheid blijven voor de huiselijke vorming onzer kinderen? Neen, dit mogen wij niet! Indien wij al de meer beschaafde ouders in datzelfde streven niet kunnen bijhouden, laten wij hen dan daarin nahinken; opdat onze kinderen, wanneer zij eens ouders zullen geworden zijn, het beter in die edele mededinging kunnen volhouden, tot welzijn *hunner* kinderen. Wij kunnen niet vorderen, dat nu reeds de moeders zich in huis met het onderwijs van haar kroost zullen belasten; dit behoeven zij trouwens ook niet, als er bewaarscholen worden opgerigt. Zij zorgen slechts, dat, wanneer de kinderen van de bewaarscholen zijn te huis gekeerd, hun de gelegenheid ontnomen worde, die de indrukken, welke zij dáár ontvangen hebben, kan smoren. Er zijn kinderspelen genoeg, die den geest nuttig werkzaam houden, en waarin zij, zoo zij ze maar eerst kennen, in huis even veel genoegen zullen vinden, als thans met de gangsingan, glatik, djangkrik, bentik, tor, djéloengngan, gobag, lotlottanloewé, enz.

Wij zouden ons zeer bedriegen, indien thans onze lotgenooten, de inlandsche kinderen van Indië, niet gaarne met de hoofdkommissie van onderwijs zullen medewerken, om de plannen ten uitvoer te leggen, die zij heeft gevormd. Zij zullen daartoe gaarne, ieder naar zijn vermogen, het hunne bijdragen. Zij zullen alles doen wat ze kunnen, om die plannen althans op de onverschilligheid der ingezetenen geen schipbreuk te doen lijden. Zij zullen begrijpen, dat, indien thans de onverschilligheid de oorzaak was, dat de opvoeding en het onderwijs hunner kinderen niet verbeterd werd, zij later nimmer met klagten zouden durven voor den dag komen. Want ze zouden dan niet meer aan de regering, noch aan de inzigten en handelingen van enkele personen, maar aan zich zelven het ongeluk hunner kinderen te wijten hebben.

Ik rigt alzoo dit welgemeend en hartelijk woord aan mijne mede-ingezetenen van Indië. Ik zelf heb er het hoogste belang bij, dat de verbetering en uitbreiding van het onderwijs, die aanstaande is, vele goede vruchten afwerpe; want ik ben van voornemen, met mijne kinderen weldra naar Java terug te keeren. Met kracht zal ik dan, naar mijn vermogen, de behulpzame hand bieden, opdat door gezamenlijken arbeid, en door onderlinge hulp, het groote doel worde bereikt; en hartelijk wensch ik den goddelijken zegen af op al de pogingen die in 't werk worden gesteld.

Delft, 4 April 1850. J. A. WILKENS.

Wij gaven in ons nommer van November l.l. eene beschrijving van de eenige te Batavia voor de onchristen bevolking bestaande weldadige instelling, namelijk het kollegie van boedelmeesteren. Wij maakten daarbij melding van een, door dat kollegie gedaan voorstel tot het oprigten van een gesticht ter verpleging van ouderlooze kinderen van Chinezen en Mohammedanen. Wij

besloten dat artikel met den wensch, dat de nuttige strekking van zoodanig gesticht ook bij de regering mogt worden ingezien, en het voorstel door eene toestemmende dispositie zoude worden gevolgd. Maar wij zien ons helaas in onze verwachting bedrogen! Zie hier wat men ons deswege van Batavia meldt: »De hoop op eene inrigting voor de opvoeding van onchristen- »weezen te Batavia zal niet vervuld worden, daar het gouvernement eene »decisie heeft genomen (op advies van de residenten van Samarang en Soe- »rabaija), waarbij niet in het voorstel wordt getreden, omdat de weezen ter »dier plaatsen in de kampongs worden verpleegd! — Deze decisie is genomen »tijdens de heer J. C. REYNST met het bestuur belast was."

Wij zien ons alzoo vooreerst in onze verwachting te leur gesteld en roepen onwillekeurig uit: »hoe is het mogelijk!" Omdat een der rapporteurs de kleingeestige en dwaze vrees koestert, dat onder de weezen, onder Europeesch toezigt, zeker *esprit de corps* zoude ontstaan; omdat andere rapporteurs, *die te Samarang en Soerabaija gevestigd zijn*, zeggen, dat weeshuizen op *die* plaatsen niet noodig zijn, daarom wordt een voorstel afgewezen, dat op de behoefte der bevolking van Batavia gegrond is. Hoe is het mogelijk, herhalen wij, eene inrigting te keeren, die 's lands kas volstrekt niets zoude kosten, waarvan het doeltreffende, ja de noodzakelijkheid zoo duidelijk is aangetoond, en, wat meer is, waarvan het plan door den resident van Batavia, indien wij wel zijn onderrigt (1), krachtig is ondersteund? Al wie eenigzins met de geaardheid der inlandsche bevolking bekend is, zal ons moeten toestemmen, dat juist eene dusdanige menschlievende inrigting de strekking moet hebben, om den zedelijken band tusschen bevolking en bestuur aanmerkelijk te versterken. Wie zal bovendien niet met ons erkennen, dat het, vooral in den tegenwoordigen tijd, zaak is, om te trachten dien band naauwer toe te halen, en wie zal zich niet met ons verwonderen, dat eene zoo schoone en onkostbare gelegenheid daartoe zoo roekeloos wordt verworpen! — Maar neen, let men op den tijd, waarin die verwerping heeft plaats gehad, dan houdt onze verwondering op — en wij trachten ons, in onze smartelijke teleurstelling, te troosten met de hoop op eene meer gunstige gelegenheid, die men van de verwisseling van personen verwachten kan.

Eene zaak moeten wij nog opmerken. Men meldt ons (straks zullen wij daarop terugkomen), dat zeker rijke Chinees van Batavia, misbruik makende van den hongersnood in de residentie Samarang, eene menigte jonge meisjes van hare armoedige ouders voor een bagatel heeft gekocht, doch dat het bestuur van Batavia die meisjes heeft achterhaald, en ze bij voorraad verblijf heeft aangewezen bij een der schouten, op kosten waarschijnlijk van den

(1) Wij hebben den heer P. VAN REES, resident van Batavia, dikwijls hard moeten vallen; 't verheugt ons dus, hier iets te kunnen berigten, dat, zoo wij wel onderrigt zijn, hem tot groote eere verstrekt. Wij hopen, dat hij in zijn oordeel niet aan 't wankelen zal worden gebragt door de afwijzende dispositie der regering, en dat hem het voorregt mag te beurt vallen van nog eenmaal zijne meening te zien zegevieren. Zelf kan hij daaraan zeer veel toebrengen. Gelijk wij hem dikwijls hebben bestreden, zullen wij hem in die zaak krachtig ondersteunen.

lande. Wij vragen, wat er *nu verder* met de ongelukkigen gebeuren moet? Men kan ze toch niet andermaal de slagtoffers doen worden van hongersnood, en ze kunnen toch op den duur niet ten laste van de schatkist worden verzorgd. Terwijl er thans geene partikuliere inrigting voor deze ongelukkigen bestaat, zal men er geen weg meê weten. Ook in dergelijke gevallen loopt dus het doeltreffende van de door ons bedoelde inrigting in het oog.

Moge men dan op dit ongelukkige besluit terug komen! 't Is voor de zaak zelve misschien ongelukkig, dat de heer T. C. CANTER VISSCHER er juist de voorsteller van is. Wij vreezen, dat dit wel eens de voorname reden kon zijn, waarom men er geen gevolg aan gegeven heeft. Hij toch, die altoos regt en waarheid en menschelijkheid heeft voorgestaan boven gunstbejag en eigenbelang, behoort tot hen, die bij vele hooge personaadjes in Indië met een zwarte kool staan aangeteekend. Maar wij twijfelen niet, of, wanneer eene hervorming voor Indië aanbreekt, en plannen tot het waarachtig welzijn der bevolking niet meer als dwaasheden worden beschouwd, dan zal ook dit voorstel in nadere overweging genomen en met een gunstiger uitslag bekroond worden.

DE REDAKTIE.

De partij des behouds heeft in den laatsten tijd eene zeer opmerkelijke taktiek aangenomen. Na tot dus verre hardnekkig ontkend te hebben, dat de O. Indische bezittingen in 't algemeen en Java in 't bijzonder, onder haar autokratisch bestuur, langzamerhand in eenen allerongelukkigsten toestand zijn gekomen; na stijf en strak te hebben volgehouden, dat de armoede en het gebrek in verscheidene streken van Java niet bestaan, dat de arme bevolking niet gebukt gaat onder het onregelmatig werkende stelsel van landrente en heerendiensten, dat zij niet wordt uitgeput door de knevelarijen der Chinesche pachters; na het als »geschreeuw en laster van ontevredenen en kwaadwilligen" te hebben gebrandmerkt, wanneer men beweerde, dat weldra die batige saldo's zouden ophouden, en de natie veel van de geldelijke voordeelen, die de schatkist genoten heeft, zou moeten terug geven — na dit alles, wordt die partij door de werkelijkheid en de kracht, die de waarheid in zich zelve heeft, eindelijk gedwongen, om te erkennen, dat de toestand van Indië zeer betreurenswaardig is en spoedig voorziening vereischt. Maar weet gij, waaraan nu, volgens haar, die toestand is toe te schrijven? Volstrekt niet aan de leiding, die zij zelve jaren lang aan de zaken heeft gegeven; volstrekt niet aan haar stelsel, dat tot dus verre in het bestuur van Indië bij uitsluiting is gevolgd. Aan hare zijde ligt de schuld in geenen deele. Neen! juist zij, die sedert geruimen tijd den toestand van Indië als hoogst beklagenswaardig hebben afgeschilderd, zijn van dien toestand de oorzaak. De redevoeringen, die daarover in de Tweede Kamer sedert eenige maanden zijn gehouden, zijn oorzaak, dat de bazaarpachten zes tonnen gouds minder hebben opgebragt. De talrijke brochures, die in den laatsten tijd over Indië

zijn uitgekomen en den staat van zaken met de zwartste kleuren afschilderen, zijn oorzaak, dat de Javanen geen geld meer hebben, om opium te koopen, en dus dit middel twaalf tonnen gouds minder opbrengt dan 't vorige jaar. Dat men thans in 't vaderland naar anderen begint te hooren, dan naar hen, die het autokratisch stelsel hemelhoog verhieven; dat de regering en de natie beide ook in Indië regt en billijkheid willen handhaven, dat is de oorzaak, waarom de regeling van het muntwezen in Indië eene opoffering van twintig millioenen gouds zal vereischen — 't is volstrekt niet toe te schrijven aan het bedrog, dat het autokratisch stelsel in het circulerend medium in Indië gepleegd heeft, volstrekt niet aan de te ligte en dus valsche munt, die men sedert jaren aldaar in omloop heeft gebragt. — Al het kwaad dagteekent van het oogenblik, dat de heer J. C. BAUD den ministeriëlen zetel, den *dampar* der autokratie, heeft verlaten. Tot dien noodlottigen stond ging alles goed. Men hoorde van geen kwaad; men vernam geene klagten — en de gevolgtrekking is dus gegrond, dat ieder tevreden was. Maar naauwelijks heeft Z. Exc. den scepter neergelegd, of van alle kanten verneemt men het geschreeuw en gehuil en geraas en geblaas — van alle kanten verheffen zich stemmen, die gebreken en misslagen en zonden aanwijzen — altemaal stemmen van »ontevredenen, kwaadwilligen" enz. Naauwelijks heeft Z. Exc. het beheer aan eenen opvolger overgedragen, of men stapelt fouten op fouten, misslagen op misslagen!

Ziedaar de redenering, die de partij der Indische autokratie tegenwoordig voert. Zij verdient geene wederlegging, zij heeft geene bestrijding noodig, omdat het absurde te zeer in het oog loopende is. 't Is voor haar te bejammeren, dat de Indische bevolking zoo kalm en rustig blijft en, vooral nu ze het vooruitzigt heeft op betere tijden, de toekomst geduldig en gelaten afwacht. Die partij zou, bij de minste onrust, de oorzaak alleen toeschrijven aan »de redevoeringen in de Kamer" en aan de notitie, die de natie thans van Indië begint te nemen — en zij zou dan bij kortzigtigen althans eenigen *schijn* van regt hebben. Indien bij voorbeeld in de residentie Samarang en andere provinciën van Java eens geen hongersnood, maar een oproer was losgebroken, dan zou het ten minste niet zoo absurd zijn, om daarvan de schuld te geven aan »het geschreeuw van kwaadwilligen," als thans te willen beweren, dat dit »geschreeuw" de oorzaak is, waarom de menschen er bij honderden van den honger sterven. Er heerscht tot dus verre overal rust in Indië; nergens verneemt men van ongeregeldheden; overal begrijpt men, dat alleen door de orde te handhaven en den wettigen weg te bewandelen een betere en gelukkiger toestand mogelijk is. 't Is waar, er heerscht een algemeene malaise, zoowel onder Europeanen en hunne afstammelingen als onder inboorlingen; maar de oorzaak daarvan is te zoeken in de wijze van bestuur, die men tot dus verre gevolgd is — niet in de omstandigheid, dat er over gesproken en geschreven wordt. Wanneer nu »de redevoeringen in de Kamer" en de brochures, die in Nederland worden uitgegeven, een ander regeringstelsel voor Indië mogten uitwerken, dan zal daardoor die malaise worden weggenomen. Anders blijft zij — en dan zouden de gevolgen wel eens bedroevend kunnen zijn.

Ondertusschen ontbreekt het der taktiek, die de partij thans volgt, niet aan slimheid en sluwheid, gelijk trouwens al wat zij doet die kenmerken draagt. Door de geheimzinnigheid en de geheimhouding, waarachter zij alles verborg, door het stilzwijgen, dat zij aan al hare dienaren oplegde, kon ze de zaken in dien toestand brengen, waarin ze thans zijn, zonder dat de sluijer werd opgeligt. Thans, nu de waarheid wordt aan het licht gebragt, brandmerkt zij dat aan het licht brengen van de waarheid als de oorzaak van het kwaad, dat zij zelve heeft gesticht. Indien zij op het kussen was gebleven, dan zouden hare handelingen in Indië ongetwijfeld tot groote onlusten hebben aanleiding gegeven, want ook het zachtste en meest gehoorzame volk wordt eindelijk tot het uiterste gebragt — en de honger is een scherp zwaard. Zij weet, dat dit gevaar bestaat — maar zij schijrft dat gevaar niet aan haar eigen despotisme toe, maar aan hen, die den sluijer opligten en de gebreken aanwijzen — niet aan den honger, maar aan hen, die over den hongersnood spreken en verlangen, dat men eenen anderen, beteren weg zal inslaan. Hoe vernuftig echter die taktiek moge wezen, zij zal op het gezond verstand der natie schipbreuk lijden!

DE REDAKTIE.

Dezer dagen zijn mij uit Indië een paar bijzonderheden medegedeeld, waaruit op nieuw blijkt, hoe noodzakelijk het is voor menschelijkheid, voor regt, voor zedelijkheid, voor de eer onzer natie, dat de slavernij ten spoedigste worde afgeschaft.

In de residentie Palembang zijn de slaven betrekkelijk goedkoop, althans goedkooper dan op Java. Er zijn daar thans nog ongeveer 1500 zulke ongelukkigen. Ofschoon nu de slaven*handel* verboden is, gebeurt het toch wel eens, dat men slaven te Palembang koopt, die naar Batavia voert, en ze daar verkoopt. Dat deze menschen, al zijn ze dan ook slaven, evenzeer aan hunnen geboortegrond gehecht zijn als vrijen, behoeft wel geen betoog. Maar die natuurlijke gehechtheid aan den geboortegrond moeten zij ten offer brengen aan den spekulatie-geest van slavenhandelaren (zoo moet ik ze noemen) die hen te Palembang koopen, en te Batavia, op de tafel van eene publieke vendutie, aan den meestbiedende verkoopen. Men schrijft mij, dat de slaven geannonceerd in de volgende advertentie (voorkomende in de Javasche courant van den 29 December 1849, no. 104) de voorwerpen zijn van zulk eene spekulatie: »Wegens vertrek zullen, op een nader te bepalen dag op publieke vendutie worden verkocht, de ondervolgende zeer goede lijfeigenen, als: LAMBAK, kindermeid, oud 66 jaren, KIEMA, waschster en strijkster, oud 56 jaren, APRIL, komplete huisjongen, oud 33 jaren, MEI, zeer bekwame timmerman en meubelmaker, oud 31 jaren, MINERVA, kapster, naaister en borduurster, oud 24 jaren, CUPIDO, oud 8 jaren, MOENA, oud 5 jaren, FORTUIN, oud 2 jaren, uitmakende eene familie; alsmede TOETOE, kok, oud 38 jaren. Nadere informatien te bekomen bij P. HAAK q. q." Deze menschen moeten te

Palembang zijn ingekocht tegen eenen lagen prijs en te Batavia tegen een vrij aanzienlijke winst zijn van de hand gezet. Men ziet er dus uit, dat, hoe gestreng de wetten ook mogen zijn tegen slavenhandel, ze, zoo lang de slavernij bestaat, niet bij magte zijn dien handel geheel te keer te gaan.

Maar van veel meer gewigt is nog eene andere mededeeling, die mij met de laatste landmail werd gedaan en ook van elders werd bevestigd. De hongersnood in sommige streken van Java, vooral in de residentie Samarang, is zoo hoog gestegen, dat ouders hunne kinderen voor eene kleinigheid verkoopen, om nog eenige dagen hun rampzalig leven van de opbrengst van hun eigen bloed te kunnen rekken. Bij eene vorige gelegenheid heb ik reeds gezegd (1), dat, hoe streng de strafbepalingen ook mogen wezen, het toch dikwijls gebeurt, dat vrije menschen zonder hun weten van de vrijheid beroofd worden. Als kinderen door hunne ouders verkocht worden, weten deze ongelukkigen, van jongs af als slaven opgebragt, niet anders, dan dat zij lijfeigenen zijn, en verklaren dit ook, als het hun gevraagd wordt. De waijanghouders der Chinezen raken op die wijze in het bezit van het grootste gedeelte der meisjes, die als actrices in de tooneelvoorstellingen optreden. Zij kunnen daartoe moeijelijk vrije menschen bezigen, omdat die meisjes reeds van hare prille jeugd geoefend moeten worden in het machinaal memoriseren van drama's in eene taal, die zij niet verstaan, en in 't algemeen in alles wat tot haar vak behoort. O. T., een rijke Chinees te Batavia, maakte dezer dagen van den hongersnood in Samarang gebruik, om op die wijze in 't bezit van een aantal kinderen te geraken. Hij liet een dertigtal meisjes opkoopen voor den prijs van *f* 5 tot *f* 10, verzamelde ze in een vaartuig, en liet ze naar Batavia overvoeren. De politie rook lont, achterhaalde de kinderen, en plaatste ze onder bewaking van een der schouten te Batavia. Men wist, bij het vertrek der landmail nog niet wat er van de ongelukkigen zou worden, noch hoe men met den Chinees zou handelen.

Wij zullen al het onzedelijke, al het gruwelijke dezer gebeurtenis niet afschilderen — maar wij herhalen de vraag: brengt de menschelijkheid, het regt, de eer onzer natie niet mede, dat ten spoedigste de slavernij in Oost-Indië worde afgeschaft? Wanneer volstrekt geene slaven meer door het gouvernement erkend worden, dan eerst is het onmogelijk, dat vrije menschen wederregtelijk van hunne vrijheid beroofd worden.

DE REDAKTIE.

»Het is mij een waar genoegen aan de redaktie van het Tijdschrift voor N.-Indië te kunnen berigten, dat het gouvernement het *vaste* besluit genomen heeft, om den armen Javaan tegen de afpersingen der Chinesche pachters te beschermen. Het heeft, bij gelegenheid van de verpachting der bazaars voor het jaar 1850, bij publikatie herhaald, hetgeen gezegd was voor het jaar

(1) Zie mijne verhandeling over de emancipatie der slaven in Nederlandsch Indië, blz. 12.

1846, onder bijvoeging, dat voortaan van de rijst geene heffingen meer zullen mogen gedaan worden. De direkteur van de middelen, die de verpachting namens het gouvernement deed, heeft, in tegenwoordigheid van al de residenten, 's gouvernements uitdrukkelijk verlangen te kennen gegeven, dat al de artikelen, in de publikatie opgenomen (en die ik bereids in mijn' brief over de bazaarpachten aangehaald heb, zie Tijdschrift voor N. I. van October 1849, vierde aflevering) met de meeste gestrengheid zullen moeten gehandhaafd worden.

Dank zij hiervoor aan hem toegebragt, die dit bewerkt heeft! hem komt de eer toe, dat het gouvernement, na op eene nadrukkelijke wijze met de schandelijke misbruiken der Chinesche pachters bekend te zijn gemaakt, eindelijk tot maatregelen van regtvaardigheid is overgegaan. Wanneer nu de ambtenaren, belast met de kontrôle der bazaar-belastingen, van hunnen kant nalaten, om op de handelingen der Chinesche pachters een wakend oog te houden, dan zullen zij zich voortaan schuldig maken aan *medepligtigheid aan bedrog en afzetterij*. Ieder regtskundige immers zal met mij instemmen, dat iemand, gezag uitoefenende, die, overtuigd zijnde van het bestaan eener misdaad, haar niet met al zijne magt tegengaat, even strafschuldig is als de dader zelf. Ik ga zelfs verder en zeg, dat de prokureur-generaal zijn ambt en pligt niet getrouw zoude nakomen, wanneer hij zich deze zaak niet aantrok en geene bevelen gaf aan de hem ondergeschikte officieren van justitie en omgaande regters, om zooveel mogelijk na te gaan, of de ambtenaren, daarmede belast, in deze al het mogelijke aanwenden, ten einde openbare knevelarijen tegen te gaan.

Niemand, die billijk denkt, zal mij van overdrijving beschuldigen; want gesteld, dat een ambtenaar, met het toezigt op de publieke veiligheid belast, eens goed vond, om daden van bedrog en afzetterij ongestraft te laten, en dit ontdekt werd, zou de prokureur-generaal ambtshalve dan niet verpligt wezen, hem tot verantwoording te roepen? Wat zijn de handelingen der Chinesche pachters? immers niet anders, dan misdaden, die ik zoo even opnoemde. Wel is waar, is het eene moeijelijke taak, de bazaar-belastingen na te gaan; met nog andere is de afgelegenheid der verschillende markten hiervan de grootste oorzaak. Doch wanneer een ambtenaar het vaste voornemen heeft opgevat, om die afschuwelijke gewelddadigheden van de Chinesche pachters tegen te gaan, zal hij niettemin veel tot verligting van den onervarenen Javaan bijdragen. Dit is mij bij ondervinding gebleken. Er behoort een vaste wil toe, doch niemand zal ontkennen, dat die bij iederen regtschapenen ambtenaar moet bestaan. Ontbreekt deze bij hem, dan is het ook de pligt van het gouvernement, hem als ongeschikt uit zijne betrekking te verwijderen.

Men ziet, dat dagelijks inspekteurs hier en daar gezonden worden, om te onderzoeken, of 's gouvernements wil wordt nageleefd, dat de kultures voor de Europesche markt met belangstelling door de Europesche en Javaansche ambtenaren worden behartigd; en bij bevinding van het tegenovergestelde, worden de nalatigen daarin gestraft. Is het gouvernement niet zedelijk ver-

pligt, om vooral nu, dewijl het de strengste bevelen daartoe gegeven heeft, met klem zorg te dragen, dat de Javanen niet meer door Chinesche pachters benadeeld worden? is het niet verpligt nu door inspekteurs van tijd tot tijd te doen onderzoeken, of de ambtenaren in deze zich behoorlijk van hunnen pligt kwijten? Even zoo billijk als het is, dat het gouvernement een ambtenaar te regt zet, wegens nalatigheid in de kultuur-diensten, even zoo regtmatig zoude het zijn, wanneer het gouvernement hem, wegens ongenoegzame bewaking van de welvaart van duizende menschen, straft.

Is het gouvernement hierin nalatig, dan zullen al de voorschriften, die door den gouv.-generaal zijn uitgevaardigd, niet anders dan *woordenpraal* zijn, alléén dienende, om het publiek diets te maken, dat het gouvernement met regt en billijkheid millioenen menschen regeert, terwijl in wezenlijkheid de drukking, die op de Javaansche bevolking rust, nog niet weggenomen is. Een bedrog, dat mij voorkomt beneden de waarde te zijn van een gouvernement, 't welk eene natie vertegenwoordigt, die ten allen tijde goed en bloed heeft veil gehad, om onderdrukking te bestrijden.

Het blijft echter altoos te hopen, dat de regering eindelijk moge overgaan, om deze belasting, die zoo vele moeijelijkheden in hare kontrôle oplevert, in te trekken, en andere, die gelijkmatiger werken en beter na te gaan zijn, in de plaats te stellen. De redaktie van het Tijschrift voor N. I. werkt hiertoe krachtig mede door het leveren van feitelijke bewijzen, en het zal als een wezenlijke zegen moeten beschouwd worden, wanneer zij in hare poging mogt slagen. Ofschoon de wereld het niet zal vernemen, dewijl de Javaan niet beschaafd genoeg is, om zijne meening openbaar te maken, zullen niettemin door eene afschaffing dier belasting in stilte millioenen harten van dankbaarheid overvloeijen."

Den bovenstaanden brief ontving de redaktie met de vorige overlandmail, en het feit, dat de regering *thans* de belangen der weerlooze Javanen tegenover de Chinesche pachters met kracht *wil* beschermen, is ons ook van vele andere kanten bevestigd. Bovendien bevat de Staats Courant van den 25 Maart l.l. daaromtrent het volgende: »De groote minderheid (*f* 638,208), in de verpachting van het middel der bazaars ondervonden., is het gevolg van maatregelen, onlangs genomen, om deze belasting minder drukkend te doen zijn. De plaatselijke besturen zijn aangeschreven, om te waken voor eene behoorlijke opvolging der thans vastgestelde voorwaarden, opdat de inlandsche bevolking derzelver weldadige werking ondervinde."

Wij kunnen (hoezeer wij ons over deze gebeurtenis mogen verblijden) deze officiële mededeeling der regering niet zonder huivering lezen. Nu de inlandsche bevolking beschermd *zal* worden tegen afpersingen, bedriegerijen en knevelarijen der Chinesche pachters, brengt die pacht eene som van zes tonnen gouds minder op. Die zes tonnen gouds, die de schatkist jaren lang genoten

heeft, zijn dus, *volgens de openlijke verklaring der regering zelve*, de prijs geweest van mishandelingen der bevolking, die men niet heeft willen keeren, omdat men dat bloedgeld niet wilde missen. God moge het hun vergeven, wien deze misdaad op het geweten brandt! Moge het tegenwoordig ministerie voortgaan op dezen weg — moge het weldra de bazar-regten geheel aan de Chinesche pachters ontnemen, en daarvoor eene andere belasting en wijze van heffing invoeren! Groot zal de weldaad zijn, die daardoor aan de Javanen wordt bewezen, en de geldelijke voordeelen voor de schatkist zullen daardoor meer bevorderd dan benadeeld worden. Er zal meer handel worden gedreven, de buitenlandsche invoeren zullen toenemen, en de inkomende regten zullen daardoor veel belangrijker worden. Nu reeds, sedert de pachters geene heffingen van rijst meer mogen doen, krioelt het van rijstverkoopers op de bazars, iets dat vroeger, toen van de rijst wel mogt geheven worden, in het jaargetijde van Januarij enz., nimmer het geval was.

Wij weten, dat de heer ROCHUSSEN reeds bij zijne komst in Indië een afschuw had van het onregt, dat door de bazarpachten geschiedde; wij weten, dat hij sedert lang het voornemen had, om dat onregt tegen te gaan; wij wenschen hem daarom geluk met de eerste belangrijke schrede, die hij op dit pad heeft gezet, en hopen, dat hij, nog voor zijn aftreden als gouverneur-generaal, de zelfvoldoening mag smaken, van zulk eene vreeselijke volksramp geheel te hebben doen ophouden. Het zal onder de schoonste daden behooren van geheel zijn bestuur!

Fragmenten eener Reis over Java.

(Door Dr. P. BLEEKER.)

Reis door de Binnenlanden van Midden-Java.

HOOFDSTUK VII.

VAN SALATIGA NAAR SOERAKARTA.

Groote weg van Salatiga naar Soerakarta. Ploembon. De Merbaboe. Oudheden van Ngadiproewo. Badplaats Sintjojo. Ngampel. Dessa's, bevolking, veestapel en kultures van het distrikt Tengaron. Eruptie van den Merapi. Bojolali. Karta-Soera.

Van Salatiga tot de hoofdplaats Soerakarta is de afstand 36 palen. De groote weg tusschen beide hoofdplaatsen loopt eerst in zuidelijke en zuidzuidoostelijke rigting over den oostelijken voet van den Merbaboe en Merapi, en voorts, na Bojolali bereikt te hebben, in nagenoeg zuiver oostelijke rigting tot aan Soerakarta.

De reis van Salatiga naar Soerakarta deed ik in 1846, in het gezelschap van dr. BOSCH. Een jaar later, tijdens mijne plaatsing te Samarang, maakte ik een reisje naar Salatiga in het gezelschap van mijnen vriend dr. VAN HOËVELL, en bezocht bij die gelegenheid Ploembon en de oudheden van Ngadiproewo.

Ploembon is een der verhuurde landen, behoorende tot het gebied van Soerakarta. Het ligt ongeveer 5 palen zuidoostelijk van Salatiga en is voornamelijk dienstbaar gemaakt aan de koffijkultuur. Om derwaarts te gaan volgt men eerst den grooten weg van Salatiga naar Soerakarta tot even voorbij Tjingkir, en slaat dan links een' hobbeligen rijweg in, langs welken men ongeveer 2 palen verder het eenvoudige landhuis van Ploembon bereikt. Reeds nog binnen de hoofdplaats Salatiga, doch vooral een weinig zuidelijk van haar, heeft men een vrij gezigt op den geweldigen Merbaboe. Wij zagen den berg door geen enkel wolkje beneveld. Wie de bergen van Java kent, wordt getroffen door de arme vegetatie van den Merbaboe. Zijne kruin is bijkans geheel kaal, en waar woud is, is het zeer dun, behalve in de ravijnen, die men

als bogtige gleuven langs de helling des bergs herkent. Zijn breede voet, die zich in de omstreken van Salatiga verliest, schenkt daarentegen een lagchend panorama van dorpen en rijstvelden. Van Salatiga uit ziet men een gedeelte van den Merapi zich zuidelijk achter den Merbaboe verheffen. De Merapi heeft de voormalige werkzaamheid van den Merbaboe overgenomen. Dat de Merbaboe eenmaal insgelijks zijne lavastroomen naar de laagte heeft gezonden, blijkt zoowel uit de lavabeddingen, die thans talrijke dorpen dragen, als uit de tegenwoordige gesteldheid des bergs aan zijne naar Salatiga gekeerde zijde. Te Salatiga ziet men juist in de groote kraterkloof aan de kruin des bergs, begrensd tusschen twee spitse toppen, welke zich met eene hakkelige lijn vereenigen en waarvan de zuidelijke iets hooger is dan de noordelijke. Van den krater af slingert zich de breede kloof met wijde bogt naar beneden in de rigting van Salatiga. F. VAN BOEKHOLD schijnt de eerste Europeaan geweest te zijn die den Merbaboe beklommen heeft (1785). In den nieuweren tijd heeft de heer JUNGHUHN den top dezes bergs bezocht en een verslag daarvan gegeven in zijne »Topographische und naturwissenschaftliche Reisen durch Java." — Behalve het gezigt op dezen bergkolossus en op den lageren Merapi, biedt het landschap tusschen Salatiga en Ploembon weinig indrukwekkends aan. — Van Tjingkir tot het landhuis van Ploembon rijdt men te midden van koffijaanplantingen, welker beschaduwend geboomte het vrije uitzigt belemmert. Te Ploembon bragt ik eenige zeer aangename uren door bij de lieve familie van den landheer, een vriend mijner jeugd. — Alvorens naar Salatiga terug te keeren, bezochten wij nog eenige overblijfselen uit den Hindoe-tijd. Niet ver van den grooten weg van Salatiga naar Soerakarta gaat van den weg naar Ploembon zuidelijk een voetpad af, dat naar eene oude badplaats geleidt. Dit bad ligt in de nabijheid der dessa Ngadiproewo en is bij de Javanen overbekend als het bad *Sintjojo*. De inlanders schrijven aan zijne heldere wateren de kracht toe, om de zich daarin badende vrouwen vruchtbaar te maken. Van wijd en zijd wordt het dan ook door kinderlooze Javaansche vrouwen bezocht. De badplaats bestaat uit één grooter vierkant en verscheiden kleinere bekkens van eenige voeten diepte en met een' bodem, voornamelijk bestaande uit trachietconglomeraat en vulkanisch puin. Kristalhelder drinkbaar water welt in overvloed uit deze bekkens op en vormt beekjes, die het water in een in de nabijheid ruischend riviertje overbrengen. In het welwater leven eene soort van Barbeel (Barbus) en eene Melania in zeer talrijke individu's. De grootere bekkens zijn bevat binnen eenen wal van vierkante op elkander geplaatste en door geen cement verbondene trachietsteenen. Beelden zijn hier thans niet meer, maar moeten er vroeger geweest zijn, en zelfs zouden er in de laatste jaren, in de nabijheid der bekkens, meerdere metalen beeldjes, tot de Boeddha-dienst betrekking hebbende, opgedolven zijn. De wellen zijn met eene rijke vegetatie van boomen en lagere planten omgeven. Ik merkte daaronder op de kipek, soeren, pakis, petoesan, pingin, sumboetjo, koddong soero bebeh, koddong gambir, kemadoe enz.

Den 2den September 1846, vroeg in den morgen, begaven wij ons van

Salatiga naar Soerakarta. De adsistent-residentie Salatiga strekt zich langs den grooten weg uit tot voorbij paal 43 (van Samarang), waar de Kali Kinting haar van Soerakarta scheidt. Evenwel ligt ook, en wel bij paal 41, hier weder een gedeelte der vorstenlanden tusschen het grondgebied van het gouvernement, even als ik zulks hier boven reeds van het distrikt Ngassinan heb aangeteekend en vroeger nog van het distrikt Selokradenan. Hier is het distrikt Ngampel, bevolkt met ongeveer 20,000 zielen, een groot gedeelte beslaande der oostelijke hellingen van den Merbaboe en behoorende tot de huurlanden, door het Solosche hof aan Europeanen afgestaan. Het gedeelte van Salatiga aan Ngampel (ook Ampel genoemd) grenzende behoort tot het distrikt Tengaron. Dit distrikt is eerst in de nieuwere tijden tot afzonderlijk distrikt gemaakt en bevat 130 dessa's en eene bevolking van ruim 22,000 zielen. Volgens de officiële opgaven over het jaar 1847 waren die dessa's de volgende, en hare bevolking en veestapel, zooals hieronder is aangeteekend.

Dessa's.	Javaansche huisgez.	Javanen.	Buffels.	Koeijen.	Paarden.
Kali bening	40	187	24	59	40
Domas	27	117	31	112	11
Njamat	38	171	24	57	11
Baroekan	100	422	24	90	16
Doekoeh	25	86		42	11
Tjingkir lor	100	562	27	132	61
Tjingkir tenga	47	155		81	7
Tjingkir kidool	79	294	53	136	39
Tjebongan	32	157	7	110	32
Klampehan	8	47	3	12	1
Ngadi proewo koelon	71	312	58	250	53
Ngadi proewo wetan	54	206	31	140	77
Bener	65	322	90	245	62
Wedi lelo	28	152	16	132	13
Nobo koelon	22	90	6	50	8
Boetoeh lor	8	38	5	5	3
Ngadiwarno	46	226	26	98	17
Kali gintoeng	25	108	32	36	3
Karang doeren	6	41	6	19	1
Tjabehan koelon	80	322	47	138	48
Tjabehan wetan	31	99	22	57	17
Djoeboek	12	57		37	8
Tegal waton	44	173	12	141	11
Kali djali	15	74	3	21	5
Ngadi lobo lor	17	66	3	4	1
Ngadi lobo kidool	12	75	2	13	2
Bawangan koelon	5	29	10	16	2
Bawangan wetan	10	42	2	7	6
Gadjian	36	146	46	146	21
Bedji koelon	12	53	22	73	6
Bedji wetan	17	98	21	48	4
Kebohan	47	241	36	90	34
Nolo praijan	17	91	21	44	5
Kliwoonan	16	68	8	49	19
Djati	28	112	45	50	16
Gedangan wetan	15	56	4	26	5
Groeneng	10	44	3	44	2
Kalegen wetan	8	51	10	12	4
Transport..	1253	5590	780	2822	682

Dessa's.	Javaansche huisgez.	Javanen.	Buffels.	Koeijen.	Paarden.
Per transp.	1253	5590	780	2822	682
Kalegen lor	5	28		8	1
Kalegen kidool	3	33		6	
Tambang	27	147	52	72	14
Kliwoonan lor	4	30	14	41	3
Saradan	15	71	8	14	11
Djetties lor	14	53	21	49	7
Ketanggi	90	410	56	115	32
Ngassinan kidool	34	140	24	100	21
Moentjar goenoeng	77	386	42	81	18
Dompon	3	15	3	5	1
Karang poendoeng	8	57	18	14	6
Deressan koelon	7	38	2	20	3
Deressan wetan	5	33	3	9	1
Semagoe	36	147	25	56	7
Dalaman	11	55	13	5	3
Krangdon	21	102	21	44	9
Koripan	9	48	12	18	12
Kametoel	110	536	112	237	45
Kentheng	138	554	87	134	42
Doeren wetan	73	392	55	140	15
Regoenoeng	75	381	43	143	18
Klero	95	385	43	111	112
Tengaron wetan	100	397	21	73	49
Sroewen	135	512	50	413	109
Doso warong	56	211	24	98	12
Gading	41	187	31	23	5
Tanoe baijoe	34	186	36	24	11
Deressan	48	246	52	45	5
Redjoso	51	239	54	54	15
Bliembing	88	404	73	69	18
Ledok	81	370	75	56	18
Soesoekan	70	331	112	111	19
Ketapang	78	374	31	48	18
Mlarat lor	14	73	16	23	4
Mlarat kidool	11	47	5	25	2
Dolok	45	237	54	53	9
Golli	38	219	70	55	3
Tawang	110	437	94	85	9
Transport..	3108	14107	2232	5490	1369

Dessa's.	Javaansche huisgez.	Javanen.	Buffels.	Koeijen.	Paarden.
Per transp.	3108	14107	2232	5499	1369
Lempoeijangan	53	192	38	33	7
Timpik	65	304	81	94	20
Bogo	33	153	37	16	9
Soeroewan	26	98	5	25	3
Ngoegen	18	72	28	16	6
Badran	15	75	16	10	6
Doewari wetan	75	327	35	107	15
Doewari koelon	23	91	5	16	6
Gattak koelon	17	74	4	20	2
Koeagehan	10	60	15	21	7
Kaponan	43	183	15	59	15
Kliwoonan koelon	38	183	29	54	12
Soegieijan	45	194	5	83	13
Tandoek	60	246		93	8
Seboto	43	153	11	106	12
Selo miring	28	82		51	4
Klarissan	15	91	4	38	10
Prigi	8	50		8	2
Gattock kidool	40	189		53	7
Banjoeanjar	75	336	23	145	32
Berdoek koelon	20	102		52	7
Berdoek wetan	34	157	2	66	4
Dalaman kidool	15	100	8	72	3
Bidji kidool	45	194		71	9
Randoesahari	30	155	8	52	8
Karang tenga	18	111		45	5
Paijoengan	50	232	12	42	9
Transport..	4050	18311	2613	6947	1610

Dessa's	Javaansche huisgez.	Javanen.	Buffels.	Koeijen.	Paarden.
Per transp.	4050	18311	2613	6947	1610
Moekiran	70	353	54	179	21
Toelakan	73	427	16	68	10
Siwal	71	331		68	11
Djaladrijan	68	320	41	116	12
Kalisat	18	107	21	17	6
Panggang	13	70	18	38	9
Kaliwonan	30	127	21	40	10
Karang koelon	10	60	7	11	3
Kemiri wetan	11	57	10	23	4
Kemiri koelon	21	81	5	25	3
Djettis kidool	20	95	11	12	4
Rogobojo	66	312	24	168	15
Genting	31	130	38	43	6
Djangkriekan	43	191	81	41	11
Tjanggal	41	185	38	27	7
Garat wetan	8	51	10	8	3
Garat koelon	13	94	17	14	4
Papringan	55	249	54	66	10
Karang	24	103	24	33	8
Kebatan tenga	29	146	23	16	3
Kebatan lor	21	103	14	16	5
Oedan oewoeh	16	85	24	6	2
Pagger	42	166	20	35	10
Djojoedan	22	102	25	22	2
Kemer	55	208	72	43	14
Ngadirodjo	35	146	27	31	2
Kaporan	24	107	11	16	7
Totaal..	4980	22717	3319	8129	1812

Blijkens de totalen van dezen gedetailleerden staat zijn de cijfers van het vee aanmerkelijk grooter, dan zij voorkomen in het kultuurverslag over 1847.

De Europesche en Chinesche bevolking van het distrikt Tengaron is onbeduidend. In 1847 woonden er slechts 5 Europeanen en 40 Chinezen. Elke dessa was gemiddeld bevolkt met 174 ingezetenen. Het distrikt is zeer rijk aan vee, daar 1 buffel of koe komt op 1,8 inwoner, en in 1847 elk huisgezin gemiddeld in het bezit was van 2,4 buffels of koeijen, terwijl ongeveer 1 paard kwam op de 12 inwoners of op de 2,7 huisgezinnen. Tengaron heeft geene enkele dessa met meer dan 600 inwoners, slechts 4 met 500—600 inwoners (Tjingkir lor, Kametoel, Kentheng en Sroewen), en slechts 5 met 400 tot 500 ingezetenen (Baroekan, Ketanggi, Blimbing, Tawang en Toelakan), terwijl er 18 dorpen zijn met 300 tot 400 Javanen bevolkt. Volgens de kultuurstaten van 1845, bezat Tengaron toen 6592 voor den rijstbouw bruikbare velden, welke alle beplant werden en een produkt gaven van ongeveer 43278 pikols padi. Kultures voor de Europesche markt hebben in Tengaron geene andere plaats dan de koffijkultuur. Enkele aan partikulieren verhuurde perceelen bragten in 1846 nog geene 3000 pikols op, terwijl de gouvernementskoffijkultuur opleverde een produkt van 5270 pikols.

Is men het distrikt Tengaron gepasseerd, dan duiden de nummers der mijlpalen den afstand aan van de hoofdplaats Soerakarta. Tusschen deze stad en Salatiga zijn 5 poststations, en wel te Kaligandoe (paal 37 van Samarang),

Ngampel (paal 41), Bojolali (paal 18 van Soerakarta), Larangan (paal 13) en Kalitan (paal 6). Van Salatiga tot Bojolali is de landstreek nog zeer bergachtig, loopende de weg over de ribben en ravijnen, die straalsgewijze van den Merbaboe en van den Merapi afgaan. Hier en daar moeten karbouwen voor het rijtuig gespannen of de wielen vastgezet worden, wegens de aanmerkelijke steilten en diepten, die men moet passeren. In de ravijnen vloeijen de wateren van kleinere en grootere riviertjes over beddingen van rolsteenen van trachiet. Niettegenstaande de hoogten en laagten van het terrein, daalt men toch meer en meer naar de groote vallei van Soerakarta, zoodat men te Bojolali, dat ruim 500 voeten lager ligt dan Salatiga, zich nog slechts ongeveer 1300 voeten boven de zeevlakte bevindt. Het gewest is grootendeels bebouwd, vooral echter aan de koffijkultuur dienstbaar gemaakt. Hier en daar laten de koffijtuinen opene plekken vrij, van waar men een groot gedeelte der residentie Soerakarta overziet.

Op onze reis van Salatiga naar Soerakarta waren wij getuige van een grootsch natuurverschijnsel. Reeds toen wij Salatiga naauwelijks hadden verlaten en den blik wendden naar den Merapi en Merbaboe, zagen wij den Merapi geheel en den Merbaboe gedeeltelijk gehuld in eene donkerzwarte wolkenmassa, die zich, naarmate wij den Merapi naderden, meer en meer uitbreidde en geheel het omliggende terrein verduisterde. Weldra bleek het ons, dat die vermeende wolkenmassa bestond uit vulkanische asch. Toen wij nabij Bojolali waren, dreunde het terrein en was het alsof in de rigting van den Merapi met zwaar geschut werd geschoten. De donderende slagen volgden elkander zoo snel op, dat wij wel 60 in eene minuut hoorden. De Merapi was in volle werkzaamheid. Te Bojolali aangekomen, was het verschijnsel uitermate indrukwekkend. Van den berg zagen wij wel niets, maar de graauwe verduisterde lucht, op het midden van den dag, en de dreuning des bodems en de geweldige slagen, die onafgebroken elkander opvolgden, rigtten onze aandacht bijkans uitsluitend op het vernielingswerk des vulkaans. De bewoners van Bojolali verzekerden ons, dat de Merapi in den vroegen morgen was begonnen te branden, zoodat ons vermoeden geheel tot zekerheid werd. Deze eruptie is een der merkwaardigste, welke in den lateren tijd van den Merapi zijn bekend geworden. Zij duurde ruim 4 dagen. Bijzonder schoon namen wij haar waar, toen wij te Soerakarta waren aangekomen. In den avond van den 2den September was de uitbarsting in hare volle woede. Wij aanschouwden haar met behulp van een' nachtkijker. Hooge vuurkolommen zagen wij uit den berg opstijgen en daarna als breede vuurstroomen langs zijne zuidelijke helling afvloeijen. Groote vuurklompen, waarschijnlijk gloeijende steenmassa's, verhieven zich nog boven die vuurzuilen en stortten dan vertikaal in den krater neder, om kort daarna weder opgeworpen te worden en op dezelfde wijze neder te ploffen Dit indrukwekkend verschijnsel was ook nog den volgenden avond, hoezeer in mindere mate, te Soerakarta zigtbaar. De hevigheid der eruptie nam toen allengskens af, en den vierden dag verhieven zich uit den krater nog slechts kleinere dampmassa's. De uitgeworpen lava

moet, volgens personen, die deze uitbarsting meer van nabij hebben aanschouwd, een groot gedeelte van de zuidwestelijke helling des Merapi hebben bedekt en daar ontzettende verwoestingen aangerigt. Daarbij was de eruptie van asch, of beter gezegd, van vulkanisch zand, zeer aanmerkelijk. Van dit vulkanisch zand heb ik eene hoeveelheid van eenige oncen in mijn bezit. In physische eigenschappen heeft het de volmaaktste overeenkomst met de vulkanische asch, in de laatste jaren uitgeworpen door den Goenoeng-Goentoer en Tankoeban-Prahoe.

De Merapi, ruim 8900 voeten hoog, is eerst in den lateren tijd meer bekend geworden door de beschrijvingen der reizen op dezen berg van den heer JUNGHUHN, werwaarts ik den lezer moet verwijzen, die dezen vulkaan nader wenscht te leeren kennen.

Bojolali is de hoofdplaats van het volkrijke distrikt van denzelfden naam, welk distrikt tot de afdeeling Padjang van de residentie Soerakarta behoort. Bojolali ligt aan den oostelijken voet van den Merapi, en aan eene rivier, die zich nabij de hoofdplaats Soerakarta met de Solorivier vereenigt, en heeft eene bevolking van, naar gissing, ruim 1500 Javanen. Bojolali schijnt een strategisch belangrijk punt te zijn door zijne ligging aan den grooten weg van Samarang naar Soerakarta, en nabij de openingen der wegen, die, afkomstig van Kadoe en Djokjokarta, zich over de noordelijke en zuidelijke hellingen van den Merapi naar het Padjangsche begeven en zich bij Bojolali met den grooten weg vereenigen. In de vorige eeuw heeft men te Bojolali een fortje gebouwd, hetwelk, na eindiging van den Java-oorlog, in 1831 vernieuwd is. Dit fortje heeft steenen wallen en kan met 16 stukken bewapend worden. Tijdens ons bezoek lag er eene bezetting van 1 onderofficier, 9 Europesche en 15 inlandsche militairen.

Van Bojolali af tot Soerakarta daalt het terrein vrij regelmatig en zacht. Hier ontbreekt het niet aan sawah's en dessa's, aan koffij- en indigo- en zelfs niet aan suikeraanplantingen. Deze laatste kultures worden meest alle door partikuliere ondernemers bestuurd. Tot op 7 palen afstands van Soerakarta genaderd, bereikt men de dessa Kartasoera, waar in vroegeren tijd de kraton des Soesoehoenans stond en een groote rijweg naar Klatten en Djokjokarta afgaat. Overigens ziet men weinig merkwaardigs. Te Kalitan, een paal voorbij de ruïnen van Karta-Soera, zagen wij langs den weg eene menigte beelden uit den Hindoe-tijd, alle geheel of gedeeltelijk beschilderd. De nabijheid van de hofplaats verraadt zich door niets anders dan door een uitgestrekt bosch van klapper- en tamarindeboomen en waringins, tusschen welke Soerakarta als verscholen ligt.

Nog iets over de Mohammedaansche tijdrekening op Java.

De laatste poging tot opheldering van dit onderwerp, welke mijns wetens ter kennis van het publiek gebragt is, heeft bestaan in de mededeelingen van den luitenant ter zee P. MELVILL VAN CARNBEE, geplaatst in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, jaarg. V, deel II, bl. 147 vlgg. De weinig bevredigende verklaring, waarmede die schrijver besluit, als ware de Mohammedaansche tijdrekening, zoo als ze op Java in zwang is, niet op vaste en onveranderlijke regels gegrond, en onderhevig aan willekeurige veranderingen, die, bij vergelijkingen van datums, na verloop van tijd zwarigheid zouden veroorzaken, schijnt in de zes jaren, die sedert dat schrijven verloopen zijn, geene tegenspraak te hebben gevonden; en het laat zich daaruit verklaren, waarom de *Almanak van Nederlandsch Indië*, die jaarlijks de Chinesche en Arabische feestdagen vermeldt, den Javaanschen kalender steeds, met opgave alleen van 't jaartal der Javaansche *aera* (1), stilzwijgend voorbijgaat. Dezen in zijne miskende eer te herstellen, en de daartegen ingebragte bezwaren uit den weg te ruimen, is het hoofdzakelijk doel van het tegenwoordige opstel.

Het ongunstig oordeel van den heer MELVILL VAN CARNBEE berust, naar het schijnt, 1) op het gebrek aan regelmatige vereffening van den te grooten duur van 't Javaansch-Mohammedaansch maanjaar, hetwelk dien ten gevolge in den loop van 120 jaren één dag (eigenlijk 22 uren, 43′ 36″) bij den loop der maan zou vooruit komen; 2) op eene willekeurige verandering, die te Soerakarta, door invoeging van één' dag, sedert den aanvang van 't Javaansche jaar 1771, zou hebben plaats gehad; 3) op het verschil tusschen eene opgave van den Engelschen *Nautical Almanack* en de uitkomst, welke verkregen werd door toepassing van de zoogenoemde *neptoe*. — Het eerste dezer bezwaren verliest alle waarschijnlijkheid door de nadere inlichtingen, welke hieronder zullen worden medegedeeld. Wat het tweede betreft, ofschoon de bedoelde verandering in 't Javaansche jaar 1771 werkelijk heeft plaats gehad,

(1) En dat nog wel met weinig naauwkeurigheid. In de jaargangen 1847 en 1848 vindt men voor de Javaansche jaartelling respektivelijk de getallen 1774 en 1775, terwijl reeds den 20 December 1846 het jaar 1775, den 9 December 1847 het jaar 1776, en den 27 November 1848 het jaar 1777 is ingegaan! Men wachte zich dus den *Almanak van Nederlandsch Indië* »natuurlijk zeer juist" te achten, zoo als de heer MELVILL den *Nautical Almanack* doet, en zoeke vooralsnog omtrent de jaartelling der Javanen liever inlichtingen in de Engelsche kalenders dan in de onze!

gelijk onder anderen uit eenige van dat jaar gedagteekende stukken, in *de Javaansche brieven enz.*, door den hoogleeraar T. ROORDA uitgegeven, blijken kan, en waarschijnlijk tijdens het schrijven van den heer M. V. C. nog in werking was, zoo heeft ze echter geen' stand gehouden; want reeds in Soerakartasche stukken van de maand *Pasa* van dat jaar, in 't zelfde werk voorkomende, vindt men de dagteekeningen weder met den ouden *choeroep* in overeenstemming, die ook thans nog gevolgd wordt; en de lange reeks van Javaansche dagteekeningen, loopende van A. D. 1788 (A. J. 1714) tot heden toe, welke 't Archief alhier mij ter raadpleging aanbood, volgt in hare geheele uitgestrektheid denzelfden regelmatigen gang, die thans door kundige inlanders aan hunne tijdrekening wordt toegeschreven. Het derde bezwaar eindelijk, dat de 1 *Soera Ehé* 1772, die naar de *neptoe* een *Zondag* zijn moest, volgens den *Nautical Almanack* op *Maandag*, den 22 Januarij 1844 inviel, is niets anders dan een natuurlijk gevolg van 't vorige. Het is echter niet geheel duidelijk of dit ook niet door den schrijver is ingezien, maar zoo veel is zeker, dat de opgave van den Engelschen Almanak gegrond moet zijn geweest op het berigt van de gemelde verandering, waardoor, indien zij tot zoo lang had stand gehouden, het begin des jaars 1772 één dag later dan naar den regel zou zijn ingevallen.

Ten einde echter de zaak in een helder licht te stellen, moet ik mij vooraf eenige herhalingen van 't vroeger door den heer M. V. C. medegedeelde veroorloven. Het Javaansch-Mohammedaansche jaar bestaat uit twaalf maanden, deels van 29, deels van 30 dagen, welke getallen echter niet alleen tusschen de verschillende maanden onderling, maar gedeeltelijk ook in verschillende jaren tusschen dezelfde maanden afwisselen, keerende eerst van acht tot acht jaren in dezelfde orde terug. Hieruit ontstaat een achtjarige cyclus, *Windoe* genoemd, waarin ieder jaar, naar letters van 't Arabisch alphabet, een' eigen naam draagt en die aldus is zamengesteld:

Aantal Dagen.	Namen der Jaren.							
	I. Alip.	II. Ehé.	III. Djimawal.	IV. Djé.	V. Dal.	VI. Bé.	VII. Wawoe.	VIII. Djimakir.
Namen der Maanden.								
I. Moeharam of Soera.	30	30	30	30	30	30	30	30
II. Sapar.	29	29	29	29	30	29	29	29
III. Rabingoelawal of Moeloed.	30	30	30	30	29	30	30	30
IV. Rabingoelakir.	29	29	29	29	29	29	29	29
V. Djoemadilawal.	30	30	30	30	29	30	30	30
VI. Djoemadilakir.	29	29	29	29	29	29	29	29
VII. Redjep.	30	30	30	30	30	30	30	30
VIII. Roewah of Saban.	29	29	29	29	29	29	29	29
IX. Ramelan, Pasa, Poewasa of Siam.	30	30	30	30	30	30	30	30
X. Sawal.	29	29	29	29	29	29	29	29
XI. Doelkangidah.	30	30	30	30	30	30	30	30
XII. Doelhidjah of Besar.	29	30	29	30	30	29	29	30
Totaal in elk jaar....	354	355	354	355	354	351	354	355

De geheele *Windoe* bevat alzoo 2835 dagen, en dewijl dit getal een veelvoud is zoo wel van 7 als van 5, zoo volgt daaruit, dat, zoo lang geene nadere tijdsvereffening intreedt — waarover straks nader — elke *Windoe* met denzelfden dag niet alleen van de gewone zevendaagsche week, maar ook van de vijfdaagsche marktweek der Javanen (1), aanvangt, en even zoo met elken volgenden dag van den *Windoe* steeds een standvastige dag van beide weken overeenkomt. Zoo begint thans elke *Windoe* met Woensdag *Wagé*, het jaar *Wawoe* steeds met Maandag *Kliwon*, de maand *Sawal* van 't jaar *Dal* met Zaturdag *Pahing*. Op deze omstandigheid berust de kunstmatige, maar eenvoudige methode tot het vinden van de aan elken dag van den *Windoe* beantwoordende weekdagen, die, voor zoo ver de zevendaagsche week betreft, door den heer M. V. C. is medegedeeld. Dewijl de kennis van dit hulpmiddel, hoe weinig van belang ook voor 't overige, tot regt verstand van 't vervolg van dit opstel onmisbaar is, schijnt het niet overtollig, den wiskundigen grondslag daarvan aan te toonen. Bepalen wij ons te dien einde vooreerst tot de zevendaagsche week.

Stelt men de zeven dagen der week door de cijfers 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 voor, kennende 't eerste cijfer aan dien weekdag toe, waarmeê de *Windoe* aanvangt (thans Woensdag), dan bekomt men voor den eersten dag van het tweede jaar (als vallende vier dagen later in de week, dewijl $354 = 50 \times 7 + 4$ is) 5, en zoo vervolgens voor het derde jaar 3, voor het vierde 7, voor het vijfde 5, voor het zesde 2, voor het zevende 6, voor het achtste 3.

Ten einde op denzelfden voet de aanvangsdagen der verschillende maanden te bepalen, stelle men voor een oogenblik, dat zij elkander geregeld met 30 en 29 dagen afwisselen. In die jaren, waarin zulks werkelijk plaats heeft (*Alip*, *Djimawal*, *Bé*, *Wawoe*), of waarin alleen de laatste maand eene afwijking van dien regel oplevert (*Ehé*, *Djé*, *Djimakir*), zal, dewijl 30 dagen = 4 weken + 2 dagen, en 29 dagen = 4 weken + 1 dag is, de tweede maand steeds twee dagen verder in de week aanvangen dan de eerste, de derde weder één' dag later dan de tweede, de vierde nog twee dagen later, enz.; d. i. bij 't cijfer van 't jaar moet worden opgeteld: voor de eerste maand 0, of, wat hier op 't zelfde nederkomt, 7, voor de tweede 2, voor de derde 3, voor de vierde 5, voor de vijfde 6, voor de zesde 8 of 1, voor de zevende 2, voor de achtste 4, voor de negende 5, voor de tiende 7, voor de elfde 8 of 1, voor de twaalfde 3. Alleen het jaar *Dal* onttrekt zich aan de toepassing van die cijfers, en zou, aan dezelfde berekening onderworpen, voor zijne twaalf maanden de volgende getallen ter optelling bij het jaarcijfer opleveren: 7, 2, 4, 5, 6, 7, 1, 3, 4, 6, 7, 2. In stede nu van op het jaar *Dal* dit afzonderlijk stel cijfers toe te passen, bezigt men daarvoor hetzelfde als voor de overige jaren, en herstelt de fout, die hierdoor zou veroorzaakt worden, op eene andere wijze. Men kent namelijk aan 't geheele jaar *Dal*, in plaats van 't cijfer 5, dat wij boven daarvoor ge-

(1) De dagen dezer week heeten *Wagé*, *Kliwon*, *Legi*, *Pahing*, *Pon*.

vonden hebben, 4 toe, hetgeen op 't zelfde neerkomt, alsof men elk maandcijfer met 1 verminderde, en alzoo de reeks veranderde in 6, 1, 2, 4, 5, 7, 1, 3, 4, 6, 7, 2. Deze reeks is reeds grootendeels gelijk aan die, welke eigenlijk aan de maanden van 't jaar *Dal* zou toekomen: alleen zijn nog de cijfers van de eerste, tweede, vierde en vijfde maanden 1-, en dat van de derde maand 2 te klein. Om deze laatste fout te verhelpen, rekent men voor deze maanden onder het cijfer 1 niet dien dag der week vertegenwoordigd, waarmede de *Windoe* aanvangt, maar voor de 1ste, 2de, 4de en 5de maand den daarop volgenden weekdag, en voor de 3de maand den tweeden volgenden weekdag. Met andere woorden, terwijl overigens de geheele *Windoe*, gelijk het heet, beheerscht wordt door den *Choeroep* (1) van den dag, waarmede hij aanvangt (d. i. thans door den Woensdagschen *choeroep* of *choeroep arbangiah*), onderstelt men 't jaar *Dal* in de maanden *Soerå*, *Sapar*, *Rabingoelakir* en *Djoemadilawal* beheerscht door den *choeroep* van den dag, die daarop volgt (thans Donderdag: *choeroep kamsiah*), en in de maand *Moeloed* door dien van den tweeden volgenden dag (thans Vrijdag: *choeroep djamngiah*).

Op dezelfde wijze te werk gaande ten aanzien der vijfdaagsche marktweek, stellende weder het cijfer 1 voor den marktdag, waarop de *Windoe* aanvangt (d. i. thans *Wagé*), zoo bekomt men, na toepassing der bovenverklaarde wijzigingen voor 't jaar *Dal*, daarvoor de volgende cijfers: voor de acht jaren 1, 5, 5, 4, 3, 3, 2, 1 (2); voor de twaalf maanden 5, 5, 4, 4, 3, 3, 2, 2, 1, 1, 5, 5; waarbij weder moet in acht genomen worden, dat men, bij de optelling der maand- en jaarcijfers, in de maanden *Soerå*, *Sapar*, *Rabingoelakir* en *Djoemadilawal* van 't jaar *Dal* onder 't cijfer 1 den marktdag versta, volgende op dien, welke den *Windoe* opent, en in de maand *Moeloed* van 't zelfde jaar den tweeden volgenden.

De aldus vastgestelde reeksen van cijfers, onder den naam van *neptoe* (3) bekend, vindt men, benevens de daaruit door onderlinge optelling afgeleide *neptoe* der aanvangsdagen van iedere maand, ten overvloede in de volgende tafel vereenigd, waarin het eerste cijfer van ieder vak op de zevendaagsche, het tweede op de vijfdaagsche week betrekking heeft.

---

(1) Ar. حُرُوف, meervoud van حَرْف *letter*, in 't Javaansch gebezigd in eene beteekenis, die men best door *almanak* of *kalender* kan wedergeven.

(2) In stede van deze cijfers zijn ons voor de *neptoe pasaran* (marktdag-*neptoe*) der jaren als gebruikelijk opgegeven: 5, 9, 4, 3, 2, 7, 1, 5, onder bepaling, dat men in de maanden, die (thans) beheerscht worden door den *choeroep arbangiah*, beginne te tellen van den pasardag *Kliwon*, in die, welke onder den *choeroep kamsiah* staan, van *Legi*, en onder den *choeroep djamngiah* van *Pahing*. Zulks geeft, wel is waar, zoolang de *Windoe* geene verandering ondergaat, in de uitkomsten geen verschil, maar hierdoor verklaart zich nog geenszins, indien werkelijk de laatste reeks van cijfers eene konventionele is, hetzij die voorkeur voor *Kliwon*, terwijl de *Windoe* met *Wagé* begint, noch de grondslag, waarop één en dezelfde pasardag eens door 4 en eens (bij verzuim van herleiding) door 9, een andere eens door 2 en eens door 7 wordt voorgesteld.

(3) Ar. نَفْث *aanblazing*, *tooverspreuk*; in 't Javaansch, volgens 't woordenboek van J. F. C. GERICKE en T. ROORDA, *geheime beteekenis van een cijfer*, *van eene letter of van een dag*.

	NEPTOE.		JAREN.							
			I. Alip	II. Ehé.	III. Djim-awal	IV. Djé.	V. Dal.	VI. Bé.	VII. Wawoe.	VIII. Djim-akir.
			1-1	5-5	3-5	7-4	4-3	2-3	6-2	3-1
Maanden.	I. Moeharam of Soera.	7-5	1-1	5-5	3-5	7-4	4-3	2-3	6-2	3-1
	II. Sapar.	2-5	3 1	7-3	5-5	2-4	6-3	4-3	1-2	5-1
	III. Rabingoelawal of Moeloed.	3-4	4-5	1-4	6-4	3-3	7-2	5-2	2-1	6-5
	IV. Rabingoelakir.	5-4	6-5	3-4	1-4	5-3	2-2	7-2	4-1	1-5
	V. Djoemadilawal.	6-3	7-4	4-3	2-3	6-2	3-1	1-1	5-5	2-4
	VI. Djoemadilakir.	1-3	2-4	6 3	4-3	1 2	5-1	3-1	7-5	4-4
	VII. Redjep.	2-2	3-3	7-2	5-2	2-1	6-5	4-5	1-4	5-3
	VIII. Roewah of Saban.	4-2	5-3	2-2	7-2	4-1	1-5	6-5	3-4	7-3
	IX. Ramelan, Poewasa, Pasa of Siam.	5-1	6-2	3-1	1-1	5-5	2-4	7-4	4-3	1-2
	X. Sawal.	7-1	1-2	5-1	3-1	7-5	4-4	2-4	6-3	3-2
	XI. Doelkangidah	1-5	2-1	6-5	4-5	1-4	5-3	3-3	7-2	4-1
	XII. Doelhidjah of Besar.	3-5	4-1	1-5	6-5	3-4	7-3	5-3	2-2	6-1

Uit al het gezegde zal het duidelijk zijn, dat, wijl de loop der week uit den aard der zaak aan geene verandering onderhevig is, onder verandering van *choeroep* niets anders kan verstaan worden dan eene wijziging in de zamenstelling van den *Windoe*, dan invoeging of uitlating van één of meerdere dagen; dat alzoo, wanneer b. v. de Woensdagsche *choeroep* gezegd wordt in den Dingsdagschen te veranderen, zulks beteekenen moet, dat, door uitlating van één' dag uit den loopenden *Windoe*, de volgende *Windoe* met Dingsdag in stede van met Woensdag aanvangt, en in 't algemeen elke datum komt zamen te vallen met den weekdag, voorafgaande aan dien, welke onder den Woensdagschen *choeroep* daaraan toekwam. — Hieruit verklaart zich het volgend uittreksel uit een' brief van den *Raden Ngabehi* RANGGÅ WARSITÅ aan den heer C. F. WINTER, SR., dd. 31 Januarij 1843, mij door den laatste medegedeeld, en mijns inziens niet onwaardig, om hier, voor zooveel ons onderwerp betreft, in vertaling te worden overgenomen:

»...... Wat aangaat den loop van den *choeroep*, ziehier wat mij daaromtrent uit het onderwijs in de sterrekunde (*palak*) bekend is. Die »loop verandert elke 120 jaren door achteruitgang: zoo is het laatst de *choeroep* »*kamsiah* (van Donderdag) veranderd in den *choeroep arbangiah* (van Woens»dag). De maansomloop namelijk gaat jaarlijks 12 minuten terug, dus in 5 »jaar één uur, in 10 jaar 2 uren, in 100 jaar 20 uren, in 120 jaren 24 uren »of één etmaal: weshalve dan de *choeroep* één' dag teruggaat. De Javanen »zijn begonnen den Arabischen *choeroep* te gebruiken onder den *choeroep* »*achadiah* (Zondagschen *choeroep*). Men had toen het zonnejaar 1330, het»welk, bij de vervanging van die tijdrekening door de maanjaartelling, ver»anderd is in 't jaar *Alip* 1371. Van den *choeroep achadiah* waren toen ech»ter reeds 104 jaren verloopen, zoodat die *choeroep* op Java slechts 16 jaren »geduurd heeft, waarna hij vervangen is door den *choeroep sabtiah* (van Za»turdag). De *choeroep* heeft dus op Java de volgende veranderingen onder»gaan. Men is begonnen bij maanjaren te tellen in 't jaar *Alip* 1371, onder »den *choeroep achadiah* (Zondag); in 't jaar *Alip* 1387 is daarvoor in de plaats »getreden de *choeroep sabtiah* (Zaturdag); in 't jaar *Alip* 1507 de *choeroep* »*djamngiah* (Vrijdag); in 't jaar *Alip* 1627 de *choeroep kamsiah* (Donderdag);

»in 't jaar *Alip* 1747 de *choeroep arbangiah* (Woensdag), die tot heden toe »voortduurt, en waarvan thans 24 jaren verloopen zijn. Wanneer deze weder »tot 120 jaren zullen zijn aangegroeid, zal de *choeroep salasiah* (Dingsdag) »intreden, na nog 120 jaren de *choeroep isneniah* (Maandag), en nog 120 »jaren later zal weder de *choeroep achadiah* (Zondag) terugkeeren...."

Van al de veranderingen, in dezen brief vermeld, valt slechts die, welke gezegd wordt in 't jaar *Alip* 1747 te hebben plaats gehad, binnen 't bereik der bescheiden, welke mij ter vergelijking zijn voorgekomen. Uit deze vergelijking blijkt, dat de *choeroep kamsiah* nog twee jaar daarna, tot het einde van 't jaar *Ehé* 1748 in werking gebleven is, en alzoo de uitdrukking van den *Raden Ngabehi* in dien zin moet worden opgevat, dat de vereffening heeft plaats gehad — niet juist in 't jaar 1747 — maar in den *Windoe*, die met dat jaar begon. De laatste dagteekening van den *choeroep kamsiah*, welke ik vond, was: »Maandag 26 *Besar Ehé* 1748 of 24 September 1821," waarop onmiddellijk deze volgde: »Vrijdag 1 *Soerå Djimawal* 1749 of 28 September 1821." Toetst men nu deze dagteekeningen aan de tafel der *neptoe*, dan vindt men voor den aanvangsdag van *Basar Ehé* het cijfer 1, dat is onder den *choeroep kamsiah* Donderdag, derhalve voor den 26sten dier maand Maandag, terwijl dezelfde tafel voor 1 *Soerå Djimawal* het cijfer 3 oplevert, hetwelk onder genoemden *choeroep* Zaturdag, maar onder den tegenwoordigen *choeroep arbangiah* Vrijdag voorstelt. Het lijdt dus geen' twijfel, of de laatste dag van 't jaar *Ehé* 1748, die op Vrijdag 28 September 1821 had moeten invallen, is overgeslagen en vervangen door den eersten dag van 't jaar *Djimawal* 1749, die volgens den ouden *choeroep* een Zaturdag had moeten zijn. De reden, waarom die vereffening aan 't eind van het tweede jaar, in stede van aan 't begin van den *Windoe*, plaats had, laat zich gemakkelijk daarin vinden, dat de maand *Besar Ehé* juist de eerste van den *Windoe* is, waarvan 't aantal dagen het gewone bedrag van 29 of 30 overschrijdt, weshalve geen dag zich natuurlijker ter weglating leent, en waarschijnlijk de 120 arige vereffening steeds op die wijze moet plaats vinden. Ten blijke overigens, dat de *choeroep kamsiah* althans in 't Javaansche jaar 1714 reeds heerschte, zal ik slechts deze dagteekening aanvoeren: »17 *Djoemadilawal Djimakir* 1714 of 24 Februarij 1788." De *neptoe* van *Djoemadilawal Djimakir* is 2: die maand begint dus onder den *choeroep kamsiah* op Vrijdag, en de 17de is *Zondag*. Het jaar 1788 had tot eerste zondagsletter F, de zondagsletter van 24 Februarij is mede F, en deze dag was dus insgelijks een *Zondag*.

De eenige twijfel, welke na al het gezegde omtrent het bestaan eener regelmatige vereffening in de Javaansche tijdrekening door uitlating van één' dag in elk tijdperk van 120 jaren of 15 *Windoe's* kan overblijven, zou zich moeten gronden op het vermoeden, dat de in 't jaar 1748 (A. D. 1821) voorgevallene uitlating welligt even willekeurig geweest is als de tijdelijke verandering, in 't jaar 1771 (A. D. 1843) te *Soerakarta* ingevoerd, en dat al 't geen de bovenaangehaalde brief aangaande vroegere veranderingen van den *choeroep* in 't midden brengt, minder op historische oirkonden of overleverin-

gen, dan op sterrekundige berekening berust. Het eerste gedeelte van deze onderstelling schijnt te worden wedersproken door de duurzaamheid der verandering, die, ware zij niet op een standvastig stelsel gegrond geweest, waarschijnlijk weldra 't zelfde lot zou hebben ondergaan, dat aan de latere wijziging is te beurt gevallen; en wat nog sterker voor 't werkelijk bestaan van zulk een' cyclus van 120 maanjaren bij de Javanen schijnt te pleiten, is de omstandigheid, dat, gelijk mij verzekerd is, dezelfde ook bij de Maleijers, onder den naam van دور بسر (1), *grooten tijdkring*, in tegenstelling van den دور كچيل, *kleinen tijdkring* of *Windoe* van 8 jaren, in gebruik is. Minder ontwijfelbaar schijnt overigens de geschiedkundige waarde der opgaven van RANGGA WARSITA, die ze zelf aan 't gezag der sterrekunde ontleent. Niet alleen is de uitlating van een' enkelen dag uit den *Windoe* van te ondergeschikt belang, dan dat het juiste tijdstip van zoodanige verandering ligtelijk gedurende een verloop van zoo vele jaren bij de Javanen in heugenis zou blijven; maar de reeks van veranderingen, welke volgens gemelde opgaven sedert de invoering van 't Mohammedaansch maanjaar in den Javaanschen kalender zouden hebben plaats gehad, voert ook deze instelling tot een veel vroeger tijdstip terug, dan door de meeste schrijvers daaraan wordt toegekend. Daar dezen echter elkander grootendeels hebben nageschreven, zonder dat de zaak nog gezegd kan worden ten volle uitgemaakt te zijn, willen wij ten slotte nog eenige regelen wijden aan 't onderzoek, welk gevoelen omtrent den oorsprong van de hedendaagsche jaartelling der Javanen de meeste waarschijnlijkheid voor zich heeft.

Het gewone gevoelen is (2), dat de Javanen in hun voormalig jaar 1555 (A. D. 1633/1634?) begonnen zijn, op 't voorbeeld de Arabieren bij maanjaren te tellen, zonder echter de Islamitische aera van Mohameds vlugt aan te nemen, of op eenige andere wijze het toenmaals bij hen loopend jaartal te veranderen. Volgens de opgaven van RANGGA WARSITA daarentegen zou die invoering in 't oud-Javaansche jaar 1330 (A. D. 1454/1455) hebben plaats gehad, en gepaard zijn gegaan met eene herleiding van dat getal zonnejaren in 1371 maanjaren, zoodat het tegenwoordig jaarcijfer, hetwelk volgens anderen een beteekenloos mengsel van ongelijksoortige jaren aangeeft, door hem beweerd wordt, in zuivere maanjaren op de oorspronkelijke Javaansche aera terug te wijzen. Zoo de laatste onderstelling geschikt is, om gunstiger gedachten te geven aangaande den staat van verlichting der invoerders van de nieuwe tijdrekening, schijnt deze omstandigheid zelve voor haar gezag minder voordeelig, en de bron, waaruit de schrijver zijne kennis zegt geput te heb-

---

(1) Arabisch: دور *cirkel; tijdkring* (waarschijnlijk de Arabische tijdkring van dertig jaren?).

(2) Zie J. CRAWFURD, *History of the Indian Archipelago*, Edinburgh 1820, Vol. I, pag. 300 vlgg. en Vol. II, pag. 520; T. S. RAFFLES, *History of Java*, London 1830, Vol. II, pag. 72 en 259; T. P. ROORDA VAN EYSINGA, *Indië*, *enz*, Boek III, Deel I, pag. 477; vergelijk *Iets over de Javaansche Tijdrekening*, door J. F. C. GERICKE, in de *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*, Deel XVI, pag. 65 vlgg.

ben, leidt reeds tot het vermoeden, dat hij, voor zooveel den aard der verandering betreft, veeleer bespiegelingen mededeelt over 't geen had behooren te geschieden, dan historische opgaven van 't geen werkelijk geschied is. Zijne stelling zou tevens tot het weinig aannemelijk besluit leiden, dat alle jaartallen van vroegere dagteekening, door geschiedenis of overlevering bewaard, sedert de beweerde hervorming der tijdrekening aan dezelfde herleiding van zonne- in maanjaren onderworpen zijn, dewijl anders de jaartallen tusschen 1330 en 1371, als nimmer geteld zijnde, in de Javaansche chronologie moesten ontbreken, hoedanige gaping nogtans, zoover ik weet, in geene der inlandsche chronijken bespeurd wordt. Uit die herleiding van 1330 jaren van den ouden stijl in 1371 van den nieuwen blijkt overigens, zoo naauwkeurig als zonder nadere bepaling van maand en dag mogelijk is, dat met de eerste werkelijke zonnejaren, ongeveer van dezelfde lengte als de onze, bedoeld zijn. Want 1371 van de tegenwoordige jaren zijn = 171 *windoe's* + 3 jaren = nagenoeg 171 × 2835 + 3 × 354 of 485847 dagen, welk getal door 1330 gedeeld, een quotient van 365,2909 voor 't aantal dagen in 't voormalig jaar oplevert. In dit opzigt is de opgave van den *Raden* in overeenstemming met die van CRAWFURD. Het opstel van den heer GERICKE maakt van de geheele verandering der tijdrekening geen gewag, en schijnt van de onderstelling uit te gaan, dat de tegenwoordige inrigting de oorspronkelijke is, wanneer het (op pag. 67) zonder beperking heet, dat de jaren van *saka* — d. i. van de Javaansche aera — maanjaren zijn, moetende nogtans onder die *maanjaren* waarschijnlijk jaren van 360 dagen verstaan worden, ten einde voor den aanvang der aera het jaartal 98 D. te verkrijgen, dat door den schrijver als slotsom zijner berekeningen wordt opgegeven (1). Vergelijkt men hierbij de uitkomsten, welke de beide andere onderstellingen voor den aanvang der aera opleveren (2), dan vindt men, dat die van RANGGA WARSITA tot A. D. 125, en die

(1) Tot punt van uitgang geeft hij: 1 *Soera Wawoe* 1761 = 20 Mei 1833. Sedert den aanvang der Javaansche aera (1 *Soera Wawoe* 1) waren toen, volgens de bedoelde onderstelling, verloopen 1760 jaren, of 360 × 1760 = 633600 dagen, welk getal, door 365,25 gedeeld, ruim 1735[illegible] van onze jaren oplevert, en alzoo 't begin der aera van *Saka* in Augustus A. D. 98 brengt. De schrijver moet dus ook omtrent de hedendaagsche tijdrekening der Javanen zeer gebrekkig ingelicht zijn geweest, en 't Javaansch Mohammedaansch maanjaar van 354 à 355 dagen met het *mangsa*-jaar van 360 dagen hebben verward.

(2) Te dien einde uitgaande van:
1 *Soera Alip* 1771 A. J. = 1 Februarij 1843 A. D. of 20 Januarij 1843 oude stijl, vindt men

volgens CRAWFURD:	volgens RANGGA WARSITA:
van 1 *Soera Alip* 1771 terug tot 1 *Soera Djimawal* 1555: 216 jaren, of 27 *windoe's*, waarin 2 veranderingen van *choeroep*, dus 27 × 2835 − 2 = 76543 dagen.	van 1 *Soera Alip* 1771 terug tot 1 *Soera Wawoe* 1: 1770 jaren, of 221 *windoe's* + 2 jaren, waarin 14 veranderingen van *choeroep*, dus 221 × 2835 + 354 + 355 − 14 .... = 627230 dagen.
van 1 Febr. 1843 terug tot 1 Febr. 1634: 209 jaren, waaronder 52 schrikkeljaren min 2 eeuwjaren = 209 × 365	van 20 Januarij 1843 O. S. terug tot 20 Januarij 125

van CRAWFURD tot A. D. 78 à 79 terugvoert. Geen der beide eerste resultaten vindt opheldering in eenig bekend historisch voorval, hetwelk tot aanvangspunt eener jaartelling zou kunnen strekken. Want de overlevering aangaande zekeren volkplanter ADJI SÅKÅ, wiens komst op Java die jaartelling zou geopend hebben, is buiten twijfel, gelijk reeds meermalen is opgemerkt, niets anders dan een verdichtsel, gegrond op den naam van den Indischen vorst (Jav. ADJI) SAKA of SALIVÂHANA, wiens regering aanleiding heeft gegeven tot de in Hindostan gebruikelijke aera, welke in 78 A. D. een' aanvang neemt (1). Deze blijkbaar Indische oorsprong van de mythe, welke de Javaansche jaartelling tracht te verklaren, pleit zooveel te gunstiger voor de stelling van CRAWFURD, die de Javaansche aera juist tot hetzelfde jaar terugvoert, waarmeê de Indische aanvangt, en welke nog te meer waarschijnlijkheid erlangt, door 't geen die schrijver nopens eene soortgelijke inenting van de Mohammedaansche op de inlandsche tijdrekening in Bengalen (2) aanvoert. Inderdaad schijnt hierdoor alle twijfel opgeheven te zijn, zoo men slechts aannemen mag, dat het jaartal, voor de verandering van tijdrekening door CRAWFURD opgegeven (A. J. 1555, A. D. 1633), op berigten van inlanders gegrond, en niet door hem zelf *a posteriori* uit den ondersteld en aanvang en vroegeren loop der jaartelling, in verband met de overige gegevens, berekend is, in welk laatste geval de overeenkomst der cijfers alle waarde voor de oplossing van 't vraagstuk verliezen zou. Hij laat zich over de gronden zijner overtuiging niet uit, en de aard van zijne tijdtafel, welke inlandsche over-

---

+ 50 .... = 76335 dagen.

rest ... 208 »

van 1 Febr. 1634 terug tot 1 Augustus 1633: 6 maanden, waarvan 4 met 31 dagen = 6 × 30 + 4 .... = 184 »

rest ... 24 »

van 1 Augustus 1633 terug tot 8 Julij 1633 .... = 24 »

0

derhalve 8 Julij 1633 = 1 *Soera Djimawal* 1555.

De verandering viel dus voor in 1633 of 1634, terwijl de Jav. jaartelling bij de onze 78 à 79 jaren ten achteren was, welk getal, in de onderstelling van CRAWFURD, tevens dat van 't begin der Jav. aera zijn moet.

O. S.: 1718 jaren, waaronder 429 schrikkeljaren = 1718 × 365 + 429... = 627499 dagen

te veel .... 269 »

van 20 Januarij 125 tot 20 September 125: 8 maanden à 28 + 2 × 30 + 5 × 31 .... = 243 »

nog te veel .... 26 »

van 20 September 125 tot 16 October 125............. = 26 »

0

Waaruit volgt, dat het begin der Javaansche aera zou overeenkomen met den 16 October 125 O. S. van onze tijdrekening.

(1) Zie onder anderen P. VON BOHLEN, *Das alte Indien*, II, 278, en de uitspraak van W. JONES, aangehaald bij RAFFLES, *Hist. of Java*, II, 72. Op welken grond de aanvang der aera van SALIVÂHANA, zoowel als die van ADJI SÅKÅ, in 't *Javaansch-Nederduitsch Woordenboek* van GERICKE en ROORDA (i. v. *såkå*) op 76 of 78 A. D. gesteld wordt, is mij niet duidelijk.

(2) De vertaling van zijn werk, die in meerdere opzigten gevaarlijk is voor de aanhaling, heeft hier (Deel I, pag. 317, reg. 1 v. o.) *Bali* in stede van *Bengalen*.

leveringen en Europesche historie zonder onderscheiding dooreen mengt, is niet geschikt, om dit punt tot zekerheid te brengen. De tijdtafel van RAFFLES echter (*Hist. of Java*, II, 255 vlgg.), welke zich uitdrukkelijk op gezag van Javanen beroept, en van dien oorsprong het onmiskenbaar voorkomen draagt, hebbende ook naar allen schijn met het werk van CRAWFURD niets gemeens, stelt insgelijks in A. J. 1555 *the measuring of time*, 't welk niet zonder opzettelijk bedrog op grond van berekening zou kunnen ingelascht zijn, en aan die verdenking te minder blootstaat, daar die schrijver, met in 't oog loopende onnauwkeurigheid, zijn geheele werk door een *standvastig* verschil van 74 jaren tusschen de Javaansche jaartelling en de onze volhoudt. De chronologische tafel van ROORDA VAN EYSINGA (Indië enz., l. c.), die dezelfde opgaaf bevat, en gezegd wordt aan een geschrift in 't bezit van den keizer van Soerakarta ontleend te zijn, draagt evenzeer alle kenmerken van onafhankelijkheid met betrekking tot die van CRAWFURD, maar heeft daarentegen met die van RAFFLES te veel, en grootendeels woordelijke, overeenkomst, om op eene eigene stem aanspraak te kunnen maken, zijnde bovendien eene noodlottige uitzondering op de gewoonte des schrijvers in 't aangehaalde werk, om zijne vertalingen van Javaansche oirkonden door den tekst zelf te doen vergezeld gaan. — De Javaansche overlevering, in 't opstel van den heer MELVILL VAN CARNBEE medegedeeld, stelt de invoering der Mohammedaansche tijdrekening onder de regering van den eersten Sultan van Demak, die ondersteld wordt, omstreeks 't jaar 1400 J. te zijn aangevangen, en komt dus nader aan de tijdsbepaling van RANGGA WARSITA. Ten voordeele van de laatste dient ook in aanmerking te komen, dat zij in geenen deele kan geacht worden onder den invloed te staan van de sterrekundige berekeningen, welke de onderstelling omtrent den *aard* der verandering schijnen te hebben bepaald, en veeleer als een vast gegeven beschouwd moet worden, waarop, in verband met die onderstelling, de cijfers der herleiding gegrond zijn. Andere, 't zij schriftelijke of mondelijke, getuigenissen van inlanders zelven, die hieromtrent door stellige meerderheid allen twijfel zouden kunnen wegnemen, is 't mij nog niet gelukt in te winnen; maar zoolang geene voldoende gronden ons regt geven, om den inlandschen oorsprong der tijdsbepaling van CRAWFURD en RAFFLES ernstig te betwijfelen, schijnt men zich met hen te moeten houden aan de onderstelling, dat de Javanen voorheen bij zonnejaren van de aera van SALIVÂHANA (A. D. 78) geteld hebben, tot zij in 't jaar 1555 van die telling (A. D. 1633) het gewijzigd Mohammedaansch maanjaar hebben overgenomen, dat zij nog heden gebruiken, zonder nogtans bij die overname het toenmaals bij hen loopend jaartal te veranderen.

Soerakarta, November 1849.

A. B. COHEN STUART.

Bovenstaand stukje mij met de vorige landmail door den schrijver gezonden met verzoek het aan de redaktie van het T. v. N. I. ter plaatsing aan te

bieden, heeft zijn ontstaan te danken aan eene vraag om eenige inlichtingen omtrent dit onderwerp, die ik meende dat het archief van Soerakarta den S. wel in de gelegenheid zou stellen aan mij te bezorgen.

Hoewel die oogst schraal is uitgevallen, komt het mij toch voor, dat de S. met grooten ijver en veel geduld zich het vervelende werk getroost heeft om eene menigte jaartallen na te rekenen, en dat hij uit die berekening zoo veel getrokken heeft als mogelijk was en als juist, door een nieuw belang aan dit stukje bij te zetten, zijne moeite kon beloonen. Ik geloof, dat men zich vooreerst aan zijn resultaat kan houden en die Javaansche jaartelling laten rusten, tot dat nieuwe gegevens enkele reeds verkregen resultaten zullen bevestigen en vele vragen, die nog overblijven, zullen ophelderen.

Eene enkele opmerking geloof ik hier nog te mogen bijvoegen. Waarschijnlijk is het den S. ontgaan, om, bij gelegenheid dat hij over de *neptoe's* der acht *windoe*-jaren spreekt, met een aan te toonen, dat de naam van elk dier jaren steeds met zijn *neptoe* overeenkomt. *Alif* (ا) toch geldt, als cijfer gebruikt, één, *éhé* (ه) vijf, *djim* (ج) drie, *djé* (ز) 7, *dal* (د) 4, (ب) *bé* 2, *wawoe* (و) 6, en eindelijk *djim* weer drie: maar nu worden het derde en het laatste jaar, die anders met dezelfde letter zouden moeten benoemd worden, door de bijvoeging van *awal* en *akir*, d. i. *eerste* en *laatste*, onderscheiden. — Van de twee Maleische tijdkringen, de *daur besar* en *daur ketjil*, vindt men door NEWBOLD, in zijn *British Settlements in the straits of Malacca* (Dl. II, p. 356), gewag gemaakt, schoon op eene weinig bevredigende wijze. De namen der acht jaren van den kleinen tijdkring, *daur ketjil*, zijn deze: *alif*, *ha*, *djim*, *za dja*, *dalawal*, *ba*, *wau*, *dalakir*. Het laatste jaar is hier *dal*, en heeft daarom de onderscheiding van *dalawal* en *dalakir* ten gevolge gehad.

Eindelijk wil ik hier nog mededeelen, dat de verschillende *windoe's*, waar RAFFLES (*Hist. of Java*, 2 ed. 1 p. 533) van spreekt, althans te Soerakarta niet alle bekend zijn. Uit een schrijven van den geleerden Javaan RÅNGGÅ WARSITÅ verneem ik, dat daar alleen de windoe van 8 jaar en een vierdubbele van 32, als ook een zesdubbele (?) bekend is; van *windoe's* van 12 of 20 jaar weet hij niet, en ook die beide anderen, dan de gewone, schijnen meer bij astronomische berekeningen te behooren.

DELFT, 24 Januarij 1850. Dr. J. PIJNAPPEL, GZ.

Iets over het onderwijs in Britsch-Indie.

On peut dire, qu'un gouvernement, qui ne pourvoit pas à l'instruction du peuple est loin d'être parfait. Le bienfait d'une bonne éducation est du nombre de ceux, dont tous peuvent jouir. Et comme il dépend du gouvernement de le mettre à la portée de tous, il est sans contredit de son devoir de le faire.

MALTHUS.

Niet gaarne zouden wij ons Anglomanen, onvoorwaardelijke vereerders van alles wat de Engelschen denken, schrijven en doen, hooren noemen. Dat wij hier wederom iets over die natie aan het Nederlandsche publiek mededeelen, moge alleen worden geweten aan onzen wensch, dat de volkeren in het algemeen meer bij elkander ter school gaan. Stelt het dagelijksche leven den eenen mensch aan den anderen ten voorbeeld, zoo doet zulks de geschiedenis het eene volk aan het andere. Het voorbeeld toch is een erkend krachtig hulp- of drangmiddel tot de ontwikkeling der beginselen, welke in elken mensch en in elk volk van nature gelegd zijn, hetzij dan ten goede of ten kwade. Och mogt slechts de wijsheid van menschen en volken altijd voor de goede beginselen, nimmer voor de kwade eene beslissende keus doen! Opwekking tot het goede aan de eene zijde, waarschuwing tegen het kwade aan de andere ...... God geve, dat deze de bestendige vruchten mogen zijn van de beoefening der verledene en hedendaagsche geschiedenis en van het onderlinge verkeer der volken! De weg van den vooruitgang is zoo moeijelijk niet, als wij elkander maar wat willen voorlichten, leiden, helpen, en de Vader der menschheid zal die gezamenlijke pogingen voorzeker zegenen.

Reeds vroeger hebben wij beloofd, iets over het algemeene onderwijs in Britsch-Indië te zullen mededeelen. Wij kunnen tot heden aan die belofte nog maar gedeeltelijk voldoen, door het denkelijk bij ons te lande niet zeer verspreide werk van R. MONTGOMERY MARTIN: »Statistics of the colonies of »the British empire," en het ons vlugtig ter hand gekomen lijvig boekdeel: »Report on public Instruction in the Bengal presidency (1845)," tot leiddraad te nemen. In allen gevalle zal het ons genoegen doen, wanneer wij door onze vertaling en uittreksels den Nederlandschen lezer eenige voorstelling van de uitbreiding van het onderwijs in Engelsch-Indië mogen geven. Wij hebben pogingen aangewend, om daarvan iets meer volledigs te weten en mede te deelen, en zullen die pogingen voortzetten. Mogelijk kunnen wij dan naderhand veel aanvullen, wat hier ontbreekt.

Bij de laatste vernieuwing van het O. I. charter werd bepaald, dat jaarlijks 10,000 ponden sterling (120,000 guldens) van het overschot der territoriale inkomsten van Indië aan de zaak van het onderwijs zouden worden besteed. Het volgende uittreksel van de parlementaire rekening in 1832 toont aan, dat de kompagnie dat bedrag heeft verdubbeld en in weinige jaren zelfs verdrie dubbeld, niettegenstaande er geen overschot op de Indische inkomsten was.

In 1824 — 21,884 p. st.; in 1825 — 26,563 p. st.; in 1826 — 27,412 p. st.; in 1827 — 35,315 p. st.; in 1828 — 35,841 p. st.; in 1829 — 38,076 p. st.; in 1830 — 44,330 p. st. Dus van 1824—30, of in 7 jaren 229,419 p. st. of 3,753,028, guldens.

De heer H. MACKENZIE verklaarde voor het Parlement, dat, sedert de vernieuwing van het laatste charter, het Bengaalsche gouvernement te Calcutta eene school voor Hindoes opgerigt en de oude Mohamedaansche school allezins hervormd had; dat te Delhi en Agra, zoo voor Muzelmannen als Hindoes, scholen waren opgerigt; dat de Hindoesche school te Benares verbeterd werd. De regering had in de verschillende inrigtingen het aanleeren der Engelsche taal trachten uit te breiden; de goede boeken waren vermeerderd enz., in verscheidene deelen des lands waren seminariën, alsmede door bijzondere personen scholen opgerigt, die daarin door het gouvernement ondersteund waren. De maatschappij voor schoolboeken te Calcutta liet van 1824/25 tot den 30sten April 1833 van 24 sanscritsche werken 13,000 exemplaren drukken; 5,000 exemplaren van zeven Arabische werken; 2,500 dito van vijf Persische schrijvers; 2,000 dito van vier Hindoesche dito, terwijl nog verscheidene andere werken ter perse waren. Over dat tijdvak had de maatschappij voor drukwerk 105,425 ropijen (cc. 122,000 guldens) uitgegeven. Wijlen de kolonel MACKENZIE ontving van de O. I. kompagnie 10,000 p. st. voor zijne verzamelingen omtrent de geschiedenis der Hindoes van het zuidelijk schiereiland, terwijl zij voor dr. MORRISONS Chineesch woordenboek 12,000 p. st. (144,000 guldens) uitbetaalde. Ten aanzien van Bombay merkte de majoor-generaal sir LIONEL SMITH, een oud en onderscheiden officier des Konings, in zijne verklaring voor het parlement (6 Oct. 1831), het volgende aan: »Het onderwijs »heeft dien uitgebreiden voortgang, dat ik bezwaarlijk aan eene nog grootere »verspreiding gelooven kan, — zelfs is het tot in Deckan (letterlijk het »zuiden, doch daaronder wordt door Mohamedaansche schrijvers het land tus»schen de rivieren Nerbuddah en Chrishna verstaan) gevorderd; de aanmoe»diging der regering moet gezocht worden in eene zeer vrijzinnige stichting, »onder het beheer van eenen officier van groote bekwaamheid in de inland»sche talen, kapitein JARVIS."

Ook voor het leger rigtte de kompagnie scholen op en ten behoeve der troepen werden boekverkoopers naar Indië uitgezonden (1), en het parlement hield zich

(1) *Rien* ......? *le contraire comme chez nous!* Men vergeve deze uitboezeming aan een welmeenend hart, dat echter daarmede noch onze tegenwoordige pupilleuschool te *Kedong Kebo*, noch de vroegere kadettenschool te *Samarang* wil miskend hebben.

ten volle overtuigd, dat men aan de inlandsche regements-seminariën groote moeite besteedde. En volgens het verslag van den onvermoeiden vriend van Indië, sir ALEXANDER JOHNSTON, aan de Koninklijke Aziatische Maatschappij, was in Madras »de verhouding der inwoners, die hadden leeren schrijven, lezen en rekenen in hunne eigene taal, als *één van de vijf!*"

Over den voortgang van het onderwijs in Bengalen.

De Calcutta Madrissa of Mohamedaansche school (College) werd gesticht in 1781 door WARREN HASTINGS, die daartoe uit eigen middelen, ten bedrage van 57,745 ropijen, een gebouw liet oprigten, doch hetwelk later door de kompagnie werd overgenomen. Ook het Bengaalsche gouvernement wees, op aanbeveling van den heer HASTINGS, landen aan, geschat op 29,000 ropijen 's jaars, voor het onderhoud der inrigting, ten einde de beoefening der Arabische en Persische talen te bevorderen, alsmede die der Mohamedaansche wetten, met het meer bijzondere oogmerk, om geschikte officieren bij de geregtshoven te erlangen.

In 1791 werd het bestuur der school in handen gesteld van eene kommissie van superintendentie, bestaande uit den waarnemenden president van finantien (Board of Revenue), den translateur voor het Persisch bij het gouvernement, en den steller van rapporten.

De studenten waren in twee klassen verdeeld en de volgende vakken moesten onderwezen worden: natuurlijke wijsbegeerte, godgeleerdheid, regtsgeleerdheid, sterrekunde, rekenkunde, redekunst, redeneerkunde, welsprekendheid, taalkunde.

Den studenten werd niet langer dan twee maanden vakantie 's jaars toegestaan. Elke Vrijdag moest worden afgezonderd voor reiniging en godsdienst. De inkomsten der leermeesters en beambten waren bepaald als volgt: de hoofdleermeester 400 ropijen 's maands, de eerste adsistent 100, de tweede dito 80, de derde dito 60, de vierde dito 30.

De studenten der vijf klassen ontvingen 15, 10, 8, 7 of 6 ropijen 's maands. Het getal der studenten moest door eene kommissie worden geregeld en al het overschot der fondsen tot den aankoop van boeken gebruikt. Volgens een uitgebreid verslag in 1819, bedroegen de uitgaven van 1794—1818, dus in een tijdvak van 25 jaren, de som van 494,197 ropijen 's maands. Uit de schatkist zijn nu 30,000 ropijen 's jaars voor de school toegestaan, in plaats van deze inrigting van de onzekere inkomsten van landen afhankelijk te laten. De openbare examina elk jaar bewijzen de vorderingen dezer school.

In 1827 werd de beoefening van het Arabisch, de Mohamedaansche wetten en de wiskunst uitgebreid en eene geneeskundige klasse ingesteld. De examina liepen over het Arabisch, Logica, Rhetorica, Wijsbegeerte, Arithmetica, Algebra en Geneeskunde. In 1828 werd eene Engelsche klasse geopend, en werd de school voorzien van skeletten, ontleedkundige modellen en heelkundige werken. Alle verzoeken om regtsambten bij het gouvernement moesten van getuigschriften van de school vergezeld gaan, en men gaf de voorkeur aan hen, die de Engelsche taal magtig waren en bewijzen van goed gedrag van de school bezaten. In 1830 bedroeg dit getal studenten 99, geëxami-

neerd 85. Het bovengemelde verslag van 1845 geeft van de studenten der Calcutta Madrissa het volgende overzigt:

In Logica, Natuurlijke Philosophie en Regtsbeginselen . .	74	studenten.
» het departement van het Regt	36	»
» Arithmetica en Geometrie	29	»
» Rhetorica	28	»
» Grammatica, Algemeene Litteratuur en Regeringsreglementen	68	»
» het Engelsche departement	54	»
» » Bengalesche »	27	»
Den 30 April 1845 waren er in het geheel	140	»

Hindoe-Sanskritschool te Benares.

Deze school werd gesticht door JONATHAN DUNCAN, resident te Benares, in 1791, ten einde een gedeelte van het overschot der publieke inkomsten ten voordeele des lands te besteden. De uitgaven voor het eerste jaar waren bepaald op 14,000 ropijen. In het volgende jaar steeg deze som tot 20,000 ropijen, welk bedrag tot heden alzoo bleef. Het doel dezer inrigting was de bewaring en beoefening der wetten, letterkunde en godsdienst van de Hindoes in hunne heilige stad; welken maatregel men gelijkelijk nuttig voor de inlanders en eervol voor het Britsche gouvernement achtte.

Oorspronkelijk had deze stichting eenen hoofdpundit (*pundit* is een geleerde Brahmin) of rektor, acht professoren, negen gesalariëerde studenten, met boekhouders, schrijvers, enz. De gouverneur-generaal had het mandaat van visiteur en de resident was zijn gedeputeerde. Behalve de scholieren der inrigting en een zeker aantal arme kinderen, die daar gratis onderwijs ontvingen, stond de school open voor alle personen, die voor het onderrigt wilden betalen; terwijl de onderwijzers en studenten hunne plaatsen behielden zoo lang de visiteur het goedvond. Alle professoren, behalve die in de geneeskunde, moesten Brahminen (de eerste of priesterkaste) zijn. Ten aanzien der opvolging in het rektoraat of de professoren, moesten de Brahminen de voorkeur hebben. Voor den resident werd vier malen 's jaars examen gehouden. Elke professor moest jaarlijks ten behoeve zijner studenten over zijne respectieve wetenschap eene lezing opstellen. Door eene kommissie van Brahminen moesten de meeste takken van kennis onderzocht en de leerkursus voor de professoren gereed gemaakt worden. De inwendige tucht moest in alles overeenkomen met de Dherma-sastra, in het hoofdstuk over de opvoeding.

De voorgeschrevene leerkursus in deze school omvatte:

Theologie, rituaal, geneeskunde met botanie, enz., muzijk, mechanische kunsten, grammatica, prosodie, heilige lexicographie, mathesis, metaphysica, logica, regt, historie, ethica, philosophie en poëzij.

De Hindoe-Sanskritschool te Calcutta

dagteekent van 1821. Het gouvernement stond voor deze school 30,000

ropijen 's jaars toe, en 120,000 ropijen werden aangewezen voor de oprigting van een kollegie. De school telt 14 pundits, eenen bibliothekaris en bedienden, 100 studenten en eenen sekretaris. De som van 1200 ropijen wordt voor prijzen bij het openbaar examen afgezonderd, en aan dit kollegie is eene school voor Hindoesche kinderen verbonden.

Het rapport van 1845 geeft het volgende overzigt:

a. Hindoesch Kollegie.

29ste jaar.

	1843	1844
	498	499
Patshala . .	144	170
Bijschool . .	451	450
	1,093	1,119

b. Sanskritsch Kollegie.

24ste jaar.

Den 31 December 1844 waren in de klassen der spraakkunst:

I^e	42
IIe	51
IIIe	35
Sanhitya klasse	19
Alankar »	9
Nijaja »	0
Sinriti »	16
totaal . .	182

Totaal den 30 Sept. 1844	153
Gemiddelde opkomst tusschen den 1 Octob. 1843 en 30 Sept. 1844	94
In het Engelsche departement den 31 Dec. 1844	70
Dito den 30 Septemb. 1844	71
Gemidd. opkomst tusschen den 1 Octob. 1843 en 30 Sept. 1844 .	47

In 1823 stelde het Bengaalsche gouvernement eene *Generale Kommissie van Publiek Onderwijs te Calcutta* zamen, om opvoeding en verbetering van zeden onder de inboorlingen van Indië te bevorderen. Zij ontving ter harer beschikking de jaarlijksche som van een lak ropijen (100,000) bij akte 53 van GEORGE III, Capitt. 155. De scholen te Chinswrah Rajpoetana en Bhaugulpore waren onder toezigt dezer kommissie geplaatst, terwijl de afzonderlijke toelagen voor deze scholen, ten gezamenlijke bedrage van 16,000 ropijen 's jaars, met den 1 Januarij 1824 ophielden.

In het geheel beschikte de generale kommissie in de vijf eerste jaren over 478,400 sikka ropijen (ruim een half millioen guldens).

School te Agra.

In 1822 werd hare oprigting door den gouverneur generaal in Rade bekrachtigd. Voor de oprigting der school werden 42,501 ropijen toegestaan. Magtiging werd verleend tot eene jaarlijksche uitgave van 15,420 R. Het getal der studenten was in 1826 117; in 1827 210; in 1830 203, waarvan 73 geldelijke toelagen ontvingen.

School te Delhi.

Getal der studenten: in 1827 — 204; in 1828 — 199; in 1829 — 152. De afneming was te wijten aan eene onttrekking van geldelijke toelagen aan de leerlingen.

Vidalaija of Engelsch-Indische School.

»Deze hoogst belangrijke en veel belovende inrigting," wordt gezegd, »is haar »ontstaan verschuldigd aan de denkbeelden en den *public spirit* (*) van eenige »rijke inlandsche heeren te Calcutta, die zich vereenigden in 1816 en de ka»pitale som van 113,179 Rp. inschreven, tot stichting van een seminarium voor »het onderwijs van zonen van Hindoes in de Europesche en Aziatische talen »en wetenschappen."

Deze school was onder het oppertoezigt der generale kommissie geplaatst, omdat 300 ropijen 's maands voor huishuur uit het opvoedingsfonds werden betaald. De inrigting heeft eene toenemende populariteit en stellige superioriteit, op den tegenwoordigen voet, boven elke andere stichting, om de Inlanders in de Engelsche taal te bekwamen. Eene uitgezochte boekenverzameling werd daartoe uit Engeland gezonden. Het getal der scholieren, alleen van het mannelijke geslacht, is bepaald op 200 »en," voegt de kommissie er bij, »zoo lang zulk een getal, wel overlegd en zamen gevoegd, in »useful know»ledge" (nutte kundigheden) in de Engelsche taal kan worden opgeleid, mag »men met vertrouwen eene groote verbetering in de verstandsontwikkeling »der voornaamste inwoners van Calcutta te gemoet zien." Ten einde eene voortdurende opkomst van de meerbelovende leerlingen te verzekeren, en hen in staat te stellen, om hunne studiën te volmaken, wordt een bepaald getal van hen door de Regering bezoldigd. Het getal leerlingen was: in Januarij 1826 196; in Julij 1826 280; in 1827 372; in 1828 437, van welke 100 gratis onderwijs ontvingen. Het getal vermeerdert steeds (1839).

Engelsche School.

Het gouvernement bekrachtigde de oprigting van eene afzonderlijke *Engelsche School*, om daarin een zeker aantal van de meer gevorderde leerlingen der Hindoesche en Mohamedaansche scholen toe te laten. In letterkunde en wetenschap

(*) Wij laten dezen term, zoo eigenaardig toepasselijk op de Engelschen, liever onvertaald, even als b. v. dien van „useful knowledge." *Public spirit* laat zich beter gevoelen dan beschrijven. Zou men er voor kunnen zeggen: *algemeene, wijze en werkdadige liefde tot het algemeene belang?* — Wat doen de woorden er toe? Liever wat *public spirit* van de Engelschen overgenomen, — daardoor zijn ze zoo sterk.

ontvangen zij gratis onderwijs, en zulks door middel der Engelsche taal, tot welk oogmerk het opvoedingsfonds een inkomen van 24,000 Rp. 's jaars kon toestaan.

De Bisschoppelijke school bij Calcutta.

Een stuk gronds van ongeveer 80 Ned. bunders (20 acres) werd voor deze school door het gouvernement toegestaan en is sedert uitgebreid geworden. De school ligt ongeveer drie mijlen beneden Calcutta, aan de overzijde der Hooghly-rivier, welke daar veel breeder is dan de Theems bij Londen. Bisschop MIDDLETON (*) zegt: »dat de plek het gemoed vleit en streelt."

Den 15den December 1820 werd door gemelden bisschop de eerste steen dezer school gelegd. De Maatschappij ter voortplanting van het Evangelie in vreemde gewesten maakte aan dr. MIDDLETON eene som van 5000 p. st. (60,000 guldens) over, om het werk te beginnen. Dezelfde som werd door de Maatschappij tot bevordering van Christelijke kennis gecontribueerd, nog 5000 p. st. door de Zendelingsmaatschappij, alsmede 5000 p. st. door het Britsche Bijbelgenootschap. Ten gevolge van eenen »*Koninklijken Brief*" steeg deze som van 20,000 p. st., door kollekten in al de kerken van Engeland en Wallis, tot 45,000 p. st. of pl. m. 540,000 Nederlandsche guldens (§), waarmede het gebouw is voltooid geworden.

De school bestaat uit drie gebouwen in den gotischen stijl. Deze gebouwen vormen drie zijden van eenen vierhoek, terwijl de vierde, O.-W., aan de rivier openligt. Het geheel vereenigt gemak met smaak en eenvoudigheid.

Deze school staat onder het onmiddellijk bestuur der Maatschappij tot verspreiding van het Evangelie, doch de statuten zijn zoo ingerigt, dat èn het gouvernement èn de godsdienstige maatschappijen daar, onder zekere bepalingen, leerlingen kunnen plaatsen.

Ter regelmatige aanvulling van scholieren heeft de M. t. V. v. h. Evang. den regel aangenomen, om 10 theologische scholieren en 10 leeken, hetzij inlandsche of Europesche jongelingen, in de beginselen van het Christendom te onderwijzen, en tot dit einde eene som van 1000 p. st. 's jaars toe te staan. De leeftijd van toelating is 14 jaren. De M. t. V. v. Christ. kennis is hierin behulpzaam, hebbende de som van 6,000 pd. st. ter beschikking van eerstgenoemde Maatschappij gesteld, om vijf scholieren te bezoldigen, die ter gedachtenis van den stichter, »Scholieren van Bisschop MIDDLETON" worden genoemd. Ook moet door deze som in eenen Tamulschen onderwijzer worden voorzien, daar deze taal hoofdzakelijk door de zendelingen der maatschappij wordt gebezigd. Nog wordt door het Zendelinggenootschap voor verscheidene jaren eene som van 1000 pd. st. 's jaars bijgedragen. In 1830 bezat deze school een fonds van 50,000 pd. st. (600,000 guldens) à 3½ pCt. Zij telt eenen

(*) Op dezen edelen bevorderaar der beschaving hopen wij later terug te komen.

(§) Ach men vergeve ons toch de herhaalde aanmerking: *pas comme chez nous!*

principaal, twee professoren, acht zendelingen, twee katechiseermeesters en eenen drukker. De schoolraad bestaat uit drie professoren, terwijl aan de school vier Europesche zendelingen verbonden zijn.

Er bestaan in Bengalen verschillende primaire en elementaire scholen (*), namelijk te Chinsurah, waar 1200 scholieren zijn; te Ajmier met 200 jongens; te Boglipore met 134 leerlingen; te Cawnpore met 75 leerl.; te Allahabad met 50 dito; Dacoa 25 scholen met 1414 leerlingen, Mynpooryschool, Etawah, 40; Bareilly 131 scholen, 300 seminarien met 3000 leerlingen, en een pas opgerigt kollegie met 50 studenten. Omtrent Bareilly zal het volgende zeer belangrijk worden gevonden. In 1827 werden de plaatselijke agenten in Bareilly, de heeren S. M. BOULDERSON, J. DAVIDSON en C. BRADFORD, verzocht om te berigten, welke scholen, kollegiën of seminariën, van welken aard ook, in de steden of dorpen van dat distrikt bestonden. Aan de kommissie van opvoeding werd geantwoord, dat er in de stad Bareilly 101 scholen waren, waarin het Perzisch werd onderwezen, en 20 waarin de kinderen van de Malinjims vertellingen leerden. Buitendien gaven 11 personen onderwijs in het Arabisch, en twee in de geneeskunde. In de omliggende dorpen van Bareilly waren 9 Hindoesche en 13 Perzische scholen, en in andere deelen van het distrikt 108 Perzische en 105 Hindoesche scholen.

»In deze scholen wordt wetenschap van eenigerlei aard zelden beoefend. »Werken in de Perzische taal, zoo als de Bostan, Golistan, enz. worden »gelezen, met oogmerk om het Perzisch schrijven te bevorderen; daarenboven »worden de scholieren in de eenvoudigste regelen van het rekenen onderwe»zen. In de kollegiën worden de werken in het Arabisch gelezen. Zij, die »de Hindoesche wetenschappen beoefenen, lezen de Vedaas (heilige schriften »der Hindoes), de Poerana's, enz. Wij hebben niet vernomen, dat in de »dorpen ergens zulke inrigtingen bestaan. In de scholen, waarin het Perzisch »wordt onderwezen, lezen de jongens geschreven kopiën van de verschillende »boeken, en leeren op borden schrijven. Hindoes en Muzelmannen maken »geene zwarigheid om zamen te lezen.

»De onderwijzers ontvangen van den persoon, ten wiens huize zij leeren, »van drie tot zeven ropijen 's maands, mitsgaders twee malen eten per dag »en kleedingstukken. Anderen zenden hunne kinderen naar zulk eenen, die »den onderwijzer onderhoudt, en betalen aan laatstgenoemden vier anas (een »zestiende gedeelte eener ropij) tot ééne ropij 's maands, naar hun believen. »De meester geniet ook nog andere voordeelen, op Donderdag-avond, heilige »dagen, bij het beginnen van een nieuw boek, enz.

»De jongens beginnen te leeren soms op zesjarigen leeftijd, doch zelden »later dan 20; in de kollegiën van 14—25, soms 30, hetgeen van de talen»ten en neiging der studenten afhangt. Zij, die Perzisch leeren, namelijk »jongens van 14 of 15 jaren, blijven nimmer bij den meester onder dak; doch »deze komt tot hen. De scholen, waar vertellingen worden geleerd, ver-

(*) De lezer neme in acht dat het werk van MONTGOMERY reeds in 1839 gedrukt werd.

»schillen niet van de Perzische. Diegenen, welke in het Arabisch les geven, »huisvesten somtijds de van verre komende leerlingen; doch die in dezelfde »stad wonen, blijven in hun ouders huis. Het wordt voor onwelvoegelijk »gehouden, om iets van de Arabische studenten aan te nemen, tenzij uit nood. »De opkomst der scholen in de stad is beter dan die in de dorpen. Wij »hebben niet van scholen gehoord, welke uit openbare giften bestaan."

In het Delhidistrikt worden ongeveer 300 elementaire scholen gevonden, in verscheidene waarvan de leermeesters geene betaling ontvangen, maar »*gra*-»*tis, in hoop op den hemel*" onderwijzen.

Er bestaat eene groote verscheidenheid van andere scholen en kollegiën in Kidderpore, Burdwan, Moorshedabad, Hooghlij, Nuddea, Rajishaije; weldadigheidsscholen te Calcutta (250 leerlingen van beide seksen); kinderscholen in verschillende distrikten onder de kommissie te Calcutta, en private of zendelingseminarien. De zendelinggenootschappen onderhouden ook scholen op hunne posten. In deze residentie hebben zij de volgende scholen:

Het *Londensche Genootschap*. — Te Calcutta en buitenposten, Bengalesche scholen, voor jongens 11, voor meisjes 4—15. Te Chinswrah, Bengalesche, voor jongens 2. Te Berhaupore, Bengalesche voor jongens 1, voor meisjes 1—2. Te Benares, Hindoesche voor jongens 4.

Het *Baptisten Genootschap*. Te Calcutta en buitenposten voor jongens 2, voor meisjes 22—24. Te Cutwa voor meisjes 4. Te Sewrij voor jongens 4, voor meisjes 4—8. Dus in het geheel 24 jongens- en 35 meisjes-, te zamen 59 scholen.

Hier nu volgt een uittreksel van het verslag der generale kommissie van openbaar onderwijs van de presidentie van Fort William, in Bengalen, over het jaar 1836.

Kollegie te Agra. Getal leerlingen 223; nam. 33 Christenen, 31 Mohamedanen en 159 Hindoes.

Ajmere. Getal scholieren 218; nam. 3 Christenen, 9 Mohamedanen en 206 Hindoes.

Allahabad. Getal scholieren 122; nam. 9 Christenen, 28 Mohamedanen en 85 Hindoes.

Bareillij. Op het oogenblik niets onderwezen dan Engelsch. Getal scholieren 60; nam. 9 Mohamedanen en 51 Hindoes.

Engelsch kollegie te Benares. Getal scholieren 142; nam. 1 Christen, 10 Mohamedanen en 131 Hindoes. Totale onkosten van een nieuw schoolgebouw 14,156 Rp., waarvan 10,000 door de generale kommissie werden bijgedragen, het overige bij inschrijving.

Sanskritsch kollegie te Benares. Getal scholieren 222.

Bhagulpoor Hill. school, id. 79.

CALCUTTA. Geneeskundig kollegie. Bezoldigde studenten 49.

Betrekkelijk deze school voegen wij, bij het bovenstaande van MONTGOMERIJ, het volgende uittreksel uit het rapport van 1845.

10de jaar.

Het geheele aantal studenten bedroeg 180; nam. in de *primaire* klasse 91, waarvan 57 Hindoes en 34 Ceijlonezen; in de *militaire* klasse 89, waarvan 75 Mohamedanen en 14 Hindoes. Allen zijn zonen van inlandsche officieren en soldaten in de Bengaalsche armee.

De kursus zijn de volgende:

Anatomie en Physiologie 120 lessen, van 1 November tot 15 Maart.

Demonstratiën en dissektiën, de eersten 3 malen 's weeks.

Chirurgie, niet minder dan 70 lessen.

Geneeskundige theorie en praktijk.

Chemie en praktische pharmacie.

Materies medica en therapie.

Verloskunde met praktische aanwijzingen.

Botanie.

Geregtelijke geneeskunde.

Gedurende 3 jaren moeten de studenten de praktijk in de hospitalen volgen.

Primaire klasse.

	Bleven.	Toegelaten.	Ontslagen.	Verlieten de school.	Overled.	Bevord.
1835	0	71	0	4	0	0
1836	67	31	0	32	0	0
1837	66	31	0	20	0	0
1838	77	11	4	9	0	0
1839	75	20	4	5	0	10
1840	76	29	2	18	0	6
1841	79	30	6	9	0	7
1842	87	34	0	21	2	10
1843	88	5	2	4	1	20
1844	66	20	0	3	0	7
Totaal	76	282	18	125	3	60

Van deze waren:

	Hindoes	Mohamedanen.	Christenen.
1835	56	0	11
1836	44	0	22
1837	60	0	17
1838	59	0	16
1839	51	2	23
1840	51	2	26
1841	60	2	25
1842	57	3	28
1843	42	3	21
1844	50	3	23

Militaire klasse.

	Bleven.	Toegelaten.	Ontslagen.	Overleden.	Bevorderd.
1839	0	46	0	0	0
1840	46	16	2	0	0
1841	60	9	5	0	0
1842	64	17	12	1	32
1843	66	36	10	3	13
1844	76	25	14	1	10
Totaal	312	179	43	5	55

Van deze waren 57 Mohamedanen, 98 Hindoes en 1 Christen (1). Het geheele getal, dat diplomaas heeft bekomen, bedraagt 69 in de primaire en 70 in de militaire klasse.

Er zijn 2 instruktiehospitalen, dat voor mannen met 112, en dat voor vrouwen met 60 bedden. Het getal patienten bedraagt gemiddeld daags 150.

Het museum voor pathologie en vergelijkende anatomie bevatte 874 praeparaten, en de bibliotheek 3,612 deelen.

Het getal ontlede lijken was in

	1837	60
	1838	120
	1839	120
	1840	174
	1841	521
	1842	304
	1843	344
	1844	508
in de 2 eerste maanden van	1845	165
	Totaal	2,316

De gouverneur generaal deelde mede, dat hij van de 55 studenten van dit kollegie in militaire geneeskundige dienst, slechts over 2 ongunstig rapport had bekomen.

Hindoesch Kollegie. Totaal scholieren 469, 392 worden door de ouders, en de overigen door het kollegie verzorgd.

Mohamedaansch Kollegie. In 1837 waren er 42 bezoldigde en 72 onbezoldigde studenten.

Sanscritisch Kollegie. Tegenwoordig getal scholieren 122; van welke 57 eene maandelijksche bezoldiging van 5 of 8 ropijen genieten, en 65 buitenstudenten, geene toelagen van het gouvernement genietende.

Decca School. In dit seminarium zijn 149 leerlingen, van welke 134 Hindoes, 8 Mahomedanen en 7 Christenen.

Kollegie voor het Oostersch te Delhi. Arabische studenten 45; Perzische 64; Sanscrit departement 35.

(1) Deze opgave is ongetwijfeld foutief in het rapport.

School te Ferruckabad. Getal scholieren 30; van welke 28 Hindoes en 2 Mohamedanen.

Engelsch Kollegie te Delhi. Getal scholieren 108; nam. 74 Hindoes, 27 Mohamedanen en 7 Christenen.

School te Gahawatti. Getal scholieren 136; nam. 91 Hindoes, 43 Mohamedanen en 2 Christenen.

School te Ghazeepoor. 57 scholieren; nam. 5 Christenen, 10 Mohamedanen en 42 Hindoes.

Goruckpoor. 53 leerlingen, waarvan 25 Hindoes, 21 Mohamedanen en 7 Christenen.

Kollegie van Hadjie Mohammed Mohsin te Hooghly. Hier waren, volgens MONTGOMERY, 1013 studenten, behoorende tot het Engelsche departement van dit kollegie, van welke 31 Mohamedanen, 34 Christenen en de overigen Hindoes. In de Arabische en Perzische klassen waren er 197 studenten, van welke 138 Mohamedanen en 81 Hindoes.

Aan het rapport van 1845 ontleenen wij omtrent deze instelling het volgende:

8ste Jaar.

	Christ.	Mohamed.	Hindoes	Totaal.
Instituut.				
Toegelaten	5	4	108	
Ontslagen	1	6	50	
Vertrokken	5	3	67	
Overleden	0	0	5	
Totaal den 31 Dec. 1843	9	18	590	617
Idem idem 1844	8	9	576	593
Gemiddelde dagelijksche opkomst				497
Bijschool.				
Toegelaten	2	1	43	
Ontslagen	0	0	25	
Vertrokken	1	4	6	
Overleden	0	0	6	
Bevorderd	0	0	4	
Totaal den 31 Dec. 1843	3	4	243	250
Idem idem 1844	4	1	245	250
Gemiddelde dagelijksche opkomst				210
Kinderschool.				
Toegelaten	1	0	26	
Ontslagen	1	0	7	
Vertrokken	1	0	2	
Overleden	0	0	5	
Bevorderd	0	0	5	
Totaal den 31 Dec. 1843	2	1	38	41
Idem idem 1844	1	1	45	47
Gemiddelde dagelijksche opkomst				35

Seetaporeschool.

	Christ.	Mohamed.	Hindoes	Totaal.
Toegelatcn	0	0	75	
Ontslagen	0	0	23	
Vertrokken	0	0	45	
Overleden	0	0	0	
Totaal den 31 Dec. 1843	0	0	102	102
Idem idem 1844	0	0	109	109
Gemiddelde dagelijksche opkomst				79
Groot totaal den 1 Jan. 1844	14	19	973	1006
Idem idem idem 1845	13	11	975	999
Gemiddelde dagelijksche opkomst				851

Tot hiertoe over dit kollegie.

Hoshungabad. Getal scholieren 20; nam. 4 Mohamedanen, 1 Christen, de overigen Hindoes.

Tubulpore. 17 leerlingen in het Engelsche departement en 64 in de Hindoesche klassen.

Mauemein. 107 leerlingen, van welke 42 Christenen, 40 Boeddhisten, 7 Hindoes, 1 Mohamedaan, terwijl de godsdienst der overigen niet bekend is.

Meerut. Totaal 106; nam. 21 Christenen, 33 Mohamedanen en 52 Hindoes.

Midnapoor. 55 studenten.

Kollegie te Marshedabad. 80 studenten in het Engelsche departement; nam. 38 Mohamedanen, 21 Hindoes en 1 Christen. — In het Oostersche departement 88 leerlingen; nam. 82 Mohamedanen en de overige Hindoes. Maandelijksch inkomen van dit kollegie 1,666 Rp.

Patha. Dit seminarium telt 102 leerlingen; nam. 15 Christenen, 16 Mohamedanen en 71 Hindoes.

Bajohahi. 98 leerlingen.

Saugor. Totaal 216; nam. 205 Hindoes en 11 Mohamedanen.

Tot dusverre de opgave betrekkelijk de scholen in Bengalen van MONTGOMERY. Deze schrijver besluit dit op volgende wijze:

»Het verdient opmerking, dat, wanneer de leerlingen der verschillende scho»len zelven hunne boeken moeten bekostigen, zij alsdan veel geregelder op»komen dan wanneer zij die gratis bekomen." En: »Een geneeskundig »kollegie is nu (1830) in volle werking en brengt veel goeds voort. (Zie »boven.) Het ontwerp en plan werd daartoe door mij aan lord W. BENTINCK »aangeboden, in 1828, maar destijds door de Hooge Regering afgewezen, uit »vrees dat Hindoesche vooroordeelen zouden worden beleedigd."

Volgens het rapport van 1845 stichtte DIGAM BAR BISAIS in Junij 1844 eene school te Chinsurah, »ten einde kennis onder zijne landslieden te verspreiden." Thans (1845) zijn er 4 meesters, 1 pundit en p. m. 200 jongens, die zoowel het Engelsch als Bengaalsch moeten leeren.

In Mei 1844 werd het Seminarium te Chinsurah gesticht door BOBOO HORROCHUNDER ROY, een student der 1 kl., sect. B.

Ten tijde der oprigting waren er p. m. 50 jongens, nu (1845) 170, van welke sommigen gratis onderwijs ontvangen.

STAAT der Scholen, Kollegiën, enz. in de *Lagere Provinciën*, op den 30sten April 1845.

NAMEN DER INSTITUTEN.	Getal Scholieren.		IN DE ONDERSTAANDE TALEN ONDERWEZEN.										GODSDIENST.					Gem. daags opgekomen van 30 April tot id. 1845.
	Niet betalende.	Betalende.	Engelsch.	Arabisch.	Perzisch.	Oordoo.	Hindoesch.	Sanscrit.	Bengaleesch.	Oreeah.	Mug.	Birmaneesch. (Burmese?)	Christenen.	Mohamedanen.	Hindoes.	Anderen.	Totaal.	
Calcutta. Sanscritisch Kollegie.	189		72					189							189		189	104
» Hindoesch id.	44	472	516						516						516		516	404
» Patsalah.		188							188						188		188	113
» School van het School-Genootschap.	203	266	469												469		469	346
» Madrissa.	98	54	58	152					30					152				
» Geneeskundig Collegie.	81					81							1	66	14		152	152
» Secundaire School.	81		81										20	3	56	2	81	81
Hooghly. Collegie van *Mohammad Mohsin.*	438	378	607	137	72				607				10	208	598		81 816	671 82
» Bijschool *(Branch School.)*	188	115	25	15	38	27			250				3	48	252		303	247
» Kinderschool.	41		41						41					1	40		41	36
» Seetapore school.	79	57	96	12	28				96					41	95		136	114
Ramree, school.	81		16								68		2	51	2	26	81	69
Moulmein, school.	79		79									79	22	9	6	42	79	50
Midnapore, school.	62	79	141						141				1	4	*136		141	108
Cuttack, school.	81	40	121							121			19	12	90		121	97
Dacca, kollegie.	209	133	342						342				17	24	301		342	250
Comillah, school.	18	129	142						142				4	18	119	1	142	94
Chittagong, school.	28	74	102		26				92				16	14	72		102	70
Sylhut, school.		53	53						50				5	3	45		53	*69
Jessore, school.	44	55	99						99					3	96		99	72
Chotanagpore, school.	110		110				102						2	26	41	41	110	70
Chyebassa, school.	60		60				10							1	48	11	60	22
Nizt. Col. Moorshedabad } Sahibzadah's Dep.	23		23	1	11	11								23			23	12
Nizt. Col. Moorshedabad } Generaal Dep.	17		17		7	6			7					17			17	5
Bauleah, school.	144		144						143				3	3	138		144	87
Bhagulpore, vereenigde school.	198		163			110	83						2	31	87	78	198	149
Patna, kollegie.	102		102			102	102						25	15	62		102	70
Mozufferpore, school.	7	14	21				21						1		20		21	14
Russaplagah, Seminarium.	36		24	10	29				19					36			36	11
Assam.																		
Gohawatty, school.	192		33						159				1	76	104	11	192	116
Seebsaugur, school.	117		30						87							.	117	54
Inlandsche scholen.																		
Afdeeling Kamroop.	996								996								996	728
» Durrung.	357								357					5	321	31	357	283
» Nowgong.																		
» Seebsaugur.	267								267								267	164
» Lukimpur.	269								269					17	81	171	269	154
TOTAAL.	1929	2107	3797	327	211	337	318	189	4898	121	68	79	154	907	4184	409	7036	5170

De verhouding der *betalende* scholieren tot de *niet betalende* was alzoo = 1 : 2,34.

De 2,107 betalende scholieren bragten van den 30 April 1844 tot id. 1845 op eene som van 40,494 Rp. of per hoofd 19,2 Rp.

* Eene fout, doch aldus in de opgave voorkomende.

Van het totaal leerlingen leerden	Engelsch	c. c. 54	pCt.
» » » » »	Arabisch	» 4,5	»
» » » » »	Perzisch	» 3	»
» » » » »	Oordo	» 4,5	»
» » » » »	Hindoesch	» 4,5	»
» » » » »	Sanscrit	» 2,5	»
» » » » »	Bengaleesch	» 70	»
» » » » »	Oreeah	onbeduidend.	
» » » » »	Mug	idem.	
» » » » »	Birmaneesch	idem.	

Van een totaal scholieren van 5656 (*) waren	Christenen	c. c. 2,7	pCt.
» » » » » » »	Mohamed.	» 1,6	»
» » » » » » »	Hindoes	» 77	»
» » » » » » »	Anderen	» 7	»
De gemiddelde dagelijksche opkomst bedroeg		» 73,5	»

hetgeen ongetwijfeld, bij de veelvuldige bestaande moeijelijkheden, als eene verheugende uitkomst mag beschouwd worden. Wij vragen zelfs of de gemiddelde opkomst in de beschaafdste staten van Europa wel gunstiger wezen zal?

Staat der volksopvoeding te Madras.

Onze schrijver (MONTGOMERY, 1839) zegt dat de rapporten van deze presidentie niet talrijk, doch daarentegen vollediger zijn dan van de andere presidentiën (Calcutta en Bombaij). In 1836 bezat het gouvernement de volgende opgaven:

(*) Die van Seebsangur en Kamroop zijn niet gedetailleerd.

Distrikten, scholen en kollegiën.		Hindoesche scholieren. Mannelijk.	Vrouwelijk.	Totaal.	Mohamedaansche scholieren. Mannelijk.	Vrouwelijk.	Totaal.	Totaal. Mannelijk.	Vrouwelijk.	Totaal.
Ganjam.										
Scholen...........	255	2938	12	2950	27	—	27	2965	12	2977
Kollegiën..........	geen									
Vizagapatam.										
Scholen...........	914	9315	303	9618	97	—	97	9412	303	9715
Kollegiën..........	geen									
Rajahmundry.										
Scholen...........	291	2569	37	2606	52	—	52	2621	37	2658
Kollegiën..........	279	1454		1454	—	—	—	1454	—	1454
Masulipatam.										
Scholen...........	484	4775	31	4806	275	2	277	5050	33	5083
Kollegiën..........	49	199		199	—	—	—	199	—	199
Guntoor.										
Scholen...........	574	7365	99	7464	257	3	260	7622	102	7724
Kollegiën..........	geen									
Nellore.										
Scholen...........	804	6945	55	7000	617	3	620	7563	58	7621
Kollegiën..........	geen									
Bellary.										
Scholen...........	533	6338	60	6398	243	—	243	6581	60	6641
Kollegiën..........	geen									
Cuddapah.										
Scholen...........	494	5551	107	5658	341	1	342	5892	108	6000
Kollegiën..........	geen									
Chingleput.										
Scholen...........	508	6941	116	7057	186	—	186	7127	116	7243
Sanscrit...........	51									
Arcot. N. Afd.										
Scholen...........	630	7140	41	7181	552	11	563	7692	52	7744
Kollegiën..........	69									
Arcot. Z. Afd.										
Scholen...........	875	10167	104	10271	252	—	252	10419	104	10523
Kollegiën..........	geen									
Salem.										
Scholen...........	386	4160	31	4191	432	27	459	4592	58	4650
Kollegiën..........	geen									
Tanjore.										
Scholen...........	884	16495	154	16649	933	—	933	17428	154	17582
Kollegiën..........	109	769	—	769	—	—	—	769	—	769
Trichinopoly.										
Scholen...........	790	9501	84	9585	690	56	746	10191	140	10331
Kollegiën..........	9	131	—	131	—	—	—	131	—	131
Madura.										
Scholen...........	884	12529	105	12634	1147	—	1147	13676	105	13781
Kollegiën..........	geen									
Tinnevelly.										
Scholen...........	607	8462	117	8579	796	2	798	9258	119	9377
Kollegiën..........	geen									
Coimbatore.										
Scholen...........	673	7812	82	7894	312	—	312	8124	82	8206
Kollegiën..........	173	724	—	724	—	—	—	724	—	724
Canara geene opgaven.										
Malabar.										
Scholen...........	759	8767	1068	9835	3196	1122	4318	11963	2190	14153
Kollegiën..........	1	75	—	75	—	—	—	75	—	75
Seringapatam.										
Scholen...........	41	527	14	541	86	—	86	613	14	627
Kollegiën..........	geen									
Madras.										
Scholen...........	305	4966	127	5093	143	—	143	5109	127	5236
Liefdad.heid scholen	17	404	49	453	10	—	10	414	49	463
Kinderen privaat onderwijs te huis ontvangende		24756	517	25273	1690	—	1690	26446	517	26963
Totaal scholen....	12498									
Totaal scholieren..		171776	3313	175089	12334	1227	13564	184110	4540	188650

Dit nu geeft de volgende verhoudingen:
Voor elke school gemiddeld cc. 13 scholieren.

Mannelijke	scholieren	Hindoes	93 pct.
		Mohamed.	7 »
Vrouwelijke	»	Hindoes	73 »
		Mohamed.	27 »
Hindoesche	»	Mannelijke	98 »
		Vrouwelijke	2 »
Mohamedaansche	»	Mannelijke	91 »
		Vrouwelijke	9 »
Totaal	»	Hindoes	93 »
		Mohamed.	7 »
»	»	Mannelijke	97 »
		Vrouwelijke	3 »

of tegen ééne vrouwelijke scholier 40,5 mannelijke.

Ruim 14 pct. van het geheele aantal leerlingen ontvingen privaat onderwijs te huis.

Nu bedroeg de bevolking dezer gezamenlijke distrikten onder het gouvernement van Madras in 1830 (mede volgens MONTGOMERY) 15,090,084 zielen. Men verkrijgt dus 1 school op elke 1207 zielen, en 1 leerling op elke 80 zielen. Dus heeft hier het volksonderwijs werkelijk reeds eene grootere uitbreiding verkregen, dan in Noorwegen, Napels en Sicilie, en de Ionische eilanden, en staat bijkans op dezelfde hoogte als in Polen (1 : 76). Zie BUDDINGHS *Algem. Statist. v. Handel en Nijverheid*, 3 dl., bl. 6 enz. Zoo was het in de Madras-presidentie vóór 14 jaren, en wij hebben geene reden, om aan achteruitgang te denken.

Volgens het rapport worden de scholen in Madras grootendeels onderhouden door hen, die derwaarts hunne kinderen ter leering zenden. De betaling voor elken scholier verschilt in ieder distrikt en naar de omstandigheden der ouders. Er zijn ook beweldadigde scholen of onderwijzers in de volgende distrikten.

Rajamundry. 69 onderwijzers, beweldadigd met land, en 13 die geldelijke toelagen ontvangen.

Nellore. Verscheidene Brahminen en Muzelmannen, jaarlijks 1,467 Rp. ontvangende, om de Vedaas, het Arabisch en Perzisch te onderwijzen.

Arcot. 26 kollegiën en 6 Perzische scholen.

Salem. 20 onderwijzers in Theologie en eene Mohamedaansche school.

Tanjore. 77 kollegiën en 44 scholen, door den Rajah (inlandschen vorst) onderhouden.

Trichinopoly. 7 scholen.

Malabar. 1 kollegie.

De zendelinggenootschappen hebben de volgende scholen in deze presidentie.

Het Londensche Genootschap. Te Madras en buitenposten: Tamulsche,

voor jongens 14; voor meisjes 2; voor beiden 2—18. Te Tripassor: Tamulsche, voor beiden 2; Engelsche, voor beiden 2—4. Te Vizagapatam: Teloogoo, voor beiden 11. Te Cuddapah: Teloogoo, voor beiden 8. Te Chittoor: Teloogoo en Tamulsche, voor jongens 7; voor meisjes 1—8. Te Belgaum en buitenposten: Mahratta en Tamulsche, voor jongens 7; voor meisjes 1—8. Te Bellary: Canaresche en Tamulsche, voor jongens 12; voor meisjes 1—13. Te Bangalore en buitenposten: Canaresche, Tamulsche, Mahratta en Teloogoo, voor jongens met weinig meisjes 7. Te Salem: Teloogoo, Tamulsche en Engelsche, voor jongens 7. Te Comboconum: Talmulsche, voor jongens 12; voor meisjes 1—13. Te Coimbatoor: Tamulsche voor jongens 5. Te Nagercoil en buitenposten: Tamulsche, voor jongens 46; voor meisjes 4—50. Te Neyoor en buitenposten: Tamulsche, voor jongens 50; voor meisjes 1—51. Te Quilon: Malayalim, voor jongens 14; voor meisjes 10—24.

Het Wesleyan-zendelinggenootschap. Te Madras 14; te Bengalore 6; te Negapattam en Melnattam 8.

Te Madras is eene kommissie van openbaar onderwijs, op denzelfden voet als die in Bengalen ingesteld, en daardoor was in 1839 reeds veel goeds gesticht.

Staat van het onderwijs te Bombay.

Onze schrijver zegt, dat het gouvernement dezer presidentie in de uitdeeling der zegeningen van het onderwijs niet achterlijk is gebleven. In Julij 1828 ging eene cirkulaire uit aan de verschillende kollekteurs onder het Bombaysche gouvernement, om jaarlijks aan den Toujdarry Adawlut (magistraat van policie, tevens ontvanger van openbare inkomsten onder het Mongolsche gouvernement, ook geregtshof), het aantal scholen in hunne kollektoraten, de cijfers der scholieren en de wijze waarop het onderwijs plaats greep te rapporteren, alsmede de wijze hoedanig gedrukte traktaatjes werden aangezocht en uitgedeeld. Toen in October 1829 deze rapporten ontvangen waren, werd de registreerder van den Adawlut (openbare inkomsten?) geïnstrueerd, om aan het gouvernement een algemeen verslag van den staat van het onderwijs in de provinciën der Bombay-residentie in te dienen, zamengesteld uit de mededeelingen der kollekteurs en, naar het oordeel der regters, de middelen aantoonende, welke de opvoeding der inboorlingen van Indië het meest zouden kunnen bevorderen of verbeteren.

1) Door eene trapswijze uitbreiding van scholen volgens een verbeterd beginsel, hetzij door de inlandsche schoolmeesters onder bescherming van het gouvernement te stellen, op voorwaarde dat zij hun stelsel zouden verbeteren, hetzij door de oprigting van nieuwe scholen in volkrijke plaatsen op kosten der regering; en

2) Door het gratis uitdeelen van nuttige boeken, zoo als »boeken over rekenkunde, korte geschiedenissen, zedekundige verhalen (verschillende van hunne eigene valsche legenden), natuurlijke historie en eenige korte land- en zeereizen."

De beoordeelaars bevelen aan, om periodieke examina met omzigtigheid te doen plaats grijpen, ten einde geene opschudding te verwekken, en slechts met vrijen wil van de schoolmeesters, en ze dan van ruime belooningen aan de scholieren voor hunne vorderingen vergezeld te doen gaan — »om daardoor de belangstelling van het gouvernement »in de zaak te toonen, eene wijze van aanmoèdiging, welke ook op algemeene beginselen eene goede uitkomst belooft."

Het rapport gaat vergezeld van opgaven van de scholen en scholieren in de verschillende kollektoraten.

Genootschap voor inlandsche opvoeding.

De kommissie van deze edele instelling (vrijwillig zamengesteld in 1815, en uit een bijkans gelijk getal Europeanen en Inlanders bestaande) deelde in eene vergadering op den 12den April 1831 mede, dat de jaarlijksche ontvangsten en uitgaven tusschen 70 en 80 duizend ropijen bedragen; dat zij voortdurend meer dan 40 werken in de inlandsche talen verkrijgbaar heeft, velen waarvan voortbrengselen der Bombaysche lithographische en andere persen zijn; en dat zij de volgende scholen en inrigtingen onder haar toezigt en beheer heeft.

»In de centrale school werden 250 jongens in het Engelsch onderrigt; »50 van hen verlieten de school met eene voldoende kennis dier taal, als»mede van geographie, mathesis en geometrie. In Bombay steeg het aantal »leerlingen in de Mahratta-school tot 954, en in Guzzeratte tot 427. Tegen»woordig heeft het genootschap in het geheel 56 scholen, elk met omstreeks »60 leerlingen, zijnde er in het geheel 3000 jongens, die geregeld onderwijs »ontvangen."

Dit rapport bevat voorts de volgende bijzonderheden:

»Uwe kommissie zal ontwaren, dat de jongens, die in de Engelsche scholen »de grootste vorderingen gemaakt hebben, Hindoes zijn. Zij worden door de »ouders langer op school gelaten dan andere jongens, die, hoewel ook vlug »van begrip, niet zoo geregeld opkomen. Weinig of geen Mohamedaansche »jongens komen in de school."

In 1826 waren er in de school van het genootschap te Bombay 367 jongens en 228 meisjes in den kost, en 268 Christenen en 472 inboorlingen als dagscholieren. In de school te Surat 3 Christenen en 48 inlanders, en in de regular scholen 183 leerlingen.

Te Poona bestaat een Hindoesch kollegie, waar aan de verdienstelijkste studenten premiën worden toegekend.

Een voortreffelijk ingenieurs-kollegie is te Bombay opgerigt, dat, volgens het laatste rapport (1839?) 86 studenten onderhield en onderwees.

SCHOLEN EN SCHOLIEREN TE BOMBAY.

Distrikten.		Scholen (*).	Scholieren.	Dorpsscholen.	Dorpsscholieren.	Totaal scholen.	Totaal scholieren.
Deccan	Poona	5	266	304	4631	309	4917
	Ahmednuggur	4	232	164	2906	168	3138
	Candeish	2	59	112	1610	114	1669
Guzzeratte	Surat	2	96	188	4068	190	4164
	Broach	2	75	24	967	26	1042
	Kaira	2	157	82	3024	84	3181
	Ahmedabad	3	127	88	3226	91	3353
Concan	Noord. Concan	2	188	135	2490	137	2678
	Zuid. dito	1	21	285	6700	282	6721
	Darwar	2	94	302	4196	304	4290
		25	1315	1680	33838	1705	35153

(*) De onderwijzers door het gouvernement betaald.

In Mei 1830 rapporteerde de »*Education Society*" 25 schoolmeesters (11 Mahratten en 14 Guzzeratten) als bekwaam om de taak van onderwijzer te aanvaarden in de verschillende scholen in Deccan, in Guzzeratte en in de twee Concans. Zij hadden eene naauwkeurige kennis van hun eigen taal verworven en waren zoo ver in de hoogere takken der mathesis gevorderd, als noodig was voor onderwijzers van den tweeden rang. De maatschappij stelde posten voor hen voor, die hun door het gouvernement werden opgedragen.

In 1829 verlieten 44 studenten het instituut, om in ambtsbetrekking te treden; 7 van hen waren Europeanen, 32 Mahratten, 5 Guzzeratten. Mathematische instrumenten enz. zijn door de O. I. Kompagnie bezorgd.

De volgende officiële opgave van het getal scholen onder de presidentie Bombay in 1825 en de wijze waarop de meesters werden betaald, zal met veel belangstelling worden ingezien (*).

(*) Montgomery verwijst den lezer, die begeerig is meer over den staat van het onderwijs in Indië te weten, tot het eerste deel zijner „History of the British colonies" en tot zijn „Colonial Library". Tot mijn groot leedwezen bezit ik deze werken op het oogenblik niet en weet ze ook niet zoo spoedig te bekomen.

Distrikten.	Scholen.	Scholieren.	Hoedanig de meesters betaald worden.
Ahmedabad	Stad .... 21 Dorpen........ 68 .. 84 ..	Brahmanen 2 Dito...... 408 Warnees .. 1080 Kombees .. 524 17 andere casten .... 480 In Goga... 157 Totaal.. 2651	Ieder dorp heeft zijne eigen wijze om den meester te betalen. Meestal wordt voor elken jongen dagelijks omstreeks een handvol meelbloem gegeven. Wanneer hij de school verlaat, wordt gewoonlijk eene som van 1—5 ropijen betaald. Ook geven de ouders anderhalve rp. wanneer de jongen de eerste 15 lessen goed kent, ook zooveel als hij het alphabet volmaakt weet, en nog zooveel, wanneer hij in staat is te schrijven, rekeningen op te maken en wisselbrieven op te stellen. In het algemeen is de betrekking van schoolmeester erfelijk.
Conean	86 (58 in private woningen, 28 in tempels).	1500 van alle casten met inbegrip van 567 Brahmanen en zonder meisjes.	Geldelijke betalingen, gemiddeld 4 ropijen 's maands bedragende (een salaris, dat volstrekt niet toereikende is tot het geven van goed onderrigt). Ook is het in de Hindoesche scholen de gewoonte om voor elk kind maandelijks zekere hoeveelheid rijst te geven en *shewee pice* of twee *pice* op iederen grooten Hindoeschen heiligen dag; maar dit gebruik is niet overal hetzelfde.
Kaira Dist	139 onder slecht beheer.	zelden meer dan 100 jongens in elke school; meestal veel minder.	De jongens geven elken avond als de school uitgaat, een handvol graan, en bij het eindelijk verlaten der school 2—3 rp. Jongens van achtingwaardige familiën, geven ook eene halve ropij als zij op school komen, en zenden den meester op feestdagen wat graan en boter. Soms vragen zij ook iets voor hem aan voorname bezoekers. Totaal inkomsten 40—100 rp.
Kaira Sudder	2 Het onderwijs gaat niet verder dan de beginselen van lezen, schrijven en rekenen.	230 gemiddeld cijfer van alle klassen.	De post is aan Brahmanen toevertrouwd, hoewel niet erfelijk. In het algemeen ontvangen zij zekere hoeveelheid graan 's maands van de ouders van elken jongen en vijf ropijen, wanneer hij van school wordt genomen.
Conean	9 Gouvernement. 1 Liefdadigh.... 2 Hindoesche... 3 Mohamed..... 3	390 120 90 100 80	Vaste betaling 's maands van het gouvt. 60 rp Dito van het Amerik. zendl.-genootsch 26 » Verschillende betalingen van ouders tot 's maands .... 40 » Totaal emolumenten in meel, geld, enz. tot .... 6000 »
Surat Zillah (Zillah. afdeel.)	139	gemiddeld omstreeks 3000.	
Surat Town	Hindoesche ... 42 Pundits ...... 18 Mohamed .... 20 Moollas 56	2222 66 411 287	Elke meester ontvangt cirka 60 rp. 's jaars in graan en geld, voor 50 jongens.
Broach Zillah	In Cusbas..... 13 Dorpen....... 85	niet opgegeven.	In de steden ontvangen zij hunne toelagen hoofdzakelijk van de ouders. In sommige gevallen vaste toelagen van 30—70 rp. In andere een dagelijksch geschenk van zekere hoeveelheid graan en betalingen in geld, wanneer de scholieren tot zekeren graad gevorderd zijn. — In de dorpen bestaat eene gelijke wijze van tegemoetkoming; doch de jaarlijksche toelagen bedragen zelden meer dan 50 rp.
Broach Town	16	373	De inkomsten der schoolmeesters worden door de ouders te goed gedaan, en bestaan in eene kleine hoeveelheid graan, dagelijks door den leerling gegeven en ½—1 rp. bij de verschillende graden van vordering. Het inkomen des meesters bedraagt gemiddeld nooit meer dan 3—5 rp. 's maands, en is zeer wisselvallig.
Kandeish	Hindoesche elementaire. .... 95 Hoogere...... 75 170 Mohamed ... 19 Totaal.. 189	2022 (1 : 18 — bedragende het getal mannelijke inwoners 36881).	Al de inkomsten worden door de scholieren bijgedragen, en bedragen gemiddeld 's jaars niet meer dan 36 rp. voor elke school.

Onder deze presidentie onderhoudt de *Londensche Zendeling-Maatschappij* de volgende scholen: Te *Surat*, Goejurattie, voor jongens, 4; voor meisjes, 1—5. Te *Darwan*, Tamulsche, 2.

Hier nu volgt eene schets der werkzaamheden van het Bombaysche genoot-

schap tot opvoeding van inlanders in 1838: — Engelsche centraalschool, 408 scholieren; Mahratsche, 3 dito, 331; Goejratie, 3 scholen, 512; Hindoesch, New Cazees-street school, 36.

Gouvernementsscholen in de Mahratsche distrikten.

Te Poona, 7 scholen, 484 scholieren; Sholapoor, 5—374; Ahmednuggur, 4—316; Ahmednuggur, 2—151; Nassick, 2—133; Dharwar, 4—383; Candoish, 2—107; Prutnagerry, 7—626; Dito, 4—221. Totaal 37 scholen met 2795 scholieren.

Gouvernementsscholen in het distrikt Goejrat.

Te Surat, 2—147; Ahmedabad, 2—124; Broach, 2—204; in het distrikt 21—883. Totaal 27 scholen met 1358 scholieren.

Het totaal scholen bedraagt alzoo in het distrikt van Bombay en in de distrikten Muratsch en Goejrat 68, met 5240 scholieren.

De drukpers voor het onderwijs te Calcutta (nu de »Baptist Mission Press"), heeft veel goeds voortgebragt. Van Julij 1824 tot Februarij 1830 bedroeg het getal van inlandsche werken, daar gedrukt, Sanskritsche, 15 afgewerkt, 3 ter perse; Arabische, 2 afgewerkt, 5 ter perse; Hindoesche, 3 afgewerkt; Persische, 4 afgewerkt, 1 ter perse. Totaal 33. De volle waarde dezer werken bedroeg 58,890 rp.

Het genootschap voor schoolboeken te Calcutta had 38 deelen over belangrijke onderwerpen in de verschillende Indische talen uitgegeven, als in het Sanscrit 3, Bengaleesch 9, Hindoesch 3, Arabisch 2, Persisch 5, Hindostansch 1, Engelsch-Bengaleesch 3, Engelsch-Hindoesch 1, Engelsch-Persisch 3, Engelsch-Hindostansch 2, Engelsch 6; totaal 38.

Van de vorengenoemde boeken werden in 1828 en 1829 niet minder dan 28,671 exemplaren in omloop gebragt, als van rapporten 651, Sanscritboeken 177, Bengalesche 10,074, Hindoesche 2,452, Ooriga 200, Arabische 117, Perzische 1,907, Hindostansche 1,173, Engelsche 9,616, Anglo-Aziatische 2,304.

De zendelingen van Serampore hebben 27 posten, met 47 zendelingen, over eene onmetelijke uitgestrektheid lands verspreid.

In de »Serampore account" wordt medegedeeld, dat sedert 1825 (tot 1839?) VAN 40 TOT 50 DUIZEND deelen of pamphletten (geene exemplaren of kopijen daarvan, zegt MONTGOMERY) door de inlandsche pers in omloop zijn gebragt! De Engelsche taal maakt snelle schreden in ieder gedeelte van Indië.

In »Appendix IV" geeft onze schrijver nog eene gedetailleerde statistiek van andere inrigtingen voor onderwijs, welke wij hier zoo kort mogelijk overnemen.

Kollegie der O. I. Kompagnie te Hayleybury.

Van 1805—1830 bedroeg het totaal der uitgaven voor:	ponden sterl.
Gebouwen	96,359
Reparatiën en veranderingen	51,545
Belastingen, enz.	13,191

Traktementen van professoren en bediendenloonen	215,839
Pensioenen	15,318
Tafel- en huishoudelijke uitgaven	119,590
Renten, enz.	5,992
Fournituren en ustensiliën	17,010
Vuur en licht	32,907
Mathematische en physische instrumenten, boeken, en prijsmedailles	34,556
Verschillende uitgaven	4,660
Totaal	606,967 p. st.
of	f 7,283,604
gemiddeld 's jaars	f 280,000

De ontvangsten bedroegen over hetzelfde tijdvak:

Halfjaarlijksche gelden van de studenten	209,527 p. st.
Inschrijvingen voor de boekverzameling, enz.	30,295
Renten en verkoop van produkten	2,683
Andere verkoopen	1,026
Totaal	243,531 p. st.
of	f 2,922,372
gemiddeld 's jaars	f 112,400

De netto-onkosten beliepen dus f 4,361,232, zonder het gebouw echter f 3,204,824.

Het gemiddelde aantal studenten was 76.

Oostindisch Militair Kollegie te Addiscombe.

Van 1808 tot 1830 waren de uitgaven in	ponden sterl.
Aankoop van Addiscombe	17,251
Gebouwen en veranderingen	65,618
Reparatiën	8,346
Fournituren en ustensiliën	6,579
Salaris van meesters en bediendenloon	111,807
Kleeding, milit. magazijnen, equipement en reparatiën	37,541
Mathem. instrumenten, enz., boeken,	18,752
Belastingen	861
In de eerste 5 jaren betalingen aan den hoofdmeester, voor kost, onderwijs enz. der kadetten	20,450
Renten van twee graslanden	300
Tafel en huishoudelijke uitgaven	66,483
Geneeskundige verpleging, zakgelden voor de kadetten, bewasschen, benaaijen, enz.	22,731
Uitgaven voor kadetten voor Trigonometrische oefeningen, het sapperen en mijnwerk	37,136
Pensioenen	4,784

Belooningen aan kadetten 1,600
Onvoorziene uitgaven 3,526

Totaal 423,765 p. st.
of *f* 5,085,180 — gem. 's jaars *f* 221,100.

De ontvangsten bedroegen over hetzelfde tijdvak:
Van kadetten, voor kost, kleeding, enz. 100,379
In de 5 eerste jaren huur, door den hoofdmeester opgebragt 1,200
Rent of cottage (?) 29

Totaal 101,608 p. st.
of *f* 1,219,296 — gem. 's jaars *f* 53,013

Netto onkosten .... 322,157 p. st.
Grondaankoop en gebouwen 82,969

Totaal onkosten 239,288

Trek nog af de Trigon. oefeningen, enz. voor een bepaald aantal kadetten slechts 37,136

Dan kostte het gewone onderwijs 202,152
of *f* 2,425,824 in 23 jaren
f 105.471 gem. 's jaars.

In 1808 was het aantal kadetten, 55; in 1819—101; in 1826—142, en in 1830—136. Gemiddeld getal 91.

Van 1813 tot 1830 werden de onderstaande sommen aan het onderwijs in Indië besteed (rekening van het »*India House*, J. C. MELVILLE"), in ponden sterling:

JAREN.	BENGALEN.	MADRAS.	BOMBAY.	TOTAAL.
1813	4,207	480	442	5,129
1814	11,606	480	449	12,585
1815	4,405	480	537	5,422
1816	5,146	480	578	6,204
1817	5,177	480	795	6,452
1818	5,211	480	630	6,321
1819	7,191	480	1,270	8,941
1820	5,807	480	1,401	7,688
1821	6,882	480	594	7,956
1822	9,081	480	594	10,155
1823	6,134	480	594	7,208
1824	19,970	480	1,434	21,884
1825	57,122	480	8,961	66,563
1826	21,623	480	5,309	27,412
1827	30,077	2,140	13,096	45,313
1828	22,797	2,980	10,064	35,841
1829	24,663	3,614	9,799	38,076
1830	28,748	2,946	12,636	44,330
Totaal in 18 jaren.	275,847	18,400	69,233	363,480

Gemiddeld 's jaars:

Bengalen	15,325	p.st.	=	f	183,900
Madras	1,022	»	=	-	12,264
Bombay	3,847	»	=	-	46,164
Totaal	20,194	»	=	f	242,328

Men ziet echter, dat de jaren zeer ongelijk zijn, en zal dus beter doen aan te nemen, dat in de eerste 18 jaren c.c. 4½ millioen guldens aan het volksonderwijs in Britsch-Indië besteed zijn. In het 18[de] jaar was de som 9 malen grooter dan in het 1[ste]. Jammer, dat wij op het oogenblik niet in staat zijn de sommen van latere jaren op te geven.

Maandelijksch rapport van het »Vrije Schoolinstituut te Singapore," door den secretaris opgemaakt, April 1838.

CLASSIFICATIE.	Engelsch.		Chineesch.					Tamulsch.		Maleisch.		
			Hokien dialect.			Canton dialect.	Teochew dialect.					
	Hoogste Departement. De heer MOOR.	Lager Departement. De heer FITS PATRICK.	Kwey Hee.	Ko Jan.	Kwam Sim.	Him Tway.	Chang Baing Lie.	Shina Pillay.	Armogum Pillay.	Mahomed Ariff.	Mahomed Yeseff, geopend den 18 April.	TOTAAL.
Totaal aantal namen in de boeken van April.	50	21	9	40	25	13	15	26	20	30	16	265
Gemiddelde dagelijksche opkomst.	39	13	6	30	15	10	13	16	13	18	13	186
Nieuwe scholieren, bijgekomen in April.	5	5	3	3	2			1	1	3	16	39
De school verlaten in April.				2					3	2		7
Getal betalende scholieren.	20											20
Aantal kostscholieren bij den Hoofdonderwijzer.	2											2

Aan deze nuttige instelling is eene bibliotheek en een museum verbonden.

Onderwijs in Bengalen.

Het distrikt Nattore heeft eene oppervlakte van 350 vierkante mijlen. Het bevat 485 dorpen, met 30,000 huisgezinnen, van welke 10,095 Hindoes, en 19,933 Mohamedanen zijn. Het totale cijfer der bevolking is 195,296, van welke 100,579 mannelijken en 94,717 vrouwelijken. Alzoo gemiddeld in 1 dorp 62 huisgezinnen of 400 individuën.

Van het totaal der bevolking zijn 34,939 of 17,9 pct. beneden 5 jaren.
» » » 39,429 » 20,2 » tusschen 5 en 14 »
» » » 120,928 » 61,9 » boven 14 jaren.

Het getal der inlandsche elementaire scholen bedraagt 27, waarvan 11 Hindoesche en 16 Mohamedaansche. Zij bevatten 262 jongens. Het getal inlandsche leerscholen is 38, allen Hindoesche, bevattende 397 mannelijke stu-

denten. In 1,588 gezinnen, van welke 1,277 Hindoesche en 311 Mohamedaansche ontvangen de kinderen huiselijk onderwijs. Gemiddeld een en een half kind voor elk huisgezin rekenende, zal het totaal kinderen dezer klasse 2,382 zijn. Alzoo is het totale aantal mannelijke kinderen, dat onderwijs ontvangt 3,041, van welke 2,644 tusschen 5 en 14 jaren of 11,6 pct. der mannelijke bevolking op dezen leeftijd. Van de volwassen mannelijke bevolking, bedragende 59,000 zielen, bezitten slechts 6,121 of 10,3 pct. eene zeer onbeduidende mate van onderrigt. Wanneer men de niet-volwassen bevolking daarbij voegt, dan bezitten of verkrijgen van 100,579 mannelijke individuën, slechts 8,765 of 8,7 pct. eenig onderwijs; en telt men nog daarbij de vrouwelijke bevolking, dan daalt de evenredigheid tot 4,5 pct. (officieël rapport) (*).

Wij vertrouwen, dat het bovenstaande, grootendeels statistiek, reeds de belangstelling zal hebben opgewekt van menigeen, die met ons het volksonderwijs en de algemeene opvoeding beschouwt als de eenige bron, waaruit de algemeene welvaart bestendig kan voortvloeijen en aanwassen, als den eenigen band, waardoor ver gescheiden natiën aan elkander verbonden kunnen blijven — als den vasten rotshoeksteen, om den tempel der menschheid (humaniteit) te dragen. Wij hopen, dat elke nadenker het levendig in zijn gemoed beseffen en het luide verkondigen en herhalen zal, dat Nederland, evenzeer als zijn nabuur, in het afgelegen Oosten bezittingen en *verpligtingen* heeft. Daartoe toch hebben wij onze uren aan dezen arbeid geschonken; daartoe zullen wij dien aanstonds voortzetten, namelijk voor zoo ver onze hulpbronnen en vermogens dat toelaten. Spoedig (welligt per volgende landmail) hopen wij alzoo den lezer het vervolg dezer schets te mogen aanbieden.

Batavia, December 1849. J. MUNNICH.

(*) Men verwachte hier evenwel alles behalve de volmaaktheid, vooral niet in de eerste jaren. Men bedenke, dat de bevolking in Britsch-Indië ruim honderd millioen zielen telt, en, de verbonden en min of meer afhankelijke staten medegerekend, tweehonderd millioen, waarbij laatstelijk nog de Punjab is gekomen.

Beschouwingen omtrent het Bestuur van Nederlandsch Indië

In de elfde aflevering, maand November, jaargang 1849, van het tijdschrift voor N. I. is onder de Varia een artikel van mij opgenomen, handelende over de afschaffing der bazaar-pachten. Ik stelde daarin onder anderen voor, om, tot dekking der door die afschaffing te ontstane verliezen in de geldelijke opbrengst van Java, den prijs van het zout te verhoogen. De redaktie van het tijdschrift heeft hierop eene aanmerking gemaakt, welke ik het niet overbodig acht, te beantwoorden.

Het tijdschrift voor N. I. wordt hier algemeen met graagte gelezen. Hetgeen daarin geplaatst wordt, vindt dus van zelf vele lezers en ligtelijk worden anderen uitgelokt, om hunne denkbeelden over de voorgedragene onderwerpen mede te deelen. Dient echter een ambtenaar memoriën of voorstellen aan het gouvernement in, dan kan hij in den regel aannemen, dat zijn werk tot niets anders zal dienen, dan tot voedsel der kakkerlakken en witte mieren. Deze overwegingen deden mij besluiten, om liever door middel van het tijdschrift mijne gedachten over sommige onderwerpen mede te deelen, dan die regtstreeks aan het gouvernement voor te dragen.

Daar mijn voornemen niet was, om geregelde bijdragen tot het tijdschrift te leveren; maar meer bepaald, om van tijd tot tijd te spreken over die zaken, waarvan de nadeelen mij door den aard mijner betrekking dikwijls in de oogen springen, had ik tot nu toe vermeden, om algemeene beginselen op den voorgrond te stellen, hetwelk moeijelijk kon geschieden, zonder tevens de regeringsbeginselen van het N. I. gouvernement bloot te leggen.

De aard der gezegde aanmerking van de redaktie maakt het echter hier noodig, om in eene beschouwing te treden, van de beginselen van het tijdschrift zelven, van die van het N. I. gouvernement en van degene, die als een gevolg der laatste een leiddraad moeten zijn voor iemand, die zich voorstelt, om, met behoud van het bestaande regeringstelsel, de meest schreeuwende onbillijkheden te zien afschaffen.

Beginselen van zedelijkheid en van gezonde staathuishoudkunde stralen in het geheele tijdschrift door. Eene schoone toepassing van dezelve vind ik onder anderen in de elfde aflevering, waarvan hier sprake is, zelve. Nimmer werd op treffender, eenvoudiger wijze het verband aangetoond tusschen zedelijkheid en staathuishoudkunde, dan op bladz. 334 van de gezegde aflevering. Schoon, eenvoudig, treffend is de voorstelling van Java's zedelijken toestand in

het jaar 1822, en van de twee wegen, die toen voor het N. I. gouvernement openstonden. Een traan ontwelt in het oog van den menschenvriend, wanneer hij die voorstelling leest van hetgeen Java had kunnen zijn, en van hetgeen het geworden is onder het bestuur van het N. I. gouvernement. Doch laat ons met de redaktie zeggen: »wat baat het het verledene te betreuren? het is de toekomst, waarop ons oog moet gevestigd zijn!"

Het zal onnoodig zijn hier bij te voegen, hoe zeer ik uit den grond van mijn hart, de beginselen der redaktie toejuich; doch de toepassing dezer beginselen op het bestuur van Java behoort voor als nog onder de vrome wenschen. Het tijdschrift heeft zich de taak voorgesteld, om die schoone beginselen te doen zegevieren; het is die taak meesterlijk begonnen; laat ons het beste van de toekomst hopen!

Doch slaan wij nu een oog op de regeringsbeginselen van het Indische gouvernement. Het N. I. bestuur — evenmin als waarschijnlijk een der ministers van koloniën — heeft zich nog nimmer de vraag voorgesteld: »wat moet er gedaan worden om den bloei van Java te bevorderen?" Er is naar niets anders gevraagd dan naar de wijze waarop men het best 's lands kas zoude kunnen vullen. Dit is het hoofd — ja het éénige — beginsel (wanneer men het een beginsel noemen mag), waarvan het N. I. bestuur uitgaat. Het geoorloofde of ongeoorloofde van dit beginsel wil ik buiten onderzoek laten. Bij dit onderzoek zou het moeijelijk zijn de vraag te vermijden, of het geoorloofd of ongeoorloofd is, een overwonnen land als overheerschers te blijven in bezit houden. Ik wil alleen uit dit regeringsbeginsel afleiden, dat, wanneer iemand zich ten doel stelt, om de meest schreeuwende onregtvaardigheden en afpersingen te zien ophouden, hij wel vooruit verzekerd kan zijn, dat zijne voorstellen geen' ingang zullen vinden, wanneer hij niet tevens middelen aanwijst om de verliezen te dekken, welke de schatkist zoude kunnen lijden door de invoering der voorgestelde veranderingen. Hiervan nu ging ik uit, toen ik sprak over de afschaffing der bazaar-pachten.

Ten volle ben ik met de redaktie eens, dat niet alleen elke verhooging van den prijs van het zout af te keuren is; maar ik keur zelfs het geheele zoutmonopolie af, *wanneer men zich namelijk den bloei van Java ten doel stelt.* Zoo als ik echter gezegd heb, is dit niet het hoofddoel, dat het gouvernement beoogt, maar wel het vullen der schatkist.

Na deze beschouwing van verschillende beginselen kom ik terug op mijn voorstel betreffende het zout. De opbrengst der bazaar-pachten is vrij aanzienlijk. Als ik mij niet vergis bedraagt dezelve over geheel Java ruim *f* 3,000,000.

Bij eene afschaffing der bazaar-pachten zal het geene gemakkelijke taak zijn, om deze inkomsten op andere middelen terug te vinden. Noodzakelijkerwijze moeten daartoe nieuwe belastingen ingevoerd, of andere in billijkheid werkende verhoogd worden. Zout is een artikel, dat iedereen noodig heeft, en de hoeveelheid, welke door ieder huisgezin daarvan verbruikt wordt, is, zoo niet geheel, toch nog al tamelijk geëvenredigd naar ieders fortuin. Het is dus eene belasting, die veel opbrengt en tevens nog al billijk werkt. Bovendien is deze

belasting door het gebruik gewettigd, en eene verhooging van dezelve maakt geene nieuwe uitgaven noodig, zoo als meestal het geval is met nieuw in te voeren belastingen. Wijders zou het oprigten van meer pakhuizen in de binnenlanden een grooter debiet ten gevolge hebben, hetgeen ligtelijk aanleiding zou kunnen geven, om later den prijs weder op den ouden voet te kunnen brengen, of dien zelfs in het belang der bevolking te verminderen.

Mijn doel met het schrijven was voornamelijk ook, om anderen uit te lokken hun gevoelen over het belastingstelsel van Java mede te deelen. Het is een punt mijns inziens de aandacht der redaktie overwaardig. Aangenaam en vereerend zal het mij zijn, mijne zienswijze met redenen omkleed door de redaktie te zien weerleggen. Wederkeerig zal het mij eene aangename taak zijn, om voort te gaan haar mijne denkbeelden uiteen te zetten, zoo wel omtrent dit punt, als omtrent andere zaken, die direkt of indirekt op Java's welvaart invloed kunnen uitoefenen. De aard mijner betrekking stelt mij in staat, om veel op te merken, en vele wetenswaardige zaken te kunnen mededeelen (*).

Toen de heer G. L. BAUD direkteur van de kultures was, werd het plan ontworpen van eenen zeer uitgebreiden staat, waarop onder anderen de aantallen vruchtboomen van alle soorten moesten voorkomen, alles met het doel om middelen te beramen, om de direkte belastingen produktiever te maken. Zwarigheden van verschillenden aard hebben, zoo ik mij niet bedrieg, van het voornemen om dien staat zamen te stellen, doen afzien.

Ik zou er ook niet voor zijn, om alle vruchtboomen in de belasting te doen deelen. Is men bekend met Java, dan zal men weten, dat vruchtboomen in grooten getale alleen in en in de nabijheid der hoofdplaatsen gevonden worden, meestal bij inlandsche hoofden, die men toch niet zal belasten. Deze maatregel zou dus luttel te beduiden gehad hebben.

Het is daarom aan te raden, alleen die vruchtboomen te belasten, welker vruchten of vochten algemeen gebruikt worden. Deze zijn niet moeijelijk te vinden, en hadden ook de aandacht van den heer BAUD reeds tot zich getrokken. Ik bedoel hiermede de areng- en klapperboomen. Men kan rekenen, dat Java van deze boomen, vrucht en vocht gevende, een aantal van 8,000,000 bezit. In de afdeelingen, waar ik werkzaam ben geweest, kan men rekenen op 6 tot 10 boomen per huisgezin; doch het zoude onvoorzigtig zijn om dien maatstaf aan te nemen voor eene berekening over een geheel eiland, waar de eene plaats met de andere zoo zeer verschilt. Ik bepaal mij dus liever tot de helft van het gemiddelde, dat door mij op verschillende plaatsen is aangetroffen, en vooronderstel dat *twee* millioen huisgezinnen *acht* millioen klapper- en arengboomen bezitten. Belast deze boomen met slechts *tien* duiten ieder, en men zal daarvoor de niet onaanzienlijke som van meer dan ƒ 666,000 ontvangen.

(*) De redaktie van dit Tijdschrift beveelt zich, voor de uitvoering van dit voornemen en de vervulling dezer belofte, dringend aan. RED.

Bij eene afschaffing der bazaar-pachten zal deze nieuwe belasting geenszins als bezwarend aangemerkt worden. De Chinesche pachters heffen thans van iedere dragt klappers van 25 tot 30 stuks, die op de bazaar wordt gebragt, van 10 tot 15 duiten en de klapperboom, goed verzorgd, geeft in het jaar tusschen de 60 en 120 klappers.

Ik zal niet spreken over de marktbelasting, welke van de Java-suiker (*) wordt geheven. Deze is zoo als men weet zeer aanzienlijk.

Maar men zij voorzigtig met nieuwe belastingen niet op eens te hoog te stellen. De reden waarom ik voorzigtigheid ten dezen bijzonder aanbeveel, wil ik ter loops door een voorbeeld ophelderen. Een ambtenaar in de binnenlanden beklaagde zich eens schertsenderwijze bij den regent, dat hij, zelfs tegen veel geld, geen kapok (boomwol) kon krijgen, en zeide dat hij wel eens wilde weten hoeveel kapokboomen in de omstreken stonden. De regent beschouwde dit gezegde als eenen officiëlen wenk en liet de boomen tellen. Weldra was het gerucht in omloop, dat van die boomen eene belasting zoude geheven worden – en wat gebeurde er? Velen kapten hunne kapokboomen omver.

Er is nog iets, dat bijzonder de aandacht van het gouvernement verdient; het is het kader der landelijke inkomsten. Het gevoelde zich eenigen tijd geleden verongelijkt; men nam het een groot deel van zijne inkomsten af, zonder het in gelijken tred met andere beambten der verschillende departementen in bevordering te doen deelen.

Het is eene bewezen waarheid, dat, algemeen gesproken, eigenbelang de sterkste drijfveer van 's menschen handelingen is. Geene dagboeken (†), geene bevelen kunnen zooveel afdoen als geldelijk voordeel of prikkeling voor zijne eerzucht. Het eerste heeft het gouvernement den ambtenaren bij de landelijke inkomsten grootendeels afgenomen, en wat het tweede aangaat, handelde het eenigen tijd geleden zeer stiefmoederlijk, hetgeen die ambtenaren ontmoedigde. Het gevolg daarvan was, dat zij zich uitsluitend bepaalden tot die kultures, die gestreng door inspekteurs en residenten werden nagegaan, waarmede het behoud hunner betrekking gemoeid ging. Doch zij veronachtzaamden veelal het innerlijke der Javaansche huishouding, tengevolge waarvan de dessa's-hoofden en Chinezen meer in de gelegenheid gesteld werden om te knevelen.

Ofschoon het niet aangenaam is, omdat men bij die gelegenheden veel ontberen moet, dient een kontroleur, zoo dikwijls de tijd hem zulks toelaat, naar de dessa's te gaan; doch zoo eenvoudig mogelijk, zonder veel vertooning. Bij vele ambtenaren bestaat het verkeerde denkbeeld, dat, door zich met goud of

(*) Van het vocht der bloem van den areng- en klapperboom wordt de Java-suiker gemaakt. De stam, waaraan de bloem hangt, wordt eerst met een stuk hout week geslagen; daarin wordt vervolgens eene insnijding gemaakt. Het vocht, dat daaruit vloeit, wordt in eenen bamboezen koker opgevangen en later tot suiker verkookt. Dit vocht wordt ook gedronken en is zeer verfrisschend.

(†) De kontroleurs bij de landelijke inkomsten zijn verpligt dagboeken aan te houden, waarin aanteekening moet gehouden worden van hetgeen zij dagelijks hebben verrigt.

zilver op te schikken, of eene menigte menschen met vlaggetjes (†) in hun gevolg te hebben, zij achting aan de bevolking inboezemen. Dit is echter in geenen deele het geval. Dat zij de menschen daardoor eene kinderachtige vrees aanjagen, wil ik toegeven; doch met dit doel moet men de binnenlanden niet bezoeken. Men moet zich derwaarts begeven met het oogmerk, om wèl te doen, en zoo veel mogelijk misbruiken op te sporen. Door zich in de dessa's niet dan met het hoogst noodige getal hoofden, zoo natuurlijk en eenvoudig mogelijk, te vertoonen, zal men dat doel het best bereiken.

De Javaan is zeer gehecht aan rangen, dit is waar; maar wanneer men gedurig met hem in aanraking komt, weet hij zeer goed door het uiterlijke heen te zien, om het innerlijke te waarderen. Eenvoudigheid in den omgang, natuurlijkheid in zijne gesprekken en het toonen van belangstelling in zijn lot, kunnen zijn vertrouwen winnen; maar nimmer uiterlijke praal of vertooning van grootheid, die hem wel vrees kunnen aanjagen of aanleiding tot spotternij (§) geven, maar waardoor men nimmer zijn vertrouwen wint.

Als ambtenaar kan men in de binnenlanden nog zoo veel goed doen! Wanneer men het vertrouwen van den Javaan weet te winnen, zal men spoedig achter veel zaken komen en in de gelegenheid zijn hem te regt te wijzen. Men kan hem van lieverlede aanmoedigen, om veel tweede gewas te planten, iets dat nog zoo zeer aanmoediging behoeft. Men toone hem het nut aan van eene goede verzorging der klapperboomen, en van de voordeelen die hij daardoor van de vruchten zal trekken. Men legge hem uit, hoe de vruchten van het tweede gewas en de klappers kunnen bijdragen om zijne landrenten gedeeltelijk, misschien geheel, te voldoen, waardoor hij zijne padie voor zijne dagelijksche behoefte zal kunnen wegleggen. Op die wijze zal hij het vertrouwen der bevolking winnen en invloed bij de hoofden verkrijgen, welke vreezen dat hunne knevelarijen daardoor aan den dag zullen komen, en dezelve daarom van lieverlede, zoo niet geheel, toch grootendeels, zullen nalaten.

Eenige kontroleurs zullen beweren, dat zij den tijd niet hebben om dikwijls de dessa's te bezoeken. Gerugsteund door de ondervinding, durf ik hen tegenspreken. Wanneer men den tijd daarvoor zoekt, zal men dien vinden; maar het grootste kwaad lag eenigen tijd geleden, zoo als ik reeds gezegd heb, in de stiefmoederlijke behandeling die zij van de regering ondervonden, waardoor hun de lust ontbrak om hunne pligten naar behooren te vervullen; en het is daarom, dat ik het van groot belang acht, de ambtenaren bij de kultures niet achter te doen staan bij andere ambtenaren.

Ofschoon kortelijk, meen ik genoegzaam aangetoond te hebben, dat, zelfs

(†) De ambtenaren worden op hunne reizen door menschen te paard, voorzien van lansen met vlaggetjes, bij wijze van eerewacht, vergezeld.

(§) Ik herinner mij, dat iemand eene reis deed in de binnenlanden, met het doel om zaken van wetenschappelijken aard te onderzoeken. Overal waar hij kwam liet hij zich inspekteur noemen, en had, om aan dien titel klem bij te zetten, zich voorzien van een vest met gouden knoopen, waarop eene W, zoo als die door de ambtenaren gedragen worden, en van eene muts met zwaar gouden gallon. Hij liep ten spot der inlandsche hoofden, die wisten dat hij geen inspekteur was. Een hunner zeide mij lagchende: „ik had gedacht dat die man wijzer was."

onder het thans bestaande stelsel van bestuur, nog vele bronnen van welvaart, zoowel voor Java als voor 's lands kas, milder zouden kunnen vloeijen. Wordt het kader der landelijke inkomsten, zoo als het thans bestaat, in billijkheid aangemoedigd, dan zal men verwonderd staan, hoe in vele opzigten de landbouw produktiver zal worden.

Neemt de welvaart van Java toe, dan zal de handel zich uitbreiden, de indirekte belastingen zullen meer aan de schatkist opbrengen, en met dit alles zal de beschaving met grooter schreden vooruitgaan.

Ik wil hier nog iets bijvoegen ten aanzien der bazaar-pachten als eene reden, waarom ik er op aandring ze afgeschaft te krijgen, en waarom ik zelfs in mijn laatste geschrift zeide, dat de ambtenaren hun ambt en pligt zouden verzaken, bijaldien zij niet alles aanwendden, om tegen te gaan dat de pachters meer heffen dan zij vermogen.

Ik bestuur eene afdeeling, die ruim 200,000 zielen bevat, waarin, door verscheidene omstandigheden, zeer veel slecht volk zich ophoudt. In die afdeeling werd gedurende 1849 voor de waarde van nagenoeg *f*. 13,000 geroofd en gestolen.

Er zijn in de afdeeling ten naastenbij 70 bazaars, zoo kleine en middelmatige als groote; op iedere dier bazaars wordt in de maand zes dagen bazaar gehouden, makende in het geheel uit 420 dagen, waarop op al die bazaars gedurende eene maand bazaar wordt gehouden. Dit over twaalf maanden genomen, maakt een getal uit van 5040 dagen voor het geheele jaar; op iederen bazaardag kan men door elkanderen rekenen, dat 200 (*) verkoopers hunne waren ter markt brengen, makende een aantal uit, over al de bazaars genomen, gedurende het geheele jaar door, van 1,008,000 verkoopers; gesteld dat de pachters van iederen verkooper *slechts* drie duiten meer genomen hebben dan zij regt hadden (en zij nemen méér), dan zouden zij gedurende het jaar 1849 zich méér dan *f* 25,000 toegeëigend hebben, welke der bevolking ontroofd zijn.

Wie zijn nu nadeeliger voor de afdeeling geweest, de schelmen of de pachters? En dit over geheel Java genomen! Had ik ongelijk toen ik de aandacht van den prokureur generaal van Nederlandsch Indië hierop vestigde?

.... 20 Februarij 1850. * * * *

(*) Menschen die op Java zijn geweest, de bazaars bezocht en zich de moeite gegeven hebben, om het aantal verkoopers op verschillende bazaars te tellen, zullen moeten erkennen, dat deze berekening eer té gering dan overdreven is.

Verslag aangaande het eiland Banka,

DOOR

THOMAS HORSFIELD.

(Vertaald uit *The Journal of the Indian Archipelago and Eastern Asia*, 1848.)

(Vervolg van blz. 226.)

Inleiding.

§ 2. *Bevolking van Banka* (1).

Van de verschillende bewoners van Banka, die vermeld zijn in het voorafgaande verhaal, moeten de Chinezen en Maleijers als vreemdelingen worden

(1) Door een mij schier onbegrijpelijk toeval, is mij, bij alles wat ik tot dusverre in »de Gids" en elders over de geschiedenis van Sumatra geschreven heb, en ook in de historische aanteekeningen, bij het eerste en uitgebreider gedeelte der inleiding op het verslag van dr. HORSFIELD gevoegd, een zeer belangrijk artikel in een der vroegere jaargangen van dit tijdschrift ontgaan, waarin over de oudere en latere geschiedenis van Palembang veel licht verspreid wordt. Ik bedoel de »Schetsen van Palembang", geplaatst in het derde deel van den achtsten jaargang, blz. 281—376, van welke vooral no. IV (de moord der Hollanders in 1811), no. VI (oude Palembangsche legenden) en no. VII (latere geschiedenis van Palembang) voor de geschiedenis belangrijk zijn. De gebeurtenissen vóór 1710, door HORSFIELD slechts ter loops aangeroerd, kunnen daaruit aanmerkelijk worden aangevuld; bij de latere kan het met vrucht worden vergeleken. De namen en regeringsjaren der vorsten worden van 1544 af in onafgebroken reeks medegedeeld. Echter schijnt in die chronologische opgaven, gedeeltelijk naar Maleische handschriften gevolgd, eenige verwarring te heerschen. Voor zooverre dit verhaal tot gebeurtenissen betrekking heeft, in het vorig artikel aangeroerd, zal ik mij hier eenige uittreksels en aanmerkingen veroorloven, vermeerderd met nog enkele van elders ontleende bijzonderheden.

Toen Pangeran SINDANG Radja in 1630 aan de regering kwam, bestond er reeds handel tusschen de Kompagnie en Palembang, en had eerstgemelde reeds eene versterkte loge op eene plek nabij Palembang-lama, *Batoe ampat* genoemd, nog door de overlevering aangewezen. Aan dezen vorst wordt eene negentienjarige regering toegekend; onder zijne regering, of althans in hare laatste jaren, zou zekere JONKER opperhoofd der Kompagnie te Palembang geweest zijn. »Deze JONKER," dus vervolgt het verhaal, »had zich den »haat der Palembangers op den hals gehaald, daar hij zoowel hunne dochters als hunne »vrouwen wist te verleiden; er ontstond een opstand, waarbij de loge der Kompagnie werd »aangevallen, met dat ongelukkig gevolg, dat, nadat ruim de helft der Kompagnie's die»naren vermoord waren, het overig gedeelte zich in allerijl inscheepte en Palembang ver»liet. Een jaar daarna werd deze nederlaag gewroken, daar eene vloot van 25 schepen »Palembang kwam bestoken. De defensiewerken der Palembangers, opgerigt bij de Pladjoe, »werden na een vrij hardnekkig gevecht ingenomen. SINDANG Radja nam de vlugt, »vrouw en kinderen en zooveel als hij van zijne have bergen kon, met zich voerende. »Dit bragt schrik en verwarring onder de bevolking, die grootendeels in rivieren en kre»ken eene schuilplaats zocht. Echter bleef een broeder van SINDANG Radja, KEMAS »INDIE genoemd, te Palembang achter. De Nederlandsche vlootvoogd, te Palembang

aangemerkt; de bergbewoners en de zeebewoners, welke benamingen het

» gekomen, hield eene zamenkomst met dezen vorst, verklaarde hem dat het geenszins het » voornemen der Kompagnie was, om het land te verwoesten, en noodigde hem uit, om » bevelen te geven tot terugroeping der bevolking. Hij beloofde belooningen aan hen, » die de Kompagnie zouden dienen en behulpzaam zijn, en na de Hollandsche faktorij » hersteld en daar op nieuw een opperhoofd gevestigd te hebben, verliet hij met de vloot » Palembang. KEMAAS INDIE, zijnen broeder als vorst erkennende, gaf van alles berigt » en verzocht bevelen; doch SINDANG Radja, vreesachtig en beschaamd over zijne neder- » laag, wilde niet terugkeeren en gaf de teugels van het bewind in handen van zijnen » broeder over, die het aanvaardde onder den naam en titel van Sultan ABDOE'L-RAHMAN. » Onder dezen titel was hij reeds door den Vlootvoogd, namens de Kompagnie, als Vorst » erkend. Hij regeerde 45 jaren, van 1649 tot 1694."

Dit verhaal geeft tot eenige bedenkingen aanleiding, waarvan echter die betrekkelijk de tijdsbepaling de voornaamste zijn. Het blijkt uit den zamenhang, dat de bedoelde togt ter tuchtiging van Palembang in 1649 zou hebben plaats gehad. Van eenen togt tegen Palembang in of omstreeks dit jaar wordt echter noch door VALENTIJN, noch door eenigen anderen mij bekenden Schrijver, met een enkel woord gewaagd. Daarentegen zwijgt de Schrijver van het bovengemelde verhaal geheel van den togt tegen Palembang in 1660, waarvan ik in mijn vorig artikel, blz. 201, heb gesproken, en stelt de betrekkingen van Sultan ABDOE'L RAHMAN tot de Kompagnie als zoo vriendschappelijk voor, dat wij wel aan zoodanigen togt onder de regering van dien vorst niet mogen denken. Ik twijfel naauwelijks, of het hier medegedeelde verhaal behoort geheel in de jaren 1658 tot 1660 te huis, en maakt ons bekend met de bijzonderheden van den door VALENTIJN slechts met een woord vermelden togt van 1660. Eerst van dit laatste jaar moet dus de regering van ABDOE'L RAHMAN dagteekenen. De grond der geheele fout is waarschijnlijk, óf eene verschrijving, in het als bron gebruikte berigt, van 1649 voor 1659, het jaar waarin de expeditie van Batavia zal zijn vertrokken, ofschoon zij eerst in het volgende haar doel bereikte, óf eene foutieve vereffening der jaren van de Mohammedaansche tijdrekening met de onze, in geval een Maleisch berigt gevolgd is. In deze vermoedens word ik versterkt door de volgende omstandigheden: 1) Een Maleisch H. S., waarvan zich de Schrijver bediend heeft, noemt den Nederlandschen vlootvoogd „Admiraal Generaal." De Schrijver zelf gist, dat de Admiraal JOHAN VAN DER LEEUW bedoeld is, die evenwel, volgens zijne getuigenis, naar de berigten bij andere Schrijvers (welke?) eerst in 1659 Palembang bestookte. 2) Het berigt, mede bij onzen Schrijver voorkomende, dat onder Sultan ABDOE'L-RAHMAN, in het jaar 1662, het eerste schriftelijk kontrakt met de vorsten van Palembang gesloten werd, dat sedert, ofschoon herhaalde malen hernieuwd, toch in zijnen oorspronkelijken staat bewaard bleef, tot het in 1811 bij den overgang van Palembang aan het Britsch gezag te loor ging. Dit kontrakt staat toch wel in klaarblijkelijk verband met den togt van 1660 en is als een uitvloeisel daarvan te beschouwen; ook zal wel bij dat kontrakt de nieuwe, eenigermate door de Kompagnie ten troon verheven vorst, den titel van Sultan, als in ruil voor de verleende gunsten, het eerst op officiële wijze van de Kompagnie ontvangen hebben. Het verdient opmerking dat de vorsten, die aan ABDOE'L-RAHMAN vooraf gingen, slechts den Javaanschen titel van Pangeran (schier overeenkomende met ons *Prins*) voerden, waarschijnlijk ten gevolge hunner afhankelijke verhouding tot Bantam, die echter meer in naam dan in der daad bestond. De Kompagnie zal, met die verandering van titel, ook de Palembangsche vorsten vermoedelijk als eigenmagtig erkend hebben. Dat JONKER onder de opperhoofden van Palembang door VALENTIJN (blz. 43) niet genoemd wordt, bewijst niets tegen het medegedeelde verhaal, dewijl de lijst van VALENTIJN eerst van 1684 af volledig is. Dat VALENTIJN voor de expeditie van 1660 niet het afloopen onzer loge, maar dat van twee onzer schepen als oorzaak opgeeft, bewijst daartegen even weinig, dewijl beide een deel der waarheid kan bevatten, en VALENTIJN zelf omtrent de zaken van Palembang slecht onderrigt schijnt te zijn geweest, of althans slechts zeer oppervlakkige berigten mededeelt.

ABDOE'L-RAHMAN's bestuur wordt zeer geprezen. Hij zou de liefde en achting zijner onderdanen in hooge mate verworven, den scepter met zachtzinnigheid, wijsheid en billijkheid gevoerd, goede maatregelen tot verbetering van den landbouw genomen, en de welvaart en bloei des lands bevorderd hebben. Naar de plaats, waar zijn nog in hooge eer gehouden graf wordt gevonden, wordt hij door de Palembangers doorgaans Soesoehoenan TJINDEH BALANG genoemd (zie de aangehaalde » Schetsen", blz. 283). Het is

overige der bevolking in twee klassen onderscheiden, moeten als het oudste

---

deze vorst, wiens instellingen of *oendang-oendang* bij de Palembangsche bovenlanders in zoo hooge eer werden gehouden, dat het Nederlandsch gezag zich genoopt vond, nog in 1818, hare handhaving bij publikatie te beloven (zie DE STURLER, blz. 76, 104). Geheel ten onregte heb ik dus (Gids 1849, Dl. II, blz. 691) dezen Soesoehoenan TJINDEH BALANG „een mythischen persoon uit de geschiedenis van Palembang" genoemd. Vele andere instellingen van het Palembangsche rijk worden toegeschreven aan de Ratoe SENOEHON, echtgenoot van Pangeran SINDANG KENAJANG, die gezegd wordt van 1616 tot 1628 geregeerd te hebben. Het graf van deze vorstin, in de nabijheid van Palembang-lama, is evenzeer een voorwerp van godsdienstige vereering (zie de „Schetsen", blz. 324, 357). Bekend is het, dat op den Boekit Sigantang, niet ver van de tegenwoordige hoofdplaats, een oveтoud en heilig graf gevonden wordt, dat de volksoverlevering voor dat van den geheimzinnigen profeet des Islams AL-ISKANDER DZOE'L-KARNEIN (waarschijnlijk ALEXANDER den Grooten) houdt (zie de „Schetsen," blz. 290; DE STURLER, blz. 189). Dus moet al vast voor Palembang eene uitzondering gemaakt worden, op hetgeen ik in de Inleiding tot het werk van den Generaal DE STUERS, „de vestiging en uitbreiding der Nederlanders ter Westkust van Sumatra," Deel I, blz. XCVII, over het niet of zeldzaam voorkomen van sporen der vereering van Islamitische Heiligen en hunne graven (kramat), echter meer bepaaldelijk met het oog op ons Gouvernement van Sumatra's Westkust, gezegd heb.

Onder de regering van ABDOE'L-RAHMAN begonnen de betrekkingen der Kompagnie tot Banka en Billiton, zoo als reeds blijkt uit noot 5 (blz. 198) van mijn vorig artikel). Zie hier wat mij nog daaromtrent is medegedeeld door een man, doorkundig in de geschiedenis der Koloniën, en die mij met verschillende teregtwijzingen betrekkelijk de Geschiedenis van Sumatra vereerd heeft: „In de oude kontraktenboeken der Kompagnie „komt eene overeenkomst voor van den 10 Julij 1668, met het opperhoofd van Banka „en Billiton, bij hetwelk hij in de protektie der Kompagnie wordt aangenomen, die hij „als zijn beschermheer belooft te erkennen, en geene andere natiën in zijn gebied te „admitteren, of daarmede te handelen. In een H. S. „Repertorium der O. I. Kom„pagnie" getiteld, vond ik onder het jaartal 1685 de aanteekening, dat in de pagger „op het eiland Banka waren geordonneerd 60 militairen en 12 andere (civiele?) personen. „Onze Kompagnie heeft onbetwistbare regten, zoo op Banka, als op Billiton, bezeten. „Die regten waren gegrond, eensdeels op het evengenoemd kontrakt van 1668, anderdeels „op hare souvereiniteit over het rijk van Palembang, waarvan later, tot het jaar 1812, „Banka en Billiton een integrerend deel uitmaakten."

Sultan ABDOE'L-RAHMAN, omstreeks 1690 door den Radja van Djambi om hulp tegen zijnen broeder aangezocht, zond, bij weigering van zijnen oudsten zoon, den tweeden zijner zonen derwaarts, die Djambi hielp bevredigen en zich met roem overdekte (zie „Schetsen", blz. 361; vgl. „Legenden van Djambi", in het Tijdschr. v. Ned. Indië, Jaarg. VIII, Dl. IV, blz. 52). De reeds hoog bejaarde Sultan deed, ter belooning dier heldendaden, afstand van de regering ten behoeve van dezen zijnen tweeden zoon, die hem in 1694 onder den naam van MOHAMMED MANSOER zou zijn opgevolgd.

Bij HORSFIELD (vorig artikel, blz. 201) komt kennelijk Sultan ABDOE'L-RAHMAN onder den naam van SOESOEHAN RATOE, bijgenaamd TJANDI-WALANG (d. i. TJINDEH-BALANG) voor. Hij plaatst zijnen dood in 1710, en zegt dat het rijk tusschen zijne twee zonen MOHAMMED MANGSAR (klaarblijkelijk verbastering van MOHAMMED MANSOER) en KAMAROE'D-DIN verdeeld werd. Ik moet hier in het voorbijgaan opmerken, dat HORSFIELD (vorig art., blz. 201 en 204) in eene klaarblijkelijke tegenstrijdigheid vervalt, wanneer hij den dood van Soesoehoenan TJINDEH BALANG in 1710, en de ontdekking der tinmijnen, die gedurende zijne regering zou hebben plaats gehad, in 1711 plaatst. De zwarigheid vervalt, indien men met andere schrijvers, blz. 204, noot 12, aangehaald, de ontdekking der tinmijnen in 1709 of 1710 stelt. Volgens den Schrijver der „Schetsen," was KAMAROE'D-DIN geen broeder, maar een zoon van MOHAMMED MANSOER, vroeger SRI TROENOE geheeten, en regeerde hij niet gelijktijdig met, maar na hem. Aan MOHAMMED MANSOER wordt eene regering van 12 jaren (van 1694 tot 1706), aan KAMAROE'D-DIN eene van 10 jaren (van 1706—1716) toegekend. In 1716 zou de omwenteling en tusschenkomst der Kompagnie hebben plaats gehad, die Sultan MAHMOED BADROE'D-DIN op den troon bragt. Maar dit jaartal althans is als verkeerd aan te merken, daar de vergelijking van VALENTIJN met HORSFIELD de juistheid van het jaartal 1722 boven alle bedenking verheft (zie vorig artikel, blz. 202). Gelijk reeds naar het gezegde te verwachten is, is er

ras der inwoners, van welke nog eenig spoor overig i, beschouwd wor-

nog al eenig verschil in het verhaal der omstandigheden, die, volgens HORSFIELD en den schrijver der »Schetsen," tot die omwenteling van 1722 aanleiding gaven. Volgens den laatsten was KAMAROE'D-DIN de derde zoon van MOHAMMED MANSOER, en had hij de regering erlangd, naardien zijn oudste broeder Pangeran POERO-BAJA door zijnen tweeden broeder Pangeran DIPATI vergeven was, waarom de vaderlijke beschikking laatstgemelden van de regering buitensloot. Deze Pangeran DIPATI is, gelijk later blijken zal, de vorst die bij HORSFIELD (blz. 201) Sultan ANOM heet. Hij zou na den dood zijns vaders in verzet gekomen zijn tegen diens beschikking, en daarin zijn bijgestaan door een nog jongeren broeder, Pangeran DJAJA KARAMA, dezelfde die bij HORSFIELD Raden LAMBOE heet. Niet deze laatste alleen, maar ook de Pangeran DIPATI, zou uit het rijk gebannen zijn. Het huwelijk van DJAJA KARAMA met een meisje van Siantan, het overbrengen harer familie naar Banka, en de stichting van Muntok, worden daarna door den Schrijver der »Schetsen" geheel in overeenstemming met HORSFIELD vermeld. Dat echter eerst van dit oogenblik Banka eene onderhoorigheid van Palembang zou geworden zijn, gelijk daarbij wordt opgegeven, is stellig onjuist (zie het vorig art., blz. 198, noot 5, en blz. 204, noot 12). Terwijl DJAJA KARAMA zich te Muntok bevond, zou hij zich voorts te Palembang gewaagd hebben, om de begrafenis eener door hem achtergelaten vrouw bij te wonen, maar door Sultan KAMAROE'D-DIN op nieuw verdreven zijn en het lijk der prinses met zich gevoerd hebben. Hierdoor nog meer tot haat aangevuurd, zou hij nu alle krachten hebben ingespannen, om zijnen broeder, den Pangeran DIPATI, in het op de been brengen eener krijgsmagt te helpen, met welke zij weldra Palembang aanvielen. De Maleische kronieken vermelden niets omtrent de afwisselende kansen van dezen burgeroorlog. Zij verhalen alleen, dat een Arabier, SJEIKH ABOE BEKR BASPOTO, als onderhandelaar gebezigd werd, en eindelijk een verdrag werd gesloten, waarbij de terugkomst der gebannen prinsen te Palembang werd toegestaan, en de Pangeran DIPATI een deel des rijks erlangde, onder den titel van Sultan ANOM, terwijl KAMAROE'D-DIN het overig gedeelte, met den titel van Sultan AGONG, voor zich behield. Beide vorsten werden door de Kompagnie erkend en ontvingen gelijke eerbewijzen. Hunne eendragt duurde echter slechts kort; want door jaloezij en heerschzucht geprikkeld, trachtten zij weldra elkander zooveel mogelijk afbreuk te doen.

Van nu af begint tusschen den Schrijver der »Schetsen," en het verhaal bij HORSFIELD meer overeenstemming te heerschen. DJAJA KARAMA (Raden LAMBOE), door zijnen soogbroeder, den mantri KRANGA WIRO SADIK aangehitst, mengde zich welhaast in de twisten tusschen de beide Sultans, met het oogmerk, om zelf de alleenheersching magtig te worden. Hij besloot eerst de partij van Sultan AGONG te omhelzen, en diens dochter ten huwelijk te vragen, toen met zekeren Pangeran ARIO (bij HORSFIELD, Pangeran DJAJA) in den echt verbonden. De plotselinge dood van dezen Pangeran, waarschijnlijk door vergif, ruimde eensklaps alle zwarigheden uit den weg. Sultan ANOM, bevroedende dat een onweder boven zijn hoofd zamenpakte, en zich buiten staat gevoelende om aan de vereenigde krachten van Sultan AGONG en Pangeran DJAJA KARAMA weerstand te bieden, zond afgevaardigden met den vorstelijken pajong tot de Kompagnie, ten einde bij haar ondersteuning te zoeken. Sultan AGONG gaf haar echter ook van zijne zijde kennis van den staat van zaken, en bood den afstand zijner soevereiniteitsregten aan de Kompagnie aan, indien zij hem wilde bijstaan. De voorstellen van den laatsten werden aangenomen, en men besloot aan Sultan ANOM zijne waardigheid en gezag te ontnemen. Niets kwaads vermoedende, wilde hij, even als zijn mededinger, toen de Hollandsche vloot op de reede kwam, het gewone saluut doen, doch vond zijn geschut vernageld. Dit was het teeken van alarm. De dalam van Sultan ANOM werd bestormd en ingenomen; met vrouw en kinderen nam hij de vlugt. Reeds vóór de komst der Hollandsche expeditie had Sultan KAMAROE'D-DIN, ten behoeve van Pangeran DJAJA KARAMA, van de regering afstand gedaan (volgens HORSFIELD was hij gestorven). Deze Pangeran werd nu onder den naam van Sultan MAHMOED BADROE'D-DIN door de Kompagnie, als haar vasal, met het onverdeeld gezag in Palembang bekleed.

Het verhaal in de »Schetsen" maakt geenerlei gewag van de pogingen van Sultan ANOM, om zijne aanhangers op Banka te verzamelen en vandaar Palembang te bestoken, noch ook van de expeditie in 1732 door de Hollanders tegen dat eiland ondernomen, met het gevolg dat die Vorst, verslagen en van zijne aanhangers verlaten, weder naar Palembang vlugtte. Het verplaatst hem, met voorbijgang van een tiental jaren, dadelijk in de

den. Het zal niet ongepast worden geacht, dat wij onze opmerkingen ter

---

binnenlanden van Palembang, waar hij op last van BADROE'D-DIN vervolgd werd. Zekere Raden SERDAN wordt gezegd hem door list in handen gekregen en van het leven beroofd te hebben; hij bedroog zich echter zeer in de verwachting van zich daardoor bij BADROE'D-DIN aangenaam te maken, die den Raden, in eene vlaag van terugkeerende broederliefde, ter dood liet martelen.

Ik zal hier niet stilstaan, noch bij eene verijdelde samenzwering, door drie zonen van Pangeran POERO BAJA tegen het leven van BADROE'D-DIN gesmeed, noch bij een oproer onder de Balinesche slaven, dat aan zijnen oudsten zoon, den Pangeran RATOE, het leven kostte, noch bij de ballingschap en dood van een der jongere broeders des Sultans, onder den titel van Pangeran DIPATI bekend, welke gebeurtenissen ons vervolgens verhaald worden; maar alleen eene bijzonderheid vermelden ten bewijze der groote strengheid, waarmede door den Sultan het monopolie der Kompagnie in tin en peper werd gehandhaafd. Een zijner zonen had ter sluiks voor eigene rekening in de binnenlanden peper gekocht, die hij te Palembang wilde afzetten. De Sultan strafte den prins gestrengelijk, en liet het rijk geladen vlot, waarmede de aanvoer geschiedde, vóór de Hollandsche loge in het openbaar verbranden. De wijze instellingen van den Sultan en zijne pogingen tot bevordering van den bloei des rijks, worden hemelhoog geprezen. Onder zijne regering werd de kraton gebouwd, die in 1821 in den Palembangschen oorlog werd afgebroken, en de schoone *missighit* (moskee), die nog thans een sieraad der hoofdstad uitmaakt. Het is mij eindelijk ook gebleken, dat het deze Sultan is, die onder den naam van Soenan LAMABANG (welken ik in het vorig artikel, blz. 224, noot 33, niet aan zijnen waren eigenaar wist toe te wijzen), in de herinnering der Palembangsche bevolking leeft. Ik lees namelijk in een vroeger artikel over Palembang (doch zoo het schijnt van dezelfde hand), medegedeeld in jaarg. VI, Dl. III van het Tijdschr. v. N. I. (blz. 198), dat deze Sultan de schoone begraafplaats der Palembangsche vorsten te Lamabang liet aanleggen, en bepaalde dat daar zijne asch met die zijner verwanten en opvolgers zou rusten, en dat hij door de Palembangers gewoonlijk, ter herinnering zijner zorgen voor deze begraafplaats, naar haar genoemd wordt. De dood van dezen vorst, waarvoor HORSFIELD het jaar 1756 aanneemt, wordt door den Schrijver der »Schetsen" in 1751 geplaatst.

Over zijnen opvolger NADJMOE'D-DIN velt die Schrijver een geheel ander oordeel dan HORSFIELD (blz. 208). »Deze vorst," zegt hij, »zwak en goedaardig, liet zich te veel »medeslepen door ondergeschikten, verspilde nutteloos gelden, zoowel aan feesten als om »anderen behulpzaam te zijn, moedigde te veel het priesterdom aan, en was dus oorzaak »van achteruitgang in de welvaart zijner Staten." Verder verhaalt hij, dat onder zijne regering, in 1763, het kontrakt met de Kompagnie op vaster en voordeeliger wijze voor deze laatste vernieuwd werd. Door de Indische regering waren daartoe gekommitteerd de resident van Palembang COKMAN en JAN DE HEERE, die tot zijn opvolger bestemd was, alsmede de tweede resident JOHANNES BERKHOUT. De te leveren produkten werden bepaald op 30,000 pikols tin en 20,000 pikols peper; het tin tegen 10 realen het pikol, indien te Palembang, en tegen 11½, indien te Batavia geleverd; de peper tegen 3 realen 3 soekoes te Palembang, en tegen 4½ reaal te Batavia. Van dit nieuwe kontrakt heb ik tot dusverre nergens elders melding gevonden; daarentegen ontbreekt bij onzen Schrijver de vermelding van de kort daarna gevolgde reduktie van de tinlevering tot 25,000 pikols, waarover blz. 309, noot 18, gesproken is. In het laatst van zijn leven gaf NADJMOE'D-DIN de teugels van het bewind over in handen van den Pangeran RATOE, zich slechts den titel van Soesoehoenan voorbehoudende (vgl. HORSFIELD, bl. 209). Hij stierf in 1776, en hier voor het eerst stemt het opgegeven jaartal met dat bij HORSFIELD overeen.

Van zijnen opvolger MOHAMMED BAHÂOE'D-DIN wordt in de »Schetsen" alleen gezegd, dat hij den nieuwen kraton bouwde, die thans tot fort dient voor het Nederlandsch garnizoen, en dat de inkomsten van Banka onder zijne regering zeer verminderden, doordien vele praauwen met tin geladen in handen der zeeroovers vielen. Aangaande het kontrakt door de Kompagnie in 1791 met dezen vorst gesloten (zie blz. 209, noot 19), wordt hier gezegd, dat de levering van tin en peper in dier voege veranderd werd, dat, wanneer de Sultan meer leverde dan 30.000 pikols tin en 20,000 pikols peper, hij voor ieder pikol één reaal verhooging van prijs zou ontvangen, maar daarentegen de Sultan voor iedere pikol beneden het bepaalde getal een reaal schadevergoeding zou uitkeeren. Hierdoor wordt dus bevestigd, dat de door mij in het vorig artikel, noot 19, uit COURT

inleiding met eene vlugtige schets dezer tweeërlei bevolking besluiten (2).

De gewoonte van op het water te leven, is algemeen in verschillende streken van Indië, en is in sommige landen een gevolg van noodzakelijkheid. Die bevolking, die op Banka en in de naburige zeeën Rajat's (3) genoemd wordt, heeft deze levenswijs bij keuze aangenomen en blijft er getrouw aan onder omstandigheden, die haar een leven van vrij wat minder gevaar en ontbering zouden veroorloven. Ik had gelegenheid hunne gewoonten en eigenaardigheden in het voorbijgaan op te merken in de baaijen van Djeboes en Klabat. Zij worden hier onder de Maleijers ook onderscheiden door den naam van *Orang-laut*, die letterlijk *Zeebewoners* beteekent.

Ik ben buiten staat den omvang te bepalen, binnen welken zij zich in den Indischen oceaan ophouden; waarschijnlijk zijn zij verspreid over alle landen waar de Maleische taal gangbaar is. Hun voornaamste verblijf is tegenwoordig Lingga, Riouw en de tallooze eilanden daaromtrent. Zij hebben altijd een deel uitgemaakt van de onderdanen der Maleische vorsten, gedurende het bloeijend tijdvak hunner regering te Malakka en later te Djohor.

Die Rajat's, welke aan hunne zeden geheel zijn getrouw gebleven, bewonen kleine praauwen, waarop zich hun huisgezin en al hunne have bevindt. Deze zijn schepen van de soort en grootte, die bij de Maleijers den naam dragen van praauw *Kakap*, waarschijnlijk wegens hunne vooronderstelde overeenkomst

---

medegedeelde bepalingen werkelijk tot het kontrakt van 1791 behooren. Als kommissaris der Indische regering voor het sluiten van dit verdrag, wordt hier, nevens den kapitein ANTONIE HENDRIK STARING, nog de toenmalige resident WALBEEK genoemd. Als het sterfjaar van BAHÂOE'D-DIN wordt in de »Schetsen" niet, gelijk door HORSFIELD 1803, maar 1804 genoemd.

De Schrijver besluit zijn verhaal met een kort berigt aangaande het bestuur van MAHMOED BADROE'D-DIN, waaruit blijkt, dat de moord der onzen in 1811 door eenige spanning tusschen den Sultan van Palembang en de Indische regering moet zijn voorafgegaan. Het schijnt dat de Sultan, vermoedelijk zich bewust, hoe slecht hij aan de bepalingen der kontrakten had beantwoord (vgl. vorig artikel, noot 30 en 34), tijdens het bestuur van den Maarschalk DAENDELS zeer bevreesd was (en niet ten onregte) voor een gewapenden aanval der Nederlanders, waarom hij vele bentings tot verdediging der hoofdstad had doen opwerpen, en zelfs een gezantschap naar Java had gezonden, ten einde den gedreigden slag af te keeren.

(2) Dr. EPP handelt over de bevolking van Banka blz. 158—173. Hij onderscheidt haar, behalve de Chinezen, in *orang-goenong* of *orang-darat*, *orang-laut* en *orang-kling*. Deze laatsten zijn volgens hem Maleische marskramers, van Sumatra afkomstig. Maar *Kling* is de Maleische naam der kust van Coromandel, en daar ook op Singapoera vele kolonisten van Coromandel worden aangetroffen, die *orang-kling* genoemd worden, en als kleine winkeliers, handwerkslieden of bootsvolk den kost winnen, moet hier stellig aan een misverstand gedacht worden.

(3) Vgl. boven, blz. 212, 233. Zie voorts over de *orang-laut* of *rajats*, die ook in den Archipel van Riouw en in en om Singapoera voorkomen, hetgeen is bijeengebragt in RITTER's *Erdkunde*, Th. V, S. 16—20, en bepaaldelijk over de orang-laut op Banka en Billiton, Dr. EPP, S. 171; *Tijdschr. v. N. I.*, jaarg. VIII, dl. IV, bls. 131; VON SIEBOLD, *Nippon*, *I*, *Land-und Seereisen*, S. 26 (*), die hun aantal op Banka op slechts 136 stelt, en vermeldt dat zij door het Nederlandsch gouvernement zijn in dienst genomen, en bij de distrikten Djeboes, Blinjoe en Tampelang zijn ingedeeld.

(*) Van dit werk, bij het eerste artikel naar de Fransche vertaling aangehaald, zal ik voortaan den Duitschen tekst gebruiken.

in gedaante en beweging met eene bekende vischsoort van denzelfden naam. Zij kunnen tevens als zeil- en roeibooten gebruikt worden. Zij zijn altijd op dezelfde wijze ingerigt. Het achterste gedeelte wordt als keuken gebezigd en is altijd van een klein fornuis voorzien; de middelste ruimte dient voor de gewone dagelijksche bezigheden en des nachts voor rustplaats. Onderscheidene groote matten, die des daags worden opgerold, maken het voornaamste huisraad uit. In het binnenste van het schip worden de kostbaarheden, in het bezit der bewoners, bewaard in eene kleine kist. Gedurende den nacht en bij slecht weder wordt het schip overspannen met eene soort van ligte mat of zeildoek, *kadjang* geheeten, die anders opgerold op het achterschip ligt. De uitrusting is hoogst eenvoudig. Eene harpoen of vischsteker met beweegbare spits en een werktuig in den vorm van een speer, om krabben mede in het zand te zoeken, eenige ledige kokosnootschalen, en riemen, in verhouding tot de grootte van de praauw, zijn altijd voorhanden; bovendien merkte ik in al de schepen, die ik bezocht, een trom op en een kam van buitengewone grootte; meestal vindt men er ook eene geliefkoosde kat. Een aantal lange houten lansen, als het algemeen verdedigingswapen, valt op iedere praauw dadelijk in het oog. Zij weten deze met veel behendigheid te hanteren. De grootste praauwen, die althans welke voor vijandelijke aanvallen bestemd zijn, vindt men voorzien van *rantaka's* (4), geweren, spiesen en Maleische hartsvangers.

Elke praauw voert een groot zeil. De dag wordt in kleine kruistogten op den oceaan doorgebragt, des nachts komen de schepen nabij den oever ten anker of worden aan een paal gebonden; de kleinere worden zelfs doorgaans op het strand gehaald. Als de gelegenheid daartoe gunstig is, zoeken zij eene schuilplaats in kleine baaijen of aan de mondingen der rivieren. Het voedsel der Rajat's wordt hun bijna uitsluitend door de zee verschaft, en geeft eene reden te meer voor de eigenaardigheid van hunnen naam. Dikwijls leven zij verscheidene dagen achtereen van visch, krabben, oesters en mosselen, welke zij, zonder veel onderscheid te maken, gebruiken. Zij zijn echter zeer gesteld op plantaardig voedsel, en zoo vaak zij gelegenheid hebben om hunnen eetlust aan rijst bot te vieren, is hunne gulzigheid buitengemeen en verslinden zij het dubbel der hoeveelheid, die voor een ander Maleijer toereikend is. Dit bestendig vischdiëet geeft aan hunne maag een ongewonen omvang, en de zachte prikkel van plantenvoedsel is hun bijzonder aangenaam. De plaatsen waar zij zich ophouden, of die zij binnen kort bezocht hebben, zijn gemakkelijk te herkennen aan de overblijfselen van visch, geheele hoopen van schelpen, en, zelfs op grooten afstand, aan den walgelijken reuk. Zindelijkheid behoort geenszins tot hunne hoedanigheden. De personen, die ik gelegenheid had gade te slaan, waren zeldzaam vrij van huiduitslag, en velen leden aan onderbuikskwalen.

---

(4) *Rantaka's* zijn kleine stukken geschut, meest van metaal, die de inlanders zelven gieten en met halfponds kogels laden.

Al hunne bezigheden hebben betrekking tot het element, waarop zij wonen; zij brengen hunnen tijd voornamelijk door met visschen of met het gereed maken van vischtuig van verschillende soorten. De toebereiding en zamenvoeging der bladeren van zekere soort van Pandanus tot zeilen is het gewone werk der vrouwen. Sommigen, die vaste plaatsen tot hun verblijf hebben gekozen, betoonen eenige meerdere nijverheid. Een deel van de opbrengst hunner visscherij wordt gedroogd en voor rijst en andere behoeften ingeruild. In de baai van Klabat zag ik de bemanning van een aantal kleine praauwen bezig met het steken van *tripang*, eene soort van Holothuria, die gekookt en vervolgens gedroogd zijnde, een onder de Chinezen zeer gezocht voedsel oplevert, en aan handelaars van die natie ten behoeve der Chinesche markt met groot voordeel verkocht wordt. Ook behalen zij eenige winst door het inzamelen van *Agar-agar*, een zeegewas van het geslacht Tremella, dat door de inboorlingen van den Archipel algemeen als toespijs wordt genuttigd.

De meeste Rajat's, die zich in den omtrek van Banka ophouden, hebben de Mohammedaansche godsdienst omhelsd; onder die in de naburige wateren zijn nog vele ongeloovigen. Hunne zeden, levenswijze en huiselijke gewoonten staan in graad van beschaving bij die der overige Maleijers merkelijk achter. Zij zijn van eene donkere kleur, maar welgemaakt en sterk; zij bezitten groote ligchaamskracht, en zijn zeer ervaren in het gebruik van die wapenen, welke hunne gewone verdedigingsmiddelen uitmaken.

Hun karakter wordt niet gunstig afgeschilderd; alle berigten stellen hen als verraderlijk voor en als zonder schroom een menschenleven aan hunne wraak of hebzucht offerende. Zij bezitten een hoogen graad van persoonlijken moed en ondernemingsgeest; hoedanigheden welke zeer worden bevorderd door de gedurige wisselingen en gevaren, waaraan hunne wijze van leven hen blootstelt. Doch deze hoedanigheden worden door hen vaak ten nadeele van anderen aangewend. Indien zij eene praauw van geringere magt, met de waarschijnlijkheid van niet ontdekt te zullen worden, kunnen meester worden, brengen zij de bemanning ter dood en plunderen al hare have. Toevallen hebben dikwijls tot de ontdekking van dergelijke gruwelen geleid, vele jaren nadat zij gepleegd waren. Inderdaad is de zeerooverij, indien zij slechts de vrijheid hadden zich daaraan over te geven, hunne meest geliefkoosde levenswijs, en door de vorsten en andere inwoners van Lingga en Riouw, die zich van hen bediend hebben, is deze zucht maar al te zeer bij hen gevoed en eenigermate gewettigd. Dikwijls heeft men hun van die zijde zelfs voorschotten in geld gedaan, onder voorwaarde van hunnen buit met hen te deelen.

Huwelijken tusschen de dochters der Orang-laut en de Maleijers of Chinezen zijn in de laatste jaren niet zeldzaam geweest. Personen van geheel verschillende bevolkingen afstammende zijn er somtijds in geslaagd, door de dochters hunner hoofden te trouwen, leidslieden dezer zwervende zeebewoners te worden. Ik heb reeds melding gemaakt van PANGLIMA RAMAN (5). Het

---

(5) Zie over PANGLIMA RAMAN boven, blz. 214.

dorp Kampak, de voornaamste schuilplaats der Rajats op Banka, bestaat uit zoodanige Chinezen, als zich door huwelijken met deze lieden verbonden hebben, en te midden hunner nieuwe betrekkingen, eene soort van tweeslachtig leven leiden. Hun tegenwoordig opperhoofd op Banka, de reeds genoemde DEMANG MINJAK (6), stamt af van een Chineschen vader, die zich door huwelijk met eenen der Rajats had vermaagschapt, en hertrouwd is met de dochter van hun voormalig opperhoofd in deze streken.

DEMANG MINJAK is in vele opzigten de merkwaardigste persoon, dien Banka tot dusverre heeft voortgebragt. Hij werd geboren te Soengi-boeloe, omstreeks 50 jaren geleden, toen nog geene regelmatige vestiging gevormd was; toenmaals was deze plaats het voorname toevlugtsoord der Rajats van Banka. In zijne vroege jeugd was hij van zeer levendige geaardheid, en werd opgenomen in een gezelschap van zwervende Chinesche tooneelspelers, die het geheele eiland doorreisden, om hunne landgenooten te vermaken. In jaren gevorderd, trok hij wegens zijne bekwaamheden de opmerkzaamheid der agenten van Palembang, en maakte zich zeer verdienstelijk door den bijstand, dien hij bij de stichting der vestiging te Djeboes verleende. Hij werd dienvolgens aan het Palembangsche hof aanbevolen, en daar hij zich reeds veel invloed bij de Rajats verworven had, door zijn huwelijk met de dochter van hunnen vorigen aanvoerder, werd hij tot hun wettig opperhoofd aangesteld, met den titel van Demang Soerontakka; hij is echter algemeen bekend bij den naam van DEMANG MINJAK. (7) Deze man bezit in hoogen graad de hoedanigheden zijner voorouders van moeders zijde, gewijzigd door de meer levendige geaardheid der Chinezen; dezelfde eigenschappen, die hem als zeeroover tot het te weeg brengen van veel kwaad zouden in staat stellen, maken, wèl bestuurd en in bedwang gehouden, hem tot een nuttig opperhoofd. Gedurende een lang en werkzaam leven heeft hij belangrijke diensten bewezen in het wederstand bieden aan de roovers, en eene zijner laatste verrigtingen in de dienst van Palembang was de nederlaag aan PANGLIMA RAMAN toegebragt, met wien hij aan de Noordkust van Banka slaags geraakte. Na geweldig geslagen te zijn, trok PANGLIMA RAMAN af naar Lingga, waar hij zich nog ophoudt, zonder dat hij immer zijne strooperijen in deze wateren heeft durven hervatten. In den laatsten tijd heeft DEMANG MINJAKS voornaamste werkzaamheid bestaan in het bedwingen van de rooverijen der visscherspraauwen (8), voor welk oogmerk zijne eigene schepen en de praauwen zijner Rajats bijzonder geschikt zijn.

De inwoners der binnenlanden van Banka, die gewoonlijk *Orang-goenong* (berglieden) genoemd worden, behooren tot het Maleische ras (9), maar staan

---

(6) Zie boven, blz. 217. Eenige regels verder noemt HORSFIELD zijne geboorteplaats Sungie Ulu, waarvoor ik niet geaarzeld heb Soengi-boeloe te verbeteren.

(7) HORSFIELD voegt hier nog bij, dat DEMANG MINJAK regt had op den titel van *Panglima Raman* van Banka, d. i. *uitgelezen* of *bevoorregt landvoogd*. Om verwarring met den even te voren gemelden PANGLIMA RAMAN voor te komen, teeken ik dit liever in eene noot aan.

(8) Of *prau poekat*. Zie boven, blz. 222.

(9) Over deze *orang-goenong*, die voornamelijk Banka's bevolking uitmaken, ook wel in tegenstelling der *orang-laut* of zeebewoners, *orang-darat* of landbewoners genoemd,

in toenadering tot een' beschaafden staat ver achter bij de Maleijers der omringende landen. Hun oorsprong kan niet in bijzonderheden worden aangewezen; zij hebben in vroege tijden geenerlei omgang met de Europeanen gehad, en slechts zeer weinig met de naburige Maleijers. Omstreeks den tijd der stichting van Muntok namen zij ten deele de Mohamedaansche godsdienst aan; sommigen van hen zijn echter nog Kafirs of ongeloovigen. Zij spreken de Maleische taal, eenigzins verbasterd door woorden hun bijzonder eigen of van de Javaansche taal ontleend. Zij worden op Banka onderscheiden naar de distrikten waar zij wonen, maar hebben geen geordend bestuur. In ieder distrikt is een persoon die den titel voert van *Battin*, en als het opperhoofd wordt aangemerkt, ofschoon hij niets bezit, waardoor hij zijn gezag kan doen gelden. Er is geen erfelijk vorst of hoofd, wiens invloed zich over het geheel of eenig aanmerkelijk deel van het eiland uitstrekt, op de wijze als dit met andere Oostersche vorsten het geval is. De waardigheid van Battin is van aartsvaderlijken aard; hij wordt beschouwd als de band der zamenleving, bezit het algemeen vertrouwen, en wordt, in moeijelijke omstandigheden, meer om raad dan om bijstand aangezocht. De titel gaat gewoonlijk van den vader op den zoon over, maar de opvolging is altijd afhankelijk van de goedkeuring aller *Matagawi's* van het distrikt, welke benaming aan alle personen wordt toegekend, die, gehuwd zijnde, vaste woonplaatsen hebben verkregen en nu en dan tot de dienst van den Souverein worden opgeroepen. Indien een Battin het vertrouwen zijner onderhoorigen verbeurt, of een in het oog loopenden misstap begaat, wordt hij door de algemeene stem afgezet en een ander in zijne plaats gekozen. Hij geniet geene bezoldiging of ontvangt geene schatting van wat aard ook, en het eenig voordeel aan zijn post verbonden is de bijstand van een dag arbeids van al de mannelijke ingezetenen, die tot het distrikt behooren, zoo dikwijls hij de bosschen op eenige plek tot het aanleggen van een rijstveld wil opruimen.

vergelijke men EPP, S. 160; *Tijdschr. v. N. I.*, t. a. p., blz. 132; v. SIEBOLD, S. 25, die het gevoelen vermeldt, dat zij van Java zouden afstammen. Dr. LOGAN teekent te dezer plaatse op HORSFIELD's rapport het volgende aan: „Zij schijnen van dezelfde afkomst te zijn als de verschillende stammen der *orang-benoea*, die de binnenlanden in het zuidelijk deel van het Maleisch schiereiland bewonen. De heer WILLER, die vijf jaren lang in de Batta-landen op Sumatra vertoefde, berigt ons, dat in al de bergachtige streken van Sumatra een bij vergelijking wild volk rondzwerft, *orang-loeboe* genoemd, hetwelk zoo veel overeenkomst heeft met de *benoea* van Djohor, dat hij niet twijfelt of zij zijn hetzelfde ras. Zij spreken de Maleische taal in een nog zeer ruwen vorm. Lang hebben wij aan de afkomst van alle Maleijers des schiereilands van het eigenlijke volk van Menangkabau getwijfeld, en vermoed, dat voortgezet onderzoek de overblijfselen van oorspronkelijke Maleische stammen op Sumatra zou aan het licht brengen, van welke wij den oorsprong zoowel van het volk van Menangkabau als van andere takken zouden kunnen afleiden. Eene naauwkeurige bekendheid met de *orang-loeboe* zou ons waarschijnlijk in staat stellen de vraag te beantwoorden, of zij, dan wel de *benoea* van het schiereiland, de moederstam zijn. Daar wij evenwel vermeenen de *benoea* met andere, meer noordelijke bevolkingen des vasten lands te kunnen verbinden, moeten wij het reeds bij voorraad zeer waarschijnlijk achten, dat de *orang-loeboe* van hen afkomstig zijn." Maar wie zijn nu deze *orang-loeboe*? Ik aarzel naauwelijks hun aanwezen alleen op rekening eener schrijf- of drukfout te stellen. De heer WILLER zal wel de *orang-koeboe* bedoeld hebben, die als bewoners der binnenlanden van Palembang aan velen mijner lezers zullen bekend zijn, en onder anderen door den heer DE STURLER blz 200 vv., beschreven worden.

De bergbewoners vormen geene dorpen; zij leven in enkele familiën verstrooid over de gansche oppervlakte hunner distrikten, in het midden der bosschen, en verwisselen doorgaans alle jaren van woonplaats, met het oogmerk om nieuwe velden te beplanten. Hunne wijze van den grond te bebouwen is ruw in de hoogste mate; een vruchtbare plek wordt in de bosschen uitgelezen, de boomen worden geveld, de kleinere stammen en takken worden voor de omtuining gebezigd, de groote boomen en stronken worden met vuur vernietigd, het zaad wordt in den grond geworpen en de oogst geduldig afgewacht. Een dus aangelegd veld wordt *ladang* genoemd, en daarbij bouwt de inboorling zijne hut. Somtijds, doch zeldzaam, wordt deze arbeid door eenige familiën gezamenlijk ondernomen.

De eenige plaatsen, die eenige overeenkomst met dorpen hebben, zijn te Djerok (10), in het distrikt van Kotta-waringin, te Depak, nabij de groote rivier van Marawang, waar kortelings eene nederzetting door den Depati Barin gesticht is, en een klein gehucht tusschen de benting van Pangkal-pinang en Djirak, in het grondgebied van den Battin Marawang. De inboorlingen van Soengi-boeloe, Djeboes en Klabat hebben hunne oude levenswijze in grooter zuiverheid bewaard, en in deze gansche uitgestrekte distrikten worden geene dorpen aangetroffen.

Uit welk oogpunt ook deze inboorlingen beschouwd worden, hunne gewoonten plaatsen hen slechts op weinig hooger trap dan den staat van wilden. De landbouw beperkt zich bij hen uitsluitend tot de rijstteelt, ofschoon de Chinezen en Maleijers van Palembang maïs, pisangs en andere gewassen hebben ingevoerd, en de vruchtbaarheid en weelderigheid van den grond dringend tot de uitbreiding van den landbouw uitnoodigen. Zelfs de wortelen der convolvulus-oebi's (11), die dikwijls op hunne velden geplant worden na volbragten oogst, worden liever tot ruiling met de naburige Chinezen voor verschillende onbeduidende artikelen van weelde, dan tot hunne eigene voeding gebezigd. Gelijk de meeste andere wilden, beperken zij zich tot eene enkele soort van voedsel.

De meest gewone en nuttigste vruchten en boomen worden nimmer aange-

---

(10) HORSFIELD schrijft hier *Dshuwok*, maar later in de geographische en mineralogische beschrijving komt herhaaldelijk eene plaats in deze streken onder den naam van Dshuruk voor. Ik meen dien naam met genoegzame zekerheid terug te vinden in dien van den berg Djerok, op welken in de kaart, in den VIIIsten jaargang van dit Tijdschrift, de voornaamste tak der rivier van Kotta-waringin ontspringt. Men vergelijke wat straks over die rivier in de geographische beschrijving gezegd wordt. In plaats van *Djirak* (of zoo als HORSFIELD schrijft *Jerak*) staat hier ook, ten gevolge van onduidelijkheid in het H. S., *Juak*. Elders is uit Jerak of Jirak, naar het mij toeschijnt, *Tirak* ontstaan. Ik heb dit in het vorig artikel, blz. 214, waar driemaal Tirak voorkomt, niet durven veranderen, maar twijfel thans niet meer of men moet *Djirak* daarvoor lezen.

(11) Nevens maïs en pisang (Eng. *plantain*) noemt HORSFIELD onder de door de Maleijers ingevoerde gewassen ook nog *Mónioe*. Ik heb te vergeefs alle woordenboeken onder mijn bereik geraadpleegd, om te zien welke plant daardoor bedoeld wordt. De oebi's, door de Europeanen *bataten* of *jams* genoemd, zijn aardvruchten, meer of min naar onze aardappelen gelijkend. Men kent daarvan een aantal soorten, die echter tot twee hoofdklassen kunnen gebragt worden, de *oebi ketjil* (kleine oebi) of *dioscorea*, en de *oebi gadang* (groote oebi) of *convolvulus*. Zie MARSDEN's *History* of *Sumatra*, p. 93.

troffen bij het bergvolk, behalve op de bovengemelde dorpen, waar, in den laatsten tijd, verschillende soorten geplant zijn. Velen der inboorlingen zijn zelfs niet bekend met de wijze om een kokosnoot te openen, ten einde het daarin bevatte vocht te erlangen. De eenige vruchtboom, die somtijds in de nabijheid hunner ladangs gevonden wordt, is de *Tjampedak*, eene soort van Artocarpus of broodvrucht. Deze boom, welke een' verbazenden omvang verkrijgt, wordt veelvuldig door de inlanders geplant, overeenkomstig eene oude gewoonte in het oosten, als eene vermaking (*poesaka*) aan hunne nakomelingschap, in de verwachting, dat op eenig volgend tijdstip hunne kinderen of kleinkinderen dezelfde plek tot een rijstveld zullen bebouwen, en bij de opruiming van het houtgewas de boomen ontdekken, die hunne voorouders te hunnen behoeve hebben geplant.

De inwoners van Banka spreiden, bij eene oppervlakkige kennismaking, verschillende goede eigenschappen ten toon; doch opdat men niet geneigd worde hun karakter al te gunstig te teekenen, moet men de omstandigheden, waaronder zij leven, niet uit het oog verliezen. Diefstal en roof zijn onder de bevolking van het noordelijk deel des eilands ter naauwernood bekend; hazardspelen, dronkenschap, overspel en dergelijke ondeugden zijn bijna even ongewoon. Maar de geringheid van hun aantal, de afzondering waarin zij leven en de onder hen heerschende armoede, ontnemen hun zoowel den prikkel als de gelegenheid tot het kwade.

Ofschoon zij uitwendig de Mohammedaansche godsdienst belijden, hebben zij veel van hun voorvaderlijk bijgeloof behouden. Zij hebben een bijzonderen eerbied voor de bosschen die het land overdekken, als de bron waaruit zij hun voornaamste voedsel trekken. Ieder gedeelte van een bosch is, naar hunne meening, onderworpen aan een geest of mindere godheid, en nimmer vellen zij een boom, wanneer zij een nieuw rijstveld willen aanleggen, zonder, door middel eener offerande, de toestemming te vragen der bijzondere godheid, die waakt over deze plek. Wanneer zij deze plegtigheid verzuimen, stellen zij het zich als onfeilbaar zeker voor, dat zij door eene zware huiselijke ramp zullen bezocht worden. Wanneer de tijd nadert, waarop de nieuwe akkers moeten worden ontgonnen, dan wordt eenige benzoïn gebrand, nabij een van de grootste boomen op het stuk gronds, dat zij hebben uitgekozen, en daarbij eenige formulieren van gebed en verwensching uitgesproken. De toestemming of weigering van den *hantoe* of *blis* (dit zijn de gewone namen dezer veldgoden) wordt hun in den nacht te kennen gegeven; zekere beelden of voorstellingen in hunne droomen, gedurende de drie eerstvolgende nachten, worden als gunstig beschouwd, andere daarentegen worden geacht eene weigering in zich te sluiten, weshalve alsdan, onder dezelfde plegtigheden, de proef met eene nieuwe plek genomen wordt (12). In geval van grooten nood

(12) Dergelijk bijgeloof wordt ook onder de orang-benoea van het Maleisch schiereiland, inzonderheid bij den stam Mintira aangetroffen. Zie eene belangrijke verhandeling over deze met de Bankanezen in zoo vele opzigten overeenkomende bevolking in het eerste deel van *The journal of the Indian Archipelago* (1847), p. 242, vv.

of bijzondere rampen wordt in verschillende streken de hulp of de ontferming ingeroepen van een bijzonderen *Hantoe* of *Dewa*, *Akke Timbang* genoemd (even als de bewoners der naburige eilanden *Primisti Goeroe* aanroepen), dien zij vooronderstellen, dat in eene der groote rivieren van het eiland zijnen zetel heeft. De bergen, rotsen en gesteenten zijn evenzeer onder de hoede hunner bijzondere *hantoe's* gesteld.

Niet vele jaren geleden, plaatste een der inboorlingen van een zeker distrikt, tijdens het heerschen eener epidemische ziekte, het lijk van een zijner bloedverwanten op eene hooge stelling, in een vlechtwerk ingesloten, opdat de *hantoe* zich aan dit offer mogt verzadigen en zijne overige betrekkingen sparen.

De goede hoedanigheden in het karakter van het bergvolk vertoonen zich vooral in de distrikten Pisang, Klabat, Soengi-boeloe, Soengi-liat, Marawang en Pangkal-pinang. In het uitgestrekt gebied van Kotta-waringin, dat ten deele volkrijker is dan de bovengenoemde distrikten, zijn hunne zeden grootelijks besmet door het voorbeeld der Ilanons. De verkoop van opium, zorgvuldig verboden in de andere distrikten, werd hier, gedurende het vroeger bestuur (13) gedeeltelijk toegestaan, en, nevens andere buitensporigheden, werd somtijds roof en moord gepleegd. De zamenleving onder het bergvolk was niet tot vaste vormen gebragt. Djenangs of agenten van Palembang hadden tot zeer onlangs op verschillende punten hun verblijf, en regelden de meeste twistgedingen volgens de gebruiken der Maleijers, bij wie alle straffen in boeten bestaan.

Hunne huiselijke levenswijze is zeer eenvoudig; hunne huwelijken, die altijd met raadpleging van den Battin worden gesloten, zijn zelden zeer vruchtbaar. In mijn onderzoek naar de bevolking des eilands, had ik vaak gelegenheid haren tragen voortgang op te merken. Het aantal kinderen in een gezin is zeldzaam grooter dan drie; in vele familiën is slechts één kind, en vele huwelijken blijven geheel onvruchtbaar. Huiselijke bezigheden, als spinnen, weven en dergelijke, zijn bij hen onbekend, zoodat zij voor kleedingstoffen van de naburige landen afhankelijk zijn; doch in sommige streken maken de inboorlingen, vooral de vrouwen, verschillende soorten van matten, waarbij zij veel geduld en vindingrijkheid aan den dag leggen. Indien wij twee of drie personen uitzonderen, die vreemde landen bezocht hebben, bezitten zij geenerlei kennis van lezen of schrijven.

Deze lieden, die met eene aan dierlijke stompheid grenzende eenvoudigheid eene groote opregtheid vereenigen, welke den vreemdeling voor hen inneemt, hebben meer dan de andere inwoners van de rampen des eilands te lijden gehad. Van eene talrijke bevolking zijn negen-tienden uit de boven opgenoemde oorzaken vernietigd of over andere landen verstrooid (14). Het is

(13) De schrijver bedoelt het bestuur van Palembang.

(14) De heer VON SIEBOLD zegt, S. 25, dat Banka in vroeger tijd veel sterker bevolkt was en het aantal inwoners onder het Palembangsch bestuur, tijdens den grootsten bloei van den bergbouw, 60 à 70,000 zielen bedroeg. COURT geeft daarentegen, *Appendix* no. XIII, eene bevolkings-statistiek van het eiland onder het Britsch bestuur, die de volgende uitkomsten oplevert:

derhalve den schrijver dezer bladzijden dikwijls eene streelende gedachte geweest, dat zij, ten gevolge der verandering van het bestuur over Banka, thans weder op veiligheid en bescherming mogen rekenen.

EERSTE HOOFDSTUK.

Geographische beschrijving des eilands.

Vele spitsen en voorgebergten langs de west- en noordkust van het eiland Banka zijn met naauwkeurigheid opgenomen. Gelegen in een der door de zeevarenden meest bezochte gedeelten van de Indische zeeën, was de plaatselijke ge-

---

Orang goenong	5,751
Maleijers	2,711
Chinesche mijnwerkers en kolenbranders	2,528
Chinesche kampong-bewoners	2,123
Orang-laut, ongeveer	300
Totaal	13,413.

Deze tabel schijnt opgemaakt te zijn (vgl. p. 145) in het jaar 1815. Eene niet minder uitvoerige bevolkings-statistiek over 1823 levert VON SIEBOLD, S. 24. Zie hier hare resultaten:

Orang goenong	5,312
Maleijers	5,274
Chinesche mijnwerkers en kolenbranders	4,311
Chinesche kampong-bewoners	2,798
Slaven	166
Totaal	17,861.

De orang-laut, op 136 gerekend, zijn hier bij de orang-goenong ingedeeld. VON SIEBOLD merkt verder op, dat men op de getallen van de Chinezen, Maleijers, orang-laut en slaven kan staat maken, maar dat die der orang-goenong stellig op de helft meer kunnen gerekend worden, daar het belang der hoofden medebrengt, het aantal hunner onderhoorigen zoo klein mogelijk te maken. De verklaring hiervan geeft COURT, p. 145, waar hij zegt: »Onder het bestuur van den Sultan van Palembang werden de werkzaamheden van het tin-vervoer en dergelijke aan de orang-goenong in verhouding tot hun getal opgelegd. Schoon zij onder ons bestuur regelmatig gevoed en betaald werden, zoo vaak hunne diensten ten behoeve van het algemeen werden gevorderd, trachtten echter de inlandsche hoofden te zorgen, dat een zoo gering aantal mogelijk tot de vervulling van dergelijke pligten werd opgeëischt, en stelden derhalve de opgaven van de bevolking hunner kampongs zoo laag mogelijk." Met inbegrip van 235 bannelingen, waaronder 53 kettinggangers, en van 5 à 600 Europeanen, beambten met hunne familie en militairen, schat VON SIEBOLD de geheele bevolking op 22,000 zielen. Latere gedetailleerde bevolkings-staten zijn mij niet bekend. Dr. EPP rekent de bevolking, met uitzondering der Europeanen, S. 193, op 30,000, de heer V. D. VELDE (*Gezigten uit N. I.*, blz. 69) op 35,736, de baron MELVILL VAN CARNBÉE, op zijne statistieke kaart in den vorigen jaargang van dit Tijdschrift, in een rond getal op 36,000 zielen. Daar elke latere opgave de naastvoorgaande overtreft, is het, in weêrwil van het globale dezer opgaven, waarschijnlijk, dat de bevolking toeneemt, hetgeen vooral bij de uitbreiding van den bergbouw met de Chinesche mijnwerkers het geval moet zijn; dr. EPP berekent het gezamenlijk aantal Chinezen (blz. 174) op wel 10,000. Indien daarentegen de heer FRAENKEL in het *Tijdschr. v. N. I.*, jaargang VI, deel II, blz. 60, het aantal Chinesche mijnwerkers, volgens de telling van 1842, de *pernakan*- of inboorling-Chinezen daaronder gerekend, op slechts pl. min. 5,500 zielen stelt, moet men daarbij niet uit het oog verliezen, dat, volgens zijne eigene verklaring, tijdens de telling nog niet alle Chinezen waren teruggekeerd tot de mijnen, die zij gedurende den opstand van dat jaar hadden verlaten, en ook de zwervende Chinezen, die van onvoordeelige mijnen waren weggeloopen, niet zijn medegeteld. Eene bevolking van 36,000 zielen blijft nog altijd uiterst gering voor een eiland, welks oppervlakte de heer MELLVILL op 230 vierk. mijlen stelt.

steldheid van het uitwendige des eilands een voorwerp van opmerkzaamheid en opzettelijke waarneming, eer men nog wist dat het eenig voortbrengsel van aanbelang opleverde.

In later tijden werden onderscheidene vestigingen op de west-, noord- en oostkust bij gelegenheid door stoute zeevaarders en handelaars bezocht; doch de kennis van het binnenland bleef ontoegankelijk, totdat Banka eene Britsche bezitting werd, en is ook nu nog zeer onvolkomen. Ik heb getracht eene beknopte beschrijving van een deel des eilands te geven, tot opheldering van het daarop volgend mineralogisch verslag en van de geschiedenis der tinmijnen. De bouwstoffen voor deze beschrijving werden verzameld op eene reis door de noordelijke en oostelijke afdeelingen.

Ten einde een betrouwbaren gids te hebben, in het bepalen der betrekkelijke ligging van de voornaamste vestigingen in het binnenland, heb ik de voornaamste punten van de nieuwste zeekaart des eilands en der naburige wateren tot grondslag genomen. De naauwkeurigheid dezer opgaven, ofschoon niet onfeilbaar, is echter, volgens mijne persoonlijke ervaring en de berigten, die ik ter plaatste heb kunnen inzamelen, voldoende geweest om de omtrekken eener kaart van het eiland te ontwerpen, tot opheldering strekkende der navolgende beschrijving, welke met verschuldigde bescheidenheid onderworpen wordt aan het welwillend oordeel van allen, die door hunne betrekkingen of gunstige gelegenheden tot het verkrijgen van naauwkeuriger kennis in staat of geneigd mogten zijn tot de uitbreiding en verbetering dezer ruwe schets iets bij te dragen (15).

De gedaante van Banka is onregelmatig langwerpig; zijn lengteas is in het algemeen van het noordwesten naar het zuidoosten gerigt, en loopt bijna parallel met het zuidelijk deel van Sumatra's oostkust. De zeeëngte, die deze beide eilanden scheidt, is eene der meest bevarene in de Indische zeeën, en onder den naam van »Straat Banka" algemeen bekend.

De noord- en oostkust des eilands worden bespoeld door het zuidelijk uiteinde der Chinesche zee; zijne zuidelijke grens is de zee van Java of Borneo. De noordelijke punt des eilands, door de inboorlingen Tandjong Krassok genoemd (16), ligt op 1 graad 28 minuten Z. B., en de zuidelijkste spits Tandjong Soemboeang-Dapor (17) op 3 graden 7 minuten Z. B. De uiterste westpunt, Tandjong Batoe-Bersajap, ligt op de lengte van 105 graden 5 minuten,

(15) Het is zeer te betreuren, dat de kaart van HORSFIELD niet tevens met zijn verslag is uitgegeven, wat ons tevens in staat zou gesteld hebben de wanspelling veler eigennamen, waarschijnlijk veelal ten gevolge van onduidelijkheid in het handschrift, met meerdere zekerheid te verbeteren. Behalve de kleinere kaartjes in de geschriften van COURT en Dr. EPP, bezitten wij van Banka twee uitvoerige kaarten, waarvan de eene geplaatst is in VON SIEBOLD's *Nippon*, en de andere, reeds vroeger door mij vermeld, in den VIIIsten jaargang van het *Tijdschr. v. N. I.* Ik zal trachten in het vervolg mijner vertaling de spelling der eigennamen, zooveel mogelijk, zoodanig in te rigten, dat vooral de laatstgemelde kaart daarbij met vrucht kan gebruikt worden.

(16) Op vele kaarten heet zij naar een tegenover liggend eilandje Tandjong-Mangkoedoe.

(17) Op alle door mij geraadpleegde kaarten, heet zij alleen Tandjong Dapor, en de westelijke punt alleen Tandjong Bersajap (verschil van spelling of kleine verbastering niet medegerekend).

en de oostelijke, Tandjong Merroen (18), op 106 graden 56 minuten oostwaarts van Londen.

De grootste afstand in het noorden en zuiden is van Tandjong Pamoedja tot aan Tandjong Merroen. Eene lijn van het eene dezer punten naar het andere, dwars over het eiland getrokken, zou eene lengte hebben van 146 Eng. mijlen. De breedte van Tandjong Batoe-Bersajap op de westkust tot aan de daar tegenover op de oostkust gelegen spits Tandjong Radja, bedraagt 78 mijlen.

Ofschoon de oorspronkelijke inwoners namen hebben gegeven aan die distrikten, in welke zij hun verblijf houden, zoowel als aan de vestigingen der Chinezen en Maleijers, en aan vele rivieren, kapen en bergen des eilands, bezitten wij echter geene algemeene verdeeling, die tot grondslag eener beschrijving van Banka zou kunnen strekken (19). Ik heb daarom eene verdeeling aangenomen, door de natuurlijke gesteldheid des eilands aan de hand gegeven. Ik onderscheid derhalve eene westelijke, eene noordelijke en eene zuidoostelijke afdeeling, welke laatste verreweg het grootste gedeelte des eilands omvat. De grenzen en uitgestrektheid van elke dezer afdeelingen worden in de hierna volgende beschrijving aangewezen.

Een aantal kleine eilanden wordt in de zeeën gevonden, die de kust van Banka omringen. De voornaamste van deze zijn: 1) Poelo Pandjang aan de oostkust, tegenover de monding der rivier van Marawang; 2) Poelo Lepar, nabij het zuidoostelijk uiteinde, eene straat vormende, door de inboorlingen Selat-Lepar genoemd, ofschoon noch de ligging der straat noch die van het eiland tot dusverre met naauwkeurigheid bepaald is; 3) Noesa Pari, bij verbastering Lucipara genoemd, aan den ingang der Straat van Banka, tusschen dit eiland en Sumatra; 4) de Nangka-eilanden, nagenoeg tegenover

---

(18) Ik kan mij niet begrijpen waar Tandjong Merroen moet gezocht worden. Teregt noemt HORSFIELD elders (zie blz. 207) Tandjong Berikat (of Merikat, gelijk hij schrijft) de oostelijkste punt des eilands, en daar ik Tandjong Merroen op geene enkele kaart vind, zou ik ook hier aan eene schrijffout denken, indien niet iets verder Tandjong Pamoedja en Tandjong Merroen als de twee verst van elkander verwijderde punten des eilands waren opgegeven. Ik vermoed dat Tandjong Merroen de oostelijkste spits is van het onder Banka gerekende Poelo Lepar, die inderdaad, volgens de kaart in het Tijdschrift van N. Indië, nog 2 à 3 minuten oostelijker ligt dan Tandjong-Berikat, en op den grootst mogelijken afstand op het eiland, zoo Lepar daartoe gerekend wordt, van Tandjong Pamoedja. Hiermede stemt overeen, dat HORSFIELD beneden, bij de schets van Banka's zuidoostelijk deel, straat Gaspar beschrijft als zich uitstrekkende van Tandjong Berikat tot Tandjong Merroen en den uitersten oosthoek van Banka scheidende van Billiton. De uiterste oostpunt van Poelo Lepar kon te eerder door HORSFIELD tot Banka zelf gerekend worden, daar hij een weinig verder zegt, dat noch de ligging van het eiland Lepar, noch van de straat die het van Banka scheidt, naauwkeurig bekend was, gelijk ook uit de kaart van COURT blijkt, die dat eiland slechts door stippen heeft aangewezen.

(19) Ten behoeve der administratie werd Banka, door de Engelschen en Nederlanders, in mijndistrikten verdeeld; doch die verdeeling is zoo willekeurig en zoo vaak veranderd, dat zij, bij eene beschrijving des eilands ten grondslag gelegd, ligtelijk aanleiding tot verwarring zou geven. Behalve de hoofdstad Muntok en omstreken, worden thans 8 mijndistrikten onderscheiden, t. w: Djeboes, Blinjoe, Soengi-liat, Marawang, Pangkal-Pinang, Koba, Toboali en Soengi-Selan.

de monding der rivier van Selan. De naam en ligging van nog een aantal kleinere eilanden zijn niet genoegzaam bekend (20).

Het is mijn streven geweest, in de volgende geographische beschrijving des eilands, zoo naauwkeurig als dit met de ter mijner beschikking staande middelen doenlijk was, de ligging van die plaatsen aan te wijzen, welke in de beschrijving der vestigingen en mijnen des eilands, en bij mijne mineralogische en botanische (21) opmerkingen zullen vermeld worden. Ik heb alle pogingen aangewend, om, zooveel mogelijk, de voornaamste rivieren, de baaijen, de uitstekende punten der kust, de bergen en heuvelenruggen, de vestigingen van Maleijers en Chinezen, en de indeeling door de oorspronkelijke bevolking op te sporen en aan te wijzen.

§ 1. *De Westelijke afdeeling.*

De westelijke afdeeling des eilands is gelegen tusschen het noordelijk deel van straat Banka en de baai van Djeboes, en maakt een afzonderlijk schiereiland uit. Van de groote zuidoostelijke afdeeling is zij gescheiden door eene lijn, dwars over het eiland getrokken, van de monding der rivier van Mundo tot aan die der rivier van Marawang. De lijn van afscheiding van de noordelijke afdeeling wordt verondersteld zich uit te strekken van den mond der rivier van Kampa of Kampak, die zich in de baai van Djeboes ontlast, tot aan de bronnen der rivier van Marawang, die zij verder tot aan hare monding volgt. Deze afdeeling bevat dus een aanmerkelijk deel van Banka's binnenlanden, maar zij wordt gedurig smaller, naarmate zij het oosterstrand nadert. De voordeelen dezer wijze van indeeling zullen in het vervolg blijken; elke andere manier zou distrikten vanéén scheiden, die onder hetzelfde inlandsche opperhoofd verbonden zijn.

Van de monding der rivier van Mundo heeft de kust eerst een klein eind weegs eene noordelijke strekking, en vervolgens over het geheel eene rigting westwaarts tot aan Tandjong-Kalian, de uiterste zuidwestelijke spits van dit schiereiland. Vandaar strekt zij zich, met slechts geringe afwijkingen, noordwaarts uit tot aan Tandjong Boenoed (22), en dan oostwaarts, met eene neiging

---

(20) Men vindt er onderscheidene met name op onze latere kaarten aangewezen, doch zij zijn van geen genoegzaam belang, om er hier over uit te weiden. Omtrent Poelo Lepar raadplege men vooral de kaart in den VIIIsten jaargang van dit Tijdschrift.

(21) Het botanisch gedeelte van HORSFIELD's verslag is den uitgever van „the Journal of the Indian Archipelago" niet toegezonden, en ontbreekt dus ook in mijne vertaling. Iets verder heb ik eenige regelen overgeslagen, waarin HORSFIELD zijn voornemen te kennen geeft, om in het dagverhaal zijner reis, of in afzonderlijke opstellen, verschillende onderwerpen te behandelen, die in het verslag, gelijk wij het nu bezitten, deels geheel worden voorbijgegaan, deels kortelijk in de inleiding worden behandeld. Ik zal in het vervolg alle beroep op de kaart en de onuitgegeven en misschien zelfs nimmer uitgewerkte deelen van het verslag, als geheel nutteloos, uit mijne vertaling weglaten. Het blijkt werkelijk op zulke plaatsen, wat HORSFIELD aan den uitgever van „the Journal of the Indian Archipelago" schreef, dat wij van dit verslag slechts fragmenten voor ons hebben, die nimmer voor de pers werden in gereedheid gebragt. (Zie boven, blz. 194.)

(22) Zoo, of naar zijne spelling Tg. Bunud, noemt HORSFIELD de kaap, die op de kaart van COURT Tg. Boonooat, op die van VAN SIEBOLD Tg. Beat, op die in den VIIIsten jaargang van dit Tijdschrift Tg. Bieat wordt geheeten, en een weinig noordoost-

naar het noorden, tot waar zij zich, bij de monding der rivier van Kampa, aan de noordelijke afdeeling sluit.

Ofschoon, wat de oudheid der vestigingen betreft, eerst in rang volgende op Banka-Kotta, waar aan den voet der Permisang-bergen de eerste vaste woonplaatsen werden opgerigt, is echter deze afdeeling de belangrijkste geweest, sedert het eiland aan Palembang kwam en de tinmijnen ontdekt en bewerkt werden.

De eerste vestiging van eenig aanbelang, door de Palembangsche vorsten gesticht, was die te Muntok. Deze stad is op een afstand van ongeveer vier mijlen van de bovengemelde uiterste zuidwestspits van dit schiereiland gelegen Zij bevat thans het grootste getal van inwoners, die op ééne plaats bij elkander wonen, ofschoon er in de ligging niets bijzonder merkwaardigs of gunstigs is, behalve de nabijheid der rivier en hoofdstad van Palembang. Zij bestaat uit eene lange rij huizen, bijna evenwijdig met het strand, wat de uitgestrektheid in de lengte aangaat vrij regelmatig gebouwd, en gelegen op eene smalle zandvlakte, in het noorden plotseling door eene steile helling afgebroken, die eene golvende rigting heeft. Diensvolgens heeft de vlakte eene ongelijke breedte, terwijl de stad zich heeft moeten regelen naar de ruimte, die aan den voet des heuvels overblijft en slechts op sommige plaatsen eene dubbele of drievoudige rij huizen veroorlooft.

Het westelijk deel der stad is, over het geheel, het regelmatigst gebouwd; het is, waar de ruimte het toelaat, met nette dwarsstraten doorsneden. Nabij het middelpunt, waar de helling van den heuvel minder steil is, zijn de huizen van den Ranga of het dorpshoofd en van onderscheidene andere der voornaamste ingezetenen op de hoogte gebouwd. Voorbij het middelpunt is de zandvlakte ruimer, maar de woningen zijn er minder regelmatig over verspreid. Naar de oostzijde zijn zij door de steilheid van den heuvel weder meer inéén gedrongen. Van de reede kan de gansche rij woningen, die de stad uitmaakt, met één oogopslag overzien worden. Te midden der huizen zijn boomen en boschjes verspreid, die het gezigt daarop op vele plaatsen belemmeren.

De huizen zijn in den gewonen Maleischen trant gebouwd; zij staan op palen of pilaren boven den grond, zoodat eene open ruimte van onder overblijft. Die der rijkere ingezetenen zijn aan de zijden met planken, de overige met boomschors bedekt. De daken bestaan uit atap, bereid uit de bladeren van den Nipa-palm (*nipa fruticans*), zoodat zij naar eene bedekking van riet gelijken.

Onderscheidene aanzienlijke ingezetenen hebben uitgestrekte woningen, die tamelijk net gebouwd en in verschillende vertrekken verdeeld zijn, en vrij wat gemakken bevatten. Die der armere klassen bestaan doorgaans slechts uit

---

waarts van Tandjong Oelar is gelegen. Volgens de kaarten zou men het einde der noordwaartsche kustrigting eerder reeds bij deze laatste kaap moeten aannemen. Biat komt straks bij HORSFIELD als de naam eener bij Tandjong Boenoed gelegen plaats voor.

eene enkele kamer. Het gezamenlijk aantal der huizen is 357, dat der inwoners 1546 (23).

Eene rivier, Soengi Muntok-tawar genoemd, ontlast zich in zee omtrent in het midden der stad; de Soengi of rivier Muntok-azin ligt nagenoeg een kwart mijl westwaarts; de monding der Soengi Teloek-roebia (24) is nabij het oostelijk uiteinde. Door eene hoogte, die tot aan het strand reikt, van het overige der stad gescheiden, ligt omstreeks eene halve mijl verder oostwaarts een afgezonderd dorp, dat echter tot Muntok gerekend wordt, aan eene kleine rivier, die, even als het dorp zelf, Soengi-baroe wordt geheeten.

De omstreken van Muntok verschillen in geenerlei opzigt van die van andere deelen des eilands, waar vestigingen gevormd zijn. Geenerlei soort van kulture wordt regelmatig gedreven. De heuvel, die de stad naar den kant des binnenlands begrenst, is bedekt met vruchtboomen van allerlei soort, die, in een bijzonder vruchtbaren grond, een kunstmatig bosch van de weelderigste verscheidenheid vormen.

Eene nieuwe vestiging of fort, ten behoeve van het civiel en militair gezag in dit gedeelte des eilands, is onlangs aangelegd op de hoogte, omstreeks eene halve mijl boven de stad.

Over den voormaligen en tegenwoordigen staat der tinmijnen omstreeks Muntok zal beneden gesproken worden.

Onderscheidene kleine dorpen en gehuchten liggen, in verschillende rigtingen ten opzigte der stad, door de wildernissen verspreid; de voornaamste van deze zijn Darat-lama, Kadoer en de heuvel van Doelang-pitja. Darat-lama bestaat uit de woningen eeniger Orang-goenong, die vroeger in dit gedeelte des eilands eene schuilplaats zochten; uit de zuidwaarts gelegene distrikten hebben zij zich hier onder één hoofd vereenigd (25). Hunne gewone levenswijze volgende, wonen zij afzonderlijk en ver uit elkander in eene streek ten noordwesten van Muntok, aan een riviertje, dat mede den naam van Darat-lama draagt, nabij de uiterste spits van het schiereiland. Doelang-pitja ligt ten wes-

---

(23) Dit was de staat van Muntok, volgens HORSFIELDS bijgevoegde aanteekening, op het einde van Julij 1813. Het is naauwelijks noodig op te merken, dat die stad, sedert 1812 de zetel van het Europeesch bestuur geworden, aanmerkelijk in aanzien en bevolking is toegenomen. Volgens de tellingen door COURT vermeld, bedroeg de bevolking in 1813 1498, in 1815 1955 zielen, waarbij echter geene Europeanen gerekend, en ook bovendien de cijfers naar des schrijvers eigen oordeel wat te laag gesteld zijn. In 1823 was, volgens VON SIEBOLD, de bevolking reeds tot 2676 hoofden, waaronder 549 Chinezen, 1961 Maleijers en 166 slaven', gestegen. Dr. EPP stelt de bevolking van Muntok op ruim 3000, de heer VAN DE VELDE (t. a. pl., bl. 69), in naauwkeurige cijfers, op 3770 zielen. De bevolking is dus, sedert HORSFIELDS verslag, meer dan verdubbeld. Ook in andere opzigten heeft de stad, gelijk uit de beschrijvingen der aangehaalde schrijvers blijken kan, niet minder gewigtige veranderingen ondergaan.

(24) HORSFIELD spelt dezen naam, die dikwijls bij hem voorkomt, op zeer verschillende wijze. Ik schreef daarom in het vorig artikel, bl. 206, *Teloek Rombia;* doch zal voortaan liever *Teloek Roebia* schrijven, ofschoon ik niet geheel zeker ben, dat ook dit de ware uitspraak uitdrukt.

(25) Volgens HORSFIELDS HS. heet dit hoofd *Tje-wang.* Misschien moet men *Djenang* lezen, gelijk reeds de heer LOGAN gegist heeft.

ten en Kadoer nagenoeg ten noorden van Muntok; beide bevatten slechts een gering aantal familiën.

De rivier van Muntok-tawar ontstaat in dit gedeelte des lands uit drie bronnen : de Soengi Darat-lama (zoo even gemeld), de Soengi Babi en de Soengi Diang. Te Tandjong-Oelar was vroeger eene uitgebreide vestiging van Boeginezen, die een groot aantal huisgezinnen en eene bevolking van eenige honderden zielen bevatte (26). Mendjelang, Soengi-Riang, Andjel en Biat zullen in het berigt aangaande de mijnen vermeld worden.

De mijnen van Planas (27) liggen in eene noordoostelijke rigting op een afstand van omstreeks 10 mijlen van Muntok. Rangam is een Chineesch dorp, omstreeks vier mijlen oostwaarts van die plaats, en ongeveer eene halve mijl van het strand, gedeeltelijk in eene vallei, gedeeltelijk op de hellingen van eenen heuvel gelegen. Zij bevat omtrent 25 huizen, in den gewonen Chineschen stijl gebouwd, met nagenoeg 60 mannelijke en 30 vrouwelijke inwoners. Van de mannen zijn omtrent 25 mijnwerkers; de overigen leven hoofdzakelijk van den tuinbouw en het fokken van varkens, vóor welke zij buitengewone zorg dragen, daar zij met goede winst aan de mijnwerkers en verdere bewoners van den omtrek kunnen verkocht worden. Eenige weinigen zijn visschers. Aan het noordoosteinde van het dorp is eene groote mijn gelegen, die elders naauwkeuriger zal vermeld worden.

Penjalin-belo, somtijds ook Rangam-baroe genoemd, ligt omtrent eene mijl verder oostwaarts en digter aan zee, van welke het gescheiden is door eene kleine smalle hoogte, met digt hout bewassen. Op deze plaats vindt men de sporen eener vroegere bebouwing op groote schaal; ook is zij merkwaardig geworden door de tijdelijke oprigting van een hospitaal in het begin van 1813 (28). Tusschen Penjalin-belo en Rangam vindt men de overblijfselen eener vroegere vestiging te Soengi-boentoe.

Belo, omstreeks eene mijl verder oostwaarts, is thans een onbeduidend

---

(26) Vgl. boven bl. 203.

(27) Horsfield schrijft hier en elders overal Palangas; maar er is geen twijfel aan, of hij bedoelt de plaats, die op onze kaarten Planas, en bij Court, p. 169, Plannas heet. Zie reeds noot 24 bij het vorig artikel (bl. 211). De afstanden van Planas en Rangam tot Muntok kunnen echter, volgens de kaart in den achtsten jaargang van dit Tijdschrift, onmogelijk in de verhouding van 10 tot 4 staan, die uit Horsfields opgaven zou volgen.

(28) Nadat Banka in handen der Engelschen was gekomen, was men aanvankelijk voornemens den zetel des bestuurs te Tanjong Kalian te vestigen. De even gunstige als bekoorlijke ligging van dit punt, dat eene goede ankerplaats oplevert en zoowel de rivier van Palembang als Straat Banka bestrijkt, was de voornaamste grond voor dit ontwerp. Men had reeds aangevangen tijdelijke verblijfplaatsen voor den Resident, de verdere beambten en de militairen op te slaan, en het plan tot een fort was reeds ontworpen, maar de vreeselijke sterfte noodzaakte weldra het Britsch bestuur van een plan af te zien, waarvoor men zich door de als bijgelqovig verworpene voorstellingen der inboorlingen niet had laten waarschuwen. Alstoen werd het hier door Horsfield bedoelde hospitaal opgerigt, waarheen de zieken tijdelijk vervoerd werden, die weldra de gunstige gevolgen dier verandering ondervonden. Daar echter deze plaats zeer ongunstig voor de scheepvaart gelegen was, kon aan de vestiging van den zetel des bestuurs aldaar niet gedacht worden, en dus werd eindelijk, dertien maanden na de inbezitneming des eilands, de keuze op Muntok als de hoofdplaats gevestigd. Zie Court, p. 140—144.

dorp, dat omtrent 12 Maleische en 15 Chinesche familiën bevat. Het ligt omstreeks eene halve mijl van zee, in eene lage vlakte, nabij de oevers eener rivier, breeder dan die van Muntok-tawar. Voormaals was dit een der voornaamste tindistrikten van Banka, maar de uitputting der oude mijnen deed Belo vervallen. De nieuwe, die thans bewerkt worden, liggen omtrent 8 mijlen landwaarts in, ten noorden of noordoosten van het dorp, en nabij het middelpunt des schiereilands. De voornaamste is te Menggelam, eene andere te Pait-doelang.

Het oostelijk gedeelte van dit schiereiland, tot aan het distrikt van Tampelang, is, langs de kust, eene onafgebroken schier ontoegankelijke woestenij. Het binnenland is in verschillende distrikten verdeeld, die in het vervolg zullen vermeld worden.

Tampelang ligt omtrent 25 mijlen oostwaarts van Belo, nabij eene kleine rivier van denzelfden naam. Het werd te voren door Chinezen bewoond, die de mijnen in den omtrek regelmatig bewerkten. Doch de bergbewoners, door hunne onderdrukkingen getergd, verbonden zich tegen hen, en geholpen door de hier wonende Maleijers, noodzaakten zij de Chinezen, om de wijk te nemen. Tampelang werd, gedurende de laatste 20 jaren, herhaaldelijk door de roovers verwoest; thans worden eenige onbeduidende mijnen door een gering aantal van bergbewoners bewerkt. De voormalige versterking, met buitengewone zorg en kosten door de Chinezen gebouwd, bestaat nog bijna in haar geheel; zij bevat thans, met het naburig dorp, eene bevolking van 16 familiën, zoo Maleijers als Orang-goenong.

Na de voornaamste dorpen en vestigingen in dit gedeelte des eilands vermeld te hebben, zal ik overgaan tot de optelling zijner voornaamste rivieren, van zijne zuidelijke grens tot waar het aan de noordelijke afdeeling paalt.

Aan den mond der rivier van Mundo heb ik het punt van scheiding geplaatst tusschen de westelijke en zuid-oostelijke afdeeling. Deze rivier ontspringt op de grenzen van het distrikt Pangkal-Pinang, in het oostelijk deel des eilands. Hare rigting heeft ons in staat gesteld, zich van haar tot eene regtstreeksche gemeenschap tusschen Muntok en de oostelijke vestigingen te bedienen. Te Pangkal-Mundo, dat men van de monding af in éénen dag bereiken kan, wordt thans een dorp opgerigt; althans is het plan daartoe gevormd. Hierdoor zal de gemeenschap tusschen de genoemde plaatsen aanmerkelijk bevorderd worden. Verscheidene kleine eilanden liggen voor de monding dezer rivier, waarvan Poelo Antoe en Poelo Médang (29) de voornaamste zijn.

De rivier van Kotta-waringin ontlast zich in zee omtrent twee mijlen ten noorden van die van Mundo. Zij wordt gevormd door twee takken, waarvan de voornaamste de rivier van Djerok (30) wordt geheeten en in de lage, moe-

---

(29) Op de kaarten van Dr. v. SIEBOLD en Dr. EPP heet dit Poelo Mudong, op die in den VIIIsten jaargang van dit Tijdschr., even als de rivier, Mundo.

(30) Ook hier schrijft HORSFIELD Dshuruk; zie boven noot 10. Op de kaart, vroeger in dit Tijdschrijft uitgegeven, ontspringt de voorname tak der rivier van Kotta-waringin

rassige vlakten ten noorden van dit dorp, in de rigting van den voet van het Maras-gebergte, ontspringt; de tweede tak, die langs de benting van Kotta-waringin stroomt, is van minder gewigt. Zij vereenigen zich eenige mijlen beneden de benting, van waar de rivier met verschillende bogten haren loop in zuidwestelijke rigting naar de zee voortzet.

De rivier van Tampelang is van weinig beteekenis, maar die van Djering is eene der grootste des eilands, en aan haren mond nagenoeg eene mijl breed. Zij ontspringt in een distrikt van denzelfden naam, nabij den voet van het Maras-gebergte (31), vervolgt haren loop doorgaans in de rigting van het noord-oosten naar het zuid-westen, neemt talrijke takken op, en ontlast zich in eene uitgestrekte baai, over welke nader zal gesproken worden. Zoowel deze rivier als die van Soekal, de eerstvolgende die wij op de kust ontmoeten, en welker mond op een afstand van omtrent twee en eene halve mijl oostwaarts van Tandjong Poenei wordt aangetroffen, stroomen door een woest en bijna onbewoond land, dat slechts nu en dan door het bergvolk bezocht wordt, wanneer het plekken zoekt voor zijne tijdelijke rijstplantsoenen. Uitgestrekte moerassen, door de inboorlingen *rawang* genoemd, gedeeltelijk onder water staande en met struikgewas bedekt, omzoomen op vele plaatsen de boorden dezer rivieren. Eenige mijlen westwaarts van Tandjong Poenei ontlast zich de rivier van Belo in zee, nagenoeg juist ten zuiden van het bovengemelde dorp van dien naam. Wanneer wij de kust westwaarts tot Tandjong Kalian volgen, ontmoeten wij achtervolgens de mondingen van een aantal stroomen en stroompjes, waarvan de voornaamste zijn Soengi Pendjalin-belo, Soengi Boentoe, Soengi Rangam, Soengi Pait, Soengi Gemoeroe, Soengi Niboen, Soengi Baroe, Soengi Teloek Roebia, Soengi Muntok-tawar, Soengi Muntok-azin, Ajer-Boegis, en Ajer-Batoe-rakit aan den voet van den heuvel, waarop Fort Nugent (32) is aangelegd.

---

niet ver van den voet van eenen berg, Djerok geheeten, die aanmerkelijk zuidelijker ligt dan het Maras-gebergte, maar toch, bij naauwkeuriger kennis der binnenlanden, welligt blijken zou eene voortzetting daarvan te zijn. De berg, de rivier en het daaraan gelegen dorp schijnen denzelfden naam te voeren.

(31) De oorsprong der rivier van Djering ligt, volgens de kaarten, op aanmerkelijken afstand westwaarts van die toppen van het Maras-gebergte, ten zuiden der baai van Klabat, die op elke schets des eilands zijn aangeteekend; maar waarschijnlijk strekt zich dit gebergte in verschillende rigtingen verder uit. Er is intusschen volgens de kaart, vroeger in dit Tijdschrift uitgegeven, een tak der rivier van Djering, die naar den kant van het zuideinde der Klabat-baai haren oorsprong neemt, en van welke ook alleen kan gezegd worden, dat zij doorgaans haren loop in de rigting van het noord-oosten naar het zuidwesten vervolgt. De eigenlijke Soengi-Djering ontspringt volgens die kaart aanmerkelijk westelijker dan hare monding, op slechts kleinen afstand van Planas, en neemt veelee haren loop, tot op eenige mijlen van de plaats waar zij zich ontlast, in de rigting van het noord-westen naar het zuid-oosten.

(32) Naam, door de Engelschen aan het reeds bovengemelde, door hen op eene hoogte niet ver van Muntok opgerigte, en nog thans aanwezige fort gegeven, ter eere van Sir GEORGE NUGENT, toen opperbevelhebber van het leger in Indië. Die naam was, volgens COURT, p. 18, aanvankelijk bestemd voor het fort, dat te Tandjong Kalian (zie noot 28) zou worden opgerigt, maar moet sedert op het bij Muntok gebouwde fort zijn overgedragen. Tot aanvulling van het gezegde in noot 3 op het vorig artikel, wil ik hier in het voorbijgaan opmerken, dat de naam van Duke of York's island, door de Engelschen aanvankelijk aan Banka gegeven, op last van het opperbestuur in Bengalen weldra we-

Tusschen de punten Tandjong Kalian in het zuiden en van Tandjong Ajermas (33) in het noorden, vindt men de riviertjes van Tembeloe, Mendjelang, Niboen, Riang, Andjel, Biat, Mendoel en Soenkei, die allen nagenoeg in westelijke rigting van den voet en de omstreken van den berg Manoembing naar zee stroomen. Vandaar langs de kust voortgaande, ontmoet men Soengi Rambat, Soengi Menteba en Soengi Planas, die zich ontlasten in de baai van Djeboes. Van deze rivieren is de laatste de gewigtigste; zij ontspringt op een' heuvel ten oosten van den berg Manoembing, en stroomt voorbij de mijnen, die naar haar Planas genoemd worden.

De rivier van Kampak, die zich nabij een dorp van denzelfden naam in de baai van Djeboes stort, is eene der aanzienlijkste in dit gedeelte des eilands; zij ontvangt in haren loop verschillende namen. Twee der voornaamste takken ontspringen op de heuvelen ten oosten van den berg Manoembing. De eerste van deze, die men de rivier opvarende ontmoet, heet Soengi Katoel, de andere Soengi Pisang. De hoofdstroom zelf heet thans Soengi Djeboes; een kleinere tak zondert zich welhaast in noordelijke rigting daarvan af, aan welks oever de benting van Djeboes gebouwd is. Hooger op ontvangt de rivier den naam van Soengi Boetoen, waarschijnlijk naar het distrikt, waarin zij ontspringt. Omstreeks eene mijl boven de plaats, waar zij zich in de baai ontlast, wordt haar mond verdeeld door onderscheidene eilandjes, waarvan Poelo Selat en Poelo Besar de voornaamste zijn.

De Baai van Djeboes, somtijds ook de baai van Soengi Boeloe genoemd, strekt zich uit van Tandjong Ginding ten noorden, tot aan Tandjong Ajermas en Tandjong Boenoed ten zuiden. Hare gedaante is regelmatig; de diepte van het water vermindert trapswijze van 8 tot 3 vademen; de bodem bestaat hoofdzakelijk uit slijk. Voor zoo verre onze kennis strekt, is het middengedeelte volkomen zuiver en veilig; onderscheidene rotsen nabij het strand worden door de inboorlingen aangewezen te Batoe Merawa en bij den mond der rivier van Kampak. Gedurende den Oost-moeson zijn de schepen hier volkomen veilig.

Wanneer wij van de zoo evengenoemde spitsen, die de zuidelijke grens der baai van Djeboes uitmaken, de kust zuidwaarts volgen, ontmoeten wij, na den inham en het riviertje te Biat, de kapen Tandjong Oelar, Tandjong Batoe-Batoempa en Tandjong Batoe-Bersajap, tusschen welke eenige onbeduidende baaijen gevonden worden. Een rif van rotsen strekt zich uit ten noordwesten van Tandjong Boenoed en een ander tusschen Tandjong Oelar en Batoe Batoempa.

De uitgestrekte baai, die tusschen Tandjong Kalian ten westen en Tandjong Poenei ten oosten begrepen is, heeft in den laatsten tijd veel opmerkzaam-

der voor den ouden naam moest plaats maken, uit vrees dat het voortdurend gebruik van den naam Banka door de inlandsche zeevarenden ongelegenheid en verwarring zou veroorzaken. Zie COURT, p. 17.

(33) Deze kaap, die ik op geene kaart vind aangewezen, moet, blijkens HORSFIELDS opgave, tusschen de rivieren van Soenkei en Rambat gelegen zijn; zij is dus niet de Tandjong Maas, op VON SIEBOLDS kaart, die bij de monding der rivier van Planas ligt.

heid getrokken, ten gevolge van verschillende vestigingen, die hier zijn aangelegd. Naar de hoofdplaats wordt zij doorgaans baai van Muntok genoemd.

Het is vreemd aan mijn tegenwoordig oogmerk de voor- en nadeelen harer verschillende deelen, uit een zeevaartkundig oogpunt, aan te wijzen, of de vraag te beslissen of een daarvan voor eene haven geschikt is. Deze taak is reeds gedeeltelijk door mannen van het vak volbragt. Ik zal alleen opmerken, dat het westelijk uiteinde, Tandjong Kalian, hetwelk, wat gemakkelijkheid van landing en geschiktheid voor verdediging betreft, het meest voor eene blijvende vestiging zou in aanmerking komen, wegens de ongezondheid van de atmosfeer daartoe ten eenenmale ongeschikt moet geacht worden, terwijl de ligging van Muntok, te oordeelen naar de oudheid en het aanzien dier plaats onder de inboorlingen, waarschijnlijk ten aanzien der gezondheid minder zwarigheden aanbiedt, maar verre achterstaat in de vereischten voor eene gemakkelijke haven.

Aan beide de uiteinden dezer baai ligt een aanmerkelijk rif van rotsen, op den afstand van verscheidene mijlen van de massa des eilands. Dat ten westen heet Karang Hadji, dat ten oosten Karang Bram; de ligging van beide is op de zeekaarten aangegeven.

Wanneer men de kust des eilands verder oostwaarts volgt, ontmoet men weldra weder eene uitstekende spits, die den naam draagt van Tandjong Tada (34). De baai tusschen deze en de voorgaande spits is niet zeer diep, en aan hare westzijde vindt men een rif van rotsen, die boven de oppervlakte des waters uitsteken, en wegens haar aantal door de inboorlingen Karang Sariboe genoemd worden. Omtrent op eene mijl afstands van dat rif, bij den mond der bovengemelde rivier Soekal, is een kleine spits, die denzelfden naam draagt. Omstreeks eene halve mijl ten westen van Tandjong Tada strekt zich een merkwaardig rif van onherbergzame rotsen, Batoe Bidoun genoemd, tot in den oceaan uit. Tandjong Tada wordt door de inboorlingen, die deze kust in kleine praauwen bevaren, gerekend even ver van de stad Muntok als van den mond der rivier van Kotta-waringin gelegen te zijn.

De baai, die tusschen Tandjong Tada ten westen en Tandjong Resam of Resang ten oosten gevormd wordt, is uitgestrekter dan de vorige. De afstand harer beide uiterste punten van elkander is nagenoeg dertien mijlen; in haar ontlast zich de rivier van Djering. Het gedeelte dat zich, van den mond dier rivier af, westwaarts uitstrekt, is geheel vrij van rotsen; twee kleine rivieren, Ajer Pratap en Ajer Djeilei ontlasten zich in deze baai, tusschen den mond der rivier van Djering en Tandjong Tada. Omstreeks drie mijlen ten oosten van kaap Tandjong Resam ligt het dorp Tampelang aan een riviertje van denzelfden naam. Een klein eiland, Samboeboeang (35), ligt bij de kust

(34) Naar HORSFIELDS beschrijving te oordeelen, kan hier het beloop der kust op de kaart, vroeger in dit Tijdschrift geplaatst, niet goed geteekend zijn; volgens die kaart zou van eene baai tusschen Tandjong Poenei en Tandjong Tada geene sprake kunnen zijn. Volgens alle andere kaarten wordt hier echter wel degelijk een inham, ofschoon dan ook niet ver vooruitdringende, gevormd. Men vergelijke vooral ook de kaart van den Indischen Archipel, door den Baron VON DERFELDEN VAN HINDERSTEIN.

(35) Op onze kaarten Semoebang, Somopong, bij COURT Poelo Bombon.

ten zuiden van dit riviertje, en is zeer gelegen voor de gemeenschap met de genoemde vestiging. Nadat men de minder beteekenende kapen Tandjong Radja, Tandjong Slepoe en Tandjong Djoeroeng Pait voorbij is, volgt ten zuid-zuid-oosten de monding der rivier van Kotta-waringin, en, twee mijlen verder in dezelfde rigting, die der rivier van Mundo, gelijk boven is uiteengezet. Langs dit gedeelte der kust liggen onderscheidene kleine eilanden, waarvan de reeds genoemde Poelo Médang en Poelo Antoe, ten westen der monding van de rivier van Mundo, en omstreeks twee mijlen van het strand, de voornaamste zijn.

De aanzienlijkste berg in dit gedeelte des eilands is die van Manoembing, veelal verkeerdelijk Monopin geheeten. Hij beslaat bijna het gansche uiterste westelijke deel van dit schiereiland, en zijne hellingen strekken zich zuidwaarts naar de baai van Muntok, noordwaarts naar die van Djeboes uit. Een heuvel van mindere hoogte, Doelang-pitja genoemd, is er ten westen mede verbonden, en een andere, de Goenong Koekoes, ten oosten. De algemeene rigting van den berg Manoembing met zijne voortzettingen is van het westen naar het oosten; eene uitvoeriger beschrijving, althans van een gedeelte, zal in het mineralogisch verslag van dit deel des eilands gegeven worden.

Op slechts geringen afstand van de oostelijke voortzetting van den Manoembing, strekken zich eenige lage heuvelen in dezelfde rigting uit, en vormen eene hier en daar afgebroken reeks. Op den heuvel Koekoes volgt die van Moeroet, dan die van Ketoekoel, en, eenige mijlen verder oostwaarts, de Goenoeng Pandjang.

Verscheidene andere uitgestrekte reeksen van lage heuvelen komen in de oostelijke streken van deze afdeeling des eilands voor; doch hare ligging kan nog niet met naauwkeurigheid bepaald worden. Van sommige, die mij op een aanmerkelijken afstand in het oog vielen, werden mij de namen door de inlanders opgegeven, t. w. Assam, Singgiri en Pandan (36). Bovendien zijn er onderscheidene andere van geringere hoogte.

De binnenlanden van deze westelijke afdeeling van Banka worden bewoond door de oorspronkelijke bevolking of de orang-goenong. Hunne voornaamste verblijfplaatsen en dorpen ten zuiden en westen van Muntok zijn boven opgenoemd. De andere distrikten, die zij bewonen, zijn die van Pisang tusschen den berg Manoembing ten westen en dien van Maras ten oosten, en dat van Kotta-waringin, bevat tusschen den berg Maras ten noorden, de rivier van Mundo ten zuiden, en de distrikten Marawang en Pangkal-Pinang ten oosten. Het eerste is onderverdeeld in de kleinere distrikten van Poengoer, Djering, Sukkou, Ketapi en Ampang, het tweede in die van Depa of Depak, Djerok, Groengang, Kedjaloe, Njalou, Bakong, Maras, Seka en Djempoera.

---

(36) Waarschijnlijk de „berg Panding," niet ver van Tampelang, op de vroeger in dit Tijdschrift uitgegeven kaart.

VARIA.

Weldra zullen wij in de gelegenheid zijn, om in dit Tijdschrift eenen »algemeenen staat der bevolking van de residentiën op Java over 1849" te kunnen opnemen. De opgaven zijn allen getrokken uit officiële opgaven en bronnen, en verdienen dus in zoo verre geloof, als de gebrekkige middelen tot volkstelling, waarover de plaatselijke besturen kunnen beschikken, eenige naauwkeurige resultaten kunnen doen verwachten. Voorloopig deelen wij hier thans eene enkele bijzonderheid mede, die van het uiterste belang is, om spoedig gekend te worden, ter beoordeeling der kwestie, in hoe verre het kultuurstelsel, zoo als het *thans* op Java werkt, welvaart en bloei onder de bevolking verspreidt. Uit eene vergelijking van het cijfer der bevolking in 1845 met dat van 1848 blijkt, dat in deze drie jaren de bevolking, in vijf residentiën, niet alleen niet is toegenomen, maar met het verbazend getal van 127,365 zielen is *verminderd*. Zie hier de bijzonderheden.

Residentiën.	Javaansche bevolking.		Vermindering.
	in 1845	in 1848	
Japara	413,818	407,499	6,319
Patjitan	89,577	88,107	1,470
Bagelen	612,027	572,342	39,685
Pakalongan	233,227	224,753	8,474
Banjoemas	399,683	328,166	71,517
Totaal	1,748,332	1,620,867	127,365

Nu rijst de vraag op: waaraan is deze verbazende vermindering van bevolking toe te schrijven? Van Patjitan is het bekend, dat er gedurige volksverhuizingen plaats hebben; eene aanhoudende mutatie is daar niets ongewoons. Maar in de overige residentiën, vooral Bagelen en Banjoemas, is het een treurig en verontrustend verschijnsel. Wij voor ons denken bij de beantwoording dezer vraag aan verarming, gebrek, hongersnood, epidemie, daaruit voortvloeijende volksverhuizingen, enz. Misschien weet iemand anders minder betreurenswaardige oorzaken op te geven. In dat geval hopen wij, dat hij ze niet achterwege zal houden. 't Is hier ook de plaats, om mede te deelen, dat, gelijk men uit zekere bronnen vermeent te weten, de gouverneur bij kabinets-cirkulaire het doen van volkstellingen zou hebben laten verbieden. Als reden van dat verbod, wordt in de cirkulaire zelve opgegeven, »dat men de bevolking niet

wil verontrusten en beangstigen." Velen zijn er echter, die meenen dat dit slechts een voorwendsel is, en de eigenlijke reden hierin ligt, dat men de volksverloopen niet aan den dag wil brengen, en de rampzalige gevolgen van een verderfelijk stelsel zoo veel mogelijk tracht geheim te houden.

Met onuitsprekelijk genoegen hebben wij vernomen, dat eenige aanzienlijke en gegoede ingezetenen van Nederlandsch Indië zich vereenigd hebben, om een instituut van middelbaar onderwijs of gymnasium op te rigten, bestemd voor de wetenschappelijke vorming en opleiding van jongelieden, zoo wel voor den geleerden stand, als voor ambtenaren, kooplieden, enz. Al de bijzonderheden, die ons daaromtrent zijn ter ooren gekomen, verheugen ons om het zeerst, en, ofschoon onze berigten verre van volledig zijn, zullen wij ze toch mededeelen en de reden onzer toejuiching er bijvoegen.

Men moet het plan hebben, om het gymnasium te vestigen op het uitgestrekte landgoed Pondok-gedeh van den graaf VAN DEN BOSCH, de zoon van den beroemden gouverneur-generaal en minister van dien naam, die met zijn talrijk huisgezin en vele Europesche emploijé's enz. op dat landgoed woont. Over 't algemeen ligt het vrij hoog, in eene der schoonste streken van Java, en biedt het in 't gebergte keur van gelegenheid aan voor de vestiging van zulk een établissement. 't Heeft een koel, gezond, veerkrachtig klimaat, is ver genoeg en toch niet te ver van de hoofdstad Batavia (ongeveer 50 palen) verwijderd, ligt aan den grooten weg, zoodat het gemakkelijk te bereiken valt, en verschaft aan de jongelieden geene afleiding van hunne letteroefeningen dan die der heerlijke natuur, welke hun van alom tegenlacht. Daarbij schijnt men het voornemen te hebben, om zich, niet alleen wat onderwijzers, maar ook wat bedienden betreft, uitsluitend tot Europeanen te bepalen; en wanneer men nu gelukkig is in zijne keuze, dan zal toch wel niemand meer durven beweren, dat zulk eene opleiding, op zulk eene plaats, onder zulke omstandigheden, geen betere waarborgen oplevert, dan het zenden der kinderen naar Europa, op 4000 mijlen afstands van het ouderlijk huis, geheel onder het oog van vreemden, en overgegeven aan al de verleidingen der Europesche maatschappij.

De oprigters van dit gymnasium, waaronder ik de namen heb gehoord van de heeren graaf VAN DEN BOSCH, TH. BIK, Dr. W. BOSCH, Mr. A. PRINS, Mr. J. A. A. LEEMANS en anderen, moeten het geheel uit bijdragen van partikulieren willen oprigten en in stand houden, en alle geldelijke ondersteuning van het gouvernement van de hand wijzen. Is dit zoo, dan zien wij daarin een nieuw bewijs, dat zij den regten weg kennen, om eenen goeden uitslag op hunne pogingen te vinden; ze zullen daardoor eene vrijheid en zelfstandigheid verwerven en bewaren, die vooral in Indië bij eene dergelijke onderneming onontbeerlijk is. De heer Mr. J. A. A. LEEMANS, die op dit oogenblik zich op reis naar het vaderland bevindt, heeft, naar men ons verzekert,

eene volmagt, om het noodige personeel voor dit belangrijk gesticht te engageren. Wij wenschen hem reeds bij voorraad eene gelukkige keuze toe! Tevens houden wij, als dit gymnasium zal zijn opgerigt, de kwestie van het radikaal voor beslist. Of zal men nu nog de jongelieden, die in deze inrigting gevormd worden, durven afwijzen, omdat zij »van het voorregt eener Europesche opvoeding zijn verstoken geweest," en geen diploma van de Delftsche akademie verkregen hebben?

Toen, eenige jaren geleden, door het Nederlandsche gouvernement, eene buitengewone expeditie naar Japan werd gezonden, ten einde den keizer van Japan, namens den koning der Nederlanden, geschenken aan te bieden en eenige voordeelen voor onzen handel en voor verhouding tot de Japansche regering te bedingen, heeft de bevelhebber het anker voor Decima geworpen, van daar uit al zijne korrespondentie en onderhandelingen gevoerd, en is na eenigen tijd onverrigter zake teruggekeerd. Toen ik voor een paar weken met Dr. GÜTZLAFF sprak over deze aangelegenheid en in 't algemeen over onze positie in Japan, gaf deze scherpzinnige man, rijk in ondervinding, mij als zijne meening te kennen, dat wij nimmer eenige gunstige verandering zouden verkrijgen, nimmer eenige vorderingen in onze belangen zouden maken, nimmer onzen handel zouden uitbreiden, zoo lang wij, op de tot dusver gevolgde wijze, door tusschenkomst van den gouverneur van Nangazakki onderhandelen. Het Nederlandsche gouvernement moet eene expeditie zenden naar of in de nabijheid van de hoofdstad Jedo, en, niet door tusschenkomst van talrijke ambtenaren, maar onmiddellijk met het Japansche gouvernement zich in betrekking stellen. Immers juist die tusschenkomst is oorzaak, dat alle pogingen tot verandering en verbetering onzer positie schipbreuk hebben geleden op den konservativen geest dier ambtenaren, en op hunne vrees, om aan den keizer eenige voorstellen van hervorming te doen. Het verschijnen van eene ontzag inboezemende zeemagt in 't hart van Japan zal de onderhandelingen spoedig en gemakkelijk, in ons belang en tot ons voordeel, doen uitvallen.

Kort nadat ik dit gesprek met Dr. GÜTZLAFF voerde, las ik het verhaal eener gebeurtenis, die niet alleen de juistheid van zijn beweren bevestigt, maar ook klaarblijkelijk bewijst, dat, zoo wij niet weldra deze staatkunde volgen, Nederland door de eene of andere mogendheid zal worden voorgekomen, en weder, even als helaas! reeds zoo dikwijls het geval was, achter het net zal visschen.

In 't vorige jaar stevende het Engelsche oorlogsschip »Mariner," onder bevel van den kommandant MATHISON, naar de kust van Japan, en ankerde voor de stad Oragawa, vijfentwintig mijlen van de hoofdstad Jedo, en drie mijlen verder dan eenig ander schip eener vreemde natie nog ooit verlof had verkregen om op te varen. De »Mariner" peilde overal langs de stranden. Toen de Japansche tolk van boord aan de autoriteiten de reden van het be-

zoek had medegedeeld, zond de heer MATHISON eenen brief, in 't Chineesch geschreven, aan den wal naar den gouverneur, het verzoek bevattende, om een bezoek van hem te willen ontvangen. De gouverneur antwoordde daarop, dat hij, uit beleefdheid jegens den kommandant en uit nieuwsgierigheid, zich gelukkig zou gerekend hebben, zelf een bezoek aan de »Mariner" te brengen, en den kapitein aan den wal te ontvangen, maar dat het streed tegen de wetten des lands, eenen vreemdeling aan land te laten komen. De gouverneur zou zijn leven verbeuren, indien hij den kapitein toestond, de baai verder op te varen. Toen hij nog ongeveer acht mijlen van kaap Misaki, die het zuid-westelijk uiteinde van de baai uitmaakt, verwijderd was, kwamen tien booten, ieder met twintig gewapende mannen en vijf mandarijns, het schip op zijde. De kapitein gaf aan de mandarijns verlof, om aan boord te komen. Ze toonden hem een papier, in 't Fransch en Nederduitsch geschreven, waarin hem verboden werd, om in de baai te kruisen of te ankeren. Daar ze echter zagen, dat hij besloten had, om toch verder op te zeilen, boden zij aan, toen hij nog ongeveer twee mijlen van de ankerplaats verwijderd was, om hem te boegseren, 't geen hij aannam. Verscheidene booten werden gedurende den nacht om het schip gestationeerd, de forten werden verlicht, en eenige honderden booten werden langs het strand bijeengebragt, allen geheel bemand en gewapend. Wederkeerig had de kapitein zijne kanonnen geladen, en verzocht hunne booten, om, gedurende den nacht, op eenen behoorlijken afstand te blijven. OTHOSAN, de tolk van »de Mariner," was zeer bevreesd, en voorzag, dat de Japanners hen, wanneer zij landden, allen zouden vermoorden, en dat hem zelven een vreeselijke dood door pijniging zou wachten. Oragawa scheen de sleutel der hoofdstad te zijn, en bevat 20,000 inwoners. Al de jonken, die naar Jedo gaan en van daar terugkomen, moeten hier het kantoor van in- en uitgaande regten passeren; en door eene tamelijke magt kan de gansche handel der hoofdstad geheel worden belet. Met eene gewapende stoomboot zou de doortogt naar Jedo belet kunnen worden. — Een schip kan op vijf mijlen van de hoofdstad naderen. Tusschen de haven en de stad is een zeer goede weg. — De mandarijns, die aan boord van de »Mariner" kwamen, schenen van eene lagere klasse, bejegenden de Engelschen beleefd, en trachtten vele berigten van hen in te winnen, maar wilden er wederkeerig geene geven. Ze maakten schetsen van verscheidene gedeelten van het schip, zonden aan boord water, groenten enz., en vroegen gedurig, wanneer de kapitein weder dacht te vertrekken. De kapitein begaf zich vervolgens naar de Semodi-baai, die hij naauwkeurig opnam. Hij landde op die plaats, maar de mandarijns volgden hem onmiddellijk, en drongen bij hem aan, naar boord terug te keeren. Ze voorzagen het schip van eene menigte visch, en zonden vijftig booten af, om het uit te boegseren. De gouverneur der provincie kwam op die plaats aan boord; hij woonde in eene stad, Miomaki genaamd, dertien mijlen van daar, en was klaarblijkelijk een man van hoogen rang, blijkens den eerbied, dien zijn gevolg hem bewees. De Hollandsche tolk van Oragawa kwam eveneens aan boord met twee mandarijns, om de handelingen der

ekwipage gade te slaan. Ze waren ongetwijfeld eveneens elkanders spionnen.

In eene vergadering van het Geographisch-genootschap te London, op den 28 Januarij l.l., is door de Engelsche admiraliteit van deze expeditie van de »Mariner" verslag gegeven. Zouden zulke expedities geene teekenen des tijds zijn? Zou niet weldra het oogenblik kunnen aanbreken, dat Engeland doet, wat wij verzuimen? Zouden de waarschuwing en de wenken van Dr. GÜTZLAFF niet door ons moeten worden ter harte genomen? De wereldberoemde A. VON HUMBOLDT is van meening, dat de gelegenheid, om eenen vrijzinnigen en eervollen handel tusschen Europa en Japan te openen, zal worden aangeboden, als de Atlantische oceaan met de stille Zuidzee zal vereenigd zijn, door een kanaal door de landengte van Panama, en Japan alzoo 6,000 mijlen digter bij Europa en Amerika zal liggen. »Deze landengte," zegt hij, »is sedert eeuwen het bolwerk van China en Japan geweest." Er ligt waarheid in deze meening van den grooten geleerde; zij getuigt van zijne scherpzinnigheid. Ook van die zijde dreigt voor ons het gevaar, of liever worden wij tot werkzaamheid en krachtsontwikkeling aangespoord. Wanneer nu het ministerie van koloniën weldra zijne plannen tot hervorming en bevordering onzer Indische aangelegenheden en belangen zal aan het licht brengen, hopen wij dat de Japansche zaken daarbij eene voorname plaats innemen.

Gedurende mijn verblijf op Banka, ben ik in de gelegenheid geweest, de wijze van bewerking der tinmijnen door de Chinezen te leeren kennen, en voor zoo veel ik kon oordeelen, scheen mij deze toe hoogst gebrekkig te zijn. In het jaar 1841 heb ik, in mijne beschrijving van het eiland Banka, eene korte, generale schets van deze wijze van bewerking gegeven, welk onderwerp later door den heer FRÄNKEL, in het Tijdschrift van Neêrlandsch Indië, 1843 en 1844, insgelijks en meer uitvoerig is behandeld geworden, waarom ik mij thans slechts veroorloof, de aan te brengen verbeteringen hierbij voor te dragen.

De ondervinding heeft, in de laatste jaren, klaarblijkelijk doen zien, dat, door de gebrekkige en ondoelmatige wijze van bewerking der tinmijnen door de Chinezen, de staat niet alleen dat voordeel niet trekt, hetwelk uit de tinmijnen te trekken is, maar dat de staat ook in den vervolge zelfs nadeelen moet ondervinden en verliezen lijden, zoo men niet tot eene verbeterde wijze van bewerking overgaat. Men zegt wel, dat de Chinezen niet tot eene verandering en verbetering overgaan zullen, zelfs dan, wanneer zij het nut daarvan inzagen; maar vooreerst twijfel ik hier aan; en was het al waar, moet dan, omdat dezen het niet verkiezen te doen, het mijnwezen altijd in eenen ellendigen staat verkeeren, en kan de regering niet even goed eene verbetering daarin daarstellen, als zulks met de fabrikatie van suiker enz. op Java heeft plaats gehad? Als het Mongoolsche ras geene impulsie tot vooruitgang toont, dat dan het Europesche geslacht zijne meerderheid, door zucht tot volmaking, openbare!

Het is bekend, dat de Chinezen, zelfs op gronden, welke zeer rijk aan erts zijn, niet gaarne dieper dan 40 voeten graven, omdat zij niet in staat zijn, met eenvoudige watermachines het water uit eene grootere diepte op te pompen. Het gevolg daarvan is, dat zij, zoo diep gedolven hebbende als de tingrond zoo verre is uitgeput, tot de bewerking van eene andere plaats overgaan. En omdat deze zoo gelegen moet zijn, dat zij stroomend water derwaarts kunnen brengen, zoo zijn de beste plaatsen thans reeds omvergehaald; en, door de slordige wijze van bewerking, zijn zij zelfs dikwerf genoodzaakt, den reeds doorwoelden grond voor de tweede keer te bewerken, wanneer door zulk »Haldenwerk" de resultaten natuurlijk zeer gering en onvoldoende moeten zijn. Men heeft het alluvium als van eene zeer geringe dikte opgegeven. Zulks is echter eene grove dwaling. Omdat men bij het graven van eene put in geringe diepte op rotsgrond gekomen is, te willen besluiten, dat het alluvium overal zoo gering zoude zijn, is verkeerd. Het hoofdgesteente is op Banka graniet. Deze, als eene plutonische rotssoort, stijgt uit onpeilbare diepte omhoog, en komt in verschillende bergruggen aan den dag. De ruimte tusschen dezen is met gruis en aarde bedekt, en vormt het zoogenoemde alluviale terrein, waar de tinerts gevonden wordt. Omdat het terrein nu alleen uit de verbrijzelde primitieve rots bestaat, en deze in zijn binnenste de erts bevat en in gangen inhoudt, tot op eene groote diepte, zoo moeten ook de ertslagen op plaatsen, waar het alluvium krachtiger is, dieper aanwezig zijn.

Tot het opzoeken van ertsrijke gronden bezigen de Chinezen eene aardboor, zoo eenvoudig bewerkt, dat het onderzoek daarmede maar zeer gebrekkig zijn kan. Eene boor, gelijk de arthesische putboor zoude met veel meer zekerheid gebruikt worden en betere resultaten geven.

Omdat de Chinezen tot bewerking der mijnen stroomend water noodig hebben, leggen zij dezen altijd in vlakten en dalgronden aan, in welke zij waterleidingen kunnen daarstellen. De beste vlakten en dalgronden zijn reeds in bezit genomen en doorwoeld; — echter zijn hooger gelegen gronden, bekkenvormige dalen zonder stroomend water, als b. v. die, waar de ladangs van Batoe-roesak aangelegd zijn, bergen en aanzienlijke diepten, door hen nog niet ontgonnen, en de resultaten bij de bearbeiding dier plaatsen op Europesche wijze moeten allergunstigst uitvallen.

Bij de bewerking der kollong's (20 a 40 voeten diepe groeven) wordt de geheele laag aarde, welke de erts bedekt, met patjol's uitgewerkt en in draagmandjes van de plaats gebragt. Zulks is een zwaar, tijd- en geldroovend, en zeer ondoelmatig werk, hetgeen door stutting bij de bewerking van horizontaal- en vertikaalgangen meestal kon vermeden worden. Door de erts tusschen het »hangende" en »liggende" te zoeken, kon ook het water uit de mijnen verwijderd gehouden worden, hetwelk in de open kollong's zich altijd verzamelt, en bij slecht weder eene schorsing van het werk noodzakelijk maakt, totdat het water weder uitgepompt is.

Deze omstandigheid geeft op Banka dikwijls aanleiding tot slechte »tinoog-

sten". De mijnwerkers kunnen dan de aangegane verpligtingen niet voldoen, en de genoten voorschotten niet terugbetalen; ze geraken in diepe schulden; de werkzaamheden moeten gestaakt worden en het gouvernement lijdt er groote schade bij. Of als men de schulden over geheele distrikten verdeelen wil, hebben er opstanden plaats, in welke men tooneelen aanschouwt, waarvan de beschaafde wereld gruwt, zoo als het nederschieten der Chinezen te Pankalpinang of het ophangen van zulke ongelukkigen onder nadere approbatie van de hooge regering.

Bij vervolging van tinaderen in het moedergesteente is, wel is waar, het werk moeijelijk en kostbaar, maar de granietrots op Banka is rijker aan tinerts, dan het gesteente in Wales en in Saxen; de kosten worden dus ruimschoots vergoed en de resultaten zijn nog altijd winstgevend. Tot nu toe is men echter tot deze wijze van bewerking niet overgegaan en bestaat op Banka geen enkele »bocard".

Het zuiveren en reinigen van erts moest ook met beter gekonstrueerde toestellen, op eene minder slordige wijze, geschieden, dan thans in de spoelbandar's plaats heeft, waardoor veel erts weggespoeld en verloren raakt.

Het smelten van tinerts geschiedt thans zeer ondoelmatig. Tot de kolen de beste houtsoorten gebruikende, bederven de koolbranders de schoone wouden en verkwisten de smelters eene enorme kwantiteit kolen.

De smeltoven heeft het gebrek, dat het vuur, van alle zijden open, de meeste warmte nutteloos laat verloren gaan; de erts wordt ongelijk verwarmd en tot smelting gebragt, waarom er zoo vele slakken in zijn en het metaal zoo onzuiver is.

De Chinesche blaastoestel is allerondoelmatigst, vereischt een zwaar en vermoeijend werk, om te worden in gang gebragt, en is zeer kostbaar wegens het loon voor de werklieden. Een goede windoven, hoog- of vlamoven zou hem overbodig maken. Het transport der erts van de mijn tot het smelthuis en van daar tot aan de stapelplaats en tot aan boord is voor veel verbetering vatbaar.

Om de Chinezen tot deze verbeteringen te doen overgaan, kon men, mijns inziens, de mijnwerkers, welke schulden aan den lande hebben, verpligten in door het gouvernement op te rigten mijnen te arbeiden, welke op de Europesche wijze bewerkt worden; en, zoo deze mijnen gunstige resultaten geven, valt het niet te betwijfelen, of de winstbejagende Chinezen zullen ook in de partikuliere mijnen tot deze verbeterde wijze van bewerking overgaan. Zoo Europeanen kontrakten verkregen tot ontginning van tinmijnen, zouden hun zulke met schulden bezwaarde Chinezen zeer nuttig kunnen worden, doordien zij voor den mijnarbeid meer geschikt en sterker zijn, dan de inlanders.

Het zoude wenschelijk zijn, dat, indien het gouvernement zelf wil blijven exploiteren, een afzonderlijk departement voor het mijnwezen wierd opgerigt, omdat èn de tinmijnen èn de goud-, zilver-, ijzer- en kopermijnen een allerbelangrijkst resultaat beloven, als men ze der algemeene aandacht gelieft waardig te

keuren, en ze met meer zorg en kunde te laten bewerken, dan tot dusver geschied is.

Het vernielen der bosschen is tot op zulk eene ruime schaal en op zulk eene onverstandige wijze geschied, dat hierdoor het land niet alleen zijnen natuurlijken rijkdom in edele houtsoorten verloren heeft, maar ook, ten gevolge daarvan, vele plaatsen arm aan water, droog en dor zijn geworden. Reeds in mijne »beschrijving van Banka" heb ik de aandacht op deze omstandigheid zoeken te vestigen en op het verkeerde van de handelwijze trachten te doen blijken, om in een land de hooge wouden, deze natuurlijke waterreservoirs, te vernielen, zonder het plan te hebben, den grond te kultiveren. De nadeelige gevolgen van deze handelwijze hebben zich ook reeds vertoond. Vele gronden op Banka zijn voor bewatering vatbaar en zouden als sawah's een' beteren rijstoogst opleveren, dan de ladangs, welke zoo dikwijls de hoop van den inboorling op een voordeeligen oogst teleurstellen. Goede waterleidingen, goede wegen en het invoeren van trekbeesten zijn de middelen, om dit land uit eene woestijn in eenen tuin te herscheppen; de schamele bevolking te vermeerderen, en menige werkzaamheden, thans voor haar een drukkende last, zoo als b. v. de koelidiensten, haar af te nemen. Het valt niet te betwijfelen, dat Banka een land is, vatbaar voor eenen bloei en welvaart, gelijk het beste en meest geschatte in dezen archipel; en dat het prohibitivsystema geenszins geschikt is, om dezen trap van welvaart te doen ontstaan. Daarom is het zeer te wenschen, dat het, onder een liberaal en onbekrompen regeringsstelsel, al die krachten moge ontwikkelen, wier thans nog sluimerende kiem, bij de opwekking en zorgzame kweeking, de heerlijkste vrucht belooft.

Dr. F. Epp.

De maatregelen, door de Indische regering en de daarbij betrokken ambtenaren genomen, ten opzigte van den hongersnood, die in een groot deel van Java woedt, zijn natuurlijk op verschillende wijzen beoordeeld. Sommigen prijzen ze, anderen laken ze. Ik heb daaromtrent eenige brieven en berigten ontvangen, die ik thans wil mededeelen. De zaak is op zich zelve van veel belang, want zij betreft het lot van een trouw en goedaardig volk. Zij heeft nog meer gewigt verkregen, door de interpellatie van den heer SLOET TOT OLDHUIS, in de landsvergaderzaal.

't Eerst laat ik eenen brief volgen van den heer D. SCHELTEMA.

»Onder de Varia der elfde aflevering van den jaargang 1849 van het *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, op bladz. 361 en volgende, vind ik, onder de rubriek: *»de ongelukkige rijstoogst van 1849 en de hongersnood van 1846 en 1847,"* een schrijven, dat mij voorkomt niet volkomen getrouw aan de waarheid te zijn. Immers sedert jaren heb ik, voortdurend te Samarang zijnde, den toestand der bevolking gadegeslagen, en tot mijn genoegen waargeno-

men, dat deze niet met zoo zwarte kleuren behoort te worden afgeschilderd, als door den steller der bedoelde regelen geschiedt. Hoewel toch de nood in 1846 en 1847 hoog was gestegen, bleef hier altijd de orde gehandhaafd, en is het niet juist, wanneer uw korrespondent meldt, »dat alstoen de inlandsche bevolking in groote massa's in de Chinesche kamp is geweest, om het rijstpakhuis van den majoor der Chinezen aldaar open te breken en zich van het produkt meester te maken." Er is niets dergelijks gebeurd. Daarenboven was het geen *Fransch* schip, gelijk uw schrijver meldt, — maar een schip van den hier wonenden Chinees JÖ AGOËEN, dat hier tijdig genoeg met eene lading rijst van Aracan aankwam. De winsten, door hem bij die zaak gemaakt, waarvan hij nog de vruchten plukt, zijn de beste getuigen voor de meerdere naauwkeurigheid van mijne opgave. Men moet echter uit het gezegde niet opmaken, dat ik met uw schrijver den toenmaligen toestand, »een tijd van hongersnood" zou durven noemen. Integendeel de inlanders hadden nog geld om zich levensmiddelen aan te schaffen. Het laat zich echter niet ontkennen, dat dit jaar de nood hooger had kunnen klimmen, dan in 1846 en 1847, wanneer er niet op eene gepaste wijze hulp was aangebragt. Doch die hulp is verleend; want, ofschoon hier de rijst niet duur is, worden de armen, die het geld missen om zich voedsel aan te schaffen, van wege het bestuur verzorgd. Veel padie is er opgekocht en uitgedeeld; daarenboven wordt er gezorgd, dat de aanplanting behoorlijk geschiedt. Hier en op andere plaatsen, waar het gebrek heerscht, zijn loodsen en pakhuizen in gestichten van liefdadigheid herschapen, waar alle behoeftigen het noodige voedsel kunnen vinden. En ofschoon dus de nood hoog is, is zij onder Gods hulp, door onzen algemeen geachten resident gelenigd. Wel zijn er enkelen dood gevallen, maar dezen behoorden zonder onderscheid tot het meest zedelooze deel der bevolking, en hadden hun ligchaam door ontucht en opium-roken ontzenuwd. Ik mag hierbij voegen, dat de hulp van het bestuur zich zoo verre heeft uitgestrekt, dat de gelden tot leniging der behoefte, door partikulieren alhier bijeengebragt, waarschijnlijk niet zullen worden uitgedeeld, omdat dit niet meer noodig schijnt.

Het tijdschrift voor Nederlandsch Indië wordt door mij op hoogen prijs gesteld, omdat ik gaarne de waarheid onverbloemd verkondigd zie; doch juist daarom acht ik het noodig deze teregtwijzing te plaatsen en meen ik van de heuschheid der redaktie te mogen verwachten, dat in het eerstvolgend nommer aan deze regelen eene plaats zal worden ingeruimd."

Samarang, 24 Januarij 1850.

D. SCHELTEMA.

Ik zeg den hooggeachten briefschrijver dank voor deze mededeelingen, en zal mij niet veroorloven er eenige aanmerking op te maken. Maar de onpartijdigheid gebiedt mij, om ook andere berigten, die de zaak zelve en de handelingen van het bestuur van Samarang niet zoo gunstig beoordeelen, daar

tegen over te stellen. De schrijvers dier berigten verzwijgen hunne namen. Ik zal wel niet behoeven te zeggen, waarom ik, die ze ken, daarvan een diep geheim maak. 't Is altoos loijaal te durven uitkomen voor 't geen men zegt. Maar als men in Indië woont en het ongeluk heeft van een minder gunstig oordeel te moeten vellen over 't geen daar gebeurt, — dan is er zoo veel gevaar aan verbonden, om dit openlijk te doen, dat het niet altoos zwakheid en vrees verraadt, om daarvoor terug te deinzen.

Volgens de door mij bedoelde achtenswaardige briefschrijvers, werd reeds sedert Februarij 1849, uit opgaven van den resident van Samarang, de staat van zaken in Demak en Grobogan duidelijk. Genoemde hoofdambtenaar werd door den direkteur der kultures herhaaldelijk aangeschreven, om bedacht te zijn op een misgewas, en bij tijds daartegen voorzieningsmaatregelen te nemen. De hongersnood brak eindelijk in October uit. Bij honderden stierven de menschen uit gebrek aan alle voedsel. Tot het laatst van December waren, alleen uit Demak en Grobogan, volgens opgave van den assistent-resident aldaar, meer dan 45,000 menschen naar elders verhuisd. Doch zeker is deze opgave nog niet de juiste, dewijl de hoofden, en met hen de regent, er belang bij hadden, om het juiste getal te verzwijgen. De bevolking zuchtte onder ongehoorde knevelarij, had geene buffels meer, geen zaad-padi, zelfs geene sawah's, want de meesten en besten waren haar door de hoofden afgenomen, die ze voor eigene rekening lieten bewerken, of aan Chinezen verhuurden. En in weerwil van dit alles moesten de landrenten aangezuiverd worden, welke de hoofden van de bevolking reeds voor een gedeelte hadden ontvangen, maar voor eigene rekening gebruikt. Dat alles moet door eenen inspekteur der kultures zijn aan 't licht gebragt.

Maar wat deed nu de resident? Eerst in de maand December l.l., toen de nood zoo hoog was geklommen, en er over geheel Java over gesproken werd, ging hij een paar dagen naar Demak, om zich persoonlijk van den staat van zaken te overtuigen. De verhongerde en uitgeteerde menschen waren, volgens zijne meening, landloopers en amfioenschuivers. Hij was van oordeel, dat ieder zijn pligt had gedaan. De berigten van den inspekteur, waarvan wij zoo even gewaagden, hield hij voor zeer overdreven en partijdig. De kontroleur der afdeeling Demak drong aan op een streng onderzoek naar het gedrag van den regent en der hoofden, en verklaarde, niets in de afdeeling te kunnen uitvoeren, zoo lang die hoofden niet naar behooren waren gestraft. Toen dit niets baatte, weigerde hij naar zijne afdeeling terug te keeren, omdat hij zijn leven daar niet meer zeker was, dewijl hij de Javanen tegen hunne hoofden in bescherming nam en van de wraakzucht dezer laatsten alles te vreezen had. Maar hij werd, wegens deze weigering, door den resident gesuspendeerd. De direkteur der kultures drong aan op een onderzoek naar den stand van zaken in Demak, en op vervanging van den resident en assistent-resident. Doch in weerwil daarvan, werden alle handelingen van den resident door de regering goedgekeurd, en werd genoegen genomen in de door hem genomen maatregelen, die alle zaken laten zoo als ze zijn, en die

aan de inlandsche hoofden gelegenheid geven, om hunne knoeijerijen, wel voorzigtiger en heimelijker dan ooit, maar met even veel goed gevolg en ongestraft voort te zetten. Er is zaad-padi ingekocht voor meer dan *f* 80,000; doch dit is bij lange na nog niet toereikend, om de uitgestrekte sawah's van Demak te beplanten. Alles valt weder in de handen der hoofden, want de bevolking heeft geene buffels, om de sawah's te bewerken; die zijn verkocht, om de landrenten te betalen, of geslagt, of gestorven.

Ziedaar een verhaal van het gebeurde van eene in mijn oog mede zeer geloofwaardige zijde. Hoogst gewigtig zijn, bij de beoordeeling dezer geheele zaak, twee besluiten van de Indische regering. In het eene worden de door den resident van Samarang genomen maatregelen goedgekeurd; in het andere eveneens, en wordt tevens uitstel aan de bevolking verleend van de betaling der landrente. Indien dit laatste besluit niet in 't laatst van Januarij maar veel vroeger was genomen, dan zouden vele bezwaren, die door onze berigtgevers zijn te berde gebragt, zijn uit den weg geruimd. Nu zal het besluit weinig uitwerken. Immers, nu wettigt het slechts het bestaande. Al was het niet genomen, dan zoude de landrente toch niet zijn opgebragt, want „waar niets is, heeft de keizer zijn regt verloren." En waarom slechts uitstel van betaling aan de bevolking is verleend, en geene kwijtschelding, verklaar ik niet te begrijpen. In vele jaren zal de bevolking zich niet van dit leed kunnen herstellen; en, tenzij men het kwaad weer in 't leven wil roepen, zal ongetwijfeld »uitstel afstel" moeten worden.

Het eerste besluit, dat wij mededeelen, is van den 3 Januarij 1850, no. 2, het tweede van den 26 Januarij 1850, no. 10. Wij laten beiden hier volgen: Het eerste luidt aldus:

Gelet op het besluit van den 3 November 1849, no. 1, waarbij is beschikbaar gesteld eene som van *f* 10,000, ten einde de bevolking van Demak en Grobogan met rijst en zout te gemoet te komen.

Gelet op besluit van den 10 September 1849, no. 8, waarbij is bepaald, dat de koelie-levering uit de residentie Kadoe voor de vestingwerken te Willem I, ad 1200 man daags, zal worden verminderd met het getal koelies, hetwelk door vrijwillige aanwerving op 30 duiten daags zal kunnen verkregen worden, met aanschrijving op het militair departement, om daartoe het noodige te verrigten.

Gelet op de missive van den algemeenen sekretaris, d.d. 28 November 1849, no. 3216, waarbij de resident van Samarang is verzocht, om nopens de heerschende armoede onder de bevolking, meer gedetailleerde berigten in te winnen, en op te geven of de genomen maatregelen, om daarin te gemoet te komen, aan de verwachting hebben beantwoord, en tevens de redenen te vermelden, waarom op die armoede niet vroeger de aandacht der regering is gevestigd.

Gelezen de missives van den direkteur der kultures, waarbij wordt berigt, dat er volksverhuizingen plaats hebben uit de afdeelingen Demak, Grobogan en Samarang, en waarbij voorstellen tot voorziening worden gedaan, ten gevolge waarvan de resident van Samarang is verzocht, om met den meesten spoed nader berigt omtrent den stand van zaken in te zenden.

Gelezen de missive van den dir. der kultures, aanbiedende het rapport van den inspekteur der kultures in de 2e afdeeling nopens de oorzaken der mislukking van het tweede gewas in de afdeelingen Demak, Grobogan en Samarang (1).

Gelezen de missive van den dir. der kultures, houdende berigt, dat, volgens te Batavia loopende geruchten, ter hoofdplaats Samarang cc 4000 vrouwen en kinderen uit de afdeelingen Demak, Grobogan en Samarang rondzwerven, ten prooi aan volslagen hongersnood en dat dien ten gevolge, door tusschenkomst van partikulieren bij Europeanen en Chinezen, eene inschrijving is geopend.

Gelezen de missive van den resident van Samarang.

De Raad van Indië gehoord:
is besloten,

de door den resident van Samarang genomen maatregelen goed te keuren.

Het militr. departement uitgenoodigd, om de gelegenheid tot bekoming van werk tegen 30 duiten daags, zoo veel mogelijk uit te breiden, en zelfs tegen een evenredig minder loon, voor jongelieden open te stellen.

Den direkteur der kultures aangeschreven, om voorstellen te doen tot opheffing der bezwaren, welke voor de bevolking in de tabakskultuur gelegen zijn.

Besluit van den 26 Januarij 1850, no. 10.

Gelezen de missive van den resident van Samarang, berigtende:

Dat de in omloop zijnde geruchten zeer overdreven en bezijden de waarheid zijn.

Dat het getal der hulpbehoevende, welke naar de hoofdplaats zijn opgekomen, op den 6 Januarij 1850 niet meer bedroeg dan 1551, waaronder 542 vrouwen en 531 kinderen, die allen door de zorg van het plaatselijk bestuur in daarvoor ingerigte lokalen nabij de stad gehuisvest en gevoed en zoo nuttig mogelijk werkzaam gesteld worden.

Dat geene buitengewone maatregelen worden gevorderd.

Dat, wanneer het rijstgewas gelukt, de ramp niet tot die geduchte hoogte zal komen.

Dat hij geene andere voorstellen te doen heeft, dan het verzoek, om over zoodanige fondsen te beschikken, als naar zijne overtuiging gevorderd zullen worden.

Dat hij geen gebruik heeft gemaakt van de aanbiedingen van bijdragen van partikulieren, uithoofde van de beschuldiging van onmagt aan het bestuur van Samarang ten laste gelegd.

De Raad van Indië gehoord:
is besloten,

de handelingen van den resid. van Samarang goed te keuren.

Uitstel verleend aan de bevolking der afdeeling Demak, Grobogan en Sa-

---

(1) Als de gouverneur-generaal deze twee stukken aan den minister van koloniën overzendt, zal deze laatste beter in staat zijn, om op de tot hem gerigte vragen door den heer SLOET te antwoorden. Wij hopen, dat dit zal geschieden, want 't is hoogst noodig, dat de waarheid aan het licht kome. RED.

marang van de aanzuivering der belasting van 1849 op de gebouwde en ongebouwde eigendommen.

Aan den resident van Samarang overgelaten al dan niet van de aanbiedingen van partikulieren gebruik te maken; kunnende aan de aanbieders worden te kennen gegeven, dat het bestuur, ofschoon door de regering genoegzaam in staat gesteld om in het noodige te voorzien, echter de liefdadige hulp en verstrekking aan behoeftigen aanbevelingswaardig acht.

In Britsch Indië heerscht vrijheid van drukpers in den uitgestrektsten zin des woords. Ik begrijp niet, hoe men ontkennen durft, dat ook ambtenaren in Britsch Indië van de vrije drukpers gebruik kunnen maken. Zij zijn aan geene andere bepalingen gebonden dan in Engeland, want de wet op de drukpers aldaar is ook geldig voor Indië, of liever de Europeanen in Britsch Indië zijn niet aan afzonderlijke wetten, maar alleen aan die van Engeland onderworpen. Welk een kracht het gouvernement zelf in die vrijheid van drukpers meent te zien, hoe het daarop zijn bestuur bouwt en daarvan voor zich zelf en het land een nuttig gebruik weet te maken, blijkt onder anderen uit de publikatie van lord BENTINCK, den voormaligen gouverneur-generaal van Britsch Indië. Wij lezen daarin: »De gouverneur-generaal roept de mededeeling in van al wat strekken kan ter bevordering van eenigen tak van nationale nijverheid of de gemeenschap te land en te water, tot verbetering van het gebrekkige der bestaande inrigtingen, ter verspreiding van nuttige kennis, of tot aanmoediging van onderwijs en opvoeding; in één woord, van al wat tot de welvaart en het geluk van het Britsche rijk in Indië dienstbaar kan zijn." Deze uitnoodiging is gerigt aan alle *inboorlingen*, landheeren, kooplieden en anderen, aan alle Europeanen in of buiten dienstbetrekkingen.

De steller der *Proeve van een ontwerp van wet op het beleid der regering in Nederlandsch Indië*, de heer mr. A. A. VAN VLOTEN, aarzelt niet, »ronduit te zeggen, dat er in Nederlandsch Indië geene behoefte bestaat aan drukpersvrijheid." Hij huldigt dus een geheel tegenovergesteld beginsel als lord BENTINCK. Het gouvernement heeft, volgens hem, de mededeeling en voorlichting van de ingezetenen in Indië niet noodig. Zelf weet het alles volkomen, ten minste voldoende, om niet alleen goed te regeren, maar ook het land tot zulk eenen trap van ontwikkeling en welvaart te brengen, waarvoor het vatbaar is. Ofschoon wij den heer VAN VLOTEN danken voor al het goede en voortreffelijke, dat in zijne »proeve" voorkomt; ofschoon menig lid der vertegenwoordiging hem met ons erkentelijk zal zijn voor zijnen belangrijken arbeid, hoogst nuttig bij de gewigtige werkzaamheden die ingevolge art. 59 der grondwet haar wachten, — vergunne hij ons, dat wij, ten opzigte der drukpers in Indië, ons voor als nog scharen aan den kant van lord BENTINCK. Ook de heer P. VAN SWIETEN, die in zijne »*Proeve van een ontwerp van wet op de uitoefening van het gezag in Nederlandsch Indië*," een dergelijk werk als de heer VAN VLOTEN heeft geleverd, verklaart op blz. 53 ruiterlijk en met

zoo vele woorden: »Is de vrijheid van drukpers in Indië nutteloos voor zoo veel zij de belangen der Europesche bevolking betreft; met opzigt tot de Indische bevolking zou zij eene hoogst schadelijke strekking kunnen hebben."

't Doet ons leed, dat twee zulke verdienstelijke mannen, ten opzigte van dit punt, nog zoo veel goeds ten offer brengen aan eene ijdele vrees, die door eene ondervinding van een kwart eeuw in Britsch Indië is gelogenstraft; want dat zij het nut, 't welk de drukpers in Indië zou kunnen scheppen, in twijfel trekken, schrijf ik alleen toe aan hunne zucht, om daardoor de argumenten van ons, hunne tegenpartij, minder krachtig te maken. Wij hebben een man aan onze zijde, die ook over het nuttige en voordeelige der drukpers in Indië een oordeel mag vellen; een man, die ons Indië en Britsch Indië en China bij aanschouwing kent; een praktisch man, wien men geene ijdele bespiegelingen kan te laste leggen. Dr. GÜTZLAFF gaf mij zijne verwondering te kennen, dat de vrijheid van drukpers in Indië bij ons nog eene kwestie was. »Mij dunkt," zeide hij, »dat die zaak reeds voor vijfentwintig jaren is beslist, en de juistheid dier beslissing door de ondervinding is gestaafd. De Keizer van China denkt er ook zoo over. Wij drukken in zijn land al wat wij willen!"

Ziedaar het oordeel van twee beroemde mannen, lord BENTINCK en dr. GÜTZLAFF. Ik stel het tegenover dat van de heeren VAN VLOTEN en VAN SWIETEN, opdat men, verleid door de voortreffelijke wenken en stellingen, die overigens in hunne brochures voorkomen, geene te groote waarde hechte aan hunne uitspraak ten opzigte der drukpers. De gronden, waarop ze steunt, zijn voldoende wederlegd door den heer L. VAN VLIET, in zijne brochure: »Indische belangen", 's Hage 1850.

Fragmenten eener Reis over Java.

(Door Dr. P. BLEEKER.)

Reis door de Binnenlanden van Midden-Java.

HOOFDSTUK VIII.

SOERAKARTA.

Uitgestrektheid der vorstenlanden. Algemeene beschouwing der residentie Soerakarta. Afdeelingen Padjang en Soekawati. Distrikten. Bevolking. Landen van prins MANGKO NEGORO. *Javaansche regtbanken en wetboeken. Subsidie aan de vorsten. Gouvernements-inkomsten. Hoofdplaats Soerakarta.*

De staatkunde van de kompagnie en van de haar opgevolgd hebbende Europesche gouvernementen heeft van de zwakke grondslagen van het voormalige rijk van Mataram en van zijne inwendige beroeringen zoodanig partij weten te trekken, dat, na eene steeds naauwer bepaalde begrenzing, verdeeling en onderverdeeling van dat rijk, thans nog twee kleine rijkjes overblijven, welker vorsten geheel afhankelijk zijn geworden en slechts nog gedeeltelijk de hun toegewezene landschappen zelf bestieren of doen bestieren. Soerakarta en Djokjokarta zijn thans te beschouwen als de gouvernements-residentiën, aan welker regenten (de soesoehoenan en sulthan) hoogere inkomsten en minder beperkte magt zijn verleend, dan aan de regenten in de overige residentiën van Java.

De oppervlakte van de beide residentiën Soerakarta en Djokjokarta gaat 13½ maal in de oppervlakte van geheel Java en beslaat eene uitgestrektheid van ruim 170 vierkante geographische mijlen. Van deze uitgestrektheid komt ongeveer ⅓ op Djokjokarta en bijkans ⅔ op Soerakarta.

De residentie Soerakarta is begrensd in het noorden en noordwesten door Samarang, in het westen door Kadoe en Djokjokarta, in het zuiden door Djokjokarta en de Indische zee, in het zuidoosten door Patjitan en in het oosten en noordoosten door Madioen. Zij heeft eene onregelmatig ovale gedaante en eenen lengte-diameter (van het noorden naar het zuiden) van 66 en eene breedte-

diameter (van het oosten naar het westen) van 44 minuten. Zij beslaat geheel het ruime dal tusschen den Merapi en Lawoe en strekt zich noordelijk uit in het stroomgebied der Tangoelangien en zuidelijk tot aan de zee, die daar door het kalkgebergte van Semboejan van het groote dal der Solorivier gescheiden is. Bijkans al het water der residentie behoort tot het gebied dezer rivier, die met tallooze takken ontspringt uit het grensgebergte van Patjitan en Djokjokarta, uit den Merapi en Merbaboe en uit den Lawoe. De groote vallei van Solo is daardoor rijkelijk voorzien van water, en de Solorivier, die ter hoofdplaatse Soerakarta reeds eene aanmerkelijke rivier is, doorloopt van dit middenpunt der residentie de vallei tot aan hare noordoostelijke grens, om zich daar om den noordelijken voet van den Lawoe naar Madioen te begeven.

Soerakarta is verdeeld in de 2 afdeelingen Padjang en Soekawati, welke te zamen 18 distrikten bevatten. Padjang beslaat het zuidwestelijke en zuidelijke gedeelte der residentie en bevat de distrikten Kartasoera, Bojolali, Klatten, Laroh en Semboejan. Soekawati daarentegen beslaat de noordelijke en oostelijke helft van de residentie en bevat de distrikten Soekawati wetan, Soekawati koelon, Gagatan, Simowalen, Ngampel, Getas, Ngassinan, Onggobajan, Laban, Selo Kradenan, Kadoewang, Wiroko en Haribojo.

Van de Padjangsche distrikten ligt Kartasoera in het midden der vallei van de residentie en wordt dwars doorsneden door eene lijn, die men zich getrokken denkt van den top van den Lawoe tot den top van den Merapi. Bojolali beslaat de oostelijke helling van den Merapi; Klatten de zuidelijke hellingen van denzelfden vulkaan en de vlakte tusschen zijnen zuidoostelijken voet en het zuidergebergte. Laroh ligt in de zuidelijke helft der residentie zuidoostelijk van Klatten en bestaat voor een groot gedeelte uit het zuidergebergte. Semboejan eindelijk is het zuidelijkste distrikt der residentie en ligt geklemd tusschen Djokjokarta en Patjitan.

De distrikten van het Soekawatische zijn in het algemeen kleiner en talrijker, en de noordelijke gedeeltelijk in huur afgestaan aan partikuliere Europesche ondernemers. Vroeger is reeds aangeteekend, dat het distrikt Selo geheel bevat is in het regentschap Grobogan, en dat Ngassinan en Ngampel grootendeels omgeven zijn door gouvernementsgronden. De distrikten Soekowati wetan en Soekowati koelon liggen in het noordelijke gedeelte der residentie; evenzoo, doch meer aan de grenzen van Salatiga, de distrikten Gagatan, Getas en Simowalen. Onggobajan ligt ten zuiden van de hoofdplaats Soerakarta, en Haribojo insgelijks doch westelijker tusschen Onggobajan en Klatten. Kadoewang beslaat de zuidwestelijke en westelijke hellingen van de tot het systeem der Lawoe behoorende Goenoeng Kendil en Koekoesan, terwijl Wiroko ingesloten is door Onggobajan, Laroh, Semboejan, Kadoewang en Patjitan.

De bevolking der residentie Soerakarta is tot nog toe aan geene naauwkeurige telling onderworpen geworden, althans is daarvan in de officiële archieven niets te vinden, tenzij eene distriktsgewijze opgave der populatie, ver-

moedelijk loopende over 1838, doch, volgens meer in bijzonderheden met de residentie bekende personen, weinig vertrouwen verdienende.

Volgens deze opgave zou de Javaansche bevolking der 18 bovengenoemde distrikten bedragen hebben ruim 356,181 zielen, waarschijnlijk zonder de bevolking der hoofdplaats Soerakarta. In 1845 schatte men het geheel der Javaansche bevolking der residentie op 500,000 zielen, doch dit cijfer is waarschijnlijk nog ver beneden het ware. Het aantal Europeanen schatte men toen op 900, dat der Chinezen op 2000 en dat der Arabieren, Maleijers en andere vreemde natiën op 1200. Dat de schatting der Javaansche bevolking veel te laag is, maak ik daaruit op, dat de residentie in 1843 niet minder dan 5674 dessa's bevatte, waarvan 3158 tot Padjang en 2516 tot Soekawati behoorden. Neemt men nu aan dat deze dessa's, met inbegrip der hoofdstad en der distriktshoofdplaatsen, gemiddeld bevolkt zijn met ten minste 150 zielen, dan zal het cijfer der bevolking niet minder zijn dan 851,000. Welligt echter bezitten de dessa's gemiddeld eene nog grootere bevolking, blijkende het uit de in vorige hoofdstukken medegedeelde opgaven, dat in het aangrenzende Salatiga elke dessa gemiddeld bevolkt is, in het distrikt Salatiga met ruim 260, in Tengaron met 170, in Ambarawa met ruim 250 en in Ngoengroengan met ruim 230 zielen.

De Europesche, Arabische, Maleische en Chinesche populatie staat regtstreeks onder het gezag van het gouvernement. De Javanen staan grootendeels onder den soesoehoenan, doch ook voor een niet onaanmerkelijk gedeelte onder den zoogenoemden onafhankelijken prins MANGKO NEGORO. Deze prins bezit uitgestrekte landen, door de geheele residentie verspreid, welker ingezetenen regtstreeks onder zijn gezag staan. Zoo bevat het distrikt Bojolali 123 djonken, welke aan MANGKO NEGORO toebehooren; Laroh 80 djonken, Semboejan 216 djonken, Soekawati wetan 335 djonken, Soekawati koelon 243,50 djonken, Wiroko 60 djonken, Onggobajan 26 djonken en Haribojo 84 djonken. De landen van den soesoehoenan en van den prins begrenzen elkander zeer zonderling. In een en hetzelfde distrikt b.v. zijn de landen, toebehoorende aan den prins, als het ware djonksgewijze van elkander gescheiden, talrijke grootere en kleinere tusschenruimten overlatende, welke eigendommen zijn van den soesoehoenan, waardoor het slechts den plaatselijk bekende mogelijk is te weten, welk stuk land den soesoehoenan en welk stuk den onafhankelijken vorst toekomt. Deze zonderlinge begrenzing is uit een staatkundig oogpunt voor het gouvernement van waarde, en zeer bevorderlijk om levendig te doen blijven de op Java zoo bekende *prang dessa*. De tijd wordt echter voorzien, waarin dergelijke beginselen ter handhaving van ons gezag voor goed verlaten zullen kunnen worden.

De onderdanen van den soesoehoenan en die van prins MANGKO NEGORO staan te regt voor geheel inlandsche regtbanken en geregten, waaraan geen Europeesch beambte is toegevoegd en welker vonnissen buiten revisie blijven van het hoog geregtshof te Batavia. De regtbanken, geroepen om regt te spreken over de onderdanen van den soesoehoenan zijn thans: de *Kadipaten*,

de *Soerambie* en de *Pradhoto*. De Kadipaten neemt kennis van alle geschillen tusschen de sentono's (prinsen en edelen) en die, in welke de sentono's gedaagden zijn; de Soerambie of priesterraad van alle zaken rakende huwelijken, echtscheidingen, boedelscheidingen, erfopvolgingen bij versterf en bij uitersten wil en alle daaruit voortspruitende geschillen; terwijl de Pradhoto kennis neemt van alle geschillen over den eigendom, het bezitregt en schuldvorderingen en van alle misdrijven. Van de uitspraken van de Kadipaten is hooger beroep toegelaten aan de Pradhoto, terwijl aan de Soerambie alle kennisneming in zaken van misdrijf uitdrukkelijk is verboden. De thans nog in gebruik zijnde wetboeken zijn getiteld: Hangger Pradhoto, Hangger Sepoeloeh of Sadhoso en Hangger Hageng. Deze wetboeken zijn in het Nederduitsch opgenomen in de 5de aflevering van den eersten jaargang (1849) van het »Regt in Nederlandsch Indië", werwaarts ik den daarin belangstellenden lezer moet verwijzen.

Ten opzigte van de onderdanen van MANGKO NEGORO heeft het gouvernement in 1848 bepaald, dat de justitie op de volgende wijze zal uitgeoefend worden. De uitoefening der regtsmagt op de landen van dezen vorst over zijne onderdanen is opgedragen aan de regtbanken *Pradhoto* en *Soerambie*, welker vonnissen aan de bekrachtiging van den vorst worden onderworpen. De Pradhoto is zamengesteld uit den patih van den vorst met den titel van toemmenggoeng en 6 door den vorst aan te stellen leden, alsmede uit een djaksa en penghoeloe. Hoezeer de Pradhoto, even als de Pradhoto van den soesoehoenan, beslist in alle geschillen over den eigendom, het bezitregt, schuldvorderingen en misdrijven, moet, in geval op eenige misdaad de doodstraf kan worden toegepast, de zaak beoordeeld worden door de Pradhoto van den soesoehoenan, die de stukken erlangt door tusschenkomst van den resident. Geen doodvonnis mag voltrokken worden zonder het »fiat executie" van den gouverneur generaal. — De Soerambie bestaat uit een' panghoeloe en eenige door den vorst te benoemen priesters. De priesterraad beslist in dezelfde geschillen als de Soerambie van den soesoehoenan. — Alle geschillen tusschen de sentono's, en die, in welke de sentono's als gedaagden voorkomen, worden afgedaan door den vorst zelven, bijgestaan door eenige prinsen van zijn huis, en wanneer het zaken van aanbelang geldt, in overleg met den resident. Alle uitspraken der Pradhoto moeten ter kennis gebragt worden van den resident. Wreede of verminkende straffen mogen niet worden opgelegd. Het gouvernement wijst de plaatsen aan, waar tot bannissement veroordeelden zullen verblijven. Volgens de bepalingen van 1848 zal de Pradhoto regt spreken overeenkomstig de bestaande of in overeenstemming met het gouvernement nader vast te stellen Javaansche Hanggers of algemeenen Hangger.

Even als de regtspleging over hunne onderdanen overgelaten is aan den soesoehoenan en den onafhankelijken vorst, is zulks ook de regeling van het inwendig bestuur. Daarentegen heeft de resident een uitgestrekten politieken invloed op de handelingen der vorsten. De Europeanen, Chinezen, Arabieren, Maleijers en slaven worden, in tegenstelling van de Javanen, onderdanen

van het gouvernement genoemd. Zij staan te regt voor den residentieraad, die door den resident wordt voorgezeten en dezelfde regtsmagt heeft als de landraden in de gouvernements-residentiën, alsmede de bevoegdheid om regt te doen in zaken, die elders op Java voor de regtbanken van omgang moeten worden gebragt.

De soesoehoenan en prins MANGKO NEGORO genieten de inkomsten, voortspruitende uit de opbrengsten hunner onderdanen. Evenwel trekt het gouvernement de inkomsten van de verpachtingen, van den zoutverkoop en de belastingen, in plaats van welke het gouvernement hooge subsidiën uit 's lands kas aan den soesoehoenan heeft toegekend. De som, welke de soesoehoenan jaarlijks als subsidie ontvangt, bedraagt *f* 578,244. De prinsen genieten van het gouvernement jaarlijks *f* 208,528, onder welke som begrepen zijn de voor hen bestemde gratifikatiën en pensioenen. Prins MANGKO NEGORO ontvangt jaarlijks van het gouvernement *f* 86,505 en bovendien nog *f* 50,743 voor het onderhoud en *f* 13,656 voor vivres van zijn legioen. De sommen, te zamen eene hoofdsom uitmakende van *f* 937,672, kan het gouvernement ruim bestrijden uit de opbrengsten der pachten, terwijl bovendien de inkomsten op den zoutverkoop en die der verschillende belastingen meer dan voldoende zijn ter bestrijding van de kosten van administratie en garnizoen. Men kan zulks ontwaren uit de onder volgende opgave der gouvernements-inkomsten in 1845.

Gouvernements inkomsten der residentie Soerakarta in 1845.	
Opiumpacht	*f* 932,400
Pacht der bazaars en warongs	- 384,000
» voor den verkoop van arak, rum en tjoe .	- 17,400
» voor het slagten van rundvee	- 33,360
» » » » » varkens	- 7,260
Zoutverkoop (1793 koijangs).	- 258,192
Klein zegelregt	- 9,679
Collaterale successie	- 1,204
Regt van overschrijving	- 1,766
Belasting op de paarden	- 1,100
» » » Chinezen	- 1,318
» » » slaven	- 153
Venduregten	- 2,690
Posterijen	- 8,567
Totaal.	*f* 1,659,089

De soesoehoenan en prins MANGKO NEGORO genieten, behalve de bovenbedoelde, nog inkomsten voortspruitende uit de levering van produkten aan het gouvernement. Zoo ontving het gouvernement, in 1845, 38½ pikols vogelnestjes (tegen *f* 18,67 de pikol) en 616,76 pikols koffij (tegen *f* 18,67 de pikol), terwijl MANGKO NEGORO en andere prinsen bovendien nog 3291,93 pikols koffij leverden.

De hoofdplaats Soerakarta ligt ongeveer in het midden van het dal tusschen

den Lawoe en Merapi, 300 voeten boven de oppervlakte der zee en aan de Solorivier. Zij is de verblijfplaats, niet alleen van den soesoehoenan en van den resident, maar ook van de meeste prinsen van Soerakarta en van den onafhankelijken prins MANGKO NEGORO. — De Solorivier (ook Bengawan genoemd) kronkelt zich oostelijk langs de stad en ontvangt er drie rivieren, die de stad van het westen tot het oosten doorloopen, en waarvan de Kali Pepeh, die in het Bojolalische ontspringt, de voornaamste is, terwijl de beide andere, de Djennes en de Wingko, van weinig belang zijn. De Pepeh en de Bengawan vormen ter plaatse harer zamenkomst eene groote bogt, in en nabij welke de wijken der Europesche ingezetenen, het fort Vastenburg, het Chinesche kamp en de kraton van den soesoehoenan zijn gelegen. Rondom dit reeds vrij uitgestrekt middenpunt der hoofdstad, zijn talrijke door hoog geboomte beschaduwde en door breede wegen met elkander in gemeenschap staande kampongs zamengepakt, welke de kleinste diameter der stad wel een uur gaans lang doen zijn, hoezeer hun geheel, door de digte belommering van tamarinde- en vijgeboomen en kokospalmen, geenszins den indruk te weeg brengt, dien men van eene groote hoofdstad verwacht.

Soerakarta is een der fraaiste steden van Java. De avenue van de zijde van Bojolali heeft wel niets grootsch, maar zoodra is men niet binnen de eigenlijke stad of men bevindt zich in eene onafzienbare laan van oude tamarindeboomen. Deze laan komt uit op de Solorivier en heeft, nabij deze, den kraton van den soesoehoenan ten zuiden, het fort Vastenburg en de Europesche en Chinesche wijken ten noorden. Breede, regte dwarswegen kruisen deze groote laan op vrij regelmatige afstanden. De inlandsche huizen, meestal van bamboes en planken, liggen in den lommer van digt geboomte nagenoeg verscholen. De huizen der Javaansche grooten gelijken veel op de regentshuizen in de gouvernements-residentiën, waar deze nog niet door den meer en meer veld winnenden Europeschen smaak zijn verdrongen.

De kraton ligt midden in de stad, nabij den westeroever der rivier en nabij het fort Vastenburg, zuidelijk van hetzelve.

De paseiban voor den kraton is een ruim vierkant plein. Ik zag er twee lange metalen stukken geschut, geplaatst nabij den ingang des kratons. In den zuidoostelijken hoek van de paseiban bevond zich een groot houten hok, waarin zich 4 groote koningstijgers bevonden, die daar werden bewaard voor tijgergevechten. De kraton zelf vormt een groot vierkant van muren, binnenmuren en tusschen geplaatste gebouwen, waaronder de dalam van den soesoehoenan en van meerdere leden der vorstelijke familie. Het geheel zoowel als de bijzondere deelen maken een' onaangenamen indruk door den toestand van verval, die alles kenmerkt. De vertrekken des soesoehoenans maken daarop geene uitzondering. Het inwendige en het ameublement van de gegoede ingezetenen te Batavia overtreffen in netheid en sierlijkheid verre de inrigting van de vertrekken des soesoehoenans. In den kraton is een houten toren gebouwd van, naar ik gis, 90 voeten hoogte. Wie Soerakarta bezoekt verzuime niet dezen toren te beklimmen, daar men van hem een volkomen

vrij gezigt heeft op den kraton, op de geheele stad en zelfs op een groot gedeelte van hare vruchtbare en sterk bevolkte omstreken. De kraton is overigens slechts bezienswaardig door zijne eigenaardigheid, door den rang zijns bewoners en door de historische herinneringen, die zich hechten aan het huis van Mataram.

De Europesche wijk maakt een' des te gunstiger indruk. Zij ligt gedeeltelijk in de bogt, gevormd door de zamenvloeijing der Solo-rivier en Pepeh, oostelijk van het fort Vastenburg; gedeeltelijk westelijk van het fort en aan den westeroever der Pepeh. Zij bestaat uit verscheidene blokken huizen, meest allen van steen opgetrokken. Meerdere huizen zijn in modern Indischen stijl gebouwd, vooral westelijk van het fort. Hier is ook het ruime residentiehuis en het in 1832 gesticht kerkje.

Het fort Vastenburg, in 1779 gebouwd en in 1832 vernieuwd, ligt aan den linkeroever der Pepeh, midden tusschen den kraton en de Europesche en Chinesche wijken en bestrijkt die alle. Het is een regelmatig vierkant, met steenen wallen en gracht en met 4 bastions, te zamen bewapend met 22 twaalf- en zesponders. Het bevat de noodige kazernes, officierswoningen, hospitaal enz. Er ligt een garnizoen van 2 kompagniën infanterie (Europeanen) en eenige artilleristen. Eene kompagnie Amboinesche infanteristen ligt in eene kazerne buiten het fort even als de dragonders, die de lijfwacht van den soesoehoenan uitmaken. Volgens de formatie van 1846 behooren bij het garnizoen van Soerakarta 21 officieren, t. w. 16 bij de infanterie, 1 bij de artillerie, 3 bij de geneeskundige dienst en 1 bij de administratie. De lijfwacht van den soesoehoenan staat insgelijks onder een Europeschen officier.

De Chinesche wijk is gebouwd aan den oosteroever der Pepeh, noordelijk van het fort. Door twee bruggen staat zij met de Europesche wijken in gemeenschap. De Chinezen hebben hier ongeveer 300 meestal steenen en op Chinesche wijze gebouwde huizen. Even als elders op Java in de kampen der Chinezen, heerscht ook hier steeds groote bedrijvigheid.

Zoo als gezegd is omringen de kampongs der inlanders de bovenbeschrevene gedeelten der stad. Deze kampongs strekken zich tot ver buiten de beschrevene wijken uit en duiden op eene talrijke bevolking. Het aantal Javanen der hoofdplaats wordt zeer verschillend' opgegeven. Officiële gegevens des betrekkelijk heb ik niet kunnen erlangen. Ik geloof dat men het cijfer der Javaansche bevolking op ongeveer 4000 zal mogen stellen.

Soerakarta is bekend als eene gunstige plaats voor de gezondheid. De topographische verhoudingen dezer stad zijn ook allezins geschikt om die gezondheid te voorspellen, en de statistiek, voor zooverre die bestaat, bewijst zulks verder. Volgens de opgaven bevat in de naamregisters van Nederlandsch Indië, schijnt men de mortaliteit onder de Europeanen en hunne afstammelingen te mogen stellen op 1:30, doch daar, wat de sterkte der bevolking betreft, die naamregisters slechts vermelden de namen der mannen en men uit de sterkte der mannen het cijfer der geheele bevolking moet gissen, blijkt

het, dat die gegevens geene zekere berekening toelaten. Ik heb mij daarom moeten bepalen tot de berekening der mortaliteit onder het garnizoen. In 1848 was de gemiddelde sterkte van het garnizoen ter hoofdplaats 442 officieren en manschappen, waaronder 132 Amboinezen. Onder deze 442 personen kwamen in 1848 628 ziektegevallen onder geneeskundige behandeling, zoodat ieder militair gemiddeld 1,42 maal onder behandeling kwam. Onder die 628 ziektegevallen kwamen voor 123 gevallen van intermitterende en remitterende koortsen, 36 van diarrhoe, slechts 3 van dysenterie, 17 van leverontsteking, 6 van longontsteking en 8 van darmtyphus. In het geheel overleden 12 militairen en wel 3 aan koortsen, 4 aan darmtyphus, 1 aan dysenterie, 1 aan diarrhoe, 1 aan leverontsteking en 2 aan longontsteking. Men ziet alzoo dat de dysenterie, deze verschrikkelijkste aller ziekten' onder de keerkringen, uiterst zeldzaam was en slechts aan een der 442 militairen het leven kostte, terwijl de geheele sterfte, over het garnizoen verdeeld, was ongeveer 1 van de 36 militairen, en wel onder de Europeanen 1 van de 31 en onder de Amboinezen 1 van de 66. De evenredigheid der sterfte tot het aantal behandelde lijders was = 1:52. Ten einde ieder in het oog kunne vallen het zeer groote verschil tusschen de mortaliteit onder de garnizoenen van Samarang, Willem I, Salatiga en Soerakarta, laat ik een overzigt daarvan hier volgen. Het is te wenschen dat daaruit praktische toepassingen worden getrokken en men vooral de suppletietroepen, die jaarlijks eenige malen uit Nederland worden gezonden, dadelijk na hunne aankomst in Indië niet op de voor hen noodlottige strandhoofdplaatsen houde, maar tot garnizoen aanwijze een of meerdere der gezonde hoofdplaatsen van Midden-Java. Men zal daardoor van vele menschenlevens een vroegtijdigen dood afwenden, en de gevolgen daarvan, ook in een finantiëel opzigt, kunnen voor den staat niet onverschillig zijn.

EVENREDIGHEDEN	Samarang.	Willem I.	Salatiga.	Soerakarta.
der sterfte tot de sterkte van het garnizoen	1:15	1:20	1:27	1:36
der sterfte tot het aantal behandelde lijders	1:22	1:39	1:42	1:52
der sterkte van het garnizoen tot het aantal lijders . . .		1: 2	1: 1,5	1: 1,4

Te Soerakarta hielden wij ons slechts een paar dagen op. Wij maakten gebruik van de gastvrijheid van den heer HARLOFF, chirurgijn-majoor aldaar, een der oudste officieren van gezondheid van het Indische leger. 's Daags na onze aankomst legden wij bezoeken af bij den soesoehoenan en prins MANGKO NEGORO.

De tegenwoordige soesoehoenan, PAKOE BOEWONO VII, is sedert 1830 aan het bewind en ongeveer 50 jaren oud Hij is wettige zoon van PAKOE BOEWONO IV, en broeder van PAKOE BOEWONO V, die in 1823 opgehouden heeft te

regeren en van 1823 tot 1830 in de regering opgevolgd is geweest door PAKOE BOEWONO VI, onwettige zoon van PAKOE BOEWONO IV. PAKOE BOEWONO VII heeft een weinig onderscheidend doch innemend gelaat. Wij werden binnen den kraton ontvangen door een groot aantal vrouwen in hofkleeding, dat is, met het bovenlijf ontbloot. Deze ontvangst door vrouwen, bij welke het tijdperk van bloei reeds geheel van het gelaat was gewischt, en wier onbevalligheid door hare hofkleeding slechts des te scherper uitkwam, was niet uitnemend geschikt om een hoog denkbeeld te geven van den luister van dit hof. Deze vrouwen geleidden ons, door de enge, morsige en met vervallen muren omringde gangen des kratons, naar de receptiezaal, waar de soesoehoenan ons verbeidde. Z. H. was zeer beleefd doch niet bijzonder spraakzaam. Na mijn bezoek der hoven van Bangkallang en Sumanap, wist ik reeds, welk denkbeeld men zich van de paleizen der inlandsche vorsten heeft te maken, doch ik verwachtte toch meer vorstelijks te zien in het keizerlijk paleis dan in de kratons der sulthans van Madura. Mijne verwachting was echter geheel te leur gesteld.

Prins MANGKO NEGORO bezochten wij in zijn' kraton, die gelegen is nabij het midden der groote laan, die van het fort naar den grooten weg naar Salatiga geleidt. MANGKO NEGORO hadden wij reeds den avond van den vorigen dag ontmoet, ten huize van den toenmaligen raad van Indië mr. VAN NES, die zich als gouvernementskommissaris te Soerakarta bevond, ter tot stand brenging van nieuwe kontrakten met de vorsten. Wij ontmoetten den prins toen in de uniform van kolonel, die hem uitmuntend goed staat. Hij is van eene tamelijk hooge statuur en zwaarlijvig. Zijne manieren zijn uiterst beschaafd en zeer innemend. Hij stamt af van pangeran MAAS SAID, schoonzoon van MANGKO BOEMIE, die onder den naam van HAMANGKOE BOEWONO I, van 1755 tot 1792 sulthan was van Djokjokarta. MAAS SAID onderwierp zich in 1757 aan den soesoehoenan en aan de kompagnie, en erlangde in 1758 den titel van pangeran adipati MANGKO NEGORO, benevens 4000 tjatjah's voor het onderhoud van zijn hof. Op aandrang der kompagnie werd deze titel in 1792 erfelijk verklaard, doch de kompagnie behield zich voor, den eventuelen opvolger te benoemen. De tegenwoordige prins is tevens chef van een legioen krijgslieden, dat zijn' naam draagt, doch voor hetwelk zoo als boven is gezegd het gouvernement jaarlijks ruim ƒ 64000 te goed doet. Dit legioen is geheel zamengesteld uit Javanen, doch op Europesche wijze gekleed en gedisciplineerd. Het behoort volgens de formatie 800 man sterk te zijn, t. w. 622 infanteristen, 55 artilleristen, 66 huzaren en 55 dragonders. Tijdens ons bezoek was het echter 879 man sterk, t. w. 665 infanteristen, 84 artilleristen, 75 huzaren en 55 dragonders. Men beweert, dat deze troepen in goede hoedanigheid niet onderdoen voor de inlandsche troepen van het leger. In hoeverre zij echter zouden voldoen wanneer zij tegen een' vijand werden aangevoerd, moet de ondervinding nog leeren. De prins noodigde ons uit de exercitiën van zijn legioen bij te wonen. Ik voldeed gaarne daaraan en was inderdaad ingenomen met de goede houding en vlugge exercitiën, hoezeer ik, als leek, over de details niet kon oordeelen.

Een groot gedeelte der Javaansche inwoners van Soerakarta behoort tot het hof van den soesoehoenan en de prinsen. Men berekent het aantal bewoners der verschillende kratons op meerdere duizenden. Onder deze bevolking moet eene ontzettende verdorvenheid van zeden heerschen, eene verdorvenheid, die zich tot veel hooger moet uitstrekken dan tot de laagste klasse der Javanen. Omtrent de zeden en gewoonten, welke binnen de kratons heerschen, zijn mij, door geloofwaardige en met de zaken bekende personen, afschuwelijke voorbeelden in groot aantal medegedeeld.

Overigens bestaat onder de Javanen veel nijverheid en industrie. Er zijn uitmuntende goudsmeden. De paardentuigen en zadels van Soerakarta zijn overal op Java zeer gewild en overtreffen in deugdelijkheid van leder en bewerking de Samarangsche. Men vindt er overigens talrijke ijzersmeden, meubelmakers, metselaars, timmerlieden, kleermakers, schoenmakers, enz.

HOOFDSTUK IX.

VAN SOERAKARTA NAAR PATJITAN.

Vallei van Soerakarta. Dal van Wonogiri. De Penambangan. Wonogiri. Kakap. Reis door het gebergte van Semboejan en Patjitan. Poenoe. Hoofdplaats Patjitan en hare vlakte en baai. Belangrijkheid dezer hoofdplaats. Overzigt der adsistent residentiën. Bevolking, rijst-, koffij-, peper- en kaneelkultuur. Veeteelt. Lasten en inkomsten. Terugkeer naar Soerakarta.

De vallei van Soerakarta strekt zich zuidelijk uit tot ongeveer 20 palen van de hoofdplaats. Daar is zij begrensd, westelijk door de kalkbergen van Zuid-Padjang, oostelijk door de kalkbergen van Kadoewang, die zich tot over den voet van den Lawoe uitstrekken. Eene wijde kloof tusschen die kalkbergen stelt de vallei van Soerakarta in gemakkelijke gemeenschap met eene vrij uitgestrekte vallei, welke ik, naar de dessa, die aan haren noordelijken ingang zich bevindt, het dal van Wonogiri noem. Dit dal is, met uitzondering der gezegde kloof, geheel door kalkbergen ingesloten en tot nog toe op geene enkele kaart van Java goed afgebeeld, doch toch aanmerkelijk beter op de kaart van RAFFLES dan op de nieuwere van den heer VAN DE VELDE. Van het noorden tot aan het zuiden heeft het dal Wonogiri eene lengte van ongeveer 20 palen. De bergen van Patjitan en Semboejan begrenzen ten zuiden en sluiten zich in het oosten aan het gebergte van Kanoewang en in het westen aan dat van Zuid-Padjang. -Het dal verzamelt de wateren van het omringend gebergte en zendt ze, tot eene tamelijk breede rivier vereenigd, door de kloof van Wonogiri naar de vallei van Soerakarta, waar zij zich op eenige weinige

palen afstands van de hoofdplaats, met de Solorivier vereenigen. Het breede gebergte van Patjitan scheidt het dal van Wonogiri aan de zuidkust.

Door deze valleijen en over deze gebergten is een weg aangelegd van Soerakarta naar Patjitan, die de distrikten Haribojo, Laroh, Wiroko en Semboejan en voorts het Patjitansche distrikt Pringkoekoe doorloopt en nabij het zuiderstrand de hoofdplaats Patjitan bereikt.

Slechts nog zoo lang men zich bevindt in de vallei van Soerakarta, herinneren de vergezigten op den Lawoe en Merapi Java's vulkanischen bodem. In het dal van Wonogiri verbeeldt men zich onwillekeurig in een ander land verplaatst te zijn, een indruk, die nog levendiger wordt bij het doortrekken der romaneske kommen van het veelheuvelige gebergte van Semboejan en Patjitan.

Den 4 September begaven wij ons te paard op reis naar Patjitan. De weg derwaarts begint bij den zuidelijken muur van den kraton van Soerakarta, doorloopt van daar af het zuidelijk gedeelte der hofplaats, en snijdt dan de vallei van Soerakarta in eene in het algemeen zuidelijke rigting. Daar deze weg grootendeels loopt over de landen van prins MANGKO NEGORO, was ons uiterst welkom de voorkomendheid van dien vorst in het zorgen voor behoorlijke transportmiddelen en de noodige nachtverblijven te Wonogiri en Kakap. Twee pangérans, kapiteins bij het legioen van den prins, vergezelden ons, gevolgd door talrijke bedienden.

Nog vóór den middag bereikten wij Wonogiri, welke dessa op ruim 20 palen afstands van Soerakarta ligt. Schilderachtig is het landschap tusschen beide plaatsen. Overal in de vlakte waart het oog over ruim bewaterde rijstvelden en bloeijende dorpen. De Merapi en Merbaboe bleven steeds zigtbaar aan den westelijken en noordwestelijken horizon. De uitbarsting van den Merapi had nog niet opgehouden. Dikke aschzuilen stegen nog onafgebroken uit zijnen krater op en werden, na zich ongeveer 3 tot 4000 voeten boven den top des bergs verheven te hebben, door de strooming in de hooge bovenlucht in eene bijkans horizontale rigting voortgedreven. De Lawoe was grootendeels achter digte wolkenmassa's verborgen.

Duizenden Javanen, bijkans allen goed gekleed, de mannen met lans en kris gewapend, de vrouwen met zilveren armbanden en de kinderen met zilveren halsversiersels, arm-, heup- en voetbanden versierd, bewogen zich in onafzienbare rijen langs den weg, waaruit men mag opmaken, dat in deze landstreek meer welvaart heerscht, dan men in het algemeen geneigd is, aan de bevolking der vorstenlanden toe te kennen.

Bij paal 3 van Soerakarta passeerden wij de Kali Badjen en bij paal 9 de Kali Haribojo. De groote dessa Haribojo ligt aan de laatstgenoemde rivier. Bij paal 17 bereikt men de Kali Penambangan, die daar meer dan 100 voeten breed is, eene zandachtige bedding heeft, en in de drooge moesson te paard doorwaadbaar is. Zij heeft eenen loop van het zuiden naar het noorden en is de groote rivier van het dal van Wonogiri, boven bedoeld. De dessa Pontjak Hariono ligt aan haren westelijken oever. Hier is een pasangrahan, waar

ons eene menigte inlandsche ververschingen werd aangeboden. De breede, schuins afgeknotte en eenigzins hakkelige top van den Lawoe is daar zigtbaar in het oost-noordoosten.

Tusschen Soerakarta en Pontjak Hariono is het land geheel vlak, overal bebouwd en sterk bevolkt. Zuidelijk van Pontjak Hariono stijgt het terrein allengs naar het kalkgebergte, hetwelk zijne schilderachtige hellingen en toppen in de nabijheid verheft. De dalkloof van Wonogiri bereikt men bij paal 21. Wonogiri ligt juist in de kloof aan den linkeroever der Penambangan. Deze dessa behoort aan prins MANGKO NEGORO, die er een ruimen houten pasangrahan heeft doen bouwen. Zij ligt zeer bevallig aan den voet van drie heuvels, de oostelijkste der rei van de Zuid-Padjansche kalkformatie. Van de drie heuvels, welke alle steile hellingen hebben en van 500 tot 800 voeten hoog zijn, ligt de Goenoeng Toengangan, noordwestelijk van Wonogiri. Deze is de laagste. Den middelsten ziet men te Wonogiri juist in het westen. Hij heeft een spitsen top en helt zoo over, dat hij dreigt in te storten. De Javanen noemen hem Goenoeng Gandool. Den derden heuvel ziet men te Wonogiri, evenzoo in de nabijheid, in het zuid-zuidwesten. Hij heeft eene hakkelige, veeltoppige kruin en wordt Goenoeng Seloboean genoemd. Alle drie heuvels zijn met een dunne boomvegetatie bekleed. Het verblijf te Wonogiri zou aangenaam zijn, indien er geene hevige winden heerschten, sterke luchtstroomen, die de dalkloof passeren om het evenwigt in den dampkring van de elkander begrenzende valeijen te herstellen.

Het dal van Wonogiri kan gezegd worden zich uit te strekken van de dessa Wonogiri tot voorbij de 14 palen zuidelijker gelegene dessa Kakap. Dit dal is minder bebouwd en bewoond dan de vallei van Soerakarta. Wij bereisden hetzelve langs de twee wegen, die het van het noorden naar het zuiden doorloopen. Een weinig voorbij Wonogiri, splitst zich de weg in twee breede wegen, die beide te Kakap uitkomen. De westelijke dezer wegen bestaat reeds lang; de oostelijke is nog nieuw en was in 1846 nog niet voltooid, doch werd voor rijtuigen geschikt gemaakt. Naar Kakap reizende, volgden wij den westelijken weg; van daar naar Wonogiri terugkeerende, den oostelijken. De voornaamste dessa, aan den westerweg gelegen, heet Kalimojo en ligt aan de 50 voeten breede rivier Kalimojo, op 25 palen afstands van Soerakarta. De oosterweg is aanmerkelijk korter dan de weg over Kalimojo, en loopt nagenoeg in eene regte lijn van Wonogiri naar Kakap, door en langs de dessa's Pingkol, Djossari, Koetoean en Balipan. Te Djossari, op ongeveer 7 palen afstands van Wonogiri, heeft men een ruim gezigt op het dal en de het dal insluitende bergen. Den breedruggigen Kidang-laijang ziet men er in het westen, den even zoo breedruggigen Kapoean in W.N.W., den Gading, die hooger is en talrijke toppen heeft, in N.N.W., den lageren Goenoeng Hidjoe in N.N.O. Tusschen den Gading en Hidjoe, ontwaart men de dalkloof van Wonogiri. De bovengenoemde Goenoeng Toengangan, Gandoel en Seloboean zijn de oostelijke grenstoppen van het Gadinggebergte.

De dessa Kakap ligt in het zuidelijk gedeelte van het dal van Wonogiri,

en aan den noordelijken voet van het gebergte van Semboejan. Deze dessa behoort tot het distrikt Wiroko en tot de landen van Mangko Negoro. Er is eene groote markt, die druk bezocht wordt door de bergbewoners der omliggende streken. Wij bleven er overnachten in den pasangrahan.

In den vroegen morgen van den volgenden dag zetten wij onze reis naar Patjitan voort. Wij hadden nu de Semboeijansche en Patjitansche bergen te passeren en moesten nog 22 palen tot aan Patjitan afleggen, grootendeels langs een smal en op vele plaatsen zelfs voor paarden moeijelijk begaanbaar pad. Onmiddelijk achter Kakap bestegen wij een lagen, doch moeijelijk beklimbaren kalkrug, die zich ongeveer 300 tot 400 voeten boven het dal van Wonogiri verheft. Een plateau van 2 palen breedte scheidt dezen rug van de hoogere ruggen. Bij de beklimming van deze hoogere ruggen doet men wel, van tijd tot tijd den blik te wenden naar het dal van Wonogiri, hetwelk men er in geheel zijne bevalligheid en duidelijke begrenzing aan de voeten heeft. Weldra echter bevindt men zich te midden der tallooze heuveltoppen, die het gebergte bekroonen. Nu wordt het landschap zoo eigenaardig als bekoorlijk, vooral op de grenzen tusschen Soerakarta en Patjitan (tusschen paal 39 van Soerakarta en paal 16 van Patjitan). — Naar Patjitan ons begevende, zagen wij van het schoone gewest weinig, vermits zware regens den gezigteinder beperkten en de schoone natuurtooneelen als met een floers bedekten. Op onze terugreis van Patjitan naar Solo genoten wij echter een schoon weder. Hier en daar ontwikkelden zich de diepere valleijen van tusschen het gebergte voor onzen blik. De grootste dier valleijen ontvangt de eerste wateren van de Penambangan, om ze nabij Kakap in het wijde dal van Wonogiri te zenden. Moeijelijk te beschrijven is de eigenaardigheid van dit terrein. De zonderlinge toppen van het kalkgebergte, die, als staan gebleven klompen van het opgeheven terrein, hier den kegelvorm, daar veelsoortige gestalten hadden aangenomen, waren hier slechts met gras begroeid; elders de wortels van veelvormig geboomte in zich ontvangende; hier geheel groen, elders langs vertikale wanden den naakten kalksteen latende doorblinken; hier met zachte hellingen overgaande in den omringenden bodem, elders door plantengroei en regen en wolken uiteen gewerkt en ontbonden in groote, los opeengestapelde blokken, die elken oogenblik kunnen nederstorten, zoo als reeds ontzettende massa's zijn losgerukt en op en langs den bergweg neergeworpen.

Het gebergte is weinig bevolkt. De weinige dessa's zijn klein en liggen meestal op eenigen afstand van den weg. De voornaamste dessa, die men er passeert, is Poenoe. Deze behoort reeds tot Patjitan en ligt op ongeveer 46 palen afstands van Soerakarta en op 9 of 10 palen afstands van de hoofdplaats Patjitan. Ook hier is een pasangrahan. Van Poenoe tot aan den grensberg der vlakte van Patjitan blijft de physiognomie van het gewest nagenoeg dezelfde als die tusschen Poenoe en de noordelijker liggende heuvels. Evenwel is er de vegetatie nog schraler en vertoonen de heuveltoppen nog vreemder gedaanten, als die van pyramieden, dommen, batterijen, enz. De hoogste punten van het gebergte, voor zooverre het nabij den weg ligt,

zullen naar mijne gissing, niet veel meer dan 1200 voeten boven de zeevlakte verheven zijn.

Een verrukkend panorama ontwikkelde zich op nieuw, toen wij het punt des bergwegs bereikten, waar hij, loopende over een ongeveer 600 voeten hoogen heuvel, deel uitmakende van het grensgebergte der alluvievlakte en baai van Patjitan, in eens met steile hellingen naar die vlakte daalt en haar en hare baai plotseling als voor het oog toovert. Binnen den kring van het gebergte, welks steile witte wanden slechts door eene spaarzame vegetatie zijn bedekt, zagen wij eene vlakte van eenige palen lengte en breedte. Het ligte groen der ruimschoots bewaterde rijstvelden, het donkerder groen der klapperbosschen, die de te midden der sawah's verspreide dessa's belommerden, de hoofdplaats Patjitan zelve, kenbaar aan hare witbepleisterde gouvernements gebouwen, de breede rijk beschaduwde rijweg, die als eene donker groene regte streep de vlakte doorsnijdt, geven eene geschakeerdheid aan het tooneel, welke ons alleraangenaamst verraste. Dit fraaije werd niet weinig verhoogd door de baai van Patjitan, op welker blaauwachtige wateren zich een barkschip wiegelde, en welker wit glinsterend strand als een halve cirkel de wateren begrensde en de schuimende branding ontving.

De hoofdplaats Patjitan ligt te midden der bovengenoemde alluvievlakte aan de rivier Grindoeloe, op 4 palen afstands van het westelijke grensgebergte der vlakte en even ver van het strand. De Grindoeloe ontspringt in het westelijke gedeelte der assistent-residentie, is in den droogen tijd ter hoofdplaatse ruim 80 voeten breed, voor matige groote praauwen bevaarbaar en stort hare wateren in de baai uit. De hoofdplaats ligt grootendeels aan haren westeroever. Zij bezit weinig merkwaardigs. Het residentiehuis is fraai en ruim. Nabij hetzelve ligt het fortje, dat in 1834 is gebouwd, steenen wall n heeft en eene bezetting van 2 officieren (1 officier van gezondheid) en 35 militairen. Behalve dit garnizoen liggen te Patjitan nog 35 pradjoerits. De gevangenis, een steenen gebouw met 8 vertrekken, ligt insgelijks nabij het residentiehuis, even als de gouvernements-pakhuizen, de paseiban en het regentshuis. Europeanen wonen er te Patjitan slechts weinige. Het personeel der Europeanen bestaat er uit den adsistent-resident, 1 kommies, een kontrôleur, en een opziener der kultures en een pakhuismeester, met hunne familiën. Nu en dan is er, zoo ik meen, ook een geëmploijeerde van de Handelmaatschappij woonachtig, doch overigens zijn er geene partikulieren. Het aantal Chinezen beloopt er nog geen 50, en zelfs de Javaansche bevolking is er niet talrijk en meer verspreid in de talrijke dessa's der vlakte. — Patjitan is sedert de invoering van het kultuurstelsel eene gewigtige plaats geworden. Vroeger was zij zulks reeds door hare veilige baai en de nabijheid der vorstenlanden, doch zij trok toen minder de aandacht van het bewind tot zich. Sedert e hter de produktie van Patjitan en Madioen tot eene vroeger nooit gekende hoogte steeg, maakte men van Patjitan en Panggool stapelplaatsen der produkten voor de Europesche markt. Meerdere schepen bezoeken jaarlijks Patjitan, om die produkten af te halen. Ook in een krijgskundig opzigt is de plaats van

gewigt. In de veilige baai, die een' diepen blinden zak vormt met eene enge opening aan de zeezijde, zou een expeditionair eskader geschikt kunnen ankeren, en eene landing, in verband met grootere militaire operatiën aan de noordkust, zou van gewigtigen invloed kunnen zijn op den loop der krijgsgebeurtenissen. Deze wijze van beschouwing schijnt tot het bewind te zijn doorgedrongen, en te hebben geleid tot het plan, om den ingang der baai te versterken en het binnenloopen van een vijandelijk eskader onmogelijk te maken. Het is mij echter niet bekend, dat men met die versterking reeds een begin gemaakt heeft.

De baai heeft eene lengte van 2, eene breedte van ruim 1½, eene opening van een paal, en een diepte van 5 tot 16 vademen. In vroegeren tijd reikte zij tot aan den voet der noordelijke grensbergen der vlakte. Het vlakke land, door alluviën gevormd, breidt zich jaarlijks nog uit door voortgaande aanslibbing. Tusschen de hoofdplaats en het strand is de vlakte moerasachtig, hoezeer thans reeds voor een groot gedeelte in rijstvelden herschapen. Op de moerassige plaatsen groeijen tallooze rhizophoren, terwijl op het strand zelf, dat grootendeels hard en zandachtig is, de vegetatie voornamelijk bestaat in tallooze individu's van cyperus rotundus, convolvulus pescaprae en crinum aciaticum.

De vlakte is als het ware in twee afdeelingen gescheiden door eene rib van kalkheuvels, die zich van het noorden naar het zuiden tot nabij de hoofdplaats uitstrekt. Oostelijk van deze rib, tusschen haar en den door zijne scherpe toppen zeer kenbaren Goenoeng Lima, die de baai van Patjitan den zeevaarders doet herkennen, verlengt zich de vlakte naar het oosten en noorden en draagt daar den weg naar Ponorogo (residentie Madioen), de tweede weg, die het Patjitansche met de omliggende residentiën in gemeenschap stelt.

De adsistent-residentie Patjitan staat in een administratief opzigt gelijk met alle gouvernements residentiën van Java. De adsistent-resident staat onder geen resident, maar korrespondeert onmiddelijk met het hoofdbestuur te Batavia, even als de adsistent-residenten van Buitenzorg en Krawang, en, sedert 1849, ook die van Banjoewangie. Zijn titel is alzoo vrij oneigenaardig. Het regentschap Patjitan neemt geheel de adsistent-residentie in, zoodat beide als hetzelfde te beschouwen zijn. Het werd in 1813 aan het Britsche bestuur afgestaan en is bij de teruggave van Java onmiddelijk onder het Nederlandsche gezag gekomen.

Het regentschap of de adsistent-residentie beslaat eene oppervlakte van 48,3 □ geographische mijlen en heeft eene onregelmatig langwerpig vierkante gedaante. Zijne grootste lengte, van het oosten naar het westen, bedraagt 42, zijne grootste breedte, van het zuiden naar het noorden, 25 palen hemelsbreedte. Het regentschap is grootendeels bergachtig en heeft slechts aan de zuidkust enkele vlakten, waarvan de boven beschrevene van de hoofdplaats de grootste is. Het heeft geheel eigene stroomgebieden. De rivieren Grindoeloe, Toenggoe en Lorok, de voornaamste van het regentschap, behooren

ieder tot een afzonderlijk watergebied. In het Panggoelsche, het oostelijkste distrikt van het regentschap, bevinden zich bovendien nog meerdere kleinere rivieren, die alle afzonderlijk in zee eindigen. Alle rivieren hebben hare uitwateringen in den Indischen oceaan. De grensbergen van het regentschap scheiden alle zijne rivieren van het aangrenzend gebied der Solorivier en van dat der Kali Kediri. Zuidelijk grenst het regentschap geheel aan den Indischen oceaan, oostelijk aan het regentschap Trengaleh (van Kediri), noordelijk aan de regentschappen Ponorogo, Ardjowinangoon en Soemoroto (van Madioen), en westelijk aan de distrikten Wiroko en Semboejan van Soerakarta.

Het regentschap is verdeeld in de 5 distrikten Patjitan, Semanten, Pringkoekoe, Lorok en Panggoel. Pringkoekoe, Semanten en Patjitan stellen de westelijke helft van het regentschap daar; Lorok en Panggoel de oostelijke helft. In 1845 was het regentschap bevolkt met 89,587 Javanen, 100 Chinezen en 7 Europeanen. In Julij 1848 was het cijfer der Javanen geklommen tot 91,832; doch epidemische ziekten heerschten daar toen, en reeds op den 1 Jan. 1849 was dit cijfer gedaald tot 88,107. Het aantal Chinezen is sedert 1845 ongeveer hetzelfde gebleven, doch dat der Europesche ingezetenen was in 1848 reeds tot 37 gestegen. — In 1845 was de populatie in de verschillende distrikten verdeeld als volgt.

Distrikten.	Dessa's.	Gehuchten.	Huizen.	Europeanen.	Javanen.	Chinezen.	Totaal ingezetenen.
Patjitan	90	239	3893	6	19533	48	19587
Semanten	56	556	3572		17987	10	17997
Pringkoekoe	35	289	2233		14075	10	14085
Lorok	61	545	3931		21953	22	21975
Panggoel	37	542	2851	1	16039	10	16050
Totaal	279	2171	16480	7	89587	100	89694

Onder de inlandsche bevolking hadden in hetzelfde jaar plaats 1776 sterfgevallen en 4369 geboorten, terwijl het aantal voltrokken huwelijken 706 en dat der echtscheidingen 312 bedroeg. De mortaliteitsverhouding was alzoo volgens deze opgave = 1 : 50, terwijl 1 geboorte kwam op 20½ ingezetenen. In 1848 echter overleden niet minder dan 6368 Javanen, dus ruim ¼ der geheele bevolking.

Volgens de officiële bescheiden van 1845 telde men in het geheele regentschap 17,831 werkbare mannen en 57 hadjies, zonder de talrijke andere priesters. Er waren toen 26 bazaars en 29 warongs, en wel 11 in Patjitan, 11 in Semanten, 12 in Pringkoekoe, 16 in Lorok en 10 in Panggoel.

De opbrengst der rijstkultuur is ongenoegzaam om de bevolking te voeden, wat grootendeels schijnt toe te schrijven te zijn aan het bergachtige terrein, dat slechts op betrekkelijk weinige plaatsen den rijstbouw toelaat. In 1845 won men van 9970 bouws velden, slechts ongeveer 61600 pikols padie, en alzoo slechts 6,17 pikols per bouw, zoodat gemiddeld op iederen ingezetene slechts 0,68 pikol kwam, dat is, nog geen ⅛ Nederlandsch pond daags. Er

is dan ook een aanmerkelijke invoer van rijst noodig, om eenigzins meer in de behoefte der bevolking te voorzien, en het blijkt, dat in 1845, 5957 pikols rijst en 454 pikols padie meer zijn ingevoerd dan uitgevoerd. — De distrikten Lorok en Panggoel leverden nog het meeste rijst op, en wel Lorok 25425 pikols en Panggoel 19902 pikols padie, terwijl Patjitan slechts 4771, Semanten 5518 en Pringkoekoe 6047 pikols opbragten. Aan vee voor den landbouw ontbreekt het overigens niet, en zelfs het aantal paarden, in het bezit der bevolking, is vrij aanmerkelijk. Op het einde van 1845 telde men in het geheele regentschap 25882 buffels, 15098 koeijen en 9110 paarden, zoodat 2,18 inwoners een buffel of koe bezaten en 9,84 inwoners één paard. De veestapel was toen in de 5 distrikten verdeeld als volgt:

Distrikten.	Javanen.	Buffels.	Koeijen.	Paarden.	Buffels en Koeijen op inwoners.	Paarden op inwoners.
Patjitan	19533	5161	2844	3453	1:2,44	1:5,65
Semanten	17987	5585	3156	1665	1:2,05	1:10,80
Pringkoekoe	14075	3691	3349	1122	1:1,99	1:12,[illegible]3
Lorok	21953	6129	3574	1321	1:2,26	1:16,61
Panggoel	16039	5316	2175	1549	1:2,14	1:10,35
	89587	25882	15098	9110	1:2,18	1:9,84

Hieruit blijkt dat het distrikt Pringkoekoe het rijkste en Patjitan het minst rijke was aan rundvee, terwijl Patjitan verreweg het rijkste was aan paarden.

De bevolking brengt geene landrenten op, maar is daarvoor behulpzaam in de gouvernements-kultures. Deze kultures zijn die van koffij, peper en kaneel. De koffijkultuur leverde in 1845 ruim 20052 pikols op. Deze hoeveelheid werd verkregen van 3,385,875 vruchtdragende heesters, zoodat gemiddeld 169 heesters één pikol opleverden. Semanten gaf ruim 6062 pikols, Lorok ruim 5107 pikols, Panggoel ruim 4239 pikols, Patjitan ruim 2437 pikols en Pringkoekoe 2205 pikols. Het meeste produkt kwam alzoo van Semanten, waar ook de heesters het meeste afwierpen, zoodat men daar van 128 heesters 1 pikol won, terwijl deze hoeveelheid in Patjitan slechts van 254 heesters werd verkregen. Elke pikol koffij kostte het gouvernement tot aan de strandpakhuizen gemiddeld *f* 8,82.

Kaneel werd in 1845 slechts in het distrikt Patjitan gekultiveerd. In de vlakte van Patjitan ziet men meerdere kaneeltuinen. In gezegd jaar werden van 52031 schilbare jonge boomen, in twee inrigtingen, 2629 Amsterdamsche ponden pijpkaneel gewonnen. Tot aan het strand kwam dit produkt het gouvernement te staan op *f* 1,40, of, de afval medegerekend, op ruim *f* 1,13.

Peper wordt in alle vijf distrikten gekultiveerd. In 1845 bedroeg het geheele produkt 312,10 pikols. Panggoel leverde daarvan op 104,93 pikols, Lorok 102,93, Semanten 68,85, Pringkoekoe 19,60 en Patjitan 16,60 pikols. Elke pikol kostte het gouvernement tot aan het strand *f* 7,95½.

Het personeel der ambtenaren bestaat, behalve uit den adsistent-resident, die een traktement geniet van *f* 8400 's jaars, uit een kommies (*f* 2400 inkomen 's jaars), 2 kontroleurs (ieder ad *f* 3300), 1 opziener der kaneelkultuur (*f* 1200), 1 pakhuismeester (*f* 1200) en 2 zoutverkoop-pakhuismeesters (te zamen *f* 1980). Het personeel der inlandsche ambtenaren is zamengesteld uit een regent (*f* 6000 's jaars), 1 pateh (*f* 1800), 1 hoofdd-jaksa (*f* 960), 1 hoofd-penghoeloe (*f* 360) en 5 wedono's (ieder *f* 780). — Dat de administratie aanmerkelijke sommen aan de staatskas afwerpt, kan blijken uit de vergelijking van de beide onder volgende staten. Volgens dezelve zouden de inkomsten in het jaar 1845 de uitgaven hebben overtroffen met ruim zes tonnen gouds.

Gouvernements inkomsten der adsist.-residentie Patjitan in 1845.

Landelijke inkomsten.	Belasting op het bedrijf	*f* 313,50.
Verpachte middelen.	Opiumpacht	78,922,50.
	Bazaars en warongs	13,920.
	Arak, rum en tjoe	144.
	Slagten van rundvee	1,920.
	Pandjeshuizen	720.
Zoutverkoop.	Te Patjitan 180 koijangs 18 pikols à *f* 7 p. pik.	99,256,50.
	Te Panggoel 292 » 1½ » » »	
Inkomsten van verschillenden aard.	Kleinzegelregt	164,28.
	Venduregten	67,72.
	Belasting op de slaven	22,95.
	Belasting op de paarden	116,20.
	Posterijen	407,91.
	Inkomsten van de Landsdrukkerij	267,80.
	Verkoop van 49½ pond vogelnestjes	2,475,00.
	Diverse inkomsten	50,70.
Geschatte waarde der produkten.	Koffij uit de recolte van 1845	661,722,60.
	Peper » » » » »	3,745,20.
	Kaneel » » » » »	2,629.
	Totaal	*f* 866,865,86.

Lasten der adsist.-residentie Patjitan in 1845.

Criminele en diverse justitiekosten	*f* 1,782,68.
Algemeen bestuur en policie	34,682,50.
Geneeskundige dienst en vaccine	1,012,00.
Civiel bouwdepartement	2,117,84.
Financiën	6,325,75¼.
Rijstkultuur	672,00.
Diverse onkosten	8,942,97.
Inkoop en kosten van koffij (inkoop à *f* 6,25 en *f* 7,25 p. pik.).	176,900,31.
Inkoop en kosten van peper	2,494,83¾.
Inkoop en kosten van kaneel	3,673,08.
Totaal	*f* 238,604,17.

Wij namen te Patjitan onzen intrek bij den adsistent-resident, die ons met voorkomendheid ontving. In den morgen van den 5 September aldaar aangekomen, moesten wij echter den 6den 's morgens vroeg weder vertrekken. Ons verblijf duurde alzoo slechts eenige uren en liet ons niet toe nog andere gedeelten dezer residentie te bezoeken. Het eenige waartoe mij, na den afloop der dienstbezigheden, nog tijd over bleef, was het bezoeken van het strand. Ik deed zulks in den namiddag te paard, onder een' aanhoudenden stortregen. Nog nergens had ik het zuiderstrand van Java bezocht, en het gezigt van de bergen op de baai van Patjitan had mij zoo getroffen, dat ik de baai volstrekt van nabij wilde zien, al was het dan ook onder het gelijktijdig genot van stortregens.

De 6 September zag ons weder op reis naar Soerakarta. Aanvankelijk was ons plan geweest, niet naar Soerakarta terug te keeren, maar ons regtstreeks te begeven naar Djokjokarta. Men kan zulks langs een weg, die, nog in het Patjitansche, westelijk afgaat van den weg van Kakap naar Patjitan, en Semboeijan en de Djokjosche distrikten Semanoe en Ngawehawoe in noordwestelijke rigting doorsnijdende, zich over het zuidergebergte naar Djokjokarta begeeft. Volgens ingewonnen berigten was deze weg echter toen zoo slecht, dat wij verkozen over Soerakarta naar Djokjokarta te reizen. Den 6 September nog bereikten wij Wonogiri, overnachtten aldaar en kwamen den 7 September te Soerakarta terug.

De rijken en vorsten van het gouvernement van Makassar.



Toen mij in 't begin van 1848 de vergunning werd verleend, om, onder toezigt van den algemeenen sekretaris, belangrijke stukken uit 's gouvernements archief in Indië te raadplegen en in mijn Tijdschrift over te nemen, viel mijne aandacht het eerst op de »beknopte geschiedenis van het Makassaarsche Celebes en onderhoorigheden," in de vorige eeuw door ROELOF BLOK geschreven. In de eerste aflevering van den tienden jaargang plaatste ik die belangrijke verhandeling met korte aanteekeningen, en voegde er de belofte bij van uit de overige bescheiden, in het archief van het gouvernement aanwezig, een vervolg der geschiedenis van Makassar te zullen opmaken, en den lezers van dit Tijdschrift aan te bieden. Opvolgende gebeurtenissen en omstandigheden hebben mij het volbrengen dier belofte onmogelijk gemaakt; maar ik wil toch doen waartoe ik in staat ben, te meer omdat Makassar, vooral ook nadat het tot eene vrijhaven is verklaard, meer en meer in belangrijkheid toeneemt. Zoo wordt dan al aanstonds hier eene bijdrage geleverd tot de kennis van den tegenwoordigen toestand der vorsten en rijken, die vroeger tot het Makassaarsche gouvernement, thans tot dat van Celebes en onderhoorigheden, behooren. Die bijdrage is geput uit eene in 1835 geschreven nota van wijlen den heer J. F. T. MAYOR, voorheen sekretaris, adsistent-resident en later gouverneur van Makassar (*), en sluit zich in zeker opzigt aan de geschiedenis van Makassar van BLOK; of liever de laatste dient, om deze bijdrage te verduidelijken en nader toe te lichten, zoodat wij dan ook tot haar èen enkelen keer hebben verwezen. Wij zullen er hoofdzakelijk uit zien, welke toen de betrekkingen waren van het Nederlandsche gouvernement tot de inlandsche vorsten van Makassar, een onderwerp, dat, vooral ook in den tegenwoordigen tijd, van het uiterste belang mag gerekend worden.

Zoo als in de verhandeling van BLOK breedvoerig is verhaald, waren de oogmerken der Oost-Indische kompagnie, met hare vestiging op Makassar,

(*) Zie een kort levensberigt van dezen kundigen en verdienstelijken ambtenaar in het Tijdschrift voor N. I., 10de jaargang, I, 161 en 162.

geheel anders dan met die op de meeste andere plaatsen, welke zij veroverde. Meestal was het hoofddoel, om handel te drijven in de voortbrengselen van het land der vestiging zelve. Maar op Makassar wilde zij voornamelijk haren handel in 't algemeen en speciaal dien in de specerijen der Molukkos beveiligen. 't Was meer eene beschermingsplaats dan eene nieuwe handelsbron, die zij hier wilde stichten, want Celebes werd beschouwd als de sleutel van »de groote Oost" (de Molukkos). Reeds in de 16de eeuw hadden de Portugezen, Denen en Engelschen op Makassar eene zoogenoemde loge of handelsetablissement; ook de Nederlanders vestigden er eene dergelijke instelling in 't begin der 17de eeuw; maar reeds in 1618 liet de koning van Makassar die loge der O. I. kompagnie afloopen en de bezetting vermoorden. Sedert dien tijd trachtte de maatschappij gedurig weder te herwinnen, wat zij verloren had. Somtijds gelukte haar dit, maar menigwerf moest zij weder opbreken, totdat het Makassaarsche rijk door 's kompagnies wapenen in 1667 gedwongen werd, om het zoogenoemde Bongay's kontrakt te sluiten. Daarbij werd aan de Nederlanders de tegenwoordige hoofdplaats Makassar en het daarbij gelegen fort afgestaan, en aan de Makassaren werd ontzegd, om aan de andere Europesche natiën eenig verblijf te gunnen, of eenige gemeenschap met hen te houden. Zoo werd hun mede verboden, om over verscheiden, door hen overwonnen, inlandsche rijken eenig gezag uit te oefenen. De vorsten dezer laatsten werden als vrije heeren erkend, en daaronder bevond zich ook het rijk van Boni (*).

De maatschappij had nu in zoo verre haar doel bereikt, dat de andere Europesche natiën waren uitgesloten, en eene kolossale inlandsche magt, die haren handel en hare bezittingen kon belemmeren, geheel was verbroken. Verder gingen hare inzigten met deze vestiging niet. Inkomsten, door belastingen of handel in de voortbrengselen des lands, waren er niet mede verbonden. De eenige voordeelen, die zij had, bestonden in de winsten van het verkoopen van enkele handelsartikelen, die zij aanvoerde, voornamelijk Bengaalsche lijnwaden; terwijl bij het voormelde kontrakt tolvrije handel aan de maatschappij was toegestaan.

Indien het Makassaarsche hof aan de aangegane verbindtenissen op den duur getrouw was gebleven, dan zouden onberekenbaar vele opofferingen van schatten en bloed zijn bespaard; maar tevens zou Makassar altoos een lastpost zijn gebleven, speciaal toen, door de ontbinding der maatschappij in 't laatst der vorige eeuw, ook de geringe winsten op het verkoopen van lijnwaden, waarvan wij zoo even spraken, moesten vervallen. 't Is te betreuren, dat de kompagnie en later het aan haar opgevolgd bestuur de meening, die van den aanvang der vestiging reeds ontstond, altoos heeft blijven omhelzen, dat Makassar nimmer iets anders dan een lastpost kon zijn, dat de zaken daarom met de minst mogelijke kosten moesten worden aan den gang gehouden, dat men moest toegeven, om oorlogen te vermijden. Had

(*) Zie Tijdschrift voor N. I., 10de jaarg., I, blz. 12 enz.

men dit denkbeeld reeds vroeger laten varen, dan zoude Makassar sedert lang geen lastpost meer geweest zijn, en zouden niet zooveel bloed en schatten doelloos ten offer zijn gebragt. De heer MAYOR predikte deze leer reeds in 1836 en veel vroeger, maar het baatte hem niet. Thans, nu Makassar tot vrijhaven is verklaard en men een beter stelsel is begonnen te omhelzen, schijnt zijn beweren reeds aanvankelijk door de uitkomst bevestigd te worden.

Al spoedig verbrak het Makassaarsche hof de gesloten verdragen en verbindtenissen, en zoo vele anderen, die, na iederen oorlog, achtereenvolgend werden aangegaan. Die oorlogen hadden eene uitbreiding van grondgebied ten gevolge, welke buiten het oorspronkelijke plan der vestiging lag. Alle landen, die thans het gouvernement op Celebes bezit, zijn gedeelten van het Makassaarsche rijk, of rijkjes die er vroeger leenpligtig aan waren. In 1776 ving een oorlog aan, die in 1778 eindigde, en zoowel het Makassaarsche rijk als zijne bondgenooten, Sandrabonie en Tello leen- en schatting-pligtig aan het Europeesch bestuur maakte; terwijl ook de kolossale inlandsche sterkten in die rijken werden nedergeworpen, en nimmer weder zijn kunnen worden opgebouwd.

Wij moeten thans voor een oogenblik onze aandacht vestigen op de rol, die het rijk van Boni in deze periode en later speelde. Van de vroegste tijden oefende een der rijken, op het zuidelijk Celebes, een overwegenden invloed uit op al de overige landen van dat gedeelte des eilands; de kleinere rijken sloten zich meest vrijwillig aan eenen magtigen beschermer, die ook daardoor gemakkelijker onwilligen dwingen konde. Voordat het Makassaarsche rijk die heerschappij uitoefende, was het Loewoe of Loehoe, dat deze rol vervulde. Naarmate nu de magt van het Makassaarsche rijk, ten gevolge der met het Europesche bestuur gevoerde oorlogen, verminderde en eindelijk geheel vernietigd werd, verhief zich het rijk van Boni op de puinhoopen van Makassar. Sedert 1667 of het sluiten van het voormelde Bongaysche kontrakt, waarbij ook het rijk van Boni uit de slavernij der Makkassaren verlost werd, begon reeds de toen door den invloed der maatschappij op den troon van Boni geplaatste Aroe-palakka dat doel aan den dag te leggen, en ieder zijner opvolgers werkte op dat voetspoor voort. Het Bonische hof, verblind door zijne immer toenemende magt en invloed, kon zich niet tevreden stellen met het grootste gedeelte van het zuidelijk schiereiland aan zich onderworpen te zien, met eenen nagenoeg onbepaalden invloed te oefenen over de gouvernements landen, met de diepe vernedering van het Makassaarsche rijk, ten gevolge van een oorlog door Boni zelve aangestookt en onderhouden. Het wilde ook nog de Makassaarsche kroon met de Bonische vereenigen, en had de Makassaarsche rijksornamenten, in den zoo even gemelden oorlog in 1776, in handen weten te krijgen, welke eerst in 1814, na den oorlog met het Engelsch tusschenbestuur, werden terug bekomen.

Die immer toenemende magt en trotschheid van Boni was het gevolg van het aangenomen beginsel, dat Makassar als een lastpost moest beschouwd worden, en dat het nooit anders kon worden, dat de zaken dus met de

minst mogelijke opofferingen moesten worden gaande gehouden, en dat dus vooral een vredebreuk met het magtige Boni diende te worden vermeden, en dit rijk altoos de steun van het Europeesch bestuur, tegenover het Makassaarsche hof, moest uitmaken.

En welke waren nu de gevolgen van het bestuur, dat naar deze beginselen gevoerd werd? Ze waren regtstreeks in strijd met hetgeen men wenschte; ze waren juist het tegenovergestelde van 't geen men verwachtte. Men wilde den strijd vermijden, en de archieven van Makassar bevatten een aaneengeschakeld verhaal van oorlogen van het begin tot het einde. Men wilde met de minst mogelijke kosten de zaken gaande houden, en, behalve de aanhoudende opofferingen voor de immerdurende oorlogen, moesten ook nog de inkomsten van gouvernementslanden grootendeels aan Boni ten offer worden gebragt. Men wilde zich in het rijk van Boni een steun verzekeren tegen andere vijanden, en Boni werd de hardnekkigste vijand van het Europeesch bestuur. Dit zijn feiten, die in de geschiedenis van Makassar onwedersprekelijk geboekt staan, en in het breede omschreven zijn in de archieven van het gouvernement te Makassar.

Bij de overname van het bestuur door de Engelschen in 1812, was de magt en de invloed van het rijk van Boni tot den hoogsten top gestegen Van andere rijken behoeft hier niet gesproken te worden. Dezen stonden onder den invloed van Boni, en hun, die zich daaronder niet buigen wilden, ontbrak het aan krachten om eenig tegenwigt aan Boni te stellen. Het Europeesch gezag was daarentegen tot het laagste peil gezonken, zoodat ook op gouvernements grondgebied door Boni een nagenoeg onbeperkt gezag gevoerd werd. Men vindt in het archief van 1809 een kontrakt, ten overstaan van den toenmaligen gouverneur VON WIKKERMAN, tusschen den koning van Boni en den Chineschen pachter van gouvernements inkomende en uitgaande regten op de hoofdplaats Makassar, aangegaan, waarbij de koning aanneemt, om den pachter behulpzaam te zijn in het innen van het door hem van het gouvernement gekocht middel, mits hem betalende, voor dat jaar, eenduizend Spaansche matten. De eerste Engelsche resident PHILIPS trachtte het vervallen gezag weder op te beuren. Hij scheen in te stemmen met de staatkunde van het vorig bestuur, om aan het Europeesch gezag een steunpunt te verzekeren door de elkander immer vijandige hoven van Makassar en Boni in zeker evenwigt tegenover elkander te houden. Zoo veel de omstandigheden het gedoogden, trachtte hij het diep vervallen Makassaarsche rijk weder op te beuren. Met het rijk van Boni trachtte hij de verbonden te vernieuwen, die vroeger met de Nederlanders waren gesloten. Hij meende het diepe verval van het Europesche gezag te moeten toeschrijven aan de moeijelijkheden, waarin het zich in de laatste tijden had bevonden, en scheen zich te vleijen, dat gezag langzamerhand op beteren voet te kunnen brengen. Bij de onderhandelingen daaromtrent was echter het Bonische hof niet te bewegen om van de ongerijmdste pretensiën, die door vroegere toegefelijk-

heid tot gewoonten waren geworden, in het minst af te gaan, en al spoedig brak de oorlog uit.

Nog hangende de onderhandelingen bemerkte de resident, dat de koning van Boni zijne woningen, op de hoofdplaats Makassar, door bentings (forten) versterkte, en dus vijandelijke gezindheid aan den dag legde. In 1814 werd de koning van Boni door de Engelsche wapenen van de hoofdplaats Makassar verdreven; maar de staat van oorlog duurde nog voort tijdens de komst van den kommissaris van wege het Nederlandsch gouvernement, om het etablissement uit handen der Engelschen over te nemen.

Verscheidene gedeelten van de vroegere Nederlandsche bezittingen bevonden zich op dat oogenblik in de magt van Boni. Aanhoudend werden, zoowel door den kommissaris als door het gouvernement, brieven geschreven en zendelingen afgevaardigd, om weder in het bezit van gouvernements grondgebied te geraken, en om over den vrede met Boni te onderhandelen. Maar iedere poging daartoe werd hooghartig afgewezen.

In 1823 werden door den gouverneur generaal kommissarissen voor Makassar benoemd, die last hadden, om de kontrakten te herzien, en waar het noodig was anderen te ontwerpen, meer in overeenstemming met de zoo zeer veranderde tijdsomstandigheden. Ze moesten ook voorstellen doen, tot invoering van meer regelmatigheid in het bestuur op de gouvernementslanden, en dit bereiden tegen de komst van den gouverneur-generaal zelven op Makassar. De taak aan deze kommissarissen opgedragen, vooral wat de regeling der betrekkingen met de vorsten aangaat, was niet zeer gemakkelijk; de geschiedenis had dit bewezen. Intusschen werd het kontrakt ontworpen, gedagteekend den 7 Augustus 1824. De grondtrekken er van zijn: vrede-, vriend- en bondgenootschap tusschen het Nederlandsch gouvernement en de vorsten, die daartoe zullen toetreden. Het gouvernement is het hoofd van het bondgenootschap. Geene andere superioriteit tusschen de overige bondgenooten dan die van ouderen en jongeren broeder. De koningen van Boni en Makassar worden beschouwd als de oudste lieden van het bondgenootschap. De leden van het bondgenootschap waarborgen elkander hunne respectieve bezittingen. Dit zijn de voornaamste trekken.

De onderhandelingen met de gezanten van Boni op Makassar, om dat rijk tot gemeld kontrakt over te halen, liepen vruchteloos af. Andere rijken en rijkjes, die in bondgenootschap of onder den invloed van Boni stonden, antwoordden, op het aanzoek om tot het kontrakt toe te treden, dat zij zouden volgen wat Boni en het gouvernement zouden overeenkomen. Sommigen wilden de daartoe door kommissarissen afgezondene brieven niet ontvangen.

Het gouvernement wilde oorlogen voorkomen; al het mogelijke werd daartoe aangewend; maar het bevond zich weldra in de positie van, óf te moeten afzien van het tot stand brengen van eene betere staatsinrigting, óf gebruik van zijne wapenen te maken. Men meende door aan een paar kleinere vorstjes te toonen, dat het gouvernement hunne onheusche afwijzing om tot voormeld kontrakt toe te treden, niet ongestraft wilde dulden, indruk op Boni

te maken en eenen oorlog met dien staat te voorkomen. Maar Boni viel toen vijandelijk in 's gouvernements grondgebied van Boelekomba en Bonthain en dat der noorderdistrikten, waarbij de Nederlandsche garnizoenen op Labakang en Pankadjene vermoord werden. Alzoo werd het gouvernement genoodzaakt tot den kostbaren oorlog, die in 1825 tegen Boni en Soepa is gevoerd, en aan den morelen invloed en de physieke krachten van het rijk van Boni een onherstelbaren slag heeft toegebragt. Buitendien kwamen de overheerde gouvernementslanden, tot de noorderdistrikten en Boelekomba en Bonthain behoorende, weder onder gouvernements gezag terug. Alle verdere pogingen, sedert dezen oorlog aangewend, om in vredesonderhandelingen met het rijk van Boni te geraken, zijn echter vruchteloos afgeloopen.

Inmiddels waren tot het voormelde kontrakt van 1824 verscheidene vorsten toegetreden. In de eerste plaats behoorde daartoe Makassar. Dat rijk, hetwelk in vroegere tijden eene nagenoeg onbepaalde heerschappij voerde over het geheele schiereiland, over gedeelten van den overwal van Borneo, van de eilanden Sumbawa, Flores, enz., had, door aanhoudende oorlogen, vooral dien van 1786, tegen het Europeesch gezag, zijn staatkundig bestaan geheel verloren. Na het eindigen van dien laatsten oorlog, werden de landen van dat rijk aan de zoogenoemde »vertiening," of de opbrengst van $\frac{1}{10}$ van het gewas, onderworpen. Zijne laatste sterkte, de hoofdplaats van het rijk, werd nedergeworpen, en een verbod werd gegeven van daar nimmer weder te wonen. Daarbij was het rijk in twee partijschappen gescheurd, de zoogenoemde strand-Makassaren, die het gouvernement volgden, en de berg-Makassaren, die Boni volgden. Dit laatste rijk had de rijksornamenten van het Makassaarsche hof in zijne magt.

Het Engelsch tusschenbestuur trachtte het Makassaarsche rijk weder op te beuren, de vertiening werd kwijtgescholden en, door den oorlog met Boni, kreeg dat bestuur de Makassaarsche rijksornamenten in zijne magt; ze werden aan laatstgemeld hof teruggegeven en de scheuring tusschen strand- en berg-Makassaren werd daardoor weggenomen.

In het archief van het Engelsch tusschenbestuur vindt men aangeteekend, dat de Makassaren de eenigen zijn waarop men als hulptroepen tegen Boni staat kan maken. In den oorlog van 1825 dienden zij ook het tegenwoordig gouvernement als zoodanig, en in 1828 zond het Makassaarsche hof hulptroepen, 800 of 1000 man, naar Java. Het gouvernement is dus in goede verstandhouding met het Makassaarsche hof. Wel zou het bij de jongste oorlogen tegen Boni gaarne wat gewonnen hebben, want de herinnering hunner vroegere grootheid, stelt den Makassaren altoos voor, dat eene vernedering van Boni immer met eene uitbreiding van hunne magt en invloed moet gepaard gaan. Maar de geschiedenis heeft tevens bewezen, hoe nadeelig het voor de staatkundige en financiële belangen van het gouvernement is, om, welke inlandsche magt ook, tot eene zekere hoogte op te voeren.

't Is mij niet bekend, of Boni later tot het voormelde traktaat is toegetreden. Mogt dit het geval zijn, dan is er een meer vaste staat van zaken ge-

boren, en dan zal ook het Makassaarsche hof de denkbeelden, om weder tot vroegere grootheid te geraken, van lieverlede laten varen. Dan zal het, door den invloed van het Europesche bestuur, langzamerhand de welvaart van het rijk trachten te zoeken in de uitbreiding van landbouw, in stede van uitbreiding van grondgebied

Tot het hier boven bedoelde kontrakt van 1824 is almede toegetreden de koning van Sidenring, een der Boeginesche vorsten, hoofd of liever oudste van het bondgenootschap genoemd *Adja-tamparang*, waartoe nog behooren Sawetto, Soepa, Rappang en Allita.

Reeds in 1772 geraakte de koning van Sidenring in onmin met Boni, en sedert dien tijd heeft hij onafgebroken getracht, om zich staande te houden en zijne magt uit te breiden, door zijne vriendschap met het Europesche bestuur, aan hetwelk hij voortdurend trouwe diensten en hulp bewezen heeft. Het zoude te omslagtig zijn, om al de voorbeelden daarvan aan te halen. In 1824 bewerkte hij, tijdens het aanwezen van den gouverneur generaal, dat zijn kleinzoon LAPAGNORISSAN openlijk erkend werd tot zijnen opvolger, uit vrees dat zijn land na zijn overlijden onder den invloed van Boni zoude geraken. Na zijn overlijden, in 1832, in 92jarigen ouderdom, werd hij dan ook aanvankelijk door voormelden LAPAGNORISSAN opgevolgd. Maar al spoedig deed zich een pretendent op den troon voor, zekere DATOE LAMPOELA, die door geboorte gelijke regten had, maar bij zijnen grootvader in ongenade gevallen was, omdat hij de partij van Boni was toegedaan. Van gouvernementswege is aan LAPAGNORISSAN hulp verleend tot het terugbekomen der hem reeds ontnomen landen in het rijk, met het gevolg, dat die onder gehoorzaamheid van den wettigen vorst zijn teruggekeerd en er eene kwasie-verzoening heeft plaats gehad tusschen dezen en den pretendent, welke laatste in het land van Sidenring is blijven wonen. 't Is daarom te vreezen, dat DATOE LAMPOELA of diens aanhang nog eens trachten zal, om zijn oogmerk te bereiken. In Boni, Sopping, Badjoe en de vier overige rijkjes der *Adja-tamparang*, zou hij dan wel ondersteuning kunnen vinden, wanneer het bleek, dat het gouvernement LAPAGNORISSAN aan zijn lot overliet.

De vier rijkjes Sawetto, Soepa, Rappang en Allita zijn tot het voormelde kontrakt toegetreden, nadat Soepa door gouvernements wapenen was ten onder gebragt. Bij den zoo even vermelden oorlog in het rijk van Sidenring hebben zij bewijzen gegeven, van in de partij te zijn, die tegen den door het gouvernement erkenden vorst in strijd was.

Als bondgenooten valt dus niet op hen te rekenen, en met den val van LAPAGNORISSAN zou ook tegelijk aan den gouvernements invloed in de Boeginesche rijken groote afbreuk gedaan worden. Mogt dit gebeuren, dan zou Boni den eersten maar ook den grootsten stap hebben gedaan, om zich te herstellen van de onbeduidendheid, waartoe het zich door de laatste gebeurtenissen heeft zien teruggebragt.

Binamoe, Bankatta en Laijkan zijn drie vorstjes, die het bondgenootschap der Toratesche landen uitmaken; ze waren vroeger cijnsbaar aan het Makassaarsche rijk, later aan dat van Boni. Reeds tijdens den oorlog, door het Britsche tusschenbestuur tegen het rijk van Boni gevoerd, kozen zij de partij van het Europesche bestuur; ze zijn dan ook in 1824 tot het voormelde kontrakt toegetreden. De bevolking dezer landen staat nog op zeer lagen trap van beschaving. Zij zullen althans in de eerste jaren zich bij elke gelegenheid gemakkelijk laten overhalen, om den eerste, die weder het hoofd tegen het gouvernement opsteekt, bij te vallen. Bevordering van beschaving is hier de ware staatkunde. In 1825, bij het uitbreken van den oorlog tusschen het gouvernement en het rijk van Boni, werd de heer MAYOR derwaarts gezonden, om de gevoelens dier vorstjes te polsen. Zij zeiden hem bij die gelegenheid: »Vroeger waren wij de slaven van het Makassaarsche hof, later, die van »Boni; — maar nu zijn wij de vrienden van de kompagnie; wij zijn dus »tevreden. Wil Boni tegen de kompagnie oorlogen, dit kunnen wij niet be»letten, maar wel dat zijne troepen door ons land trekken." Eene opmerkelijke omstandigheid is het, dat de bevolking der voormelde Toratesche landen meer aan Boni gehecht is dan aan het Makassaarsche rijk, dat vroeger haar meester was en welks taal zij spreekt. En aan diezelfde Makassaren draagt zij thans een fellen haat toe. Het is meer dan waarschijnlijk, dat dit een gevolg is van de omstandigheid, dat het Makassaarsche hof, gedurende zijne vroegere grootheid, zijn despotisme zwaar heeft doen gevoelen aan zijne aanhangelingen of zoogenoemde slaven. Daarentegen werd toen aan het rijk van Boni, 't welk zijne grootheid nog vestigen moest, door de staatkunde voorgeschreven, om zijne superioriteit zoo min mogelijk te doen gevoelen. Zoo zien wij, dat ook de onbeschaafde volken leeren waarderen en op prijs stellen, wat in hun waarachtig belang is, hoe groot hunne gehechtheid aan oude instellingen en gebruiken voor 't overige ook wezen moge. Wijze les, ook door Nederland te behartigen! In de tegenwoordige betrekkingen dier landen met het gouvernement zijn zij vrij en onafhankelijk. Ook daarvan zal de bevolking het belang meer en meer beseffen. Het zal zich naauwer aan ons aansluiten; en zoo zal ook daar door het gouvernement een heilzame invloed tot vermeerdering van welvaart kunnen worden uitgeoefend, waarvoor de belooning, in vermeerdering van handel en de daaruit voortvloeijende voordeelen, niet zal achterblijven.

Tanette, grenzende aan gouvernements noorder distrikten, weigerde aanvankelijk, op zeer onheusche wijze, om tot het voormelde verbond van 1824 toe te treden. Het gevolg daarvan was, dat het door gouvernements wapenen werd aangevallen. Zonder eenigen belangrijken tegenstand vlugtte de koning naar Boni, en zijne zuster werd, in overeenstemming met de prinsen en hoofden, tot koningin verkozen. De koning, die eene aanzienlijke partij in het rijk voor zich had, wist zich echter in zijn rijk te herstellen, en noodzaakte de koningin, om de vlugt naar gouvernements grondgebied te nemen.

In 1827 werd hij andermaal, door gouvernements wapenen, uit zijn rijk gedreven, waarna hij in onderwerping kwam en als koning in zijn rijk, als een leen van het gouvernement, hersteld werd; onder verpligting van eenen afstand van grond voor zijne zuster, de gewezen koningin, die zich echter nimmer weder met hem heeft willen verzoenen. De koning werd tevens toegelaten tot het kontrakt van 1824. De vorst ging sedert dien tijd op zeer vertrouwelijke wijze met den gouverneur van Makassar om, en bij onderscheidene gelegenheden heeft hij meermalen te kennen gegeven, dat hij vroeger tot het kontrakt zoude zijn toegetreden, indien hij geene verkeerde raadgevers had gehad, die hem bevreesd gemaakt hadden voor de Europeanen.

De koning van Barroe is in 1830 tot het gouvernement overgekomen. In het jaar 1820, en terwijl hij verloofd was aan de dochter van den koning van Sidenring, verwijderde hij zich uit zijn rijk, begaf zich naar Boni en huwde aldaar AROENG PALAKA, eenige wettige afstammelinge van den laatst overleden koning van Boni van dienzelfden naam. De bevolking van Barroe stelde zich toen onder bescherming van Sidenring, uithoofde zij bevreesd was voor den koning van Tanette, die het land verontrustte. Na het overlijden van den ouden koning van Sidenring kwam AROENG BARROE met zijne echtgenoot AROENG PALAKA op Makassar, en in onderwerping bij het gouvernement. Bij den koning van Sidenring werd toen de afstand van Barroe bewerkt, ten behoeve van den wettigen vorst. Deze werd daarin hersteld en als vorst van Barroe toegelaten tot het voormelde kontrakt.

Sandrabonie, vroeger in naauwe bondgenootschap met het Makassaarsche rijk, deelde in zijne vernedering in 1778, toen het gedwongen werd, om de aanzienlijke sterkte, bestaande in steenen wallen om de hoofdplaats, af te werpen, in de betaling der oorlogskosten te deelen, en jaarlijks een zeker getal slaven, als hommage, aan de kompagnie aan te bieden. Dit laatste is eerst sedert het Engelsche tusschenbestuur afgeschaft. Tegenwoordig geeft dit rijk, na ook in 1824 tot voormeld kontrakt te zijn toegetreden, alle bewijzen van goede gezindheid jegens het gouvernement.

Ook het rijkje Tello deelde in hetzelfde lot; eerst in 1819 werd het vrijgesteld van de opbrengst van $\frac{1}{10}$ gedeelte van het padiegewas op voorstel van den gouverneur KRUITHOF. Thans staat het onder beheer van KRAENG KATANGKA, eenige wettige zoon van den laatstoverleden koning van Goa of van het Makassaarsche rijk, tot wiens opvolger hij benoemd was, hebbende hij afstand van den troon gedaan ten behoeve van KOEMALA, kleinzoon van den jongst overleden koning, thans nog minderjarig en onder voogdijschap van zijnen vader den rijksbestierder van Makassar.

Hoezeer nu deze vorst in vriendschap met het gouvernement leeft, en in 1828 met hulptroepen van het Makassaarsche rijk naar Java geweest is, heeft

hij het voormelde kontrakt nimmer willen teekenen, onder uitvlugten b. v. dat hij toch zonder dat een dienaar van het gouvernement is.

Het schijnt hem te berouwen, dat hij in der tijd afstand van het Makassaarsche rijk gedaan heeft; zoodat hij in zeer slechte verstandhouding met den voormelden rijksbestuurder van de Makassaren leeft, hebbende de heer MAYOR in der tijd reeds tusschenbeide moeten komen, om het uitbarsten van dadelijke vijandelijkheden voor te komen.

Boeton, buiten Celebes, heeft weinig of geen staatkundigen invloed op de zaken aldaar; de sulthan van dat rijk is insgelijks toegetreden tot het voormelde kontrakt. Noemenswaardige onaangenaamheden heeft het gouvernement sedert jaren niet met dat rijk ondervonden. De regering van het rijk is er zeer op gesteld, dat alle ceremoniën en gebruiken ten haren opzigte stiptelijk volgens de ingestelde usantiën worden opgevolgd. Gedurende het Engelsch tusschenbestuur schijnen er eenige gebruiken, ten opzigt van het ontvangen van een Boetonsch gezantschap op Makassar, verzuimd te zijn. Na dien tijd zijn zij niet teruggekomen, vóór de herstelling van het Nederlandsch gezag. Opmerkelijk is het, dat juist gedurende dien tijd de sulthans van Boeton immer wankelend op den troon hebben gezeten. Verscheidene sulthans zijn in dien tijd door de rijksgrooten afgezet en anderen weder in de plaats gekozen. Zoo zeker is het, dat de vriendschapsverbindtenissen van inlandsche vorsten met het gouvernement aan de vorsten eenen meerderen invloed bij hunne bevolking verschaffen, en dikwijls noodig zijn om de rust te handhaven en altoosdurende verandering in de regering voor te komen. De sulthan schijnt dit te beseffen. Hij is dan ook in 1826 in persoon op Makassar geweest, hetwelk zeker niet weinig bijgedragen heeft om zijn aanzien in zijn rijk te vermeerderen. In 1827 heeft hij, onder bevel van zijnen broeder Radja SOLEMAN, hulptroepen naar Java gezonden. Deze SOLEMAN, terugkeerende met majoors épauletten, verwekte ijverzucht bij den sulthan, die toen verzocht, om kolonels épauletten te ontvangen; ze zijn hem ook gezonden. Met het rijk van Boeton is het gouvernement alzoo in goede verstandhouding, en, in geval onverhoopt zich andermaal de noodzakelijkheid om hulptroepen vandaar te hebben mogt voordoen, zal men daartoe geene ongenegenheid ontmoeten.

Het eiland Sumbawa bevatte vroeger de rijkjes van Bima, Sumbawa, Dompo, Tambora, Sangaï en Papekat. De drie laatstgemelde rijkjes zijn, door de uitbarsting van den berg Tambora in 1814, geheel verwoest. De nog bestaande regeringen van Bima, Sumbawa en Dompo onderhouden voor de leus nog het kontrakt op den 9den Februarij 1765, door den Gouverneur C. SINKELAAR namens de kompagnie met hen gesloten. Hoezeer dat kontrakt door de veranderde tijdsomstandigheden nagenoeg geheel doelloos is geworden, hebben echter die vorsten verkozen, om het in stand te doen blijven, in stede van toe te treden tot het voormelde kontrakt van 1824. Om het gering belang, dat er

tot nu toe voor het Gouvernement in zijne betrekking met de vorsten van Sumbawa gelegen is, is hun daarin toegegeven. Zonder belangrijke voordeelen of opofferingen, worden de zaken daar gaande gehouden door eenen gezaghebber op Bima, die eigenlijk geen gezag heeft, dewijl het gouvernement geen grondeigendom op Sumbawa bezit. Hulptroepen zijn hier niet gevraagd in den jongsten oorlog, uit hoofde van de geringe bevolking, het gevolg der voormelde eruptie, en van daarop volgenden hongersnood. In 1776 hebben al die vorstjes hulptroepen aan de kompagnie geleverd in den oorlog tegen de Makassaren.

Dit zijn alzoo de rijken, die tot het kontrakt van 1824 toetraden, en alzoo als bondgenooten van het Nederlandsche gouvernement kunnen beschouwd worden. Wij zullen thans eenen blik werpen op die rijken, die nog niet tot het bondgenootschap met het gouvernement zijn toegetreden; en dan noemen wij in de eerste plaats Boni. De naauwe verbindtenis waarin dat rijk vroeger met de kompagnie gestaan heeft, en welke tot toenemend nadeel van het Europesche bestuur voortgeduurd heeft, tot aan de vredebreuk met het Engelsch tusschen-bestuur, vangt aan van het jaar 1666. Tot dien tijd was Boni een wingewest der Makassaren; zijn vorst leefde in ballingschap (1). Een Boniesch Prins AROENG PALAKA begaf zich naar Batavia, bood zijne diensten het bestuur aan, om de Makassaren, die ten aanzien van de Nederlanders, reeds herhaalde malen de opvolgend aangegane verbonden geschonden hadden, te helpen tuchtigen. Op dit aanbod werd de admiraal SPEELMAN met de noodige zee- en landmagt afgezonden, en door de roemrijke overwinningen van dien vlootvoogd, waarbij AROENG PALAKA gewigtige diensten bewees, werden de Makassaren gedwongen tot het aangaan van het reeds vroeger gemeld kontrakt van 1667. AROENG PALAKA, hoezeer niet tot den troon van Boni geregtigd, dewijl de door de Makassaren verbannen vorst nog in leven was, werd door den invloed der kompagnie koning van Boni. Hij was noodzakelijk een vertrouweling van den admiraal SPEELMAN, die als gouverneur op Makassar bleef; hij sprak de Maleische taal; hij was tegenwoordig bij gesprekken van den admiraal met de inlandsche vorsten, waarbij hij die gesprekken vertolkte. Door dit alles werd reeds de grond gelegd van aanmatigingen, die nu eens door toegeeflijkheid gevoed, dan weder met edelen moed tegengegaan, ten gevolge hadden, dat het Europesche gezag op Celebes geheel afhankelijk werd gemaakt van de willekeur van Boni. Een verhaal van de immer toenemende vernederingen, die het Nederlandsche gezag sedert dien tijd heeft moeten ondergaan, zou een pijnlijken indruk veroorzaken. Maar hoe bedroevend de uitkomsten ook mogen wezen, waartoe ons bestuur tot in 1812 geleid is, toch wordt ons smartelijk gevoel meermalen gelenigd door trekken van edelen moed en standvastigheid, waarvan de nagedachtenis voor de Nederlanders beter bewaard verdiende te blijven, dan in de vergeten

(1) Zie *Tijdschrift voor N. I.*, 10de jaargang, I, blz. 12 enz., 28 enz.

archieven van Makassar. Het zij ons vergund een enkel voorbeeld aan te halen.

Na den oorlog door de kompagnie gevoerd tegen het rijk van Makassar van 1776 tot 1778, welke eindigde met den geheelen ondergang van het Makassaarsche rijk en dat van Tello en Sandraboni, zijne bondgenooten, ontdekte de gouverneur VAN DER VOORT, dat de Boniërs de vredesvoorwaarden, waaromtrent hij met het rijk van Sandraboni in onderhandeling was, tegenwerkten. Hij liet daarop aan de Boniërs weten, dat het hem bewust was, hoe, in den laatsten oorlog tegen de Makassaren, uit alle Bonische benting's (forten), toegangen naar Goa (de hoofdplaats der Makassaren) ontdekt waren. Men had het kruid, dat aan de Boniërs verstrekt was, na de verovering van Goa daar gevonden. Hij verklaarde hun tevens, dat het hem ook nu onverschillig was, of zij de partij van Sandraboni trekken wilden, en dit rijk zelfs tegen de kompagnie assisteren, want dat hij het verkieslijker achtte tot den laatsten man te oorlogen dan geenen eerlijken vrede te verkrijgen. Te vroeg echter werd deze voortreffelijke man aan het bestuur ontrukt, door zijn overlijden op den 16 Junij 1780. Ware het bestuur van Makassar voortdurend toevertrouwd in handen van eenen man als deze VAN DER VOORT, dan zou het Europesche gezag niet zoo deerlijk zijn vervallen, de inkomsten niet zijn verminderd, de landen niet zijn ontvolkt en verwoest door gedurige bloedige oorlogen, de welvaart niet zijn vernietigd. VAN DER VOORT wist alle zwarigheden te overwinnen; hij wist, aan de geringe middelen, die ter zijner beschikking stonden, door zijn genie en moed de vereischte kracht te geven, om de rijken van Makassar, Sandraboni en Tello te dwingen tot het omverwerpen hunner laatste zware-, van steenen opgemetselde sterkten, en ze leen- en schatting pligtig aan de kompagnie te maken. Hij vond, na het naauwelijks eindigen van den oorlog, in den toen nog verwarden staat van zaken, in zichzelven en de geringe middelen, die ter zijner beschikking stonden, kracht genoeg, om aan Boni te doen gevoelen, dat hij 's kompagnies belangen ook zonder hulp van Boni waardig zoude weten te handhaven. Inderdaad onder een voortdurend bestuur in dien geest, zouden wij thans op Makassar een ander standpunt innemen. Zoo veel hangt in Indië af van eene goede keuze van personen!

De oorlog van 1824 heeft het rijk van Boni gevoelig getroffen en aan zijne zedelijke en physieke krachten eenen onherstelbaren slag toegebragt. Sedert dien tijd heeft dat rijk echter gedurende het leven der toen regerende koningin, geweigerd om in vredesonderhandelingen met het gouvernement te komen. Menigmaal moet haar door de rijksgrooten zijn voorgesteld, om een einde aan dien onzekeren staat van zaken in het rijk te maken, hetzij door tegen het gouvernement te oorlogen, hetzij door vrede te sluiten. Maar zij wilde niet. »Indien men begreep", zoo zei ze, »dat de belangen van het rijk vorderden, haar hare waardigheid te ontnemen, dan zou zij zich aan Gods wil onderwerpen; maar zij had gezworen, om, zoo lang zij leefde, geen vrede met de Europeanen te maken."

De physieke kracht van het rijk van Boni zelve, is thans echter weinig voor

het gouvernement te duchten. Van dien kant is het vrij onverschillig, of het al of niet in vriendschap zal willen blijven. Maar het oefent nog een morelen invloed uit op de rijken van Wadjoe, Sopping, Loehoe en op het bondgenootschap van den *Adja-tamparang*. Daardoor is het dus nog in staat, om 's gouvernements oogmerken, die in het daarstellen van eenen gevestigden vrede en de vermeerdering van welvaart bestaan, te dwarsboomen.

De vader van den tegenwoordigen koning van Sopping, MATENROERI AMALAWA, was een trouwe vriend en bondgenoot van het Europesche bestuur, ook tijdens den oorlog van het Engelsch tusschenbestuur met den koning van Boni. Toen gaf hij onder anderen gehoor aan de oproeping van het gouvernement, om op de hoofdplaats van Makassar te komen. In dien tusschentijd echter ontnam Boni hem ⅔ gedeelte van zijn rijk. Te vergeefs wendde de koning van Sopping zich toen tot het Engelsche en later tot het Nederlandsche gouvernement, om ondersteuning tegen Boni, omdat de ligging van het rijk, in den toenmaligen staat van zaken, dit niet gedoogde. Deze vorst is in 1820 overleden. Het belang van zijn zoon en opvolger DATOE PATIRO bragt mede, zich aan Boni aan te sluiten, doch waarschijnlijk wenschte hij niets meer dan eene goede gelegenheid, om zich aan die bescherming te onttrekken. Den hem door kommissarissen van Makassar in 1824 geschreven brief, om hem uit te noodigen tot het kontrakt toe te treden, heeft hij niet willen ontvangen. De strandprovinciën van dat rijk, die benoorden Barroe liggen, hebben echter voortdurend zeer vriendschappelijke gezindheid jegens het gouvernement aan den dag gelegd. De zuster van den koning, die daar het gezag voerde (sedert overleden), kwam nu en dan den gouverneur op Makassar bezoeken.

Van de drie groote kiesheeren van het rijk van Sopping zijn er in 1824 twee toegetreden tot het Bongay's kontrakt. De een, de koning van Sidenring, als Pangippa Oedjoeng; de ander, zijn schoonzoon, DATOE BOTTO, als Pangippa Botto; beide zijn sedert overleden.

Wadjoe is eene republiek, onder de regering van 40 prinsen. De bevolking bestaat meest uit handelaren, die niets meer verlangen dan vrede en veiligheid van personen en goederen. De industrie, vooral in den handel, is daar, zonder vreemde inpulsie, tot eene belangrijke hoogte geklommen. Trotsch van aard en ijverzuchtig op hunne vrijheid, schromen zij niet, om, wanneer de handelingen van een hoofd hun niet meer aanstaan, met familie, slaven en goed hunne geboorteplaats te verlaten en elders billijker behandeling en bescherming te zoeken. Er is misschien geen Europeesch etablissement in den archipel, waar eenige inlandsche handel gedreven wordt, zonder dat men er Boeginezen gevestigd vindt. Wanneer Boni in vriendschap met het gouvernement is, zullen die van Wadjoe (zoowel als alle andere nog niet tot het kontrakt toegetreden rijken) wel langzamerhand volgen.

Het rijk van Loehoe heeft van vroegere tijden immer in vriendschappelijke betrekking met het gouvernement gestaan. De bevelhebbers van gouverne-

ments vaartuigen, die te Peloppo, de hoofdplaats van het rijk, zijn aangeweest, werden ook in de laatste tijden daar zeer vriendelijk ontvangen. — Dit uitgestrekte rijk bevat in zich vele bronnen van welvaart; behalve rijke ijzer- en goudmijnen, heeft het ook een zeer groot gedeelte vruchtbare gronden.

Wanneer Boni niet in vriendschap met het gouvernement is, kan Loehoe, uithoofde van de ligging van het rijk, niet tot het kontrakt toetreden; en wanneer de koningin van Loehoe niet tot het verbond met het gouvernement is toegetreden, blijft het land ten prooi aan binnenlandsche verdeeldheden. Zij zelve gevoelt dit, en heeft dit te kennen gegeven, tijdens de heer VOSMAER, toen handelaar, op Peloppo ten handel is geweest, wanneer zij hem zeide, dat zij gaarne zoude zien, dat het gouvernement eene sterkte in haar land wilde doen oprigten.

Mandhar is een bondgenootschap van zeven rijkjes, zich uitstrekkende langs het westerstrand van Celebes, tusschen de landen van de ADJA-TAMPARANG en die welke aan de baai van Palos liggen. In de archiven vindt men aangeteekend, dat de vorsten dier landen zich nimmer veel aan de kontrakten gestoord hebben. Door hunne ligging echter oefenen zij geen nadeel uit op 's gouvernements gezag. Men vindt wijders nog aangeteekend, dat in 1771 zendelingen van den gouverneur en van Boni naar Mandhar vertrokken, om eene aldaar afgeloopene kompagnies bark »de Vrijheid" met de lading, op f 22,000 geschat, terug te eischen. Daarna zijn zendelingen van Mandhar bij den koning van Boni op Makassar gekomen, om daarover te spreken, doch de koning liet hen, zonder voorkennis van den gouverneur, onverrigter zake vertrekken. Van de voormelde zeven rijkjes zijn er echter in 1825 vijf toegetreden tot het kontrakt, als die van Bella, Nipa, Madjene, Penboan en Binoan, als bevriend met den koning van Sidenring. Sedert heeft het gouvernement weinig betrekking met hen onderhouden, om den afstand, en dewijl daartoe ook niet altijd vaartuigen beschikbaar waren. Het onderhouden van vriendschappelijke betrekkingen met die vorsten, waartoe zij niet ongenegen zullen zijn, mits hun dat niet opgedrongen worde, is nuttig om hunne medewerking te bekomen tot tegengang van de zeerooverij.

Cayelie of Palos is een bondgenootschap van vijf vorsten, om de baai van dien naam gelegen, als Palos, Dongala, Mothon, Tawelie en Gantie.

In 1824 is met die van Palos, Dongala en Mothon een kontrakt aangegaan, waarbij het gouvernement zich verbonden heeft, om aan de baai van Palos, ter bescherming van den handel, eene sterkte op te rigten, waartoe zij de materialen zouden bijeenbrengen en tot verdere vergoeding van schade, afstand doen van de heffing van inkomende en uitgaande regten. Dit is echter door de opvolgende gebeurtenissen zonder gevolg gebleven.

Massenre Paloe (aan het gebergte liggende) ligt Noordoost van de ADJA-

TAMPARANG. Het is een bondgenootschap van vijf rijkjes: Enrekeng, Todori, Mewa, Kassa Batoe, Seppa. De, meest aan allen vermaagschapte, overleden vorst van Sidenring, is door erfenis vorst van Mewa of Mawiwa. In 1824 wist die vorst dan ook te bewerken, dat er gezanten van die rijkjes op Makassar kwamen, om het kontrakt te teekenen. Ze werden toen daartoe niet toegelaten, maar hun werd te kennen gegeven, dat de kommissarissen de vorsten zelve gaarne op Makassar zouden zien. Na het overlijden van den ouden vorst begonnen de geringe betrekkingen, welke het gouvernement met die vorsten heeft, langzamerhand geheel te niet te gaan.

Werpen wij thans nog een oog op de gronden, die het gouvernement op Makassar bezit. Ze zijn vruchtbaar, en hoezeer de padi-teelt nog de voornaamste tak van landbouw uitmaakt, zoo zijn er zeer geschikte gronden voor de koffijteelt, om van andere kulturen niet te gewagen. Op deze gronden had men langzamerhand toegelaten, dat de Boniërs een overwegenden invloed verkregen. De koning, koningskinderen en mindere prinsen en lievelingen ontvingen daar landen; de bevolking bewerkte die en de vorsten verkregen een groot gedeelte van het produkt, gemeenlijk het een derde. Deze landen waren aan de kompagnie schuldig 1/10 van het padi-gewas voor belastingen. In de vroegere kompagnie-tijden, werden de Molukkos voor een gedeelte van rijst voorzien uit de opbrengst van dat 1/10 van het gewas, dat toen niet gering moet geweest zijn. Langzamerhand werden de landen, die aan den koning van Boni waren toegestaan, vrij van »vertiening" gesteld, later ook die van zijne zonen. De onderdanen, die wèl waren met den koning en de prinsen, ontdoken de belasting door hunne padi bij die des konings en der prinsen op te bergen, en zoo verminderden dan ook de inkomsten, in evenredigheid dat het gezag ondermijnd werd. Om nu van bovengemelde prinsen geene beleedigingen te ondergaan, werd de kommissie, die jaarlijks door den gouverneur benoemd werd tot invordering van het 1/10 (aanvankelijk deden het de gouverneurs zelve), geassisteerd door eene kommissie van den koning van Boni. Eindelijk is men zoo ver gekomen, dat alleen eene kommissie van den koning van Boni de »vertiening" voor het gouvernement van zijne onderdanen ontving. Gouvernements gezag en inkomsten gingen dus gelijktijdig te niet. Aan billijke bedeeling van regt, bescherming van personen en eigendommen, vooral als die bescherming door onderdanen tegen de Boniërs werd ingeroepen, was niet te denken. Gedeeltelijk werden de onderdanen (oorspronkelijk Makassaren), door de Boniërs verdrongen, en de overblijvenden moesten wel de Boniërs volgen. Bij het uitbreken van den oorlog in 1814, toen de koning van Boni van de hoofdplaats Makassar door de Britsche wapenen verjaagd werd, volgden hem naar Boni, behalve ongeveer 10,000 man van de hoofdplaats, nog 30,000 van de Noorderdistrikten. De Zuiderdistrikten waren onvermengd gebleven; dezen bleven het gouvernement getrouw, maar ook de vruchtbare provinciën van Boelekomba en Bonthain, waar op dezelfde wijze de Boniërs ingedrongen waren, werden ontvolkt.

Na dien tijd is een groot gedeelte der bevolking teruggekeerd en de Noorderdistrikten, waarvan de inkomsten vroeger langzamerhand tot *f* 6 à *f* 8000 's jaars verminderd waren, brengen thans van *f* 60 tot *f* 80,000 op; hoezeer de velden, welke vroeger bewerkt waren, nog niet weder allen bebouwd worden, hetwelk echter jaarlijks toeneemt. Het is niet wel te berekenen, tot welke hoogte de inkomsten dier landen, ook die van Boelekomba en Bonthain, kunnen stijgen, wanneer eene gevestigde rust zal heerschen en van gouvernementszijde aanmoediging tot den aanplant van koffij zal kunnen worden gegeven.

En welke staatkundige voordeelen moet het nu in de gevolgen niet hebben, indien de gouvernements onderdanen, welke op 200,000 zielen kunnen worden geschat, vrij van vreemden invloed, levende onder een billijk bestuur, dat hun geleidelijk de middelen tot vermeerdering van welvaart aan de hand geeft, die weldaden leeren hoogschatten en zich daardoor gedrongen zullen gevoelen, om hunne bezittingen te verdedigen tegen de vijanden van het gouvernement, die dan ook hunne vijanden zullen zijn.

De Goenoeng-Api van Banda.

Alhoewel meer dan éénе geoefende hand dezen vuurberg beschreven heeft, is hij merkwaardig genoeg, dat wij durven vooronderstellen, dat eene bijdrage, bevattende een verhaal van zijne beklimming, niet onwelkom zal wezen.

Aan den voet is deze berg met eene weelderige vegetatie overdekt, welke gedeeltelijk uit oorspronkelijk woud, gedeeltelijk uit kokos-tuinen, gedeeltelijk uit verlaten notenmuskaatperken bestaat, en in den lommer van dit geboomte vindt men eenige bewoonde hutten.

Wanneer wij den bergrug van Groot-Banda als de wand, die is blijven staan, en de hoogten van Banda-Neira en eenige kleine eilandjes als de ruïnen van den verheffingskrater beschouwen, kunnen wij den Goenoeng-Api voor een eruptiekegel houden, in wiens binnenste het onderaardsche vuur van dit vulkaansystema nog altijd werkzaam is.

Wij beschouwen de vorming van dit vulkaansystema als nog niet geëindigd, en zijn van gevoelen, dat de Goenoeng-Api aan de Banda-eilanden nog menige verandering zal berokkenen.

Hooger op worden de boomen door kreupelbosch omvangen, welke groote rotsblokken en rapilli bedekken, die naar den kruin toe kleiner en fijner en met verweerde trachietklei en vulkanische asch vermengd worden, alwaar men blazige lava, obsidiaanbrokken en puimsteen vindt. Aan en in den krater sublimeert de zwavel; de kruin is geheel kaal.

Aan de zuid- en zuidwestzijde liggen steile rotsen van eene digte trachietische lava, welke basaltisch gevormd, loodregt uit het water stijgen, zelfs hier en daar natuurlijke poorten of bruggen daarstellen. Over dit zuilvormig gespleten gesteente breiden zich meer horizontale, leisteenachtige lavamassa's uit, welke regelmatig of als eene taaije deeg gebogen en gedraaid zich vertoonen en de verharde lavastroom zijn, welke tegen het laatst der vorige eeuw uit de kraterkolk uitgevloeid is. Hierover liggen rapilli en een schuimachtig bezinksel (basaltische Warke Eisenthon), hetgeen reeds door vegetatie overdekt wordt. De roodachtige kleur van dit gesteente is naar binnen grijs zwart, welk verschil van kleur door de langzame afkoeling der gloeijende lava schijnt ontstaan te zijn. Aan de scheuren en spleten is de oppervlakte echter wit, en zulks voorzeker door de zijdelingsche ontwijking van heete dampen

en zure gazsoorten. De substantie is digt, hard en zwaar, de witte massa eenigzins ligter.

Groote hoopen lapilli zijn door latere uitbarstingen hier neergeworpen. Door verweering vormt zich een vruchtbare grond, die door eene sterke vegetatie overdekt wordt. De Casuarinen groeijen hier tot beneden aan het zeestrand en somwijlen zoekt het oog vergeefs de aarde, in welke hunne wortelen rusten. De zwarte, blazige, met veldspathkristallen doortrokken lava vindt men alleen in losse rolsteenen, zoo ook den puimsteen, de zwavel en obsidiaanstukken.

De berg vormt een eiland op zich zelven, hetwelk door het »Zonnengat" van Banda-Neira gescheiden is, en eene tamelijk ronde gedaante heeft; de top stelt een' vrij regelmatigen kegel daar. In drie uren scheppens (*) kan men met eene boot er om heen varen.

Het gezigt op dezen berg is indrukwekkend en de beklimming zoo moeijelijk en gevaarvol, dat hij in dit opzigt met de hoogste vulkanen van den Indischen Archipel kan vergeleken worden. Aan wegen valt niet te denken; de losse steenen veroorloven geen vasthouden, en zoo men op de steile helling aan het rollen gaat, loopt men gevaar, door de mede afrollende steenen in de schielijke vaart zwaar gekwetst of verpletterd te worden. De geschiktste tijd, om den berg te beklimmen, is in de Oost-moesson, bij heldere maan, 's morgens voor vijf uur; van den zuid- of zuidwestkant beginnende. Aan de oostzijde is de berg zeer steil en moeijelijk te beklimmen. In twee uren tijds kan men den top bereiken. Het is in mijnen tijd noodig geweest van beneden door het bosch eenen weg te kappen; men voorzie zich van eene sterke en wijde kleeding; vooral bij het afklimmen worden de kleederen geschuurd.

Des morgens te vijf uur op Zondag den 3 September 1843 begaven wij ons, in eene orembaai (†) met 8 man, naar den zuidkant van den Goenoeng-Api, en begonnen, van twee aldaar wonende Timoresche gidsen vergezeld, te half zeven den berg te beklimmen.

Wij stapten in eene kloof opwaarts, welke, vol scherpe ongelijke lavasteenen, naast afdalende gronden, in het beklimmen zeer moeijelijk was. Zoolang wij bosch, kreupelhout en ten laatste varen ontmoetten, aan welke wij ons vasthouden konden, ging het nog tamelijk wel. De vegetatie strekt zich over de halve hoogte van den berg uit.

De steilheid en losse grond noodzaakten ons tot ongelijke passen en sprongen, waardoor het bloed zoo in beweging raakte, de transpiratie zoo sterk en de respiratie zoo hevig werd, dat wij om de vijftig of honderd passen stilhouden en een weinig verpoozen moesten. Wij bleven altijd de voorsten,

(*) Men weet, dat de kleine indische booten of kano's niet door riemen, maar door scheppers worden voortgedreven.

(†) Klein inlandsch vaartuig in de Molukkos.

om niet door afrollende steenen geraakt of medegesleept te worden. Na ¾ uur stijgens kwamen wij buiten de vegetatie (hier enkel varen, welke tusschen de losse rolsteenen groeijen) en zagen nu de steile, kale hoogte voor ons, waar de zwarte, losse steenen bij ieder stap deden vreezen, dat wij met hen in de diepte zouden rollen. Wij hielden ons zoo lang doenlijk in de ravijnen, omdat hier de steenen een nog eenigzins vaster steunpunt toelieten en de ondiepte het duizelig worden belette, waarvan men ligt kan bevangen worden, als men op de steile helling het evenwigt verliest. Echter liepen deze ravijnen in blinde kloven uit en het opklimmen uit deze en het vooruitgaan op de afrollende steenen is even moeijelijk als gevaarvol. Lange stokken met ijzeren haken waren ons van veel nut; nabij den top konden wij echter geen gebruik daarvan maken, omdat de steilheid ons noodzaakte op handen en voeten te kruipen. Hier is de vulkanische asch tot eene dunne korst zamengebakken, in welke de kleine steentjes door regen en zonnehitte als in cement gelegd schijnen; echter breekt de voet van den beklimmer er ligt door, en uit de aanwezige spleten ontwikkelt zich warmte, ja stijgt wel rook op. Hier beginnen de zwavelnesten, alwaar de zwavel in schoone kristallen zich aanzet. Bij eene geregelde inzameling kon deze zwavel een handelsartikel voor de inwoners van Banda worden. Een weg van trappen zoude tot den top des bergs aangelegd kunnen worden.

Wij waren reeds zoo hoog gestegen, dat wij over de andere bergen der Banda-eilanden de zee zien konden. De zwarte helling van den berg, tot nu toe in de schaduw gehuld, begon door de zon verlicht en verwarmd te worden. Wij klommen nu over de korst en vuurspleten, uit welke een stikkende rook opsteeg, en naderden de kruin, die aan deze zijde met een wal van losse rotsblokken omgeven, niet zonder gevaar te beklimmen is. Eindelijk hadden wij den top bereikt. Ik zag eene wijde, uitgebrande, wit gebleekte kom voor mij vol puin en witte steenen, tusschen welke rook opsteeg en de schoonste zwavelkristallen in nesten bij elkander lagen De bodem van deze kom bestond uit fijn zand en asch; een aarden wal scheidde deze van eene tweede, westelijk van deze liggende, kom, welke beide de vroeger werkzame en nu verstopte kraters des vuurbergs zijn. De thans nog werkzame krater bevindt zich ten noorden van deze; en men moet wel nog een honderdtal voeten hooger klimmen, om den top te bereiken, van welks noordkant het oog in de diepe kraterkolk nederziet. Uit den schoot van deze kolk stijgt de rook met hevigheid op, gelijk uit den schoorsteen van eene reusachtige stoommachine Te negen uur stonden wij aan den oostkant van den ouden krater, alwaar wij uit eene donderbus drie schoten losten, die boven, wegens den sterken zuidoostewind, een zwak geluid gaven, aan den voet van den berg te Banda-Neira echter gelijk kanonschoten werden vernomen Daarom begroette men ons van uit het kampement door driemaal de vlag te hijschen. Hier lieten wij groote steenen den berg afrollen, welke in ontzaggelijke sprongen naar de diepte rolden. Onder eenen grooten steen vonden wij nog eenige fleschen met water gevuld, hetwelk eene zwavelzuur-

achtigen smaak had, die door de heeren WALTER en VAN DER VELDEN bij eene vroegere beklimming waren achtergelaten.

Wij plantten nu op den hoogsten top eene roode vlag, welke men nog verscheidene maanden daar boven zag waaijen, en lieten onze blikken over het uitgestrekt panorama weiden, hetwelk hier voor ons uitgebreid lag. De dag, met eene betrokken lucht begonnen, was schoon en helder geworden. Groot-Banda met zijne groene bosschen en witte villa's op den steilen, boogvormigen bergrug en de twee stadjes Lonthoir en Salamon aan de beide kapen; Banda-Neira met zijne zindelijke huizen en regelmatige straten, en trotsche forten, de Papenberg en de Seinpost, Poeloe-Pisang, Poeloe-Kapal, Rosengain, Rhun, Poeloe-di en Swangie, allen lagen zij daar in de onmetelijke vlakte des azuurblaauwen Oceaans, gelijk zoo vele teekeningen op eene topographische kaart, in het heldere licht der tropische morgenzon.

De uit den bodem opstijgende warmte noodzaakte ons dikwerf van plaats te veranderen, en, na alles naauwkeurig te hebben gadegeslagen, moesten wij aan den terugtogt denken. De noordelijke krater trok vooral onze aandacht, omdat hier thans de werkzame vuurhaard zich opent en een beeld van verwoesting vertoont, hetwelk ons doet ijzen. Gelukkig, dat de geheele noordelijke helling vol scheuren en spleten is, want deze zullen bij volgende uitbarstingen aan het onderaardsche vuur den weg naar buiten open laten, en omdat deze zijde van den berg niet tegen Banda-Neira gekeerd is, kunnen de erupties aan dit oord minder schade veroorzaken dan anders het geval zoude wezen, wanneer de vuurkolk tegenover het bewoond gedeelte der Banda-eilanden zich mogt openen. Een aan een stok over den kraterkolk gehouden thermometer van FAHRENHEIT teekende 186°. Het is niet waarschijnlijk, dat lavastroomen uit den top van den vuurberg zich zullen ontlasten, omdat deze uit losse steenen bestaat, welke eerder, voor de kracht der vuurkolom wijkende, uit elkander zullen springen. De lava zal bij eene sterke eruptie waarschijnlijk uit de zijdelingsche spleten zich eenen weg banen.

Banda wordt voor ongezond gehouden; de steile bergrug van Groot-Banda houdt des morgens mistige dampen terug, wier kille temperatuur de huiduitwaseming onderdrukt. Schadelijker echter zijn de dampen uit den vuurberg, welke zwavelzure deelen bevatten, die zelfs het groen der planten verschroeijen. Zoolang de kazernes te Banda-Neira aan het »Zonnengat", tegenover den vuurberg stonden, leed het garnizoen aan hardnekkige koortsen; het tegenwoordige kampement bevindt zich op eene gezonder plaats.

Wij bleven tot na elf uur op den top, alwaar de zonnestralen door eenen frisschen wind gematigd werden. De verweerde aarde onder de aschkorst (roode Eisenthon) was nat en warm en bleef aan de handen kleven. Deze nattigheid is het gevolg der geringe verdamping van het regenwater onder de aschkorst en van de verzameling van water uit de aan de kruin des bergs hangen blijvende wolken. Bij onze komst op den top was de temperatuur

68° FAHRENHEIT; deze lage temperatuur is voorzeker het gevolg der sterke verdamping, welke op dit punt plaats heeft. Volgens barometermeting van den heer VAN DER VELDEN, zoude de berg 2025 Rhijnlandsche of 1975 Parijssche voeten hoog zijn; professor REINWARDT geeft de hoogte tot 1800 voeten aan. De Fransche marineofficieren van de »Astrolabe" en »la Zelée" hebben insgelijks metingen genomen; de natuuronderzoeker FORSTEN is, niettegenstaande zijnen bekenden ijver, enkel op de halve hoogte van den berg gekomen.

De groote steenen op den top bestaan uit dezelfde digte trachietlava als aan den voet van den berg. Door de heete dampen zijn zij echter zoo wit gebleekt, dat zij bij zonneschijn de oogen verblinden. Zij zijn uitwerpsels van den berg, en eene eruptie van zulke steenen, die vooral des nachts zoo vele vurige bollen vertoonen, moet een prachtig en ontzettend tooneel zijn.

Met den zuidoostewind trekt de rook uit de veelvuldige spleten en scheuren, als eene dikke wolk, naar het noordwesten, en de stad blijft van de vulkanische dampen bevrijd. Bij noordelijke of westelijke winden echter daalt deze rook in het Chinesche kamp neder en veroorzaakt bij plaats hebbende regens, door ontwikkeling van zwavelzure dampen, eene verpestende, koortsvoortbrengende lucht, welke dit etablissement ongezond maakt.

Wij namen nu den terugtogt aan. Was het beklimmen moeijelijk geweest, het dalen was het niet minder. De zon stond bijna in het zenith, en schoot hare loodregte stralen op de zwarte lavasteenen, puimsteen en obsidiaänstukken, welke eene verstikkende warmte terugkaatsten. Met krachtsinspanning moesten wij, reeds zeer vermoeid, bij ieder stap naar beneden het evenwigt zoeken te houden, omdat de door scherpe steenen gekwetste handen, geen steunpunt voor het ligchaam vinden konden. Eindelijk gelukte het ons bij de varen aan te komen, waar een onvoorzigtige stap minder gevaarlijk is en men door zich vast te houden een' diepen val vermijden kan. Ons aangezigt was echter gloeijende, het ligchaam droop van het zweet en de tong kleefde aan het verhemelte. Te half een kwamen wij aan den voet, waar wij in den lommer van een beloe-boom de noodige rust en, door eenige glazen wijn met kokoswater, de gewenschte verversching genoten. Eetlust heb ik toen niet bespeurd. Onze kleeding was zeer gehavend; een paar nieuwe laarzen hing slechts in lappen aan mijne voeten. Aangezigt en handen waren door de zon verbrand; echter genoten wij geen gering genoegen, omdat wij in de beklimming geslaagd waren, en het oord hadden mogen aanschouwen, waar de werkzaamheid van het binnenste van onze planeet zi h openbaart. Hoeveel stof tot nadenken biedt niet zulk een brandende krater! — Men heeft het denkbeeld, dat de aarde een ligchaam is, hetwelk, gelijk een organismus, verschillende perioden van ontstaan, bestaan en vergaan doorloopt, verworpen; en toch is het zeker, dat de aarde verschillende tijdvakken van vorming gehad heeft, welke op de levensperioden toepasselijk zijn.

Bij zulk een vuurhaard komen de woorden van MEPHISTOPHELES tegen wil en dank in onze gedachten:

» Ich war dabei, wie noch da unten siedend
» Der Abgrund schwoll und strömend Flammen trug.
» Wie Molochs Hammer Fels an Felsen schmiedend,
» Gebirgetrümmer in die Ferne schlug."

Vol vertrouwen op de Almagt van den Schepper des heelals, verlieten wij den Goenoeng-Api en keerden over het stille water bij zonsondergang naar Banda-Neira terug.

Dr. EPP.

VARIA.

In de redevoering van den gewezen Minister van Koloniën G. L. BAUD, gehouden in de Tweede Kamer der Staten Generaal op 14 Maart 1849, komt onder anderen eene zinsnede voor, waarin gezegd wordt, dat Java aan verpachte middelen in het jaar 1822 opbragt *f* 5,100,000, terwijl zij in 1847 een bedrag van *f* 12,300,000 beliepen. Na verloop van 25 jaren zijn ze dus nagenoeg verdrievoudigd. Ontzaggelijke vermeerdering, die niet anders kan dienen dan als een blijk, dat het eiland, op welke wijze ook, in bloei toegenomen is! Onder die verpachte middelen zijn alle begrepen, zoo als die van de amfioen, het slagten van hoornvee enz.

Omtrent de bazarpachten, die ongetwijfeld de meeste redenen tot vexatiën geven, zal ik hier opmerken, dat hare opbrengst zoo niet meer, dan toch zeker in evenredigheid der anderen, sedert verdrievoudigd is. De vraag zal welligt geopperd worden, door welke oorzaken de opbrengst der pachten zoo verbazend is toegenomen? Die vermeerdering is verkregen grootendeels door de invoering der onderscheidene kultures voor de Europesche markt, ten gevolge waarvan groote sommen gelds in omloop zijn gekomen en waardoor een aanmerkelijk vertier in de binnenlanden is ontstaan.

Laat ons nu weder tot 's ministers redevoering onze toevlugt nemen, om aan te toonen, hoeveel dit eiland opbrengt. Het bragt op in 1847 aan koffij 1,037,000 pikols, aan suiker 1,317,000 pikols en aan indigo 1,777,000 pd. Een ieder zal met mij het land zegenen, dat zoo vele rijkdommen aan ons lieve vaderland schenkt, en het volk dankbaar wezen, dat meêwerkt om ons die schatten te bezorgen. Maar lezen wij de redevoering verder, en met verrukking zullen wij ontwaren, dat hetzelfde eiland oorzaak is, dat 370 bodems tusschen Holland en den Indischen Archipel de zeeën doorklieven, om die onschatbare rijkdommen af te halen. Onschatbaar, omdat zij Holland eenen handel verschaffen, waarvan geene wederga in de wereld bestaat. Meest alle Europesche natiën zijn dan ook naijverig op onzen handel, en wij, wij bezitten daardoor eene vloot, die doet herdenken aan den tijd, toen wij tot eene der magtigste Zeemogendheden behoorden.

Hierboven is reeds gezegd, dat het toenemen der bazarpachten, even als de andere, aan de invoering der kultures voor de Europesche markt moet worden toegeschreven. Wij erkennen dus, dat die pachtgelden grootendeels voortspruiten uit die, waarmede het Nederlandsch Indisch gouvernement den Javaan voor bewezene kultuur-diensten beloont, en die nu in 's Lands kas terugkeeren, door de meerdere genietingen, die hij ondervindt, derhalve als belasting.

Doch onderzoeken wij nader, of de Javaan niet meer afgeeft van dat geld, hetwelk hij door arbeid van het gouvernement verkregen heeft, dan waartoe hij om zoo te zeggen door de wet verpligt is.

Spreek met hem, die met Indië bekend is, en hij zal u zeggen, dat de Chinesche bazarpachters van bijna alle artikelen, die op de markten gebragt worden, meer dan het dubbele heffen, dan waartoe zij geregtigd zijn. Is dit het geval, dan moeten de Chinesche pachters sedert eene reeks van jaren meer dan zes millioenen geheven hebben, want sedert eenigen tijd bedroegen de bazarpachten ruim drie millioen gulden jaarlijks. Doch wij zouden onbillijk handelen door te beweren, dat al het meerdere, dan drie millioenen, geld was, dat de Chinees den Javaan heeft afgeperst. Wij moeten stellen, dat onder die zes millioenen, die de pachter heft, vier zijn, waartoe hij volle regt heeft, namelijk ten einde aan het gouvernement drie millioenen als pachtschat uit te keeren en een millioen als belooning of voor de risico aan zich te behouden. Maar dan blijven er toch twee millioenen over, die hij zich wederregtelijk toegeëigend heeft. Doch neen! wij zullen dit nog als overdreven beschouwen, en zeggen: de Chinees zet niet op zulk eene onbeschaamde wijze den Javaan af; hij ontneemt hem slechts een millioen; maar dan nog: is dat bedrag niet voldoende, om het gouvernement te bewegen, deze belasting, die buitengewoon moeijelijk na te gaan is, te verlaten en eene andere daarvoor in de plaats te stellen? Want, let wel, wie wordt hier benadeeld, afgezet en te kort gedaan? — een volk, dat voor ons zwoegt en ons land, behalve de buitengewoon belangrijke indirecte voordeelen, waaronder voornamelijk de bevordering van handel en nijverheid, eene jaarlijksche overwinst van 14,000,000 (*) zuiver bezorgt.

En ten wiens voordeele wordt die Javaan benadeeld? — ten voordeele van eene natie, die bijna geene belasting opbrengt en jaarlijks van de verscheidene voordeelen, die zij trekt, een groot gedeelte in gouden en zilveren munt naar China verzendt, en derhalve Java daarvan berooft.

Wanneer men over Java reist, sla men zijne oogen oplettend in de rondte, en men zal ontdekken, dat daar waar Chinezen gevestigd zijn, alles een welvarend aanzien heeft; vergelijkt men daarmede de woningen der Inlanders, dan zal het onderscheid opvallend wezen.

Men zal mij misschien tegenwerpen, dat de Javanen van vroeger af steeds in bamboezen woningen gehuisvest zijn, en van deze gewoonte niet gaarne afgaan; doch ik durf gerust zeggen, dat men zich daarin zeer vergist. Daar, waar zij eenigzins daartoe in staat zijn, zullen zij hunne bamboezen, voor steenen of planken huizen verlaten. Zie bij voorbeeld Buitenzorg. Men verbeelde zich geenszins, dat ik den Chinezen hunne welvaart misgun. Integendeel prijs ik hunne voorbeeldige arbeidzaamheid, en zoude gaarne zien, dat zij daardoor alleen zich schatten verwierven. Zij zouden alsdan niet de bloedzuigers der Javanen zijn, maar krachtig tot de welvaart van het land mede-

(*) Zie de redevoering van den ex-minister G. L. BAUD.

werken. De schatten, die zij zich nu verzamelen, hebben echter grootendeels hunnen oorsprong in afzetterij en dieverij, waaronder de Javaan lijdt, die zijn regtmatig, doch zuur verdiend loon grootendeels in handen der Chinezen ziet overgaan.

Zoowel uit een staathuishoudkundig als zedelijk oogpunt beschouwd, ware het te wenschen, dat zulks veranderde.

Wanneer de Chinesche pachters de Javaansche bevolking *slechts* één millioen jaarlijks afgezet hebben, dan zouden zij, sedert de uitbreiding van het kultuurstelsel, dat is van 1833 afgerekend, reeds ruim zeventien millioenen die bevolking afgeperst hebben. Moet men geen weemoedigen blik op zulk eenen stand van zaken werpen? Welke voordeelen had Java daarmede niet kunnen behalen! Een groot gedeelte van die zeventien millioenen hadden de Javanen zeker ten voordeele van den landbouw besteed; door de ontwikkeling, daaraan gegeven, hadden zij meer hart voor dien landbouw gekregen, meer tot bloei van het land en indirect tot dien van Holland gewerkt. En nu — waar zijn die millioenen schatten gebleven? in handen van eene natie, waaraan wij letterlijk niets verpligt zijn. Zeg eens, lezer, is dit billijk, dat wij op die wijze voor den armen Javaan zorgen, die ons van zoo vele rijkdommen voorziet? Het is echter te hopen, dat de tijd nabij is, dat hierin ook veranderingen komen. De afgetreden minister G. L. BAUD zelf noemde de handelingen der Chinesche pachters afzetterij; vloeide dit uit den mond van den eersten dienaar der koloniën, dan zal het lot der Javanen spoedig verbetering ondergaan. *Het is echter noodig, dat dit van Holland uitgaat;* want van de meeste hoofdambtenaren hier is daaromtrent niet veel gunstigs te wachten. Zoo hoorde ik kort geleden onder anderen, dat een paar residenten, niettegenstaande het gouvernement hun herhaaldelijk aangeschreven had, om vooral zorg te dragen, dat de bevolking niet benadeeld werd, dienaangaande nog nadere inlichtingen vroegen; onder tekennengave, dat als zij zich strikt moesten houden aan de gegevene bevelen, de Chinezen onvergenoegd zouden worden, en de bazarpachten voorzeker meer zouden dalen. Ligt in dat denkbeeld niet klaarblijkelijk opgesloten: laat die Javanen maar bestolen worden?

* * * Februarij 1850.

Eens op jagt zijnde, kwam ik, onder het loopen, in de nabijheid van een groot dorp, werwaarts zich eene menigte menschen begaven. Door nieuwsgierigheid gedreven, sloeg ik den weg in, dien zij volgden, en kwam eindelijk op eene plaats, waar wel drieduizend menschen vereenigd waren. Spoedig bleek het, dat op die plaats markt werd gehouden. »Wacht" dacht ik, »daar biedt zich eene goede gelegenheid aan, om mij te overtuigen, of de knevelarijen der Chinezen werkelijk zoo drukkend voor den Javaan zijn, als ik door sommigen, onder anderen ook in het Tijdschrift voor N. I., heb zien beweren." Ik vroeg een man, die eene dragt visch bij zich had, hoeveel hij aan den pachter voor markt-belasting wel betaald had? Hij antwoord-

de mij: »negentig duiten;" en op de vraag, hoeveel de pachter wel geregtigd was van hem te heffen, zeide hij: »zeker weet ik het niet, maar men beweerde, slechts vijftien duiten." Ik ging voort met vragen. »En waarom hebt gij meer betaald"? — »Ja! mijnheer" was het antwoord," als ik u dat alles moest vertellen, dan zou ik geenen tijd hebben om mijnen visch te verkoopen." Ik zag, dat de goede man door al mijne vragen ongeduldig was geworden; ik vervoegde mij daarom wat verder bij drie vrouwen; de eene verkocht rijst met wat groenten en visch, de andere eene soort van gebak met stroop, en de derde had voor zich een hoop tjabee (spaansche peper) liggen. Ik sprak deze ook aan. De eene zeide mij, dat de pachter vijfentwintig, de andere tweeëntwintig en de derde dertig duiten met eene handvol tjabee had geëischt. Ik vroeg verder, hoeveel zij eigenlijk daarvoor hadden moeten betalen? Ik hoorde: tien duiten; maar ze voegden er echter spoedig bij, dat zij niet durfden klagen, omdat het Hoofd een groot vriend was van den pachter; en buitendien woonde hij te ver af, om zoo iets zonder groot bezwaar hem te gaan vertellen.

Dit was toch vrij erg, dacht ik, en zette mijne wandeling voort, om te zien, wat een Chinees uitvoerde bij eenige rijstverkoopers; van deze laatsten meende ik, dat hij toch niets zou nemen; maar, ja wel, hij vergde van ieder *vier* duiten. Ik deed hem opmerken, dat hij dat niet mogt doen, omdat het gouvernement zulks ernstiglijk verboden heeft; maar hij keek mij aan, begon te lagchen, en zeide: »dat doe ik voor het onderhoud van de markt." Ik zag eens in 't rond. De plaats had het voorkomen van een modderpoel, en men vond op dezelve geen enkel ding, dat naar een gebouw geleek. De Chinees was bij al zijne openbare dieverij nog een potsenmaker bovendien. Den bazar verder rondwandelende, rigtte ik tot meer andere menschen vragen omtrent de belasting, die zij betaald hadden, en ontving antwoorden in denzelfden geest als die, waarvan ik een paar voorbeelden heb aangehaald.

Het was reeds laat en tijd om naar huis te gaan. Ik rigtte mij naar den uitgang van de markt — en zie! daar werd ik onverwachts bij den arm gepakt. Ik keek op en ontdekte een' Chinees. Toen hij mij echter aangezien had, riep hij uit: »O! ik vergiste mij; ik had gedacht, dat u een Javaan waart." Ik moest erkennen, dat ik door de jagt er vrij slordig uitzag en veel van een koelie had; maar ik vroeg hem: »Gesteld, dat ik Javaan was, wat zoudt gij dan van mij willen hebben?" — »Wel, mijnheer!" was het antwoord," dan hadt gij, even als alle anderen, die op de markt komen, eenen halven duit moeten betalen" — »En waarvoor?" — »Zeer natuurlijk" hernam de Chinees, »ter belooning voor de moeite, die mijne kameraden en ik gehad hebben, om de belasting te heffen.»

Die aardigheid ging te ver. Ik was er zoo verontwaardigd over, dat ik aan eenen man vroeg, waar toch de kontroleur der afdeeling woonde, ik wilde hem er over gaan spreken. Maar ik kreeg tot antwoord, dat er in den geheelen omtrek van tien palen geen kontroleur te vinden was.

Ik liep een eindwegs op, om mijne bendy, die ik besteld had, te zoeken,

met het vaste voornemen om bij mijne tehuiskomst den resident van Soerabaija, op wiens territoir dit gebeurde, van dit alles kennis te geven. Ik hoopte daarvan een gunstigen uitslag, want deze stond bekend voor een zeer regtschapen en kundig ambtenaar, die zoo iets, naar ik meende, wel niet zou dulden.

Toen ik echter te Soerabaija was aangekomen, was mijne drift bekoeld. Ik stelde mij voor, dat het al zeer zonderling moest schijnen, dat ik, die nooit bij dien resident was geweest, met de deur in het huis zou vallen om te zeggen: »dit of dat heb ik in uwe residentie ontdekt." Ik verkoos liever, hetgeen ik ontwaard had aan het Tijdschrift voor N. I. mede te deelen. Misschien zullen andere residenten hierdoor op hunne hoede wezen; want het toeval zou een jager weder op eene markt kunnen brengen, en het publiek zou spoedig bekend raken met de wijze, waarop zij voor die Javaantjes waken, die aan hunne zorg toevertrouwd zijn (*).

Soerabaija, Maart 1850. Z.

In Indië hoort men thans algemeen zeer vele klagten van de officieren der marine, die op Z. M. stoomschepen zijn geplaatst, en van andere bevoegde beoordeelaars, omtrent de meestal doellooze diensten, waartoe die schepen gebezigd worden. En, inderdaad, wanneer men nagaat, dat alleen tusschen Batavia en Samarang en somtijds tot Soerabaija eene geregelde stoomvaart van partikuliere ondernemers bestaat, en overigens alle stoomkommunikatie in den uitgestrekten Archipel door Z. M. schepen wordt uitgevoerd, dan kunnen die klagten bij niemand bevreemding wekken. De grootste grief is het aanhoudend varen met passagiers, 't welk zoo wat het hoofddoel is, waartoe Z. M. stoomschepen in Indië schijnen te komen. Op de voornaamste zoogenoemde buitenposten, zoo als de geheele Westkust van Sumatra, de Molukkos, Borneo enz., bestaat geene andere kommunikatie met Java dan door de zeilschepen; niettegenstaande zoo dikwijls de noodzakelijkheid aangetoond en er zoo dikwerf op aangedrongen is, om op ieder dier posten een stoomschip in station te hebben. Het grootste gedeelte van den tijd liggen de stoomschepen

---

(*) De inzender van dit artikel geeft aan de redaktie »de heilige verzekering," dat hetgeen door hem geschreven is, niet anders dan als de zuivere waarheid moet worden aangemerkt. De redaktie gelooft dit gaarne, en plaatst daarom ook zijne bijdrage. Voor den resident van Soerabaija ziet zij hierin niets onaangenaams. 't Is noch van dien ambtenaar noch van eenig hoofd eener provincie op Java te vergen, dat hij *alles* zal weten, wat er in zijne residentie gebeurt. Heerschte er in Indië meer publiciteit, en was er vrijheid van drukpers, dan zou de mogelijkheid geboren worden, om met meer verkeerdheden bekend te worden, die er thans in zulk een groot getal aanwezig zijn. Overigens is het hier medegedeelde slechts een uit het leven gegrepen voorbeeld van 't geen op de bazar's van Java dagelijks geschiedt. Geen resident, al ware hij een engel uit den hemel, zou dit kwaad geheel kunnen tegengaan, want de oorzaak van dat kwaad ligt in de instelling der tegenwoordige bazar-belastingen zelve, het is daaraan onafscheidbaar verbonden. Schaf die instelling af — het is meer dan tijd — dan eerst zal het kwaad ophouden. Ook de inzender van dit artikel (wij houden er ons van overtuigd) zal deze beschouwing beamen.

DE REDAKTIE

allen te Batavia of te Soerabaija. Het is reeds gebeurd, dat er zes ter reede van Batavia lagen, terwijl de overigen in timmering waren. Er was in de laatste twee jaren geen stoomschip naar de Molukkos geweest, toen nu in Februarij l.l. de Bromo derwaarts stevende. Is er de een of ander resident of assistent-resident, die geen trek heeft om met een kustvaarder mede te gaan, dan kost het hem maar weinig moeite, om een stoomschip tot zijne beschikking te verkrijgen. Van de wijze, waarop dit plaats heeft en van den invloed, dien dit moet uitoefenen op de diensten, waartoe Z. M. stoomschepen eigenlijk bestemd zijn, volgt hier een klein staaltje. Er was benoemd een nieuwe resident en een nieuwe assistent-resident van een der punten onzer buitenbezittingen, dat wij echter niet noemen, ten einde niet te doen raden, welke personen wij bedoelen. Daar de waarnemende gouverneur-generaal verlangde, dat de nieuwbenoemden onmiddellijk in functie zouden treden, werd een van Z. M. stoomschepen bestemd om hen over te voeren. 't Was alzoo eene zending, die *spoed* vereischte, en daarom werd er opzettelijk een stoomschip voor aangewezen. Eerst luidde de order, dat het schip den nieuwbenoemde te Soerabaija moest aan boord nemen en van daar de reis onmiddellijk naar zijne bestemming vervolgen. Later werd die zeilorder veranderd. Het stoomschip moest van Soerabaija nog eerst naar Batavia stevenen (dat geheel buiten den koers lag), omdat de gouverneur-generaal nog een mondgesprek met den nieuw benoemde wilde houden. Te Soerabaija had een oponthoud van acht dagen plaats, door ongesteldheid van een der personen, die als passagier meê moest gaan. Den 10 Februarij kwam het stoomschip te Batavia, en vertrok de nieuwbenoemde ambtenaar naar Buitenzorg, om met den gouverneur-generaal te confereren; toen werd zijne echtgenoot ongesteld; zoodat de reis eerst den 25 Februarij werd aangenomen. Eerst op dien datum werd een begin gemaakt aan eene reis, waarbij zoo veel spoed was, dat een van Z. M. stoomschepen reeds in December daarvoor aangewezen, en meer dan twee maanden lang voor gebruikt werd.

Is dat het doel, waartoe wij eene marine hebben? Is dat de bestemming van onze zeeofficieren? Is dat de werkkring, waarin Z. M. stoomschepen zich behooren te bewegen? Met het oog op deze treurige omstandigheden, kunnen wij ons niet genoeg verheugen over het plan van den heer CORES DE VRIES. Reeds in 1848 (*) schreven wij daaromtrent het volgende: »De heer CORES DE VRIES, vroeger officier der marine, is in Indië gekomen, om een onderzoek te doen naar de uitvoerbaarheid van een plan, om, door middel eener daartoe op te rigten Maatschappij, eene verbeterde en versnelde kommunikatie in den archipel te vestigen, met behulp van stoomkracht, toe te passen op kleine, voor den overvoer van passagiers en goederen ingerigte vaartuigen, welke geregeld de verschillende hoofdpunten van den archipel zouden bezoeken, en tevens gebruikt worden voor het overbrengen en afhalen van de landmailbrieven. Deze onderneming is door het gouvernement

(*) Zie Tijdschrift voor Nederl. Indie, 10de jaargang, 1ste aflev., blz. 167.

fers, uit ettelijke verslagen en rapporten van genootschappen of gouvernementsinstellingen getrokken, staan wij toch verbaasd over de vorderingen en reuzenschreden in dat rijk gemaakt. Maar men meene niet, dat nu het doel reeds bereikt is. Tot dus verre zijn er ook in Britsch Indië nog honderdduizenden, die van alle onderwijs zijn verstoken, in weerwil van de vele scholen en inrigtingen, die er gevestigd werden. Maar daarom gaat de uitbreiding van het onderwijs ook gedurig en met vasten tred voort. Volgens de jongste berigten, is onder anderen den 9 Februarij l.l. door de Indische regering een besluit genomen en uitgevaardigd, ten doel hebbende, om, door middel van »het departement der inkomsten," aan de bevolking hulp en leiding te geven tot het oprigten en onderhouden van *eene school in elk dorp*. Krachtens dat besluit zal de schoolmeester van elke *thusildarie* of dorpsschool van 10 tot 20 ropijen 's maands ontvangen; in elk distrikt zal een inboorling het toezigt erlangen tegen 20 tot 40 ropijen 's maands; in elk arrondissement (zilla) zal een opperinspekteur worden aangesteld tegen 100 tot 200 ropijen, en tot het uitdeelen van prijzen te beschikken hebben over 500 ropijen per jaar. Een algemeene inspekteur zal het toezigt hebben over het geheel, met last, om der regering jaarlijks een verslag aan te bieden over den staat van het onderwijs. Vooreerst zal dit stelsel in slechts acht distrikten worden ingevoerd. Levert het aldaar goede uitkomsten op, dan zal het tot de andere gewesten worden uitgestrekt.

Wij zijn geen Anglomanen. Wij zien zeer goed de gebreken en ondeugden, die deze natie ontsieren. Wij weten en erkennen, dat zij onze zeer gevaarlijke antagonisten in den Indischen Archipel zijn. Maar de eerlijkheid dringt ons te erkennen, dat ze tot dus verre hunne verpligtingen ten opzigte der ontwikkeling en zedelijke beschaving der Indische volkeren beter *trachten* te vervullen dan wij. Moge spoedig in deze gewigtige aangelegenheid een ander beginsel en een andere geest ons koloniaal bestuur kenmerken!